

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı

DİVAN ŞİİRİNDE TELMİH
(16. YÜZYIL)

Emine Sıdika TOPTAŞ

Doktora Tezi

Ankara, 2024

DİVAN ŞİİRİNDE TELMİH
(16. YÜZYIL)

Emine Sıdika TOPTAŞ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2024

KABUL VE ONAY

Emine Sıdıka TOPTAŞ tarafından hazırlanan ‘‘Divan Şirinde Telmih (16. Yüzyıl)’’ başlıklı bu çalışma, 17.01.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Tuba Işınsu İSEN DURMUŞ (Başkan)

Prof. Dr. Osman HORATA (Danışman)

Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ (Üye)

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (Üye)

Prof. Dr. Özge ÖZTEKİN (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜŐEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

20/02/2024

Emine Sıdika TOPTAŞ

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Prof. Dr. Osman HORATA** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Emine Sıdıka TOPTAŞ

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın her aşamasında engin bilgileri ve isabetli yönlendirmeleri ile bana yol gösteren, öğrencisi olmaktan onur duyduğum danışmanım sayın Prof. Dr. Osman HORATA'ya değerli katkıları ve titizliği için müteşekkirim. Eski Türk Edebiyatı alanındaki çalışmaları ile bize ışık tutan, çalışma disiplini konusunda örnek aldığım saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mustafa İSEN'e ufuk açıcı yönlendirmeleri için şükranlarımı sunarım. Yüksek lisanstan itibaren derslerini ilgiyle takip ettiğim, üzerimde büyük emeği olan sayın hocam Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ'a bu süreçte de desteklerini esirgemediği için teşekkür ederim. Tez çalışmamı yakından takip eden değerli hocam Prof. Dr. Tuba Işımsu İSEN DURMUŞ'a ilgisi için teşekkür ederim. Prof. Dr. Özge ÖZTEKİN'e gerek ders döneminde gerekse tez sürecindeki katkılarından dolayı teşekkür ederim. Doktora sürecinde her konuda yardımlarını gördüğüm hocam Dr. Öğr. Üyesi Fazile EREN KAYA'ya teşekkür ederim. Ayrıca daha ortaokul yıllarında Türk dili ve edebiyatı sevgisini aşılıyarak bu alana yönelmemi sağlayan, yıllar geçse de ilgisini ve desteğini eksik etmeyen canım öğretmenim sayın Esmâ CANIAZ'a bana kattıkları için çok teşekkür ederim.

Bu süreçte; her zaman olduğu gibi beni dinleyen ve anlayan canım dostum Dr. Berrak KIRBAŞ AKYÜREK'e, her koşulda yanımda olan ve bana olan inancı ile moral veren biricik kardeşim Zümra'ya, aldığım kararları destekleyerek bana inanan ve güvenen anneme ve babama, her ihtiyaç duyduğumda yardımlarını esirgemeyen Kübra anneme ve Hüseyin babama teşekkürü bir borç bilirim. Daima elimden tutarak varlığını ve desteğini bana hissettiren, her konuda hayatı paylaşmaktan keyif aldığım kıymetli eşim Orhan'a ve yaşamımızı güzelleştiren canım oğlum Alperen'e; gösterdikleri sevgi, saygı ve anlayış için ne kadar teşekkür etsem azdır.

Ayrıca BİDEB 2211-A Genel Yurt İçi Doktora Burs Programı kapsamında doktora eğitimime destek sağlayan TÜBİTAK'a da teşekkürlerimi sunarım.

Emine Sıdika TOPTAŞ

ÖZET

TOPTAŞ, Emine Sıdıka. *Divan Şiirinde Telmih (16. Yüzyıl)*, Doktora Tezi, Ankara, 2024.

Divan şiirinde en sık kullanılan edebî sanatlardan biri olan telmih; hemen her eserde karşılaştığımız, şiirin anlaşılmasında önemli rol oynayan bir sanattır. Geçmişteki meşhur bir kişiye, olaya, esere vb. yapılan anımsatmalar aynı zamanda az sözle çok şey anlatma imkânı sunarak anlama derinlik kazandırır. Bununla birlikte efsanevi-mitolojik kişiler ve varlıklar, peygamber kıssaları, ayetler, hadisler, tarihî kişiler gibi kaynaklardan beslenmesi yönüyle telmih, geleneğin aktarımını da sağlar. Bu tez çalışmasında diğer İslâmî edebiyatlarda olduğu gibi divan şiirinin anlaşılmasında ve kültür aktarımında önemli bir yere sahip olan telmih; tanımından başlanarak terim olarak incelenmesi, işlevlerinin ön plana çıkarılması, telmih konularının ve divanlarda ne sıklıkla kullanıldığı belirlenmesi ile birlikte bir telmih sözlüğü oluşturulması amaçlanmıştır. Telmih konularının belirlenmesi ve sözlüğünün hazırlanması için divan şiirinin zirve dönemi olan 16. yüzyıl esas alınarak on dokuz divan üzerinden tarama yapılmış ve tespit edilen telmih örnekleri konularına göre tasnif edilmiştir. Tespit edilen konular sekiz başlık altında ele alınarak açıklanmış ve örnek beyitlere yer verilmiştir. Tarama sonucu elde edilen beyit sayılarından yola çıkılarak telmih'in 16. yüzyıl divan şiirinde kullanım sıklığı; şairler, konular ve nazım şekilleri çerçevesinde ele alınıp grafik ve tablolar ile gösterilmiştir. Çalışmanın sonunda ise beyitlerden hareketle telmih edilen konuyu çağrıştıran kelimelerin telmih bağlamında açıklanması ile telmih sözlüğü ve dizini oluşturulmuştur.

Anahtar Sözcükler

Divan şiiri, 16. yüzyıl, edebî sanatlar, telmih, telmih sözlüğü, gönderme.

ABSTRACT

TOPTAŞ, Emine Sıdıka. *Telmih in Divan Poetry (16th Century)*, PhD Thesis, Ankara, 2024.

“Telmih”, which is one of the most frequently used literary devices in Ottoman Divan poetry, is a figure of speech art form encountered in almost every literary work, playing a significant role in understanding the poetry. References to famous figures, events, or works from the past also offer depth to understanding by providing the opportunity to convey a lot with few words. In its reliance on legendary-mythological figures, prophets’ stories, verses, hadiths, historical figures, and similar sources, telmih also facilitates the transmission of tradition. The objective of this thesis is to conduct a comprehensive analysis of the term “telmih”, which holds a pivotal position in comprehending divan poetry and facilitating cultural transmission, similar to its role in other Islamic literary traditions. Commencing with its definition, the study accentuates its functional aspects, identifies the frequency of telmih utilization within divans, and endeavors to construct a dedicated telmih lexicon. Telmih themes were identified and cataloged based on the summit period of divan poetry, primarily the 16th century, through an examination of nineteen divans. The collected telmih examples were categorized according to their respective subjects in preparation for the compilation of the lexicon. The identified themes were discussed under eight headings and elucidated with sample verses. Based on the number of verses obtained through the survey, the frequency of telmih usage in 16th-century divan poetry was examined concerning poets, themes, and poetic forms, illustrated through graphs and tables. At the conclusion of the study, telmih lexicon was compiled by elucidating words evoking the inferred topic from the verses within the context of telmih.

Keywords

Divan poetry, 16th century, literary devices, telmih, telmih lexicon, allusion.

ÖN SÖZ

Divan şiiri, edebî sanatların hemen hepsinin örneğini görebildiğimiz estetik değeri yüksek bir edebiyatın ürünüdür. O kadar ki muhteva olarak aynı konular etrafında şekillenen bu şiirin gayelerinden biri zamanla söyleyişe yenilik getirmek olmuştur. Bu yenilikler çoğu zaman çeşitli mazmunlar ve edebî sanatlar sayesinde ortaya çıkmış ve şairlerin kendine has üsluplarının oluşmasına imkân sağlamıştır. Telmih sanatı da divan şiirinde sözün hem muhteva hem de estetik olarak zenginleştirilmesi için divan şairleri tarafından en çok tercih edilen edebî sanatlardan biri olmuştur. Söz içinde bir ya da birkaç kelime ile geçmişteki bir kişiye, olaya ya da lafza işaret edilmesi ile uygulanan telmih sadece bir edebî sanat olarak okunması, işlevleri bakımından eksik değerlendirilmesine sebep olur. Metin içinde geçmişe bir ışık yakarak okuyucunun zihnini aydınlatan ve anlam katmanlarını derinleştiren telmih aracılığıyla şiirlerde yer bulan unsurlar, geleneğin aktarılmasını sağlayan birer köprü görevi de görür. Bu bakımdan telmih sanatının müstakil olarak çalışılmasının, divan şiirinin anlaşılması ve incelenmesi noktasında alana katkı sağlayacağı düşüncesi ile tezimizde bu konuyu tercih ettik.

Türk edebiyatının kaynaklarında, divan tahlillerinde, belagat kitaplarında ya da edebî sanatlarla ilgili eserlerde telmih konusundan bahsedilse de bu konuda yapılan çalışmalar hem sayı olarak hem de içerik bakımından oldukça sınırlıdır. Peygamberler, kişiler, ayetler ve hadisler özelinde yapılan çalışmalar bulunsa da konunun bütün olarak ele alındığı bir çalışmaya rastlayamadık. İran’da Sîrûs Şemîsâ tarafından hazırlanan *Ferheng-i Telmîhât* bu konuda karşılaştığımız en kapsamlı eserdir. Telmih sözlüğü olarak hazırlanan bu eser, yalnızca kişilerle sınırlı tutulmuştur. Eserin sahibi, telmih konusunun çok zaman gerektirmesi sebebiyle sadece isimleri ele aldığını, diğer konuları ayrı bir eser olarak hazırlayacağını belirtmiştir. Türk edebiyatında ise Zülfü Güler’in *Divan Şiirinde Peygamber Hikâyelerine Telmihler* isimli bir kitabı, genellikle peygamber kıssaları, ayet ve hadisler özelinde yapılan telmihlerle ilgili beş yüksek lisans tezi (Üzümcü, 2010; Yüksel, 2010; Horoz, 2010; Bayrak Sarıkaya, 2019; Soylu, 2021) ve çeşitli makaleler yayımlanmıştır. İlave olarak “telmih”in terim olarak incelendiği çeşitli makaleler de bulunmaktadır (Kartal, 2007; Açıl, 2014; Havlioğlu,

2015). Berat Açıl'ın telmih konusundaki çalışmaların ve telmih sözlüğünün eksikliğini bildiren “Telmih’e Telmih: Klasik Türk Edebiyatında Geleneğin İnşası” başlıklı makalesinde yaptığı tespitler, bizi bu konuda çalışmaya sevk etmiştir.

Divan şiirinin tüm kaynaklarıyla doğrudan bağlantılı, mazmunların anlaşılmasında önemli bir yeri olan telmih konularını bir araya getirerek bir telmih sözlüğü hazırlamak amacıyla başladığımız bu çalışmada işin içine girdiğimizde uçsuz bucaksız bir deryada olduğumuzu fark etsek de belli sınırlamalar yaparak konunun ana hatlarını ortaya çıkarmanın yerinde olacağına kanaat getirdik. *İslâm Ansiklopedisi*'nin “Telmih” maddesinde İbn Ma'sûm'un da belirttiği gibi telmih, “sona erdirilmedikçe son bulmayan bir konu”dur. Bu sebeple çalışmamızı klasik edebiyatın zirve dönemi olan 16. yüzyılıyla sınırlandırdık ve 16. yüzyıldan on dokuz şairin divanını tarayarak telmih örneklerini tespit ettik. Mesnevilerin ayrıca değerlendirilmesi gerektiğini düşünerek çalışmamızda yalnızca divanlar üzerinden tarama yaptık. Dönemin şiir anlayışını yansıtabilmesi için sadece usta şairlerin değil şiirleriyle dikkat çeken diğer şairlerin divanları da örnekleme dâhil edilmiştir. Telmih örneklerinin çeşitliliğini ve kapsamını görebilmek için; divanlar seçilirken şairlerin doğum yeri ve yetiştiği sahalara dikkate alınarak örneklem oluşturulmuştur. Divanları incelenen şairler şöyledir: Âşık Çelebi, Bâkî, Cinânî, Emrî, Figânî, Fuzûlî, Gelibolulu Âlî, Hasan Ziyâî, Hayâlî Bey, Hayretî, İshak Çelebi, Kabûlî, Lâmi'î Çelebi, Muhibbî, Nev'î, Rûhî, Usûlî, Yahyâ Bey, Zâtî.

Çalışmamız giriş ve üç bölüm oluşmaktadır. Giriş bölümünde telmih tanımını olgunlaştırmak için belagat kitaplarındaki açıklamalar incelenmiş; telmih türleri, kaynakları ve diğer sanatlarla ilişkisi ele alınmıştır. Telmih İşlevleri alt başlığında ise; mazmun, metinlerarasılık, kültürlerarasılık, edebiyat geleneği, şair/yazar ve edebî eser bağlamında telmih konuları üzerinde durulmuş ve telmih Türk edebiyatındaki konumuna dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

16. Yüzyıl Divanlarında Telmih Kullanımı başlıklı birinci bölümde, 16. yüzyıl divanlarında telmih sanatının hangi konularda, ne sıklıkla ve hangi şairler tarafından kullanıldığını incelemek amacıyla divanlarda tespit edilen beyit örnekleri istatistiksel olarak bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Divanlarda daha etkili tarama yapılabilmesi

için, belirlenen on dokuz divanın hepsi bilgisayar ortamına aynı biçimde aktarılmış ve program üzerinden taranabilir hâle getirilmiştir. On dokuz divanda yapılan taramalar sonucunda telmih tespit edilen beyitler; şairlerine ve konularına göre kategorize edilmiş ve sayıları belirlenmiştir. Bu veriler üzerinden elde edilen sonuçlar doğrultusunda telmih kullanımı; şairlere, konularına ve nazım biçimine göre olacak şekilde incelenmiş, grafik ve tablolarla açıklanmıştır.

İkinci bölümde divan şiirinde telmih konuları üzerinde durulmuştur. Telmihi tüm yönleri ile ele almaya çalışsak da her konuda telmih yapılabileceği gerekçesi ile burada incelenen telmih konularını telmih tanımlarında geçen ve en çok telmih edilen konular ile sınırlamak durumunda kaldık. On dokuz divanın taranması sonucunda tespit edilen telmih konuları; “Efsanevi-Mitolojik-Rûhânî Şahıslar ve Varlıklar; Peygamberler; Tarihî Şahıslar ve Topluluklar; Ayetler; Âdetler, Gelenekler ve Uygulamalar; Halk İnanışları; Hadisler; Atasözleri ve Deyimler” olmak üzere sekiz başlıkta ele alınmıştır. Bu başlıklar telmih sayılarına göre en çoktan en aza doğru sıralanmıştır. Alt başlıklarda konuyla ilgili bilgi verildikten sonra konuyu en iyi temsil eden bir ya da birkaç beyit seçilerek açıklanmıştır. Beyit seçiminde; çok telmih edilen konularda en fazla 3-4 beyit, daha az örnek bulunan konularda ise 1-2 beyit olmasına dikkat edilmiştir. Divanlardan örnek olarak alınan beyitlerde kaynaklardaki imlâ korunmakla birlikte, beyitlerin yazımında birlik olması adına transkripsiyon işaretlerine yer verilmemiş, sadece ayın ve hemze olan yerler kesme işareti (‘/’), uzun sesliler ise şapka (â, û, î, ô) işareti ile gösterilmiştir. Örnek beyitlerde gerekli yerlerde metin tamiri yapılmış ve bu durum dipnotta açıklanmıştır. Bu bölümde telmih konularının hepsi olmasa da en önemlileri bir araya getirilerek telmihe -nispeten- bütün olarak bakılabilmesi amaçlanmıştır. Elbette incelenmesi ve tespit edilmesi gereken daha nice telmihler vardır.

Üçüncü bölümde ise telmih konularından ve tespit edilen şiir örneklerinden hareketle bir telmih sözlüğü ve dizini hazırlanmıştır. Sözlüğe ikinci bölümde örnek olarak alınan beyitlerde geçen ve telmihi çağrıştıran kelimeler alınmış ve telmih edilen konular bağlamında açıklanmıştır. Beyit örnekleri metin içinde ilgili başlık altında bulunduğu için sözlükte ayrıca gösterilmemiştir, yalnızca ilgili konuların sayfa numarası verilerek dizin oluşturulmuştur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi telmih edilen konuların hepsini tek bir çalışmada ele almak mümkün olmadığından bu tezde, kaynaklarda telmih konusunda en çok zikredilen hususlar üzerinde durulmaya ve 16. yüzyıl divanlarında tespit edebildiğimiz telmih konuları örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Telmih kullanımıyla ilgili elde edilen veriler ve telmih sözlüğü alandaki boşluğu dolduracağı düşünülen bölümlerdir. Bu eserin ayrıca, telmih diğer yüzyıllardaki kullanımı ya da başka konuları ile ilgili yapılacak yeni çalışmalara kaynaklık ederek alana katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

Emine Sıdıka TOPTAŞ

Ankara

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
ÖN SÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	xi
KISALTMALAR DİZİNİ	xlii
TABLolar DİZİNİ	xlvi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xlvii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: 16. YÜZYIL DİVANLARINDA TELMİH KULLANIMI.....	31
1.1. ŞAİRLERİN TELMİH KULLANIMI.....	31
1.2. KONULARA GÖRE TELMİH KULLANIMI.....	32
1.2.1. Efsanevi-Mitolojik-Rûhânî Şahıslar ve Varlıklar	33
1.2.2. Peygamberler	34
1.2.3. Tarihi Şahıslar ve Topluluklar	35
1.2.4. Ayetler.....	36
1.2.5. Âdetler, Gelenekler ve Uygulamalar	37
1.2.6. Halk İnanışları.....	38
1.2.7. Hadisler	38
1.2.8. Atasözleri ve Deyimler	39
1.3. NAZIM ŞEKİLLERİNE GÖRE TELMİH KULLANIMI.....	39

2. BÖLÜM: DİVAN ŞİİRİNDE TELMİH KONULARI.....41

2.1. EFSANEVİ-MİTOLOJİK-RÛHÂNÎ ŞAHISLAR VE VARLIKLAR 41

2.1.1. Leylâ ile Mecnûn	42
2.1.1.1. Mektep Arkadaşı Olmaları	44
2.1.1.2. Mecnûn'un Leylâ'ya Olan Aşkını	45
2.1.1.3. Mecnûn'un Ka'be Halkasına Yapışıp Dua Etmesi	46
2.1.1.4. Mecnûn'un Çöllere Düşmesi.....	46
2.1.1.5. Nevfel'in Yardımı ve Leylâ'nın Başkasıyla Evlenmesi.....	47
2.1.1.6. Mecnûn'un Başına Kuşların Yuva Yapması.....	48
2.1.1.7. Mecnûn'un Çöllerde Ahularla ve Vahşi Hayvanlarla Birlikte Olması	49
2.1.1.8. Mecnûn'un Zincire Vurulması	50
2.1.1.9. Kavuşamamaları.....	51
2.1.2. Ferhâd ile Şîrîn.....	51
2.1.2.1. Ferhâd'ın Şîrîn'e Kavuşmak İçin Bîsütûn Dağını Delmesi	52
2.1.2.2. Ferhâd'ın Külüng İle Kendini Öldürmesi	53
2.1.2.3. Ferhâd'ın Feryat Ederek Dağlarda Gezinmesi	54
2.1.2.4. Ferhâd'ın Şîrîn İçin Su/Süt Kanalı Açması.....	54
2.1.2.5. Ferhâd'ın Şîrîn İçin Bir Kasır Yaptırması.....	56
2.1.2.6. Ferhâd'ın Kasırın Duvarlarına Şîrîn'in Resmini İşlemesi.....	56
2.1.2.7. Ferhâd'ın Kazmasının Nar Ağacına Dönüşmesi.....	57
2.1.3. Cem/Cemşîd.....	57
2.1.3.1. Şarabın Mucidi Olması.....	58
2.1.3.2. Cihanı Gösteren Kadehi /Cem Kadehi	59
2.1.3.3. İhtişamı ve Heybeti	59
2.1.3.4. İşret Adabını Ortaya Çıkarması.....	60

2.1.3.5. Kadehinin Üstünde Bulunan Yazılar	61
2.1.3.6. Kadehinin Boşalınca Hemen Dolması	61
2.1.3.7. Nevruzun Ortaya Çıkması	61
2.1.3.8. Hamamın Mucidi Olması	62
2.1.4. Hızır	62
2.1.4.1. Âb-ı Hayâtı İçerek Ölümsüz Olması	63
2.1.4.2. Darda Kalanlara Yardım Etmesi	65
2.1.4.3. Denizde Yaşaması	65
2.1.4.4. İskender'e Rehberlik Etmesi	66
2.1.4.5. Mûsâ ile Olan Yolculuğu	66
2.1.4.6. Kimliğinin Gizli Olması	67
2.1.4.7. Köhne duvarı tamir etmesi	67
2.1.4.8. Savaşlarda Yardım Etmesi	67
2.1.4.9. Uçarak Yer Değiştirmesi	68
2.1.4.10. Yeşil Giyinmesi	68
2.1.5. İskender/Zülkarneyn	68
2.1.5.1. Karanlık Ülkesinde Âb-ı Hayâtı Araması	70
2.1.5.2. Cihangirliği	71
2.1.5.3. Âyine-i İskender	72
2.1.5.4. Sedd-i İskender	73
2.1.5.5. Kaydafâ'nın Ülkesini Sular Altında Bırakması	74
2.1.6. Hümâ	74
2.1.6.1. Gölgesinin Hükümdarlık ve Şans Getirmesi	74
2.1.6.2. Yükseklerde Yaşaması	75
2.1.6.3. Avlanamaması	76
2.1.6.4. Kemikle Beslenmesi	76

2.1.7. Dârâ.....	77
2.1.7.1. Hükümdarlığı ve İhtişamı.....	77
2.1.7.2. İskender’le Savaşması	78
2.1.8. Anka/Sîmurg.....	78
2.1.8.1. Kafdağı’nda Yaşaması	79
2.1.8.2. Kimse Tarafından Görülmemesi	80
2.1.8.3. Kanaat Sahibi Olması.....	81
2.1.8.4. Tek Başına Yaşaması	81
2.1.8.5. Her Soruna Çözüm Bulması.....	82
2.1.8.6. Çocukları ve Hayvanları Avlaması	82
2.1.9. Hüsrev ile Şîrîn	83
2.1.9.1. Hüsrev’in Şîrîn’e Aşık Olması.....	84
2.1.9.2. Hüsrev’in Resminin Ağaca Asılması	84
2.1.9.3. Hüsrev’in Ferhat’ı Bî-sütûn Dağında Çalıştırması.....	85
2.1.9.4. Hüsrev’in Ferhat’a Şîrîn’in Öldüğünü Söyletmesi.....	85
2.1.9.5. Hüsrev ile Şîrîn’in Kavuşması	85
2.1.9.6. Şebdîz ve Gülgûn İsimli Atları	86
2.1.10. Rüstem	87
2.1.10.1. Kahramanlığı ve Yiğitliği.....	87
2.1.10.2. Mâzderân Seferi	88
2.1.10.3. Rahş İsimli Atı	89
2.1.10.4. Efrâsiyâb’ı Yenmesi.....	89
2.1.10.5. Oğlu Sührâb’ı Öldürmesi	89
2.1.10.6. Ekvân İsimli Devi Öldürmesi.....	89
2.1.10.7. Behmen’le Savaşması	89
2.1.10.8. İsfendiyâr’la Savaşması.....	90

2.1.10.9. Bîjen’i Kurtarması.....	90
2.1.11. Zâl	90
2.1.11.1. Doğduğunda Hile İle Dağa Atılması.....	90
2.1.11.2. Tüylerinin Beyazlığı.....	91
2.1.11.3. Okçuluğu	91
2.1.12. Zühre	91
2.1.13. Müşterî	93
2.1.14. Cebrâil.....	93
2.1.14.1. Vahiy Getirmesi	94
2.1.14.2. Sidretü’l-müntehâ’da Bulunması	95
2.1.14.3. Ayağının İzinin İksir Olması.....	95
2.1.15. Keyvân	96
2.1.16. Vâmık ile Azrâ.....	96
2.1.17. Mirrîh	98
2.1.18. Ehrimen.....	98
2.1.19. Semender.....	98
2.1.20. Utarid	99
2.1.21. Rıdvân.....	100
2.1.22. Ferîdun	100
2.1.22.1. Hükümdarlığı ve İhtişamı.....	101
2.1.22.2. Dahhâk’ı Yenmesi.....	101
2.1.22.3. Ülkesini Üç Oğluna Paylaşırması	102
2.1.22.4. Nehri Doldurması.....	102
2.1.23. Kahramân.....	103
2.1.24. Efrâsiyâb	103
2.1.24.1. Yer Altında Bulunan Sarayı ve İhtişamı	103

2.1.24.2. İnan-Turan Savaşları	104
2.1.25. Behrâm-ı Gür	105
2.1.25.1. Çukura Düşüp Kaybolması	105
2.1.25.2. Yaban Eşegi Avlaması	105
2.1.25.3. Güçlü Bir Hükümdar Olması	106
2.1.25.4. Hâvernâk Kasrında Yaşamaları	107
2.1.26. Keyhusrev	107
2.1.27. Nerîmân.....	107
2.1.28. Hârût ve Mârût.....	108
2.1.28.1. Bâbil Kuyusunda Asılı Olmaları	109
2.1.28.2. Sihir Öğretmeleri.....	109
2.1.29. Siyâvuş	110
2.1.30. Behmen	110
2.1.30.1. Güçlü ve Savaşçı Bir Hükümdar Olması	110
2.1.30.2. Rüstem'den İntikam Alması.....	111
2.1.31. Keykubâd	111
2.1.32. Keykâvûs.....	112
2.1.33. Dahhâk	112
2.1.33.1. Omzunda İki Yılan Bulunması.....	112
2.1.33.2. Feridun'a Yenilmesi.....	113
2.1.34. Deccâl	114
2.1.34.1. Eşek Üzerinde Dolaşması.....	114
2.1.34.2. Kıyametten Önce Ortaya Çıkması.....	114
2.1.34.3. Mehdî'ye Yenilmesi.....	114
2.1.35. İsfendiyâr	115
2.1.35.1. Güçlü Bir Pehlivan Olması	115

2.1.35.2. Rüstem ile Savaşması.....	115
2.1.35.3. Vücuduna Silah İşlememesi.....	116
2.1.35.4. Gözlerinden Vurularak Öldürülmesi.....	116
2.1.36. Kaknûs/Koknus.....	116
2.1.36.1. Küllerinden Yeni Bir Kaknus Ortaya Çıkması	117
2.1.36.2. Gagasında Delikler Bulunması ve İlginç Sesler Çıkarması	117
2.1.37. İsrâfil.....	118
2.1.38. Kirâmen Kâtibîn.....	118
2.1.39. Erdişîr/Erdşîr.....	119
2.1.40. Hurşîd ile Feraşşâd	119
2.1.40.1. Hurşîd ve Feraşşâd'ın Aşkını.....	120
2.1.40.2. Hurşîd'in Güzelliği.....	120
2.1.40.3. Âzâd'ın Feraşşâd'a Yardım Etmesi	121
2.1.40.4. Birbirlerine Şiir Okumaları	121
2.1.41. Gîv.....	121
2.1.42. Kaydafâ.....	122
2.1.43. Bijen.....	122
2.1.44. Sührâb	123
2.1.45. Âz.....	123
2.1.46. Gâv-i Zemîn	124
2.1.47. Hürmüz	124
2.1.47.1. Tacı İlk Giyen Hükümdar Olması.....	125
2.1.47.2. Gözleri Çıkarılarak Tahttan İndirilmesi	125
2.1.48. Vîs ü Râmîn	125
2.1.49. Nikîsâ	126
2.2. PEYGAMBERLER	126

2.2.1. Yûsuf.....	127
2.2.1.1. Güzelliği	128
2.2.1.2. Kuyuya Atılması	129
2.2.1.3. Pazarda Satılması	130
2.2.1.4. Züleyhâ Tarafından Gömleğinin Yırtması	131
2.2.1.5. Güzelliği Karşısında Mısırlı Kadınların Ellerin Kesmeleri	131
2.2.1.6. Zindana Atılması	132
2.2.1.7. Rüya Tabir Etmesi.....	132
2.2.1.8. Rüyasında Güneş, Ay ve Yıldızların Kendisine Secde Etmesi.....	133
2.2.1.9. Mısır'a Aziz Olması.....	134
2.2.1.10. Ağacın Yapraklarının İpek Olma Mucizesi	134
2.2.2. Îsâ.....	134
2.2.2.1. Nefesiyle Ölüleri Diriltme Mucizesi	135
2.2.2.2. Nefesiyle Hastalara Şifa Verme Mucizesi	136
2.2.2.3. Çarmıha Gerilmesi ve Göğe Çekilmesi.....	137
2.2.2.4. Gökten Sofra İndirme Mucizesi	139
2.2.2.5. Bebekken Konuşma Mucizesi.....	140
2.2.2.6. Yeryüzüne İnişi	140
2.2.2.7. Îsâ'nın Eşeği	141
2.2.2.8. Balçıktan Yaptığı Kuşun Canlanma Mucizesi	142
2.2.2.9. Suları Şaraba Çevirme Mucizesi	142
2.2.3. Muhammed	143
2.2.3.1. Mi'rac	144
2.2.3.2. Ayın İkiye Bölünme Mucizesi	146
2.2.3.3. Parmaklarından Su Akıtma Mucizesi.....	147
2.2.3.4. Şefaata Edecek Olması.....	147

2.2.3.5. Nûr-ı Muhammedî.....	149
2.2.3.6. Yetim Olması ve Yetimlere Sahip Çıkması.....	150
2.2.3.7. Ümmi Olması.....	151
2.2.3.8. Güzel Ahlaklı Olması.....	151
2.2.3.9. Doğduğu Zaman Mecûsîlerin Ateşinin Sönmesi.....	151
2.2.3.10. Doğduğu Zaman Kisrâ Sarayının Yıkılması.....	152
2.2.3.11. Doğduğu Zaman Sâve Gölünün Kuruması.....	152
2.2.3.12. Ölüleri Diriltmesi.....	152
2.2.3.13. Taşları Konuşturma Mucizesi.....	153
2.2.3.14. Hurma Fidanının Hemen Yemiş Vermesi.....	153
2.2.3.15. Ok İle Kazdığı Yerden Su Çıkması.....	153
2.2.3.16. Gölgesinin Yere Düşmemesi.....	154
2.2.3.17. Bulutun Başı Üzerinde Gezmesi.....	154
2.2.3.18. Terinden Gül Meydana Gelmesi.....	154
2.2.4. Süleymân.....	154
2.2.4.1. Hükümdarlığı ve Mührü.....	155
2.2.4.2. Devrin Mührü Çalması.....	156
2.2.4.3. Rüzgara Hükmetmesi.....	158
2.2.4.4. Kuşlarla Konuşması ve Hüdhüd ile Arkadaşlığı.....	159
2.2.4.5. Karıncayla Konuşması.....	160
2.2.4.6. Kuşlara, Vahşi Hayvanlara ve Cinlere Hükmetmesi.....	161
2.2.4.7. Kuşların Ona Gölge Yapması.....	161
2.2.4.8. Belkıs ile İlişkisi.....	162
2.2.5. Mûsâ.....	162
2.2.5.1. Tûr Dağında Allah'la Konuşması ve Tecelli Hadisesi.....	162
2.2.5.2. Yed-i Beyzâ Mucizesi.....	164

2.2.5.3. Asasının Yıllana Dönüşmesi	165
2.2.5.4. Asa ile Vurunca Denizin Yarılması	167
2.2.5.5. Men ile Selvâ.....	167
2.2.5.6. Doğduğunda Tabut İçinde Nil'e Bırakılması	168
2.2.5.7. Kan Belası/Bütün Suların Kan Olması.....	169
2.2.5.8. Hz. Şuayb'a Damat Olması ve Yanında Çalışması.....	169
2.2.6. İbrâhim	170
2.2.6.1. Ateşe Atılması ve Ateşin Gül Bahçesine Dönmesi	170
2.2.6.2. Putları Kırmaları	171
2.2.6.3. Kurban Hadisesi	172
2.2.6.4. Halîl İbrâhim Sofrası	172
2.2.6.5. İsmâil ile Birlikte Ka'be'yi Bina Etmesi.....	173
2.2.6.6. Rabb'ini Araması	174
2.2.6.7. Makâm-ı İbrâhim.....	174
2.2.6.8. Mercimek (Ades) Hadisesi.....	174
2.2.7. Ya'kûb.....	175
2.2.7.1. Yûsuf'tan Ayrı Kalması	176
2.2.7.2. Ağlamaktan Gözlerine Perde İnmesi.....	177
2.2.7.3. Yûsuf'un Gömleği ile Gözlerinin Açılması	177
2.2.7.4. İki Dağın Arasını Açma Mucizesi.....	178
2.2.7.5. Yetmiş Fersah Yerden Yehuda'ya Yardım Etme Mucizesi	179
2.2.8. Hz. Âdem	179
2.2.8.1. Yasak Meyveyi Yemesi ve Cennetten Kovulması.....	180
2.2.8.2. Çamurdan Yaratılması.....	182
2.2.8.3. Kendisine Secde Edilmesi ve İblis'in İsyanı.....	183
2.2.8.4. Hz. Âdem'e Allah'ın İsimlerinin Öğretilmesi.....	185

2.2.8.5. Cennette Bulunması	185
2.2.8.6. Yaratılırken Cesedine Ruh Üflenmesi.....	186
2.2.8.7. İlk İnsan Olması	187
2.2.8.8. Tövbe Etmesi.....	188
2.2.8.9. Kuru Taştan Su Çıkarma Mucizesi	188
2.2.8.10. Ateşin Elini Yakmama Mucizesi.....	188
2.2.8.11. Taştan Yapılmış Bir Putu Konuşturma Mucizesi.....	189
2.2.9. Nûh.....	189
2.2.9.1. Tufanı ve Gemisi	189
2.2.9.2. Ömrünün Uzun Olması	191
2.2.9.3. İnsanların Nûh'un Soyundan Türemesi.....	192
2.2.9.4. Diktiği Ağacın Hemen Meyve Verme Mucizesi.....	192
2.2.10. Eyyûb	193
2.2.10.1. Allah'ın Kendisini İmtihan Etmesi ve Çok Sabırlı Olması.....	193
2.2.10.2. Kurtlu Yaralara Sahip Olması	194
2.2.10.3. Şifa Bulması	195
2.2.10.4. Serabı Gerçek Suyu Dönüştürme ve Binayı Direksiz Durdurma Mucizeleri.....	196
2.2.11. Dâvûd.....	196
2.2.11.1. Gür ve Güzel Sesli Olması.....	197
2.2.11.2. Demiri Yumuşatması	198
2.2.11.3. Zırhtan Gömlek Yapması.....	199
2.2.11.4. Dağların ve Kuşların Kendisiyle Tespih Etmesi	199
2.2.11.5. Yırtıcı Hayvanların Yardım Etmesi	200
2.2.11.6. Kendisine Zebûr'un İndirilmesi	200
2.2.11.7. Câlût'u Öldürmesi	200

2.2.12. İsmâil.....	201
2.2.12.1. Kurban Edilmesi.....	201
2.2.12.2. Ayaklarını Yere Vurunca Zemzem Çıkma Mucizesi.....	202
2.2.12.3. Babasıyla Birlikte Ka'be'yi İnşa Etmesi.....	202
2.2.12.4. Diken Ağacının Meyve Verme Mucizesi.....	202
2.2.13. İlyâs.....	203
2.2.13.1. Âb-ı Hayattan İçerek Ölümsüz Olması.....	203
2.2.13.2. İnsanlara Yardım Etmesi.....	203
2.2.14. İdrîs.....	204
2.2.14.1. Göğe Çekilerek Cennet ve Cehennemi Görmesi.....	205
2.2.14.2. Yazıyı ve Terziliği İcat Etmesi, İlim Öğretmesi.....	205
2.2.14.3. Bulutlarla Konuşma Mucizesi.....	206
2.2.15. Yûnus.....	206
2.2.15.1. Balığın Karnında Yaşamaları.....	207
2.2.15.2. Demiri Altına Çevirmesi.....	208
2.2.15.3. Sudan Ateş Çıkarması.....	208
2.2.16. İshâk.....	208
2.2.16.1. Koyunun Yetmiş Kuzu Doğurma Mucizesi.....	209
2.2.16.2. Yırtıcı Hayvanlarla Konuşma Mucizesi.....	209
2.2.17. Sâlih.....	209
2.2.17.1. Kavminin Helak Olması.....	209
2.2.17.2. Taştan Deve Çıkarma Mucizesi.....	210
2.2.17.3. Taştan Su Çıkarma Mucizesi.....	210
2.2.18. Dânyâl.....	210
2.2.18.1. Hikmet Sahibi Olması ve Yanında Taşdığı Kitabı.....	211
2.2.18.2. Ölümüne Çare Araması.....	211

2.2.18.3. Köprüde Cebrâil’le Karşılaşması	212
2.2.19. Şuayb.....	212
2.2.19.1. Hz. Mûsâ’nın Damadı Olması ve Yanında Çobanlık Yapması ..	212
2.2.19.2. Taşın Bakıra Dönüşme Mucizesi	212
2.2.20. Yahyâ	212
2.2.20.1. Başının Kesilerek Öldürülmesi	213
2.2.20.2. Gündüz Vakti Yıldızları Gösterme Mucizesi.....	213
2.2.21. Zekeriyâ	214
2.2.21.1. Ağaç Kovuğuna Saklanması ve Testereyle Öldürülmesi.....	214
2.2.21.2. Kalesiz Yazı Yazma, Su Üzerinde Yürüme, Ağaçların Yerinden Çıkıp Önünde Durma Mucizeleri.....	214
2.2.22. Hûd.....	215
2.2.22.1. Kavminin Helak Olması.....	215
2.2.22.2. Koyun Yünlerinin İpeğe Dönüşme Mucizesi.....	215
2.2.23. Lût	216
2.2.24. Şît	216
2.3. TARİHÎ ŞAHISLAR VE TOPLULUKLAR.....	217
2.3.1. Alî	217
2.3.1.1. Kahramanlığı ve Allah’ın Aslanı Olması.....	217
2.3.1.2. Düldül ve Zülfikâr.....	218
2.3.1.3. Ebû Türâb Lakabı.....	219
2.3.1.4. Hayber Kapısını Çıkarması	220
2.3.1.5. İlimin Kapısı Olması	220
2.3.1.6. Muhammed ile Bir Nurdan Yaratılması.....	221
2.3.1.7. Cennetle Müjdelenmesi.....	221
2.3.1.8. Kanber İsimli Kölesi	221

2.3.2. Hallâc-ı Mansûr	222
2.3.3. Hüseyin	223
2.3.4. Selmân-ı Sâvecî	224
2.3.4.1. İyi Bir Şair Olması	224
2.3.4.2. Sarayda Himaye Edilmesi	224
2.3.5. Âsaf	225
2.3.5.1. Süleymân'ın Veziri Olması	226
2.3.5.2. İsm-i A'zamı Bilmesi	226
2.3.5.3. Belkıs'ın Tahtını Getirmesi	227
2.3.6. Şeddâd	227
2.3.7. Hassân bin Sâbit	228
2.3.7.1. Hz. Muhammed'in Şairi Olması	228
2.3.7.2. Kendisine Minber Yaptırılması	229
2.3.7.3. Na't Şairi Olması	229
2.3.8. Kârûn	229
2.3.8.1. Çok Zengin Olması	230
2.3.8.2. Serveti ile Birlikte Yerin Dibine Geçmesi	230
2.3.8.3. Hz. Mûsâ'dan İlm-i Kimya Öğrenmesi	231
2.3.9. Câmî	231
2.3.9.1. Câm Şehrinde Doğması	231
2.3.9.2. Şairliği	232
2.3.10. Meryem	232
2.3.10.1. Îsâ'yı Babasız Dünyaya Getirmesi	233
2.3.10.2. Bahûr-ı Meryem/Buhûr-ı Meryem	233
2.3.10.3. Hurma Ağacına Yaslanması	234
2.3.11. Ye'cûc ve Me'cûc	234

2.3.12. Hâtem-i Tâî	235
2.3.13. Lokmân	235
2.3.14. Hasan.....	236
2.3.15. Züleyhâ/Zelîhâ	236
2.3.15.1. Yûsuf'un Gömleğini Yırtması.....	237
2.3.15.2. Yûsuf'u Zindana Attırması.....	237
2.3.15.3. Mısırlı Kadınların Elleri Kestmeleri	238
2.3.16. Ebû Bekir	238
2.3.16.1. Mağarada Hz. Muhammed'in Yanında Olması	239
2.3.16.2. Sıddîk Olması.....	239
2.3.17. Osmân	240
2.3.17.1. Haya Sahibi Olması.....	240
2.3.17.2. <i>Kur'ân</i> 'ı Yazıp Çoğaltması	240
2.3.18. Firavun	240
2.3.18.1. Musâ'nın Asa Mucizesine Karşı Sihirbazları Toplaması.....	241
2.3.18.2. Askerleriyle Birlikte Kızıldeniz'de Helak Olması.....	241
2.3.18.3. İlahlık İddiasında Bulunarak Büyük Bir Kule Yaptırması.....	242
2.3.19. Mânî	243
2.3.19.1. Ressamlığı	243
2.3.19.2. Resim Mecmuası	244
2.3.20. Ömer	244
2.3.21. Mahmûd ile Ayâz.....	245
2.3.21.1. Gazneli Mahmûd'un Ayâz'a Aşık Olması.....	245
2.3.21.2. Ayâz'ın Gazneli Mahmud'un Kölesi Olması.....	246
2.3.22. Enûşîrvân	246
2.3.22.1. Adaletli Olması	246

2.3.22.2. Sarayına Adalet Zinciri Astırması.....	247
2.3.22.3. Tâk-ı Kısra İsimli Sarayı.....	247
2.3.23. Ferîdüddin Attâr.....	247
2.3.23.1. <i>Mantku't-Tayr</i> Adlı Eseri.....	248
2.3.23.2. Şairliği.....	248
2.3.24. Kanber.....	249
2.3.25. Nizâmî-i Gencevî.....	249
2.3.26. Sa'dî-i Şîrâzî.....	250
2.3.26.1. Şairliği.....	250
2.3.26.2. Gülistân ve Bûstân İsimli Eserleri.....	251
2.3.27. Bilâl-i Habeşî.....	251
2.3.27.1. Ezanı İlk Okuyan Kişi Olması.....	251
2.3.27.2. Erihnâ.....	252
2.3.27.3. Taşlanması.....	252
2.3.27.4. Zenci Olması.....	252
2.3.28. İbrâhim b. Edhem.....	253
2.3.29. Hâfız-ı Şîrâzî.....	253
2.3.30. Nemrud.....	254
2.3.30.1. Hz. İbrâhim'i Ateşe Attırması.....	255
2.3.30.2. Bir Sinek Yüzünden Ölmesi.....	255
2.3.31. Ebû Leheb.....	255
2.3.32. Üveys/Veysel Karânî.....	256
2.3.33. Firdevsî.....	256
2.3.34. Belkıs.....	257
2.3.34.1. Hüdhüd Tarafından Bulunması.....	257
2.3.34.2. Tahtının Getirilmesi.....	257

2.3.34.3. Hz. Süleymân ile Evlenmesi	258
2.3.35. Hâcû-yı Kirmânî	258
2.3.36. Sencer.....	259
2.3.37. Bihzâd/Behzâd	259
2.3.38. Ebû Cehl.....	259
2.3.39. Enverî.....	260
2.3.40. Şeyh-i San‘ân	260
2.3.41. Âzer.....	261
2.3.42. Câlînûs	261
2.3.43. Ali Şîr Nevâî	262
2.3.43.1. Kendinden Sonraki Şairleri Etkilemesi	262
2.3.43.2. Câmî’den Etkilenmesi	263
2.3.44. Ashâb-ı Kehf.....	263
2.3.44.1. Mağarada Uyumaları.....	264
2.3.44.2. Kıtmir İsimli Köpeğin Yanlarından Ayrılmaması	264
2.3.45. Leclâc	265
2.3.46. Aristo.....	265
2.3.46.1. Bilgi ve Hikmet Sahibi Olması	266
2.3.46.2. İskender’in Akıl Hocası Olması.....	266
2.3.46.3. Hekimliği.....	267
2.3.47. Bâyezîd-i Bestâmî.....	267
2.3.48. Eflâtun.....	267
2.3.49. Hâbil ve Kâbil	268
2.3.50. Havvâ	269
2.3.51. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî.....	269
2.3.51.1. Mevleviliğin Kurucusu Olması	270

2.3.51.2. <i>Mesnevî</i> Adlı Eseri	270
2.3.52. Cüneyd-i Bağdâdî	271
2.3.53. Emîr Hüsrev-i Dihlevî.....	271
2.3.53.1. Şairliği	272
2.3.53.2. <i>Matla 'u'l-Envâr</i> İsimli Eseri	272
2.3.54. Hâmân	272
2.3.54.1. Firavun'la Birlikte Hz. Mûsâ'ya Yenilmesi.....	273
2.3.54.2. Firavun için Büyük Bir Kule Yaptırması	273
2.3.55. Tuğrul Tigin	273
2.3.56. Battal Gâzi	274
2.3.56.1. Aşkar İsimli Atı.....	274
2.3.56.2. Battalnâme.....	274
2.3.57. Bukrat.....	274
2.3.58. Circîs/Cercîs/Corcîs	275
2.3.59. İbn Sînâ	275
2.3.60. Hüseyin Baykara.....	276
2.3.61. Mukanna' el-Horasânî	277
2.3.62. Bel'âm-ı Ba'ûr	277
2.3.63. Bermekîler.....	278
2.3.64. Beyzâvî	278
2.3.65. Ca'fer-i Tayyâr.....	279
2.3.66. İbn-i Zengî	279
2.3.67. Semûd	279
2.3.68. Âd Kavmi.....	280
2.3.69. İmruülkays b. Hucr	281
2.3.70. Ebû Hanîfe	281

2.3.71. Câlût.....	282
2.3.72. Câmasb.....	282
2.3.73. Hatice	283
2.3.74. Selmân-ı Fârisî.....	283
2.3.75. Üc İbn Unuk.....	283
2.4. AYETLER.....	284
2.4.1. Fâtiha Suresi 1. Ayet.....	284
2.4.2. Fâtiha Suresi 6. Ayet.....	285
2.4.3. Bakara Suresi 2. Ayet	286
2.4.4. Bakara Suresi 22. Ayet	287
2.4.5. Bakara Suresi 25. Ayet	287
2.4.6. Bakara Suresi 30. Ayet	288
2.4.7. Bakara Suresi 31. Ayet	288
2.4.8. Bakara Suresi 34. Ayet	289
2.4.9. Bakara Suresi 35-36. Ayet	289
2.4.10. Bakara Suresi 37. Ayet	290
2.4.11. Bakara Suresi 50. Ayet	290
2.4.12. Bakara Suresi 57. Ayet	290
2.4.13. Bakara Suresi 99. Ayet	290
2.4.14. Bakara Suresi 102. Ayet	291
2.4.15. Bakara Suresi 115. Ayet	292
2.4.16. Bakara Suresi 117. Ayet	293
2.4.17. Bakara Suresi 119. Ayet	294
2.4.18. Bakara Suresi 125. Ayet	295
2.4.19. Bakara Suresi 127. Ayet	295
2.4.20. Bakara Suresi 138. Ayet	295

2.4.21. Bakara Suresi 158. Ayet	296
2.4.22. Bakara Suresi 178. Ayet	297
2.4.23. Bakara Suresi 188. Ayet	297
2.4.24. Bakara Suresi 190. Ayet	298
2.4.25. Bakara Suresi 195. Ayet	298
2.4.26. Bakara Suresi 201. Ayet	299
2.4.27. Bakara Suresi 243. Ayet	299
2.4.28. Bakara Suresi 256. Ayet	300
2.4.29. Âl-i İmrân Suresi 17. Ayet.....	300
2.4.30. Âl-i İmrân Suresi 31. Ayet.....	301
2.4.31. Âl-i İmrân Suresi 49. Ayet.....	302
2.4.32. Âl-i İmrân Suresi 103. Ayet.....	302
2.4.33. Âl-i İmrân Suresi 137. Ayet.....	303
2.4.34. Âl-i İmrân Suresi 173. Ayet.....	303
2.4.35. Âl-i İmrân Suresi 185. Ayet.....	304
2.4.36. Âl-i İmrân Suresi 191. Ayet.....	305
2.4.37. Nisâ Suresi 43. Ayet	306
2.4.38. Nisâ Suresi 45. Ayet	306
2.4.39. Mâide Suresi 54. Ayet.....	307
2.4.40. Mâide Suresi 55. Ayet.....	307
2.4.41. Mâide Suresi 109. Ayet.....	308
2.4.42. Mâide Suresi 114-115. Ayet	309
2.4.43. En'âm Suresi 59. Ayet	309
2.4.44. En'âm Suresi 77-78. Ayet.....	310
2.4.45. En'âm Suresi 127. Ayet	310
2.4.46. A'râf Suresi 12. Ayet	310

2.4.47. A'râf Suresi 31. Ayet	311
2.4.48. A'râf Suresi 40. Ayet	311
2.4.49. A'râf Suresi 54. Ayet	312
2.4.50. A'râf Suresi 107. Ayet	313
2.4.51. A'râf Suresi 108. Ayet	313
2.4.52. A'râf Suresi 143. Ayet	313
2.4.53. A'râf Suresi 172. Ayet	313
2.4.54. A'râf Suresi 179. Ayet	315
2.4.55. Enfâl Suresi 17. Ayet	315
2.4.56. Tevbe Suresi 40. Ayet.....	316
2.4.57. Tevbe Suresi 109. Ayet.....	316
2.4.58. Tevbe Suresi 111. Ayet.....	317
2.4.59. Tevbe Suresi 128. Ayet.....	317
2.4.60. Yûnus Suresi 4. Ayet	318
2.4.61. Yûnus Suresi 62. Ayet	318
2.4.62. Hûd Suresi 40. Ayet.....	319
2.4.63. Hûd Suresi 67. Ayet.....	319
2.4.64. Hûd Suresi 112. Ayet.....	320
2.4.65. Yûsuf Suresi 87. Ayet.....	320
2.4.66. Ra'd Suresi 28. Ayet.....	321
2.4.67. İbrâhîm Suresi 52. Ayet	321
2.4.68. Hicr Suresi 26. Ayet.....	321
2.4.69. Hicr Suresi 29. Ayet.....	322
2.4.70. Hicr Suresi 72. Ayet.....	322
2.4.71. Nahl Suresi 8. Ayet.....	323
2.4.72. Nahl Suresi 29. Ayet.....	323

2.4.73. İsrâ Suresi 1. Ayet.....	323
2.4.74. İsrâ Suresi 13. Ayet.....	324
2.4.75. İsrâ Suresi 37. Ayet.....	325
2.4.76. İsrâ Suresi 70. Ayet.....	325
2.4.77. İsrâ Suresi 79. Ayet.....	325
2.4.78. Kehf Suresi 57. Ayet.....	326
2.4.79. Kehf Suresi 60. Ayet.....	326
2.4.80. Kehf Suresi 77. Ayet.....	327
2.4.81. Kehf Suresi 94. Ayet.....	327
2.4.82. Meryem Suresi 23. Ayet	327
2.4.83. Tâhâ Suresi 6. Ayet.....	328
2.4.84. Tâhâ Suresi 20. Ayet.....	328
2.4.85. Tâhâ Suresi 133. Ayet.....	328
2.4.86. Enbiyâ Suresi 58. Ayet	329
2.4.87. Enbiyâ Suresi 69. Ayet	329
2.4.88. Enbiyâ Suresi 79. Ayet	329
2.4.89. Enbiyâ Suresi 107. Ayet	330
2.4.90. Hac Suresi 6. Ayet	330
2.4.91. Hac Suresi 27. Ayet	331
2.4.92. Mü'minûn Suresi 27. Ayet.....	331
2.4.93. Nûr Suresi 35. Ayet.....	331
2.4.94. Furkân Suresi 45. Ayet	332
2.4.95. Furkân Suresi 48. Ayet	333
2.4.96. Furkân Suresi 53. Ayet	333
2.4.97. Furkân Suresi 63. Ayet	334
2.4.98. Furkân Suresi 74. Ayet	334

2.4.99. Şuarâ Suresi 63. Ayet.....	335
2.4.100. Şuarâ Suresi 83. Ayet.....	335
2.4.101. Şuarâ Suresi 89. Ayet.....	336
2.4.102. Neml Suresi 16. Ayet.....	336
2.4.103. Neml Suresi 17. Ayet.....	336
2.4.104. Neml Suresi 18. Ayet.....	337
2.4.105. Neml Suresi 30. Ayet.....	337
2.4.106. Kasas Suresi 30. Ayet	337
2.4.107. Kasas Suresi 76. Ayet	338
2.4.108. Ankebût Suresi 60. Ayet	338
2.4.109. Rûm Suresi 23. Ayet.....	339
2.4.110. Rûm Suresi 50. Ayet.....	339
2.4.111. Lokmân Suresi 12. Ayet	340
2.4.112. Lokmân Suresi 18. Ayet	340
2.4.113. Secde Suresi 11. Ayet	341
2.4.114. Ahzâb Suresi 38. Ayet	341
2.4.115. Ahzâb Suresi 45-46. Ayet.....	342
2.4.116. Ahzâb Suresi 72. Ayet	342
2.4.117. Yâsîn Suresi 58. Ayet	343
2.4.118. Yâsîn Suresi 78. Ayet	343
2.4.119. Sâffât Suresi 15. Ayet	344
2.4.120. Sâd Suresi 20. Ayet.....	344
2.4.121. Sâd Suresi 36. Ayet.....	345
2.4.122. Sâd Suresi 50. Ayet.....	345
2.4.123. Zümer Suresi 53. Ayet	346
2.4.124. Mü'min Suresi 1. Ayet.....	347

2.4.125. Mü'min Suresi 60. Ayet.....	347
2.4.126. Fussilet Suresi 16. Ayet	347
2.4.127. Zuhruf Suresi 32. Ayet.....	348
2.4.128. Zuhruf Suresi 38. Ayet.....	349
2.4.129. Duhân Suresi 54. Ayet	349
2.4.130. Fetih Suresi 1. Ayet.....	350
2.4.131. Kâf Suresi 17. Ayet.....	351
2.4.132. Kâf Suresi 30. Ayet.....	351
2.4.133. Tûr Suresi 3. Ayet.....	351
2.4.134. Necm Suresi 2. Ayet	352
2.4.135. Necm Suresi 8. Ayet	352
2.4.136. Necm Suresi 9. Ayet	353
2.4.137. Necm Suresi 10. Ayet	354
2.4.138. Necm Suresi 14. Ayet	354
2.4.139. Necm Suresi 15. Ayet	354
2.4.140. Necm Suresi 17. Ayet	355
2.4.141. Necm Suresi 19. Ayet	355
2.4.142. Kamer Suresi 1. Ayet.....	356
2.4.143. Rahmân Suresi 22. Ayet	356
2.4.144. Rahmân Suresi 26. Ayet	357
2.4.145. Vâkıa Suresi 27. Ayet	358
2.4.146. Vâkıa Suresi 95. Ayet	358
2.4.147. Hadîd Suresi 20. Ayet.....	359
2.4.148. Saff Suresi 13. Ayet	359
2.4.149. Cuma Suresi 2. Ayet	360
2.4.150. Talâk Suresi 7. Ayet.....	360

2.4.151. Tahrîm Suresi 8. Ayet	361
2.4.152. Tahrîm Suresi 12. Ayet	362
2.4.153. Mülk Suresi 30. Ayet	362
2.4.154. Kalem Suresi 1. Ayet	363
2.4.155. Kalem Suresi 4. Ayet	364
2.4.156. Kıyâmet Suresi 10. Ayet	364
2.4.157. İnsân Suresi 21. Ayet	365
2.4.158. Nebe Suresi 13. Ayet	365
2.4.159. Tekvîr Suresi 20. Ayet	365
2.4.160. İnfitâr Suresi 11. Ayet.....	366
2.4.161. Mutaffifin Suresi 18. Ayet	366
2.4.162. Mutaffifin Suresi 27. Ayet	367
2.4.163. Burûc Suresi 1. Ayet	367
2.4.164. Târık Suresi 6. Ayet	367
2.4.165. Fecr Suresi 7. Ayet.....	368
2.4.166. Fecr Suresi 28. Ayet.....	368
2.4.167. Duhâ Suresi 6. Ayet	368
2.4.168. İnşirâh Suresi 1. Ayet.....	368
2.4.169. Tîn Suresi 4. Ayet	369
2.4.170. Âdiyât Suresi 10. Ayet.....	370
2.4.171. Tekâsür Suresi 5. Ayet.....	370
2.4.172. Tekâsür Suresi 7. Ayet.....	371
2.4.173. Kevser Suresi 1. Ayet	371
2.4.174. Nâs Suresi 4. Ayet.....	372
2.5. ÂDETLER, GELENEKLER VE UYGULAMALAR	373
2.5.1. Delilerin Zincir ile Bağlanması.....	373

2.5.2. Rü'yet-i Hilâl	374
2.5.3. Cür'a Dökme.....	375
2.5.4. Kılıca Su Verme.....	375
2.5.5. Abdalların Başı Açık Dolaşması.....	376
2.5.6. Abdalların Dağ Yakması.....	377
2.5.7. Güvercinle Haber Gönderme	377
2.5.8. Şarap İçin Rehin Verme.....	378
2.5.9. Kılıç Duası Yazma	378
2.5.10. Mızrağın Ucunda Kelle Gezdirme	379
2.5.11. Sarığa Çiçek, Mektup ve Misvak Takma.....	379
2.5.12. Kıldan Tuzak Yapma	380
2.5.13. Gayrimüslimlerden Haraç Alma	380
2.5.14. Aynaları Keçe İçinde Koruma	380
2.5.15. Hükümdar Adına Hutbe Okunması ve Sikke Bastırılması	381
2.5.16. Ağza Ayna Tutma	381
2.5.17. Aynaları Kül veya Kille Parlatma.....	382
2.5.18. Mevlevilerin Semâ' Etmesi.....	382
2.5.19. Şehitlerin Kefensiz Gömülmesi	383
2.5.20. Kılıç Asma	383
2.5.21. Meyhanelerin Ramazan Ayında Kapanması.....	384
2.5.22. Değerli Kumaşların Damgalanması.....	384
2.5.23. Çârdarb.....	384
2.5.24. Namazda Şehadet Parmağını Kaldırma	385
2.5.25. Gülbang Çekmek	385
2.5.26. Er Çerağı	386
2.5.27. Ayağa Su Dökme	386

2.5.28. Ölünün Ardından Helva Yapma	386
2.5.29. Parmağa İp Bağlama	387
2.5.30. Saçı Saçma	387
2.5.31. Ayağa Kumaş Serme.....	388
2.5.32. Mecliste Gül Saçma	388
2.5.33. Kabağı Hedef Yapma.....	389
2.5.34. <i>Kur'ân-ı Kerîm</i> 'i Yüze Sürme ve Öpme.....	389
2.5.35. Başa Akçe Dizme.....	389
2.5.36. Fetvalarda Temsili İsim Kullanma.....	390
2.5.37. Gece Sokağa Çıkma Yasağı.....	390
2.5.38. Hayranların Tatlı Yemesi.....	390
2.5.39. Kabakta Şarap İçme	391
2.5.40. Ölmek Üzere Olan Kişiye Yâsîn Okuma.....	391
2.5.41. Kabakla Yüzme.....	392
2.5.42. Yağma Sofrası.....	392
2.5.43. Dervişlerin Tarikat Eşyalarını ve Şeyhin Avuç İçini Öpmeleri.....	392
2.5.44. Mezara Toprak Saçma	393
2.5.45. İlmiye Sınıfının Mavi Çizme Giymesi.....	393
2.5.46. Meyvelerinin Sandık İçinde Saklanması	394
2.5.47. Müjde Vereni Ödüllendirme	394
2.5.48. Başta Ateş Yakma.....	394
2.6. HALK İNANIŞLARI	395
2.6.1. Nisan Yağmurundan İnci Oluşması	395
2.6.2. Hazinelelerin Tılsımla Korunması ve Başında Yılanın Beklemesi	396
2.6.3. Bahar Aylarında Cinnetin Artması	397
2.6.4. Peri Görenlerin Aklını Yitirmesi	397

2.6.5. Ay Başında Cınnetin ve Fitnenin Artması	398
2.6.6. Perilerin İssız Yerlerde Bulunması	398
2.6.7. Kamer Devriyle İlgili İnanışlar	399
2.6.8. Muskanın Kötülüklerden Koruması.....	400
2.6.9. Daire Çekme	400
2.6.10. Beyt-i Ma'mûr'la İlgili İnanışlar	401
2.6.11. Falda Elif Harfinin Çıkmasının Uğur Getirmesi.....	402
2.6.12. Ölüm Esnasında Şeytanın Su ile İman Alması	402
2.6.13. Göz Seğirmesinin Olumlu Bir İşaret Olması	403
2.6.14. Nazar Değmesi.....	403
2.6.15. Muhammed'in Terinden Gül Meydana Gelmesi	403
2.6.16. Perilerin Çarpması	404
2.6.17. Aynaya Bakmanın Uğursuzluk Getirmesi	404
2.6.18. Ay Işığının Ketenini Çürütmesi	405
2.6.19. Ka'be'nin Mizabı Altında Edilen Duanın Kabul Olması	405
2.6.20. Kadir Gecesinde Ağaçların Secde Etmesi	405
2.6.21. Velilerin Duasıyla Tılsımın Bozulması	406
2.6.22. Kıyamette Definelerin Açığa Çıkması.....	406
2.6.23. Efsunla Yılan Tutma	407
2.6.24. Zümrütün Yılanın Gözlerini Kör Etmesi	407
2.6.25. Hızır'la İlgili İnanışlar	407
2.6.26. Hümâ ile İlgili İnanışlar	407
2.7. HADİSLER	408
2.7.1. Dünya bir leştir, taliplileri köpeklerdir.	408
2.7.2. Dünya sevgisinde ve uzun emellerinde hiç eksilme olmaz.	408
2.7.3. Kanaat, bitmez bir servet; tükenmez bir hazinedir.	409

2.7.4. Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.	410
2.7.5. Vatan sevgisi imandandır.....	411
2.7.6. Ben, gizli bir hazine idim, bilinmeyi diledim.	411
2.7.7. Hasetten sakının.	412
2.7.8. Sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir.	413
2.7.9. İçki, kötülüklerin anasıdır.	414
2.7.10. Eğer siz Allah'a gerçekten güvenip tevekkül edebilseydiniz... ..	414
2.7.11. Yoksulluk övüncümdür.....	415
2.7.12. Alî'den başka genç, Zülfikâr'dan başka kılıç yoktur.....	415
2.7.13. Alimler peygamberlerin mirasçılarıdır.	416
2.7.14. Dünya ahiretin tarlasıdır.	416
2.7.15. Ölmeden önce ölünüz.	417
2.7.16. Âdem, su ile çamur arasında iken ben peygamberdim.	418
2.7.17. Ağız tadını bozan ölümü çok hatırlayınız.	418
2.7.18. Allah sizin dış görünüşlerinize ve mallarınıza bakmaz.	419
2.7.19. Allah'a hamd ile başlanılmayan her önemli iş noksandır/bereketsizdir.	419
2.7.20. Allah'ın benimle gönderdiği hidayet ve ilim, düşen bol yağmura benzer.....	420
2.7.21. Ameller niyetlere göredir.	420
2.7.22. Arapların en fasihiyim.	421
2.7.23. Bana verilen mucize ise Allah'ın bana verdiği vahiydir (Kur'ân'dır).	422
2.7.24. Ben duamı kıyamet gününde ümmetime şefaât için sakladım.....	422
2.7.25. Ben ilmin şehriyim, Ali kapısıdır.....	422
2.7.26. Ben, ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim	423
2.7.27. Benim, Allah ile öyle anlarım olur ki... ..	423

2.7.28. Beş şey gelmeden önce beş şeyin değerini iyi bilmelisin.	424
2.7.29. Beyanda kuşkusuz bir sihir vardır.....	424
2.7.30. Bir saat adaletle hükmetmek, yetmiş yıllık ibadetten daha iyidir.	425
2.7.31. Birinizin başına bir musibet/acı bir şey geldiği zaman... ..	425
2.7.32. En azılı düşmanın, sende bulunan nefsidir.	426
2.7.33. Ehl-i kitaptan sizden önce gelenler yetmiş iki fırkaya ayrıldı.	426
2.7.34. Ey Allah, seni şanına yakışır bir şekilde bilemedik.	427
2.7.35. Her derdin bir devası vardır.	427
2.7.36. Hiçbiriniz kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe hakkıyla iman etmiş sayılmaz.....	428
2.7.37. İşlerin en hayırlısı orta olanıdır.....	428
2.7.38. Kalp Allah'ın evidir.	429
2.7.39. Kendini bilen kuşkusuz Rabbini de bilir.....	429
2.7.40. Kişi sevdiği ile beraberdir.	430
2.7.41. Kur'ân (hükümünce amel edersen) lehine, (etmezsen) aleyhine bir delildir.	430
2.7.42. Sabah uykusu rızkın azalmasına sebep olur.....	431
2.7.43. Salih ameller yapmakta acele edin.....	431
2.7.44. Şiirde kuşkusuz bir hikmet vardır.	432
2.8. ATASÖZLERİ VE DEYİMLER	433
2.8.1. Aşksız gönül ateşsiz ocağa benzer	433
2.8.2. Bıçak kemiğe dayanmak	433
2.8.3. Bir mülke iki padişah olmaz	434
2.8.4. Bugünün işini yarına bırakma	434
2.8.5. Can kulağıyla dinlemek	434
2.8.6. Cevherin kıymetini cevâhirci bilir	435

2.8.7. Denize düşen yılana sarılır	435
2.8.8. Dünya kimseye kalmamış	435
2.8.9. El-Hasûdü lâ-yesûdü	436
2.8.10. El-leyletü hublâ	436
2.8.11. Feleğin çemberinden geçmek	436
2.8.12. Gönül almak/yapmak Ka'be yapmaktır	436
2.8.13. Gülü seven dikenine katlanır	437
2.8.14. Güzellerden vefa olmaz	437
2.8.15. İşleyen demir pas tutmaz	437
2.8.16. İyilik yap denize at balık bilmezse Hâlık bilir	438
2.8.17. Kazaya rıza göstermek	438
2.8.18. Mazlumun ahı yerde kalmaz	438
2.8.19. Meyveli ağacı taşlarlar	438
2.8.20. Mum dibine ışık vermez	439
2.8.21. Ser verip sır vermemek	439
2.8.22. Zahmetsiz rahmet olmaz	439
3. BÖLÜM: TELMİH SÖZLÜĞÜ VE DİZİNİ.....	440
SONUÇ.....	499
KAYNAKÇA	505
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU	532
EK 2. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU.....	534

KISALTMALAR DİZİNİ

Divan Kısaltmaları

- AÇD : Es-seyyid Pir Mehmed bin Çelebi (2017). *Âşık Çelebi Dîvânı*. F. Kılıç (hzl.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195827/asik-celebi-divani.html>
- BD : Bâkî (t.y.). *Bâkî Dîvânı*. S. Küçük (hzl.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78361/baki-divani.html>
- BRD : Bağdatlı Rûhî (2001). *Bağdatlı Rûhî Dîvânı – Karşılaştırmalı metin* (2 cilt). C. Ak (hzl.). Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- CD : Cinânî (1994). *Cinânî hayatı eserleri - Dîvânının tenkidli metni*. C. Okuyucu (hzl.). Ankara: TDK Yayınları.
- ED : Emrî (t.y.). *Emrî Dîvânı*. M. A. Y. Saraç (hzl.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78368/emri-divani.html>
- FD : Kılınc, A. (2017). *Fuzûlî'nin Türkçe Divanı - Edisyon kritik ve konularına göre Fuzûlî Divanı* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- FİD : Çaylı Cankurt, G. (2015). *Figânî Divanı gramatikal indeksi* (Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.

- GAD : Gelibolulu Mustafa Âlî (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*. İ. H. Aksoyak (hzl.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-208602/gelibolulu-mustafa-ali-divani.html>
- HBD : Hayâlî (1945). *Hayâlî Bey Dîvânı*. A. N. Tarlan (hzl.). İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları.
- HD : Hayretî (1987). *Hayretî Divânı*. M. Çavuşoğlu, ve A. Tanyeri (hzl.). İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları.
- HZD : Mostarlı Hasan Ziyâ'î (2017). *Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divânı*. M. Gürgendereli (hzl.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196834/mostarli-hasan-ziyai-divani.html>
- İÇD : Üsküblü İshâk Çelebi (1990). *Dîvan – Tenkidli basım*. M. Çavuşoğlu ve M. A. Tanyeri (hzl.). İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi FEF Yayınları.
- KD : Erdoğan, M. (2008). *Kabûlî İbrahim Efendi, hayatı, edebî kişiliği ve Divanı (inceleme-tenkitli metin-dizin)* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- LD : Burmaoğlu, H. B. (1983). *Lâmi'î Çelebi Divanı: Hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve divanının tenkidli metni* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- MD : Kanûnî Sultan Süleyman (2016). *Muhibbî Dîvânı* (2 cilt). K. Yavuz ve O. Yavuz (hzl.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

- ND : Nev'î (1977). *Divan*. M. Tulum ve M. A. Tanyeri (hzl.). İstanbul: İÜ Edebiyat Fak. Yayınları.
- UD : Usûlî (2020). *Usûlî Dîvânı*. M. İsen (hzl.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- YBD : Taşlıcalı Yahyâ Bey (2023). *Dîvân*. M. Çavuşoğlu (hzl.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-356059/taslicali-yahya-bey-divani.html>
- ZD : Zâtî (2017). *Zâtî Dîvânı (Gazeller Dışındaki Şiirler)*. O. Kurtoğlu (hzl.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195592/zati-divani.html>
- ZD1 : Zâtî (1968-1970). *Zatî Divanı (edisyon kritik ve transkripsiyon): Gazeller kısmı (Cilt I-II)*. A. N. Tarlan (hzl.). İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları.
- ZD2 : Zâtî (1987). *Zatî Divanı (edisyon kritik ve transkripsiyon): Gazeller kısmı (Cilt III)*. M. Çavuşoğlu ve A. Tanyeri (hz.). İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları.

Diğer Kısaltmalar

akt.	: Aktaran
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
EF	: Edebiyat Fakültesi
G.	: Gazel
h.	: Hicri
hzl.	: Hazırlayan
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
K.	: Kaside
Kı	: Kıt'a
m.	: Milâdî
M.	: Musammat
Mt.	: Matla
OSEDAM	: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi
s.	: Sayfa
T.	: Tarih
TB.	: Terkib-i bend
TcB.	: Terci-i bend
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyaânet Vakfı
t.y.	: Tarih yok
vb.	: ve benzeri
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
yy.	: Yüzyıl

TABLULAR DİZİNİ

Tablo 1. En Çok Telmih Edilen Ayetler	37
Tablo 2. En Çok Telmih Edilen Âdetler, Gelenekler ve Uygulamalar	37
Tablo 3. En Çok Telmih Edilen Halk İnanışları	38
Tablo 4. En Çok Telmih Edilen Hadisler.....	38

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Şairlerin Telmih Kullanımı	31
Şekil 2. Konulara Göre Telmih Dağılımı	33
Şekil 3. Telmihlerin Efsanevi-Mitolojik-Rûhânî Şahıslar ve Varlıklara Göre Dağılımı	34
Şekil 4. Telmihlerin Peygamberlere Göre Dağılımı	35
Şekil 5. Telmihlerin Tarihî Şahıslar ve Topluluklara Göre Dağılımı	36
Şekil 6. Telmihlerin Nazım Şekillerine Göre Dağılımı	39

GİRİŞ

TELMİHİN TANIMI

Belâgat kitaplarının bedî' konuları arasında yer alan telmih, divan şiirinde en çok kullanılan edebî sanatlardan biridir. Telmih, Arapça'da "göz ucuyla bakmak; ışık ortaya çıkmak, parıldayıp görünmek" anlamına gelen *lemh* kelimesinden türemiş (Durmuş, 2011, c. 40, s. 407) ve kastedilen şeyi açıkça değil söz arasında îmâ yolu ile söylemek şeklinde açıklanmıştır (Ayverdi, 2011, s. 1230).

Durmuş (2011) telmih, nazmın anlamını genişletici ve güzelliğini arttırıcı olması ile birlikte süsleyicisi olarak ilk kez dilci Fahreddin er-Râzî tarafından ele alındığını düşünür. Râzî telmihi; "sözün içinde yaygın bir mesele, nâdir şiire veya meşhur bir kıssaya işaret edilmesi" şeklinde açıklar (c. 40, s. 407).

Hatîb El-Kazvînî, *Telhîs ve Tercümesi*'nde telmih için "Bir kıssa veya bir şiire -onu zikretmeden- işaret edilmesidir." demiştir (t.y., s. 170). Teftâzânî, *el-Mutavvel* adlı belagat eserinde telmihi, "[B]ir cümlenin mefhumunda bir kıssaya ya da şiire ya da bir mesele/atasözüne bunları zikretmeksizin işaretle bulunulmasıdır." şeklinde tanımlamıştır (2020, s. 623). Cürcânî'nin belagatin sırlarını ele aldığı *Esrâru'l-Belâgat* (2018) isimli eserinde ise telmih konusuna değinilmemiştir.

Bahâeddin es-Sübki, İbn Ya'kûb el-Mağribî ve İsmâüddin el-İsferâyînî gibi *Telhîsü'l-Miftâh*'i şerh edenler bu konuda Kazvînî'yi takip etmiş; Süyûtî, İbn Kayyim el-Cevziyye, Müeyyed-Billâh el-Alevî ve İbn Hicce gibi müellifler ise bu tanıma bir şey eklememişlerdir (Durmuş, 2011, c. 40, s. 407).

Türk edebiyatında ise 19. yüzyıla kadar belagat çalışmaları tercüme düzeyinde kaldığından telmihle ilgili farklı bir tanımlama yapılmadığını söylemek mümkündür.

Hatta belagat eserlerinden Sürûrî'nin *Bahrü'l-Maârif*'inde ve Ankaravî'nin *Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha* adlı kitabında telmih konusu yer almamaktadır.¹

Tanzimat döneminde Batı edebiyatının etkisiyle Arapça ve Farsça eserlerin yanında Fransızca *Traité théorique et pratique de littérature* (Paris 1839) adlı retorik üzerine yapılan çalışmasından da faydalanan Süleyman Hüsnü Paşa'nın *Mebâni'l-İnşâ* (1871-72) adlı eserinde telmih; “Sebkât-i zikr vâkı‘ olmaksızın kıssaya yâhûd mesel-i sâ’ir hükmünde bulunan bir şi‘re işâret eylemektir.” şeklinde açıklanır (Benzer, 2016, s. 139). Bu tanımın da bahsi geçen tanımlardan bir farkı bulunmamaktadır.

Önceki tanımlarda genellikle, zikredilmeden bir şiire, kıssaya ya da mesele işâret etmek şeklinde açıklanan telmih; Ahmet Cevdet Paşa'nın 1881 yılında yayımlanan *Belâgat-ı Osmâniyye*'sinde şöyle tanımlanır: “Telmîh, bir kıssaya yâhûd bir mesel-i meşhura işâret olunmaktır. [...] Telmîhde maksada delâlet hafî ve ba’îd olur ise elgâza mülhak olur ve sadeden hâric kalır.” (2000, s. 118). Ahmet Cevdet Paşa, öncekilerden farklı olarak telmihın amacına değinir ve telmih edilen unsurun gizli veya uzak olması durumunda lugazla karışacağını ve sadede ulaşmayacağını belirtir.

Abdurrahman Süreyya, *Mizânü'l-Belâga* (1885)'da telmih için “Bir beyitte yâhud bir fikrada temsil tariki ile bir kıssa-yı ma’lûmeye, bir nûkte-yi meşhûreye, bir bed’â-yı ‘ilmiyyeye, bir mes’ele-yi fenniyyeye îmâ ve işâret etmektir.” demiştir (Baranoğlu, 1999, c. I, s. 193). Müellif bu açıklamasında “ma’lûme, meşhûre” gibi sıfatları kullanarak telmih edilen unsurun başkaları tarafından da bilinmesi hususuna dikkat çeker ve ilk defa ilmi ve fenni meselelerin telmihine değinir.

Recâizâde Mahmûd Ekrem ise tevriye ve telmihi birlikte değerlendirerek şöyle açıklar:

Tevriye ve telmîh diğêr bir şey’i hatıra getirmek için bir şey söylemektir. Ta’yîn ettiğî şey’ ile îmâ veyâ bütün bütün ihfâ etmek istediğî şey’-i diğêr arasında bir

¹ bk. Şafak, 1991; Güleç, 1997; Summak, 1999; Ülken, 2017.

münasebet ve muvâfakat-ı dakika arz eder ki onu keşf etmek kârîn ü sâmiîne aiddir.

Târîhe, esâtîre, ahlâka, âdâta, efsaneye, durûb-ı emsâle, vukuat u havâtır-ı âdiyyeye ve'l-hâsıl söylenen şey' ile miyânelerinde dakik ve müessir münasebet bulunabilecek olan her hâle tevriye ve telmih olunabilir. (2018, s. 348)

Tevriye ve telmih ayrı ele alınması gereken iki edebî sanat olsa da Recâizâde Mahmûd Ekrem'in yukarıda verilen açıklamalarının telmih için geçerli ve yerinde olduğu söylenebilir. Müellif, telmih edilen unsurların kapsamını genişletir ve tarihe, mitolojiye, kurallara, âdetlere, efsaneye, ata sözlerine, sıradan olaylara ve fikirlere, yani söylenen şey ile aralarında ince ve etkili bir ilişki kurulabilecek her hâle telmih olunabileceğini ifade eder.

Diyarbakırlı Sâ'id Paşa, *Mîzânü'l-Edeb*'de telmih'in "kelamda bir kıssaya yâhud emsalde bir mesele işaret iltizam etmek" olduğunu ifade eder (2009, s. 284). Rusçuklu M. Hayrî'ye göre telmih, "Bir beyitte yâhud bir fıkrada bir kıssaya yâhud bir mesel-i meşhûra işâret olunmaktır." (Akın, 2016, s. 104). Bu iki eserde klasik tanım kullanılmış olup yeni bir şey eklenmemiştir.

Menemenlizâde Mehmet Tâhir, *Osmanlı Edebiyatı-Belagat* isimli eserinde "Telmih özellikle söylenmeyen bir şeyi hatırlatacak başka bir söz söylemektir. Tarihten, mitolojiden, âdetlerden, ahlaktan, atasözü ve meşhur hikayelerden her şeye telmih edilebilir. Yalnız söylenen sözle telmih edilen şey arasındaki ilişkinin mükemmel olmasına dikkat etmek gerekir." (2013, s. 161) diyerek söylenen söz ile telmih edilen şey arasındaki ilişkinin mükemmelliğine dikkat çeker.

Telmihi, "Bir hikâye-i meşhûreye, bir hadîs-i şerife, bir mesele, bir vâkı'aya, bir şahsa, bir şey'e işaret itmekdür ki bunlardan her biri ile tasvîr olunan madde arasında nev'men bir müşâbehet ve mümâselet vardır." (Bayram, 2021, s. 299) şeklinde açıklayan Süleymân Fehmî, tasvir edilen şey ile telmih unsurları arasındaki benzerliğe vurgu yapmıştır.

Reşîd de tasvir edilen unsur ile telmih edilen unsuru fikir ve hayal olarak tanımlar ve ikisi arasındaki münasebetin benzetmeye dayalı olduğunu söyler: “Tebliğî maksûd olan fikir veyâ hayâlî diğer bir fikir ve hayâl ile, sâmi ve kâri’e, ihtâr itmeğe telmîh dirler. İki fikir veyâ iki hayâlden biri diğerini ihtâr idebilmek için aralarında bir münâsebet bulunmak zarûrîdür. Telmîhin müstenid olduğu münâsebet ise, düşünülürse görülür ki, bir nev alâka-i temâsüldür.” (Odacı, 2016, s. 206).

Köprülüzâde Mehmed Fu’ad ve Şehabeddîn Süleymân’ın eseri olan *Ma’lûmât-ı Edebiyye*’de (1330) ise telmih, önceki tanımlara uygun olarak “İbarede, zikr itmeksizin bir vak’aya, bir âyet-i celîleye, bir hadîs-i şerîfe, bir kelâm-ı kibara, bir şahs-ı meşhûra, bir darb-ı mesele işâret itmekdür.” şeklinde açıklanır (s. 290).

M. Kaya Bilgegil’in *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*’ne göre, lügatte “parıl parıl parlatmak” anlamında gelen telmih edebiyatta bilinen bir kıssaya, tarihî bir hâdiseye, yaygın bir nükteye, meşhur bir fıkraya, hâle uygun bir mesele ya da ilmi bir konuya işaret etmek olduğu söylenerek bu şekilde ifadenin de parlatıldığı belirtilir (1980, s. 267).

Tâhirü’l-Mevlevî’nin *Edebiyat Lügati*’nda işaret edilen hususun bilinir ve alışılmış olmasına vurgu yapılır: “Söz arasında meşhûr bir vak’a, yâhud mâruf bir fıkraya ve yâhud mûtâd bir usûle işâret etmektedir.” (1994, s. 159).

Numan Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*’da (1999) “ifade içinde zikr itmeksizin herhangi bir kıssaya, geçmişteki bir olaya, meşhur hikayelere, efsanelere, mâlum bir şahsa, çeşitli inanışlara, ayetlere veya bir hadise ya da yaygın bir atasözüne işaret etmek sanatıdır.” şeklinde tanımladığı ve heyecana bağlı bir sanat olduğunu belirttiği telmih çağrışım yönüne dikkat çeker: “Heyecanlar çağrışım yoluyla sanatkâra başka şeyler hatırlatır. Sanatkârın heyecanına sebep olan şey ile bunun çağrıştırdığı şey arasında bir benzerlik alakası vardır.” (s. 165).

Yekta Saraç’ın, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat* isimli eserinde telmih tanımı şöyledir: “Lügat anlamı bir şeye kısaca, göz ucuyla bakmak demek olan *telmih*, bir söz içerisinde

kıssaya, efsaneye, tarihî bir hadiseye veya bir ayete, hadise, meşhur bir darb-ı mesele, bir inanışa işaret etmektir.” (2010, s. 282).

Buraya kadar incelediğimiz eserlere bakıldığında; beyan, bedi’ ve meâni olmak üzere üç bölümden meydana gelen klasik belâgat eserlerinde telmih konusunun genellikle sözün güzelliği ve estetiğiyle ilgili bedi’ bölümünde yer aldığı görülmektedir. Ancak anlamla da ilişkili olduğu için bazı eserlerde meâni bölümüne dâhil edilmiştir. Tanzimat sonrası çıkan edebiyat teorisi kitaplarında ise heyecana ve fikre bağlı olarak kategorize edilen edebî sanatlar içinde telmih, heyecana bağlı bir sanat olarak değerlendirilmiştir. Bu kitaplarda telmihi açıklamak için heyecan hususu ön plana çıkarılmış hatta telmih sanatı yapılması için gerekli görülmüştür.

Ali Nihat Tarlan, *Edebî Sanatlara Dair*’de telmihi heyecana bağlı bir sanat olarak görür ve herkes tarafından bilinen bir şahıs veya olayın telmih edilmesini heyecanla ilişkilendirir:

Heyecana mukârin bir tedâi eğer birçok kimselerce mâlûm ve muayyen bir şahıs, bir şey veya bir vakıa üzerinde olursa sanatkâr o tedainin heyecana mülâyim olan cihetini alır veyahut bir işaret ile o şahsı, şeyi veya hâdiseyi, esasını zikretmeden hatıra getirir. Eğer bu telmih heyecanın tabii istikametinden ayrı bir gâyeyi istihdâf ederse o zaman husûsi bir maksad tahtında yapılan san’atler sırasına girer. (1933, s. 46)

Kocakaplan’a göre sanatçıyı heyecanlandıran hadisenin bir yönü, farklı bir olayı, kişiyi veya bir fıkrayı hatırlatır. Sanatçı da anımsadığı şeyi ön plana çıkararak okuyucu ile bunu paylaşmak ister. Bu durumda telmih sanatı meydana gelmiş olur (1992, s. 148).

Kaya Can da telmihi tanımlarken coşku ile duygunun beraberinde gelen çağrışıma bağlı söz sanatlarından biri olduğunu açıklar:

Coşkunun yol açtığı çağrışım, kimi kez birçok kimselerce bilinen, en azından toplumun aydın kesimince bilinmesi gereken bir olay, kişi, özdeyiş ve benzerine ilişkin olur ve ozan (yazar), temele ya da ayrıntıya inmeden, onu bir im, bir ipucuyla veya birtakım özellikleri, üstü kapalı bir biçimde vererek anımsatır. Kimi kez de coşku ve duygunun doğal gidiş ve yönünden ayrı bir “amaç” hedeflenir. Bu

durumda da yine coşku ürünü çağrışıma dayalı bir telmih söz konusu olmakla birlikte bu, telmihın özel bir amaca yönelik olarak yapılan türüdür. (2003, s. 123)

Telmihın tanımında heyecan unsurunun vurgulanması yanlış değildir ancak telmih için heyecanın mutlak gerekliliği tartışılabilir. Telmih için asıl gerekli olan şey çağrışımdır ve çağrışımın hangi duygu ya da fikirle ortaya çıktığını her zaman ispat etmek mümkün olmayabilir. Edebî kaynaklarımız o kadar geniştir ki bazı benzetmeler ve anımsatmalar çoğu zaman heyecana gerek kalmadan belli kalıplar halinde kullanılmaktadır.

Telmih tanımlarken en çok üzerinde durulan konulardan biri de telmih edilen hususun herkes tarafından bilinmesidir. Telmih edilen şey okuyucu tarafından anlaşılmazsa sanat amacına ulaşmamış olur. Sözü süslemeye ve anlamı derinleştirmeye çalışırken karşı tarafça anlaşılmayan bir telmih bilmeceye döner ve kusurlu sayılır. Durmuş'a göre (2011), telmih yapılan bir ifadede telmih olduğu ve neyin telmih edildiği okur tarafından anlaşılmalıdır. Aksi hâlde sözün güçlendirilmesi amacıyla kullanılan telmih ile ifadenin anlaşılması zorlaştırılarak bilmeceye döndürülebilir (2011, s. 408). Tarlan'a göre telmih edilen husus, herkes tarafından olmasa bile aydınlar tarafından bilinmelidir:

Telmih edilen hâdise, şahıs veyâ şey - hiç olmazsa münevverler tarafından bilinmeli, aksi takdirde neticesiz kalır. Çünkü biz, tedâi ile, kârii kendi ruhi hâletimize isâl etmek isteriz. Telmihın yerine göre mübhemden 'vâzıha doğru birçok dereceleri vardır. Fazla ibhâm, fazla taharri ve itinâyâ delâlet eder ki ancak hususi bir maksad gözetildiği zaman bu derece külfet ihtiyar edilir. (1933, s. 43)

Külekçi'ye (1999) göre iyi bir telmihın temel şartı, işaret edilen hususun en azından aydınlarca bilinir olmasıdır. Aksi takdirde, zihinsel keşif keyfini ortadan kaldıracığı için telmihın değerini kalmayacaktır. Telmihın etkili olabilmesi için fazla kapalı ya da fazla açık olmasından da kaçınılmalıdır (s. 169). Okuyucunun telmihi fark edememesi keşif zevkini ortadan kaldıracığı gibi “sanatkârın ruh haline ulaşmasını da engeller.” (Kocakaplan, 1992, s. 148).

Eski Türk Edebiyatı El Kitabı'nda ise; telmihın söz arasında herkes tarafından bilinen bir olaya, ünlü bir kişiye işaret ederek hatırlatma yapma olduğu, telmih edilen şeyin

uzun uzun açıklanmadan hatırlatma amacıyla sadece kahramanın, yerin ya da olayın adının söylendiği belirtilir (Aksoyak ve Macit, 2011, s. 292).

Konuyla ilgili yaptığımız okumalar ve tespit ettiğimiz örneklerden hareketle telmihi şöyle tanımlayabiliriz: Bir metinde ya da sözlü olarak meşhur bir kişi, olay, durum, eser, kıssa, şiir, ayet, hadis, atasözü, âdet, inanç gibi unsurları, bir ya da birkaç kelime ile anımsatarak benzetme, mübalağa, yüceltme, aşağılama, zaman bildirme, dayanak gösterme amaçlarıyla kullanılan, yalnızca sözü güzelleştirmekle kalmayıp geleneğin aktarımı noktasında da önemli bir işleve sahip olan bir edebî sanattır. Bu sanatta telmih edilen şey açıkça söylenmemeli, bir ya da birkaç kelimeyle anımsatıldığında okuyucuda çağrışım uyandırmalıdır. Söze anlam derinliği kazandıran telmihın anlaşılması için telmih edilen unsurun okur tarafından bilinmesi gerekmektedir.

TELMİH TÜRLERİ

Konularına Göre Telmih Türleri

İslâm Ansiklopedisi'nde, belâgat kitaplarında telmih türlerinin şiirde kıssaya telmih, şiirde şiire telmih, mensur bir ibarede atasözüne telmih olmak üzere üçe ayrıldığı örneklerle açıklanmıştır (Durmuş, 2011, s. 407). Tefâtânî, nazımda şiir, kıssa ve mesele; nesirde şiir, kıssa ve mesele telmih olacak şekilde altı telmih türünden söz etmiş; İbn Ma'sûm ise telmihi meşhur hadis, âyet, meşhur şiir ile mesel telmihleri olmak üzere dört gruba ayırmıştır (akt. Durmuş, 2011, s. 407).

Sîrûs Şemîsâ (1375/1996), *Ferheng-i Telmîhât* isimli eserinde herhangi bir hikâye, şiir ya da atasözüne işarete telmih denilegeldiğini ve bunun hem şiirde hem de nesirde söz konusu olup altı tür telmihten söz edilebileceğini ifade eder. Ancak genel kültür, inançlar, âdetler, gelenek-görenek ve eski bilimlere işaret de telmih kapsamı içinde ele alınabileceği için telmihın anlamının açılabilirliğini belirtir (s. 7).

Telmih sanatını incelediğimizde pekçok konuda telmih yapıldığı görülmektedir. Bunu sadece ayet, hadis, mesel, atasözleri vb. ile kısıtlı tutmak mümkün değildir. Herkesçe

bilinen herhangi bir hususa telmih edilebileceğinden onu konularına göre türlere ayırmak kapsamının daralmasına sebep olacaktır.

Derecelerine Göre Telmih Türleri

Telmih sanatında en önemli husus, ilgili olayın meşhur ve malum olmasının yanı sıra zikredilmeden sadece işaret edilmesidir. Zikredilmeme hususu telmih zayıf telmih ve kuvvetli telmih olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur. “Telmih Tanımı” başlığında bahsedildiği gibi, bazılarının göre telmih anlaşılacak derecede gizli olursa okur tarafından anlaşılacağı ve lugazla karışacağı için başarısız sayılırken, bazılarının göre telmih ne kadar kapalı olursa o kadar kuvvetli görülmüştür. Külekçi’ye göre, “[ö]zel maksad taşıyan fazla kapalı telmihlerin dışında güzel bir telmih ne fazla kapalı ne de fazla açık olmalıdır.” (Külekçi, 1999, s. 166).

Ahmet Kartal (2010) ise, yapılan telmihlerin anlaşılma durumuna göre kapalılıktan açıklığa doğru derecelere ayrılması gerektiğini düşünür. Ona göre okuyucuda, telmih yapılırken olayın ve kahramanının dile getirilmesi en zayıf; olayı hatırlatacak sözcüklerin kullanılması nispeten zayıf; kelimelerin okuyucunun zihninde çağrışım yapması ile olaya işaret edilmesi ise kuvvetli bir tesir bırakacağı için telmih sanatı bölümlere ayrılmalıdır (s. 449).

Telmih sanatının temelinde işaret etmek olduğundan şahısların isminin anılması ya da hadiseyi hatırlatacak kelimelerin kullanılması doğaldır. Örneklere bakıldığında telmih sanatında çoğu zaman isimlere yer verildiği görülmektedir. Kapalılığın artmasıyla mazmun ya da lugazla karışma ihtimali düşünüldüğünde telmih amacına uygun olması bakımından zayıf ya da kuvvetli olarak ayırmadan söz konusu unsuru açıkça belirtmeden işaret etmesinin yeterli olacağı kanaatindeyiz.

TELMİHİN KAYNAKLARI

Gerek nazım gerekse nesirlerde âyet, hadis, kıssa, atasözü, şahıslar gibi çeşitli unsurlara işaret etmek üzere kullanılan telmih terimi ilk olarak Arap edebiyatında geçmiş ve

kuramı oluşturularak Fars ve Türk edebiyatlarına etki etmiştir. Telmih malzeme ve konuları büyük ölçüde Arap ve Fars edebiyatlarının İslâm öncesi ve sonrasına ait dinî ve kültürel unsurlarından oluşmaktadır (Uzun, 2011, c. 40, s. 408). “Türk, Fars ve Arap milletlerinin doğu kültürüne ortak katkıları, malzemeyi birlikte üretilip birlikte tüketmeleri öncelikle Arapça, Farsça ve Türkçe üretilen metinlerin kültürel kod ve kaynaklarının da ortaklığını kaçınılmaz kılar.” (Akkuş, 2014, s. 15).

Fars edebiyatında telmih konusunu çalışın Şemîsâ (1375/1996), telmihlerin ya İran ya Sâmilîler ya da bu ikisinin dışında kalan Yunan ve Hindistan kaynaklı olgular olup bunlardan her birinin nağme ve destan açısından kısımlara ayrıldığını belirtir. Aynı şekilde Sâmilî telmihleri de İslâm ve Arap telmihleri diye ikiye ayrılmaktadır. Arap Sâmilî telmihleri Arap cahiliye döneminde yaşamış kimseler olup İslâmî Sâmilî telmihleri ise ya bizzat Hz. Muhammed gibi İslâmî şahsiyetlerle ilgilidir ya da daha çok Yahudi peygamberlerinin tarihiyle ilgili olan *Kur’ân* tefsiri (İsrailiyat) ile ilgilidir. Yunan ve Hint telmihlerine gelince onlar da daha çok bilgiler (Apollonios, Hermes) ile ilgilidir (s. 8-9).

Arap edebiyatı, Fars edebiyatı ve bunların etkisinde gelişen klasik Türk edebiyatının telmih kaynakları sırayla şöyle özetlenebilir:

Arap edebiyatında “[i]lk malzemeyi Câhiliye şiiri, “ahbârü’l-Arab” başlığı altında toplanan rivayetlerle kıssalar, hikâyeler, -bunların içinde Leylâ ve Mecnûn kıssasının ayrı bir yeri vardır- ensâb ve nevâdir gibi kadîm malzeme teşkil eder.” (Uzun, 2011, s. 408).

Fars edebiyatında telmih edilen en önemli konular (Uzun, 2011) Firdevsî’nin *Şâhnâme*’sinde ve *İskendernâme*, *Târîh-i Taberî*, *Âşâr-ı Bâkıye*, *Siyerü’l-mülûk* gibi eserlerde yer alan kişilere, olaylara dayanır. Türk edebiyatını da telmih bakımından en çok etkileyen malzemeler *Şahnâme* ve *İskendernâme*’ye aittir:

Fars edebiyatında genel özellikleri pek değişmeyen telmih İslâmî ve millî-hamâsî olmak üzere iki tür malzemeye dayanmaktadır. Millî ve hamâsî telmih daha çok

Şâhnâme kaynaklı olup Sâmnîler döneminden, hatta Gazneliler'in ilk yıllarından itibaren görülmeye başlanmıştır. Irak ekolüne bağlı şairler bu tip telmihlere fazla başvurmamakla birlikte Hint ekolü şairlerinin şiirlerinde millî ve hamâsî telmihler vardır. Sebk-i Horasânî'ye mensup şairler İslâmî telmihleri çok kullanmış, XII. yüzyıldan itibaren İslâmî ilimlerin gelişmesiyle bu kullanım artmıştır. Evhadüddîn-i Enverî, Senâî, Ferîdüddin Attâr, Sa'dî-i Şîrâzî ve Hâfız-ı Şîrâzî şiirlerinde İslâmî telmihlere yer veren isimlerin başında gelir. Bu hususta Fars edebiyatında Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin özel bir yeri vardır. Fars şiirinde İslâmî telmihler gazel ve mesnevilerde, millî ve hamâsî telmihler daha çok kasidelerde görülmektedir. (s. 409)

Türk edebiyatında (Uzun, 2011) Arap ve Fars kaynaklarından farklı olarak atasözleri, Yûnus Emre, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Eşrefoğlu, Hacı Bektâş-ı Velî gibi ilk mutasavvıflara ait özellikler telmih edilmiştir. 19. yüzyılın yarısından sonra ise başta Batı'nın etkisiyle Batı destanları, Yunan mitolojisi ile epik birikimden faydalanılmıştır (s. 408-409).

Bu kaynakların dışında; Osmanlı dönemindeki uygulamalar, halk tarafından benimsenen inanışlar, âdetler ve gelenek-görenekler de divan şiirinde telmih konuları arasındadır. Bir toplumun hâkim olduğu ve herkes tarafından kabul edilen olaylara şairler şiirlerinde yer vermişlerdir.

TELMİHİN DİĞER EDEBÎ SANATLARLA İLİŞKİSİ

Teşbih ve İstiâre ile Telmih İlişkisi

Telmih sanatı kullanım şekilleri ve amaçları itibarıyla diğer bazı edebî sanatlarla iç içedir. Şiirde herkes tarafından bilinen bir şahsı, hadiseyi, atasözünü vb. anımsatırken aslında çoğu zaman benzetme yapılmaktadır. Bir kişinin güzelliğinden bahsederken Hz. Yûsuf'u, adaletini vurgularken Hz. Ömer'i, sabrını överken Hz. Eyyûb'u anmanın temelinde benzetme bulunduğu için telmihin teşbih ya da istiâre içerdiğini söylemek mümkündür. Muhyiddin'in (2015) belirttiği gibi "telmih yapıldığı zaman fikr-i aslî ile telmih edilen şey arasında bir münasebet vardır ki bu münasebet bazı kere müşâbehet şeklinde tezahür eder ve o vakit telmih bir teşbih-i zımnî şeklini alır." (s. 222). "Yani telmihte şair ve yazar anlatmak istediği bir fikri ve hayali benzetme yoluyla bir başka

fikir ve hayalle anlatır. Fakat burada zikredilen söz ile telmîh edilen şey arasındaki bağ mükemmel olmalıdır.” (Selçuk, Kesik, Şenödeyici, Koşık ve Kola, 2015, s. 142).

“Telmih Tanımı” başlığında incelediğimiz eserlerin bazılarında telmih açıklanırken söylenen söz ile telmih edilen unsur arasındaki benzerlik ilişkisine² ve teşbih/istiare konusuna değinilmiştir. Ali Nihat Tarlan’a göre telmih de bir teşbihtir. “Çünkü san’atkârın ifade etmek istediği halet-i ruhiye ile telmih ettiği şahıs veya şey arasında bir benzeyiş vardır.” (1933, s. 48). *Ma’lumât-ı Edebiyye*’de telmih, “bir isti’âre ya’ni bir teşbih-i zımnî” olarak açıklanır. Çünkü işaret olunan, zikredilen şey arasında bir manevi ve meşhur bir alaka mevcuttur. Güzel bir teşbihi içeren “telmîh” kadar kuvvetli, nefis bir şey yoktur ve gurur, nefret, kin, sevinç gibi duygular telmih ile aktarılabilir (Köprülüzade ve Şehabettin, 1911/12, s. 290).

Telmih sanatında benzetme olduğu muhakkaktır ancak bu benzetmenin teşbih mi istiare mi olduğu tam olarak ayrılmamıştır. Telmih genellikle bir ya da birkaç kelimeyle yapıldığı için teşbihten ziyade istiareye benzer. Külekçi, telmihın teşbih ve istiareyle ilişkisini ve teşbihten çok istiareye benzediğini şu şekilde açıklar: “Telmihde sanatkâr söylemek istediği bir fikri veya hayali teşbih yoluyla başka bir fikir ve hayalle anlatır. Demek ki telmih de istiare ve teşbih gibi benzetme çeşididir. Hatta teşbihin unsurlarından biri söylenmediği için daha çok istiareye benzer. Ancak açık istiarelerde benzerlik alakası anlaşılmazsa fikir ve hayalin açıklığı sönük olur.” (Külekçi, 1999). Reşîd de telmihi teşbihten çok istiareyle ilişkilendirir:

[...] telmihi de istiâre ve teşbîh gibi envâ'-ı temâsülden addediyoruz. Hattâ telmîhte tarafeynden biri mahzûf olduğu cihetle bu tarz teblîğ daha ziyâde istiâreye benzer. Malûmdur ki istiârat-ı musarrahada alâka-ı temâsül anlaşılmazsa vuzûh-ı fikir ve hayâl muntafi olur. Telmîhte fazla olarak hazf edilen taraf, hakîki veyâ esâtîri, her hâlde husûsî bir hâl veyâ hâdisedir. Muhâtab o hâl ve hâdiseye vâkıf değilse taraf-ı mahzûfun zihninde husûlü -insan bilmediği şeyi hâtırlamayacağına binâen-adîm'ül-inkândır. Binâenaleyh telmîhte yalnız alâka-ı temâsülün değil taraf-ı mahzûfun da ezhân-ı muhâtabta müheyyâ bulunması lâzım gelir. (Odacı, 2016, s. 206)

² bk. Bayram, 2021, s. 299; Odacı, 2016, s. 206.

Bu açıklamalardan yola çıkarak telmihın benzetme temeline dayandığını ve hepsinde olmasa da çoğunlukla telmih sanatının olduğu yerde istiare yapıldığını söylemek mümkündür. Örneğin sevgilinin güzelliğini anlatan bir beyitte geçen *Yûsuf* kelimesi ile hem telmih hem istiare sanatı yapılır. Telmihın buradaki işlevi benzetme yönünü ortaya çıkarmasıdır.

Tevriye ve İham ile Telmih İlişkisi

Telmihın ilişkilendirildiği edebî sanatlardan biri de tevriyedir. O kadar ki Recâizâde Mahmûd Ekrem, *Tâlim-i Edebiyat*'ta telmih ve tevriyeyi aynı başlık altında "Tevriye ve Telmih" şeklinde birlikte ele almıştır. Yani onun için tevriye ve telmih aynı şeydir (2018, s. 348).

Ali Nihat Tarlan, Recâizâde Mahmûd Ekrem'in tevriye ile telmihi bir görmesi konusunda tevriyeyi ihâm ile birleştirmenin daha uygun olacağını belirterek telmihın diğer iki sanattan ayrıldığı noktaları şöyle açıklar:

Talimi edebiyat tevriye ile telmihi aynı san'at addederse de tevriyeyi ihâm ile birleştirmek daha doğru olsa gerektir. Nazariyatı edebiyede tevriye ile telmih arasında indî bir fark gösterilmiştir. Telmih ile ihâm ve tevriyei yekdiğerinden ayıran şu noktalar olabilir:

Telmihte muhatap veya kariin aşına olduğu muayyen bir şey vardır. Tevriyede bu yoktur. Telmih hatıra getirmek istediği şahıs veya şeyin bir takım hususiyetlerini bâzan mürekkep bir şekilde beyan eder. Tevriyede bir tek kelime vardır. Bu kelimenin biri uzak, diğeri yakın iki manası olur. (1933, s. 47-48)

Numan Külekçi ise telmih ile ihâm ve tevriye arasında da yakın bir benzerlik olduğunu vurgulamış ve tevriye gibi tarif vasıtalarından biri olan telmihın tevriye ile farklarını aşağıdaki gibi maddeler halinde açıklamıştır:

Tevriye tek bir kelime ile yapıldığı halde telmihde birden fazla kelime bazen cümle söz konusudur.

Tevriyede tek kelimenin uzak ve yakın manaları vardır. Kastedilen uzak manadır. Uzak mana da herkes tarafından bilinmeyebilir. Telmihte ise hatırlatılmak istenen

şeyin özelliklerine işaret eden kelimeler vardır. İşaret edilen şeyin de birçok kimse tarafından bilinmesi gerekir.

Tevriyeli kullanılan kelime aynı zamanda iki ayrı şeye ad olan bir kelimedir. Tarafların müşterek özelliğini ifade etmez. Telmihte ise kullanılan kelimelerle taraflara ait müşterek özellikler kısaca ifade edilir. (1999, s. 170-171)

Tevriyede tek bir kelimenin uzak anlamına işaret edilirken telmihte kullanılan kelime ya da kelimelerin arka planında daha geniş ve kapsamlı kişiler, olaylar, inanışlar bulunmaktadır. Telmihi anlayabilmek için kültürel bir birikimin olması şarttır ancak tevriyede uzak anlamı kastedilen kelimeyi anlamak için sözlüğe bakmak yeterlidir. Bu nedenle ikisini aynı kefedede değerlendirmek ve de bir tutmak mümkün değildir. İham da aynı şekilde kelime anlamıyla ilişkili bir söz sanatı olduğu için telmihten ayrı bir sanat olarak değerlendirilmelidir.

İktibas ve İrad-ı Mesel ile Telmih İlişkisi

Ayet ve hadisler telmihte işaret edilen önemli unsurlardandır. Aynı şekilde atasözleri de telmih sanatında sıkça kullanılan kaynaklardır. Ancak telmih sanatının amacı konuya uygun ayet, hadis, atasözünü doğrudan vermek değil okuyucuya anımsatmak olduğu için bu sözler sadece ima edilir. İktibasta ayet ve hadislerin tamamı ya da belli bir kısmı olduğu gibi metne alınır. İrad-ı meselde ise kapsama uygun atasözleri, mesel olduğu vurgulanarak doğrudan şiir ya da nesir içinde verilmektedir.

Uzun (2011); iktibas, irad-ı mesel, tazmin ve telmih arasındaki farkı şöyle açıklar: “İktibasla îrâd-ı mesel ve tazminin telmihten farkı ilkinde âyet veya hadisin ibaresinin bütünüyle veya kısmen metne aktarılması, ikincisinde atasözünün bazı değişikliklerle zikredilmesi ve tazminde ise alıntının şiir olmasıdır. Telmihte ise bunların hepsine sadece işaret edilir.” (s. 409).

Saraç’a (2010) göre telmihin îrâd-ı mesel ve iktibas ile aralarındaki fark şöyledir: “İktibasta ayet ve hadisin bizzat ibaresinden alıntı yapılır, îrâd-ı meselde de bir atasözü az çok bir değişikliklerle alınır. Telmihte ise bunlara işaret edilir, ibareler söylenmez.” (s. 282). İktibasın, sadece Kur’ân’dan olacağını ve ayetin tamamı veya bir kısmıyla

yapıldığını belirten Hillî'ye göre; “Telmîh, bir âyet, hutbe, şiir vb.’den alıntı olduğunu imâ eden basit lafızlarla olur. Eğer lafzın kendisi terkedilip manasına işaret edilirse câizdir.” (*Şerhu'l-Kâfiye*'den akt. Aydın, 2018, s. 250).

Bilhassa ayet ve hadisler konusunda çoğu zaman birbiriyle karıştırılan iktibas ve telmihi, Soylu (2021) şöyle ayırt eder: “Özgün metin kullanılmayıp Türkçe ibareler kullanılmışsa ya da tek kelime ile geçirilmişse yani alıntı söz veya sözce değil de sözcükten oluşuyorsa burada ödünç alma değil, işaret vardır. Bu tür kullanımlarda iktibas değil telmih sanatından söz edilmelidir.” (s. 1).

Metin içinde geçen bir sözün iktibas ya da îrâd-ı mesel olabilmesi için doğrudan alıntılanan bir söz öbeğinin olması beklenir. Müellif bu sanatı kullanırken alıntı yaptığına dair bir işaret verir. Ancak ayette, hadiste ya da atasözlerinde geçen bir kelimeyi kullanarak o sözü çağrıştırması telmih ile mümkün olur. Telmih yapılırken söz konusu çağrıştırmacı kelimenin bir tamlama içinde kullanılarak söze dâhil edilmesi en çok karşılaşılan yöntemlerden biridir.

Tariz ile Telmih İlişkisi

Kinaye ile ilgili bir ifade tekniği olan tariz; tenkit, alay, doğruyu göstermek amaçlarıyla söylenen sözdür (Saraç, 2010, s. 145). Kinaye, işleme yani dokundurma ile kullanılan tariz sanatı ima açısından telmihle ortak paydada buluşabilir. Kullanım alanları ve şekilleri birbirinden ayrı olmayan bu iki sanat arasında bir ilişki vardır. Bu ilişkide tariz amaç, telmih araç konumundadır. Dokundurma amacıyla yapılan telmihlerde yani anımsatmalarda aynı zamanda tariz de yapılmış olur. Tarlan'ın dediği gibi telmih; “infial neticesinde daha müessir bir vasıta olarak tariz gayesine tevcih edilirse, telmih tarzında tariz yapılmış olur.” (1933, s. 48).

Tariz yapmak için çeşitli yollar kullanılabilir. Telmih de bunlardan bir tanesidir. “Ta'riz sanatında telmihden istifade edilebilir. Sanatkâr telmih vasıtalarından birine işaretle muhatabına bir ders verme imkanı elde eder.” (Külekçi, 1999, s. 169). Kocakaplan'a göre; muhatabı zor bir duruma sokmak için yapılan ta'riz sanatında telmihten

yararlanılabilir. Sanatkar karşısındakine der vermek amacıyla meşhur bir hadiseye telmihte bulunursa o zaman telmih yoluyla ta'riz yapmış olur. Böylece ta'riz yapılırken gerçekleşen telmih sanatın bir araç gibi değerlendirilebilir (Kocakaplan, 1992, s. 148). Dolayısıyla telmihle tariz bir arada kullanıldığı zaman telmih bir yöntemdir. Burada yapılmak istenen asıl sanat tarizdir. Tarizin amacına ulaşması için telmih araç olarak kullanılmaktadır.

TELMİHİN İŞLEVİ

Mazmun ve Telmih

Arapça “zımn” kökünden türeyen *mazmun* kelimesi, sözlüklerde “mana, mefhum, meâl, kavram” anlamıyla birlikte “nükteli, sanatlı ince söz” olarak açıklanmaktadır (Devellioğlu, 2007, s. 590; Sami, 2011, s. 1361). *Kubbealtı Lugatı*'nda ise “kastedilen asıl mânâ, anlam, kavram, meal, mefhum” olarak tanımlanır (Ayverdi, 2011, s. 781).

Divan şiiri deyince mutlaka akla gelen, şiir şerhlerinde karşımıza çıkan mazmun kelimesi araştırmacıların üzerinde durma ihtiyacı hissettikleri bir kavram olmuştur. Mehmed Çavuşoğlu (1984), bazı kelimelerin sözlükteki anlamlarının bir kenara bırakılarak değişik kişiler tarafından farklı anlamlarda kullanıldığını, mazmunun da böyle bir kelime olduğunu belirterek pek çok araştırmacı ve edebiyat tarihçisinin bu kelimeyle neyi kastettiğini anlamadığını ifade eder ve Arapça kökeninden başlayarak mazmunun sözlüklerdeki anlamları üzerinde durur, onun manasını çözmeye çalışır. Verilen tanımlamalar ve beyit örnekleri sonunda mazmunu şöyle açıklar: “Mazmûn, sözlüklerde de belirtildiği gibi, bir cümlenin, bir mısraın, bir deyimden içerdiği ve onlardan herkesin anladığı hakikî ve mecazî mânâ demektir. Bir edebiyat deyimini olarak da asıl mânânın yanında bir isme, bir ata sözüne, bir olaya telmihtir.” (s. 198, 205).

Eskiden beri edebî dilde varlığını sürdüren mazmunun, zaman içerisinde kavram olarak değişik anlamları karşılamaının yanı sıra edebiyat terminolojisinde terim olarak kullanıldığını belirten Mine Mengi (2014), divan edebiyatı ömrünü tamamladıktan

sonra yazılmış olan çeşitli kaynaklarda yer alan mazmun hakkındaki tanıtıcı bilgileri örneklendirdikten sonra durumu şöyle özetler:

Mazmun, edebi metinlerde geçen ve anlamı artık bilinmeyen dolayısıyla anlaşılmasında zorluk olan kelime, terkip ya da ibaredir. Mazmun, kalıp benzetme, klişe mecazdır. Mazmun, divan edebiyatının kendi dünyası içindeki bilinen hayal, inanış ve düşüncelerin beyit ya da beyitlerdeki dolaylı anlatımıdır. Bu tanımlardan üçüncüsünün, mazmun karşılığı eski sözlüklerde kullanılan nükteli, cinaslı, sanatlı sözle bağlantısı akla gelmektedir. (s. 51)

İslâm Ansiklopedisi “Divan Edebiyatı” maddesinde ise mazmun şu şekilde açıklanır:

Mazmunda, bir ibaredeki kelimelerin ilk bakışta anlaşılman mânasının ardında gizli bir veya birkaç mâna vardır. Onunla ismi söylenmeden başka bir varlık veya hale işaret edilir. Esas söylenmek istenen şey arka plandadır. Bu gizlenmiş mâna, mazmunun bünyesindeki bağlı unsurlardan birinin veya birkaçının yardımı ile belli olur. Mazmun esas itibarıyla daha çok, bir objenin veya bir halin kendisini söylemek yerine, bağlı unsurlarda mevcut vasıflarından birini veya daha fazlasını belirtecek ip uçları verilmek suretiyle dolaylı bir şekilde ifade olunması demektir. Bir şeyi, adını anmaksızın onu çağrıştıracak yönlerini öne çıkararak gizli tutma mazmunun mekanizmasını meydana getirir. (Akün, 1994, s. 422)

Sözü geçen çalışmalardan daha sonraki bir tarihte mazmun hakkında değerlendirmelerini kaleme alan Demirel (2002), mazmunun tanımlarını ve çeşitli kaynaklarda yer alan açıklamaları detaylı bir şekilde inceledikten sonra mazmunu, “sanatçının dile getirmek istediği duygu, düşünce ve hayâllerin çeşitli edebî sanatlar aracılığıyla, birtakım ipuçları verilerek imâ yoluyla anlatılmasıdır.” şeklinde tanımlar (s. 25).

Mazmunla ilgili yapılan son ve en kapsamlı çalışma *El-Mazmûn - Beyitlerin Ardındaki Gizem* isimli eserdir. Mazmun hakkındaki görüşlerini önce “Mazmun Beyanındadır: Klâsik Türk Şiirinde Mazmun Arayışına Katkılar” başlıklı bir makaleyle ortaya koyan Şenödeyici (2018), bu çalışmasını geliştirerek daha kapsamlı bir şekilde kitap halinde yayımlamıştır. Ona göre; klâsik şiir geleneğine hakim olan biri, mazmun içeren bir beyti okuduğunda, şairin anlatmak istediği kavram zihninde kendiliğinden belirir. Bu açıdan mazmun, sadece klâsik şiir geleneğine hakim kişiler tarafından anlaşılabilir edebî bir bilmece ve bir hüner gösteresidir (s. 1054).

Mazmun konusuna değinenleri ve mazmun hakkında yazılanları bir araya getirerek “Mazmunun Yolculuğu”nu bize aktaran Harmancı'nın (2012) belirttiği gibi; mazmun konusunda çalışma yapan araştırmacıların hemen hepsi, genellikle klasik Türk edebiyatının mazmunlar edebiyatı olduğunu ve bu mazmun olgusunun, farklı terimlerle adlandırılmış olsa da, estetik değlendirmelerde vazgeçilmez bir kriter olduğunu belirtir. Ancak, mazmun terimi tam olarak tanımlanamadığı bu konuda çalışanlar arasında bir ağız birliğinin olmadığı konusu da bir gerçektir (s. 131).

Mazmunlu bir ibarede kelimelerinin yalnızca sözlük anlamlarının bilinmesinin mazmunda gizli olan unsuru anlamaya yetmeyeceğini belirten Akün'e göre (1994); mazmunu anlamak için öncelikle yeterli bir divan şiiri kültürüne sahip olunması gerekmektedir. Bir ifadenin mazmununu atlamak, oradaki estetik mesajı gözden kaçırmak anlamına gelir. Mazmunun içerdiği anlam, üzerine düşünülerek ve okuyanın divan şiiri kültür seviyesine bağlı olarak çözülebilir. (s. 423).

Divan şiirinin mihenk taşı sayılan ve mazmunlar dünyası diye anılmasını sağlayan mazmunu dönem şairleri tanımlamaya ihtiyaç duymadan şiirlerinde doğal bir şekilde uygularken, sonraki dönemlerde edebiyat araştırmacıları tarafından terim olarak tanımlama noktasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmış bulunmaktadır. Konuyla ilgili çalışmalar incelendiğinde, mazmun kavramının terim anlamında ortak bir noktaya varılmasa da mazmunun edebî sanatlarla ilişkisine değinilerek açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Demirel de konuyla ilgili görüşleri bir araya getirdikten sonra aynı kanaate varmıştır: “Mazmûnla ilgili dolaylı ya da dolaysız olarak belli bir görüş ortaya koyan, bu konuda görüş bildiren şahısların hemen hepsi -kimi zaman mazmûnu bir edebî sanat olarak değlendirmelerine rağmen- mazmûn ile edebî sanatlar arasındaki münasebetten bahsetmişlerdir.” (2002, s. 127).

Akün, mazmunda görünüşteki anlamın arkasındaki asıl mananın, ifadeye onu gizleyen bir ustalıkla yerleştirildiğini ve bu açıdan mazmunun kurulmasında edebî sanatların birinci derecede rolü olduğunu ifade eder: “Mazmunlarda en başta teşbih, istiare, mürâât-ı nazîr ve hüsn-i ta'lîl, mecâz-ı mürsel ve tevriye yanında telmih sanatı da başlı başına rol oynamaktadır. Mazmunda arka planın kurulması, çeşitli çağrışım unsurlarına

ve karinelere ihtiyaç gösterdiğinden onun rükünleri bir mısra, çok defa da bir beyit hacminde yer kaplar.” (1994, s. 422).

Mine Mengi’ye (2014) göre; “mazmunun söylenişindeki söz ustalığı, görünürde olmayan anlamın, açıkça değil dolaylı olarak anlatımını esas almaktadır. Bu noktadan hareket edildiğinde, mazmunun beyit ya da şiir içindeki varlığı da çoğu zaman onun edebî sanatlarla ortaya konuşunu ve birlikteliğini akla getirmekte” ve “mazmunun değişik edebî sanatlarla olan yakınlığı, onu bazı sanatlardan ayırmamızı da güçleştirmektedir.” (s. 54, 58). “Eski şiirde, teşbih, istiare gibi manaya dayanan sanatları kaldırdığımızda tabiatı, fizikî boyutları içinde olduğu gibi görürüz. Bazen şair bir unsurun, bir varlığın bütün vasıflarını sayar ve adını söylemez. Mazmun işte böylesine ifade edilmiş mefhumlara denir.” (Demirel, 2002, s. 123).

İskender Pala (1999), gerçek mazmunun edebî sanatlardan faydalansa bile gerçekte böylesi sanatlara ihtiyacı olmadığını, çünkü onun kendi başına bir sanat olup tüm diğer edebî sanatların da en belirgin gayesi olduğunu ifade eder. Ona göre; “bazı edebî sanatların beyitte bulunup bulunmaması da mazmunun öneminin artırılması için birer vasıta. Ancak mazmun için edebî sanat şartı aranmamalıdır. O, şairin en büyük sanatı olarak, başlıbaşına bir beyte bir beyte değer ve itibar kazandırır.” (s. 399-401).

Şenödeyici (2020) ise, edebî sanatların mazmunu oluşumunda bir vasıta olduğunu, tek bir edebî sanata “mazmun” demenin hatalı bir yaklaşım olacağı görüşündedir. Ona göre “hem lafız hem de mana sanatları, mazmunun oluşumunda etkili olabilir. Bunun yanı sıra edebî sanat olarak nitelenmeyecek çağrıştırmaya yöntemleri de mazmuna giden yolu destekler.” (s. 26).

Beyitlerin arkasındaki gizli mana olan mazmuna kelimelerdeki ipuçlarıyla ulaşılabilir. Manayı gizlemek için nasıl teşbih, istiare, tenasüp vb. sanatları kullanılıyorsa telmih de bir araç olarak kullanılmaktadır. Manayı çözmek de yine bu sanatlar vasıtasıyla mümkün olmaktadır. Edebî sanatlarla iç içe kullanılan mazmunun telmihle doğrudan bir ilişkisi vardır. Mazmunla ilgili yapılan çalışmaların çoğunda telmihle mazmun arasındaki ilgiye değinilmiştir. Bazı araştırmacılar ise mazmunla

telmihin aynı şey olduğunu değerlendirmişlerdir. Örneğin Çavuşoğlu, mazmunu tanımlarken “bir edebiyat deyimini olarak da asıl mânânın yanında bir isme, bir ata sözüne, bir olaya telmihtir” (1984, s. 205) ifadesini kullanır. Bu noktada telmihle mazmun arasındaki benzerlik ve farkları belirlemek, ikisi arasındaki ilişkiyi ortaya koymamızda bize yardımcı olacaktır.

Hem telmihte hem mazmunda kapalı bir mana bulunur ve asıl mananın anlaşılması için kültürel birikime ihtiyaç vardır. Telmihte bir ya da birkaç kelimeyle bir olaya ya da kişiye gönderme yapılırken, mazmunda gizlenen mefhumu anlatmak için âdeta resimleştirilen bir arka plan yani mizansen oluşturulur. Mazmunda anlatılmak istenen açıkça verilmezken benzetme yönü detaylı bir şekilde tasvir edilir. Bunu yaparken edebî sanatlar ister istemez üsluba dâhil olmaktadır. Telmihte asıl amaç birkaç kelimeyle daha derin anlamlara işaret ederek anlatı ekonomisi yapmak iken mazmunda şair estetik bir kaygıyla hünerini göstermek için asıl anlatmak istediğini gizlemektedir. Bunu yaparken yer yer telmih sanatından faydalanabilir. Dolayısıyla mazmunun içinde bir telmih bulunabilir ancak her telmih mazmun olarak nitelendirilemez.

İskender Pala'nın mazmun ve telmih ilişkisi konusunda görüşleri diğerlerinden biraz ayrılmaktadır. Ona göre mazmunun edebî sanatlara ihtiyacı yoktur, mazmunun kendisi bir sanattır. Örneğin;

Âşiyân-i murg-ı dil zülf-i perîşânüñdadır
Kanda olsam iy perî gönülüm senüñ yanüñdadır (FD, G. 90/1)

Pala'ya göre Fuzûlî'nin bu beytinde “Mecnûn” mazmunu vardır. Mecnûn adı anılmadan onun başında kuşların yuva yapma olayı tasvir edilmiştir. Mecnûn'un adı anılmış olsaydı mazmun değil telmih yapılmış olacağını ifade eder (1999, s. 401).

Ahmet Kartal, telmih sanatındaki bir kişiye, duruma, olaya işaret etmenin dolaylı olarak çağrışım ya da ipucu yoluyla yapılması gerektiğini; doğrudan hikâye, kahraman vb. zikredildiğinde zayıf bir telmih yapılmış olacağını düşünür ve iki beyit üzerinden örnekle açıklar:

Nâdirî'nin;

Ser-i tugda itdi oklar mekân
Tuyûr itdi Kaysın saçın âşiyân

beyti ile, Fuzûlî'nin;

Âşiyân-ı murg-ı dil zülf-i perîşânındadır
Kande olsam ey perî gönüm senin yanındadır

beyti aynı hikâyeyi ihtiva etmesine karşılık, Nâdirî bu hikâyeyi Kays'ı zikrederek açıkça ifade ederken, Fuzûlî zikretmeden sadece o olaya yani, Kays'ın/Mecnûn'un bakımsızlıktan çalı gibi olan saçlarına bir kuşun yuva yapmasını kullandığı kelimelerin çağrışımlarıyla ve işaret ederek vermiştir. Aynı olayı ihtiva eden bu beyitlerden şüphesiz Fuzûlî'ninki daha sanatkârâne iken, diğeri olayı açıkça belirttiği ve söylediği için şüphesiz daha zayıftır. Bundan dolayı eğer, Nâdirî'ninkini de “telmîh” olarak kabul edecek olursak, aynen “teşbih”te olduğu gibi bu söyleyişi “teşbih-i mufassal” mesabesinde olduğunu söylememiz gerekecektir. Bu da bu “telmîh”in zayıf bir “telmîh” olduğunu bize gösterecektir. Bu durum da “telmîh” sanatının ifade ediliş şekillerine göre kısımlara ayrılması gerekliliğini düşündürmektedir. (2007, s. 422)

Ahmet Kartal, telmihi kapalıktan açıklığa göre derecelerine göre bölümlere ayırmak gerektiğini ve olay/hadise zikrediliyorsa bunun zayıf bir telmih olacağını düşünür. Ona göre, zikredilmeden kapalı bir şekilde yapılan telmihler daha kuvvetli bir etki bırakır (2007, s. 423). İskender Pala'nın Fuzûlî'nin bu beytine yaptığı yorumu dikkate alacak olursak, Kartal'ın kuvvetli telmih olarak sınıflandırdığı telmihlere mazmun demek gerekecektir. Ancak buradaki telmihi görmezden gelmek ve onu sadece mazmun olarak adlandırmak çok mümkün görünmüyor. Burada telmih-mazmun iç içe geçmiştir ve ikisinin de varlığını kabullenmekte bir beis yoktur. Bu beyitte Mecnûn'un başına kuşların yuva yapmasına telmih edilerek “Mecnûn” mazmunu yapılmıştır.

Şenödeyici (2020), *El-Mazmûn* adlı eserinde A. Kartal'ın yukarıda belirtilen görüşlerini dikkate alarak günümüzde okuyucunun anlayabilmesi için bazı ipuçlarına gerek duyduğu çeşitli beyitlerdeki göndermelerin mazmun değil, üstü kapalı birer telmih olduğunu düşünür (s. 71). Musa Peygamber'e yapılan telmihi örnek göstererek bu ve benzer beyitlerde peygamber kıssalarına yapılan açık veya üstü kapalı göndermeleri mazmun olarak nitelememek gerektiğini ifade eder (s. 75).

Kanaatimizce üstü kapalı telmih olarak adlandırılan beyitlerde kapalı şekilde anlatılmak istenen şey mazmundur. Mazmunda çağrışım yoluyla âdeta bir bilmece çözmek gerekmektedir. Bahsi geçen kapalı beyitlerde de bu bilmece çözüldüğü zaman telmih edilen unsur yani beytin mazmunu ortaya çıkmaktadır. Telmih sanatının işlevi olmadan mazmunu çözmek mümkün olmayacağından telmih mazmun ilişkisinde telmih rolü mazmunu kurmada ve çözümede bir yöntem olarak belirlenebilir.

Metinlerarasılık ve Telmih

Julia Kristeva tarafından ortaya atılan ve 1960'ların sonları itibariyle her yazınsal çözümlemeye zorunlu bir aşama olarak görülmeye başlanan *metinlerarasılık*, kısaca iki veya daha fazla metin arasında yapılan bir alışveriş, bir çeşit iletişim ya da söyleşim biçimi olarak tanımlanabilir (Aktulum, 2014, s. 16).

“Her söylemin bir başka söylemi yinelediğini, her yazınsal metnin daha önce yazılmış olan metinlerden ayrı olarak yazılamayacağını, her metnin açık ya da kapalı bir biçimde önceki metinlerden, yazınsal gelenekten izler taşıdığını savunan yeni eleştiri yanlıları onun “*alıntısız*” özelliğini göstermeye uğraşırlar.” (Aktulum, 2014, s. 16).

Korkmaz'a göre (2017); Türk ve dünya edebiyatında yeni bir teknik olarak ön plana çıkan *metinlerarasılığı* yalnızca postmodern edebiyat kuramları ile sınırlamak, edebiyat teorisi bağlamında bir dizi soruna yol açabilir. Geleneksel belâgat ilmi tarafından ele alınan telmîh, iktibas, tazmîn ve irâd-ı mesel gibi edebî kavramları görmezden gelmek, geleneksel ve modern/modern sonrası edebiyat arasındaki tüm bağları yok etmek anlamına gelebilir (s. 71-72). Halbuki *metinlerarası* kuramı da önceki metinlerden bağımsız olamayacağı için kendinden önceki edebiyat kuramları ile birlikte ele alınmalıdır. *Metinlerarası* yöntemler bu açıdan incelendiğinde klasik edebiyat kavramları ile aralarındaki ilişki ortaya çıkacaktır.

Metinlerarasılıkta “[o]rtakbirliktelik özelliği gösteren kapalı gönderimler için ‘anıştırma’, açık gönderimler için ‘gönderge’ niteliği taşıyan” telmih, edebî sanat olmakla kalmayıp estetik belleğin ve şiir geleneğinin sürekliliği anlamında da önemli

bir veri olduğunu belirten Öztekin (2019), kadın şairlerin eserlerini metinlerarasılık bağlamında incelediğinde, şairelerin adlarını doğrudan andıklarını ve bu beyitlerin klasik şiire göre telmih, metinlerarası ilişkilere göre gönderge özelliğinde olduğunu ifade eder (s. 119).

Bir eserin adını ya da şairin/ yazarın ismini anmakla yetinen, alıntı yapmadan okuru doğrudan metne yönlendiren gönderge, “bir metinde bir çağın, bir türün (yazınsal olsun ya da olmasın), bir geleneğin vb. yanmetinsel göstergelerden biriyle olduğu kadar yalnızca yapıt başlıklarının, yazar adların ya da bir roman, trajedi, şiir kişinin, tarihi bir kahramanın, kutsal kitaplardan birinin adının açıkça anılması alıntısız göndergeleri işin içerisine sokar.” (Aktulum, 2014, s. 82).

Anıştırma ise, “anıştırılan metin ile (yani gönderge metin, ancak kapalı bir gönderge), anıştırma yapan metin arasında bir ‘söyleşimi’ işin içerisine sokar. Anıştırma kavranması için, bir sözce ile yansılarını gönderdiği başka bir sözce arasında belli bir algılamayı zorunlu kılar. Varlığını dışarıdan bildirecek, belirtecek bir dış bildiri dizgesi olmadığı için anıştırmayı bulmak zordur, çoğu zaman kişisel bir genel kültür birikimi ve çabayı gerektirir.” (Aktulum, 2014, s. 87). “Kimi göndermeler, şairin hafızasındaki metinler arası ilişkileri göstermektedir. Diğer bir deyişle, bu tür göndermeleri çözümleyerek, şairin gönderme yaptığı metin ile kendi metni arasında nasıl ve niçin bağ kurduğu sorusunun yanıt(lar)ını bulabiliyoruz.” (İnan, 2017, s. 198).

Şair, eser, meşhur bir kişi vb. isimlerin anılmasıyla açık; okurun onu anlayabilmesi için genel kültür birikimi gerektirmesi bakımından kapalı bir gönderge olan telmihi, metinlerarası yöntemlerden hem gönderge hem de anıştırma yöntemiyle ilişkilendirebiliriz. Alıntı ile çoğu zaman karıştırılan anıştırma, “[B]ir yarım alıntıdır. Belli bir metni, alıntıda gibi, bütünüyle olduğu gibi değil, kısmen, kısıtlı olarak, tam belirtmeden alıntılar. Burada okurun yapması gereken şey yarım ipuçlarından yola çıkarak bütünü tamamlamaktır.” (Aktulum, 2014, s. 91). Telmihte de bir ya da birkaç kelimeyle verilen ipuçlarından yola çıkılarak telmih çözümlenir ve anlam bütünlüğüne ulaşılır.

Metin içinde bir ya da birkaç kelime ile yapılan telmih sayesinde bir kelime ile anlamın genişlediğini, açıldığını ve çok katmanlı hâle geldiğini belirten Havlioğlu (2015), bu bakımdan telmih, Julia Kristeva'ya ait “metinlerarası” kavramının (sadece metinlerin birbirine gönderme yapması değil, metinlerin ancak ve ancak birbirleri bağlamında anlamlı olabilmesi) yardımıyla daha iyi anlaşılabilceğini düşünür (s. 13). Ona göre, okurun “bütün anlam katmanlarını kavrayabilmesi için alt metinlerini de bilmesi gerekir.” (s. 14). Çünkü, “[b]ir metin hep daha önce yazılmış metinlerden aldığı kesitleri yeni bir birleşim düzeni içerisinde bir araya getirmekten başka bir şey olmadığına göre, metinlerarası da hep önceki yazarların metinlerine, eski yazınsal bir geleneğe bir tür öykünme işleminden başka bir şey değildir. Kısacası, bu bağlamda, her yapıt bir metinlerarasıdır.” (Aktulum, 2014, s. 16).

Metinlerarasılığı “sadece bir metne göndermede bulunmak, hikâye içindeki bir motife göndermede bulunmak ve göndermede bulunduğu metni kendi metninin yapısı içinde eriterek yeni bir bağlamda, yeni bir anlamla kullanmak” şeklinde üç tür olarak açıklayan Berat Açıl'a göre; “metinlerarasılık ve telmih, bahsedilen üç biçimiyle birbiriyle bağlantılı addedilebilir. [...] Telmih, metinlerarasılık kavramının ifade ettiği anlamları karşılayabilirken, ayrıca kıssa, şahıs, mitoloji, vak'a gibi unsurlara yaptığı göndermelerle daha geniş bir anlam evrenine sahiptir. Metinlerarası göndermelerin daha az kelimeyle yoğun bir anlatıma imkân verdiği söylenebilir.” (2014, s. 11-13).

Divan şiirinde metinlerarasılığın en önemli araçlarından biri telmihtir. Telmih vasıtası ile beyitlerin arkasındaki gizemi çözerek gerçek manaya ulaşabilmekteyiz. Bu edebî sanat sayesinde ayetler, hadisler, kıssalar, mitolojik anlatılar ve efsanevi hikâyeler eserlerde anımsatılarak metinlerarasılığın bir parçası olmaktadır.

Kültürlerarasılık ve Telmih

Sözlüklerde “Bir milletin inanç, fikir, sanat, âdet ve geleneklerinin, maddî ve mânevî değerlerinin bütünü, hars” (*Kubealtı Lugatı*) ve “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü

gösteren araçların bütünü; hars, ekin” (TDK) olarak açıklanan kültür, sınırlarının genişliği sebebiyle tanımlanamaması en zor kavramlardan biri olagelmıştır. Bozkurt Güvenç (1979) kültür kavramının tarihçesini ve tanımlarından bazılarını verdikten sonra en iyi tanımın Tylor tarafından yapıldığını belirtir. Buna göre “kültür ya da uygarlık, bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği (kazandığı) bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür.” (s. 102). Güvenç (1979) kültür kavramını; uygarlık, eğitim, güzel sanatlar ve teknoloji başlıkları altında dört gruba ayırdığı tablo üzerinden inceler. Ona göre kültür; öğrenilir, tarihidir ve süreklidir, toplumsaldır, ideal veya idealleştirilmiş kurallar sistemidir, ihtiyaçları karşılayıcı ve doyum sağlayıcıdır, değişir, bütünleştiricidir, bir soyutlamadır (s. 99-100; 103-107). Telmih konusu bu açıklamalar ışığında incelendiğinde telmih; kültürün öğrenilmesi, sürekliliği, toplumsallığı gibi pek çok bakımdan etkin rol aldığı görülmektedir.

Şemîsâ (1375/1996), telmihlerin kültürel hikâyelerin özünü oluşturduğunu, bu yüzden hikâyeleri okuduğumuzda bu hikâyelerin çıktığı toplumun kültürünü anlayabileceğimizi ve bununla birlikte toplumların dünya ve ahireti algılama tarzını ve bu konulardaki yaklaşımlarını da öğrenebileceğimizi ifade eder (s. 49).

Telmih, metinlere yaptığı atıfla o metnin ait olduğu kültürden bir parça taşıdığı için kültürlerarası etkileşimde de önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Telmih, anımsatılan isimler ve eserler sayesinde kültürlerin önemli isimlerinin kendi toplumunda bilinmesini sağlar. Mesela şiirde üstünlükte kendisini Hâfız’la kıyaslayan bir şair, Hâfız’ın Acemler için önemli bir şair olduğunu yani kültürel değerini de şiirine yansıtması olur. Ayrıca Arap kültüründen telmih edilen darb-ı meseller o kültürün bir yansıması olarak şiirde yer alır.

Şâhnâme kahramanlarına yapılan telmihler, İran’ın kültüründe ve edebiyatında çok önemli bir yer tutan *Şâhnâme*’nin Osmanlı şiirine intikalini sağlar. Bunlarla birlikte İslâm, Hıristiyanlık, Yahudilik gibi dinlerle ya da Bektaşîlik, Melâmîlik, Kalenderîlik vb. tarikatlarla ilgili çeşitli uygulamalara telmih yapılarak bu kültürlerin de sonraki nesillere şiir yoluyla aktarımı sağlanır.

Kültür, toplumla birlikte var olacağından zamanla değişir ve gelişir. Bu değişimler dolaylı olarak edebiyata da yansır. Burada elbette telmih önemli bir araçtır. Örneğin; İran edebiyatında (Şemîsâ, 1375/1996) telmih bağlamında İran mitolojisi daha etkiliyken, Selçukluların İran'a tamamen egemen olduğu altıncı yüzyılda İran mitolojisi ile İslâmi rivayetler arasındaki denge İslâm kültürünün lehine olacak şekilde bozulmuştur. Bu dönemde genel olarak tefsir ve dini konulara dayanan eğitimin yaygınlık kazanmış olması nedeniyle İslâmi telmihler tamamen yaygınlık kazanmış, doruğa ulaşmıştır (s. 18-19).

Geleneğin oluşumunda ve aktarımında önemli bir rol oynayan ve her biri birer metinlerarasılık örneği olan telmih, bu işlevleri sayesinde kültürlerarası etkileşimi de sağlar. Telmihin konuları içinde değerlendirdiğimiz dinî unsurlarla birlikte tarihî şahıslar, olaylar ve toplumlar, ayrıca âdetler, inançlar, uygulamalar, atasözleri ve deyimler gibi pek çok unsur aslında kültürün bir parçası olarak edebî metinlerde anımsatılır. Bu anımsatmalar ait oldukları kültürün izlerini taşıyarak telmih sayesinde kültür aktarımına da aracı olur.

Edebiyat Geleneği ve Telmih

Telmihle ilgili üzerinde durulan konulardan biri de geleneğin oluşumu ve aktarımıyla ilgilidir. Eski hikayelere, kıssalara, meşhur sözlere atıfta bulunan telmih sayesinde bu unsurlar şiirle birlikte var olmaya devam eder. Bu da geleneğin aktarımını sağlar. Şemîsâ'nın (1375/1996) da belirttiği gibi; ilk şairlerin telmihlerle ilgili olarak söyledikleri git gide gelenek haline gelmiştir. Dolayısıyla sonradan gelen şairler telmihten istifade edecekleri zaman tefsirlere baş vurmak yerine, ilk şairlerin şiirlerine, yani edebî geleneklere baş vurma yoluna gitmişlerdir (s. 50).

Öksüz (2015), telmihin iki metin arasında ilgi kurmaya dayansa da yalnızca metin düzeyinde olmadığını, tarihsel ve kültürel köprüler oluşturarak geçmişe ve geleneğe ulaşma amacında olduğunu ve bu köprüleri kurabilme yükünü de okurun üstlendiğini ifade eder (s. 249).

Didem Havlioğlu (2015), telmih konusunda dinleyici/okuyucu arasında varsayılan ortak estetik hafızaya dikkat çeker ve telmihin edebî etkileşimdeki işlevselliğini ön plana çıkarır. Ona göre; “bu hafızanın paylaşım alanı olarak şiirin estetik değeri ortaya çıkaran sanatlardan biri olarak telmih, dinleyici/okuyucu arasındaki edebi bağı ortaya çıkararak eserden zevk almasını da sağlayan bir araçtır.” (s. 11). Çünkü sadece bir kelime ile şairin anlatmak istediğini anlayan dinleyici, “bir bulmacayı çözmüş olmanın hazzını duyar. Bu lezzet, anlatıcının maharetine olduğu kadar dinleyicinin de ortak hafızayı paylaşabilme yetisine dayanır.” (s. 13). “Dolayısıyla, bir estetik hafıza aracı olarak telmih, anlatım çeşitlemesi ya da genişlemesi ile İslam sanatlarından zevk alınmasının en önemli kaynaklarından biridir.” (s. 14).

Berat Açı, divan şiirinde bir edebî sanat olarak telmihin yüklendiği estetik görevi ile birlikte, bir o kadar önemli farklı bir işlevinin daha olduğunu söyler ve bu işlevi üç boyutlu hafıza oluşturmak olarak tanımlar: “Bunlar, klasik Osmanlı edebiyatının beslendiği hafızayı hatırlatmak, onu sıkça kullanarak idame ettirmek ve söz konusu hafızayı kimi eklemelerle birlikte gelecek kuşaklara aktarmaktır.” (2014, s. 9).

Açı, telmih bağlamında hafızanın boyutlarını şöyle açıklar:

Peygamber kıssaları ve mucizeler, tarihi şahsiyetler ve söylenceler, İslam dönemi ve öncesi Arap, İran, Türk, Yunan tarihlerinden mülhem efsane ve rivayetler klasik Türk şiirinin zihinsel altyapısının oluşumunda önemli rol oynamış, kimi motif ve istiarelere kaynaklık etmişlerdir. Dolayısıyla klasik Türk şiirinin devam ettiricileri olarak şairler, muhatapları olarak okurlar, tahlil edicileri olarak araştırmacı ve akademisyenler, söz konusu maddelerin bir yekûnundan oluşan klasik Türk şiiri hafızasına sahip olmak zorundadırlar. Bu hafıza, en fazla telmihte açığa çıkar.

[...] Şairlerin telmihi kullanmaları sayesinde söz konusu unsurlar hayatîyetlerini devam ettirme olanağına sahip olurlar. Bu da telmihin geçmişi kullanarak “şimdi”de gerçekleştirdiği bir faaliyettir. Telmihin hafızayla ilgili üçüncü boyutu da, onu gelecek kuşaklara aktarma vazifesidir. Büyük şairler geçmişte yaşanan olaylara telmihte bulunabildikleri gibi kendi zamanlarında meydana gelen kimi olaylara veya adetlere de telmihte bulunabilirler. (2014, s. 9-10)

Berat Açı’ya göre, telmihin ortak hafızadan faydalanma noktasında edebiyata katkısı “anlatı ekonomisi”dir. “Anlatı ekonomisini şöyle tanımlamak mümkündür: Bir olayı,

meseleyi, kıssayı, ilmi konuyu daha kısa yani “ekonomik” anlatmak.” (2014, s. 13). Telmih ve hafızanın oluşturduğu edebî çevrede “anlatı ekonomisi” şairlerin tekrara düşmelerine engel olmuş ve benzer meseleleri uzun uzun anlatmalarının önüne geçmiştir. “Bu duraklardan geçen klasik Türk edebiyatının kendine ait bir geleneğinin oluşmasında diğer etkenlerin yanı sıra, telmih de çok büyük bir katkısı olmuştur. Bu nedenle, telmih gelenek inşa edici bir işlevi olduğu söylenebilir.” (Açıl, 2014, s. 16-17).

İnan ise, “Osmanlı şiirinde İran şiirine ve/veya şairlerine yapılan göndermeleri birer hafıza tezahürü olarak yeni bir gözle ve birbiriyle bağlantılandırarak okumanın Osmanlı edebî hafızasının haritasını çıkarmak adına önemli bir adım” olduğunu düşünür (2017, s. 180). Telmih, Osmanlı’nın sadece edebî hafızasında değil, toplumsal ve kültürel hafızasında da önemli bir yere sahiptir.

Gerek edebî metinlerde gerekse sözlü kültürde geleneğin bir parçası şeklinde aktarılan hikâyeler edebî geleneğin nesilden nesile devam etmesini sağlar. Bu aktarımda az sözle tüm hikâyenin anılmasını sağlayan telmih rolü büyüktür. Hikâyenin aslını hiç bilmeyen birinin bile o telmih neye işaret ettiğini ve hikâyenin temel unsurlarını anlamasına imkân veren telmih yoluyla yapılan aktarımdır.

Şair/Yazar Bağlamında Telmih

Ortak hafıza bağlamında açıklanmaya çalışılan telmih, şairin kültür birikimi nispetinde ve okurun da onu anlayabilmesi durumunda gerçekleşir. Yalnız şairin, şiirlerinde telmih için kullandığı bu kültürel birikimi nereden ve nasıl edindiği konusunda her zaman bilgi sahibi olamayabiliriz. “Şair telmihte bulunduğu olayı duymuş, okumuş yahut bilinç dışı olarak (rüyasında vs.) deneyimlemiş olabilir. Bu nedenle ilgili verinin kaynaklarını tespit etmek şairin birikimini ve beslendiği kültürü öğrenmeyi; en önemlisi ise onun şiirini tam olarak anlamayı sağlayacaktır.” (Kutlar Oğuz ve Uğur, 2021, s. 1641).

Divan şiiri özelinde düşünüldüğünde neredeyse her divan şairinin, telmih sanatından faydalandığı görülmektedir. Ancak bütün şairler telmihten istifade noktasında eşit

değildir. Bazılarının telmihi kullanım amacı ve ondan yararlanma gücü diğerlerinden farklıdır. Şemîsâ'ya (1375/1996) göre bu noktada önemli olan etkenlerden biri, şairin tarih ve tefsir kitaplarıyla içli dışlı olmasıdır. Çünkü zihni kendiliğinden telmihlerle dolup taşan ve bu gibi konulardan haberdar olan bir şairin zihnindeki kültür yükü dolu dolu olacağından (s. 39) telmih sanatına daha çok başvuracak ve onun işlevlerinden faydalanacaktır.

Telmih vasıtasıyla efsanevî ya da dinî bir şahsa ya da onunla ilgili bir hususa yer veren şair, farkında olmasa da Antik Çağ'dan günümüze aktarılagelen bir kültür malzemesinin taşıyıcısı olur (Kutlar Oğuz ve Uğur, 2021, s. 1641). Şairin ya da yazarın hangi unsurlara ve nasıl telmih yaptığı aynı zamanda onların kendi estetik şecerelerini ortaya koymaktadır (Havlioğlu, 2015, s. 28). “Telmih yazarın/şairin kaynakları, ilgi alanı, dünya görüşü ve duyusuna dair fikir verdiği de söylenmelidir. Bu açıdan telmih, sanatçıdan okura bir tekliftir de. Tarihî nitelikte bir yeniden okuma faaliyetine beraber dâhil olma teklifi. Okurursa ancak kendi geçmişi ve bilgisi ölçüsünde katılabildiği bir ortaklık.” (Öksüz, 2015, s. 250). Havlioğlu'nun belirttiği gibi, “sanatçı eserini üretirken izleyicisinin ne düşüneceğini bilir ve eserini ona göre kurgular. Bunu yaparken, dayandığı tek bir nokta vardır: ortak hafıza.” (2015, s. 28). Dolayısıyla ortak hafızanın bir ferdi olarak şair/yazar, telmih aracılığı ile kültür malzemesinin taşıyıcısı olur ve geleneğin aktarımında aktif bir rol oynar.

Telmih konusu sadece telmih edilen unsurlar bağlamında değil, şairin hangi açıdan yaklaştığı hususu da dikkate alınarak değerlendirildiğinde şairin üslubu hakkında fikir edinmemize yardımcı olur. Bununla birlikte telmih sanatı, şairin anlatım gücünü yükseltmesi ve dilin şiirselliğini artırması bakımından onun üslubuna katkı sağlar.

Edebî Eser Bağlamında Telmih

Telmih işlevleri söz konusu olduğunda her metin bir telmih kaynağı olarak değerlendirilebilir. Kutsal metinler başta olmak üzere telmih kaynaklarını oluşturan pek çok kıssa, hikâye, şiir ve anlatı kendisinden sonra yazılan başka bir metinde telmih

edilebilir. “Metinlerarasılık ve Telmih” başlığında da belirtildiği gibi okurun bir metni tam olarak anlayabilmesi için alt metinlere de hâkim olması gerekir.

Metin Akkuş (2014), klasik edebiyat geleneğinin kaynakları tespit edilirken bazı sanatlardan yararlandığını ve bu sanatların başında da telmih ve iktibas sanatlarının geldiğini ifade eder. “Özellikle telmih geniş bir arka planı olan kodlamalarla işlevsel hale geldiği dikkate alındığında klasik metinleri hakkıyla anlamanın telmihlerden geçtiği”ni vurgular (s. 21).

Örneğin; telmih denilince akla ilk gelen isimlerden biri olan Yûsuf Peygamber’in kıssası (Havlioğlu, 2015) hem *Kur’ân*’da hem de Eski Ahit’te anlatılmış, sonra da gelenek hâline gelerek bu kıssayla ilgili birçok mesnevi yazılmıştır. Söz konusu mesnevilerde esas hikâyeye kutsal kitaplara dayansa da içerikte bazı değişimler kaçınılmaz olmuştur. Mesela, “Câmî’nin eserindeki en önemli başkalaşım bir aşk hikâyesine dönüşmesi ve olayların iki ana karakter üzerinde yoğunlaşmasıdır.” (s. 20).

Yûsuf Peygamber kıssası üzerinden telmihi edebî eser bağlamında değerlendiren Havlioğlu (2015), bazı şiiirlerde Yûsuf’a yapılan telmih *Kur’ân*’daki kıssaya değil, Câmî’nin veya ondan etkilenecek Türkçesini kaleme alan Hamdullâh Hamdî’nin hikâyesine olduğunu belirtir (s. 26). Ona göre, telmih yapan her şair, “hikâyenin anlam halkalarına bir yenisini daha ekler. Bu yüzden aslında hepsi aynı hikâyeden bahsetseler de başka bir ucundan tutup, farklı ama meşru yeni bir imgelem sistemiyle ifade ettikleri için bir yenilik yapmış olurlar.” (2015, s. 21).

Akkuş’a göre, klasik Doğu edebiyatlarında yazılmış edebî eserlerin arka planında kendi kültür dairesine meydana getirilmiş birçok bilim, sanat ve edebiyat eserinin kültür birikimi bulunmaktadır. “Bu uygulama Doğu metinleri lehine daha çok, Batı metinleri lehine daha az hatırlamalarla gerçekleşir. Ancak edebi dilin kendine has ifade ve teknikleriyle söz konusu birikim kodlamalar halinde kullanılmış ve yapılan göndermelerle kültürel birikim ihsas edilmiştir.” (2014, s. 29-30).

Telmihın edebî eser bağlamında dikkate değer bir başka yönü ise, “bir şairin başka şairlere ve/ya onların eserlerine telmihlerde bulunmasıdır. Bu hem söz konusu şairin kendi eserine kaynaklık eden veya kendi eserinin meydan okuduğu eserleri dile getirmesi hem de edebiyat geleneğinin telmih üzerinden oluşması açısından oldukça önemlidir.” (Açıl, 2014, s. 16).

Geleneğin aktarımında önemli rol oynayan telmih, metinlerarasılık ve kültürlerarasılık bağlamında değerlendirildiğinde yalnızca bir edebî sanat olmakla kalmayıp metin içinde, iç içe geçmiş katmanların birbiri ile olan bağlantılarını ve iletişimini sağlayan bir akım gibidir. Diğer edebî sanatlarla bir arada kullanılması, mazmunların anlaşılmasında bir anahtar görevi görmesi, şair ve yazarların anlatımlarına katkı sağlayarak onların estetik zevklerini ve üslup özelliklerini ortaya çıkarması, ayrıca edebî eserlerin edebiyat geleneğindeki yerinin ve etkisinin belirlenmesi gibi özellikleri ile telmihın pek çok işleve sahip olduğu görülmektedir.

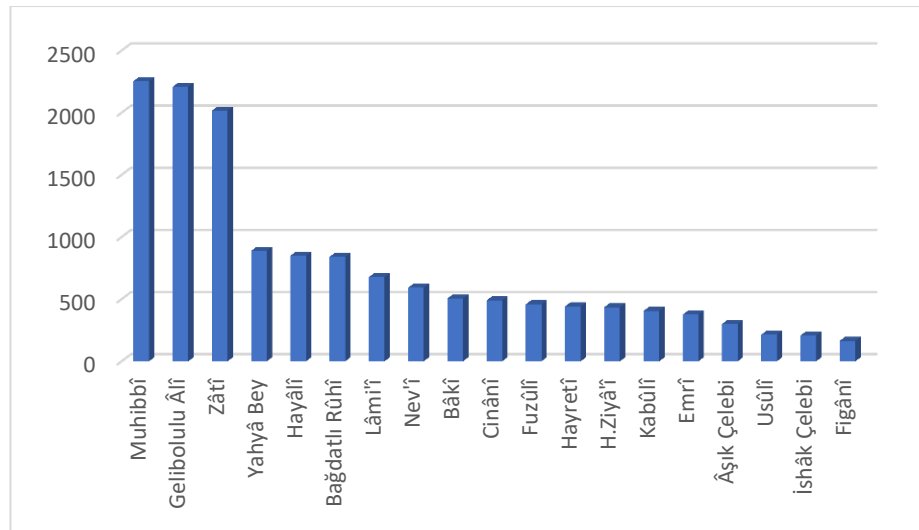

1. BÖLÜM: 16. YÜZYIL DİVANLARINDA TELMİH KULLANIMI

Telmih sanatının divan şiirinde en çok kullanılan edebî sanatlardan biri olduğu bilinmektedir. Tez çalışmamız için 16. yüzyıldan 19 şairin divanı taranmış ve 2. bölümde incelenen konularda telmih içeren beyitler tespit edilmiştir. Bu bölümde ise taranan divanlarda telmihlerin tespit edildiği beyit sayıları dikkate alınarak 16. yüzyıl divan şiirinde telmih kullanımı incelenecek ve elde edilen istatistiki bilgilere dayalı yorumlara yer verilecektir.³

1.1. ŞAİRLERİN TELMİH KULLANIMI

Telmihlerin tespiti için taranan 19 divanda tüm şairlerin telmih sanatından faydalandığı tespit edilmiştir. Şairlerin telmih kullanımı en çoktan aza doğru sıralanarak Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Şairlerin Telmih Kullanımı

³ Telmih sanatı çok kapsamlı ve her konuya değinebilen bir yapıya sahiptir. Bu bölümde elde edilen veriler; tez çalışması sırasında belirlenen başlıklarda divanların taranması sonucu telmih tespit edilen beyitlerden hareketle hazırlanmıştır. Divanlarda bulunan bütün telmihlerin tespiti mümkün olamasa da elde edilen verilerle belirli başlıklarda telmih sanatının divanlardaki kullanımı hakkında genel bir kanaat oluşmasına zemin hazırlanması amaçlanmaktadır.

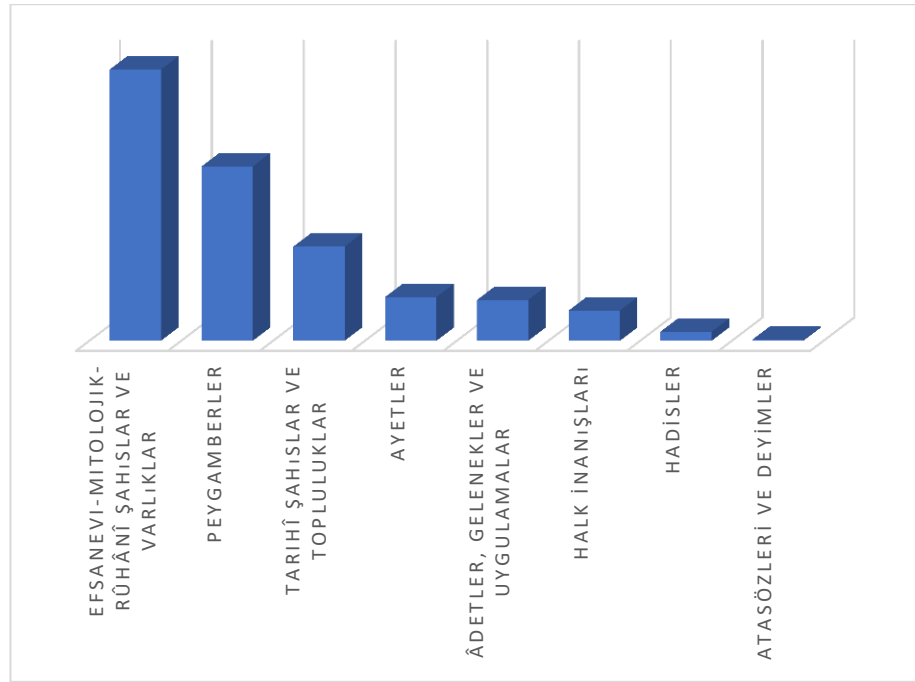
Bu grafiğe göre telmih sanatını en çok kullanan şair Muhibbî'dir. Telmih içeren beyitlerin %16'sının *Muhibbî Dîvânı*'nda, %15'inin *Gelibolulu Âli Dîvânı*'nda ve %14'ünün *Zâtî Dîvânı*'nda bulunduğu tespit edilmiştir. Bu sıralamaya göre telmihi en çok kullanan 3 şairin telmihi kullandıkları beyit sayısının, toplam telmihlerin %45'ini oluşturduğu yukarıdaki grafikten de anlaşılmaktadır.

Telmihi en fazla kullanan ilk 3 şairin divanlarına bakıldığında diğer şairlerinkine göre oldukça hacimli olduğu görülmektedir. Telmih sayılarının fazla çıkması divanlarının hacimli olmasının sonucudur. Divanlarındaki toplam beyit sayıları dikkate alındığında Muhibbî, Gelibolulu Âli ve Zâtî'nin aynı sıralamada yer aldığı görülecektir. Diğer şairlerin telmih sayılarının da divanlarının hacmi ile doğru orantıda olduğu dikkat çekmektedir. Şekil 1'de son 3'te yer alan Usûlî, İshâk Çelebi ve Figânî'nin divanlarının beyit sayısının azlığı buraya da yansımıştır. Dolayısıyla 16. yüzyıl divan şairlerinin telmihi aynı oranda kullandığını söylemek mümkündür.

Grafikte 2. sırada bulursa da Gelibolulu Âli telmih çeşitliliği bakımından ön plana çıkmaktadır. Peygamberler başlığında 24 peygamber ismi bulunur ve hepsine telmih eden tek şair Âli'dir. Diğer başlıklarda da neredeyse her konuda en az bir beytinin bulunması dikkat çekicidir. Telmih sayısı bakımından Muhibbî ilk sırada bulunur ancak telmih çeşitliliği açısından önde gelen isim Âli'dir.

1.2. KONULARA GÖRE TELMİH KULLANIMI

Çalışmamızın “Divan Şiirinde Telmih Konuları” başlıklı 2. bölümünde divan şiirinde telmih edilen konular 8 başlık altında incelenerek tespit edilen örnek beyitler açıklanmıştır. Burada ise bu 8 başlık üzerinden telmih sanatının kullanımında konuların dağılımı ele alınarak en çok telmih edilen konular ve alt başlıkları tespit edilmektedir.

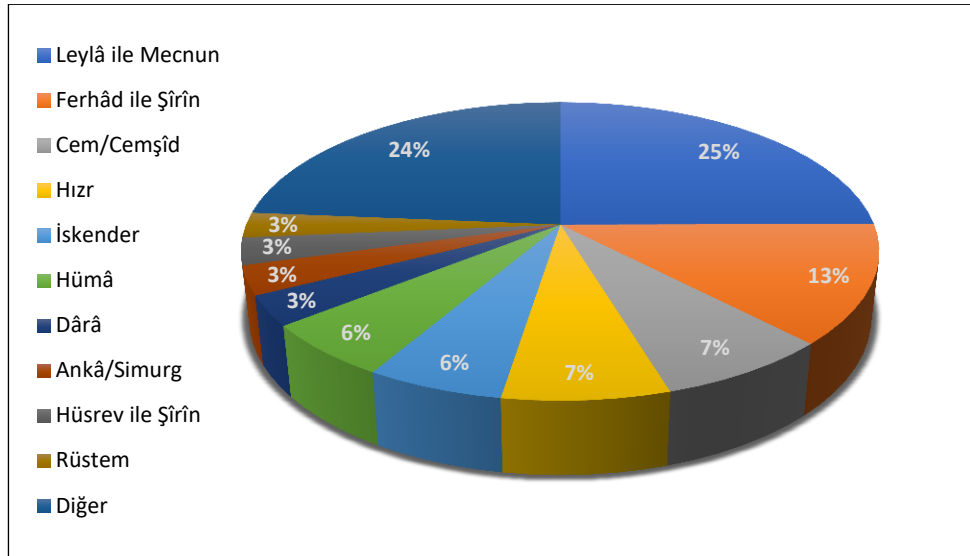
Şekil 2. Konulara Göre Telmih Dağılımı

16. yüzyıl divanlarındaki telmihlerin konulara dağılımları incelendiğinde en çok telmih yapılan konunun %40'lık oran ile “Efsanevi-Mitolojik-Rûhânî Şahıslar ve Varlıklar” olduğu tespit edilmiştir. Divanlarda peygamberlere yapılan telmih oranı %26 ve tarihî şahıs ve topluluklara yapılan telmih oranı ise %15'tir.

Divanlarda telmih edilen konuları çoktan aza tek tek değerlendirerek konu içinde telmih edilen hususların dağılımını yorumlamak istiyoruz.

1.2.1. Efsanevi-Mitolojik-Rûhânî Şahıslar ve Varlıklar

Divan şiirinde en çok telmih edilen konulardan ilki “Efsanevi-Mitolojik-Rûhânî Şahıslar ve Varlıklar”dır. Bu bölümde efsanevi kahramanlar, mitolojik şahıslar ve varlıklar, ünlü aşk hikâyelerinin kahramanları ve melekler gibi rûhânî varlıklara yapılan telmihler tespit edilmiştir. 16. yüzyıl divanları içerisinde bu başlıkta toplam kırk dokuz efsanevi-mitolojik-rûhânî karaktere telmih edildiği gözlemlenmiştir.

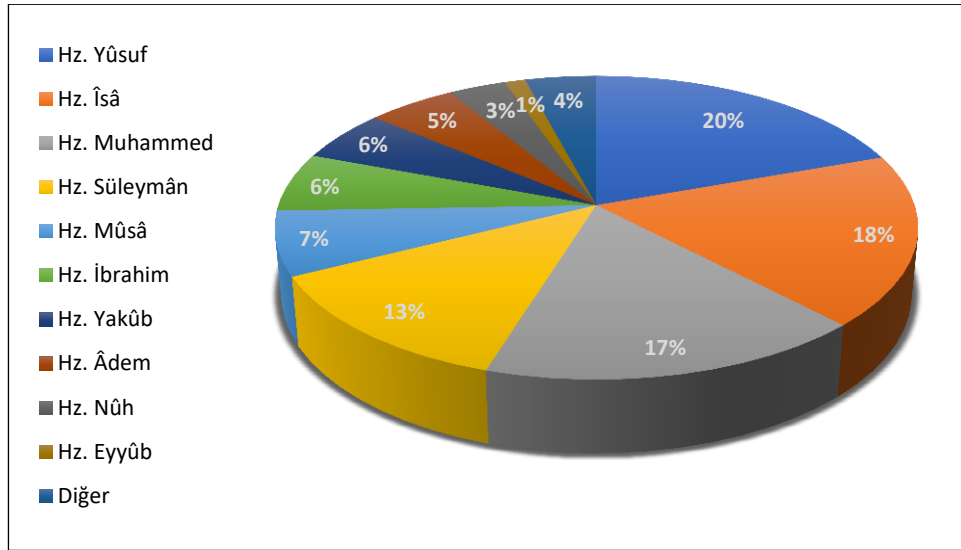

Şekil 3. Telmihlerin Efsanevi-Mitolojik-Rûhânî Şahıslar ve Varlıklara Göre Dağılımı

Toplam 49 başlık incelendiğinde en çok telmih edilen karakterlerin Leylâ ile Mecnûn olduğu ortaya çıkmıştır. Bu konuda tespit edilen beyitlerin %25'inin Leylâ ile Mecnûn hakkında, %13'ünün ise Ferhâd ile Şîrîn hakkında olduğu görülmüştür (bk. Şekil 3). Bir başka deyişle toplam 49 başlıktan oluşan telmihlerin toplam %38'i bu iki başlıkta gerçekleşmiştir. Mitolojik karakterlerde ise en çok telmih edilen 3 isim; Cem/Cemşîd, Hızr ve İskender olmuştur.

1.2.2. Peygamberler

Telmih denilince akla ilk gelen konu peygamber kıssalarıdır. Ortaya çıkan tabloda da bu durum somutlaştırılmıştır. Divanlarda en çok telmih edilen 2. konu peygamberlerdir. İncelenen divanlarda telmih yapılan 24 peygamber ismi tespit edilmiştir.

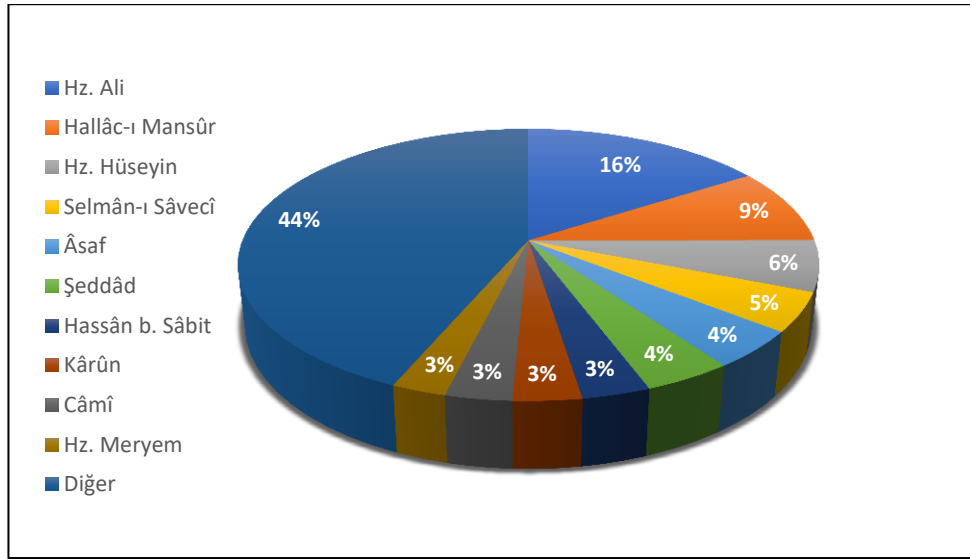
Şekil 4. Telmihlerin Peygamberlere Göre Dağılımı

Peygamberlere yapılan telmihlerde en yüksek oran %20 ile Hz. Yûsuf'a ait olan beyitlerdir. Bu konuyu %18 ile Hz. İsa ve %17 ile Hz. Muhammed'e yapılan telmihler takip etmektedir. En çok telmih edilen 3 peygamberle ilgili telmihler, peygamberler hakkında yapılan tüm telmihlerin toplam %55'ini oluşturmaktadır.

Bu üç isimden sonra en çok telmih edilen peygamber %13 oranıyla Hz. Süleymân'dır. Daha sonra sırasıyla Hz. Mûsâ, Hz. İbrâhim, Hz. Ya'kûb ve Hz. Âdem'e telmih edildiği ve bu isimlerde bulunan telmih oranlarının birbirine yakın olduğu görülmektedir (bk. Şekil 4).

1.2.3. Tarihî Şahıslar ve Topluluklar

Telmih sanatının kullanım amaçlarından birisi geçmişteki bir kişi, kavim ya da hadiseyi hatırlatarak şiire anlam katmaktır. Dolayısıyla telmih edilen önemli konulardan biri de tarihî kişiler ve topluluklardır. Bu bölümde; âlimler, halifeler, hükümdarlar, *Kur'ân*'da ismi geçen şahıslar, tarihî kahramanlar, şairler ve kavimler gibi çeşitli özellikleri ve yaptıkları işler sebebiyle tarihe geçmiş kişilere ve topluluklara yapılan telmihler incelenmiştir.

Şekil 5. Telmihlerin Tarihi Şahıslar ve Topluluklara Göre Dağılımı

Tarihî şahıs ve topluluklara yapılan telmihler, divan şiirinde telmih edilen konular arasında 3. sırada yer almaktadır. Taranan divanlarda bu başlıkta toplam 75 isme telmih yapıldığı tespit edilmiştir. Bu isimler içinde en yüksek oran %16 ile Hz. Ali'ye yapılan telmihlere aittir. 16. yüzyıl divanlarında Hz. Ali'den sonra en çok telmih edilen tarihî şahsiyetler şöyle sıralanmaktadır: Hallâc-ı Mansûr, Hz. Hüseyin, Selmân-ı Sâvecî, Âsaf, Şeddâd, Hassân b. Sâbit, Kârûn, Câmî, Hz. Meryem. Bu isimlerin üçünün şair olması dikkat çekicidir. Divan şairleri kendi şiirleri kıyaslamak ve yüceltmek için çoğu zaman telmih sanatını kullanarak geçmişteki önemli şairlere işaret etmektedir.

1.2.4. Ayetler

Telmih sanatının kaynak olarak beslendiği konulardan biri de ayetlerdir. Ayetler divan şiirinde daha çok iktibas sanatı ile birlikte kullanıldığı için telmihlerin tespitinde doğrudan alıntı olmamasına dikkat edilmiştir. Ayrıca peygamber kıssaları ayrı bir başlıkta değerlendirildiği için peygamberlerle ilgili ayetler bu bölümde ayrıca sayılmamıştır.

Tablo 1. En Çok Telmih Edilen Ayetler

Ayetler	Beyit Sayısı	Telmih Oranı
Rahmân Suresi 26. Ayet	127	% 14,80
Bakara Suresi 158. Ayet	64	% 7,46
Necm Suresi 15. Ayet	36	% 4,2
Mâide Suresi 109. Ayet	35	% 4
Fâtiha Suresi 6. Ayet	32	% 3,73

İncelediğimiz divanlarda telmih edilen 174 ayet tespit edilmiştir. Tablo 1’de bu konuda en çok telmih edilen 5 ayete yer verilmiştir. Tabloya göre en çok telmih edilen ayet, Rahman suresinin 26. ayettir. Bu ayette dünyanın faniliği bildirilmektedir. Divan şairleri dünya hayatının geçiciliğine şiirlerinde telmih yoluyla sıkça vurgu yapmıştır.

1.2.5. Âdetler, Gelenekler ve Uygulamalar

Çalışmamızda telmihle ilgili tespit edilen konulardan biri de âdetler, gelenekler ve uygulamalardır. Bu bölümde divan şiirinde mazmun hâline gelen semboller telmih açısından incelenerek hangi âdetlere, geleneklere ve uygulamalara telmih edildiği açıklanmıştır.

Tablo 2. En Çok Telmih Edilen Âdetler, Gelenekler ve Uygulamalar

Âdetler, Gelenekler ve Uygulamalar	Beyit Sayısı	Telmih Oranı
Delilerin Zincir ile Bağlanması	209	% 24
Rü’yet-i Hilâl	110	% 11
Cür’a Dökme	78	% 9
Kılıca Su Verme	75	% 8
Abdalların Başı Açık Dolaşması	55	% 6

Tablo 2’ye göre divanlarda en çok delilerin zincire vurulması uygulamasına telmih yapılmaktadır. Daha sonra rü’yet-i hilâl ve cürâ dökme âdetlerinin divan şiirinde sıkça telmih edildiği tespit edilmiştir. İlk 5’te yer alan diğer iki âdet ise kılıca su verme ve abdalların başı açık dolaşmasıdır. Bu 5 başlığa yapılan telmihler; âdetler, gelenekler ve uygulamalar konusunda yer alan toplam 48 başlıkta yapılan telmihlerin %58’ini oluşturmaktadır.

1.2.6. Halk İnanışları

16. yüzyıl divanlarında tespit edilen telmih konularının altıncısı halk inanışlarıdır. Bu bölümde divan şiirinin kalıplaşmış ifadelerinin ve benzetmelerinin aslında çeşitli halk inanışlarına dayandığını görmüş oluyoruz.

Tablo 3. En Çok Telmih Edilen Halk İnanışları

Halk İnanışları	Beyit Sayısı	Telmih Oranı
Nisan Yağmurundan İnci Oluşması	226	%34,39
Hazinelerin Tılsımla Korunması ve Başında Yılanın Beklemesi	222	%33,78
Bahar Aylarında Cinnetin Artması	41	%6,2
Peri Görenlerin Aklını Yitirmesi	36	%5,47
Ay Başında Cinnetin ve Fitnenin Artması	25	%3,80

Taranan divanlarda 26 halk inanışına telmih edildiği tespit edilmiştir. En çok telmih edilen 5 inanış Tablo 3'te gösterilmiştir. Bu inanışlardan en çok telmih edilen iki inanış; %34,39 oranıyla nisan yağmurundan inci oluşması ve %33,78 oranıyla hazinelerin tılsımla korunması ve başında yılanın beklemesi inancıdır.

1.2.7. Hadisler

Ayetler gibi hadisler de divan şiirinin önemli telmih kaynaklarından biridir. Taradığımız divanlarda hadislere telmih bulunan beyitler tespit edilerek telmih konuları arasındaki yeri incelenmiştir. Hadisler konusu incelenen 8 başlık içinde 7. sırada yer almaktadır.

Tablo 4. En Çok Telmih Edilen Hadisler

Hadisler	Beyit Sayısı	Telmih Oranı
Dünya bir leştir, taliplileri köpeklerdir.	29	%14,72
Dünya sevgisinde ve uzun emellerinde hiç eksilme olmaz.	29	%14,72
Kanaat, bitmez bir servet; tükenmez bir hazinedir.	19	%9,64
Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.	19	%9,64
Ben, gizli bir hazine idim, bilinmeyi diledim.	12	%6,09

Hadisler konusunda telmih edilen toplam 44 hadis tespit edilmiştir. Bunlardan en çok telmih edilen ilk 5 hadis Tablo 4’te gösterilmiştir. Bu tabloya göre en çok telmih edilen iki hadis dünya ile ilgilidir. Birincisi dünyanın bir leş olduğundan bahsederken diğerinde dünya sevgisi ve emellerde hiç azalma olmayacağını belirtir.

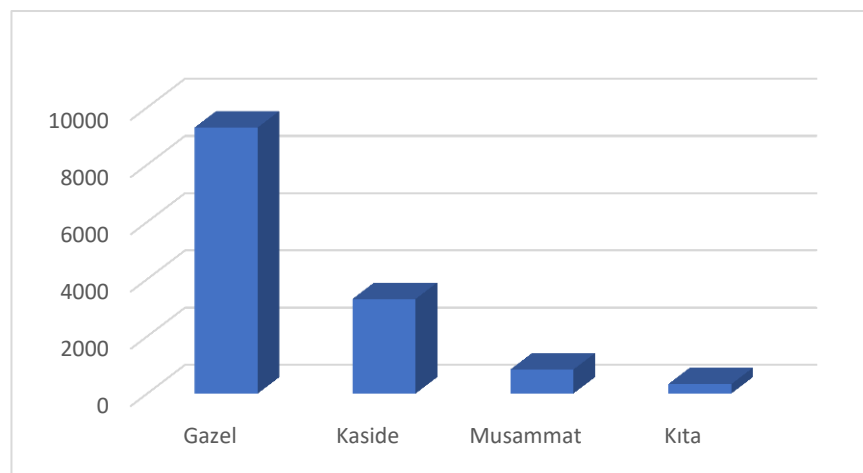
1.2.8. Atasözleri ve Deyimler

Atasözleri ve deyimlere divan şiirinde sıkça rastlanır. Ancak daha çok iktibas ya da darb-ı mesel sanatı ile birlikte yer aldıkları için telmih edilen örnek sayısı oldukça azdır. Çünkü telmihte ifadeyi açıkça belirtmeden bir ya da birkaç kelimeyle işaret etmek gerekir. Mesellerin kullanımında genellikle “meseldür” ifadesi ile birlikte atasözüne yer verildiği için telmih kapsamına girmemektedir.

Taranan divanlarda telmih edilen toplam 22 atasözü ve deyime rastlanmıştır. Tespit edilen örnekler bir ya da iki beyitle sınırlı olduğu için sıralama yapılmasına lüzum görülmemiştir.

1.3. NAZIM ŞEKİLLERİNE GÖRE TELMİH KULLANIMI

Tespit edilen telmihler şair ve konulara ayrıldığı gibi aynı zamanda nazım şekillerine göre de incelenmiştir.

Şekil 6. Telmihlerin Nazım Şekillerine Göre Dağılımı

Şekil 6'ya bakıldığında telmih tespit edilen beyitlerin yarısından fazlasının gazel nazım şeklinde olduğu görülmektedir. Tarihî şahıs ve topluluklar konusunda kaside sayısı gazel sayısına eşit olsa da gazel, bütün konularda en çok kullanılan nazım şekli olmuştur. Bununla birlikte incelenen 8 konu başlığında tespit edilen telmihlerin nazım şekillerine göre kullanımı Şekil 6 ile örtüşmektedir. Divanlarda bulunan gazel sayılarının diğer şiirlere göre fazla olduğu dikkate alındığında bu grafiğin beklenen bir sonuç olduğunu söylemek mümkündür.

Divanlarda telmih kullanımının ele alındığı bu bölümde; taranan 19 divandan elde edilen verilerden hareketle 16. yüzyıl divan şiirinde telmih sanatının şairler, telmih konuları ve nazım şekilleri bakımından kullanımı incelenerek bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Bu verilere göre 16. yüzyıl şairlerinin hepsinin şiirlerinde telmihe yer verdiği ve telmih kullanım oranlarının, divanlarının hacmiyle doğru orantılı olduğu tespit edilmiştir. Sekiz üst başlıkta incelenen telmih konularının telmih sıklığı ise grafik ve tablolarla gösterilmiştir. Bu bilgilere göre telmih, şairler için vazgeçilmez bir sanat aracı olduğu anlaşılmaktadır.

2. BÖLÜM: DİVAN ŞİİRİNDE TELMİH KONULARI

Bu bölümde 16. yüzyıl divanlarında tespit edilen telmih konuları; Efsanevi-Mitolojik-Rûhânî Şahıslar ve Varlıklar, Peygamberler, Tarihî Şahıslar ve Topluluklar, Âdetler Gelenekler ve Uygulamalar, Ayetler, Halk İnanışları, Hadisler, Atasözleri ve Deyimler olmak üzere sekiz başlıkta incelenmiştir. Bu başlıkların sıralanmasında birinci bölümdeki tespitler dikkate alınarak en çok telmih edilen konu başlığından en aza doğru giden bir yöntem izlenmiştir. Alt başlıkların sıralanmasında izlenen yöntem ise her başlığın başında dipnot ile belirtilmiştir.

Divan şiirinde sıkça başvurulan telmih sanatının konuları elbette sekiz konu başlığı ile sınırlı değildir. Önceki sayfalarda da bahsedildiği gibi telmih sanatı çok geniş bir kapsama sahiptir. Telmih tanımlarında belirtilen konular gittikçe genişlemiş ve sonunda hemen her konuda telmih yapılabileceği kanaatine varılmıştır. Bizim buradaki amacımız telmih ile en çok karşılaşılan ve bilinmesi gereken konuları tespit ederek 16. yüzyıl divanlarının telmih açısından incelenmesini sağlamak ve telmih sanatının kullanımı üzerine bir fikir oluşturmaktır. Bu nedenle telmihin en çok işlendiği konular üzerinde durularak sekiz başlıkta bir araya getirilmeye çalışılmıştır.

2.1. EFSANEVİ-MİTOLOJİK-RÛHÂNÎ ŞAHISLAR VE VARLIKLAR⁴

Bu başlıkta Fars mitoloji kahramanları başta olmak üzere diğer mitolojik varlıklar, efsanevi kahramanlar ve varlıklar, ünlü aşk hikâyelerinin kahramanları, ve melekler gibi rûhânî varlıklar ele alınmıştır. Söz konusu şahıslar ve varlıkların meşhur vasıfları, olağanüstü özellikleri, yaşadıkları ilginç olaylar hakkında bilgi verilerek hangi konularda telmih edildikleri açıklanmış ve divanlardan tespit edilen örneklere yer verilmiştir. Alt başlıklar telmih edilme sırasına göre en çoktan en aza doğru sıralanmıştır. Bu başlık ve tüm telmih konuları içinde en çok telmih edilen kişiler *Leylâ* ve *Mecnûn* hikâyesinin kahramanları olmuştur. İkinci sırada ise Ferhâd ile Şîrîn gelmektedir. Telmih sanatı birçok konuda kullanılsa da şairlerin aşklarının büyüklüğünü

⁴ Bu başlıkta yer alan alt başlıklar telmih edilme derecesine göre en çoktan aza doğru sıralanmıştır. İki den fazla telmih örneği bulunan alt başlıklarda kaç örnek tespit edildiği açıklama kısmında belirtilmiştir.

anlatmak ve aşk konusunda daha üstün olduklarını göstermek için en fazla temas ettikleri kişiler Mecnûn ve Ferhâd'dır.⁵

2.1.1. Leylâ ile Mecnûn⁶

Özellikle Arap, Türk, Fars ve Urdu edebiyatlarında işlenen *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesinin erkek kahramanı olan Mecnûn, “70 (689) yılı civarında öldüğü ve adının Kays b. Mülevvah el-Âmirî olduğu kabul edilen şairin lakabıdır. Leylâ'ya duyduğu aşk yüzünden aklını kaybetmesi sebebiyle kendisine takılan bu lakap sonraları isminin yerini almıştır.” (Durmuş, 2003, c. 27, s. 159).

İran şairlerinin eserlerinde (Yazıcı, 2003) bu isimler ilk defa Menûçihri (ö. 1041) ve Baba Kûhî-i Şîrâzî'nin (ö. 1050) divanlarında zikredilmiştir. Bu iki şairin Leylâ ve Mecnûn isimlerini halk arasındaki sözlü rivayetlerden ya da anonim bir Leylâ ve Mecnûn hikâyesinden aldığı düşünülmektedir. Leylâ ve Mecnûn isimlerine Hâkânî-yi Şîrvânî ve Enverî divanlarında da rastlanır. Halk arasında yaygın olan bu hikâye Nizâmî-i Gencevî'den önce (ö. 1211-12) müstakil olarak ele alınmamıştır (c. 27, s. 160). Türk edebiyatında ise (Pala, 2003) Leylâ ve Mecnûn hikâyesini müstakil olarak ele alan ilk şair Edirneli Şâhidî'dir. *Gülşen-i Uşşâk* olarak bilinen bu eserden sonra ikinci sırada Ali Şîr Nevâî'nin hamsesinde bulunan *Leylâ vü Mecnûn*'u gelir. Türk edebiyatında yazılan en güzel Leylâ ve Mecnûn mesnevisi ise Fuzûlî'ye aittir (c. 27, s. 161).

Halk hikâyesi olarak dilden dile dolaşan ve zamanla efsaneleşerek mütakil bir mesnevi konusu hâline gelen bu hikâye, 16. yüzyıl divanlarında en çok telmih edilen konu olmuştur.⁷ Taradığımız divanlarda Leyla ile Mecnûn'a telmihte bulunan 1543 beyit tespit edilmiştir. Hikâyenin konusu özetle şöyledir:

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. “1. Bölüm: 16. Yüzyıl Divanlarında Telmih Kullanımı”

⁶ İki kahramanlı aşk hikâyelerinin kahramanlarına tek başlıkta yer verilmiştir.

⁷ bk. “1.2. Konulara Göre Telmih Kullanımı”

Necid çöllerinde, Benî Âmir kabilesinden Kays ile Leylâ daha çocukken birbirlerini severler. Dedikodular çoğalınca Leylâ'nın annesi kızını çadırına kapatır. Kays ise sevgilisini göremeyince, üzüntüyle aklı başından gider ve sahrâlara düşer. Bir müddet sonra da Mecnûn (deli) diye anılmağa başlar. Kays'ın babası oğlunun derdini öğrenince Leylâ'yı ailesinden isterse de Kays mecnûn olduğu için kızı vermezler. Bunun üzerine babası, iyileşmesi için onu Kâ'be'ye duâ etmeye götürür. Fakat Kays, derdinin çoğalması ve aşkının artması için duâda bulunur. Duâsı kabul olunmuştur. Babası çaresizlik içinde evine döner. Mecnûn ise çöllerde yabanî hayvanlarla dostluk kurup arkadaşlık eder. Bu arada yanık aşk şiirleri yazmaktadır, Nevfel adlı bir Arap beyi onun şiirlerini okur ve acıklı hâline bir son vermek için Leylâ'yı babasından tekrar ister. Kızı iyilikle alamayınca da ordusunu toplayıp Leylâ'nın kabilesi ile savaşa girişir. Mecnun Leylâ'yı o denli sevmektedir ki ona ait hiç bir şeye zarar gelmesini istemez ve Leylâ'nın kabilesi, savaşı kazansın diye duâda bulunur. Nevfel yenilir. Ancak bu mağlûbiyeti nefesine yediremeyip tekrar savaşa başlar. Bu defa galip gelir ama Mecnûn'un duasını öğrendiği için kızı almadan çekip gider. Sonra Leylâ'yı İbn Selâm adlı biriyle evlendirirler. Leylâ ise Mecnûn'un aşkına sadık kalmak için bir yalan uydurur ve kocasına, çocukluğundan beri bir cin tarafından sevildiğini, eğer ona el sürerse cinin her ikisini de öldüreceğini söyler. Böylece adamı kandırıp kendisinden uzak tutar. Bir müddet sonra Mecnûn'un intizarları sonucu İbn Selâm ölür. Serbest kalan Leylâ Mecnûn'u aramaya çıkar. Çölde onu bulursa da Mecnûn onu tanımaz ve visâle gücü olmadığını bildirir. Çünkü artık bütün maddî varlıklarla ilgisini kesmiş ve manevî bir aşk ile sarhoş gezer olmuştur. Leylâ umutsuz bir hâlde geri döner. Bir müddet acı çektikten sonra da ölür. Bunu haber alan Mecnûn Leylâ'nın mezarına koşar ve orada kendisinin de ölmesi için Tanrı'ya yakarır. Yakarışı kabûl edilir ve son nefesinde "Leylâ!..." diyerek can verir. Sevgilisi ile cennette buluşurlar. (Pala, 2007, s. 288-289)

Türk edebiyatında âşık sembollerinden biri olan Mecnûn'un ismi anılırken hikâyenin çeşitli yönlerine işaret edilerek birçok mazmun ortaya çıkmıştır. Bu mazmunların anlaşılmasında telmih rolü önemlidir. Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında çok sayıda yazılmış mesnevisi bulunan bu hikâyenin temeli ortak olsa da motiflerde farklılıklar meydana gelmektedir. Ağâh Sırrı Levend, *Leylâ vü Mecnûn* mesnevilerini incelediği çalışmada Fars ve Türk edebiyatında yazılan mesnevileri tek tek ele almış ve motifler açısından farklılıkları tespit etmiştir. Bu tespitlere göre;

Nizâmî'den sonra bu mesneviyi kaleme alanlar, onun izini takibetmişler, konuyu biraz değiştirmek, yeni motifler eklemekle birlikte, efsaneye girişte, hikâyeyi bölümlere ayırmada, bölümlere girerken yapılan tasvirlerde hep ona uymuşlardır. Gerçekten, bahis başlarındaki sabah, akşam, bahar, yaz, kış, dağ, çöl gibi tabiat tasvirleri eserde önemli yer tutar. Bundan başka Leylâ ile Mecnun'un güzelliğini öven parçalar, Leylâ kabilesiyle Nevfel arasındaki savaş tasvirleri, ayrılık, umudsuzluk, kavuşma nihayet ölüm gibi en içli insanlık duygularını dile getiren parçalar, eseri süsleyen ve şiir bakımından ona değer kazandıran özelliklerdir. Nizâmî'den sonra gelenler, hikâyede hep bu çığır takibetmişlerdir. (Levend, 1959, s. 32)

Beyitlerde de hem Fars edebiyatında hem de Türk edebiyatında yazılan Leylâ vü Mecnûn mesnevilerindeki motiflerin birçoğuna işaret edilmektedir. Dolayısıyla telmih alt başlıklarını belirlerken belirli bir eserden ziyade hikâyeye odaklanarak telmih edilen hadiseyi esas almaya çalıştık. Tespit edebildiğimiz motifleri kimin eserinde geçtiğini belirttik ancak hikâyenin ortak olaylarında ayrıca bir bilgilendirmeye ihtiyaç duymadık.

2.1.1.1. Mektep Arkadaşı Olmaları

Nizâmî'nin eserine göre (Levend, 1959) Arabistan'ın en güzel bölgesinde Âmirilerin ulusu olan bir adam vardır. Bu adam oğlu olmadığı için Allah'a yalvarır ve duası kabul olunca oğluna Kays adını koyar. Kays büyüyünce mektebe başlar, başka bir kabileden olan Leylâ da aynı okuldadır. İki burda birbirlerini severler ve kısa sürede aşkları dillere destan olur (s. 12-14). Çocuk yaşta birbirine aşık olan Leylâ ve Kays'ın aynı mektepte okumaları divan şiirine de yansımıştır. Hayâlî bu duruma telmihen sevgilinin siyah zülfünü lâm harfine benzeterek çocuk gönlünün onu yad ettiğinden beri aşk mektebinde Mecnûn'un kendisine ders arkadaşı olduğunu söyler:

Lâm-ı Leylî-zülfünü tıfl-ı gönül yâd edeli
Mekteb-i 'aşk içre Mecnûndur sebak-dâşum benüm (HBD, G. 7/2 (Mîm))⁸

Muhibbî'ye göre aşkı Mecnûn değil kendisi daha iyi bilir çünkü Mecnûn onun yanında ancak bir mektep çocuğudur:

Ne bilsün 'ışkı **Mecnûn** baña sor gel
 Benüm yanumda ol bir **tıfl-ı mekteb** (MD, 204/6)

Gam mektebinde Kays ders ders belâ ilmini öğrenirken gönlünün aşk âyetini okuduğunu söyleyen şair Mecnûn'un aşkının mektepte başlamasına telmih yaparak kendi aşkının çok daha eskiye dayandığını ima eder:

⁸ Divanlardan alınan beyitlerin yanında hangi divana ait olduğu kısaltma, nazım şekli kısaltması ile birlikte numarası ve beyit numarası parantez içinde belirtilmiştir.

Gam mektebinde âyet-i ‘ışkuñ okurdı dil
Fenn-i belâyı **Kays** alur iken sebak sebak (GAD, G. 693/4)

2.1.1.2. Mecnûn’un Leylâ’ya Olan Aşkı

Asıl adı Kays olan bu kahraman, Leylâ’sına kavuşamayıp ondan ayrı kalınca kendini çöllere vurur ve *Mecnûn* olarak anılmaya başlar. Divan şiirinde aşkın en büyük temsilcilerinden biri olan Mecnûn, şairlerin sıklıkla kendilerini kıyasladığı bir âşık motifi olarak karşımıza çıkar. Şairler kendi aşklarının büyüklüğünü anlatmak için Mecnûn’u kullanırlar. “Kimi zaman bir nümûne-i âşık iken çoğunlukla da devrin âşığı yanında hafif kalan bir bî-çâre olarak zikredilir.” (Tökel, 2000, s. 446). Söz konusu beyitlerde Mecnûn’un isminin zikredilmesi onun Leylâ’ya olan aşkına yapılan telmih sebebiyledir.

Bâkî sevgiliye hitaben onun aşkında Kaysa bin mertebe üstün olduğunu ancak onun kadar şöhretinin bulunmadığını şöyle ifade eder:

Hezâr mertebe ‘aşkuñda gâlibem **Kaysa**
Nihâyet ey sanem ol deñlü iştiñârüm yok (BD, G. 245/2)

Rûhî, aşk vadisinde Mecnûn’un kendisini kıskandığını söyleyerek kendi aşkının büyüklüğünü anlatır:

Vâdi-i ‘aşkda Mecnûn bize reşk itse nola
Çeker elbetde kişi gayretini akrânuñ (BRD, G. 677/6)

Kabûlî ise ona “ikinci Mecnûn” deseler de önemi olmadığını çünkü aşk vadisine önce kendisinin ayak bastığını dile getirir:

Kadem basmış benem evvel kademde **vâdi-i ‘ışka**
Nola dirlerse ‘âlemde baña **Mecnûn-ı sâñdür** (KD, G. 53/3)

2.1.1.3. Mecnûn'un Ka'be Halkasına Yapışıp Dua Etmesi

Nizâmî'nin hikâyesine göre (Levend, 1959) babası Kays'ı dua etmek için Ka'be'ye götürür. "Aşkta kurtarması için Allah'a yalvarmasını söyler. Kays aşk sözünü işitince ağlar, sonra güler ve bir yılan gibi çöreklenip yerinden sıçrar; Ka'be'nin halkasına yapışarak" Allah'a aşkını artırması için dua eder (s. 14). Hayâlî bu hadiseye telmih yaparak Mecnûn'un Ka'benin kapısını tuttuğunda gönlünün Leylâ'dan başka endişesinin olmamasını istediğini söyler:

Tutduğunda **halkasını Ka'benün Mecnûn** demiş
Gönlümün Leylâdan özge olmasun endişesi (HBD, G. 27/2 (Yâ'))

2.1.1.4. Mecnûn'un Çöllere Düşmesi

Leylâ ile Mecnûn hikâyelerindeki ortak noktalardan biri Mecnûn'un Leylâ'ya kavuşamayınca kendini çöllere vurmasıdır. Hikâyeye göre (Tökel, 2000) Leylâ'nın annesi, kızının aşık olduğunu öğrenince onu okuldan alır. Kays Leylâ'yı okulda göremeyince deliye döner. Onu görebilmek ümidiyle bütün vaktini Leylâ'nın mahallesinde geçirir ancak ümidini yitirince kendisini deli divane bir hâlde çöllere atar. Bundan sonra Kays yerine Mecnûn (delirmiş) olarak anılmaya başlar (s. 443).

Mecnûn'un dilden dile dolaşarak günümüze kadar ulaşan en meşhur özelliği, aşkıandan çöllere düşmüş olmasıdır. Arap ve Fars edebiyatlarında olduğu gibi Türk edebiyatında da Mecnûn ile çöl simgesi özdeşleşmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla telmihlerde en sık kullanılan motiflerden biri de onun çölde bulunmasıdır.

Aşağıdaki beyitte şair kendisini sevda çölünde bulunan delilerden biri olarak tasvir eder ve içlerinde en akıllılarının ayıplanmış Mecnûn olduğunu söyleyerek Mecnûn'un hikâyesine telmih yapar:

Sahrâ-yı mahabbetde şu dîvânelerüz kim
Mecnûn-ı melâmet-zede en 'âkilimüzdür (BRD, G. 334/3)

Fuzûlî, güneşi kendisi gibi Leylâ'nın vaslına erişemeyip çöle düşen bir Mecnûn olarak tasvir ederek Mecnûn'un çölde bulunmasına telmih yapar:

Yitmeyüp vaslına sen **Leylî-veşüñ** bir 'ömrdür
Men gibi **Mecnûn** olup **sahrâya düşmiş** âfitâb (FD, G. 28/5)

Muhibbî de kendisini gam çölü vadisinde avare bir Mecnûn olarak niteler ve öldüğü zaman kavuşmayı beklediğini söyler:

Vâdî-i deşt-i gamuñ âvâre bir **mecnûn**ıyuz
Tâ ölince anda biz râh-ı mahabbet beklerüz (MD, 1363/2)

Aşağıdaki beyitte ise şair, aşk ülkesine bazen Kays ve Ferhâd bazen de Âlî'nin padişah olduğunu söyler ve bela vadisinin deliye dönmüş Mecnûn'unun hiç tükenmediğini ifade ederek Kays'ın divane bir hâlde çöllere düşmesine telmihte bulunur:

Gehî şeh Kays u Ferhâd oldı mülk-i 'ışka geh 'Âlî
Belâ vâdîsinüñ **Mecnûn-ı şeydâsı** dükenmez mi (GAD, G. 1487/7)

2.1.1.5. Nevfel'in Yardımı ve Leylâ'nın Başkasıyla Evlenmesi

Leylâ ve Mecnûn hikayelerinde Nevfel isimli bir karakter vardır. Nizâmî'nin eserindeki anlatı şöyledir (Levend, 1959): Nevfel, bir gün avlanmak üzere sahraya çıktığı sırada Kays'a rastlar; macerasını öğrenerek ona acır. Para ile olmazsa zorla Leylâ'yı alacağını vadeder. Mecnûn Nevfel'in misafiri olur, birkaç ay onun yanında kalır. Bir gün Mecnûn, Nevfel'e vadini yerine getirmede için sitem eder. Bunun üzerine Nevfel silahlanır. Leylâ'nın kabilesine haber göndererek Leylâ'yı Mecnûn'a ister, red cevabı alınca bir kere daha haber gönderir. Yine reddedilince kabile ile savaşa girer. Ancak Mecnûn Leylâ'nın kabilesine zarar gelmesini istemez ve onların kazanması için dua eder. Duası kabul olunca Nevfel yenilir. Nevfel'den kurtulunca babası Leylâ'yı İbn-i Selâm isimli başka biri ile evlendirir (s. 16-18).

Aşağıdaki beyitte yeni gelin olan Leylâ'nın inci ve yakutunun çok olup olmadığını Nevfel'in bilemeyeceğini söyleyen şair bu hadiseye telmih yaparak onu Mecnûn'un gözüne sormak gerektiğini söyler:

Nev-'arûs oldukda **Leylî** dürr ile yâkûtunu
Çok mıdur **Nevfel** ne bilsün **dîde-i Mecnûna** sor (HBD, G. 115/2 (Râ'))

2.1.1.6. Mecnûn'un Başına Kuşların Yuva Yapması

Levend'in belirttiğine göre kuşların başına yuva yapması motifi ilk defa Celîlî'de geçer, sonra Sevdâ'î ve Hakîrî'de görülür (1959, s. 267). Fuzûlî'nin eserinde ise bu motif güvercin ile anlatılır. Hikâyeye göre Mecnûn (Levend, 1959) bir yerde tuzağa düşen bir güvercin görür. Kolundaki inciye verip güvercini kurtarır. Güvercinin ayağına göz yaşlarını sürerek derdini anlatır. Güvercin Mecnûn'un derdini dinledikçe ona o kadar alışır ki geceleri başına yuva yapar, gündüzleri de ona bekçilik eder (s. 246).

Divan şiirinde Mecnûn ile ilgili en çok telmih edilen konulardan biri kuşların başına yuva yapmasıdır. Bâkî, bu hikâyeye telmihen Mecnûn'un başına, kuşların dinlenme yeri dediklerini söyler ve "Aşk meydanında ne başlar yuvalandı" diyerek Mecnûn gibi çok kişinin aşık olduğunu ima eder:

Ârâm-geh-i mürğ idi dirler **ser-i Mecnûn**
Meydân-ı mahabbetde ne başlar yuvalandı (BD, G. 524/4)

Âlî, belâ çölünde bir yokluk Mecnûn'u olduğunu ve sıkıntı kuşlarının başına yuva yapmasına şaşılmayacağını şöyle dile getirir:

'Âliyâ **deşt-i belâ**da bir fenâ **Mecnûn**'ıyam
Yapsa tañ mı başuma **murgân-ı mihnet âşiyân** (GAD, G. 982/5)

Rûhî ise gam çölünde Mecnûn'un başında uçanların kuş olmadığını, onun iniltisini işitince Mecnûn'un aklının uçtuğunu söyleyerek bu olaya telmihte bulunur:

İşidüp nâlemi **sahrâ-yı gamda** ‘aklı uçmuşdur
Degüldür **murglar** pervâz ider başında **Mecnûnuñ** (BRD, G. 653/3)

2.1.1.7. Mecnûn’un Çöllerde Ahularla ve Vahşi Hayvanlarla Birlikte Olması

Çölün yolunu tutan Mecnûn (Levend, 1959) Leylâ’nın diyarına doğru giderken yolda tuzağa düşmüş bir ahu görür. Üstündekileri avcıya vererek ceylanı kurtarır. Yüzünü ahunun yüzüne sürerek ağlar, onunla birlikte çölleri dolaşır ve diğer ahular da onlarla birlikte gelir. Aynı zamanda başına kuşların yuva yaptığını gören diğer vahşi hayvanlar ve kuşlar Mecnûn’un etrafında toplanır (s. 245-246). Şiirlerde Mecnûn’un ismi ahularla ve vahşi hayvanlarla birlikte anılarak bu duruma telmih yapılır.

Ziyâî bu duruma telmihen sevgiliye “vahşi ceylan” olarak hitap ederek “Eskiden sevda çölünde bu Mecnûn’a dost idin” der ve şimdi neden kaçtığını sorar:

Enîs idün ezel **deşt-i mahabbetde** bu **Mecnûna**
Neden kaçdun benüm **vahşî gazâlum** niçün ürkersin (HZD, G. 313/2)

Nev’î, Mecnûn’un başına kuşlar yuva yapınca vahşi hayvanların ve kuşların etrafına toplanmasını, aşk padişahı olup onlara hükmetmesi olarak ifade eder. Kuş yuvasını bir tac olarak hayal eden şair Mecnûn’u buy tacı giyen hükümdar olarak tasvir eder:

Mürg âşiyânını başına tâc idince **Kays**
Hükm itdi **vahş ü tayra** olup **pâdişâh-ı ‘ışk** (ND, K1. 62/2)

Emrî Mecnûn’un baaşındaki yuvayı gören diğer vahşi hayvanların ve kuşların onun etrafına toplanmasına telmih yaparak kendisinin gam çölünde dağınık saçlarını görenlerin “Bu Mecnûn’ın başına karga ve kuzgun üşmiş” dediklerini söyler:

Deşt-i gamda mûy-ı jûlîdem gören başumda dir
Gör bu **Mecnûnı** ki üşmiş başına **zâg u kelâg** (ED, G. 246/4)

2.1.1.8. Mecnûn'un Zincire Vurulması

Divan şiirinde Mecnûn, bazen zincire vurulmuş olarak tasvir edilir. Nizâmî'nin eserinde anlatıldığına göre;

Bir gün Mecnun, bir kocakarının, boynuna ip taktığı bir adamı yedip götürdüğünü görerek sorar. Kadın, fakir olduklarını, böylece dilenerek topladıkları parayı bölüştüklerini söyler. Mecnun bunu işitince kadının ayağına kapanarak yalvarır: “Bağlanmağa lââyık olan benim. Beni bağliyerek İstedığın yere götür. Topladığım para da senin olsun” der. Kadın sevinir. Mecnun'u bağliyerek dolaştırmağa başlar. Mecnun her çadır kapusuna geldikçe “Leylâ” diye bağırır. Başına taş yağdırırlar. O taş yedikçe sevincinden oynar. Nihayet Leylâ'nın bulunduğu yere gelir. Başını taşlara vurarak ağlar; yanar yakılır. Sonra birdenbire fırlıyarak zincirlerini koparır; Necd yolunu tutar, Leylâ'dan başka bir şey düşünmez. (Levend, 1959, s. 18)

Bu hikâyeye telmihen birçok beyitte Mecnûn'un zincire bağli olduğu dile getirilir. Genellikle de sevgilinin siyah (leylî) saçları Mecnûn gibi olan aşığın gönlünü bağliyan zincir olarak tasavvur edilir. Örneğin Hayretî, sevgilinin saçının sevdası ile gönlüne onun siyah saç telini bağliadığını şöyle ifade eder:

Gönlüme sevdâ-yı zülfünden **kemend** itdüm yine
Rişte-i Leylîden ol Mecnûna bend itdüm yine (HD, G. 396/1)

Mecnûn gibi deli gönlü her zaman bağliyan o siyah saçlı sevgilinin gönül alıcı saçlarıdır:

Bend iden her dem dil-i dîvâneyi **Mecnûn-sıfat**
 Ol saçı leylâ nigârûñ gîsû-yı dil-cûyudur (MD, 770/2)

“Mecnûn bu alemde kavuşma hâlinin kıymetini ne bilsin, o saçının zincirine bağli bir delidir.” diyen şair, bu durumu bir kavuşma olarak hayal eder ancak Mecnûn'un zincire vurulmasına telmihen aklı başında olmadığı için kavuşmanın kıymetini bilmeyeceğini söyler:

Ne bilsün kıymetini ‘âlem-i vaslun bu ‘âlemde
Mukayyedür saçun zencîrine dîvânedür Mecnûn (HZD, G. 349/3)

2.1.1.9. Kavuşamamaları

Leylâ ile Mecnûn hikâyesinde iki kahraman da birbirine aşık olmasına rağmen kavuşamazlar. Dolayısıyla Mecnûn'un ismi şiirlerde daima *gam*, *dert* ve *belâ* kelimeleri ile birlikte anılır. Âşıklığın sembolü olduğu gibi gam çekmesi ile de meşhur bir kahraman olan Mecnûn'un böyle anılması, aşkına karşılık budduğu hâlde ona kavuşamamasından kaynaklanır. Aşağıdaki beyitte şair buna işaret ederek Mecnûn'un gam diyârının padişahı olduğunu dile getirir:

‘İşk illerinde **şâh-ı belânuñ** penâhıyuz
Mecnûn gibi **diyâr-ı gamuñ** pâdişâhıyuz (FİD, G. 32/1)

Fuzûlî ise aşk derdinin esiri ve güzellik şarabının mestinin çok olduğunu söyleyerek o meşhur Leylâ ve Mecnûn'un sevgilisi ile kendisi olduğunu açıklar:

Esîr-i derd-i ‘ışk ü mest-i câm-i hüsn çok ammâ
 Bizüz meşhûr olan **Leylî** saña **Mecnûn** maña dirler (FD, G. 77/2)

2.1.2. Ferhâd ile Şîrîn

Nizâmî-i Gencevî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*⁹ mesnevisinde rakip olarak yer alan Ferhâd'ın Şîrîn ile olan aşk hikâyesi müstakil hâle gelerek klasik bir mesnevi konusu olmuştur. “Bu aşk hikâyesini ‘Ferhâd ü Şîrîn’ ve ‘Ferhâdnâme’ gibi adlar altında işleyen mesnevilerde Hüsrev daha geri planda kalıp olayların ağırlık merkezini Ferhâd teşkil eder. Nizâmî’de ve ondaki çerçeveye bağlı kalan müelliflerin eserlerinde Ferhâd üçüncü şahıs olarak hikâyeye sonradan girerken bu mesnevilerde Ferhad’ın macerası başından itibaren hâkim olur.” (Albayrak, 1995, c. 12, s. 388).

Ferhâd ü Şîrîn mesnevisinin konusu özetle şöyledir:

⁹ bk. “2.1.9. Hüsrev ile Şîrîn”

Erkek çocuk bırakmadan ölen Ermen hükümdarının yerine Mehin Bânû adlı kızı geçer. Mehin Bânû'nun Şîrîn adlı bir kızkardeşi vardır. Mehin Bânû, Şîrîn için bir köşk yaptırır. Bihzâd adlı bir ressam bu köşkü güzel resimlerle süslemektedir. Bihzâd'ın Ferhâd adlı bir oğlu vardır. Ferhâd babasıyla çatışırken Mehin Bânû ona âşık olur. Oysa Ferhâd da Şîrîn'e tutulmuştur. Arada bir Ferhâd ile Şîrîn gizlice buluşurlar. Şîrîn birgün aşkını ispat için Ferhâd'dan şehrin dışındaki bir pınarın köşke bağlanmasını ister. Ancak arada Bîsütûn adlı bir dağ vardır. Bazı varyantlarda pınar, yerini mandıraya bırakır. Şîrîn de mandıradan sarayına taze süt akıtılmasını ister. Ferhad saray bekçiliğine tayin edilmek şartıyla bu görevi kabul eder. Mimar-mühendis olan Ferhâd büyük külüngüyle dağı delmeye başlar. Mehin Bânû Ferhad'ın Şîrîn'i sevdiği için onu hapse attırsa da bir müddet sonra gördüğü bir rüyâ üzerine onu serbest bırakır. Karamsarlığa kapılan Ferhâd ise dağda bir mağara açıp oraya Şîrîn'in resimlerini çizer ve yalnız yaşamağa başlar. Bu arada Hüsrev'in babası olan Hürmüz, Şîrîn'i Ferhâd'a almak için Mehin Bânû ile savaşır. Hürmüz'ün oğlu Hüsrev ise Şîrîn'e âşık olur ve hastalanıp yatağa düşer. Nihayet Ferhâd dağı delmeğe devam eder. Tam dağı deleceği sırada Hüsrev'in dadısı Ferhâd'ın yanına gelip ona “Oğlum sen burada uğraşıyorsun ama Şîrîn öldü.” der. Ferhâd bir âh çekip olanca gücüyle koça külüngü başına indirir ve ölür. Şîrîn bunu haber alınca sevgilisinin ölüsü başında ağlar ve belindeki hançer ile canına kıyar. Hüsrev'in dadısı ise dağdan inen bir aslan tarafından parçalanır. (Pala, 2007, s. 152)

Türk edebiyatında dilden dile dolaşarak efsaneleşen bu aşk hikâyesi divan şiirinde en çok telmih edilen konulardan biri olmuştur. Taradığımız 16. yüzyıl divanlarında Ferhâd ile Şîrîn'e telmih yapan 795 beyite rastlanmıştır. Bu konuyla ilgili telmih edilen hususlar aşağıda başlıklar hâlinde açıklanmıştır:

2.1.2.1. Ferhâd'ın Şîrîn'e Kavuşmak İçin Bîsütûn Dağını Delmesi

Ferhâd ü Şîrîn hikâyesinin en önemli sembollerinden biri *Bîsütûn* dağıdır. “Edebî gelenekte yaygın kabul gören hikâyeye göre Hüsrev-i Pervîz'in sevgilisi Şîrîn'e âşık olan Ferhâd, bu dağın içinden bir su kanalı açsın diye Hüsrev tarafından görevlendirilir.” (Şentürk, 2017, c. 2, s. 259). Ferhâd meşhur külüngü ile dağı delmeye başlar. Ferhâd'ın herkesçe bilinen bir âşık sembolü hâline gelmesi bu dağı delmesi sebebiyledir. Divan şiirinde de şairler, aşklarının büyüklüğünü anlatmak için Ferhâd'a telmih yaparak kendi aşklarını onunkinden bile üstün tutarlar.

Fuzûlî, yanında toplanan melamet taşlarını Bîsütûn dağı, kendisini de sevgilinin tatlı dudağının arzusu ile yanan Ferhâd ile mukayese ederek Ferhâd'ın Şîrîn'e olan aşkı için dağı delmesine telmihte bulunur:

Lebi **şîrîn**lerüñ şevkıyla **Ferhâd**ı menem ‘asruñ
Yanumda cem‘ olan seng-i melâmet **Bîsütûn**umdur (FD, G. 87/6)

Ziyâî, Ferhâd’ın Şîrîn’e kavuşmak için gümüş ve altın harcamak istediği için Bî-sütûn’da maden aradığını ifade ederek onun dağı kazmasına telmihte bulunarak bu hadiseyi güzel bir sebebe bağlar:

Sîm ü zer harc itmek ister **vuslat-ı Şîrîn** için
Bî-sütûnda var ise ma‘den arardı **Kûh-ken** (HZD, G. 314/3)

Aşağıdaki beyitte şair, gam dağında şirin sevgiliye ulaşmanın bir yolu olmadığını belirterek “kûh-ken” kelimesi ile Ferhâd’a telmih yapar ve yâra gide yolların nasıl açıldığını ona sormak gerektiğini söyler:

Bî-sütûn-ı gamda yokdur yâr-ı şîrîn-kâra yol
Kûh-kenden sor nice varur tayanur yâra yol (GAD, G. 813/1)

2.1.2.2. Ferhâd’ın Külüng İle Kendini Öldürmesi

Hikâyeye göre Şîrîn’e kavuşmak amacıyla Bî-sütûn dağına delerek kanal açan Ferhâd tam işin sonuna gelip suyu akıtacağı sırada Şîrîn’in ölüm haberini alır ve bu acıya dayanamayıp dağı deldiği külüng ilie kendi hayatına son verir (Albayrak, 1995, c. 12, s. 388). Divan şiirinde “kûhken, lâle, külüng” kelimeleri ile bu hadiseye telmih yapılır. Örneğin Muhibbî, dağlarda yer yer görünen gelincikleri Ferhâd’ın taştan taşta saçılan bağır kanına benzetir:

Lâleler sanmañ ki yir yir görünür kuhsârda
Bağır hûnın **kûhken** saçmış-durur taşdan taşta (MD, 4082/2)

Emrî, Bîsütûn dağında açılmamış kırmızı gelincikleri görenlerin, onları kırmızı renginden dolayı üstünde Ferhâd’ın kanı bulunan külüng olduğunu söylediklerini dile getirir:

Görenler **Bî-sütûnda**¹⁰ nâ-şüküfte **lâle-i sürhı**
Didiler **tîşe-i Ferhâd**dur üstinde var kanı (ED, G. 528/4)

Âşık Çelebi ise çaresiz Ferhâd'ın Bî-sütûn'da kendisine aşk mezarı kazdığını ifade ederek onun külünk ile kendisini öldürmesine telmihte bulunur:

Çü gördi hem-dem ü hem-derd yok **Ferhâd-ı bî-çâre**
Eliyle **Bî-sütûnda** kendüye kazdı mezâr-ı 'ışk (AÇD, G. 76/3)

2.1.2.3. Ferhâd'ın Feryat Ederek Dağlarda Gezinmesi

Mecnûn'un aşkından çöllere düştüğü gibi Ferhâd da feryat ederek dağlarda gezer (Şentürk, 2020, c. 4, s. 409). Divan şiirinde şairler aşklarının büyüklüğünü anlatmak için Ferhâd'ın bu özelliğine telmih yaparak kendilerini ona benzetirler. Örneğin; Hayâlî, kendisini Ferhâd yerine koyarak bunca zamandır gam dağında lale gibi kan ağladığını ancak o şirin sözlü sevgilinin kendisine hâlin nedir diye sormadığını söyler:

Bunca demler **kûh-u gamda lâle-veş** kan aqlaram
Demez ol **şîrîn-dehen** hâlûñ ne **Ferhâdum** benüm (HBD, G. 10/2 (Mîm))

Muhibbî ise sesinin dağdan yankılanmasına binaen iniltisine her seferinde dağdan feryat erdiğini, aslında kulağına Ferhâd'ın narasının geldiğini söyleyerek Ferhâd'ın feryat edip dağlarda gezmesine telmih yapar:

Her kaçan kim nâleme kûhsârdan feryâd irer
Fi'l-hakîkâ gûşuma san **na'ra-i Ferhâd** irer (MD, 568/1)

2.1.2.4. Ferhâd'ın Şîrin İçin Su/Süt Kanalı Açması

Ferhâd'ın Şîrin için akıttığı su veya süte *Cûy-ı Şîr* derler (Onay, 2007, s. 158). Rivayete göre; Şîrin taze süt içmeye alışıktır ve süt bulma konusunda sıkıntı çekmektedir. Şâpûr'dan bu soruna bir çare bulmasını isteyince Şâpûr Çin'de aynı üstattan birlikte

¹⁰ Divanda "bîsütûn" olarak geçen bu kelimeye metin tamiri yapılmıştır.

aldıkları arkadaşı Ferhad'ı getirir. Şîrin'in isteği üzerine işe koyulan Ferhad, bir ay geçmeden sarp kayaların arasında bir su yolu açar ve Şîrin'in köşkünün önünde yaptığı havuz ile çeşmeye uzaktaki otlaklardan taze süt akıtmaya başlar (Erkan, 1999, c. 19, s. 54). Divan şiirindeki bazı beyitlerde "süt" anlamındaki *şîr* kelimesi ile *şîrîn* kelimeleri cinaslı ve tevriyeli kullanılarak bu hadiseye telmih yapılır.

Rûhî, Ferhâd'ın meşhur olmasına bir dağın sebep olmadığını, gönlü üzgünlerin her köşede bin dağının var olduğunu söyler ve onun şöhretinin asıl sebebi olan süt kanalına telmihte bulunarak akan sütü görüp eserlerini beğendiğini dile getirir. Ayrıca "Üstadın emeğini üstat zayi etmez" diyerek kendisinin Ferhâd'ı anlayacak derecede üstat olduğunu ima eder:

Bâ'is-i şöhreti bir **dâğ** ise ger **Ferhâduñ**
Var her kûşede biñ dâğı dil-i nâşâduñ

Cûy-ı şîrûñ görüp âsârını tahsîn itdüm
Zâyî' itmez begüm üstâd emegin üstâduñ (BRD, G. 637/2)

Zâtî, sevgiliye hitaben; bir kez hâlin nedir diye sorsa o an tatlı canını kendisine revan edeceğini dile getirir:

Cân-ı şîrîni iderdüm sana ol sâ'at revân
Husrevâ bir kez diseñ hâlûñ ne **Ferhâdum** benüm (ZD1, G. 889/3)

Cinânî ise, Ferhâd'ın Şîrîn için süt kanalı açmasına telmihte bulunarak onun çektiği zahmetin vebal olmadığını hatta Şîrîn'e anasının sütünden daha helal olduğunu söyler:

Ferhâda sanma virdügi zahmet vebâldür
Şîrîne ol anası südünden helâldür (CD, Mt. 60)

2.1.2.5. Ferhâd'ın Şîrin İçin Bir Kasır Yaptırması

Rivayete göre Ferhâd, Bîsütûn dağında Şîrîn için sadece kanallar açmaz aynı zamanda onun için bir köşk inşa eder (Şentürk, 2020, c. 4, s. 406). Aşağıdaki beyitte bu hadiseye işaret edilerek Ferhâd'ın aşk kasrını yapmak üzere taşa salındığı belirtilir:

Başlandı çünkü **kasr-ı mahabbet** yapılmaga
Ferhâdı taşa Husrevi topraga saldılar (YBD, G. 117/2)

Nev'î ise “Ferhâd aşk ile bu kadar dağı taşı kesti, Şîrîn'in vefa kasrını inşa etmesini umardı” diyerek onun Bîsütûn dağında taşları kırarak köşk yapmasına telmihte bulunur:

Kesdi bu kadar tagı taşı 'ışk ile Ferhâd
Umardı vefa kasrını Şîrîn ide bünyâd (ND, G. 48/1)

2.1.2.6. Ferhâd'ın Kasrın Duvarlarına Şîrin'in Resmini İşlemesi

Bîsütûn dağında kanal açan Ferhâd aynı zamanda Şîrîn için bir saray inşa eder ve duvarlarına Şîrîn'in ve kendisinin resimlerini yapar (Kartal, 2014, s. 542). Aşağıdaki beyitlerde Ferhâd'ın nakşlarına işaret edilerek bu hadiseye telmih yapılır.

Fuzûlî, aşağıdaki beyitte duvarlarda çizdiği resimleri görüp Ferhâd'a aşık denilmemesini, kendisinin evini terk edip çölün yolunu tuttuğunu söyler, tasavvufta aşkın gizli kalması gerektiği inancına binaen Ferhâd'ın aşkını resmederek herkese duyurduğunu, kendisinin ise gizli tuttuğu için gerçek aşık olduğunu anlatır ve hem Ferhâd'a hem de Mecnûn'a telmihte bulunur:

Görüp dîvârlarda **kûhken nakşın** dimeñ 'âşık
Menem 'âşık ki dutdum deşt terk-i hânûmân itdüm (FD, G. 198/5)

Nev'î'ye göre Ferhâd, gönlünde Şîrîn'in güzel sureti bulunduğu için taş üzerine devamlı onun resmini kazandı:

Kazardı Kûhken seng üzre dâ'im **resm-i Şîrîn**'i
Gönül levhine nakl itdüm diyü ol nakş-ı rengîni (ND, G. 505/1)

2.1.2.7. Ferhâd'ın Kazmasınının Nar Ağacına Dönüşmesi

Şentürk'ün (2020) belirttiğine göre; “Bî-sütûn dağında ‘enâr-ı Ferhâd’ olarak anılan bir nar ağacı vardır. Hileci kocakarı Ferhâd'ın yanına gelip Şîrîn'in gerçek dışı ölüm haberini verince kazmasını havaya fırlatıp başına çarptırarak intihar eden Ferhâd'ın yere düşen kazmasınının sapı toprağa saplanır. Bir zaman sonra yeşeren sap büyük bir nar ağacı olur.” (c. 4, s. 408).

Aşağıdaki beyitte şair, “Ferhâd'ın acı ve feryadından eser kalmasa taştan nar çıkmazdı.” diyerek bu hadiseye telmih yapar:

Taşdan çıkmazdı nâr ey hüsrev-i şîrîn-zebân
Ger eser kalmasa **sûz ü nâliş-i Ferhâd**dan (ZD2, G. 1007/3)

2.1.3. Cem/Cemşîd

İran'ın Pişdâdî sülalesinin dördüncü hükümdarı olan Cemşîd; *Cem*, *Cemşâsp*, *Cemşîdûn* isimleriyle de bilinir (Yıldırım, 2008a, s. 204). İran mitolojisinde (Albayrak, 1993) insanların ilk olarak Cem zamanında sanatkârlar, askerler ve çiftçiler olarak sınıflara ayrıldığı, pekçok mesleğin onun devrinde ortaya çıktığı, topraktan maden üretiminin ve savaş aletlerinin ilk kez Cem döneminde yapıldığı, yine bu dönemde Yâbel adlı bir kimse tarafından tıp ilminin başlatıldığı, Yâbel'in kardeşi olan Yübel'in mûsikiyi icat ettiği, Yâbel'in öbür kardeşi Tübel'in birçok sanatın kurucusu olduğu anlatılır. Cem, döneminde yaşanan bu gelişmelerin verdiği gururla tanrılık iddiasında bulunur ve insanlara tapmaları için yaptırdığı heykellerini her yere göndermiştir. Cem, 700 yıl hüküm sürdükten sonra Pişdâdiyân soyundan olan Dahhâk tarafından tahttan indirilir (c. 7, s. 279).

Taradığımız divanlarda 467 beyitte kendisine telmih bulunan Cem'le ilgili telmih konuları şöyledir:

2.1.3.1. Şarabın Mucidi Olması

Divan şiirinde ismi genellikle kadeh ile birlikte anılan Cemşîd, şarabın mucidi olarak kabul edilir. Rivayete göre şarabın icadı şöyle gerçekleşir:

Cem, maiyyeti ile birlikte bir kır gezisindeyken, gökte bir kuş görür. Kuşun ayaklarına bir yılan sımsıkı sarılmıştır. Okçularına kuşa zarar getirmeden yılanı vurmalarını söyler. Kuş kurtulunca Cem'in yanına gelir ve gagasından çıkardığı birkaç taneyi bırakır. Bu taneler toprağa ekilince üzüm ve asma elde edilir. Üzümün suyunu içmek âdet haline gelir. Ayrıca çok bekleyen üzüm sularının zehirli olduğu inancı yaygınlaşır. Birgün Cem'in câriyelerinden birisi intihar etmek ister. Bunun için de bir köşede unutulmuş ve köpürmüş olan üzüm şirasını içer. Daha sonra kendisinde değişik rûh hâlleri belirir. Kendisine geldiğinde keyfiyeti Cem'e anlatır. O da şırayı uzun müddet bekletip içmeyi âdet hâline getirir. Bu şıra, şaraptır. (Pala, 2007, s. 83)

Divan şiirinde en çok kullanılan terkiplerden biri olan *câm-ı Cem/Cemşîd* ile bu olaya ve Cem'in şarabı icat etmesine telmih edilir. Cinânî, gönül erbabı "câm-ı Cem" ismini duymadan önce kendisinin, feleğin dokuz şarabını içtiğini söyler ve Cem'in şarabın mucidi olmasına işaret ederek aşk mecrasında çok eski olduğunu anlatır:

Dahi erbâb-ı dil gûş itmemişdi **câm-ı Cem** nâmın
Sipihrüñ bu tokuz peymânesin nûş itdügüm demler (CD, G. 30/4)

Rûhî, devrin Cem'i olmak isterse kendisine kadeh çekmesini söylediklerini ancak Cem kadehinin ne olduğunu hatırlamayacak kadar sarhoş olduğunu dile getirir:

Câm çek dirler **Cem-i vakt** olmak isterseñ baña
Öyle mestem lîk ben bilmem ki **câm-ı Cem** nedür (BRD, G. 210/4)

Kabulî ise yukarıda alıntılanan şarabın bulunma hadisesindeki zehirli olması inancına telmihen şarap kadehinin, dünyanın kahr zehrini içtiğini, Cem'in de felekten kadeh ile kase kase kan yuttuğunu söyler:

Cihânuñ **zehr-i kahrın** nûş idüpdür **sâgar-ı sahbâ**
Felekden kâse kâse kan yutupdur **câm** ile **Cem** hem (KD, G. 256/3)

2.1.3.2. Cihanı Gösteren Kadehi /Cem Kadehi

Cem kadehi, şarabın mucidi olarak kabul edilen Cemşîd'in "yedi çeşit maden karışımından oluşan yedi köşeli efsanevî kadehinin ismi olup diğer adı cihanı gösteren kadeh anlamında 'Câm-ı cihân-nümâ'dır. İnanişâ göre bu kadeh tevârüs yoluyla Dârâ'ya kadar intikal etmiş." (Şentürk, 2017, c. 2, s. 379). Bu kadeh bazı beyitlerde İskender'in aynası¹¹ ile karıştırılarak Cem'in aynası olarak bahsedilmiştir.

Bu efsanevî kadehin en önemli özelliği ona bakanlara dünyada olup biteni göstermesidir. Şiirlerde "câm-ı cihân-nümâ" terkibi ile Cem kadehinin bu özelliğine işaret edilir. Bâkî'nin aşağıdaki beytinde Cem'in cihanı gösteren kadehinde sevgilinin dudağının aksini gördüğünden beri, kadehi elinden bırakmadan daima şarap içtiği söylenerek kadehin olağanüstü özelliklerine telmih edilir:

Cem komadı elinden içdi müdâm câmı
'Aks-i lebûñ görelden **câm-ı cihân-nümâ**da (BD, G. 478/2)

Hayâlî ise şarabın üzerindeki kabarcıktan dünyanın ne olduğunu anlamamızı söylerken Cem'in cihanı gösteren kadehine telmih yapar:

Ne idüğini cihânuñ fehm et habâb-ı meyden
Yazmış bu nükteyi **Cem Câm-ı cihân-nümâ**da (HBD, G. 6/3 (Hâ'))

2.1.3.3. İhtişamı ve Heybeti

İnsan hayatında gerekli pekçok şeyi icat ettiği ve gemiyle dünyayı dolaştığı kabul edilen Cemşîd (Canım, 2018), aklın alabileceği bütün sırlara vakıf olarak çok fazla yücelir. Kendinden daha üstün kimse olmadığına inanır ve saltanatına yaraşır bir taht yaptırarak onu mücevherat ile süsler. Bazı rivayetlere göre yüz, başka bir rivayete göre bin yıl tahtta kalan Cemşid, saltanatının başında kendisini insanlığın hizmetine adanmış, bu süre zarfında ilahi lütuflara mazhar olduktan sonra büyük bir gurura ve kibre

¹¹ bk. "2.1.5.3. Âyine-i İskender"

kapılarak ilah olduğunu iddia etmiş ve daha sonra insanlara zulmetmeye başlamıştır (s. 255).

Beyitlerde Cem'in ismi anılırken iktidâr, haşmet, tâc, taht vb. kelimelerle terkip yapılarak onun ihtişamlı ve heybetli bir hükümdar olması telmih edilir. İshak Çelebi bir kasidesinde, memduhun iktidarını Cem'e benzetir ve eline kılıcı alsa düşmana hoş bir mey kadehi sunacağını söyler:

Alsa eline ol **şeh-i Cem-iktidâr** tîg
Sunar 'adûya câm-ı mey-i hôş-güvâr tîg (İÇD, K. 5/24)

Hayâlî ise, Şehzade Sultan Mehmed ve Sultân Selim Han için yazdığı kasidesinin sonunda her şehzadenin sefa meclisinde ikinci Cem olmasını dileyerek Cem'in hem kadehine hem de tahtına telmihte bulunur:

Güneş gibi sa'âdet tahtınuñ sâhib-külâhı ol
Safâ bezminde her şehzâde olsun bir **Cem-i sâni** (HBD, K. 22/28)

2.1.3.4. İşret Adabını Ortaya Çıkarması

İşret meclislerinin ve işret adabının, şarabın mucidi olan Cemşîd tarafından ortaya çıkarıldığı kabul edilir (Şentürk, 2017, c. 2, s. 385). Divan şiirinde Cemşîd ismiyle birlikte *bezm*, *meclis*, *işret* kelimelerinin birlikte kullanılmasının sebebi budur.

Bâkî bir kasidesinde, memduhun sarayını övmek için süslü kadehlerle şahane bir mecliste bulunduğunu, Cem'in düşünde bile böyle bir meclis görmediğini ifade eder:

Murassa' câmlarla bir 'aceb şâhâne **meclisdür**
Düşinde görmedi **Cem** böyle '**işret-hâne-i zibâ** (BD, K. 27/5)

Lâmi'î de benzer şekilde bir kasidesinde, memduhun meclisini övmek için onu Cemşîd'in bezminden üstün tutar ve Cemşîd'in ona hayran kalacağını ifade eder:

Bezmüñ eger göreydi hayrân olaydı Cemşid
Rezmüñ eger iştirse sersem olaydı Rüstem (LD, K. 13/25)

2.1.3.5. Kadehinin Üstünde Bulunan Yazılar

Cem'in kadehinin etrafında yedi hikmeti anlatan yazıların yer aldığı rivayet edilir (Pala, 2007, s. 83). Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin dudağını kırmızı bir kadehe benzetir ve etrafındaki tüyleri de yazıya teşbih ederek onun, *câm-ı Cem*'in kıssasını yazdığı söyler ve Cem'in kadehinin üzerinde bulunan hatlara telmihte bulunur. Burada devrân kelimesi ile dudağın etrafında bulunan tüylerin oval bir şekilde yer alması ile kadehteki yazıların kadehi çevrelemesi arasında bir ilişki kurulur, aynı zamanda şarap kadehinin mecliste elden ele geçmesine işaret edilir:

La'lden bir câmdur la'lüñ ki etrâfında **hat**
Kıssa-i câm-ı Cem-i devrâni yazmışdur tamâm (ED, G. 325/3)

2.1.3.6. Kadehinin Boşalınca Hemen Dolması

Rivayete göre Cem'in kadehi boşalınca hemen dolar, hiç boş kalmamış (Şentürk, 2017, c. 2, s. 380). Nev'î, gözünü bir kadehe benzeterek onun her an üzüntü kanıyla dolduğunu söyler ve Cem'in kadehinin bu özelliğine telmihte bulunur:

Her lahza gözüm **camı tolar** hûn-ı gamundan
Elbette cihân bezmine bir **Cem** mi bulunmaz (ND, G. 169/4)

2.1.3.7. Nevruzun Ortaya Çıkması

Nevruzun ortaya çıkmasında Cemşid'le ilgili şöyle bir rivayet vardır:

Cem, bütün dünyayı dolaştıktan sonra Âzeybaycan'a gelmiş ve burasını beğenip taht kurmuştur. Gerek taht, gerekse mücevherlerle süslü elbise ve tâcı, doğan güneşle birlikte etrafı ışığa boğmuştur. Bu hâli görenler "Bu günde bir başkalık var, bu diğer günlere benzemiyor, yeni bir gün" demişler. Bu güne "Nev-rûz" Cem'e de "şid (ışık)" kelimesini ekleyerek Cemşid demişler. (Pala, 2007, s. 358)

Bâkî, aşağıdaki beyitte nevruz günü seher vaktini bir sultan mazmunu olarak anlatır ve yeşil çimeni zümrüt tahta, güneşin ışınlarını da altın taca benzeterek Cemşîd’le ilgili anlatılan hikayeye telmihte bulunur:

Dîvân ider vakt-i seher **nev-rûz-ı sultânî** meger
Devrân ufukdan gösterür **taht-ı zümürüd tâc-ı zer** (BD, G. 78/1)

2.1.3.8. Hamamın Mucidi Olması

Şarabı icat etmesiyle tanınan Cemşîd, hamamın da mucidi olarak kabul edilir. Hatta “Anadolu’da çok sayıda Cemşîd Hamamı adıyla şöhret bulmuş hamam mevcuttur.” (Şentürk, 2017, c. 2, s. 384). Âlî, gönlündeki ateş ile su gibi akan gözyaşını hamama teşbih eder ve Cemşîd’in hamamı boşuna yaptığını söyleyerek hamamın mucidi olmasına telmihte bulunur:

Yaturdı sîne-i sûzân ile eşk-i firâvânım
‘Aceb bîhûde yapmış ‘Âliyâ **Cemşîd hammâmı** (GAD, G. 1480/5)

2.1.4. Hızır

Âb-ı hayâtı içerek ölmezlik sırrına eriştiğine inanılan ve peygamber ya da velî olduğu konusu muğlak kutsal bir kişi olan Hızır’ın ismi *Kur’ân-ı Kerîm*’de geçmez. Hızır inancı (Tökel, 2000); hemen hemen bütün toplumlarda izine rastlanan, özellikle İslâm kültüründe önemli bir yere sahip, “Kehf suresinde Hz. Musa’nın mâcerâsının anlatıldığı bölümde, Hz. Musa’ya rehberlik ve önderlik yaptığına inanılan, önemli, önemli olduğu kadar da esrarengiz bir inançtır. Ölmezlik sırrına vakıf olduğundan hâlâ yaşadığına ve darda kalanlara yardıma koştuğuna dâir pek çok rivâyetler vardır.” (s. 361). Adı genellikle İlyâs peygamber ile birlikte anılır. Hatta Hızır ve İlyâs’ın tek kişi mi yoksa ayrı iki kişi mi olduğu da tartışmalı bir konudur. A. Yaşar Ocak, yaptığı araştırmalar neticesinde Hızır ve İlyas arasındaki benzerliklere dikkat çekerek şu sonuca ulaşır:

[R]astlantısal olamayacak kadar açık bütün bu paralellikler, Kur’ân-ı Kerîm ve sahih hadislerdeki değil, fakat İslam mitolojisindeki Hızır şahsiyetinin İlyas, yani İlya¹²’dan başkası olmadığını göstermektedir. Lakin İlyas Peygamber’e dair ayetlerdeki kesin bilgiler İslam müelliflerini bunu kabulden alıkoymuş, onlar da Hızır ile İlyas’ı yılın belli zamanlarında bir araya getirip belli işler gördüren rivayetlerle sorunu çözmeye çalışmışlardır. Böylece Hızır-İlyas ilişkisi ortaya çıkmıştır. Bununla ilgili inançlar İslam milletlerinin geleneklerinde o ölçüde yer etmiştir ki, Türklerdeki Hıdırellez merasimleri gibi, Hızır ve İlyas’ın bir araya geldiğine inanılan günlerde özel kutlama merasimleri düzenlenir olmuştur; hatta Hızır ve İlyas ara sıra Hızır-İlyas şeklinde bir tek şahsiyet olarak bile tasavvur edilmiştir. (2012, s. 81)

Divanlarda hem Hızır hem de İlyâs’a telmihler bulunur, bazılarında da ikisinin ismi birlikte anılır. Şahıs, mefhum ve sembolik bir unsur olarak Hızır, çok farklı teşbih, telmih ve istiareler şeklinde kullanılır ve şairler bu kelimeyle âdeta sınırsız bir semboller alemi oluştururlar (Tökel, 2000, s. 372). Âb-ı hayâtı içmiş olması, İskender’le olan yolculuğu, denizlerde yaşıyor olması, darda kalanlara yardım etmesi başta olmak üzere çeşitli özellikleriyle divan şiirinde konu edilmiştir. İncelediğimiz divanlarda Hızır’la ilgili telmih bulunan beyitlerin sayısı 444’tür.

2.1.4.1. Âb-ı Hayâtı İçerek Ölümsüz Olması

İskender¹³ ile Hızır, *âb-ı hayâtı* aramaya gittiklerinde yanlarında İlyas¹⁴ da bulunuyormuş. Karanlıklar ülkesine vardıklarında İskender (Canım, 2018) karanlıkları aydınlatan iki mücevher ya da bayraktan birini Hızır ile İlyâs’a verir, diğerini de kendi alır. Suyu kim bulursa diğerini haberdar etmek üzere ayrılırlar. Hızır ve İlyâs yorulunca bir pınar başına oturup karınlarını doyurmak isterler. Yanlarında getirdikleri pişmiş balığa pınarın suyundan bir damla damlayınca balık canlanıp suya karışır. Bu suyun aradıkları “âb-ı hayât” olduğunu anlarlar ve İlyâs ile birlikte bu sudan içerler. Böylece ölümsüzlüğe kavuşurlar (s. 34).

¹² İlyâs’ın Tevrat’taki ismi.

¹³ bk. “2.1.5. İskender/Zülkarneyn”

¹⁴ bk. “2.2.13. İlyâs”

Divan şiirinde en çok telmih edilen konulardan biri İskender ve Hızır'ın ölümsüzlük suyunu araması¹⁵ ve Hızır'ın içmesidir. *Âb-ı hayvân, çeşme-i hayvân, âb-ı zindegân, çeşme-i Hızır* gibi isimlerle de anılan¹⁶ su, şairler tarafından genellikle sevgilinin dudağı olarak tasvir edilir. Aşağıdaki beyitte ise şair, tatlı ağızlı sevgilinin kırmızı dudağını övmek için Hızır'ın, dudağının lezzetini bilse âb-ı hayatla ilişkisini kesinlikle keseceğini söyler:

Lezzet-i la'l-i lebün fehm itse ey şîrîn-dehen
Hızr elin yurdı mukarrer **çeşme-i hayvândan** (HZD, G. 323/2)

Rûhî de aynı şekilde sevgilinin dudağı ile âb-ı hayatı kıyaslar ve “Âb-ı hayat Hızır'ın olsun biz sevgilinin dudağına susamışız” diyerek onun tadının ölümsüzlük suyundan daha leziz olduğunu ifade eder:

Hızruñ olsun **âb-ı hayvân** biz saña leb-teşneyüz
 Bilmişüz **la'luñ** safâsın **âb-ı hayvândan** lezîz (BRD, G. 140/2)

Yahyâ Bey, kendi sözünün Mesîh gibi can artıran olduğunu, bu sebeple şiirinin de hayat veren su olduğunu belirtir:

Şi'rimüz **Âb-ı Hayât** oldı bizüm ey Yahyâ
 Cân-fezâ oldı Mesîhâ gibi çün her sözümüz (YBD, G. 141/5)

Fuzûlî baharı tasvir ettiği kasidesinde, bulutlardan gelen her damla suyun, baştan başa toprağın her bölümünü canlandırdığı için Hızır'ın içtiği hayat veren su olduğunu dile getirir:

Ser-â-ser kıldı eczâ-yı zemîn emvâtını ihyâ
 Meger bir cür'a **âb-ı Hızr** idi her katre bârândan (FD, K. 41/13)

¹⁵ bk. “2.1.5.1. Karanlık Ülkisinde Âb-ı Hayâtı Araması”

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Canım, 2018, s. 33-36; Çelebioğlu, 1988, c. 1, s. 3-4; Ocak, 1988, c. 1, s. 1-3.

2.1.4.2. Darda Kalanlara Yardım Etmesi

Ölümsüzlük suyunu içen Hızır'ın kıyamete kadar hayatta olacağına ve darda kalanların yardımına yetiştiğine inanılır (Pala, 2007, s. 204). “Hızır gibi yetişmek” deyimini de bu durumu anlatmak için kullanılır. Emrî, Hızır'ın bu özelliğine telmihte bulunarak sevgiliyi Hızır'a benzetir ve ondan yardım ister. Kendi göz yaşı denizine gark olan aşığı kurtarabilecek olan sevgilinin kendisidir:

Belâ bahrine gark oldum **yitiş ey Hızır-ı devrân**
Bu gözüm yaşını silmek demidür dil-rübâlıklar (ED, G. 201/2)

Figânî, ayrılık denizine düştüğünü ve kıyıya eremediğini söyleyerek Hızır'dan bu derde çare olması için yardım ister:

Bahr-i firâka düşdüm çün irmedüm kenâra
Ey **Hızır-ı cân** iriş kim ola bu derde çâre (FİD, G. 80/1)

2.1.4.3. Denizde Yaşaması

Kaynaklarda “Hızır'ın denizde, İlyâs'ın karada bunalan kişilerin imdadına yetiştiği ileri sürülürse de vuku bulduğu söylenen olaylarda karada darda kalanların imdadına da hep Hızır'ın yetiştiği görülür, İlyâs'tan pek söz edilmez.” (Uludağ, 1998, c. 17, s. 411). Şiirlerde Hızır'ın hem denizde bulunmasına hem de denizde ve karada bulunmasına telmih yapılır.

Zâtî, vücudunu sandala benzeterek onu muhabbet denizine bıraktığını söyler ve Hızır'ın yardımının onunla olmasını dileyerek Hızır'ın denizde bulunmasına ve darda kalanlara yardım etmesine telmih yapar:

Mahabbet bahrine saldun vücûdun zevrakın çünkim
Eyâ Zâtî bile olsun senünle **himmeti Hızrun** (ZD1, G. 776/5)

İshak Çelebi Allah'ın, Hızır'ın kerametini kalemde ortaya çıkardığını, onun siyah yazıya kuruda yaşta her zaman hazır bulunduğunu söyler:

Hızruñ kerâmetin Hak hâmeñde kıldı zâhir
Miskînlere bulunur **yaşda kuruda** hâzır (İÇD, G. 42/01)

2.1.4.4. İskender'e Rehberlik Etmesi

Rivayete göre İskender¹⁷ yanına Hızır'ı da alarak zulumâta yani karanlıklar ülkesine ölümsüzlük suyunu aramaya gitmiştir (Ocak, 1988, c. 1, s. 2). Şiirlerde *âb-ı hayât*, *Hızır*, *İskender* ve *zulumât* kelimeleri bir arada kullanılarak bu hadiseye sıkça telmih yapılır. Hızır'ın İskender'e rehberlik etmesi de telmih edilen hususlardan biridir. Fuzûlî, Ayas Paşa için yazdığı kasidesinde Hızır'ın İskender'e rehberlik etmesine telmihte bulunarak kendisine tabi olanların keder ve sıkıntı çekmeyeceğini dile getirir:

Saña tâbi‘ olan çekmez melâl ü mihnet-i ‘âlem
Ne gam zulmât vehminden aña kim **Hızır rehberdür** (FD, K. 31/23)

2.1.4.5. Mûsâ ile Olan Yolculuğu

Kehf suresi 60-82. ayetler arasında (Çelebi, 1997) Hz. Mûsâ'nın kendisiyle görüşmesi emredilen bir şahsı aramak için genç arkadaşı ile çıktığı yolculuk anlatılır. Yanlarına aldıkları balığın canlanıp denize atlaması işareti ile aradıkları yeri bulduğunu anlayan Mûsâ, iki denizin birleştiği yerde kendisine ilim ve hikmet öğretilen bir kişi ile buluşur ve yolculuğa onunla devam eder. *Kur'ân-ı Kerîm*'de bu şahsın ismi zikredilmese de tefsir kitaplarında ve hadislerde bu kişi Hızır olarak yorumlanmıştır (c. 17, s. 408).

---

¹⁷ bk. "2.1.5. İskender"

Ayette geçen *mecma'u'l-bahreyn*¹⁸ sözü “iki denizin birleştiği yer” anlamına gelir. Beyitlerde bu terkip Hızır ismi ile birlikte kullanılarak Hz. Mûsâ ile olan yolculuğuna telmih yapılır:

Hızır-ı vaktüz safâ vü himmet ile
Dilümüz oldı **mecma'u'l-bahreyn** (GAD, K1. 177/3)

2.1.4.6. Kimliğinin Gizli Olması

Hızır'ın ne zaman hangi kılıkta ortaya çıkacağı bilinemediği için kimliği tam olarak belli değildir. Bu özelliğiyle makam, mevki, rütbe farkı gözetilmeden sadece bir “insan” olarak karşımıza çıkar (Tökel, 2000, s. 376).

Yahyâ Bey tasavvufi bir beytinde; insanları rütbesine, makamına göre ayırmadan, onlara Hızır-ı Nebî gibi sadece “insan” olarak bakılması gerektiğini vurgulayarak Hızır'ın kimliğinin gizli olmasına telmihte bulunur:

Her makâmı Ka'be bil her âdemi **Hızır-ı Nebî**
Cân u gönülden münâcât eyle ol dergâha gel (YBD, G. 235/3)

2.1.4.7. Köhne duvarı tamir etmesi

bk. “2.4.80. Kehf Suresi 77. Ayet”

2.1.4.8. Savaşlarda Yardım Etmesi

Hızır'ın savaşlara katılarak zor durumdaki askerlere yardım ettiğine inanılır (Ocak, 2012, s. 116-118). Yahyâ Bey, bu inanca telmihte bulunarak yeşeren çemeni, savaşa hazır olmak için yeşil zırh giyen Hızır'a benzetir:

Gazâ-yı şehde bile hâzır olmaga ya'nî

¹⁸ bk. “2.4.79. Kehf Suresi 60. Ayet”

Geyindi **Hızır-ı çemen** sanki cevşen-i hadra (YBD, K. 12/13)

2.1.4.9. Uçarak Yer Değiştirmesi

“İnsanların yardımına koşan Hızır'ın, bir yerden başka bir yere giderken uçarak gittiğine inanılır. Şairler kasidelerinde övdükleri kişinin, hızlı, çabuk, cengâver olduğunu söylerken bu yönden de Hızır'a benzetmişlerdir” (Güler, 2006, s. 125). Aşağıdaki beyitte de şair memduhun hızını övmek için onun Hızır ya da Mesih gibi *tayy-i mekân* ettiğini söyleyerek bir anda başka bir yerde bulunduğunu belirtir:

Meger tayyâr idi olmuş sihâm ü şeşper ü şehper
Yâhûd **Hızır** u Mesîhâ idi kim **tayy-i mekân** eyler (ND, K. 17/4)

2.1.4.10. Yeşil Giyinmesi

Hızır/hıdır kelimesinin “yeşil” anlamı da bulunmaktadır. İsmiyle müsemma olarak Hızır'ın daima yeşil giydiğine dair bir inanış vardır (Şentürk, 2022, c. 6, s. 483). Muhibbî, Hızır'ın yeşil giyinmesine telmihte bulunarak sevgilinin yeşil ayva türlerini Hızır'ın ölümsüzlük suyunun üzerine düşen gölgesine benzetir:

Sebze hattıñı görüp didi Muhibbî hasta-dil
Sâye salmış **Hızır'dur** san **âb-ı hayvân** üstine (MD, 3046/6)

2.1.5. İskender/Zülkarneyn

Kaynaklara göre (Pala, 2007) kültür tarihimizde iki İskender vardır. Bunların birincisi İskender-i Zülkarneyn, diğeri de Makedonyalı Filip'in oğlu İskender-i Yunânî'dir (s. 236). Babasının ölümü üzerine 20 yaşında hükümdar olup geniş bir coğrafyada birçok devleti ortadan kaldırarak büyük bir imparatorluk kuran Makedonyalı İskender'in bu başarısı hakkında destanlar yazılmış ve çeşitli menkıbelere konu olmuş, hatta böylesi zaferlerin ancak ilâhi bir destek ile mümkün olabileceğini düşünenler zamanla ona ruhanî bir kişilik izâfe ederek *Kur'ân-ı Kerîm*'de (Kehf 18/83-99) kıssası anlatılan Zülkarneyn ile aynı kişi olduğuna inanmışlardır (Kaya, 2000, c. 22, s. 556).

Kur'ân-ı Kerîm'de Zülkarneyn'in kudretli bir hükümdar olduğu, "Allah tarafından ona muhtaç olduğu her şey için bir sebep, bir vasıta ve yol verildiği; onun batıda güneşin battığı yere kadar, doğuda güneşin doğduğu yere kadar gittiği; batıya ve doğuya hakim olduğu; sonra kuzeye karanlıklar ülkesine yöneldiği, iki dağ arasına ulaştığında bir kavme rastladığı, o kavim ile Ye'cûc ve Me'cûc kavmi arasında bir set yaptığı anlatılmıştır." (Güler, 2006, s. 127).

Yaşadıkları bölgeler ve başarıları yönünden birbirlerine çok benzeyen iki kişinin eski tarih, tefsir, edebiyat vs. müellifleri tarafından çoğu zaman aynı kişi¹⁹ sanıldığını belirten Pala, *Kur'ân-ı Kerîm*'de anlatılan Zülkarneyn ile Yunan kaynaklarından öğrendiğimiz Büyük İskender (Alexander The Great)'in birbirleriyle hiçbir alâkalarının olamayacağını dile getirir (2007, s. 236).

Divan şiirimizde bahsi geçen İskender, Zülkarneyn'le Makedonyalı Büyük İskender'in karışımı bir şahsiyet olup, ikisinin mâcerâları ve hayatları birbirine karıştırılmış ve âdeta bunların tefriki imkânsız hâle gelmiştir. Şüphesiz bu karışıklığa en büyük âmil, Büyük İskender'in Asya seferi sırasında İran'ı fethi, İranlı büyük hükümdarlarla savaşı, İskender'in İran'da yıllarca, tıpkı eski Fars kralları gibi depdebeyle yaşaması, onun bu mâcerâlarının İran kaynaklarınca rivâyeti ve Büyük İskender'in mâcerâlarının Kur'an'da adı geçen Zülkarneyn'le benzerliği olmuştur. İskender'in İran hükümdarı Dârâ ile olan savaşı uzun yıllar sürmüş, Şehnâme'de de anlatılan bu savaşlar bütün şâirlerce, telmihen kullanılmıştır. Büyük İskender'in doğu edebiyatına girişi denebilir ki onun doğu seferiyle ilgilidir. (Tökel, 2000, s. 187)

İskendernâmeler gibi müstakil kitaplara konu olmasının yanında divan şiiri mazmunları içinde yer alan ve anılan isimlerden biri olan İskender, çoğu zaman Zülkarneyn yerine zikredilmiş ve onun yaşadıkları telmih konusu olmuştur (Pala, 2007, s. 237). Bu iki ismi birbirinden ayırmak mümkün olmadığı için telmih edilen İskender'in özellikleri tek başlık altında ele alınmıştır. Taradığımız divanlarda İskender'e telmih yapılan 366 beyit tespit edilmiştir. İskender'le ilgili telmih edilen konular şöyledir:

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Öztürk, 2013, c. 44, s. 564-567; Pala, 1993, s. 117-146; Tökel, 2000, s. 187-208.

2.1.5.1. Karanlık Ülkesinde Âb-ı Hayâtı Araması

Türk-İslâm eserlerinde *aynü'l-hayât*, *nehri'l-hayât*, *âb-ı câvidânî*, *âb-ı zindegî*, *hayat kaynağı*, *hayat çeşmesi*, *bengi su*, *dirilik suyu*, bazen de Hızır ve İskender'e atfen *âb-ı Hızır* veya *âb-ı İskender* gibi “çeşitli isimlerle anılan bu efsanevî su, aslında bütün dünya mitolojilerinde mevcut bir kavramdır. [...] Onun hayat verici, diriltici, yapıcı ve canlılık kazandırıcı özelliği çeşitli inanç sistemlerinde kendini göstermiş ve ölümsüzlük kazandıran âb-ı hayât efsanesinin doğmasına uygun zemin hazırlamıştır.” (Ocak, 1988, c. 1, s. 1).

Bu efsanenin İslâmî kaynaklarda mevcut metinleri şöyle özetlenebilir: Nûh peygamberin torunu Yunan'ın soyundan gelen İskender-i Zülkarneyn, ebedî hayat veren ve insan üstü güçler kazandıran âb-ı hayâtta bahsedildiğini duyar ve bunu aramaya karar verir. Rivayete göre Allah bunu Sâm'ın soyundan birine nasip edecektir. Zülkarneyn halasının oğlu olup Hızır diye anılan Elyesa' ile askerlerinin refakatinde yolculuğa başlar. Âb-ı hayât, “karanlık ülkesi”ndedir. Yolda bir fırtına yüzünden Zülkarneyn ve Hızır askerlerden ayrı düşerler, bir müddet sonra karanlık ülkesine gelirler. Zülkarneyn sağa, Hızır sola giderek yollarını tayine çalışırlar. Günlerce yol aldıktan sonra Hızır ilâhî bir ses duyar ve bir nur görür. Bunların kendisini çektiği yere gidince de orada âb-ı hayâtı bulur. Bu sudan içer ve yıkanır. Böylece hem ebedî hayata kavuşur, hem de insan üstü güçler ve kabiliyetler kazanır. Sonra Zülkarneyn'le karşılaşır. Zülkarneyn durumu öğrenir ve âb-ı hayâtı ararsa da bulamaz, kaderine razı olur. Bir müddet sonra ölür. (Ocak, 1988, c. 1, s. 2)

Halk ve divan edebiyatında âb-ı hayâtla ilgili zengin motifler ortaya çıkmıştır. Çelebioğlu'na göre (1988); “içenin ebedî hayata kavuşması, ölümden kurtulması, öldürülse bile tekrar dirilmesi, ihtiyarsa gençleşmesi, hastaysa iyileşmesi gibi genel telakkilerin dışında âb-ı hayât, vahdet sırrına ermektir.” (c. 1, s. 3). Bir motif hâline gelen *âb-ı hayat*, divan şiirlerinde kullanılan telmih unsurlarından biridir.

Muhibbî gönlü İskender olarak tanımlar ve sevgilinin hayat suyu gizli dudağından bir işaret bulamadığını ifade ederek İskender'in ölümsüzlük suyunu içememesine telmihte bulunur:

Lebleründen bir nişân bulmadı dil **İskender**'i
Zulmet-i haddünde çün kim gizlüdür **âb-ı hayât** (MD, 252/2)

Zâtî ise bir kasidesinde; “Eğer İskender’e çok yaşa sen diye dua etsen Allah ona ölümsüzlük suyunu nasip ederdi.” diyerek İskender’in bu sudan içememesine telmih yapar ve memduhu yüceltir:

Eger **İskender**’e çok yaşa sen diyü du’â itseñ
Nasîb eylerdi aña Hak Te’âlâ **âb-ı hayvânı** (ZD, K. 9/29)

Âlî ise gözünde sevgilinin dudağının aksi bulunduğunu ima ederek “İskender bunu seyretse ölümsüzlük suyunun ulaşılmaz olduğunu söylemezdi” der:

Çeşmümde lebüñ 'aksini seyr itse Sikender
Dimezdi şehâ **çeşme-i hayvâna** el irmez (GAD, G. 521/3)

2.1.5.2. Cihangirliği

Yirmili yaşlarda babasının yerine tahta geçen İskender; dünyayı fethetmek amacıyla yola çıkarak girdiği bütün seferlerde galip gelir, Yunan topraklarından başlayarak Çin sınırına kadar muazzam bir impatorluğun kurucusu olur, İran gibi kadim bir devleti tarihe gömerek kendi himayesine alır ve çok genç yaşta hayata veda eder (Tökel, 2000, s. 188). “İskender’le ilgili efsanevî rivâyetler İslâm kültürüne, daha ilk dönemlerden itibaren girmiş ve çok büyük bir yaygınlık kazanmış, bu rivâyetlerin teşekkülünde birçok kadim milletlerin ortak motifleri rol oynamıştır.” (Tökel, 2000, s. 189).

Divan şiirinde cihangir bir hükümdar olması yönüyle ismi sıkça anılan İskender, hükümdar sembolü olarak kullanılır. Baharı tasvir eden Bâkî; bahar faslının saltanat makamını kurduğunu söyleyerek çemeni Cemşîd’in tahtı, laleyi de İskender’in tacı olarak tasvir eder:

Saltanat bârgehin kurdı yine fasl-ı bahâr
Taht-ı Cemşîd çemen **tâc-ı Sikender** lâle (BD, G. 466/2)

Yahyâ Bey, mana denizinin çevreleyen memduhu ikinci İskender olarak niteler ve Hüsrev, Cem, Dârâ'yı onun kapısının kulları olduğunu dile getirerek İskender'in cihangirliğine telmih yapar:

Muhît-i bahr-i ma'ânî **Sikender-i sâni**
Kapısı kullarıdır Husrev ü Cem ü Dârâ (YBD, K. 26/28)

Zâtî ise kendisini nazım ülkesinin İskender'i, şiirini de onun dünyayı gösteren aynasına benzeterek İskender'in hükümdarlığına telmihte bulunur:

Câm-ı cihân-nümâ diseler şi'rüme revâ
İklîm-i nazm içinde bugün ben **Sikender**'em (ZD, K. 70/8)

2.1.5.3. Âyine-i İskender

İskender'e ait olduğu kabul edilen “âyine-i âlemnümâ” veya “âyine-i gîtnümâ” (cihanı gösteren ayna) ismiyle de anılan bu ayna hakkında efsane niteliğinde çeşitli rivayetler bulunur. “Bunlardan birine göre, İskender'in (ö. m.ö. 323) İskenderiye şehrini kurduğu sırada orada bulunan hakîmlerden Belinus, Hermis ve Valines bir ayna yaptırarak yüksek bir yere koydurmuşlar. İskenderiye'ye gelmekte olan gemiler daha bir aylık yolda iken bu aynadan görülür, eğer düşman gemisi iseler güneş ışığı yansıtılarak yakılabilmiş.” (Pala, 1991, c. 4, s. 252).

İskender'in dünyayı gösteren aynası divan şiirinde telmih edilen önemli unsurlardan biri olmuştur. Uzakta olup bitenleri göstermesi yönüyle İskender'in aynası ve Cem'in kadehi²⁰ bazen birlikte anılmış hatta birbirine karıştırılmıştır. Kâbûlî'nin beytinde ikisi kıyaslanarak Cem'in kadehine ve İskender'in dünyayı gösteren aynasına telmih yapılmıştır:

Nola ger **İskender-i vakt** olsañ ey **Cem-iktidâr**
Câmveş **âyine-i gîti-nümâ**muz var bizüm (KD, G. 249/2)

²⁰ bk. “2.1.3.2. Cihanı Gösteren Kadehi/Cem Kadehi”

Nev'î, İskender ve Cem daha ortaya çıkmadan aşk şarabının kadehinin kendisi için parlak bir ayna olduğunu ifade ederek İskender'in aynasına ve Cem'in kadehine gönderme yapar:

Bana **mir'ât-ı mücellâ** idi câm-ı mey-i 'ışk
Olmamışdı dahı **İskender** ile Cem hâdis (ND, G. 36/3)

Muhibbî, gönlünü aynaya benzeterek onu en saf haline getirip İskender'in aynası yaptığını söyler ve âyîne-i İskender'in dünyada olup bitenleri göstermesine telmihen sevgili onun gönül aynasına nazar ederse haber vereceğini dile getirir:

Bir nazar eyle **göñül mir'âtına**²¹ virsün haber
Sâf idüp itdüm anı **âyîne-i İskenderî** (MD, 4104/3)

2.1.5.4. Sedd-i İskender

Kur'ân-ı Kerîm'de Zülkarneyn'in fesatçı Ye'cûc ile Me'cûc kavmini engellemek amacıyla demir kütleleri yığdırarak ateşlettiği ve demir erimeye başladığında üzerine erimiş bakır döktürüp aşılması imkansız bir set yaptığı aktarılır (Kehf 18/83-98). "Sedd-i İskender" adıyla anılan bu seddin yapılışı, Türk edebiyatında *İskendernâme* isimli eserlerde anlatılır. Pala'ya (2009) göre, Sedd-i İskender'in kendi dönemine göre ileri bir teknolojiyle yapıldığı söylenebilir. "Özellikle demircilik ve maden ilmi açısından o çağda teknolojik imkânlar bilinmiyor, ayrıca çelik henüz tanınmıyordu. *Kur'ân-ı Kerîm*'e göre bu set Allah'ın Zülkarneyn'e ihsan ettiği bir güçle yapılmış olup bazı müfessirler bunun dünyanın teknik ilerlemede geleceği noktalara işarette bulunduğu sonucunu çıkarmıştır." (Pala, 2009, c. 36, s. 276-277).

Divan şiirinde İskender'le birlikte en çok telmih edilen hususlardan biri onun yaptırmış olduğu settir. Genellikle Ye'cûc ile Me'cûc kavmi düşman ile ilişkilendirilerek bu olaya işaret edilir. Örneğin Figânî, "hançer" redifli kasidesinde İskender'in Ye'cûc kavmini

²¹ Divanda "mirâtına" şeklinde transkribe edilen kelimedede metin tamiri yapılmıştır.

engellemek için çektiği sete telmih yaparak memduhun da İskender gibi zafere ulaştığını dile getirir:

Çekerse nola o **Ye'cûc-ı fitneye seddi**
Cihânda buldı **İskender** gibi zafer hançer (FİD, K. 7/7)

Kâbûlî ise bir gazelinde; düşman Ye'cûc gibi binlerce olsa da üzülmemeyi ve İskender'in seddi gibi sağlam olmayı öğütler:

Gam yime ger sad hezâr olsa 'adû **Ye'cücvâr**
Sen hemân sâbit-kadem ol **sedd-i İskender** gibi (KD, G. 432/4)

2.1.5.5. Kaydafâ'nın Ülkesini Sular Altında Bırakması

bk. "2.1.42. Kaydafâ"

2.1.6. Hümâ

Mutluluğun, devletin ve hükümdarlığın sembolü olan hümâ, efsanevi bir kuştur. "[B]azı ortak özellikleri dolayısıyla hümâ; "sîmurg, anka, garuda, kaknus ve phoenix" gibi diğer efsanevî kuşlarla karıştırılmıştır. Hümâyı diğerlerinden ayıran en önemli özellik cennet ve devlet kuşu olmasıdır." (Kurnaz, 1998, c. 18, s. 478). Olağanüstü özellikleri ile şiirlerde telmih edildiği görülür. 16. yüzyıl divanlarında hümâyaya telmih yapan 364 beyte rastlanmıştır. Hümâ ile ilgili telmih konuları şunlardır:

2.1.6.1. Gölgesinin Hükümdarlık ve Şans Getirmesi

Eskiden (Yıldırım, 2008a) hümâ kuşunun gölgesi altına girmenin kutlu ve talihli olduğu düşünülürdü. Rivayete göre hümanın gölgesi kimin üzerine düşerse başına devlet kuşu konmuş sayılır ve onun hükümdar olacağına inanılırdı (s. 388). Divan şiirinde hümanın en çok telmih edilen özelliği budur. Beyitlerde genellikle "devlet" kelimesiyle birlikte anılır ve gölgesine işaret edilir.

Kişver-i hüsn ü cemâle n'ola **sultân** olsan
Sâye salmış iki zülf üstüne mânend-i **hümâ** (AÇD, G. 3/2)

Bu beyitte hümânın gölgesinin hükümdarlık getirmesine telmih yapılmaktadır: Âşık Çelebi, sevgilinin güzel yüzünü bir memlekete benzetir ve onu güzellik ülkesinin sultanı olarak görür, çünkü yüzünün iki yanından inen siyah saçları hümânın kanatlarının gölgesi gibidir.

Bâkî'nin beytinde ise sevgilinin kaşları hümânın kanatlarının gölgesine teşbih edilerek benzer bir telmih yapılır:

Ol şeh-i hüsnüñ gözi üzre bakanlar kaşına
Sâye-i perr-i hümâ düşmüş sanurlar başına (BD, G. 421/1)

Aşağıdaki beyitte ise hümâ kuşu “saadet hümâsı” olarak anılarak gölgesinin mutluluk getirmesine telmih yapılır:

Devründe Rûhi devlete irse ‘aceb degül
 Çün sâye saldı aña **hümâ-yı sa‘âdetüñ** (BRD, G. 697/9)

2.1.6.2. Yükseklerde Yaşaması

“[H]ümânın yaşadığı mekân aklın alamayacağı, gözün göremeyeceği kadar yükseklerde ve sınırsız bir genişlikte tasavvur edilmiştir.” (Kurnaz, 1998, c. 18, s. 478). Bu sebeple hümâ ile ilgili beyitlerde yükseklik de işaret edilen hususlardan biridir.

Örneğin; aşağıdaki beyitte şair, hümâ kuşunun alçağa meyletmediğini söyleyerek onun yükseklerde yaşadığı inancına telmihte bulunur:

Murg-ı hümâya beñzer alçaga mâyil olmaz
 Ol şâhbâz-ı devlet bu âşiyânda yatmaz (YBD, G. 158/3)

Muhibbî ise sevgiliyi feleğin en yüksek noktasında bulunan güneş ve aya teşbih ederek onun hümâ gölgesini salmasını isteyerek hümânın da yükseklerde yaşamasına işaret eder:

Sal **hümâ** sâyeñ terahhum kıl bu ben üftâdeñe
İy benüm **evc-i felek**de mihr ü mâhum kandasın (MD, 2628/6)

2.1.6.3. Avlanamaması

Yükseklerde yaşayan ve efsanevi bir kuş olan hümânın hayattayken ele geçmediğine inanılır (Kurnaz, 1998, c. 18, s. 478). Beyitlerde avlanamaması özelliği ile de telmih konusu olur.

Lâmi‘î, gönlü hümâ kuşuna teşbih ederek sevgilinin saç tuzağına düşmemesini söyler ve hümâyı yem ile kimsenin avlayamayacağını dile getirir:

Göñül virüb saçı **dâmına** Lâmi‘î düşme
Hümâyı dâne ile kim **şikâr** ider heyhat (LD, G. 31/7)

Hayretî de gönlü hümâ olarak tanımlayarak “şehbâz” sevgilinin onu avlamasına şaşırır ve bir benzerini görmediğini söyleyerek hümânın avlanamamasına telmih yapar:

‘Aceb²² **sayd** eyledün gönlüm **hümâsın**
Nazîrün görmedüm va’llâhi şehbâz (HD, G. 146/4)

2.1.6.4. Kemikle Beslenmesi

Rivayete göre (Yıldırım, 2008a) hümâ, kemikle beslenirdi. Yerlerden aldığı kemikleri çok yükseklerden fırlatır ve parçalarını yerdî. Yırtıcı bir kuş olsa bile diğer canlılara zararı dokunmazdı (s. 388). Beyitlerde hümâ ile birlikte üstühân kelimesi kullanılarak onun kemikle beslenmesine işaret edilir:

²² Divanda “‘Aceb” şeklinde transkribe edilen kelimedede metin tamiri yapılmıştır.

Uçur cân murgını maglûb-ı cism-i nâ-tüvân olma
Hümâ-pervâz ol ammâ kim **harîs-i üstühân** olma (ED, G. 478/1)

2.1.7. Dârâ

Şehnâme'nin meşhur kahramanlarından biri olan Dârâ (Tökel, 2000), Keyâniyan ailesinin dokuzuncu ve son padişahıdır. Onun hükümdarlığı döneminde İran, ulaşabileceği en geniş sınırlara ulaştığı için ismi genellikle ihtişam ve ululuk sembolü olarak anılır. Divan şiirinde adı sıkça anılan İran hükümdarlarından biri olan Dârâ; büyük bir saltanata ve ihtişama sahip olması, İskender'le savaşıması, tacı ve tahtı ile (s. 155) telmih unsuru olmuştur. Taradığımız divanlarda Dârâ'ya telmihte bulunan 200 beyit tespit edilmiştir.

2.1.7.1. Hükümdarlığı ve İhtişamı

Dârâ'nın hükümdarlığı döneminde sahip olduğu ihtişam, özellikle kasidelerde memduhu övmek için bir telmih unsuru olmuştur. Güçlü ve başarılı bir hükümdar olması, tacı ve tahtı vurgulanarak Dârâ'ya telmih edilir; hatta *Dârâ* kelimesi bazı beyitlerde “hükümdar” anlamında kullanılır.

Bâkî, Kânûnî Sultan Süleymân için söylediği bir kasidesinde onun doğunun ve batının sultanı, denizin ve karanın şahı ve zamanın Dârâ'sı olduğunu belirterek Dârâ'nın güçlü bir hükümdar olmasına işaret eder ve memduhu böyle yüceltir:

Sultân-ı şark u garb şehensâh-ı bahr u ber
Dârâ-yı dehr Şâh Süleymân-ı kâm-rân (BD, K. 1/15)

Dârâ, “o zamana kadar görülen hükümdarların en kuvvetlisi ve en zengini idi. Kendisine hükümdar-ı âzam ve şehinşah denilirdi. Hükümdar gayet uzun, altın işlemeli, kolları geniş erguvanî bir kaftan giyerdi. Ayağında sarı renkte ayakkabı, başında altın ahcar-ı semîne ile müzeyyen bir tac bulunurdu.” (akt. Tökel, 2000, s. 153).

Aşağıdaki beyitte Dârâ'nın değerli taşlarla süslü altın tacına işaret edilir ve Muhibbî'nin, sevgilinin ayağının tozunun cevherini başına taç yapması ile kıyaslanarak bu cevherin Dârâ'nın tacında bile olmadığını söylenir:

Bu Muhibbî **tâc** idelden hâk-i pâyuñ **cevherin**
Kim göre eydür bu gevher **efser-i Dârâ**'da yok (MD, 1658/5)

2.1.7.2. İskender'le Savaşması

“Makedonyalı İskender, Anadolu, Suriye ve Mısır bölgelerini de ele geçirdikten sonra Dârâ'nın sulh ve anlaşma tekliflerini kabul etmeyerek İran üzerine yürür ve harp meydanında yakınlarına rüşvet vererek onu ağır biçimde yaralayıp galibiyet kazanır.” (Şentürk, 2019, c. 3, s. 47). Aşağıdaki beyitte şair, bu olaya telmihte bulunarak İskender'in Dârâ'ya haddini bildirdiğini ima eder:

Çıkup hânuz diyen bî-hânumâna bildürürlerdi
Ne şekl olmuşdur **İskender** elinde tâcı **Dârânuñ** (KD, K. 5/16)

Cinânî, Fatih Sultan Mehmed için yazdığı cülûsiyede Sultan Mehmed'i İskender'e, babası II. Murad'ı ise Dârâ'ya teşbih ederek onun dünyadan göçmesiyle İskender'in tahta çıktığını ifade eder ve Dârâ'yı öldürmesine telmihte bulunur:

Ne var **Dârâ-yı devrân** intikâl itdiyse dünyâdan

Cülûs itdi sa'âdet tahtına **İskender-i sâni** (CD, K. 21/10)

2.1.8. Anka/Sîmurg

Araplar tarafından *Anka*, İranlılar tarafından *Sîmurg*, Türkler'de ise iki ismin birleşiminden oluşan *Zümrüdüankâ* olarak adlandırılan bu efsanevi kuş, “pek çok kaynakta birlikte ele alındığı Batı'daki Eski Mısır kökenli phoenix ve İslâmî çevrelerdeki hüma / devlet kuşundan tamamen, Hint mitolojisindeki garuda ile Altay

mitolojisindeki çift başlı kartaldan ise kısmen farklı özelliklere sahiptir.” (Erdem, 1991, c. 3, s. 198).

Yıldırım’ın (2008a) verdiği bilgilere göre; Arapların mitolojik kuşu olan ankanın yuvası Kafdağı’nda, İranlıların simurg olarak adlandırdıkları tanrısal güce sahip efsanevi kuşların yuvaları ise Elburz dağında bulunur. İslam sonrası dönemde bu iki kuşun özellikleri birbirine karışmış ve ikisi aynı kuş olarak tanınmıştır. Ankanın her kuşun bir özelliğini aldığına inanılır. Otuz kuştan bir özellik taşıdığı için “sîmurg” (otuz kuş) ve otuz renge sahip olduğu için “sîreng” (otuz renk) olarak da anılır (s. 627).

Divan şiirinde iki isimle de anılan bu kuş, daha çok “anka” olarak geçer ve Kafdağı’nda yaşaması, kimse tarafından görülmemesi, kanaat sahibi olması, tek başına yaşaması, çocukları ve hayvanları avlaması yönleri ile telmih edilir. İncelediğimiz divanlarda anka/sîmurga telmih edilen 194 beyit tespit edilmiştir.

2.1.8.1. Kafdağı’nda Yaşaması

Kafdağı, “[d]ünyanın etrafını çevreleyen ve bütün dağların köklerinin yerin derinliklerinde ona bağlı olduğuna inanılan, büyük kısmı suyun altında, okyanusların derinliklerinde bulunan, her sabah güneş doğduğunda güneş ışınlarının üzerine düşmesiyle yansımalarının yeşil görüldüğü, ankânın da üzerinde yuva kurduğu kabul edilen efsanevi dağ”dır (Yıldırım, 2008a, s. 444). Bu dağ, “maddî âlemlerle madde ötesi âlem arasında bir sınır gibidir. Halk arasında cinler, periler ve efsanevî varlıklar hep Kaf dağının ardında yaşadıkları gibi Anka da orada mekân tutmuştur.” (Şentürk, 2016, c. 1, s. 327). Bu sebeple “Kaf” ve “anka” kelimeleri birlikte kullanılarak birer sembol hâline gelmiştir. Bu sembollere divan şiirinde de yer verilerek ankanın Kafdağı’nda yaşadığı inancına telmihte bulunulur.

Örneğin Âlî, kendisini yani mizacını bir kuşa benzeterek kendisinin istiğna Kaf’ında kanat çırpmasını, ankanın ona tercüman olmasını isterken ankanın Kafdağı’nda bulunmasına telmih yapar:

Tab‘-ı ‘Âlî **kâf-ı istignâda** pervâz itmesün
Tercemân olsun aña ‘**ankâya** söyleñ söylesün (GAD, G. 1128/6)

Muhibbî ise gönlünün, aşk sîmurgunun yuvası olduğunu söyler ve sevgi Kaf’ında dolaşmasına şaşılmaması gerektiğini belirterek ankanın Kafdağı’nda bulunmasına telmih eder:

Ger mahabbet **Kâf**’ını gezse Muhibbî tañ degül
Çün ezel **Sîmurg-ı** ‘ışkuñ âşiyânıdur gönül (MD, 2024/7)²³

2.1.8.2. Kimse Tarafından Görülmemesi

Anka, adı herkes tarafından bilinen ancak kimse tarafından görülmeyen bir kuş olarak tanınır. “Yediden yetmişe yüzyıllardır hekesin dilinde dolaşan bir kuş olmasına rağmen hiç görülmemesi sebebiyle anka ‘bulunamayan’ ve var olduğu rivayet edilmesine rağmen ‘görülemeyen’ nesnelere hakkında sembol hâline gelmiştir.” (Şentürk, 2016, c. 1, s. 328). Beyitlerde de ankanın görülmemesine vurgu yapılarak bu özelliği telmih edilir. Yahyâ Bey, günlerinin ayrılık Kaf’ında cefa ile geçtiğini söyler ve sevgilinin vefasızlığını anlatmak için vefayı ankaya benzeterek onu gören kimsenin olmadığını belirtir:

Cefâ ile günümüz geçdi **Kâf-ı fürkatde**
Vefâ didikleri ‘**ankâdur anı görmüş yok** (YBD, G. 208/2)

Aşağıdaki beyitte ise şair, ankanın görülmediğini ima ederek onun olmadığını söyleyenlere kendisinin de bir anka olduğunu ancak Kafdağı’nda bulunmadığını ifade eder:

Kanı kimdür bu cihân içre ‘**Ankâ yok** diyen
Ben de bir ‘**Ankâyem ammâ bana kûh-ı Kâf** yok (HZD, G. 216/3)

²³ Muhibbî Dîvânı’nın esas aldığımız baskısında şiir türlerine göre ayırım yapılmadığı için sadece şiir numarası ve beyit numarası gösterilmiştir.

2.1.8.3. Kanaat Sahibi Olması

Ankanın, (Şentürk, 2016) Kafdağı'nın ardında kuru kemik yiyerek yaşadığına inanılır. Filleri ve büyük baş hayvanları kapıp uçuracak güce sahip olmasına rağmen kuru kemiğe razı olması sebebiyle kanaat sembolü haline gelmiştir (c. 1, s. 328, 329). Şiirlerde anka, Kaf ve kanaat kelimeleri sıkça bir arada kullanılarak onun bu özelliğine telmih yapılır. Dünya malına bakmayanlar ankaya benzetilir ve kanaat Kaf'ında buldukları söylenerek ankanın kanaat sahibi olmasına işaret edilir:

Kim cihâna bakmaya olsun hezârân âferîn
Göstere **Kâf-ı kanâ'at içre 'Ankâ meşrebin** (MD, 2664/4)

Figânî, gönlünü anka olarak niteler ve kanaat Kaf'ının konak yeri olduğundan beri gönlünün cihanın seyrine heves etmediğini dile getirir:

'**Ankâ-yı dilüm** seyr-i cihâna heves itmez
Menzil-geh olalıdan ana **Kâf-ı kanâ'at** (FİD, G. 4/2)

2.1.8.4. Tek Başına Yaşaması

Ankanın insanlardan kaçtığına ve insanlardan uzakta tek başına yaşadığına inanılır (Şentürk, 2016, c. 1, s. 329). Ankanın yalnızlığına vurgu yapılan beyitlerde bu özelliğine işaret edilir. Aşağıdaki beyitte şair, kişinin ölüm gelmeden önce uzlete çekilmesi gerektiğini Ankanın yalnız yaşamasına telmihte bulunarak ifade eder:

Halk arasında ecel kaddüni lâm eylemedin
Yüri 'aymı ile '**Ankâ** gibi **tenhâ** olagör (YBD, G. 125/4)

Lâmi'î de ankanın tek başına yaşamasına telmih yaparak kendi yalnızlığını ona benzeter:

Cihândan Lâmi'î hoş '**uzletün** var
Seni biz bilmedük '**ankâyimişsin** (LD, G. 360/7)

2.1.8.5. Her Soruna Çözüm Bulması

İslâm öncesi İran kültürüne göre (Yıldırım, 2008a) geniş kanatlara sahip sîmurgun yuvası, bütün bitkilerin tohumlarına sahip olan ve birçok hastalığa ilaç olan “direht-i heme tohme” isimli ağacın üstündedir. Başka bir inanışa göre de yuvası Elburz dağındadır. Sîmurgun evrenin bütün sırlarını bildiğine, her türlü hastalığa çare bulacağına ve her sorunu çözebileceğine inanılır (s. 624). Aşağıdaki beyitte şair aşığa hitaben sîmurga ve iksire talip olmamasını, akıllı ise dünyada sevgiliye kavuşmayı istememesini söylerken simurgun her sorunu çözmesine telmihte bulunur:

Tâlib-i Sîmurg u iksîr olma ey gâfil sakın
‘Âkil isen dünyede yâr ü vefâ-dâr isteme (ND, G. 420/4)

Muhibbî ise, “himmet-i bâlâ” tamlaması ile ankânın yüce yardımlarından bahsederek onun her derde çare bulma özelliğine işaret eder:

Konma dünyâ cîfedür pervâz kıl ‘**Ankâ** gibi
Himmet-i bâlâñ-ıla ‘**Ankâ** oluban **Kâf**’a gel (MD, 2049/2)

2.1.8.6. Çocukları ve Hayvanları Avlaması

Rivayete göre (Şentürk, 2016) anka, Ress kavminin bütün büyük baş hayvanlarını tek tek alıp götürürmüş. Hayvanlar tükence sıra çocuklara gelmiş, Ress kavmi de ankayı peygamberlerine şikâyet etmiş ve onun duası ile yıldırımla helâk edilmiş (c. 1, s. 327). Şentürk’e göre “Ress kavminin hayvanlarına ve çocuklarına musallat olup onları avlaması sebebiyle olmalı Anka aynı zamanda bazı hallerde zulüm sembolü olarak da kullanılmıştır.” (Şentürk, 2016, c. 1, s. 329). Aşağıdaki beyitte “belâ Kaf’ı” ve “*cefâ ankası*” terkipleri ile bu olaya telmih edilir:

Kulle-i kâf-ı belâdur görinen baş degül
Perr-i ‘ankâ-yı cefâdur belüren kaş degül (ED, G. 310/1)

2.1.9. Hüsrev ile Şîrîn

Hüsrev ü Şîrîn isimli aşk mesnevisinin kahramanlarıdır. Edebiyatta ilk defa Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sinde yer alan "Hüsrev ile Şîrîn" konusunu mesnevi olarak ilk işleyen ve asıl şeklini almasını sağlayan Nizâmî-i Gencevî olmuştur. "Onun mesnevi tarzında ölümsüzleştirdiği bu macera kendisinden sonra yüzyıllar boyunca elliden fazla şair tarafından işlenmiştir. Bu eserler, bazı farklı tarafları bulunmakla beraber hep Nizâmî'nin eserinden ilham alınarak yazılmıştır." (Erkan, 1999, c. 19, s. 53). Ferhâd ü Şîrîn hikâyesi aslında bu eserde bulunan bir bölümdür. Daha sonra müstakil bir mesnevi hâline gelmiştir.²⁴

"Şark-İslâm edebiyatlarında çok işlenmiş mesnevi konularından biri olan Hüsrev ü Şîrîn veya Ferhâd ile Şîrîn hikâyesinin esas kahramanı ise Enûşîrvân (I. Hüsrev) değil II. Hüsrev'dir. Ayrıca hikâyenin önemli kahramanlarından Pervîz de (Hüsrev-i Pervîz) Enûşîrvân'ın torunu kabul edilmektedir." (Albayrak, 1995, c. 11, s. 256).

Söz konusu aşk hikâyesinin özeti şöyledir:

İran hükümdarı Hüzmüz'ün Tanrı'ya yakarıları sonucunda bir erkek çocuğu olur. Adını Hüsrev Perviz koyarlar. Özenle büyütülüp yetiştirilen Hüsrev 15 yaşlarındayken rüyâsında dedesi Nûşîrevân'ı görür. Nûşîrevân ona Allah tarafından kendisine Şebdîz adlı bir at, Barbed adlı bir mugannî, taht ve Şîrîn adlı bir sevgili bağışlandığını söyler. Hüsrev, nedîmi Şâvur'dan Ermen melikesi Mehin Bânû ve onun güzel yeğeni Şîrîn ile Şebdîz adlı at hakkında bilgi edinir. Anlatılanlardan dolayı Şîrîn'e âşık olur ve Şâvur'u Şîrîn'i istemeye gönderir. Şâvur Hüsrev'in bir resmini yapıp Şîrîn'e gösterir. Şîrîn resmi görünce Hüsrev'e âşık olur. Gülgûn adlı atına binip av bahânesiyle Hüsrev'i aramaya çıkar. Bu sırada Hüsrev de aynı bahâne ile Şîrîn'in ülkesine doğru yola koyulur. Bir pınar başında karşılaşırlarsa da birbirlerinin kimliklerini öğrenemeden yollarına devam ederler. [...] Bu arada Mehin Bânû ölmüş ve Şîrîn, Ermen melikesi olmuştur. Şîrîn Hüsrev'i bulmak için Medâyîn'e gelir, Hüsrev'in Meryem ile mutlu olduğunu görüp sessizce kasrına yerleşir. Şîrîn'in çocukluğundan itibaren taze süt içme âdeti vardır. Kasrında ise taze süt bulamamaktadır. Şâvur'dan buna bir çare ister. Ferhâd adlı bir mimar mühendis bulunur. Ferhâd Şîrîn için bir su yolu, çeşme ve havuz yapar. Buralara süt doldurulacaktır. Ancak Ferhâd Şîrîn'e âşık olmuştur. Şîrîn'in verdiği hediyeleri yine onun ayaklarına saçarak aşkından söz eder. Bunu duyan Hüsrev, Şîrîn'i kıskanır ve Ferhad'ı oyalamak için ordunun geçmesine yarayacak bir tünel

²⁴ bk. "2.1.2. Ferhâd ile Şîrîn"

yapılmasını emreder. Tünel, Bîsütûn adlı dağdan geçecektir. Ferhâd aşk ile bu dağı delmeye başlar. [...] Nice karpisli macerâlardan sonra Hüsrev ile Şîrîn birbirlerine kavuşurlar. Böylece Hüsrev'in gördüğü rüyâ gerçekleşir ve bu mutluluk uzun sürmez. Meryem'in oğlu Şîrûye, Şîrîn'e göz koymuştur. Bir adam gönderip Hüsrev'i hançerletir. Şîrîn'e de bir hafta yas tutmasını, sonra da kendisiyle evlenmesini emreden bir mektup gönderir. Bu haber üzerine Şîrîn Hüsrev'in tabutu başında intihar eder.(Pala, 2007, s. 220-221)

Bu mesnevi divan şiirinde sıkça telmih edilse de mesnevinin içinde yer alan Ferhâd ile Şîrîn hikâyesi daha çok telmih konusu olmuştur. İncelediğimiz divanlarda Hüsrev ve Şîrîn ile ilgili telmih edilen beyit sayısı 181 olup telmih konuları şöyledir:

2.1.9.1. Hüsrev'in Şîrîn'e Aşık Olması

Aşağıdaki beyitte şair kendisini gam mülkünün Hüsrev'i olarak tanımlayarak Şîrîn'e asıl aşık olan kişinin Hüsrev olduğuna telmih yapar ve Ferhâd'ın yalnızca bir dağ delici olduğunu ifade ederek kendisini onunla karıştırmamasını söyler:

Sen beni Ferhâd ile bir görme ey **şîrîn-dehen**
Hüsrev-i mülk-i gamem Ferhâd ise bir kühken (ED, G. 367/1)

Ziyâî ise sevgilinin kırmızı dudağını vafedenlerin Hüsrev gibi âlemde aşık olduğunu dile getirerek Hüsrev'in Şîrîn'e olan aşkına işaret eder:

Her kim ki Ziyâ'î-veş vâsf itdi leb-i la'lün
Hüsrev gibi 'âlemde **Şîrîn-sühan** olmuşdur (HZD, G. 144/5)

2.1.9.2. Hüsrev'in Resminin Ağaca Asılması

Anlatıya göre; "hakkında duydukları ile Şîrîn'e âşık olan Hüsrev, Şîrîn'i istemek için Şâpûr'u Ermen diyarına gönderir. Şâpûr, Hüsrev'in resimlerini yaparak Şîrîn'in görebileceği yerlere asıp onun ilgi ve merakını uyandırır. Daha sonra da rahip kılığı ile ortaya çıkar ve gerçeği anlatır. Şîrîn de resimlerine bakarak Hüsrev'e âşık olur." (Erkan, 1999, c. 19, s. 53). Aşağıdaki beyitte şair Hüsrev'in resimlerinin asılmasına telmih yaparak güllerin nihâl üzerine asılmış birer Hüsrev nakışı olduğunu ve bülbüllerin Şîrîn gibi bunları görüp aşık olmasına şaşılmayacağını söyler:

‘Âşık olsa n’ola bülbüller görüp **Şîrîn** gibi
Nakş-ı Husrevdür gül asılmış nihâl üstindedür (AÇD, M. (TB) IX/2/2)

2.1.9.3. Hüsrev’in Ferhat’ı Bî-sütûn Dağında Çalıştırması

Ferhâd’ın Şîrîn’e âşık olduğunu öğrendiğinde “Ferhad’ı kıskanan Hüsrev, onu huzuruna çağırıp para ve servet teklifiyle onu bu sevdasından vazgeçirmeye çalışır. Razi edemeyince, başardığı takdirde Şîrîn’den uzak durmayı vaad ederek baştan başa sert bir kayadan ibaret olan Bîsütun dağına delip ordunun geçebileceği bir yol açmak gibi olmayacak bir işle oyalamak ister.” (Erkan, 1999, c. 19, s. 54). Aşağıdaki beyitte şair Hüsrev’in Ferhâd’ı Bîsütûn dağında oyalamasına telmih yaparak sevgilinin kendisine gam dağında bir an mutluluk vermediğini dile getirir:

Husrevâ şîrîn lebûñ yâdına **Ferhâd** olmuşam
Kûh-ı gamda ben garîbi bir nefes şâd itmedüñ (MD, 1819/3)

2.1.9.4. Hüsrev’in Ferhat’a Şîrîn’in Öldüğünü Söyletmesi

Ferhâd’ın Bîsütûn dağında açmakta olduğu yolu “neredeysse dağın öbür ucuna ulaştırabileceği korkusu Hüsrev’e Ferhad’ı aradan kaldırma çarelerini düşündürür. Bu maksatla ona Şîrîn’in öldüğü haberini yollar. Duyduğu haberle yıkılan Ferhad derin bir ıstırapla hemen can verir.” (Erkan, 1999, c. 19, s. 54). Aşağıdaki beyitte Rûhî, Hüsrev’in gönderdiği haber ile Ferhâd’ın intiharına sebep olmasına telmihte bulunarak Hüsrev’in Ferhâd ile Şîrîn’i kendisine esir ettiğini, kendisinin de zamanın Hüsrev’inin kulu kurbanı olduğunu dile getirir:

Nice **Ferhâd ile Şîrîni** kendüye esîr itmiş
Bugün ol **Husrev-i vaktuñ** kulu kurbânıyuz cânâ (BRD, G. 5/2)

2.1.9.5. Hüsrev ile Şîrîn’in Kavuşması

Hüsrev, “Hüsrev ü Şirin veya Ferhad ü Şirin mesnevilerinin sevgilisine kavuşan âşık timsalidir.” (Canım, 2018, s. 291). Divan şiirinde genellikle kavuşamaması konu edildiğinden sevgiliye kavuşması yönüyle Hüsrev bazı beyitlerde telmih edilir. Ziyâî, bu

hikâyeye telmih yaparak Hüsrev'in vuslat zamanında sevgilinin dudağından daha tatlı bir bal olmadığını dile getirir:

Dem-i vuslatda bu Şîrîn kelâmı söylemiş **Hüsrev**
Leb-i cânâneye nisbet halâvet yok 'asellerde (HZD, G. 397/4)

Nev'î ise Şîrîn'in gerçek aşığını bırakarak Pervîz ile sevgili olduğunu ve Ferhâd'ın canından vazgeçmesine şaşılmayacağını söyler:

Koyup dîvânesin **Şîrîn Pervîz** ile yâr oldı
'Aceb mi **Kûhken** terk itse Nev'î cân-ı şîrîni (ND, G. 505/5)

2.1.9.6. Şebdîz ve Gülgûn İsimli Atları

Hüsrev'in Şîrîn'e hediye ettiği Gülgûn isimli at, Hüsrev'in Şebdîz isimli atıyla aynı kısraktan gelmemiş. "Bu kısrak bir aygır heykeline sürtünmek yoluyla iki defa gebe kalmış. Birinde Şebdîz'i, diğesinde Gülgûn'u doğurmuş." (Pala, 2007, s. 173). Divan şiirinde bu atların isimleri gerçek anlanları da göz önünde bulundurularak tevriyeli kullanılır.

Muhibbî, gözyaşlarının sevgilinin gece renkli zülfünü görünce daima koşmak için gül renkli olduğunu söylerken sevgiliye kavuşmak için kanlı gözyaşlarını döktüğünü ifade etmekle birlikte bu hikayede geçen Hüsrev ile Şîrîn'in atlarına da telmih yapar:

Zülf-i **şeb-dîz**ün görüp iy husrev-i şîrîn-dehen
Koşmag-ıçun eşk-i çeşmüm dem-be-dem **gülgûn** olur (MD, 755/4)

Aşağıdaki beyitte ise sevgilinin dudağı Şîrîn, yanağı Gül-gûn, saçı Şeb-dîz olarak tasvir edilerek Hüsrev ü Şîrîn hikâyesine işaret edilir:

Gamundur Bî-sütûnum tîşem âhumdur benem Ferhâd
Lebün **Şîrîn** ruhun **Gül-gûn** saçundur Hüsrevâ **Şeb-dîz** (HZD, G. 179/3)

2.1.10. Rüstem

İran'ın ünlü *Şehnâme* kahramanlarından olan Rüstem, Zâl'ın oğlu olması sebebiyle *Zâloğlu, Rüstem-i Zâl* gibi terkiplerle de anılır. “Hayatının tamamı başarılarla dolu olarak Zâbülistan'da geçen Rüstem 700 batman ağırlığındaki gürzü, güçlü kemendi, kaplan postundan yapılmış elbisesi ve yıldırım hızındaki atı Rahş ile İran krallarının sıkıntıya düştükleri anda yardımlarına koşmuş, onları ve İran halkını büyük tehlikelerden kurtarmıştır.” (Yıldırım, 2008b, c. 35, s. 294). *Şehnâme*'de kahramanlıklarının ve yenilmezliklerinin anlatıldığı hikâyeleri dolayısıyla beyitlerde de en çok bu yönüyle telmih edilmiştir. Taradığımız divanlarda Rüstem'e telmih yapılan 170 beyit tespit edilmiştir. Rüstem'le ilgili telmih konuları şöyledir:

2.1.10.1. Kahramanlığı ve Yiğitliği

Rüstem, kahramanlığı herkes tarafından bilinen dillere destan bir yiğittir. Tökel'in (2000) belirttiğine göre onun ilk kahramanlığı azgın bir fili öldürmesi ile başlar. Bu kahramanlık üzerine babası onu Sipend dağındaki gizemli ülkenin fethine gönderir. Rüstem burada olağanüstü kahramanlığı ve şaşırtıcı hileleri ile büyük bir zafer kazanır ve herkesin tanıdığı bir kahraman hâline gelir (s. 248).

Divan şiirinde özellikle kasidelerde memduh Rüstem ile kıyaslanarak ya ona denk ya da daha üstün olarak gösterilerek Rüstem'in kahramanlığına ve savaşlardaki başarılarına telmih yapılır. Örneğin Rûhî, memduhu zamanın Rüstem'i olarak niteler ve onun kuvveti sebebiyle cihanın yiğiti dense yaraşacağını şöyle ifade eder:

Kuvvet-i bâzûña ey **Rüstem-i vakt** âferîn
Dinse saña yaraşur hakk bu ki ferd-i cihân (BRD, K. 11/39)

Yahyâ Bey; memduhun kahramanlığını yüceltmek için İskender, Dârâ ve Kubâd'ı kapısının kulu, Husrev ve Rüstem'i de kölesi olarak tanımlar:

Kapusu kulıdur İskender ü Dârâ vü [Kubâd]
Bendesi bendesidür Husrev ile **Rüstem-i Zâl** (YBD, K. 14/25)

Nev'î ise onun güçlü kemendine telmihte bulunarak Rüstem'in yayının, memduhun kol kuvvetine karşı gelemeyeceğini söyleyerek onun arşa çekildiğini söyler:

Tahammül eyleyimez bildi zûr-ı bâzûna
Çekildi çarh-ı berîne **kemân-ı Rüstem-i Zâl** (ND, K. 29/20)

2.1.10.2. Mâzderân Seferi

Rüstem (Onay, 2007) Mâzderân'da hapsedilmiş olan Keykâvûs'u kurtarmak için giderken yolda karşısına yedi konakta cadılar, devler, askerler çıkmış ve onun gitmesine engel olmak isteyip onu öldürmeye kalkmışlarsa da Rüstem hepsiyle tek başına savaşmış ve galip gelmiştir. Bu sebeple kendisine *heft-hân-ı Acem* derler (s. 189).

“Heft hân” ifadesi Firdevsî'nin Şâhnâme'sinde, Mâzenderan'da esir olan Keykâvûs'u kurtarmaya giden Rüstem'in her birinde devlerle çarpıştığı yedi konağı ve Güştâsb'ın Ercasb tarafından esir edilen kızlarını kurtarmak için yola çıkan İsfendiyar'ın savaştığı yedi durağı anlattığı iki bahiste geçmektedir. Bundan dolayı Rüstem ve İsfendiyar'ın her savaştan sonra zaferlerini kutlamak üzere düzenledikleri ziyafet ve şöenlere “heft hân” (yedi sofraya, yedi ziyafet) denilmiştir. (Ünver, 1998, c. 17, s. 158)

Aşağıdaki beyitte şair Rüstem gibi feleğin yedi sofrasına kılıç çekeceğini söyleyerek bu hadiseye telmih yapar:

‘Aynı-ı ‘mâyetüñle şehâ eyleseñ nazar
Rüstem gibi çekem **felek-i heft-h^âna** tîg (LD, K. 19/78)

Âlî ise Rüstem'in Mâzenderân seferine telmihen kumandanının zamanın Zaloğlu Rüstem'i olduğunu söyler ve şevk ile Mâzenderân'a kadar gitseler şaşılmayacağını dile getirir:

Serdârumuz ki **Rüstem-i Destân-ı ‘asrdur**
Gitsek ‘aceb mi şevk ile **Mâzenderân'a** dek (GAD, G. 713/5)

2.1.10.3. Rahş İsimli Atı

Cesareti ve kahramanlıkları ile nam salan Rüstem, Rahş isimli şanına yakışır bir at bulur (Tökel, 2000, s. 248). Aşağıdaki beyitte Rüstem “rahş-ı devlet”in süvarı olarak tanımlanarak atına telmih yapılır:

Oldukça **rahş-ı devlete Rüstem** gibi süvâr
Tahsîn ider sûrişlerüñi seyr iden sürûş (GAD, K1. 118/3)

2.1.10.4. Efrâsiyâb’ı Yenmesi

bk. “2.1.24.2. İnan-Turan Savaşları”

2.1.10.5. Oğlu Sührâb’ı Öldürmesi

bk. “2.1.44. Sührâb”

2.1.10.6. Ekvân İsimli Devi Öldürmesi

Şehnâme’deki hikâyelerden birine göre (Tökel, 2000) İnan memleketine musallat olan ve kimsenin ne olduğunu anlamadığı Ekvân isimli bir dev vardır. Rüstem, bu devî zor da olsa öldürerek İnan’ı büyük bir tehlikeden kurtarır (s. 252). Aşağıdaki beyitte sevgilinin kaşı yaya teşbih edilerek bakışları hasım devine atılan bir ok gibi tasvir edilir ve Rüstem’in Ekvân’ı öldürmesine telmih yapılır:

Kaşuñ yâ kurdı gamzeñ dîv-i hasma bir hadeng urdı
Ten-i ekvâna Rüstem sanasın kim bir sinân basdı (GAD, G. 1377/4)

2.1.10.7. Behmen’le Savaşması

bk. “2.1.30.2. Rüstem’den İntikam Alması”

2.1.10.8. İsfendiyâr'la Savaşması

bk. “2.1.35.2. Rüstem ile Savaşması”

2.1.10.9. Bîjen'i Kurtarması

bk. “2.1.43. Bîjen”

2.1.11. Zâl

Şehnâme kahramanlarından biri olan Zâl, Sâm'ın oğlu ve Rüstem'in babasıdır. “İran milli kahramanlık efsanelerinde Zâl'in rolü, kahramanlıkları açısından bakıldığında o kadar da etkin değildir. Ama İran milli kahramanlık destanlarında etkin bir figür olan simurgla arasındaki çok sıkı ve sürekli ilişki, Zâl'in onun elinde yetişip ona yakın olması [...] dikkat çeker.” (Yıldırım, 2008a, s. 736). Doğduğunda hile ile dağa atılması, tüylerinin beyaz olması ve okçuluğu ile şiirlerde telmih edilir. İncelediğimiz divanlarda 131 beyitte Zâl ile ilgili telmih bulunmaktadır.

2.1.11.1. Doğduğunda Hile İle Dağa Atılması

Hikâyeye göre (Tökel, 2000) uzun yıllar çocuğu olmayan Sâm, sonunda bir çocuğu olacağını öğrenir. Fakat sıradan insanlara benzemeyen tüyleri beyaz olan bir oğlu olur. Sâm çocuğu görünce korkudan kendisini suçlu hisseder ve çocuğun yok edilmesi gerektiğini düşünerek onu Elburz Dağı'na bırakır. Çocuk burada ağlayınca Simurg onu görür ve alıp yavrularının yanına getirir, yavrularıyla beraber onu da besler, büyütür (s. 267). Zâl'in, babası tarafından hile ile dağa atılması sebebiyle ona *Destân* denmiştir (*Burhân-ı Katı*, 2009, s. 171). Aşağıdaki beyitte Zâl'in hilenin kaynağı olduğu söylenerek bu duruma işaret edilir:

Sâm u Rüstem zebûn-ı kahrundur
Zâl-veş kân-ı mekr u destânsın (LD, K. 9/59)

2.1.11.2. Tüylerinin Beyazlığı

Doğuştan tüm tüyleri beyaz olması sebebiyle Zâl ismini alan bu kahraman, beyitlerde saçının, kaşının ve kirpiğinin beyazlığı ile telmih edilir. Âlî, kocakarı soğuğunda yağan karı, yaşlı feleğin tel tel sakalını yolması olarak tasvir ederken Zâl'in tüylerinin beyazlığına işaret eder:

Karlar yagdı sanur halk velî berd-i 'acûz
Sakalın yolmadadır **Zâl-i sipihr**üñ tel tel (GAD, K. 86/10)

2.1.11.3. Okçuluğu

Zâl, ok atması ve taşıdığı oklarla ünlü bir kahramandır. *Şehnâme*'de anlatıldığına göre; “Turanlılarla yapılan bir savaşta, daha iki ordu karşı karşıya gelmeden, Zâl oklarını rastgele atmaya başlıyor. Bu oklar Turan saflarına düşüyor ve askerleri öldürmeye başlıyor. Daha Zâl'i bile görmeyen Türkler, okları görür görmez hemen bunların kime âit olduğunu anlıyorlar: ‘*Bu, olsa olsa Zâl'in okudur, zira hiç kimse onun gibi ok atamaz*’mış.” (Tökel, 2000, s. 269). Aşağıdaki beyitte şair felek Zâl'i ahına hedef tuttuğunu söyleyerek onun okçuluğuna telmih yapar:

Zâl-i sipihr âhuma günden hedef tutar
Deryâ **hadeng-i eşküme** merdâne keftutar (GAD, G. 253/1)

Muhibbî ise feleğin en üstünde görünen Zâl'in kavsini aşk yayını çekmede alıştırma için kullandığını dile getirerek Zâl'in okçuluktaki ününe işaret ederek kendisini yüceltir:

‘İşk yayın çekmede elde kepâdemdür benüm
Görinen evc-i felekde dirler aña **kavs-i Zâl** (MD, 1955/2)

2.1.12. Zühre

Arza yakın olan ve üçüncü gökte bir yıldız olarak bilinen Zühre'nin (Onay, 2007) “Kervankıran, Çobanyıldızı gibi adları da vardır. Kimyaca adı kalaydır. Utarîd ve Zühal dostları, Güneş, Ay ve Mirrîh düşmanlarıdır. Yunan esâtîrinde Afrodit, Romalılarca

Venüs mukabildir.” (s. 420). Fars mitolojisinde Nâhid olarak bilinir ve “Eski İran’da sulardan sorumlu büyük tanrıçalardan biri olarak dinsel ayinlerde çok özel bir yere sahiptir.” (Yıldırım, 2008a, s. 539).

Nâhîd, Fars edebiyatında Zühre ile eş anlamlı kullanılarak feleğin şarkıcısı ve süslenip bezenen bir güzel olarak yer alır (Yıldırım, 2008a, s. 540). Yunan mitolojisine göre “aşk ve müzik tanrıçası Afrodite veya Venüs işte budur. Gök ile gündüzün kızıdır. Zühâl, babasını öldürdüğü zaman birkaç damla kan, denizde bir köpüğe düşmüş. Afrodite bu kan ile köpükten doğmuş. Bu yıldızın bakmak gönlü ferahlatır ve ruha neşe doldururmuş.” (Pala, 2007, s. 494).

İncelediğimiz divanlarda Zühre ile ilgili 130 beyitte telmih bulunmaktadır. Beyitlerde genellikle çengi ile birlikte anılarak müzik tanrıçası olmasına işaret edilir. Aşağıdaki beyitte şair, şafakta görünen hilali bayram şevkine gülbahçesinde eline çeng almış biri olarak tasvir eder ve hem Zühre’nin feleğin şarkıcısı hem de hilalin Ramazan Bayramı işareti olmasına telmih yapar:

Mâh-ı nevdür şafak içre görinen yâ **Zühre**
‘Îd şevkına alupdur ele gülzârda **çeng** (ZD, K. 42/6)

Muhibbî, hayalinde bir meclis kurar ve bu mecliste Zühre’yi sazende, kameri köle ve güneşi de esir eylemek istediğini şöyle dile getirir:

Zühreyi mutrib-i meclis idelüm sohbete gel
Kameri bende vü hurşîdi gulâm eyleyelüm (MD, 2123/3)

Bir rivayete göre (Yıldırım, 2008a) Nâhid eskiden çok güzel ve alımlı bir kadındır. Hârût ve Mârût sınanmak için yeryüzüne gönderildiklerinde onları kandıran ve günah

işlemelerine sebep olan Nâhid'dir. Onlardan ism-i a'zamı öğrenir ve göklere yükselerek Allah tarafından yıldızla dönüştürülür (s. 540).²⁵

2.1.13. Müşterî

İncelediğimiz divanlarda Müşterî'ye telmihte bulunan 125 beyit tespit edilmiştir. Altıncı felekte bulunan bu gezegen (Pala, 2007) *Mars, Bircis, Jüpiter, Hürmüz, Erendiz, Sakıt* isimleri ile de anılır, feleğin kadısı ve hatibi olarak bilinir. Medhiyelerde memduh düşüncelerindeki ve işlerindeki isabetli kararları sebebiyle Müşterî'ye benzetilir (s. 344). Aşağıdaki beyitte şair Müşterî yıldızının etkilerine telmihen *Müşterî-rây* ifadesi ile bu benzetmeyi yapar:

Müşterî-rây ü 'Utârid-fitnat u Keyvân-mahal
Âftâb-ı Zühre-mutrib mâh-ı encüm-encümen (ZD, K. 44/13)

Bâkî ise *Bircîs-i nüktedân* terkibi ile Müşterî yıldızının feleğin hatibi olmasına telmihte bulunur:

Tedbîr-i mu'zamât-ı umûr-ı cihân için
Yakmışdı şem'-i fikreti **Bircîs-i nükte-dân** (BD, K. 1/7)

2.1.14. Cebrâil

Cibrîl-i Emîn, Rûhü'l-Emîn, Rûhü'l-Kuds, Sidre-nişîn gibi isimlerle de anılan Cebrâil, "güç kullanarak, zorla olgunlaştıran anlamına gelen 'cebr' ile 'İlah'anlamına gelen 'îl' sözünden meydana gelen bir isim olup 'Allah'ın kudreti' ve 'Allah'ın kulu' anlamlarına gelir." (Şentürk, 2017, c. 2, s. 363). Cebrâil, Hıristiyanlık ve Yahudilik'te büyük meleklerden biri olarak Kitâb-ı Mukaddes'te ismi geçer; İslâm dininde ise dört büyük melekten biri ve Hz. Muhammed'e ilâhî emirleri bildiren vahiy meleği olarak bilinir (Yavuz ve Ünal, 1993, c. 7, s. 202).

²⁵ Ayrıntılı bilgi ve örnekler için bk. "2.1.28. Hârût ve Mârût"

Kur'ân-ı Kerîm'de “Cibrîl, Rûhulkudüs, Rûhulemîn, Rûh ve Resul” olmak üzere beş farklı isimle zikredilen Cebrâil, ilgili âyetlerde belirtildiğine göre “karşı konulamayan müthiş bir güce, üstün bir akla ve kesin bilgilere sahiptir; ‘arşın sahibi’ nezdinde çok itibarlıdır ve meleklerin kendisine mutlaka itaat ettiği şerefli bir elçidir.” (Necm 53/5-6; Tekvîr 81/19-21'den akt. Yavuz ve Ünal, 1993, c. 7, s. 202). İncelediğimiz divanlarda Cebrâil'e telmih edilen 120 beyit tespit edilmiştir. Divan şiirinde çeşitli isimlerle anılan Cebrâil; vahiy getirmesi, sidretü'l-müntehâda bulunması ve ayağının tozunun iksir olması ile telmih edilir.

2.1.14.1. Vahiy Getirmesi

Vahiy meleği olarak bilinen Cebrâil, Allah'ın emirlerini peygamberlere iletmekle görevlidir. Ayette *Kur'ân*'ın Cebrâ'il tarafından getirilen güvenilir bir söz olduğu bildirilmektedir.²⁶ Muhibbî, bu duruma telmihte bulunarak zaman zaman Allah'ın selamını getiren Cebrâil'e selam eder:

Getürür dem-be-dem Tañrı **selâmın**
Selâm olsun o Cibrîl-i Emîn'e (MD, 4093/2)

“Emîn sıfatı ile hizmetini kabul etmiş ve Hakk'ın sırrını keşf için fermân onunla sana gelmiştir” diyen Fuzûlî de Cebrâil'in vahiy getirmesine telmihte bulunur:

Vasf-ı **Cibrîl-i emîn** itmiş kabûl-i hidmetüñ
Sırr-ı Hak keşfine anuñla yitüp **fermân** saña (FD, G. 6/5)

“Cebrâil, ferman-ı İlâhiyi, Cenabı Hakk'tan aldığı şekilde aynen sana getirmiş, ona ne bir şey katmış, ne de ondan bir şey eksiltmiştir. Çünkü Cebrâilin sıfatı emânettir. Hazreti Peygamber de Muhammedü'l-emin unvanı ile anılırdı. Cebrâilin sıfatı olan Emin, senin de sıfatın olmuştur. Onun için sana İlâhi fermanı Cebrail-i Emin getirmiştir.” (Tarlan, 2011, s. 33).

²⁶ bk. “2.4.158. Tekvîr Suresi 20. Ayet”

2.1.14.2. Sidretü'l-müntehâ'da Bulunması

Genel inanişaya göre Hz. Muhammed Mi'rac gecesinde Cebrâil ile birlikte sidretü'l-müntehâya kadar gitmiş ve Cebrâil'in daha ileriye gitmesine izin verilmediği için o sidretü'l-müntehâda kalmış ve burası Cebrâil'in makamı sayılmıştır (Uludağ, 2009, c. 37, s. 151-152). Cinânî, bu duruma telmihte bulunarak yapılan dualara Cebrâil'in göklerde amin diyeceğini söyler:

Vaktidür şimden-girü başla du'â-yı devlete
Kim aña âmîn ide **göklerde Cibrîl-i Emîn** (CD, K. 28/47)

Emrî, keman kaşlı sevgiliye seslenerek Sidre'de oturan tavus yer değiştirmeden okunu göğe atmamasını söyler ve Cebrâil'in Sidre'de bulunmasına telmih yapar:

Çarha atma tîrûni şâyed ki ey kaşî kemân
Eyleye tebdîl yirin **tâvus-ı Sidre-nişîn** (ED, G. 373/3)

2.1.14.3. Ayağının İzinin İksir Olması

Rivayete göre (Şentürk, 2017) Hz. Mûsa döneminde yaşayan ve çocukluğundan beri Cebrâil'i tanıyan Sâmîrî, bir gelişinde onun "Heyzüm" yahut "Feresü'l-hayât" adlı atının ayağını bastığı yerden bir acuç toprak alarak bununla altın yapma gücüne kavuşur (bk. Tâhâ 20/95-96). Şiirlerde ayak izi ya da ayağının toprağı terkipleri, altın elde etmede kullanılan cevher, iksir vb. kavramlarla çoğu zaman birlikte kullanılır (c. 2, s. 364).

Nev'î, bu hadiseye telmihte bulunarak saadet iksirini arayan kişinin, sevgilinin yolunun toprağında bulunan eşsiz cevheri görmesini ister:

Cevher-i nâ-yâbı görsün **hâk-i râh-ı yârda**
Gelsün ol 'âlemde **iksîr-i sa'âdet** gözleyen (ND, G. 344/2)

2.1.15. Keyvân

Taradığımız divanlarda Keyvân ile ilgili telmihte bulunan 116 beyit tespit edilmiştir. Zühâl ismiyle de bilinen Satürn gezegenidir. Mitolojiye göre (Pala, 2007) gök ve yerin oğlu olarak bilinen Keyvân, aynı zamanda zaman tanrısıdır ve ekip biçmeyi korur. Rengi siyaha yakın boz yeşil olmakla birlikte eski coğrafyaya göre yedinci iklime hakim olduğu bilinir. Bu iklimde siyah renkli insanlar yaşar, çünkü Zühâl siyah rengi temsil eder (s. 494). Aşağıdaki beyitte şair yedi gök üzerine işret yeşilliğini döşediğini, adının Keyvân olduğunu ve Hindî bir oğlanı olduğunu söyleyerek Keyvân'ın yedinci felekte bulunmasına ve yedinci iklime hakim olmasına telmih yapar:

Döşemişdüm yidi çarh üzre bisât-ı 'işreti
Adı **Keyvân** idi bir Hindî gulâmum var idi (ZD2, G. 1479/2)

Keyvân yedince felekte bulunması sebebiyle yedi büyük gezegenin en yüksekte olanıdır. Şiirlerde yüksekliğine de telmih yapılarak Keyvân'dan bir menzil olarak söz edilmiştir. Örneğin Bâkî *eyvân-ı Keyvân* terkibi ile onu yüksek bir saray olarak tasvir eder ve cihan padişahının başını yükseğe kaldırarak menziline Keyvân yaptığını dile getirir:

Anlar itdi hâkden eflâke gerçi ser-firâz
Menzilin şâh-ı cihân **eyvân-ı Keyvân** eyledi (BD, K. 7/25)

2.1.16. Vâmık ile Azrâ

İran ve Türk edebiyatında çift kahramanlı aşk hikâyelerinden biri olan *Vâmık u Azrâ*'nın aslının Pehlevîce olduğu, Sasanîler zamanında yazıya geçirildiği ve ilk defa Unsurî (ö. 1040) tarafından mesnevi biçiminde yazıldığı bilinir (Pala, 2007, s. 471). 16. yüzyılın başlarından itibaren Türk edebiyatında da bazı farklılıklarla birlikte örnekleri görülen bu mesnevinin Türkçe eserlerdeki konusu kısaca şöyledir:

Birçok defa evlenmesine rağmen çocuğu olmayan Çin Hakanı Taymus, Turan Şah'ın resmini görerek beğendiği kızıyla evlenir ve bir oğlu doğar. Adını da Vâmık koyar. Çocuk büyüdükçe güzelliği dillerde dolaşır ve sonunda Gazne hükümdarının

kızı Azrâ'nın kulağına kadar gider, Azrâ ona âşık olur. Bundan kendisini haberdar etmek için resmini yaptırıp Vâmık'a gönderir. Vâmık da resmi görünce Azrâ'ya âşık olur ve sevgilisini bulmak üzere sırdaşı Behmen ile birlikte yola çıkar. Çok maceralı ve tehlikelerle dolu birçok yolculuk yaparlar; kendilerini yoldan alıkoymak isteyen düşmanlar ve tabiat üstü varlıklarla mücadele eder, savaşır, yaralanır ve iyileşirler. Yolda Sultan Erdeşir'in kızı Dilpezîr onlara yardım eder ve Dilpezîr ile Behmen arasında bir aşk doğar. Behmen, Belh Sultanı Tûr'un eline düşünce Dilpezîr, Vâmık'ı kurtarmak için Kal'a-i Dilküşâ'ya götürür. Oradan da Lâhîcân adlı bir peri sultanın oğlu ile, Kafdağı'nda oturan Perîzâd adlı prenses tarafından Kafdağı'na kaçırılır. Bu arada Lâhîcân ile Perîzâd da birbirlerine âşık olurlar. Artık ayrılığa dayanamayıp Vâmık'ı aramaya çıkan Azrâ yolda Dilpezîr ile karşılaşır sevgilisinin Kal'a-i Dilküşâ'da bulunduğunu öğrenir. Kafdağı'na ulaşır Lâhîcân'ın izniyle Vâmık'a kavuşur. Fakat Vâmık, vefa duygusuyla arkadaşı Behmen'i araması gerektiğini söyleyerek yine tehlikeli yolculuklara girişince Azrâ ile Dilpezîr de beraberinde giderler. Tûs Şahı Mizbân ile savaşları sırasında Azrâ Mizbân'a esir düşer ve Mizbân ona âşık olur. Vâmık, Azrâ'yı kurtarmaya çalışırken ateşperest Hindular tarafından yakalanır. Birçok maceradan sonra Dilpezîr'in yardımıyla Azrâ Mizbân'dan, Vâmık da ateşte yanmaktan kurtulup Tûs şehrinde birbirlerine kavuşurlar. Tûs Şahı Mizbân onların şerefine verdiği ziyafet sırasında Hümâ adlı bir kızla evlenir. Bu arada Lâhîcân Perîzâd'a, Behmen de Dilpezîr'e kavuşmuştur. Böylece bütün sevenler Mizbân'ın ülkesinde mutlu zamanlar geçirir. Hikâye Vâmık'ın babasının yerine tahta geçmek üzere Azrâ ile birlikte ülkesine dönmesiyle sona erer. (Ayan, 2012, c. 42, s. 504)

Taradığımız divanlarda Vâmık ile Azrâ'ya telmihte bulunan 77 beyit tespit edilmiştir. Divan şiirinde âşık sembollerinden biri olan Vâmık, beyitlerde genellikle Mecnûn ve Ferhâd ile birlikte anılarak onun kıssası ve aşkının büyüklüğü telmih edilir. Şairler kendi aşkını ifade edebilmek için bu sembolleri kıtası unsuru olarak kullanırlar. Örneğin Usûlî, kendi başına gelen aşkın Mecnûn ve Vâmık'inkinden çok daha büyük olduğunu ve sonsuza kadar anılacak bir kıssa olduğunu söyler:

Niçe Mecnûn niçe **Vâmık** başa bir kıssa geldi kim
Añılsun tâ ebed kalsun gönül devr-i zamân içre (UD, G. 130/3)

Nev'î ise kendisini hem Mecnûn'a hem de Vâmık'a benzetip sevgilinin kendisini deli bir Mecnûn'a çevirdiğini bütün akıllıların duyduğunu ve aşk ile onun yolunda olduğunu bilmeyen kimse kalmadığını söyleyerek bu kıssalara telmihte bulunur:

Beni Mecnûn-ı şeydâ kıldugun hep tuydı 'âkiller
Yolunda 'ışk ile kim kaldı **Vâmık** oldugum bilmez (ND, G. 188/4)

2.1.17. Mirrîh

Behram ismi de bulunan Mars gezegenidir. Elinde bir kılıç veya hançer ile tasvir edilen Mirrîh feleğin başkomutanı olup Yunan mitolojisinde savaş tanrısı olarak bilinir (Pala, 2007, s. 323). İncelediğimiz divanlarda Mirrîh'in telmih edildiği 76 beyte rastlanmıştır. Şiirlerde genellikle savaşçı olması ve kan dökmesi ile telmih edilir. Yahyâ Bey, başına kırmızı lale takan delikanlıyı Mirrîh ile bir araya gelen güneş olarak tasvir eder:

Kırmızı lâle takınmış başına ol nev-cuvân
Bir güneşdür sanasın **Mirrîh** ile itmiş kırân (YBD, G. 297/1)

Aşağıdaki beyitte şair Behrâm'ın hançerinin feleği dokuz parçaya böldüğünü söyleyerek onun savaş tanrısı olmasına işaret eder:

Murâduñ üzre kaçan devr kılmadı 'acabâ
Ki çarhı kıldı tokuz pâre **hançer-i Behrâm** (BRD, K. 2/18)

2.1.18. Ehrimen

Şeytan, dev, ifrit veya cin anlamlarında kötülük sembolü olarak anılan Ehrimen, divan şiirinde genellikle Süleymân'ın yüzüğünü çalması ile telmih edilir (Canım, 2018, s. 267).

bk. "2.2.4.2. Devlin Mührü Çalması"

2.1.19. Semender

Ateşte yanmaması ile bilinen efsanevi bir hayvan olan semenderin "ateşe girdiği zaman bir çeşit yağlı madde ifrâz ederek kendini koruduğu rivayet edilir. Başka bir rivayete göre semender yalnızca ateşte yaşar ve ateşten çıkınca ölmüş. Bunun bir kuş olduğunu söyleyenler de vardır." (Pala, 2007, s. 399). İncelediğimiz divanlarda semender ile ilgili 66 beyit tespit edilmiştir.

Hayâlî, yanan gönlünde uzun boylu sevgilinin hayalini ateşin derininde yuva kuran semendere benzeterek onun ateşte yaşamasına telmihte bulunur:

Sîne-i süzânım içinde hayâl-i kadd-i yâr
Âşiyân etmiş **semenderdür derûn-ı nârda**²⁷ (HBD, G. 4/3 (Hâ'))

Kâbûlî ise “semend”, “er” ve “semener” kelimelerini cinaslı kullanıp atını ateşe sürdüğünü, böylece semenderlik ettiğini ifade ederek semenderin ateşte yanmamasına telmih yapar:

Sürdüm semendi karşı semend erlik eyledüm
Atıldum **âteş içre semenderlik** eyledüm (KD, G. 242/1)

2.1.20. Utarid

İkinci felekte bulunan (Pala, 2007) Merkür gezegeninin diğer adıdır. Feleğin katibi sayılması sebebiyle güzel söz ile yazının ve sanatkarlığın sembolü hâline gelmiş ve *debîr-i çarh/felek* olarak anılmıştır (s. 465). Taradığımız divanlarda 60 beyitte Utarid’in telmih edildiği gözlemlenmiştir. Aşağıdaki beyitte feleğin katibi olmasına telmih edilerek Utarid’in hüküm meclisinde kader levhine her hükmü yazdığı dile getirilir:

Dîvân-i kazâ içre tutub hâme ‘**utarid**
İtdükce her ahkâmı kader levhine imza (LD, K. 28/65)

Cinânî ise seher vaktini yeni bir günlük olarak hayal eder ve feleğin katibinin bu defteri açıp felekle ilgili hükümlerin özetlendiğini söyleyerek Utarid’e telmihte bulunur:

Açdı **debîr-i çarh** seher rûz-nâmesin
Telhis olındı yine kazâyâ-yı rûzgâr (CD, K. 29/3)

²⁷ Divanda “derûn-u nârda” şeklinde transkribe edilen bu kısımda metin tamiri yapılmıştır.

2.1.21. Rıdvân

Cennetin kapıcısı olarak bilinen meleğin adı olup *Ravza-ı Rıdvân* tamlaması ile Cennet yerine kullanılır (Pala, 2007, s. 376). İncelediğimiz divanlarda Rıdvân'a telmih yapılan 49 beyit tespit edilmiştir. Şiirlerde onun, cennetin kapıcısı olmasına ve cennette bulunmasına telmih edilir.

Fuzûlî, güzelleri sevmek cehenneme girmeye sebep olacaksa bütün hurilerin ve hizmetkarların Rıdvân'ın kendisine kalacağını söyleyerek onun cennet bekçisi olmasına telmihte bulunur:

Olsa mahbûblaruñ 'ışkı cehennem sebebi
Hûr u gılmânı kalur kendüsine **Rıdvân**uñ (FD, G. 159/2)

Hayretî, sevgili yoksa gül bahçesi ile zindanın farkını anlayamayacağını, onsu cennet ile cehennem aynı olduğunu ifade ederken “cennet” kelimesini kullanmadan *ravza-i Rıdvân* tamlaması ile telmih yapar:

Gülistân ile zindânı niçe fark ideyin sensüz
Bana dîdârsuz birdür cahîm ü **ravza-i Rıdvân** (HD, G. 366/4)

2.1.22. Ferîdun

Hikâyesine uzunca yer verilen *Şehnâme*'ye göre (Şentürk, 2020) Tahmuras soyundan olan Ferîdun, Pişdâdiyân sülalesinin 6. Hükümdarı olup 500 yıl saltanat sürmüştür. Bazı kaynaklar onun, Zülkarneyn ya da Hz. Nûh olduğunu ileri sürmüşlerdir. Olağanüstü güçlere sahip olan Ferîdun da İskender, Dârâ, Cem gibi büyük hükümdarlar arasında anılır (c. 4, s. 413). İncelenen divanlarda Ferîdun'a telmihte bulunan beyitlerin sayısı 48'dir. Şiirlerde Ferîdun'la ilgili telmih edilen konular şöyledir:

2.1.22.1. Hükümdarlığı ve İhtişamı

Ferîdun da diğer *Şehnâme* kahramanları gibi güçlü ve ihtişamlı bir hükümdar sembolü hâline gelmiştir. Beyitlerde onun gücüne ve mülküne işaret edilir. Örneğin Hayâlî gönü mülke benzetir ve sevgilinin bir bakışıyla onu ele geçirmesini Rum şahının Ferîdun tahtına geçmesi olarak tasvir eder:

Ey Hayâlî aldı dil mülkün kılıcı ile gözü
Rûm Şâhı geçdi san **taht-ı Ferîdûn** üstüne (HBD, G. 11/5 (Hâ'))

Muhibbî ise sevgilinin mahallesinde bulunmayı Hüsrev'in tacına ve Ferîdun'un mülküne tercih ettiğini ifade ederek bu iki büyük hükümdarın gücüne ve ihtişamına telmihte bulunur:

Tâc-ı Husrev istemez **mülk-i Ferîdûn**'dan geçer
Ger Muhibbî'ye müyesser olsa kûyuñ meskeni (MD, 3265/5)

2.1.22.2. Dahhâk'ı Yenmesi

Şehnâme'ye göre (akt. Tökel, 2000), Ferîdun doğduğunda olağanüstü güzelliği herkesin dikkatini çeker. Ferîdun'la beraber onu beslemek Pürmaye adındaki inek de doğar. Ferîdun'un babası Abtin Dahhâk tarafından öldürülerek beyni yılanlarına yedirilir. Ferîdun'un annesi onu kurtarmak için Ferîdun'la beraber onu beslemek doğan kutsal ineğin bakıcısına çocuğu teslim eder. Daha sonra Feridun'u oradan alarak kutsal Elburz dağına gider. Orada bilge bir kişiye çocuğu emanet eder. Büyüdüğünde, tacına ve tahtına son verecek kişinin Ferîdun olduğunu anlayan Dahhâk, onun peşine düşer. Kutsal ineğin bulunduğu yere gelir ve Feridun'u bulamayınca kızgınlıkla ineği ve bütün dört bacaklı hayvanları öldürür. Feridun büyüyünce kutsal dağdan gelir ve babasının Dahhâk tarafından öldürüldüğünü öğrenince intikam almak ister Dahhâk'ın zulmünden bıkan İranlılar, Gave'nin başkanlığında Ferîdun'un yanına gelirler. Ferîdun, Gave'nin ve ordusunun yardımıyla Dahhâk'la savaşmaya gider. Dahhâk'ı yener ve onu dağa götürüp çiviletir (s. 167-168). Aşağıdaki beyitte şair, galip Ferîdun'un sancaklarının

üstündeki hilal işaretini görünce düşmanın Dahhâk gibi ağlasa buna şaşılmayacağını söyleyerek Dahhâk'ın Ferîdûn'a yenilmesine telmih yapar:

'Aceb mi girye eylerse eger **Dahhâk-veş** düşmen
Görindi mehçe-i râyât-ı mansûr-ı **Ferîdûnî** (CD, G. 292/3)

2.1.22.3. Ülkesini Üç Oğluna Paylaşması

Rivayete göre (Şentürk, 2020) "Ferîdûn Dahhâk'i yendikten sonra onun evli bulunduğu Cemşîd'in Şehrînâz ve Ernevâz adlı iki kız kardeşini veya kızını kendine eş eder. Bunlardan Şehrînâz'dan Selm ve Tûr, Ernevâz'dan ise İrec adında üç oğlu olur. Selm'e Rûm, Mısır ve Mağrib bölgesini, Tûr'a Türk, Tibet ve Çin topraklarını, İrec'e ise İran topraklarını verir." (c. 4, s. 414).

Hayâlî, "Kasîde Berây-i Şehzâdegân Sultân Muhammed ve Sultân Selim Han" başlıklı kasidesinde hükümdarın iki şehzadesine taht vermesini, Ferîdun'un oğullarına ülkesini taksim etmesine telmihte bulunarak anlatır:

İki şehzâdesine Şâh-ı 'âlem tahtlar verdi
Ferîdûn Selm ü Tura²⁸ etdi bahş **Îrân-u-Tûrânı** (HBD, K. 22/3)

2.1.22.4. Nehri Doldurması

Rivayete göre Ferîdun ordusuyla birlikte Dahhâk'ın üzerine yürürken, gemiciler Dahhâk'ın korkusuyla askerleri karşı sahile taşımayı kabul etmeyince, Dicle'yi geçmek için nehri kısa sürede doldurarak atla geçmeyi başarır (Şentürk, 2020, c. 4, s. 414). Fuzûlî, bu hadiseye telmihen şu beyiti söyler:

Nehr-i 'Aşşar'ı 'ubûr-ı leşker için doldurup
Mâr-ı Dahhâk'e **Ferîdûn-ı zamân** buldı zafer (FD, K. 14/IX/4)

²⁸ Divanda "Selm-ü-Tura" şeklinde transkribe edilen kelimelerde metin tamiri yapılmıştır.

2.1.23. Kahramân

Şehnâme kahramanlarından Tahmurs'un oğlu olan Kahramân (Pala, 2007), devler arasında büyümüş ve büyüyünce devlere benzemediğini anlayarak insanların olduğu yere gitmiş. Orada birçok kişiyi öldürmesi sebebiyle “kâtil” olarak anılmıştır (s. 252).

Taranan divanlarda Kahramân'a telmih edilen 48 beyte rastlanmıştır. Şiirlerde genellikle onun amansız olmasına yani hiç acımadan herkesi öldürmesine işaret edilir:

Bî-çâre hâtırını emîn it emân ile
Kahr itme rây-ı kahruñ ile **Kahramân** gibi (YBD, K. 34/22)

2.1.24. Efrâsiyâb

Şehnâme'ye göre (Tökel, 2000) Ferîdûn'un torunlarından Peşeng'in oğludur. Turan hükümdarıdır. *Şehnâme*'nin büyük bir kısmında İran hükümdarlarının Efrâsiyâb ile yaptığı savaşlar anlatılmaktadır (s. 156). İki bin yıl yaşamış güçlü bir hükümdar ve savaşçı olan Efrâsiyâb; hilekarlığı ile meşhur ve kötülük tanrısı olarak bilinen Ehrimen'in dünyadaki temsilcisidir. (Şentürk, 2020, c. 4, s. 32, 33). İncelediğimiz divanlarda Efrâsiyâb'a telmih yapılan 35 beyte rastlanmıştır. Efrâsiyâb'la ilgili telmih edilen konular şunlardır:

2.1.24.1. Yer Altında Bulunan Sarayı ve İhtişamı

İnanışa göre Efrâsiyâb'ın “yer altında surları demirden örülmüş bir kale içindeki yüz sütunlu muhteşem görünüşe sahip sihirli bir sarayı vardır. Öyle ki bu sarayın aydınlatması ay, güneş ve yıldızlarla sağlanmakta; içinden şarap ve süt ırmakları akmaktadır.” (Şentürk, 2020, c. 4, s. 33). Burada bulunan altın ve mücevherlerin gömülü hazine olarak görülmesi sebebiyle bazı beyitlerde Efrâsiyâb'ın hazinelerinden bahsedilmektedir.

Aşağıdaki beyitte Efrâsiyâb'ın yer altında bulunan sarayına telmih yapılarak sonbaharda dökülen sarı renkli yapraklar altına benzetilir ve sonbaharın bu hazinelerini ortaya çıkardığı ima edilir:

Kalur soñuna diyü zer sevenlerüñ varı
Hazân **hazâ'in-i Efrâsiyâb**'ı kıldı 'ayân (GAD, K. 50/36)

Hayâlî ise rindlerin harabatı Efrâsiyâb'ın mülküne değışmeyeceğini söyleyerek onun sarayına ve ihtişamına telmihte bulunur:

Rindler hâne-i harâbâtı
Milk-i Efrâsiyâba vermezler (HBD, G. 99/5 (Râ'))

2.1.24.2. İnan-Turan Savaşları

Şehnâme'ye göre “Keykâvûs tahta çıkınca Rüstem kumandasında İnan-Turan savaşları başlar ve Efrâsiyâb ağır bir yenilgiye uğrar. Keykâvûs'un Hâmâverân hükümdarının zindanlarında bulunduğu dönemde Efrâsiyâb İnan'a saldırır. İnan ülkesini yakıp yıkar. Rüstem Keykâvûs'u zindandan kurtardıktan sonra İnan-Turan savaşları yeniden başlar ve Efrâsiyâb yenilerek kaçar.” (Yıldırım, 2008a, s. 270).

Tökel (2000), Efrâsiyâb adının *Divan-ı Lügati't-Türk*'te pek çok yerde geçtiğini, Kaşgarlı Mahmûd'a göre onun Alper Tunga olduğunu ve tarihçi Cüveynî'ye göre Efrâsiyâb'ın Büyük Uygur Hakan'ı Böğü-Han olduğunu belirtir (s. 159). Rüstem komutasında İnan ile yapılan bu savaşlar şiirlere de yansımıştır. Aşağıdaki beyitte bu savaşlara telmih edilmektedir:

Unıtdur nâmını **Keyhusrev**'üñ **Efrâsiyâb**'uñ hem
İki kemter kuluñ zabt eylesün **îrân u Tûrânı** (GAD, K. 39/50)

Savaş motifinin kullanıldığı bir başka beyitte ise Rüstem ve Efrâsiyâb ismi bir arada kullanılarak onların yaptığı İnan-Turan savaşlarına gönderme yapılır:

Toldı meydân-ı felek bir ceş-i pür-âlât-ı harb
Kim nazîrin görmemişdür **Rüstem u Efrâsiyâb** (LD, K. 6/7)

2.1.25. Behrâm-ı Gûr

Sâsâniyân sülâlesinden Yezgird'in oğludur ve sürekli ava gitmesi sebebiyle ismi, “yaban eşeği” anlamına gelen *gûr* kelimesi ile birlikte anılır (Canım, 2018, s. 249). Behrâm divan şiirinde; yaban eşeği avlaması, av sırasında çukura düşüp kaybolması, güçlü bir hükümdar olması ve hâvernâk isimli sarayı ile telmih edilir. Taradığımız divanlarda Behrâm ile ilgili telmih içeren beyitlerin sayısı 32 olarak tespit edilmiştir.

2.1.25.1. Çukura Düşüp Kaybolması

Behrâm'ın (Tökel, 2000) bir av sırasında yaban eşeğini takip ederken bir çukura düşüp kaybolduğu rivayet edilir. Başka bir rivayete göre de Behrâm, avın peşinden giderken avı bir mağaraya girince kendisi de girmiş ve bir daha o mağaradan çıkmamıştır (s. 118). Muhibbî, aşağıdaki beyitte tacın, tahtın, gücün, kuvvetin geçici olduğunu vurgular ve Behrâm-ı Gûr'un şimdi nerede olduğunun bilinmediğini söyleyerek onun çukura düşüp kaybolmasına telmihte bulunur:

Tâc u taht u zûr u bâzûya Muhibbî bakma gel
Hîç bilür misin ki şimdi **kandadır Behrâm-ı Gûr** (MD, 631/6)

Başka bir beyitte ise şair, Behrâm'ın ecel avcısının tuzağına düştüğünü ifade ederek bu hadiseye işaret eder:

Niçe girdi destine cellâd-ı mevtün Sâmi gör
Dâmına düşdi ecel sayyâdınun Behrâmı gör (HZD, G. 136/1)

2.1.25.2. Yaban Eşeği Avlaması

Devlet idaresini vezirlerine bırakarak ömrünü yeme, içme, eğlenceye adayan Behrâm'ın sevdiği şeylerden biri de yaban eşeği avıydı (Şentürk, 2017, c. 2, s. 157). O kadar ki isminin yanına “yaban eşeği” anlamına gelen *gûr* sıfatı eklenmiştir. Bâkî, onun

avlanmasına telmihte bulunarak “feleğin kemendinden kimsenin kurtulamayacağını, Behrâm bile olsan sonunda çukuru göstereceğini” ifade eder:

Kemend-endâz-ı dehrûñ kimse bendinden halâs olmaz
Zamâne gösterür **Behrâm** olursañ ‘âkıbet **gûrı** (BD, G. 484/5)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçını, Behrâm’ın tuzağının kemendine benzetilerek onun yaban eşeği avlamasına telmih yapılmıştır:

Saña gîsûy u şâhidle olubdur nagme-i mutrib
Kemend-i sayd-ı Behrâmî sadâ-yı kûs-u Hâkânî (HBD, K. 21/12)

2.1.25.3. Güçlü Bir Hükümdar Olması

Tökel’in (2000) belirttiğine göre; cesareti, adaleti ve kahramanlıklarıyla meşhur bir hükümdar olan Behrâm’ın devrinde saz, söz ve eğlence o kadar yaygınlaşmış ki insanlar günlerini zevk ve sefa içinde geçirirlermiş. Ayrıca Behrâm’ın hükmettiği yerlerde dört yıl boyunca hiç ölen olmamış (s. 117). Behrâm’ın güçlü bir hükümdar olması şiire de yansyarak telmih edilmiştir. Hayâlî’nin beytinde, Behrâm’ın çok kuvvetli olduğu ancak sonunda menzilinin çukur/kabir olduğu söylenerek hem onun güçlü bir hükümdar olması hem de çukura düşerek kaybolması telmih edilir:

Gerekse **kuvvet-i bâzûda Şâh Behrâm** ol
Bu Zâl-i dehr eder menzilüñi âhır **gûr** (HBD, K. 1/8)

Bâkî ise, Behrâm-ı Gûr’u örnek göstererek dünya malından hiçbir şey kalmayacağını onun güçlü ve ihtişamlı hükümdarlığına telmihte bulunarak ifade eder:

Cihân mülkinden ey Bâkî ne hasıl
Bilürsin behre-i **Behrâm-ı Gûrı** (BD, G. 511/5)

2.1.25.4. Hâvernâk Kasrında Yaşaması

Babası Yezdücürd, şehzadelik yıllarında Behrâm'ı yanında istemedinden onu başkentten uzakta bulunan Hâvernâk sarayına göndermiştir (Şentürk, 2017, c. 2, s. 157). Aşağıdaki beyitte Havernâk kasrına günlerin parlaklığı eriştiğini ve düşmanın Behrâm'ın Havernâk kasrında yaşamasına telmih yapılır:

İrişdi **kasr-ı Havernak**'da revnak-ı eyyam
Ki zabt-1 gûr-1 'adûya bulundı bir **Behrâm** (ND, K. 32/1)

2.1.26. Keyhusrev

İran'ın Keyâniyân sülalesinden Siyâvûş'un oğlu ve Keykâvûs'un torunu olan Keyhüsrev ismi, mecazen ulu padişahlar için sıfat olarak kullanılır (Pala, 2007, s. 268). "Adaleti, merhameti ve diğer iyi davranışlarıyla tanınan Keyhusrev, ülkesini kalkındırma, halkını mutlu ve huzurlu yaşatma yolunda önemli çalışmalarda bulunmuştur." (Yıldırım, 2008a, s. 464). İncelediğimiz divanlarda Keyhusrev'e telmih yapan 26 beyte rastlanmıştır. Divan şiirinde diğer *Şehnâme* kahramanları gibi, güçlü ve ihtişamlı bir padişah olması yönüyle telmih edilir:

İy Muhibbî gaflet itme başa 'akluñ cem' kıl
Kanda gîtdi kanda dur **Keyhusrev** ü Cem Keykûbâd (MD, 409/5)

2.1.27. Nerîmân

İncelenen divanlarda Nerîmân ile ilgili 23 beyit tespit edilmiştir. *Şehnâme*'de Rüstem'in atası ve Sâm'ın babası olan Nerîmân, şiirlerde ünlü bir kahraman olarak anılır (Yıldırım, 2008a, s. 545). Bâkî, bir kasidesinde baba-oğulun kahramanlığına işaret eder ve memduhun düşman üzerine Sâm ve Nerîmân hamlesi yaptığını söyler:

Zûr-1 dest-i devleti gürz-i girân-1 satveti
Düşmen üzre hamle-i **Sâm** u **Nerîmân** eyledi (BD, K. 7/19)

2.1.28. Hârût ve Mârût

Büyü ve sihirle meşhur olan iki meleğin adıdır. Hârût ve Mârût isimleri *Kur'ân*'da bir ayette geçer (Bakara 2/102). “Bazı hadislerde nakledilen, tarih ve tefsir kitaplarında ayrıntılı biçimde yer alan Hârût-Mârût kıssası farklı isimlerle İslâm'dan önceki dinlerde de görülür.” (Demirci, 1997, c. 16, s. 262). Haklarında anlatılan çeşitli rivayetler vardır. İsrâiliyat kaynaklı bu rivayetlerin en meşhuru şöyledir:

İdris peygamber zamanındaki melekler, insanların günahkâr hâllerine bakarak Allah'a “Ya Rab! Meleklerine secde ettirdiğin insanoğlu günah içinde yüzüyor, buna nasıl tahammül ediyorsun?” dediler. Allah onlara “Eğer siz onların yerinde olsaydınız aynı şeyleri yapardınız. Onlardaki nefis ve şehvet sizde olmadığı için böyle söylüyorsunuz.” deyince de “Haşa! Biz onlar gibi yapmazdık!” dediler. O zaman Allah, en güvendikleri iki melek seçmelerini, o iki meleği imtihan için yeryüzüne indireceğini söyledi. Meleklerin en üstünlerinden olan Hârût ile Mârût'u seçtiler. Allah onları Bâbil'e indirdi. Gündüzleri insanların dâvâlarına bakıyorlar, geceleri İsm-i Azam duasını okuyarak göğe çıkıyorlardı. Birgün kocasından şikâyet olan İran'lı Zühre adlı bir kadın bunlara mürâcaat etti. Kadın çok güzeldi. İki de kadına vuruldular ve kâm almak istediler. Kadın onlara ya içki içmelerini/ ya kocasını öldürmelerini, ya da puta tapmalarını şart koştu. Bunlar ilk gün razı olmadılar. İkinci gün kadın şartlarını tekrarladı. Nihâyet üçüncü gün razı olup bu üç şartın en hafifi olan içki içmeyi kabul ettiler, Ancak içkiyi içince, puta da taptılar ve kadının kocasını da öldürdüler. Kadın onların sarhoşluk anında göğe çıkmak için okudukları duayı öğrendi ve semaya yükseldi. Allah da onu gökyüzünde parlak bir yıldızla çevirip insanlara ibret olsun diye orada bıraktı. İşte Zühre (Çobanyıldızı, Venüs) bu kadın imiş. Olaydan sonra Allah bu iki meleği cezâlandırmak istedi. Onlar da İdris peygambere müracaat edip şefâat dilediler. Allah da dünya azabı ile ahiret azabı arasında onları muhayyer bıraktı. Onlar ahiretin ebedî, dünyanın da fânî olduğunu düşünerek dünya azabını istediler. O zaman Bâbil'de ateş dolu bir kuyuya baş aşağıya asıldılar ve insanlarla sihir yoluyla konuşmaya başladılar. Aşağılarındaki suya asla erişmiyorlardı. Kendilerine müracaat eden kişilere sihir ve büyü öğretiyorlar ancak bunu yapmanın günah olduğunu söylüyorlarmış. İbn Hazm'dan bir rivayete göre bir zat, büyü öğrenmek için Hârût ve Mârût'a gider. Onları asılı vaziyette dili sarkmış ve derileri simsiyah olmuş bir hâlde bulunca hayretinden “Lâ İlahe İlla'llah” der. Melekler bunu duyunca adama kim olduğunu sordular. O da insanlardan biri olduğunu söyledi. Hârût ile Mârût ona “Kimin ümmetindensin?” diye sordular, O da “Muhammed ümmetindenim?” diye cevapladı. O zaman Hârût ile Mârût “çok şükür kıyâmet yaklaştı, cezâmızın bitmesi yakındır” diye sevindiler. (Pala, 2007, 194)

Taranan divanlarda Hârût ve Mârût'a telmih yapılan 20 beyit tespit edilmiştir. Sihir öğretmeleri ile bilinen bu iki meleğin isimleri divan şiirinde, sihir ile ve Bâbil kuyusunda asılı olmaları sebebiyle zikredilir.

2.1.28.1. Bâbil Kuyusunda Asılı Olmaları

Önceki başlıkta anlatıldığı üzere Hârût ve Mârût, işledikleri günahın cezasını dünyada çekmek istedikleri için Bâbil kalesinde içi ateş dolu bir kuyuya baş aşağı olarak asılmışlardır. Kıyâmete kadar orada baş aşağı duracaklarına inanılır. Şiirlerde iki meleğin ismi kuyu motifiyle birlikte anılır.

Hayâlî, sevgiliye aşkının ne kadar eskiye dayandığını dile getirmek için, Hârut'un Bâbil kuyusuna asılmasını anımsatarak henüz Bâbil içinde kuyu ve Hârût yok iken kendi canının sevgilinin çene çukurunun misafiri olduğunu ifade eder:

Mihmân-ı zenahdânuñ idi cân-ı Hayâlî
Hârût ile çâhı yok iken **Bâbil** içinde (HBD, G. 63/5 (Hâ'))

2.1.28.2. Sihir Öğretmeleri

Bâbil kuyusuna asılan Hârût ile Mârût'un burada insanlarla sihir yoluyla konuştukları rivayet edilir. Divan şiirinde Babil ahali, Hârut ve Mârut adlı meleklerden büyü öğrenmeleri sebebiyle dünyadaki bütün büyücü ve sihirbazların ustaları olarak kabul edilir. Dünyaya sihirbazlık ve büyü'nün buradan yayıldığına inanılır (Şentürk, 2017, c. 2, s. 9).

Divan şiirinde sevgilinin sihirbaz motifinde kullanımı çok yaygındır. Emrî de aşağıdaki beytinde sevgilinin çenesinden çıkan ayva tüylerini sihirbaz olarak nitelendirir ve Bâbil kuyusuna telmihte bulunur:

Henüz ayagı tozıyla gelüpdür **çâh-ı Bâbilden**
 Hat-ı **sehhâr-ı** dilber kim zuhûr itdi zenahdândan (ED, G. 396/2)

Zâtî'ye göre sevgilinin gözü bütün sihirbazların sihirden fazla olmuştur, Hârût bunu duyunca (utancından) yere geçip baş aşağı olmuştur:

Gözün **sihri** kamu **sehhâr sihrenden** füzûn olmuş
Anı **Hârût** işitmiş yire geçmiş **ser-nigûn** olmuş (ZD1, G. 602/1)

2.1.29. Siyâvuş

İran'ın mitolojik kahramanlarından biri olan Siyâvuş (Yıldırım, 2008a), Keykâvus'un oğludur, Rüstem tarafından büyütülmüştür. İran-Turan savaşları sırasında Efrâsiyâb tarafından öldürülmüştür (s. 632). İncelenen divanlarda Siyâvuş ile ilgili 19 beyte rastlanmıştır. Şiirlerde genellikle öldürülmesi telmih edilir. Aşağıdaki beyitte şair “sultân-ı Türk” terkibi ile Siyâvuş'un Türk hükümdar tarafından öldürülmesine işaret etmektedir:

Müdde'îler kavlini gûş eyle iy **sultân-ı Türk**
Katl-i 'uşşâk eyleyüp hem çü **Siyâvuş** eylegil (MD, 1997/2)

2.1.30. Behmen

İran hükümdarlarından Goştasp'ın torunu, İsfendiyâr'ın oğlu olan Behmen, adaletiyle ünlü bir hükümdardır ve onun döneminde insanlar güven ve huzur içinde yaşamışlardır (Yıldırım, 2008a, s. 142). İncelenen divanlarda Behmen ile ilgili 18 beyit bulunmaktadır. Şiirinde Behmen, güçlü bir savaşçı olması ve Rüstem'den intikam alması yönüyle hatırlatılır.

2.1.30.1. Güçlü ve Savaşçı Bir Hükümdar Olması

Behmen, divan şiirinde genellikle tacı ve tahtı ile birlikte kahramanlık sembolü olarak geçer. Taberî'ye göre Goştasb'ın ardından tahta geçen Behmen, büyük bir devleti idare ediyor, Ortadoğudan Hind'e kadar tüm ülkelerden haraç alıyordu. İsrailoğulları beyinin ayaklanıp vergi vermeyi reddetmesi üzerine, Buhtunnasır'ı üç yüz bin kişilik orduyla İsrailoğulları üzerine gönderen ve o civarı yerle bir ettiren Behmen'di.” (akt. Tökel, 2000, s. 115, 116). Aşağıdaki beyitte Dârâ ile birlikte ismi geçen Behmen, güçlü bir hükümdar olması yönüyle telmih edilmektedir:

Esb-i devletden düşersin hâk-i gûra ser-nigûn
Ey şeh-i devrân gerek Dârâ gerekse **Behmen** ol (UD, G. 78/8)

Rüstem tarafından yetiştirilen Behmen, savaşçılığıyla da sembol hâline gelmiştir. Âlî'nin beytinde geçen “Behmen-ceng” ifadesi ile bu özelliğine işaret edilir:

Şeh-i evreng-i vegâ hazret-i Sultân Selîm
Ol durur var ise Dârâ-dil ü **Key-Behmen-ceng** (GAD, K. 24/9)

2.1.30.2. Rüstem'den İntikam Alması

Şehnâme'ye göre (Yıldırım), İsfendiyâr okla yaralandıktan sonra oğlu Behmen'i yetiştirmesi için Rüstem'e teslim eder. Behmen büyüdüğünde dedesi Goştâsp'tan sonra tahta geçer ve babasının intikamını almak ister. Bunun üzerine Rüstem'in babası olan Zâl'ı esir alır ve oğlu Ferâmûrz'u savaşta yenerek öldürür. Sonra yaptıklarına pişman olarak Zâl'ı serbest bırakır (2008, s. 144). Behmen'in Rüstem'le savaşması şiirlerde telmih konusu olmaktadır. Aşağıdaki Rüstem Nevruz'a benzetilmiş; Behmen de hem kış mevsimi hem de hükümdar anlamında tevriyeli kullanılarak Rüstem ile arasındaki savaşa işaret edilmiştir:

Tığın güneşün çekdi gelüp **Rüstem-i Nev-rûz**
Anı aradı geçdi geçüp **leşker-i Behmen** (ZD, K. 71/4)

2.1.31. Keykubâd

İran'ın Pişdâdiler sülalesinden sonra Keyâniler sülalesinin ilk hükümdarı olan Keykubâd, adaletiyle ün salmıştır (Pala, 2007, s. 268). İyi ve güler yüzlü bir hükümdar olarak anılan Keykubâd döneminde halk mutluluk ve refah içinde yaşamıştır (Yıldırım, 2008a, s. 471). Şiirlerde diğer Keyâniyân hükümdarları gibi tahtı, tacı ve ülkesi ile birlikte anılarak ünlü bir hükümdar olması yönüyle telmih edilir. Taranan divanlarda Keykubâd'a telmih yapılan 17 beyit tespit edilmiştir.

Hükümdar şairlerden biri olan Muhibbî âşık kimliği ile söylediği aşağıdaki beyitte Keykâvus'un tahtını ve Keykubâd'ın mülkünü istemediğini, sevgilinin mahallesinde bir köle olsa bile kendisine yeteceğini dile getirerek aşkının büyüklüğünü ifade eder:

Baňa yiter kûy-ı dilberde ger olsam bir gedâ
İstemem ben taht-ı Keykâvus u **mülk-i Keykubâd** (MD, 371/4)

2.1.32. Keykâvûs

Avesta'da (Yıldırım, 2008a) Keykubâd'ın çok güçlü, ferr sahibi ve yetenekli olduğu söylenen oğlu Keykâvûs, Keyaniler döneminin ikinci ve en önemli hükümdarı olup yüz elli yıl hükümdarlık yapmıştır. Yedi ülkenin hâkimi olarak anılan Keykâvus döneminde İran-Turan savaşları gerçekleşmiştir (s. 468-470). Taranan divanlarda kendisi ile ilgili 16 beyit bulunan Keykâvûs, önemli bir hükümdar olması ve gücü sebebiyle şiirlerde telmih edilerek dünyanın geçiciliği ve insanın acizliği ön plana çıkarılır:

Baňa sorma bilmezem ben bir fenâ sultânıyam
Devlet-i dünyâyı **Keykâvûs** u Efrîdûn'a sor (GAD, G. 402/6)

2.1.33. Dahhâk

Dahhâk (Yıldırım, 2008a), Pîşdâdiyân hanedanının beşinci hükümdarıdır ve *Ejdehâk*, *Ejdhâ*, *Ejdhâ-peyker*, *Ejdhâ-çeşm*, *Ejdhâ-dûş* isimleriyle de tanınır. On kötülüğü, kötü gelenek ve afeti ilk olarak yapması ve insanlar arasında yaygınlaştırması sebebiyle “deh âk” (on ayıp) olarak anılır (s. 227). Dahhâk, omzunda bulunan ve insan beyni ile beslenen iki yılanı ve Ferîdun'a yenilmesi ile beyitlerde telmih edilir. İncelenen divanlarda Dahhâk'a telmih yapılan 14 beyit tespit edilmiştir.

2.1.33.1. Omzunda İki Yılan Bulunması

Efsaneye göre (Şentürk, 2019) şeytan Dahhâk'ın omuzlarından öpünce iki omzundan yılan başı şeklinde et parçası çıkmış. Hiçbir hekim bunu tedavi edememiş. Bir gün şeytan hekim kılığında ona gelerek omzundaki yılanlara her gün bir çocuk beyni

yedirirse iyileşeceğini söylemiş. Bu sebeple ülkede her gün iki çocuk bu yılanlar için feda edilirmiş (c. 3, s. 16). Dahhâk’la ilgili bu olağanüstü hikâyeye şiiirlerde telmih konusu olmuştur. Sevgilinin omzundan iki yana düşen siyah zülfü Dahhâk’ın yılanlarına benzetilerek çeşitli mazmunlar kurulmuştur.

Örneğin Zâtî, sevgiliyi ağlarken hayal eder ve onun yılan gibi olan saçlarını kendi boynuna saldığını düşünerek kendisini sevinç ülkesinin Dahhâk’ı yapacağını söyler:

Saçı **mârın** sala ger boynumuza aglar iken
Bizi ol şüh ferah mülkine **Dahhâk** eyler (ZD1, G. 392/6)

Kabûlî, Dahhâk’ın omzundaki yılanların beyin yemesine telmihte bulunarak sevgilinin omzuna dökülen amber kokulu saçlarının, Dahhâk’ın yılanları gibi katline kasdettiğini ifade eder:

Katlüme kasd itdi âhir **ef’i-i Dahhâk-veş**
Ol iki gîsûy-ı müşğîn mûy-ı ‘anber-bû yine (KD, G. 340/3)

Hayâlî ise bir kasidesinde başka şairleri eleştirmek için birkaç mısra ile insanların beynini yediklerini söyleyerek Dahhâk’a telmih yapar:

Bir iki mısra‘ ile **magzını** yerler nâsuñ
Düş-i²⁹ **Dahhâk**daki ol **iki mârân**-şekil (HBD, K. 8/24)

2.1.33.2. Feridun’a Yenilmesi

bk. “2.1.22.2. Dahhâk’ı Yenmesi”

²⁹ Divanda “Düş-u” şeklinde yazılsa da anlamı tam karşılaması için metin tamiri yapılmıştır.

2.1.34. Deccâl

Kıyametin büyük alametlerinden biri olarak bilinen Deccâl (Canım, 2018) bir gözü kör, evsafı meçhul bir yaratık olarak anlatılır. Ayrıca kıyamete yakın ortaya çıkacağı, tanrılık iddiasında bulunacağı, bir yanında cennet bir yanında cehennem bulunacağı, bir adımda kıtaları katedeceği, bir eşeğe binmiş olarak dolaşacağı ve iki kaşının arasında kafir yazacağı rivayet edilir (s. 263). Taranan divanlarda kendisine telmih bulunan 14 beyit tespit edilmiştir. Deccâl’le ilgili telmih konuları şöyledir:

2.1.34.1. Eşek Üzerinde Dolaşması

Deccâl ile ilgili rivayetlerde onun eşek üzerinde dolaştığı tasvir edilir. Bu sebeple şiirlerde Deccâl’in eşeği anlamında “har-ı Deccâl” terkibi kullanılarak bu durum telmih edilmektedir. Âlî, rakibi Deccâl’in eşeği olarak tanımlayarak onu aşağılar:

Rakîbâ râh-ı gamda her kuluñ bir gûne âh eyler
Dahî ben şimdi bildüm kim **har-ı deccâl** imişsin sen (GAD, G. 1076/2)

2.1.34.2. Kıyametten Önce Ortaya Çıkması

Deccâl’in kıyametten önce ortaya çıkacağına inanılmaktadır. Bu sebeple aşağıdaki beyitte devr-i Deccâl sözü ile kıyamet öncesine telmih yapılmaktadır:

Gelmemişdür böyle bir ‘ifrit-sîret har-sıfat
Devr-i Deccâla gelince tâ zamân-ı ‘Îsden (KD, K. 12/7)

2.1.34.3. Mehdî’ye Yenilmesi

Güçlü bir ordusu bulunan Deccâl’in her türlü kötülükten sonra Mehdî’nin ordusuyla savaşağı ve ona yenik düşeceği anlatılır (Şentürk, 2019, c. 3, s. 63). Rûhî kasidesinin bir beytinde bu inanışa telmihte bulunarak memduhu över ve düşmanın galip gelemeyeceğini belirtir:

Bahs idüp nice urur pençe senüñle düşmen
Mehdi-i hâdiye olur mı mukâbil **deccâl** (BRD, K. 22/21)

2.1.35. İsfendiyâr

Ünlü İran kahramanlarından olan İsfendiyâr (Yıldırım, 2008a), Lohrâsp'ın torunu ve Goştâsp'ın oğlu olarak bilinir. Dünya pehlivanı olarak anılan İsfendiyâr Zerdüş inancını yaymaya çalışır ve bu çabalarına karşılık olağanüstü özellikler kazanır (s. 425). Bu özellikleri ve Rüstem'le savaşı divan şiirinde telmih edilen konulardandır. İncelenen divanlarda İsfendiyâr'a telmih yapılan 14 beyit tespit edilmiştir.

2.1.35.1. Güçlü Bir Pehlivan Olması

Diğer İran kahramanları gibi İsfendiyâr da kahramanlık sembolü olarak şiirlerde anılmaktadır. Kasidelerde memduh ile kıyaslanarak onunla eşit ya da daha aşağı gösterilerek memduhu övmek için İsfendiyâr'ın güçlü bir pehlivan olmasına işaret edilir:

İsfendiyâr-ı dehr ü Nerîmân-ı 'asr olup
 Tîguñ dem-â-dem eyleye Hak hûn-feşân-ı ceng (GAD, K. 59/44)

2.1.35.2. Rüstem ile Savaşı

Rivayete göre (Yıldırım, 2008a), Goştâsp oğlunu kıskandığı için daha önce söz verdiği tahtını ona bırakmaz. Birtakım bahaneler uydurarak oğlunu öldürtmek amacıyla onu Rüstem ile savaşa gönderir. Bilge Camâsb'dan edindiği bilgilere göre İsfendiyâr'ın ölümünün Rüstem elinden olacağını bilmektedir. İsfendiyâr, babasının istediğini yaparak Zâbulistan'a gider ve Rüstem'le savaşı (s. 425). Bu savaş sebebiyle divan şiirinde İsfendiyâr ismi genellikle Rüstem ile birlikte anılır. Aşağıdaki beyitte şair, Rüstem ile İsfendiyâr'ın cenginden bahsederken bu hadiseye telmihte bulunur:

'Ayş u safâ-yı 'ahd-i Cem ü devr-i câmı gör
 Bahs itme **rezm-i Rüstem ü İsfendiyâr**dan (BD, G. 377/3)

2.1.35.3. Vücutuna Silah İşlememesi

Tâberî'nin *Şehnâme*'den aktardığına göre (Tökel, 2000); İsfendiyâr, Zerdüş't tarafından yıkanarak kendisine büyü yapılmış ve vücutuna silah işlemez hâle gelmiştir. Gözlerini yumduğu için su gözlerine değmemiştir, bu nedenle gözleri bu büyüden etkilenmemiştir (s. 182). İsfendiyâr'ın *Rûyîn-ten* lakabı ile anılmasının temelinde bu hadise yatmaktadır. İsfendiyâr'ı buza, Rüstem'i de bahara benzeren şair, aşağıdaki beyitte İsfendiyâr-ı Rûyîn-ten terkibi ile bu hadiseye, baharın buzu helak etmesiyle de Rüstem'in onu öldürmesine telmih yapmaktadır:

Olup dururdu yah **İsfendiyâr-ı Rûyîn-ten**
Bahâr irişdi helâk itdi anı çün Rüstem (ZD, K. 13/6)

2.1.35.4. Gözlerinden Vurularak Öldürülmesi

Rivayete göre (Tökel, 2000) İsfendiyâr ile savaşa tutuşan Rüstem, onun vücutuna silah işlemediği için çok zorlanır, kendini koruyamaz ve vücutunda pek çok yara açılır. Savaşı yarıda bırakarak yaralı hâlde babası Zâl'in yanına gider. Babası da kendisini büyüten Simurg'dan yardım ister. Simurg, Rüstem'e gösterdiği bir ağaçtan ok yapmasını ve bu oku İsfendiyâr'ın gözüne saplamasını, onu ancak bu şekilde öldürebileceğini söyler. Rüstem Simurg'un dediklerini yaparak savaşı kazanır (s. 184-185). Zâtî, aşağıdaki beyitte Rüstem'in Simurg'un yardımıyla yaptığı ok ile İsfendiyâr'ı yenmesine işaret ederek bu hadiseye telmihte bulunur:

Tîr-i nusret gözlerini kûr ider olursa ger
Düşmenüñ **İsfendiyâr** ey Rüstem-i destân-ı feth (ZD, K. 35/36)

2.1.36. Kaknûs/Koknus

Güzel sesli ve güzel renkli bir kuş olan kaknûs (Yıldırım, 2008a); bin yıl yaşaması, gagasında üç yüz altmış deliğe sahip olması, ilginç sesler çıkararak diğer kuşları etrafına toplaması ve küllerinden yeniden doğmasıyla bilinir (s. 475). Bu özellikleri ile

beyitlerde telmih edilerek çeşitli benzetmelere ve mazmunlara konu olmuştur. Taranan divanlarda kaknûsun telmih edildiği 14 beyte rastlanmıştır.

2.1.36.1. Küllerinden Yeni Bir Kaknus Ortaya Çıkması

Rivayete göre, “[b]in yıl yaşadıkdan sonra ömrünün son günlerinde odun parçaları toplayarak üzerinde oturup ötmeye başlar ve kendinden geçinceye kadar sesini kesmez. Kanatlarını çırpar, gagasını dışisinin gagasına sürerek kıvılcım çıkartır ve çıkan ateşle yanıp kül olur. Küllerinden bir yumurta oluşur ve bu yumurtadan yeni bir koknus meydana gelir.” (s. 475). Küllerinden yeniden doğması ile tanınan kaknus bu yönüyle divan şiirinde telmih unsuru olmuştur. Şiirlerde ateş ve yanma ile ilgili kelimelerle birlikte *hâkister* kelimesi kullanılarak bu hadiseye telmih edilir:

Umaram **hâkister**ümden ide bir ‘âşık zuhûr
Olmayam gayretde eksük ‘Âşıkâ **kaknûs**dan (AÇD, G. 55/6)

Usûlî, sevgiliye güvercin ile haber gönderdiğini düşünerek güvercinin sevgiliye onun aşk acısıyla nasıl yandığını anlattığında kaknus gibi gagasından ateş saçarak tutuşup yanacağını ifade ettiği beyitte, telmih yoluyla aşk acısının büyüklüğünü ve gönlünün yangınını dile getirir:

Sûzum ‘arz itse kebûter yâre **sûzum**dan benüm
Od saçup **minkârdan kaknûs** gibi **biryân** olur (UD, G. 23/3)

2.1.36.2. Gagasında Delikler Bulunması ve İlginç Sesler Çıkarması

Gagasında üç yüz altmış delik bulunan kaknus, dağların yamaçlarına konarak ilginç sesler çıkarır ve diğer kuşları etrafına toplayarak onlardan birkaçını kendisine yem eder (Yıldırım, 2008a, s. 475). Aşağıdaki beyitte şair, kaknus nağmesinin ne olduğunu anlamak isteyenlerin, kendisinin neye benzeyen delikli göğsünün iniltisini dinlemelerini söyleyerek kaknusun gagasının delikli olmasına ve çıkardığı ilginç seslere telmihte bulunur:

Bu **delüklü** sînemüñ ney gibi gûş it nâlesin
Neydügin bilmek dilerseñ **nagme-i koknusı** sen (LD, G. 351/2)

Muhibbî de bir önceki beyitle benzer bir manada gönlünü kaknusa benzeterek *nâliş* kelimesi ile onun çıkardığı seslere, *ateş* kelimesiyle de yanıp kül olmasına işaret eder:

Bilmek isterseñ eger cânâ derûnum **nâlişin**
Âteş-i ‘ışk içre bak bu gönlümün **kaknûsına** (MD, 3075/5)

2.1.37. İsrâfil

Dört büyük melekten biridir. Kaynaklara göre (Pala, 2007) kıyâmete kadar Levh-i Mahfûz’a bakacağı ve diğer meleklerle ne yapacaklarını haber vereceği bilinir. Kıyametin kopuşunu sûruyla haber verecektir. Sûra ilk üflediğinde bütün canlılar ölecek ve ikinci üflediğinde hesap vermek için dirileceklerdir (s. 239). İncelenen divanlarda İsrâfil’e telmihte bulunan 13 beyit tespit edilmiştir.

Aşağıdaki beyitte İsrâfil’in sûra ikinci üfleyişiyle canlıların dirileceğine telmih yapılarak bülbüller ıslık çaldıkça ölü çiçeklere tekrar hayat kokusu eriştiği anlatılır:

İrişür **emvât-1** ezhâra yine bûy-1 **hayât**
Sûr-ı İsrâfilveş bülbüller urdukça safir (GAD, K. 83/3)

2.1.38. Kirâmen Kâtibîn

Kaynaklara göre (Pala, 2007) insanların işlediği amelleri yazmakla görevli olan kirâmen kâtibîn melekleri, her insanın sağ ve solunda olmak üzere iki tane olup o insandan ayrılmazlar. Sağdaki sevapları hemen yazar, soldaki ise günahları o insan pişman olup tevbe etmesini bekleyerek geciktirerek yazar (s. 276). İncelenen divanlarda bu konuda 13 beyit tespit edilmiştir. Divan şiirinde bu meleklerin ismi anılarak günahları ve sevapları yazmalarına telmih edilir:

Günâhından geçer ‘uşşâkuñ ol hattı güzel dilber
Kirâmen Kâtibîn ehl-i cünûn için kalem çalmaz (YBD, G. 154/2)

2.1.39. Erdişîr/Erdşîr

Sâsânî Devleti kurucusu Bâbek'in oğlu olan Erdeşîr; sanat, bilim ve Zerdüşîtinin yüceltilmesi ile bilinir; on dört yıl boyunca Erdevân'la savaştıktan sonra yerini oğlu Şâpûr'a bırakır (Şentürk, 2020, c. 4, s. 190). Kahramanlık ve mertlik sembollerinden biri olan Erdişîr, bu özellikleri ile şiirlerde telmih edilir. Taranan divanlarda Erdişîr'e telmih yapılan 12 beyit bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte şair kendisini belinde parlak kılıcı ile cesur Erdişîr'e benzetirken onun kahramanlıklarına işaret eder:

Bilümde tîg-i münîrüm çü **Erdşîr-i dilîr**
Elümde gürz-i devâtum mişâl-i Rüstem olam (GAD, G. 927/8)

2.1.40. Hurşîd ile Ferahşâd

Şeyhoğlu Mustafa'nın 1387'de kaleme aldığı 7903 beyitlik mesnevisi *Hurşîdnâme*'nin karakterleridir. Dinî-tasavvufî içerikli bir aşk mesnevisi olan eserde anlatılan Hurşîd ile Ferahşâd arasındaki aşk hikayesi kısaca şöyledir:

Cemâbâd'da taht kurmuş olan, İran şahı Siyavuş'un Hitâyî Ay Hatun'dan bir kızı olur. Çocuğa Hurşîd adı verilir. Müneccimler Hurşîd'in talihine bakarlar ve bu kızın, güzelliği yüzünden 16 yıl sonra ülkenin büyük bir savaş ve felâketlere uğrayacağını söyler. Zaten oğlan istediği hâlde kız çocuğu olduğu için üzülen Siyavuş, Ay Hatun'a kızı ortadan kaldırmayı teklif eder. Ay Hatun razı olmuş gibi görünerek çocuğu Dârü'l-Melek kalesine gönderir ve yeni ölmüş bir bebeğe Hurşîd'miş gibi cenaze töreni düzenletir. Hurşîd kalede gizlice büyütülür. Öğretimi için hocalar tutulur. Aradan 16 yıl geçer. Bu arada Siyavuş'un diğer hanımları Hurşîd'in yaşadığını haber alarak durumu Siyavuş'a söylerler. Siyavuş dört yiğidiyle beraber Dârü'l-Melek kalesine, onu öldürmeye gider. Oraya varınca kızının güzelliği karşısında hayrete düşer ve onu öldüremez. Diğer dört yiğit ise bu güzellik karşısında bayılıp düşerler. Siyavuş kızını alıp Cemâbâd'a gelir. Burada mutlu günler başlar. Ancak bayılan dört yiğit kendilerine geldiklerinde birbirlerine Hurşîd'in güzelliğini anlatarak geri dönerlerse de bir tanesi aşkından dolayı Cemâbâd önlerinde can verir. Diğer üçü ise ona bir mezar kazarlar ve şehre girmeden üç ayrı istikamete yola çıkarlar. Bunlardan biri olan Âzâd, Mağrib'e gider ve Hurşîd'i dilinden düşürmeyerek bir mecnûn hayatı sürer. Onun anlattıklarını Mağrib şehzâdesi Ferahşâd duyup Hurşîd'e âşık olur. İkisi birlikte Cemâbâd'a doğru yola çıkarlar. Bu sırada Siyavuş, Hurşîd için sarayın bahçesine geniş bir köşk yaptırmış olup onun varlığını halktan gizlemektedir. Oysa Hurşîd dadısı ile birlikte gizli bir yoldan şehre çıkar ve şehrin yakınlarında ölen âşığın mezarını görür. Onun mezarı üstüne bir türbe yaptırır. Buraya Hıdırellez (Hızır-İlyas) adı verilir. Cemâbâd'a gelmekte olan Ferahşâd ile Âzâd bu türbede

konaklayarak Hurşîd'i görürler. Hurşîd ile Feraşşâd arasında bir aşk başlar ve gizli gizli buluşurlar. (Pala, 2007, s. 213)

Mesnevilerin hemen hepsinde olduğu gibi Hûşîd ve Feraşşâd kavuşmak için türlü sıkıntılar çekerler ve mutlu sona ererler. Şiirlerde de bu aşka, hikâyeye ve Hurşîd'in güzelliğine telmihler yapılır. İncelenen divanlarda Hûşîd ile Feraşşâd'a telmih yapılan 11 beyit tespit edilmiştir.

2.1.40.1. Hurşîd ve Feraşşâd'ın Aşk

Divan şiirinde Hurşîd ve Feraşşâd isimleri anılarak onların aşk hikâyelerine telmih edilir. Aşağıdaki beyitte şair gönlü Feraşşâd olarak tanımlar ve sevgilinin güzelliğini de Hurşîd'in yüzüne benzeterek bu hikâyeye işaret eder:

Şol güzel kim san'at-ı cevr ü cefâ Cemşîdidür
Dil **ferahşâd** eyleyen anuñ **yüzi hurşîdidür** (ZD1, G. 442/1)

2.1.40.2. Hurşîd'in Güzelliği

Yukarıda anlatılan hikâyeye göre Hurşîd'in görenleri bayıltan bir güzelliği vardır (Pala, 2007, s. 213). Bu sebeple şiirlerde onun yüzüne vurgu yapılır. Bâkî, sevgilinin güzelliğini anlatmak için onun yüzünü Hurşîd'e benzetir ve Feraşşâd bir daha dünyaya gelirse kendisine kulluklar edeceğini dile getirir. Şair bu beyitte hem Hurşîd'in güzelliğine hem de Feraşşâd ile olan hikâyelerine telmihte bulunur:

'Ahdünde eger 'âleme bir dahı gelürse
Kullıklar ider sen **yüzi hurşîde**³⁰ **Feraşşâd** (BD, G. 35/5)

³⁰ Divanda "hûşîd" şeklinde transkribe edilen bu sözcükte metin tamiri yapılmıştır.

2.1.40.3. Âzâd'ın Ferahşâd'a Yardım Etmesi

Anlatıya göre Ferahşâd, Hurşîd'in hikayesini Âzâd isimli kişiden duyar ve onun peşine takılarak Hurşîd'i bulur (Pala, 2007, s. 213). Aşağıdaki beyitte âzâd-Horşîd-Ferahşâd kelimeleri bir arada kullanılarak bu duruma telmih edilir:

Bend-i gamdan bendesin ol servüm **âzâd** eylemez
Ol yüzi **Horşîd**³¹ gam-gînin **Ferahşâd** eylemez (ZD1, G. 533/1)

2.1.40.4. Birbirlerine Şiir Okumaları

Hikâyeye göre Hurşîd ve Ferahşâd birbirlerini gördüklerinde aşka tutulur ve birbirlerine şiirler okurlar (Pala, 2007, s. 213). Zâtî bir beytinde bu duruma telmihen sevgilinin şeker dudağından gelen tatlı sözlerinin canını Ferahşâd eylediğini söyler:

Husrevâ cânı **Ferahşâd** eyledi
Ol şeker lebden gelen **şîrîn makâli** Hurremün (ZD1, G. 779/2)

2.1.41. Gîv

Şehnâme kahramanlarından biri olan (Şentürk, 2021) Gîv; Gûderz'in oğlu, Zâloğlu Rüstem'in damadı ve Bîjen'in babasıdır. Keyhüsrev'i Çin'den İran'a getirip tahta oturtmasıyla bilinir (c. 5, s. 183). Kahramanlık ve yiğitlik sembollerinden biri olan Gîv, bu yönlerine telmih edilerek memduh övülürken kıyas olarak zikredilen isimlerden biridir. Taranan divanlarda Gîv ile ilgili 9 beyit bulunmaktadır.

Hayâlî, Sultân Süleymân'a söylediği bir kasidesinde onu methetmek için Bîjen, Gîv ve Hûşeng'in onun zavallı kulları olduğunu ifade eder:

Şeh-i zamâne Süleymân-ı ins ü cin³² ki anuñ

³¹ Divanda "Hôrşîd" şeklinde transkribe edilen bu sözcükte metin tamiri yapılmıştır.

Kemîne kullarıdur Bicen ü **Gîv** ü Hûşeng³³ (HBD, K. 7/13)

2.1.42. Kaydafâ

Azerbaycan’da Berda ülkesi, Mısır ya da Batı Anadolu kraliçesi olduğu rivayet edilen Kaydafâ (Pala, 2007), Evliyâ Çelebi’ye göre Marmara ülkesi kraliçesidir. İskender bu ülkeyi fethetmenin yollarını aramak için kimliğini gizleyerek ülkeyi dolaşır ancak sonunda yakalanınca Kaydafâ, kendisine ve ülkesine dokunmaması için söz alıp onu serbest bırakır. İskender sözünde durmak istese de o ülkeyi ortadan kaldırmak ister. Hızır’ın yardımıyla göl hâlinde bulunan Karadeniz’i Akdeniz’e akıtarak Kaydafâ’nın ülkesini sular altında bırakır (s. 262-263).

Taranan divanlarda 8 beyitte telmih edilen Kaydafâ ismi ülkesinin sular altında kalması ile anılır. Aşağıdaki beyitte bu hadiseye telmih edilmektedir:

Tîgün ‘adû vilâyetini şöyle yıkdı kim
San **mülk-i Kaydafâ** durur itdi **harâb âb** (HD, K. 10/24)

2.1.43. Bîjen

İran kahramanlarından Rüstem’in kız kardeşinin oğludur (Yıldırım, 2008a, s. 171). Efsaneye göre (Şentürk, 2017) Bîjen, bir av sırasında Efrâsiyâb’ın kızı Menîje’ye âşık olur ve kız da onun aşkına karşılık verir. Menîje, Bîjen’i sarayında gizler ve Efrâsiyâb bu durumu öğrenince Bîjen’i cezalandırarak yedi yıl boyunca bir kuyuya hapseder. Sonra bir tüccar kılığına giren Rüstem, Menîje’nin yardımıyla Bîjen’i kuyudan kurtarır ve İran’a götürür (c. 2, s. 240). İncelenen divanlarda Bîjen’e telmih yapılan 5 beyit tespit edilmiştir. Bîjen ismi şiiirlerde çoğunlukla kuyuya atılması ve Rüstem’in onu kurtarması ile anımsatılır.

³² Divanda “ins-ü-cin” şeklinde yazılan bu kısımda metin tamiri yapılmıştır.

³³ Divanda “Bicen-ü-Gîv-ü-Hûşeng” şeklinde yazılan bu kısımda metin tamiri yapılmıştır.

Aşağıdaki beytin ikinci mısrasında da âşığın âh ateşinden çıkan duman, Bîjen’i kurtaran Rüstem’in kemendine benzetilerek bu hadiseye telmih edilir:

Sirişk-i çeşm-i hûn-bârum Peşeng-i eşk-bendümdür
Duhân-ı nâr-ı âhum **Bîjen-i Rüstem-kemendümdür** (GAD, G. 306/1)

2.1.44. Sührâb

Taranan divanlarda 5 beyitte telmih edilen Sührâb (Pala, 2007), Rüstem’in bir Türk hükümdarının kızından olan oğludur. Babasını tanımadan büyümüştür. Rüstem ile bir savaşta karşı karşıya gelmişler, Sührâb kazanmak üzereyken Rüstem bir hile ile onu yenmiştir (s. 411). Sührâb ölmek üzereyken Rüstem onun oğlu olduğunu anlayıp kurtarmaya çalışsa da başarılı olamamıştır (Yıldırım, 2008a, s. 635). Aşağıdaki beyitte Muhibbî bu hadiseye telmihte bulunur:

Katlüme hançer çeküp gamzeñ emân virmez amân
Sanki **Rüstemdür** gelür ceng itmege **Suhrâb**-ıla (MD, 3137/4)

2.1.45. Âz

Sözlük anlamı “Aç gözlülük, hırs, tamah”³⁴ olan *âz*, Fars mitolojisinde *hırs devine* verilen isimdir. “Bundehişn’e göre Âz, ‘her şeyi yutan, bir şey bulamadığında da kendisini yiyen bir canavardır.’ Dünyadaki her şey verilse de onu doyumak mümkün olmaz. [...] Hırs büyük bir ağaca benzetilirse kızgınlık ve kıskançlık gibi diğer kötü huylar da onun dallarıdır.” (Yıldırım, 2008a, s. 117). Divan şiirinde hırs ile ilgili beyitlerde genellikle “hırs u âz” şeklinde kullanılır. İncelenen divanlarda *âz devine* telmih yapılan 4 beyit tespit edilmiştir.

Lâmi’î bir kasidesinde, devlet erkanını hırsından dolayı *âz devine* benzetir ve ağzını kocaman açtığını, bütün dünyayı rüşvet olarak versen çok demeden bütün yutacağını ifade ederek bu canavara telmihte bulunur:

³⁴ bk. <http://lugatim.com/>

‘Âlemi rışvat virürseñ çok dimez bütün yudar
Şöyle açmış **hırs u âz** agzın bu gün erkânımız (LD, K. 7/75)

2.1.46. Gâv-i Zemîn

Eskilerin evren anlayışına göre (Şentürk, 2021) dünya, bir öküzün boynuzları üzerinde durmaktadır. Dünyanın birçok kültüründe kabul gören bu inanış İslâm kültüründe de karşılık bulmuş hatta meydana gelen depremlerin bu öküzün silkelenmesiyle oluştuğuna inanılmıştır (c. 5, s. 71).

Mehmet Halit Bayrı, İstanbul halkının bu inancını şöyle anlatır: “Yine halk arasında söylenen bir efsaneye göre dünya bir öküzün iki boynuzu arasında durur. Öküz yakuttan dört köşeli tek parça bir taşta basar. Taş bir ateş üzerindedir. Bu ateş Allah’ın ölçülmez ve sonu gelmez kudretine dayanır.” (akt. Şentürk, 2021, c. 5, s. 71). Bazı beyitlerde *gâv*, *gâv-i zemîn* kelimeleri ile bu inanca telmih yapılır. İncelenen divanlarda bu konuda 3 beyit tespit edilmiştir.

Boynuzlarında dünyayı taşıması sebebiyle bu öküzün yükü çok ağırdır. Bâkî bu duruma ve inanca işaret ederek saba rüzgarının sevgilinin yolunun tozunu rakibin yüzüne kondurduğunu söyler ve rakibi yeryüzünün yükünü taşıyan öküze benzetir:

Gerd-i râhın çihre-i agyâra kondurmuş sabâ
Yükledük ol **gâve** hep **rûy-ı zemîn**ün minnetin (BD, G. 383/2)

2.1.47. Hürmüz

İran hükümdarlarından Nûşirevân’ın oğlu olan Hürmüz, babasının ölümünden sonra tahta geçmiştir (Canım, 2018, s. 287-288). Taç giymesi ve gözleri çıkarılarak tahttan indirilmesi divan şiirinde telmih edilen unsurlardır. Taranan divanlarda Hürmüz’ün telmih edildiği 3 beyte rastlanmıştır.

2.1.47.1. Tacı İlk Giyen Hükümdar Olması

Hürmüz, murassa tacı ilk giyen kişi olması sebebiyle divan şiirinde *Hürmüz-i tâcdâr* olarak anılır (Canım, 2018, s. 288). Zâtî, bu duruma telmihen nergisi bağ ülkesinde tac giyen Hürmüz'e teşbih eder:

Mülk-i bâga oldı **Hürmüz** bigi nergis **tâcdâr**
Jâle anuñ takdı zerrîn tâcına dürr-i yetîm (ZD, K. 16/13)

2.1.47.2. Gözleri Çıkarılarak Tahttan İndirilmesi

Hürmüz, devrin komutanlarından biri olan Behrâm-ı Çupin tarafından çıkarılan bir ayaklanma ile tahttan indirilmiş ve iki gözü çıkarılarak taht kavgaları sırasında öldürülmüştür (Canım, 2018, s. 287).

Şeklen göze benzemesi ve gözü temsil etmesi bakımından nergisin Hürmüz'e teşbihi yoluyla telmih yapılır. Bâkî de aşağıdaki beytinde Hürmüz ile nergis arasında ilişki kurarak gözlerinin çıkarılmasına telmihte bulunur:

Câm-ı gurûr 'âkıbet 'âlemi görmez eyledi
Nergis-i bâg gûyiyâ Hürmüz-i tâcdârdur (BD, G. 88/2)

2.1.48. Vîs ü Râmîn

Klasik aşk mesnevilerinden biridir. Aslı Pehlevicede olan *Vîs ü Râmîn* hikâyesi Sasanîler devrinde halk hikâyesi olarak yazıya geçirilmiş olup mesnevi nazım şekliyle ilk defa ele alan Fahreddin Es'ad Cürcânî'dir (Pala, 2007, s. 474). Merv şehriyârı Mu'bit Menigan'ın üvey kardeşi Râmîn ile Şehrû'nun Kârûn'dan olan kızı Vîs ile olan aşkını

anlatır.³⁵ Aşağıdaki beyitte aşkın abdallarının tekkede toplandığını söyleyen şair Ferhâd, Mecnûn, Vâmık gibi aşıkların ismini anarken Vîs'e de telmih yapar:

Tekyeye cem' olmuşuz 'ışkuñ niçe abdâlıyuz
Vîs ü Ferhâd ile Mecnûn Vâmık-ı şeydâ gibi (MD, 3506/3)

2.1.49. Nikîsâ

Hüsrev-i Perviz'in çengibaşısı olan Nikîsâ, musıkîdeki "sürûd-ı Hüsrevânî" makamının sahibidir (Pala, 2007, s. 359). Aşağıdaki beyitte *savt-ı Nikîsâ* tamlaması Hüsrev kelimesiyle birlikte kullanılarak bu kişi telmih edilir:

Gül hüsrevinüñ yâdına bezmünde 'inâdla
Şîrîn nagemiyile koparur **savt-ı nikîsâ** (LD, K. 28/22)

2.2. PEYGAMBERLER³⁶

Bu başlıkta yirmi dört peygamber ele alınarak onların meşhur özellikleri, mucizeleri, yaşadıkları ilginç olaylar ve *Kur'ân*'da geçen kıssaları hakkında telmih alt başlıkları belirlenmiş ve divanlardan tespit edilen örneklere yer verilerek beyitlerin açıklaması yapılmıştır. Birinci bölümde yapılan incelemeye göre 16. yüzyıl divanlarında Peygamberler içinde en çok telmih edilen kişi Hz. Yûsuf olmuştur. Tüm konular içinde ise Yûsuf peygamber, Mecnûn ve Ferhâd'dan sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Yûsuf peygamberin çok telmih edilmesinin sebebi şüphesiz *Kur'ân*'da da yer alan kıssasıdır. Bu kıssadan ortaya çıkan *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevileri ile Hz. Yûsuf da çift kahramanlı aşk hikâyelerinde yerini almış ve bu vesile ile şiiirlerde sıkça anılmıştır. Peygamberlerin telmihinde ikinci sırada Hz. Îsâ ve üçüncü sırada Hz. Muhammed

³⁵ Hikâyenin konusu için bk. Pala, 2007, s. 474-475; Kartal, 2014, s. 598-600.

³⁶ Bu başlıkta yer alan alt başlıklar telmih edilme derecesine göre en çoktan aza doğru sıralanmıştır. İki den fazla telmih örneği bulunan alt başlıklarda kaç örnek tespit edildiği açıklama kısmında belirtilmiştir.

bulunmaktadır. İsâ peygamberin olağanüstü özellikleri ve mucizeleri divan şiirinde sevgiliye teşbihen çokça kullanılır. Bu teşbihlerin anlaşılmasında da telmih sanatı etkili olmaktadır. Kurulan mazmunları anlamak ve çözümlmek için telmih sanatı kullanılır. Hz. Muhammed'in üçüncü sırada olması ise ümmetine örnek olarak gönderilmesi sebebiyle şairler tarafından sıkça anılması ve kendisine yazılan na'atler ile açıklanabilir. Diğer şiirlerde de Hz. Peygamber'in özelliklerine telmih edilir ancak kendisine özel yazılan na'atlerde telmih oranı artmaktadır.

2.2.1. Yûsuf

Ya'kûb peygamberin oğlu olan Hz. Yûsuf, İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden biridir. *Kur'an*'da aynı isimli suresi bulunan ve kıssası detaylı bir şekilde anlatılan tek peygamberdir.³⁷ “Yûsuf kıssası Tevrat'ta ve *Kur'an*'da ayrıntılı biçimde anlatılmakta, bu iki anlatım arasında büyük ölçüde benzerlik bulunmaktadır. *Kur'an-ı Kerîm*'de diğer peygamberlere ait kıssalar farklı sûrelerde yer aldığı halde Yûsuf kıssası 'ahsenü'l-kasas' nitelemesiyle tek bir sûrede nakledilmektedir.” (Harman, 2013c, c. 44, s. 1).

Kur'an'da (Tökel, 2000) anlatılan bu hikâyenin motifleri birçok şair tarafından yüzyıllarca kullanılarak Arap, Fars ve Türk edebiyatında sayısız *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevileri ortaya çıkmıştır. Hatta Batı edebiyatına ait bazı eserlerde de bu hikâyenin izleri görülür. Türk edebiyatında yazılan mesnevilerde *Kur'an*'daki kıssaya pekçok efsanevi motif eklenmiştir (s. 308-309).

Divan şiirinde en çok telmih edilen peygamber Hz. Yûsuf'tur (bk. 1. Bölüm, Şekil 4). Taradığımız divanlarda Hz. Yûsuf'un telmih edildiği 738 beyit tespit edilmiştir. Onun güzelliği başta olmak üzere kuyuya atılması, pazarda satılması, Mısır'a hükümdar olması, Züleyhâ ile ilişkisi, zindana atılması gibi konular şairler tarafından sıklıkla işlenmiş ve Yûsuf kıssasına telmih yapılmıştır.

---

³⁷ bk. Yûsuf suresi

2.2.1.1. Güzelliği

Hz. Yûsuf denilince akla ilk gelen onun güzelliğidir. Kutsal kitaplarda bile benzersiz bir güzelliğe sahip olduğu söylenen Yûsuf ismi adeta güzelliğin sembolü hâline gelmiştir (Tökel, 2000, s. 313). O kadar ki “Hz. Yusuf’un, bütün güzelliklerin yarısına sahip olduğu, öteki yarısının da bütün varlıklara bölündüğü söylenir.” (İpekten, 2008, s. 146). Divan şiirinde de bunun yansıması olarak sevgilinin güzelliği ifade edilirken mübalağa ile Yûsuf’a benzetildiği ve onun güzelliğine telmihte bulunduğu görülmektedir.

Sevgiliyi güzellik ülkesinin Yûsuf yüzlüsü şeklinde tasvir ederek Hz. Yûsuf’un güzelliğine telmihte bulunan Bâkî, bu güzelin isteği ile gözyaşı selinin günden güne Nil Nehri gibi uzayıp gittiğini söyler:

Ol **melâhat Mısrınuñ Yûsuf-cemâli** şevkine
Seyl-i eşküm Nılveş günden güne efzûn olur (BD, G. 142/2)

Âlî, güzeller içinde sevgiliye kimsenin benzemediğini, onun güzelliği ile gerekirse Yûsuf’un bile imtihan olacağını dile getirerek Hz. Yûsuf’un güzelliğine telmihte bulunur:

Kindür güzeller içre saña beñzerem diyen
Yûsuf gerekse **hüsnuñ** ile imtihân ola (GAD, G. 61/6)

Yahyâ Bey, sevgiliyi döneminin Yûsuf’u olarak nitelendirir ve binde birini bile yazsa onun güzelliğinin vasfını yazmakta aciz kalacağını belirtir:

Ger biñde birini yazam ey **Yûsuf-ı zamân**
Yazmakta vâsf-ı **hüsnuñi** ‘âciz kalam senüñ (YBD, G. 230/2)

Rûhî’nin beytinde ise güzeller güzeli olan sevgili, *Yûsuf-ı sâni* (ikinci Yusuf) olarak tanımlanır ve onun, yeryüzünün güneşi gibi eşsiz olduğu söylenerek Hz. Yûsuf’un güzelliği telmih olunur:

Ol Yûsuf-ı sâni ki güzeller güzelidür

Gün gibi bugün yer yüzünüñ bî-bedelidür (BRD, G. 183/1)

2.2.1.2. Kuyuya Atılması

Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan kıssaya göre; Hz. Ya'kûb'un on iki oğlu vardı. Hz. Yûsuf, babasının en sevdiği çocuğu olduğu için kardeşleri onu kıskanarak önce öldürmek isterler. Ancak içlerinden sözü geçen biri onu öldürmemelerini ve kuynun dibine bırakmalarını böylece oradan geçen kervanlardan birinin onu alacağını söyler. Kardeşleri Yûsuf'u gezintiye götürmek için izin isterler. Ya'kûb'un gönlü razı olmasa da çocukların ısrarları karşısında daha fazla direnemez. Hep birlikte kuyunun yanına giderler. Akşam olunca da ağlayarak babalarının yanına gelirler. Yarışma için gittiklerini ve Yûsuf'u eşyaların başında bıraktıklarını, kurdun onu yediğini söylerler ve kan sürülmüş gömleği getirirler (Yûsuf 12/8-18).

Bi'r-i Yûsuf da denilen bu kuyunun Ürdün civarında olduğu, bazı rivayetlerde içinde su ile birlikte yılan, akrep gibi haşeratın da bulunduğu, bazılarında ise her türlü haşerat ve vahşi hayvanın yaşadığı kör bir kuyu olduğu, ancak buraya atıldığında bunlardan hiçbirisinin Yûsuf'a dokunmadığı ifade edilmektedir. Ayrıca Yûsuf'un bu kuyuda üç gün kaldığı ve devamlı surette esmâ-i hüsnâyı okuduğu da belirtilmektedir. Kardeşleri tarafından içine atıldıktan sonra bir müddet bu kuyuda kalan Yûsuf'u oradan geçen bir kervanın sakası çıkarmış ve Mısır'a götürmüştür. (Pala, 1993, c. 8, s. 186)

Bu hadise Türk edebiyatında en çok işlenen konulardan biridir. Divan şiirinde sevgilinin çene çukuru kuyuya benzetilerek *çâh-ı zenehdân*, *çâh-ı zekân* şeklinde terkiplerle bu hadiseye telmihte bulunulur. “Âşık sevgilinin çene çukurunu arzularken gerçekte içinde Yûsuf'un (sevgili) bulunduğu çâh-ı Yûsuf'a can atmaktadır. Çünkü âşığın canı ve gönlü zaten o kuyudadır. Aşk Zelîha, güzellik Mısır, can da kuyuya düşen bir Yûsuf'tur.” (Pala, 1993, c. 8, s. 186).

Bâkî, Yûsuf'un kuyuda mahsur kalması gibi gönlünün sevgilinin çene çukurunda kaldığını şöyle ifade eder:

Göñül Yûsuf gibi **çâh-ı zenahdânuñda** kalmışdur

Halâs eyle benüm şâhum ki zindânuñda kalmışdur (BD, G. 165/1)

Çene çukuruyla birlikte sevgilinin yanağındaki iki gamzesi de kuyuya benzetilerek Yûsuf'un kuyuya düşmesine telmih yapılır:

Güldükçe **çâh** olur iki yanında rûyınuñ
Düşerse **Yûsuf-ı dil** aña yiridür yeri (YBD, G. 467/3)

Zâtî'nin beytinde ise kuyu âşığın gönlü, içine düşen de Yûsuf-ı sâni yani sevgili olarak tasvir edilmektedir:

Ol **Yûsuf-ı sâni** yine **çâh-ı dile** düşdi
İhvân-ı gam ü derd ü belâ başuma üşdi (ZD2, G. 1749/1)

Yûsuf'un kuyuya atılmasıyla ilgili bazı beyitlerde *çâh* ve *zindân* kelimeleri birlikte geçmektedir. Bunun sebebi; eskiden zindanların mahkumların kaçmasını engellemek ve onları izleyebilmek için kuyu şeklinde çukur olarak inşa edilmesidir (Şentürk, 2017, cilt 2, s. 452). Yûsuf kıssasında hem kuyuya hem zindana atılma³⁸ hadisesi olduğu için aşağıdaki beyitte iki olaya da telmih bulunmaktadır:

Mısır'a sultân oldı şimdi **Yûsuf-ı Ken'ân** gibi
Gerçi düşdi bir zemân geh **çâha** geh **zindâna** mühr (GAD, K. 49/8)

2.2.1.3. Pazarda Satılması

Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan kıssaya göre; kardeşleri Yûsuf'u kuyuya bıraktıktan sonra bir kervan gelir ve sucularını kuyuya gönderirler. Sucu kovasını sarkıtınca orada bir çocuk olduğunu müjdeler ve onu satmak için yanlarına alırlar. Ona önem vermeyerek çok ucuz bir fiyata, birkaç dirheme satarlar (Yûsuf 12/19-20).

Tevrat'a göre kardeşleri Yûsuf'u kuyuya attıktan sonra “yemek yedikleri bir sırada İsmâilî bir kervanın gelmekte olduğunu görünce Yahuda'nın teklifiyle Yûsuf kuyudan çıkarılarak 20 gümüş karşılığında İsmâilîler'e (Midyanîler) satılır (akt. Harman, 2013c,

³⁸ bk. “2.2.1.6. Zindana Atılması”

c. 44, s. 1). Rivayete göre Yûsuf'u alan kâfile onu Mısır'a götürür ve ona güzel bir elbise giydirerek Mısır çarşısında satışa çıkarır (Köksal, 2015, c.1, s. 279). Bu duruma göre Yûsuf önce kardeşleri tarafından kervancılara sonra da Mısır azizine satılmış olur.

Şiirlerde Yûsuf ismi *bâzâr*, *mîzân*, *terâzû*, *satmak/satılmak* vb. kelimelerle birlikte anılarak bu olaya telmih edilmektedir. Fuzûlî, aşk ehlinin Yûsuf'u almak için pazarlık yaparken söylenen her sözün, Züleyhâ'yı öldütmek için atılan birer ok olduğunu dile getirir:

Her zebân bir tîgdur gûyâ Züleyhâ katline
Yûsufî almakda ehl-i 'ışk **bâzâr** eylegeç (FD, G. 48/6)

Ziyâ'î'nin beytinde; o Yûsuf yüzlü sevgili aşğın göz terazisine gelirse güneşin terazi burcuna teşrif etmiş gibi olacağı söylenerek Yûsuf'un pazarda satılmasına telmih yapılır:

Gelse ger gözüm **terâzûsına** ol **Yûsuf-cemâl**
 Fî'l-mesel eyler müşerref **burc-ı mîzânı** güneş (HZD, K. 4/5)

Başka bir beyitte ise şair, ay yüzlü birçok güzeli hayal terazisinden geçirdiğini ve Yûsuf'a denk olanın sevgili olduğunu ifade ederek Yûsuf'un güzelliğine ve tartılmasına telmihte bulunur:

Çekdüm nice meh-rûları **mîzân-ı hayâle**
 Sensin görinen **Yûsuf-ı Ken'âna** berâber (İÇD, G. 31/02)

2.2.1.4. Züleyhâ Tarafından Gömleğinin Yırtması

bk. "2.3.15. Züleyhâ/Zelîhâ"

2.2.1.5. Güzelliği Karşısında Mısırlı Kadınların Ellerini Kesmeleri

bk. "2.3.15.3. Mısırlı Kadınların Ellerini Kesmeleri"

2.2.1.6. Zindana Atılması

Kıssaya göre Mısır azizinin eşi Züleyhâ Yûsuf'un güzelliğine karşı koyamaz ve onunla yakınlaşmak ister. Yûsuf kendisine karşılık vermeyince onu zindana attırır. Yûsuf suresinde şöyle aktarılır:

Yûsuf, "Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir. Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan, korkarım ki, onlara meyleder ve cahillerden olurum!" dedi. Rabbi onun duasını kabul etti ve kadınların tuzağına düşürmedi. Sonunda -kesin delilleri görmelerine rağmen- onu bir zamana kadar zindana atmak (yetkililerce) gerekli ve uygun görüldü. (12/33-35)

Divan şiirinde zindana atılması da *Yûsuf*'la ilgili telmih edilen konulardan biri olmuştur. Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin iki yanağında ortaya çıkan gamzelerini kuyu olarak tanımlar ve Yûsuf'un zindana atılmasına telmihen gülünce sevgilinin can ve dil Yûsuf'una iki zindan yaptığını söyler:

Güldüğünce ol yanaklarda görinen **çâhlar**
Yûsuf-ı cân ü dile cânâ iki **zindân** yapar (ZD1, G. 212/4)

Hayâlî ise sevgilinin bakış oklarına gönlünde yer yaptığını söylerek onları güzelliği sebebiyle Yûsuf'a, gönlünü de zindana teşbih ederek Züleyhâ gibi Yûsuf'unu zindana atırdığını söyler ve bu hadiseye telmihte bulunur:

Hadeng-i gamzesi peykânına gönlümde yer etdüm
Züleyhâ-veş dirîgâ **Yûsufum zindâna** tapşurdum (HBD, G. 42/2 (Mîm))

2.2.1.7. Rüya Tabir Etmesi

Kıssaya göre; Hz. Yûsuf zindanda iken iki genç ile karşılaşır, gördükleri rüyaları anlatan gençleri önce tek Allah inancına davet eder, ardından da rüyalarını yorumlar ve rüyalar Yûsuf'un dediği gibi gerçekleşir. Daha sonra melik de bir rüya görür. "Kendi tabircilerinin bir türlü yorumlayamadığı ve kâbus diye nitelediği bu rüyayı, Yûsuf'un hapisten çıkan ve cezalandırılmayan arkadaşının kendisini hatırlayıp ondan bahsetmesiyle gönderildiği hapisanede Yûsuf yorumlar. Rüyada yedi bolluk yılından

sonra gelecek yedi kıtlık yılı için alınacak tedbirler anlatılır.” (Topaloğlu, 2013, c. 44, s. 29).

Hz. Yûsuf bu özelliği ile dikkat çeker ve ismi bazı beyitlerde *hâb*, *düş*, *vâkı'a*, *rü'yâ* gibi kelimelerle birlikte kullanılır. Zâtî, Yûsuf yüzlü sevgiliyi güzellik şehrinde uykuda seyrettiğini ve o seyrin hazzını kimsenin tabir edemeyeceğini dile getirerek Hz. Yûsuf'un rüya tabir etmesine telmihte bulunur:

Mısr-ı hüsnüñ **hâbda** seyr itdüm ey **Yûsuf-cemâl**
Yâ Rab ol seyrüñ kişi hazzın nice **ta'bîr** ide (ZD2, G. 1295/4)

İshak Çelebi ise sevgiliye seslenerek rüyasında kendisinden azad olmasını istediğini ancak onun güzel tabiri ile yine kendisine köle ettiğini ifade ederek Yûsuf peygamberin bu özelliğine işaret eder:

Benden âzâd ol didüñ **düşümde** iy **Yûsuf-cemâl**
Yine kul itdi beni bu **hüsn-i ta'bîr** senüñ (İÇD, G. 143/06)

2.2.1.8. Rüyasında Güneş, Ay ve Yıldızların Kendisine Secde Etmesi

Yûsuf peygamber kuyuya atılmadan önce (Köksal, 2015) rüyasında on bir yıldız ile güneş ve ayın kendisine secde ettiğini görür ve bunu babasına anlatır. Bunun peygamberlik alameti olduğunu anlayan Hz. Ya'kûb oğluna rüyasından kardeşlerine bahsetmemesini söyler. Rüyadaki on bir yıldız Yûsuf'un kardeşleri, güneş ve ay ise babası ve annesi olarak yorumlanır (cilt I, s. 273). Aşağıdaki beyitte gördüğü rüyaya telmihen Yûsuf, letafet göklerinin parlak yıldızı olarak tasvir edilmektedir:

Melâhat mısırınun sultân-ı 'âlî-şânıdur Yûsuf
Letâfet göklerinüñ **kevkeb-i rahşânıdur Yûsuf** (ND, G. 215/1)

2.2.1.9. Mısır'a Aziz Olması

Zindanda rüya tabir etmesiyle dikkat çeken Yûsuf bir gün Mısır hükümdarının hiç kimsenin yorumlayamadığı rüyasını yorumlayarak zindandan kurtulur ve hazineden sorumlu vezirlik görevine getirilir (Canım, 2018, s. 233). Aşağıdaki beyitte Hz. Yûsuf'un Mısır'a sultan olduğu ifade edilerek bu hadiseye telmih yapılmaktadır. Fuzûlî, yeni açan bir goncayı hapisten çıkıp Mısır'a sultan olan Yûsuf'a benzeterek onun, gül bahçesinin süsü olarak tasvir eder:

Habsden **Yûsuf** çıkup **sultân-ı Mısır** olmuş kimi
Oldı açup goncesin ârâyîş-i gülzâr gül (FD, K. 8/8)

2.2.1.10. Ağacın Yapraklarının İpek Olma Mucizesi

Yûsuf peygamber (Çakır, 2015) bir gün San'a melikinın oğlunun bahçesine gelerek onu imana davet eder. Oğlan bahçedeki ağaçların yapraklarının hepsinin ipek olması şeklinde mucize talep edince Hz. Yûsuf'un duası ile o ağaçların yaprakları ipek olmuştur (s. 132). Aşağıdaki beyitte bu mucizeye telmih edilmektedir:

Bir hâcedür ki himmeti **eşcâr-ı bâgınuñ**
Evrâkın itdi **atlas-ı berrâk-ı sebz-fâm** (GAD, K. 18/41)

2.2.2. Îsâ

Kendisine kitap indirilen peygamberlerden biri olan Hz. Îsâ, Cebrâ'il'in Meryem'e ruh üflemesiyle babasız olarak dünyaya gelmiştir.³⁹ Kendisine *İncil* verilmiş olup İsrailoğullarının son peygamberidir. Hem *Îsâ* hem de *Mesih* olarak adlandırılır. Hz. Muhammed'i müjdelediği bildirilen Hz. Îsâ, "Allah'tan bir ruh ve kelime" olarak tavsif

³⁹ bk. "2.3.10. Meryem"

edilir.⁴⁰ “Ulü’l-azm” peygamberlerden biri olan Hz. Îsâ ile ilgili *Kur’ân-ı Kerîm*’de şöyle buyrulur:

Onu İsrâiloğulları’na elçi olarak gönderecek ve o şöyle diyecek: “Kuşkuya yer yok, işte size rabbinizden bir mûcize ile geldim; size çamurdan kuş biçiminde bir şey yapar ona üflerim, Allah’ın izni ile derhal kuş oluverir; yine Allah’ın izniyle körü ve cüzzamlıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim; ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inanan kimseler iseniz elbette bunda sizin için bir ibret vardır. (Âl-i İmrân 3/49)

İncelenen divanlarda Îsâ peygamberin telmih edildiği 692 beyit bulunmaktadır. Telmih edilen peygamberler arasında ikinci sırada olan Hz. Îsâ, Türk edebiyatında en çok, ölüleri diriltiren ve hastalara şifa veren nefes mucizesiyle yer almıştır. Bununla birlikte Îsâ’nın bebekken konuşması, göğşe yükselmesi, eşeği, kıyamet alameti olması ve diğer mucizeleri şiirlerde Îsâ ile ilgili telmih edilen konulardır.

2.2.2.1. Nefesiyle Ölüleri Diriltme Mucizesi

Hız. Îsâ’nın ölüleri diriltmesi *Kur’ân-ı Kerîm*’de bildirilmiştir (bk. Âl-i İmrân 3/49). *İncil*’e göre Îsâ, “öleli dört gün olan Lazar’ı diriltir.” (Yuhanna, 11/1-46’dan akt. Harman, 2000c, c. 22, s. 467). Divan şiirinde Hız. Îsâ’nın en çok telmih edildiği konulardan biri nefesiyle ölülere can vermesi, onları diriltme mucizesidir. Îsâ’nın nefesi genellikle *dem-i Îsâ*, *nefha-i Îsâ*, *enfâs-ı Mesîhâ*, *leb-i cân-bahş*, *leb-i Îsâ* terkipleriyle ve *Îsâ-nefes*, *Îsâ-dem* sıfatlarıyla anılır.

Fuzûlî, yelin esmesiyle ağaçların her zaman can bulmasını hüsn-i ta’lîl sanatını da kullanarak Îsâ’nın can veren nefesini yele vermesine bağlar:

Dem-i cân-bahşını gûyâ yile virmiş ‘Îsâ
Ki **bulur cân ten-i** eşcâr deminden her dem (FD, K. 19/6)

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Harman, 2000c, c. 22, s. 465-472; Canım, 2018, s. 204-208.

Hayretî de benzer bir şekilde topraktaki ölü bitkilerin saba rüzgarıyla canlanmasını anlattığı beytinde bâd-ı sabâyı *dem-i Îsâ*'ya benzetir:

Cümle **ihyâ** oldu **emvât**-ı nebâtât-ı zemîn
San **dem-i 'Îsâ** durur bâd-ı sabâ-yı rûzgâr (HD, K. 12/2)

Usûlî ise sevgilinin güzel kokular saçan saçının kokusunu, Îsâ'nın nefesine teşbih eder ve sabâ rüzgarının bu kokuyu dağıtmasıyla ölmüş gönüllere can vereceğini söyler:

Cân virür enfâs-ı 'Îsâ gibi ölmüş dillere
Ger sabâ dagıtsa bûy-ı zülf-i 'anber-bâruñı (UD, G. 132/3)

Bâkî, sakiye hitaben; bir yudumu dert ve gamdan ölmüş kimselere can bağışladığı için kırmızı şarap Îsâ'nın nefesi midir diye sorar:

Mürde-i derd ü gama cânlar bağışlar cür'ası
Sâkıyâ bi'llâh mey-i hamrâ **dem-i 'Îsâ** mıdur (BD, G. 120/3)

Zâtî ise kendi şiirini Îsâ'nın can veren nefesine teşbih ederek ona telmihte bulunur:

Ben disem şevk-ı lebünle okusan sen ey sanem
Mürdeler ihyâ ider nutk-ı Mesîhâ-vâr şî'r (ZD1, G. 346/6)

2.2.2.2. Nefesiyle Hastalara Şifa Verme Mucizesi

Îsâ'nın mucizevi nefesi, ölüleri dirilttiği gibi hastalara da şifa vermektedir. Özellikle kötürüm, anadan doğma kör olanları ve sedef hastalarını iyileştirdiği bilinir (bk. Âl-i İmrân 3/49). Şiirlerde de Hz. Îsâ'ya telmihte bulunulurken bu hastalıklara işaret edildiği görülmektedir. Divan şiirinde şair yani âşık, hasta gönüllüdür ve sevgiliden kendisini iyileştirmesini bekler. Bu ilişki mazmunlaştırılarak şiirlerde farklı şekillerde karşımıza çıkar. Îsâ'nın hastaları iyileştirmesi mucizesi de mazmunlara zemin hazırlar; bu mazmunlarda sevgili Îsâ nefeslidir, onun sayesinde hasta gönüller iyileşecektir.

Lâmi'î, neyin nefesle ses çıkarmasını can bulmak olarak nitelendirerek kendi hayatının da bir nefese kaldığını söyler ve İsa nefesli sevgiliden gelip hastasını iyileştirmesini ister:

Ney gibi bir nefese kaldı hayât-ı dil ü cân
Bir dem iy 'İsâ-nefes hastaña tîmâr eyle (LD, G. 451/2)

“O İsa-nefesli taze tabibin (sevgilinin) boynundakini ben sanma, o benim kör gözümün gözbebeğidir” diyen Ziyâî, sevgiliden şifa umarken İsa'nın nefesinin körleri iyileştirmesine telmihte bulunur:

Hâl sanma **merdüm-i çeşm-i 'alflümdür** benüm
Düşdi ol 'İsâ-nefes tâze tabîbün boynına (HZD, G. 403/5)

Cinânî'ye göre memdûh can veren nefesiyle hastaya sıhhat verir, çünkü onun kırmızı dudağına İsa'nın nefesi konulmuştur:

Dem-i cân-bahş ile **bîmâra** virtürsin **sıhhat**
Konılpdur leb-i la'lûnde **Mesîh enfâsı** (CD, K. 38/11)

Muhibbî, canını vermeden önce bir nefes şifa dilerken o melek yüzlü Mesîh nefesli sevgiliden meded umar:

Dôstlar bu cân u dil çıkmazdan öñdin bir nefes
Ol **Mesîhâ-dem** melek yüzlü nigârumdan meded (MD, 379/5)

2.2.2.3. Çarmıha Gerilmesi ve Göğe Çekilmesi

Yahudiler Hz. İsa'yı öldürmek için çarmıha gerdiklerinde Allah'ın onun bedenini ölü göstererek ruhunu göğe çektiğine inanılır. *Kur'an*'da “Hz. İsa'nın doğduğundan, öleceğinden ve tekrar hayata döneceğinden söz edilir (Meryem 19/33). Ancak genel İslâmî telakkiye göre onun bu dirilişi, Hıristiyanlık'taki gibi çarmıha gerildikten sonraki diriliş değil kıyamet sonrası diriliştir. Nitekim *Kur'an-ı Kerim*'e göre İsa çarmıha gerilmemiştir.” (Harman, 2000c, c. 22, s. 470). İlgili ayet şöyledir:

“Allah elçisi Meryem oğlu İsa Mesih’i öldürdük” demeleri yüzünden... Hâlbuki onu ne öldürdüler ne de çarmıha gerdiler; (başkası ona benzer kılındığı için) şüphe içine düşürüldüler. Onun hakkında ihtilâfa düşenler bu konuda tam bir kararsızlık içindedirler. Bu hususta zanna uyma dışında hiçbir bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmemişlerdir. Bilâkis Allah onu kendine kaldırmıştır. (Nîsâ 4/157-158)

Hz. İsa’nın göğe çekilmesi ise Âl-i İmrân suresinde geçer:

Allah buyurmuştu ki: “Ey İsa! Ben seni vefat ettireceğim, seni katıma yükselteceğim, seni o inkârcılardan arındıracağım ve sana tâbi olanları kıyamet gününe kadar inkâr edenlerden üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte, ayrılığa düşüp durduğunuz hususlarda aranızda hükmü o zaman ben vereceğim.” (3/55)

Göğe yükselişi, divan şiirinde İsa ile ilgili en çok işaret edilen hususlardan biridir. İsa’nın göğe yükselirken (Pala, 2007) yanında tas, tarak ve iğne bulunduğu; avucuyla su içebileceğini ve parmakla saç tarayabileceğini anlayıp tası, tarağı bırakıp yalnızca iğneyle göğe çıktığı rivayet edilir. Yanında dünyevi bir eşya bulunması sebebiyle dördüncü katta kalmış, daha yukarı ilerleyememiştir (s. 235-236). Buna göre dördüncü felek İsa’nın yeridir. Divanlarda Hz. İsa; dünya malından sıyrılarak tecerrüd edişi, yakasında bulunan iğne ve gökte bulunması yönleriyle telmih edilir.

Âhının geceleri yukarı doğru yükselmesini, o kâfir elinden adalet dilemek için İsa’nın eteğini tutmak üzere göğe çıktığını söyleyen şair, Hz. İsa’nın gökte bulunmasına telmih yapar:

Dâdlar kılmaga ol kâfir elinden giceler
Çıkar âhum göge tâ duta Mesihâ etegin (FD, G. 218/3)

Her şeyle ilgisini keserek tecrid olan İsa’nın mekanı dördüncü felektir:

‘Alâ’ikdan mücerred ol ser-i küyında mesken bul
Mesihâ-veş mekânı âsmândur ehl-i tecrîdüñ (BD, G. 251/4)

Yerinin dördüncü felek olmasını isteyenlerin tecrid alemine gelerek Mesih gibi olmaları gerekir:

Yirüñ gün gibi ger olsun dir isen **çarh-ı çârümde**
Bu gün bu **'âlem-i tecrîde** gel hem çün **Mesîhâ** ol (HD, G. 243/4)

Hayâlî, iğne-diken ilişkisi kurduğu beytinde gülün (sevgilinin) dikeninin ayağından ayrılmamasını İsâ'nın yakasında bulunan iğnesiyle ilişkilendirir ve o iğnenin ayağındaki diken kısılandığını belirtir:

Hâr-i kûyuñ ayagumdan olmadı ey gül cüdâ
Reşk edüb göz dikdi gerçi **sûzen-i 'İsâ** baña (HBD, G. 17/4 (Elif))

2.2.2.4. Gökten Sofra İndirme Mucizesi

Rivayete göre (And, 2012) Hz. İsâ'nın on iki havarisi vardı, onlar İsâ'nın peygamberliğini ispatlaması için gökden bir sofrayı indirmesini isterler. İsâ da Allah'a yalvarır ve gökten bir mâ'ide (sofra) iner. Sofrada arpa unuyla yapılmış yedi ekmek, yedi balık ve çeşitli yiyecekler bulunur. Havarileri Hz. İsâ'nın sofradan yemediğini görünce kendileri de korkup yememişler. Bunun üzerinde Hz. İsâ yoksulları, hastaları çağırıp doyurmuş. Gelen kişilerin sayısı bazı kaynaklarda 1300 olarak geçer, bazılarında ise 3000'den 7000'e kadar yükselir. Ardından sofrayı göğe yükselip gözden kaybolur." (s. 192). *Kur'ân*'da da geçen (Mâide 5/114-115) bu hadise divan şiirlerinde *mâ'ide* sözcüğüyle birlikte telmih edilir.

Âlî, göklerden istediği sofranın indiğini ve sofranın içinde birçok yiyeceğin bulunduğunu söyleyerek İsâ ismini anmadan bu hadiseye telmih yapar:

Göklerden istedikçe'aña indi çü **mâ'ide**
Bir **süfre** içre buldı niçe ni'met inzimâm (GAD, K. 18/66)

Yahyâ Bey ise Hz. İsâ'ya gelen gizemli sofradan şöyle bahseder:

Merd-i **'İsâ-nefese mâ'ide-i râz** gelür
Dil dilinden kulagina anuñ âvâz gelür (YBD, G. 128/1)

2.2.2.5. Bebekken Konuşma Mucizesi

Allah'ın mucizesiyle babasız olarak dünyaya gelen Hz. İsa daha beşikte bebekken konuşmuştur. Babasız dünyaya gelen bebeği için Meryem'i suçlayanlara karşı İsa'nın verdiği cevap *Kur'an-ı Kerim*'de şöyle aktarılır:

Bunun üzerine Meryem çocuğu işaret etti. “Beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz?” dediler. Cevabı çocuk verdi: “Ben Allah'ın kuluyum; O bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı. Nerede olursam olayım, o beni kutlu ve bereketli kıldı; yaşadığım sürece bana namazı, zekâtı ve anneme saygılı olmayı emretti; beni zorba ve isyankâr yapmadı. Doğduğum gün, öleceğim gün ve yeniden hayata döndürüleceğim gün esenlik benimle olacaktır.” İşte Meryem oğlu İsa bu; şüpheye düşüp tartıştıkları konuda gerçek söz de bu. (Meryem 19/30-34)

Nev'î, sözünün daha önce söylenmemiş olduğuna şahit olarak can veren ateşinin yeteceğini ve Meryem'in şahidinin İsa'dan başkası olamayacağını dile getirerek İsa'nın kundakta konuşup Meryem'e şahitlik yapmasına telmihte bulunur:

Yeter şâhid sözüm **bikr** olduğına sûz-ı cân-bahşum
Çün olmaz Nev'iyâ **İsî**'den özge **şâhid-i Meryem** (ND, G. 306/6)

Aşağıdaki beyitte bu mucizeye telmih yapılarak memduhun kılıcının şimşegi düşmana Mûsâ'nın el mucizesi, yaradılışının güzelliği de dostlara Meryem'in İsa'sının konuşması şeklinde ifade edilmiştir:

A'dâya berk-i tîgüñ i'câz-ı dest-i Mûsâ
Ahbâba hüsn-i hulkuñ **nutk-ı Mesîh-i Meryem** (LD, K. 13/29)

2.2.2.6. Yeryüzüne İnişi

Hiz. İsa'nın göğe çıkışından başka bir de yeryüzüne inişi “Nüzûl-i İsa” meselesi vardır. Hiz. İsa'nın ölümü ve dünyaya dönüşü ile ilgili İslâm dünyasında ortaya çıkan çeşitli görüşler bulunmaktadır.⁴¹ *Kur'an-ı Kerim*'de “Hiz. İsa'nın doğduğundan, öleceğinden ve

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Çelebi, 2000, c. 22, s. 472-473.

tekrar hayata döneceğinden söz edilir (Meryem 19/33). Ancak genel İslâmî telakkiye göre onun bu dirilişi, Hıristiyanlık'taki gibi çarmıha gerildikten sonraki diriliş değil kıyamet sonrası diriliştir.” (Harman, 2000c, c. 22, s. 470).

Çeşitli dinlerde dünyanın sonuna doğru gelmesi beklenen kurtarıcının Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta Hz. İsa olduğuna inanılır (Waardenburg, 2004, c. 29, s. 306). Mehdilik inancına göre (Canım, 2018) İsa Mehdi'dir. Gökyüzünde halen yaşamakta olup kıyamet belirtileri ortaya çıktığında yeryüzüne inecek ve Deccal'i öldürecektir (s. 204).

Aşağıdaki beyitte şair, İsa'nın gökten ineceği inancına telmihte bulunur:

Geçse her **Deccal** tañ mı **Mehdî**-yi âhir-zamân
Gökden inüp zâhir olmaz '**İsî-yi pinhân**umuz (LD, K. 7/62)

Zâtî de kıyametten önce Mesîh'in geleceği inancına telmih yaparak Mesîh'e benzeyen sevgili ile kıyamette bir araya geldiğini ve onun sayesinde can bulunduğunu ifade eder:

Yetişdi bir **Mesîhâ-dem** bu gün anuñla haşr oldum
 Kıyâmet sâ'ate irdüm yine ben **mürde cân** buldum (ZD1, G. 945/3)

2.2.2.7. İsa'nın Eşegi

Rivayete göre (Yıldırım, 2008a) Hz. İsa Ürdün'den Beytü'l-Makdis'e dönerken havarilerine Orşelim yakınlarında bir köye gitmelerini ve orada sıpasıyla birlikte bulunan eşegi alıp getirmelerini ister. Eşege binerek Beytü'l-Makdis'e giren İsa Peygamberin Filistin şehirlerinde halka dinini tebliğ etmek için bu eşek üzerinde dolaşmasından dolayı “İsa'nın eşegi” olarak bilinir (s. 421). Aşağıdaki beyitte *har-ı İsa* terkibi ile İsa'nın eşegine telmih edilmektedir:

Göge çıkmazdı koyup himmetüm öñinde seni
 Degse anda **har-ı 'İsâ**'ya eger saff-ı ni'âl (G. Âlî, G. 772/2)

Hayâlî, rakibi eşeğe benzeterek İsâ'nın eşeğinin onunla birlikte göğe çıkmadığını bu nedenle rakibin sevgilinin mahallesinde bulunmaması gerektiğini söyler:

Rakîbüñ dilberâ kûyuñda neyler
Ki 'İsâ ile göke çıkmadı **har** (HBD, G. 141/1 (Râ'))

2.2.2.8. Balçıktan Yaptığı Kuşun Canlanma Mucizesi

Hz. İsâ'nın mucizelerinden biri de balçıktan bir kuş yapması ve ruh üfleyerek onu canlandırmasıdır. *Kur'ân-ı Kerîm*'de bu mucizesi şöyle bildirilir:

Onu İsrâiloğulları'na elçi olarak gönderecek ve o şöyle diyecek: “Kuşkuya yer yok, işte size rabbinizden bir mûcize ile geldim; size çamurdan kuş biçiminde bir şey yapar ona üflerim, Allah'ın izni ile derhal kuş oluverir; yine Allah'ın izniyle körü ve cüzzamlıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim; ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inanan kimseler iseniz elbette bunda sizin için bir ibret vardır. (3/49)⁴²

Bâkî bu mucizeye aşağıdaki beytinde telmih yaparak İsâ nefesli sevgiliden ölürse toprağından bir kuş yapmasını ve ona ruh üflemesini ister:

Nefesüñ rûh virüp tâ ola **mürg-i bâmuñ**
Ey **Mesîhâ-dem** ölürsem **gilümi tayr** eyle (BD, G. 433/3)

2.2.2.9. Suları Şaraba Çevirme Mucizesi

İncil'de Hz. İsâ'nın birçok mucizesinden bahsedilir, suları şaraba çevirmesi de bunlardan biridir (Harman, 2000c, c. 22, s. 469). Bahadır (2012) bu mucize ile ilgili, Hz. İsâ'nın çağrıldığı bir düğünde taştan yapılmış altı büyük küpe su doldurarak şaraba çevirdiğini aktarır (s. 23). Aşağıdaki beyitte şair “âb-ı Mesîh” tamlaması ile şarabı kastederek bu mucizeye telmihte bulunur:

⁴² Ayrıca bk. Mâide 5/110

Geçürmezler bogazdan katraca **âb-ı Mesihâ**'yı
Yasağı âdem öldürmez mi hey sûfi Kalâtâ'nun (ND, G. 257/2)

2.2.3. Muhammed

İslâm dininin son peygamberi olup kendisine *Kur'ân-ı Kerîm* indirilmiştir. İnsanlara örnek olarak gönderilen Hz. Muhammed Hak dininin son temsilcisidir. Onun söylediği, yaptığı her şey ümmetine yol göstermiştir. *Muhammed, Mustafâ, Mahmûd, Resûl, Ahmed, Ahmed-i Muhtâr, Ahmed-i Mürsel, Emîn, Habîb, Fahr-i Enbiyâ* gibi isim ve terkiplerle anılan Peygamber'e divan şiirinde çeşitli açılardan yer verilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de âlemlere rahmet olarak gönderildiği (Enbiyâ 21/107) bildirilen Hz. Muhammed'in bu özelliği edebiyata da yansımış ve kendisine övgü dolu şiirler yazılmıştır. "Osmanlı coğrafyasında Türk-İslâm edebiyatı adı altında Hz. Peygamber ağırlıklı bir edebiyat ortaya konulmuştur. *Kur'ân*'da Resûl-i Ekrem'e dair âyetlerin iktibas ve telmih yoluyla intikal ettiği edebî eserlerde Resûlullah'ın isim ve sıfatları, fizikî, ruhî ve ahlâkî vasıfları, aile hayatı, mucizeleri vb. konularda verilen bilgiler Türk edebiyatının bu hususta ne kadar zengin olduğunu göstermektedir" (Uzun, 2005, s. 457).

Hemen her şair ona na'tlar yazmış; yaşamı, mücadeleleri ve mucizeleri edebî eserlere konu olmuştur. Onun doğumundan ölümüne kadar yaşadığı her olay, fizikî ve ahlaki bütün özellikleri telmih edilebilecek niteliktedir. Ancak bu özellikler saymakla bitmeceği için biz çalışmamızda divanlarda tespit edebildiğimiz mucizeleri ve hayatındaki önemli olaylarla birlikte çok telmih edilen özelliklerine yer vermeye çalıştık. İncelediğimiz divanlarda Hz. Muhammed'e telmih bulunan 642 beyte rastlanmıştır. Hz. Peygamber ile ilgili tespit edilen telmih konuları şöyledir:

2.2.3.1. Mi'rac

Sözlükte “yukarı çıkmak, yükselmek”⁴³ anlamındaki urûc kökünden türemiş olan mi'rac, terim olarak Peygamber'in Allah'ın daveti üzerine göğe yükselmesini ve Allah katına çıkarak O'nunla görüşmesini ifade eder. İsrâ suresinin ilk ayetinde Hz. Muhammed'in mi'rac hadisesi bildirilir.⁴⁴ İslâmî kaynaklarda (Yavuz, 2005) “genellikle ele alındığı şekliyle mi'rac hadisesi iki safhada meydana gelmiştir. Resûl-i Ekrem'in bir gece Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya yaptığı yolculuğa isrâ, oradan göklere yükselmesine mi'rac denilmiştir.” (c. 30, s. 132). Kaynaklarda isrâ ve mi'rac ile ilgili çeşitli rivayetler mevcuttur. Buhârî ve Müslim'de aktarılan rivayetlere göre mi'rac hadisesi şu şekilde olmuştur:

Bir gece Resûlullah, Kâbe'de Hicr veya Hatîm denilen yerde iken -bazı rivayetlerde uykuda bulunduğu sırada veya uyku ile uyanıklık arası bir halde- Cebrâil geldi; göğsünü açtı, zemzemle yıkadıktan sonra içine iman ve hikmet doldurup kapattı. Burak adlı bineğe bindirip Beytülmakdis'e götürdü. Resûl-i Ekrem Mescid-i Aksâ'da iki rek'at namaz kılıp dışarı çıktığında Cebrâil biri süt, diğeri şarap dolu iki kap getirdi. Resûlullah süt dolu kabı seçince Cebrâil kendisine “fıtratı seçtin” dedi, ardından onu alıp dünya semasına yükseltti. Semaların her birinde sırasıyla Âdem, İsâ, Yûsuf, İdrîs, Hârûn ve Mûsâ peygamberlerle görüştü; nihayet Beytülma'mûr'un bulunduğu yedinci semada Hz. İbrâhim'le buluştu. Sidretü'l-müntehâ denilen yere vardıklarında yazıcı meleklerin kalem cızırtılarını duydu ve Allah'ın huzuruna çıktı. Burada Cenâb-ı Hak elli vakit namazı farz kıldı. Dönüşte Hz. Mûsâ, elli vakit namazın ümmetine ağır geleceğini söyleyip Allah'tan onu hafifletmesini istemesini tavsiye etti. Namaz beş vakte indirilinceye kadar Hz. Peygamber'in huzûr-i ilâhîye müracaatı ve Mûsâ ile diyalogu devam etti. (Yavuz, 2005, c. 30, s. 132)

Hız. Peygamber'in mi'racda Allah'ı görüp görmediği meselesi, onun sidretü'l-müntehâda “iki yay ucu aralığı kadar” (kâbe kavseyn) Allah'a yaklaştığını ve O'nu gördüğünü bildiren âyetlere dayanır⁴⁵ (Yavuz, 2005, c. 30, s. 134). Divan şiirinde Hz. Muhammed'le ilgili en çok telmih edilen olaylardan biri mi'racdır. Sadece bu konunun ele alındığı *mi'râciye* adlı bir tür ortaya çıkmıştır. Şiirlerde Peygamber'in gece göğe

⁴³ bk. <http://lugatim.com/s/isra>

⁴⁴ bk. “2.4.73. İsrâ Suresi 1. Ayet”

⁴⁵ bk. Necm 53/7-14

yükselmesi, siretü'l-müntehâda⁴⁶ bulunması, Allah ile olan yakınlığı⁴⁷, Burak ve Refref isimli binekleri telmih konusu olmuştur.

Fuzûlî su kasidesinin bir beytinde Hz. Muhammed'i keramet denizi olarak tanımlar ve mi'rac gecesinde onun bereket çığ tanelerinin, gökyüzündeki gezegen ve yıldızlara su ulaştırdığını söyleyerek Peygamber'in mi'rac gecesinde yükselip arş-ı a'lâya ulaşmasına telmihte bulunur:

Sensen ol bahr-i kerâmet kim **şeb-i mi'râc**da
Şebnem-i feyzüñ yitürmiş sâbit ü seyyâre su (FD, K. 3/27)

Hayretî, sevgilinin ayağının toprağı aşığın başına tac iken eşğinin aşk ehli için çıkılacak en yüksek mertebe yani mi'rac olduğunu dile getiren beytinde mi'racın yüksekliğine telmihte bulunur:

Hâk-i pâyuñ ey güzeller şâhı başlar tâcîdur
Âsitânüñ ehl-i 'ışkun **'arş**îdur **mi'râc**îdur (HD, G. 115/1)

Hz. Muhammed'in o gece Burak isminde bir binek hayvanıyla göğe yükseldiği rivayet edilir (Öz, 1992, c. 6, s. 417). Nev'î bir kasidesinde memduha, itibar Burak'ının mertebesi yükseklerde olsun, ikbal atına izzet Cebrâ'il'i rehber olsun diye dua ederek Hz. Muhammed'in mi'rac gecesinde Burak ile göğe yükselmesine ve Cebrâ'il'in ona eşlik etmesine telmihte bulunur:

Payesi **a'lâ-yı 'arş** olsun **burâk**-ı kadrinüñ
Eşheb-i ikbâline **Cibrîl-i 'izzet** râhber (ND, K. 12/100)

Mi'rac gecesinde Refref isimli bir binekten de bahsedilmektedir. "Mi'râciyyelerdeki tarife göre refref gözlerin hiç görmediği kadar güzel, iki ufku kaplayacak kadar büyük yeşil bir örtüdür. Hz. Peygamber'in Mekke'den Kudüs'e burakla, buradan dünya

⁴⁶ bk. "2.4.139. Necm Suresi 14. Ayet"

⁴⁷ bk. "2.4.137. Necm Suresi 9. Ayet"

semasına mi'racla, yedinci semaya meleklerin kanatlarıyla, sidretü'l-müntehâya Cebrâil'in kanadı ile ve oradan kâbe kavseyne refrefle" gittiği rivayet edilir (Zülfe, 2007, c. 34, s. 534). Refref, mi'raca işaret eden motiflerden biridir. Yahyâ Bey na'tinde, bu gece Refref ile göğün en yüksek tabakasını seyr eyle diyerek mi'rac gecesine telmih yapar:

Seyr eyle bu şeb **Refref** ile '**arş-ı a'lâyi**⁴⁸
Anı bu tokuz âyinede eyledi peydâ (YBD, K. 1/10)

2.2.3.2. Ayın İkiye Bölünme Mucizesi

Hz. Muhammed'e ait mucizelerden biridir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de ayın ikiye bölünmesiyle ilgili bir ayet (Kamer 54/1) yer alsada bu ayetin peygamberin mucizesini mi yoksa kıyametten önce ayın ikiye bölüneceğini mi bildirdiği konusunda çeşitli tartışmalar vardır.⁴⁹ Kureyşliler Hz. Muhammed'den mucize göstermesini isteyince parmağını aya uzatıp ayın ikiye bölünmesi olayı hakkında şöyle rivayet olunur:

Ebu Cehil'in teşvikiyle, kabilenin ileri gelenlerinden Habib bin Malik, Peygamber'den bu mucizeyi istedi. Peygamber Allah'a yalvardı. Habib'in istediği mucize aynıyla vaki oldu. Şöyle ki:

Ay doğup zeval yerine geldi. Peygamber parmağıyla işaret edince ay iki parça olup yere indi; karşısında durup peygamberliğine şahadet etti. Sonra eteği altından girip yerinden çıktı. Tekrar şahadet getirdikten sonra, bütünlenip yerine vardı ve doğduğu yerden battı. (Levend, 2017, s. 135)

Şakku'l-kamer olarak anılan hadisede *şak*, *meh/mah/bedr/kamer*, *iki*, *dünîm* kelimeleri bir arada kullanılarak bu olaya telmih yapılır. Âşık Çelebi, Hz. Muhammed'in, mucizesini halka ispat ederek ayı kendisine iki şahit yaptığını şöyle dile getirir:

Kemâl-i mu'cizesin halka eyleyüp isbât
Dünîm oldu ki tâ iki şâhid ola **kamer** (AÇD, K. 14/71)

⁴⁸ Divanda "arş-ı 'alâyi" şeklinde transkribe edilen bu terkipte metin tamiri yapılmıştır.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Karaman, Çağrı, Dönmez, ve Gümüş, 2020, c. 5, s. 179-182; Çelebi, 2000, c. 22, s. 343-345.

Nev'î, sevgilinin burnunda Peygamber'in parmağının sırrı olduğunu ve yüzünde ayın ikiye bölünme mucizesini ortaya çıkardığını dile getirir:

Sırr-ı engüşt-i Nebî var meger ol bînîde
K'itdi yüzünde 'ıyân **mu'ciz-i şakk'ul-kameri** (ND, G. 548/3)

Kalemin Peygamber'in parmağının vasfını yazmaktan aciz olduğunu dile getiren Yahyâ, hem parmağından su akıtmasına hem de parmağıyla ayı ikiye bölmesine telmihte bulunur:

Yazmakda kalem barmaguñuñ vasfını 'âciz
Geh **mâhı iki şakk** ider ol gâh akıdur mâ (YBD, K. 1/44)

2.2.3.3. Parmaklarından Su Akıtma Mucizesi

Hız. Peygamber (Levend, 2017) ashabıyla Hudeybiye denilen yere geldiklerinde orada su olmadığını görürler. Bunun üzerine Peygamber parmaklarını uzatır ve çeşme gibi sular akmaya başlar. Bu sudan içerler ve abdest alırlar (s. 136). Peygamber'in mucizelerinden biri olan bu hadise divan şiirine de yansımıştır. Zâtî kirpiklerini parmak olarak tasvir eder ve mucizeye telmih yaparak ağlamasını parmaklarından su akıtmaya benzetir:

Çeşmeler akıtdı **engüşt-i müjemden** ey perî
Su gibi gösterdi 'ıškuñ **mu'ciz-i Peygamberi** (ZD2, G. 1577/1)

2.2.3.4. Şefaata Edecek Olması

Şefaata terim olarak "kıyamet gününde peygamberlerin ve kendilerine izin verilen sâlih kulların müminlerin bağışlanması için Allah katında niyazda bulunması" anlamında kullanılır (Alıcı, 2010, c. 38, s. 411). Tasavvufta şefaatin hem dünyada ve hem de ahirette gerçekleşmesi söz konusudur.

Âhirette gerçekleşecek şefaata ilgili olan hadislerin çoğu Resûl-i Ekrem'in şefaatine dairdir. Allah'ın, özellikle bir duasını mutlaka kabul edeceğine dair her

peygambere tanıdığı imtiyazı Resûlullah dünyada kullanmamış, şefaati etmek amacıyla bunu âhirete bırakmış ve Allah'a ortak koşmamak şartıyla büyük günah işleyen herkesin bundan yararlanacağını söylemiştir. Hz. Peygamber'in âhiretteki ilk şefaati mahşerde gerçekleşecektir. Hesaba çekilmek üzere orada uzun süre bekleyen insanlar hesabın başlatılmasını sağlamak için Hz. Âdem, Nûh, İbrâhim, Mûsâ ve İsâ'dan şefaati isteyecek, fakat o günün dehşeti karşısında kimse buna cesaret edemeyecek, sonunda İsâ bunu Hz. Muhammed'den istemelerini tavsiye edecek ve Resûl-i Ekrem'in yapacağı şefaati Cenâb-ı Hak kabul edip hesabı başlatacaktır. Daha sonra Resûlullah ilkin ümmetinden cennet ehli olanlar için şefaati olacak, cehenneme giren günahkârlar için üç defa şefaati edecek ve bu sayede cehennemlikler buradan çıkarılıp cennete alınacaktır (akt. Yavuz, 2010, c. 38, s. 412-413).

Bu bilgiye göre Hz. Muhammed mahşer gününde ümmetine şefaati olacak ve onların günahlarının affedilip Cennet'e dahil olmaları için Allah'a dua edecektir. Bu sebeple divan şairleri Hz. Muhammed'in bu özelliğine telmihen şiirlerinde kendisinden günahları için şefaati olmasını dilemişlerdir. Âli mahşerde kendisine sadece Peygamber'in şefaati etmesini şöyle ister:

Ne cürmüm var ise yarın baña mahşerde ey 'Âli
Şefâ'at itmesün kimse resûlu'llâhdan gayrı (G. Âli, G. 1439/5)

Muhibbî ise onu şeffat kaynağı olarak niteler ve mahşer gününde herkesin ona muhtaç olduğunu söyleyerek onun şefaati edecek olmasına telmihte bulunur:

Hak Te'âlâ'nun resûli hem şefâ'at kâmidur
Halk-ı 'âlem rûz-ı mahşerde kamu muhtâc aña (MD, 113/4)

Hz. Peygamber (Yeniterzi, 1989) şefaati edeceği zaman ümmetinin *Livâ-i Hamd* adı verilen sancağı altında toplanacağı rivayet edilir. "O'nun mahşerdeki şefaati sembolize eden bu bayrağın uzunluğunun bin yıllık, genişliğinin de beş yüz yıllık yol kadar olduğu ve üzerinde 'Bismillâhirrahmânirrahîm, El-hamdülillâhi Rabbi'l-Âlemin ve Lâ İlâhe İllallâh Muhammeden Resûlullâh' yazılarının bulunduğu rivâyet edilir." (s. 500). *Kur'an-ı Kerîm*'de yer almayan *Livâü'l-hamd* terkibi, sonraki dönem kaynaklarında İsrâ suresi 79. ayette geçen "makâm-ı mahmûd"⁵⁰ terkibiyle bağlantı

⁵⁰ bk. "2.4.77. İsrâ Suresi 79. Ayet"

kurulması sonucu bazı hadis rivayetlerine dayanmak suretiyle literatüre mal edilmiştir (Yavuz, 2003, c. 27, s. 200). Divan şiirinde bu terkip kullanılarak kıyamet günü ümmetin toplanacak olmasına ve peygamberin şefaatine telmih yapılır. Aşağıdaki beyitte aşıkların Ahmed'in kıyamet boyuna toplandıklarını ve ümmete sığınak olan "livâ'ü'l-hamd"e benzediği şöyle ifade edilir:

Kıyâmet kâmetine Ahmedüñ cem' oldı 'âşıklar
Livâ'ü'l-hamde beñzer ümmete gûyâ penâh olmuş (YBD, G. 191/2)

2.2.3.5. Nûr-ı Muhammedî

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896) *nûr-ı Muhammedî*'den, onun ilk mahlûk olduğundan bahseden ve Allah'ın Hz. Muhammed'i kendi nurundan yarattığını ileri süren ilk kişidir (Demirci, 1997, c. 15, s. 179). Hallâc, *Kitâbü't-Tavâsîn* isimli eserinde konuyu ele alarak "nûr-ı Muhammedî"nin kadîm ve ezeli olduğunu söyler. Buna göre "Allah ilk defa Muhammedî nuru yaratmış, onun ardından her şey bu nurdan ve bu nur için yaratılmıştır. Bütün peygamberlerde tecelli eden bu nur en son Resûl-i Ekrem'e intikal etmiş ve onda karar kılmıştır. Şiîler'e göre nûr-ı Muhammedî, Hz. Peygamber'den sonra Ehl-i beyt imamlarına, sûfilere göre velîlere intikal etmiştir." (Uludağ, 2007, c. 33, s. 244).

Tasavvufî beyitlerde bu görüşe dayanarak nûr-ı Muhammedî'ye, ilk onun yaratılmasına, peygamberlerde tecelli etmesine ve ehl-i beyte de intikal etmesine telmih yapılır. Hayretî sevgilinin güzellik güneşinin kalbine bir zerre ışık saldığını ifade ederek bu durumu Peygamber'in nurunun Ka'beyi aydınlatmasına benzeterek hem nûr-ı Muhammedî'ye hem de müminin kalbinin Allah'ın evi olması hadisine⁵¹ gönderme yapar:

Kalbüme bir zerre pertev saldı mihr-i hüsn-i dost
Nûr-ı Ahmed pertev-endâz oldı Beytullâh için (HD, G.342/4)

⁵¹ bk. "2.7.32. Kalp Allah'ın evidir."

Muhibbi ise sevgilinin güzelliğini anlatmak için yüzünde Muhammed'in nurunun parladığını dile getirip bu güzellik ve yaratılış ile sen ya Hüseyin ya da Hasan'sın diyerek nûr-ı Muhammedî'nin ehli beyte de intikal etmesine telmih yapar:

Yüzünde berk urur **nûr-ı Muhammed** iy Mesihâ-dem
Bu hüsn-ile bu hulk-ıla Hüseyin ü yâ Hasensin sen (MD, 2659/2)

2.2.3.6. Yetim Olması ve Yetimlere Sahip Çıkması

Doğuştan yetim olan Hz. Muhammed küçük yaşta annesini de kaybedince hem annesiz hem babasız büyümüştür (Pala, 2007, s. 330). Sıfatlarından biri olan “dürr-i yetim” şiirlerde, onun yetim oluşuna da telmihte bulunarak eşsizliğini vurgulamak için kullanılır.

Oldı bâzâr-ı cihân revnâkı bir **dürr-i yetîm**
Ki degül iki cihân hâsılı ol dürrü bahâ (FD, G. 5/3)

Bu beyitte bir pazara benzetilen cihana çok değerli bir inci gelir. Onun parlaklığı, pazarın revaç görmesini sağlar. İki cihanın mahsulünün ona baha olamadığı bu inci Hz. Muhammed'dir. “Bu beytte yetimin ve revnakın ikişer ma'nâsı vardır. Yetimin birinci ma'nâsı tek inci, ikinci ma'nâsı Hazret'i Peygamber'in yetim oluşudur. Revnakın bir ma'nâsı inci parlaklığı, ikinci ma'nâsı pazarın revacıdır. Bir de bir dürr-i yetim ile iki cihan arasında aynı zamanda tenasüp ve tezat san'atlarını görüyoruz.” (Tarlan, 2011, s. 30).

Hz. Peygamber yetimlere daima sahip çıkmış, onlara karşı şefkatli davranmıştır. Âşık Çelebi Peygamber'in bu özelliğine telmihte bulunarak aşıklara acımasını, onların yetim ve garip olarak kapısına geldiğini söyler:

‘Âşika **rahm** it garîbüdür **yetîm**ündür senün
Yâ Resûla'l-lâh kapuna geldi pür âh u enîn (AÇD, K. 11/75)

2.2.3.7. Ümmî Olması

Ümmî kelimesi *Kur'ân*'da okuma yazmayı bilmeyenler için kullanılan bir terim olmakla birlikte Hz. Peygamber'in sıfatıdır. *Kur'ân*'da şöyle geçer: “Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer. O peygambere inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler.” (A'râf 7/157).

Divan şiirinde kendisine *Kur'ân* verilen Peygamber'in ümmî oluşu vurgulanarak okuma yazma bilmediğine işaret edilmektedir.

Ümmî-lakab ki yazdı anuñ nâm-ı eşrefin
Evvel ki yazdı hâme-i suret-nigâr hat (BRD, G. 567/5)

Yahyâ Bey na'tinde adı âlim ve bilgin olmuş iken onun ümmî olduğunu söyler ve insanı bu gizli sırların hayran eylediğini belirtir:

İnsanı bu esrâr-ı nihân eyledi hayrân
Ümmîdür aduñ olmuş iken 'âlim ü dâna (YBD, K. 1/42)

2.2.3.8. Güzel Ahlaklı Olması

bk. “2.4.156. Kalem Suresi 4. Ayet”

2.2.3.9. Doğduğu Zaman Mecûsîlerin Ateşinin Sönmesi

Hz. Muhammed doğduğu zaman Mecusilerin hiç sönmeyen ateşi sönmüştür (Levend, 2017, s. 127). Fuzûlî, “Su Kasidesi”nde bu hadiseye telmihte bulunarak onun mucizelerinin bu dünyada sonsuz bir deniz gibi olduğunu ve ateşe tapanların bin madebine bu suyun ulaştığını dile getirir:

Mu‘cizi bir bahr-i bî-pâyân imiş ‘âlemde kim
Yitmiş andan biñ biñ **âteş-hâne-i küffâre su** (FD, K. 3/19)

2.2.3.10. Doğduğu Zaman Kısra Sarayının Yıkılması

Hız. Peygamber doğduğunda Nuşirevan’ın Medayin şehrinde yaptırdığı “Tâk-i Kısra” yıkılmıştır (Levend, 2017, s. 127). Aşağıdaki beyitte şair bu hadiseye telmihen yokluk selinde Kısra sarayının ibret yeri, bu dünyanın su üzerinde bir köprü, insaoğlunun da misafir olduğunu söyler:

Fenâ seylinde bâkî **tâk-ı Kısra** cây-ı ‘ibretdür
Cihân âb üzre bir püldür benî âdem müsâfurdür (GAD, G. 277/3)

2.2.3.11. Doğduğu Zaman Sâve Gölünün Kuruması

Hız. Peygamber doğduğu zaman Sâve Gölünün suları çekilmiştir (Levend, 2017, s. 127). Zâtî beytinde bu olaya telmih yaparak kendisini Peygamber’e teşbih eder ve belagat aleminde kendisinin akan son deniz olduğunu, Sâve denizi gibi bütün nazım erbabının kurduğunu belirtir:

Sâve bahrı gibi mahv oldu kamu erbâb-ı nazm
Yok belâgat ‘âleminde cûş ider biz son deniz (ZD1, G. 557/4)

2.2.3.12. Ölülere Dirilmesi

Rivayete göre (Levend, 2017) Hendek gazvesinde Peygamber için ziyafet veren Câbir oğlağı keserken çocuklarından biri ona bakar. Oğlağın kesimini görmeyen kardeşine nasıl kesildiğini anlatmak için onu yatırıp keser, sonra korkusundan kendisini damdan atıp ölür. Ziyafette anne baba peygambere bir şey belli etmezler, Peygamber çocukların da sofraya gelmesini isteyince onların evde olmadığını söylerler. Cebrâ’il gelip durumu bildirir. Peygamber dua edince çocuklar dirilir ve beraber sofraya otururlar (s. 139). Aşağıdaki beyitte şair bu mucizeye telmihte bulunur:

Aña îsâl için mahzâ selâmın **Fahr-i kevneynüñ**

Mu‘ammer oldı **Câbir** gördi zâtın **mu‘ciz-i ihyâ** (GAD, K. 17/30)

2.2.3.13. Taşları Konuşturma Mucizesi

Rivayete göre bir gün Peygamberden bir mucize istendiğinde sağ eline bir avuç çakıl taşı almış ve taşlar Allah’ın birliğini ve Muhammed’in peygamberliğini zikre başlamıştır (Levend, 2017, s. 139). Aşağıdaki beyitte taşların Allah’ı zikretmesi ile bu mucizeye telmih yapılır:

Hâl diliyle **zikrünü eyler senün seng-i hacer**
Söyledüp her birini kudretle güftâr eyledün (MD, 1752/7)

2.2.3.14. Hurma Fidanının Hemen Yemiş Vermesi

Medine’de yeni diktiği hurma ağacının bir anda yemiş vermesi de Hz. Muhammed’in mucizeleri arasındadır (Levend, 2017, s. 141). Beyitte bu mucizeye telmih bulunmaktadır:

Yeşerdi mu‘ciz-i hurmâsı bitdi bir demde
Toyurdu süfre-i cûduñda her bahîli nahîl (GAD, K. 7/13)

2.2.3.15. Ok İle Kazdığı Yerden Su Çıkması

Rivayete göre (Dilçin, 2010) Hz. Muhammed bir savaşta ashabı susuz kalınca onlara su bulmak için bir ok ister ve o okla çöldeki kumları eşerek belirlediği yerin kazılmasını söyler. Kazılan yerden su çıkınca askerleri susuzluktan kurtulur. Aşağıdaki beyitte “istemek” fiili “aramak” anlamında peykân ile birlikte kullanılarak bu hadiseye telmih edilmiştir (s. 135):

İste peykânın gönül hecrinde şevkum sâkin it
Susuzam bir kez bu sahrâda menüm’çün are su (FD, K. 3/9)

2.2.3.16. Gölgesinin Yere Düşmemesi

“İlk yaratılan Muhammedî Nurdur. Bu nurdan diğer peygamberlerin ve tüm insanların ruhlan yaratılmış; sonra da maddî ve manevî bütün varlıklar bu nurdan meydana gelmiştir. Hz. Muhammed nurdur; nurun gölgesi olmaz.” (Güler, 2006, s. 202). Aşağıdaki beyitte şair Peygamber’in yere gölgesinin düşmemesini şöyle ifade etmiştir:

Kâmetüñ ey bûstan-ı lâ-mekân pîrâyesi
Nûrdan bir servdür **düşmez zemîne sâyesi** (ZD2, G. 1627/1)

2.2.3.17. Bulutun Başı Üzerinde Gezmesi

Hz. Muhammed henüz küçükken dışarı çıktığında onu sıcağın etkisinden korumak için başının üzerinde bir bulut dolaşır, o nereye giderse beraberinde gider ve bir yerde durursa o da dururdu (Levend, 2017, s. 129). Sevgilinin yüzü güneşi üstünde duran zülfünü, Ahmed’in üstünde gölgelik olan buluta benzeten şair bu hasideye telmih yapar:

Şems-i rûy-ı dilber üzre zülf-i müşg-âsâya bak
Sâye-bân olmuş-durur san Ahmed üstüne **sehâb** (ED, G. 41/4)

2.2.3.18. Terinden Gül Meydana Gelmesi

bk. “2.6.17. Muhammed’in Terinden Gül Meydana Gelmesi”

2.2.4. Süleymân

Hz. Süleymân İsrâiloğullarına gönderilen hükümdar bir peygamberdir. Hz. Dâvûd’un oğludur. *Kur’ân-ı Kerîm*’de özellikle Neml sûresinde Hz. Süleymân’ın hükümrânlığı, Sebe melikesiyle haberleşmesi, kuşlarla konuşması, cinlere ve diğer hayvanlara hükmetmesi, rüzgarın emrine verilmesi açıkça yer almaktadır.⁵² Bu kıssadan hareketle Süleymân peygamberin hükümdarlığı ve olağanüstü özellikleri şiirlerde çeşitli motiflere

⁵² bk. Enbiyâ 21/81; Neml 27/15-44.

dönüşerek yüzyıllardır kullanılmaktadır. Akkaya, Hz. Süleymân'ın İslâm edebiyatında nasıl ele alındığını şöyle açıklar:

İslâm edebiyatlarında Hz. Süleyman divan ve halk şiiri, halk hikâyeleri, efsane ve atasözleri gibi edebiyat ürünlerinde geniş biçimde işlenmiş, Kur'an-ı Kerim ve hadisler başta olmak üzere kıssalar, İsrâiliyat'tan geçen anlatımlar ve yüzyıllarca halk muhayyilesinde yoğrulmuş rivayetler zamanla edebiyatın vazgeçilmez unsurları arasına girmiştir. Ayrıca Belkıs, Âsaf, Dâvûd gibi kişiler; hüdhüd, çekirge ve karınca gibi hayvanlar; cin, dev, ifrit gibi yaratıklar; saltanat, zenginlik, haşmet gibi sıfatlar; kuş dilini bilme, rüzgâra ve cinlere hükmetme gibi meziyetler; mühür, hatem ve asâ gibi eşyalarla çok geniş bir kadroya sahip olmuştur. (2010, c. 38, s. 60-61).

Bahsedilen özellikleri ve mucizeleriyle Hz. Süleymân, telmih dünyasında önemli bir yere sahiptir. 16. yüzyıl divanlarında Hz. Süleymân'la ilgili 482 beyit bulunmaktadır. Divanlarda bulunan örneklerden hareketle tespit edilen telmih konuları şunlardır:

2.2.4.1. Hükümdarlığı ve Mührü

Süleymân peygamber hükümdarlığının sembolü olan yüzük sayesinde güç, kuvvet ve saltanat sahibi olmuştur. Divan şiirinde *hatem* ya da *mühr* olarak bahsedilen Hz. Süleymân'ın yüzüğü hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır:

Mühr-i Süleyman İslâm inancında, 'Kıyametten önce yer altından elinde Süleyman'ın mührü ve Mûsâ'nın asâsı olduğu halde bir dâbbe çıkacak ve asâsıyla müslümanların yüzünü aydınlatacak, mührüyle kâfirlerin yüzünü mühürleyecektir' meâlindeki hadis dolayısıyla girmiş (Müsned, II, 259; İbn Mâce, "Fiten", 31), İsrâiliyat'tan beslenerek ayrıntılı biçimde işlenmiştir. Bu rivayetlerde Hz. Süleyman'ın ateşe, suya, rüzgâra, kuşlara ve hayvanlara hükmetmesini sağlayan yüzük şeklinde tılsımlı bir mührün sahibi olduğu, cennette Hz. Âdem'e ait iken Cebrâil tarafından Hz. Süleyman'a getirilmiş olan bu yüzüğün üzerindeki altıgen motifte ism-i a'zâmın remzedildiği, Hz. Süleyman'ın ism-i a'zama hürmeten bu yüzüğü yalnızca abdesthaneye giderken çıkarıp Âsaf adlı vezirine veya hanımı Âmine'ye teslim ettiği, mühür parmağında olmayınca hayvanlara hükmedemediği kaydedilmektedir. (Pala, 2020, s. 524)

"Hz. Süleyman dünyevî gücün ve saltanatın sembolü kabul edildiğinden kasidelerde padişahlar 'Süleymân-ı zaman, Süleymân-ı devran' diye anılmış, aynı adı taşıyan Kanûnî de ona benzetilmiştir." (Akkaya, 2010, c. 38, s. 61). Yahyâ Bey, dönemin padişahı Sultân Süleymân için yazdığı kasidesinde deniz ve karanın padişahı Hz.

Süleymân'a telmihte bulunarak cinlerin ve perilerin yüzüğü gibi hep onun eli altında olduğunu söyler:

Pâdişâh-ı bahr u ber ya'nî Süleymân Şâh kim
Hep eli altındadır **hâtem** gibi **ins u perî** (YBD, K. 8/11)

Bâkî, gün doğumunu hayal ederek güneşin şaşasını köşe köşe etrafa saldığını, ufukta Süleymân'ın mührü gibi ortaya çıktığını dile getirirken onun hükümranlığına ve mührünün gücüne telmih yapar:

Etrâfa saldı şa'sa'asın gûşe gûşe mihr
Oldı ufukda **müht-i Süleymân** gibi 'ayân (BD, K. 1/10)

Aşağıdaki beyitte şair, Hz. Süleymân'ın gücüne ve mührüne telmih yaparak güzellik ülkesinin tahtına Süleymân olan kişinin sevgili olduğunu ve yaralı gönlünden o hükümdarın kırmızı mührünün gitmediğini söyler ve gönlündeki yaraları sevgilinin mührü olarak niteler:

Serîr-i mülket-i hüsne benüm sensin **Süleymân**um
Ki gitmez **hâtem-i la'lüñ** dilinden ben dil-efgârüñ (GAD, G. 714/3)

Hayâlî ise, nazım âleminin Süleymân'ı olduğunu söyler ve aşk yüzüğünün mühründe isminin yazıldığını dile getirir:

Ey Hayâlî 'âlem-i nazma **Süleymân**uz bugün
Hâtem-i 'aşkuñ nigîninde yazıldı nâmumuz (HBD, G. 12/5 (Zâ'))

2.2.4.2. Devlin Mührü Çalması

Rivayete göre (Canım, 2018) Hz. Süleymân, bir gün abdesthanede yüzüğünü çıkarıp hanımına verdiği sırada bir dev (cin ya da şeytan) gelip yüzüğü kapmış ve takar takmaz Süleymân kılığına girerek hükümdarlığı ele almıştır. Süleymân peygamber yerine geçmek isteyince saraydan kovulmuş ve işsiz, evsiz kalmıştır. Deniz kenarına gelen Hz. Süleymân günde iki balık karşılığında bir balıkçıda çalışmaya başlamıştır. Günlük

kazandığı balıklardan birini kendisi yiyor, diğerini satıyormuş. Bu durum kırk gün devam etmiş. Bu sırada Süleymân peygamberin veziri ve hanımları tahttaki Süleymân'dan şüphelenmişler. Dev de onlardan kaçıp mührü denize atmış. Allah'ın kudretiyle bu mührü bir balık yutmuş. Hz. Süleymân yevmiyesi olan balıklardan birini temizlemek için karnını yardığında yüzüğü bulmuş ve tekrar tahtına kavuşmuştur (s. 221).

“Mühür kimseyse Süleyman odur” atasözünün yukarıda anlatılan kıssaya dayandığı görülmektedir. Atasözüne konu olan bu hikâye divan şiirlerinde de sıkça telmih edilir. Dev'in yüzüğü alması, balığın onu yutması ve Süleymân'ın dev'i şişeye hapsedmesi bu olayla ilgili telmih edilen konulardır.

Süleymân'ın mührünü çaldığı anlatılan dev ya da cin Ehrimen olarak da anılır. Aşağıdaki beyitte şair, bu hadiseye telmihte bulunarak Süleymân'ın mührünü çalan Ehrimen gibi rakibin meclise geldiğini, can hatemini ona vermemek için korumak gerektiğini söyler:

Süleymânluk hemân aldurmamakdur **hâtem-i cânı**
Hazer kıl sâkiyâ bezme **rakîb-i Ehrimen** geldi (BRD, G. 1063/6)

Divan şiirinde *hâtem* yani “mühür” kırmızı ve küçük olması sebebiyle sevgilinin ağzına ve dudaklarına benzetilerek kullanılmıştır. Âlî beytinde şeytanın Süleymân mührünü kasdetmeye hazır olması gibi rakibin de sevgilinin dudağı mührünü öpmek için gözünü dikmiş beklemede olduğunu söyler:

Dehânuñ hâtemin kim öpmek ister göz diküp düşmen
Süleymân **mührine** gör **dîvi** şer kaskına nâzırdur (GAD, G. 281/5)

Aşağıdaki beyitte denize düşen mührü balığın yutmasına ve mührün, balığın karnından çıkmasına telmih bulunmaktadır:

Süleymân mesnedinden **dîv-i güm-reh** ragbetin kesdün
Deñizde hâtem-i hükm-i Süleymândan haber virdün (FD, G. 157/5)

Yüzüğü bularak tekrar tahtına kavuşan Hz. Süleymân, (And, 2012) şeytanlarından yüzüğü alan kişiyi bulmalarını istemiş. Şeytanı yakalayıp getirmişler. Bir kayayı oyarak onu kayanın içine hapsedmişler. Üstünü de başka bir kayayla kapatıp demir ve kurşunla perçinlemiş ve denize atmışlar (s. 177). Bazı rivayetlere göre dev (şeytan) şişe içine hapsedilmiştir. Âlî bu olaya telmihte bulunur:

‘Aks salmış müdde‘î bezmünde şâhum sâgara
Şişe içre habs-i dîv itmiş Süleymân-ı nebî (GAD, G. 1343/4)

2.2.4.3. Rüzgara Hükmetmesi

Kur‘ân-ı Kerîm’de Hz. Süleymân’ın emrine bir rüzgar verildiği, onun isteğine göre hareket ettiği bildirilir: “Süleyman’ın emrine de onun isteğine göre, içinde bereketler yarattığımız yere doğru esmek üzere güçlü rüzgârı verdik.” (Enbiyâ 21/81). Sebe’ suresine göre bu rüzgar sabah ve akşam birer aylık yol almaktadır: “Süleyman’ın emrine de sabahleyin bir aylık, akşamleyin bir aylık yol almakta olan rüzgârı verdik.” (34/12). Bu âyetlerin tefsiriyle ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. “Bu rivayetlerde Hz. Süleyman’ın ahşaptan yapılmış bir platformunun bulunduğu, gezinti veya savaş halinde bütün malzemelerin bu platforma yüklendiği, yükleme işi bitince rüzgâra emir verdiği ve platformun üzerinde istediği yere götürüldüğü nakledilmektedir. Yahudi kaynaklarında da yer alan diğer bazı rivayetlere göre ise uçan halısının olduğu, bu halı ile yolculuk ettiği belirtilmektedir.” (Harman, 2010, s. 59).

Hz Süleymân’ın beyitlerde en çok telmih edilen yönlerinden biri rüzgara hükmetmesidir. Emrî Hz. Süleymân’ın bu özelliğini hatırlatarak yele hükm eylemeyen kimsenin Süleymân olamayacağını, bu sebeple aşığın gam ülkesinde gönül fethetmek için âhını kullandığını söyler:

Kullanur âhını dil zabtına iklîm-i gamuñ
Yele hükm eylemeyen kimse Süleymân olmaz (ED, G. 214/4)

Âlî, salıncakta sallanan sevgilisini tahtı ile rüzgarda uçan Süleymân’a benzetir:

Tahtını yıl götürür özge **Süleymân**'dur bu
Nev-cevânüm ki salıncaklara binmiş salınur (GAD, G. 472/4)

Aşağıdaki beyitte ise şahların tahtının su kabarcığı gibi esasının olmadığını belirten şair, Süleymân tahtının da yele verildiğini söyleyerek hem onun rüzgarda gitmesine hem de Süleymân'ın tahtının bile geçici olmasına işaret eder:

Habâb-âsâ esâsı yogimiş evreng-i şâhînün
Eger **taht-ı Süleymân** ise de **ber-bâdmış** bildüm (AÇD, G. 41/3)

2.2.4.4. Kuşlarla Konuşması ve Hüdühüd ile Arkadaşlığı

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Süleymân'a kuş dilinin öğretildiği de bildirilmektedir: "Süleyman, Dâvûd'a varis oldu ve, 'Ey insanlar, bize kuş dili öğretildi ve bize her şey verildi. Şüphesiz bu, apaçık bir lütuftur' dedi." (Neml 27/16).

Hüdühüd, Süleymân peygambere hizmet eden bir kuştur. Rivayete göre çok uzaklardaki suyu havadan tespit etme özelliğine sahiptir (Pala, 2007, s. 216). Divan şiirinde Hz. Süleymân'ın kuşlarla konuşması ve Hüdühüd ile olan arkadaşlığı telmih konusu olmuştur. Hayretî, "Ehrimen'in anlamasın, daima kuş dilini konuş, Süleymanlar ile her an Mantiku't-tayr oku" dediği beytinde Süleymân'ın bu özelliğine telmihte bulunur:

Ehrimen anlamasun **kuş dilini** söyle müdâm
Mantiku't-tayr okı her lahza **Süleymânlar** ile (HD, G. 405/11)

Dönemin hükümdarı Muhibbî ise bu devrin Süleymân devri olduğunu ve kendisinin kuş dilini konuştuğunu, ondan başka kimsenin irfan ehlinin dilini bilmediğini söyleyerek Hz. Süleymân'a telmih yapar:

Bu Muhibbî **kuş dilin** söyler **Süleymân** devridür
Bilmez andan gayrı kimse ehl-i 'irfânuñ dilin (MD, 2498/5)

Hayâlî, Süleymân'ın Hüdühüd ile olan yakınlığına işaret ederek canı Hüdühüd'e benzetir ve onun sır tutan bir kuş olduğunu belirterek Süleymân'a dost kılınmasını ister:

Kıl hemdem-i Süleyman cân Hüdhdünü sa'y et
 Bu murg-ı râz-dârı gör sâhib-i külehdür (HBD, G. 87/3 (Râ'))

2.2.4.5. Karıncayla Konuşması

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Süleymân'ın karıncayla konuşması şöyle nakledilmektedir:

Nihayet Karınca vadisine geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi: “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!” Onun bu sözünden dolayı Süleyman neşeyle gülümsedi ve “Ey rabbim!” dedi, “Gerek bana gerekse anne babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl. Rahmetinle beni iyi kullarının arasına kat!” (Neml 27/18-19).

Divan şiirinde Süleymân ismi *mûr* kelimesi ile birlikte anılarak Süleymân peygamberin karınca ile konuşmasına telmih yapılır. Âşık Çelebi bir kasidesinin ortasında mahlas kullanarak araya girmesini, Süleymân'ın ordusu ile Karınca vadisine geldiklerinde bir karıncanın konuşarak araya girmesine benzetir:

Du'â nâmıyle geldi yüz süre dergâhuna 'Âşık
Süleymân 'askerinde sözle girsin **mûr** araya (AÇD, K. 13/23)

Bâkî, yüzü yerde padişahın eşiğinin toprağına yüz sürdüğünü ifade ederek Hz. Süleymân'ın karıncayla konuşmasına telmihen kendisini karınca olarak niteler ve Süleymân'a yakın olma arzusunu dile getirir:

Gubâr-ı der-geh-i şâha sürer yüz yerde yüz Bâkî
Süleymâna mukârin olmag ister seyr idüñ **mûrı** (BD, G. 547/5)

Emrî ise Neml vadisindeki bu hadiseye telmihte bulunarak sevgilinin ayva tüylerini karıncaya benzetip gönlünün üzüntü ile karınca vadisine döndüğünü söyler ve Süleymân olarak nitelediği sevgiliden gözlerinin yaşla dolması sebebiyle merhamet ister:

Hat-ı mûruñ gamıyla dil dönüpdür **vâdî-i nemle**
Süleymânum terahhum kıl pür oldı çeşm-i ter nemle (ED, G. 474/1)

2.2.4.6. Kuşlara, Vahşi Hayvanlara ve Cinlere Hükmetmesi

Kur'ân-ı Kerîm'e göre Hz. Süleymân'ın cinlerden, kuşlardan ve insanlardan oluşan orduları vardır: “Bir zaman cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan orduları Süleyman'ın emrinde toplanmış, birlikte sevk ve idare ediliyordu.” (Neml 27/17). Süleymân peygamberin kuşlara, vahşi hayvanlara, cinlere hükmettiği bilinmektedir.

Rûhî Kânûnî Sultân Süleymân'a yazdığı kasidesinde; Allah'ın vahşi hayvanları ve kuşları kendisine itaat etmesi için onu adil bir hükümdar yapıp Süleymân adını koyduğunu söyleyip Hz. Süleymân'a telmihte bulunarak memduhu yüceltir:

Vahşile tayrı Huda kılmagiçün emrine râm
Hâkim-i 'âdil idüp aña **Süleymân** komış ad (BRD, K. 14/22)

Fuzûlî bir na'tinde şahlar şahı Hz. Muhammed'i, mana ülkesinin Süleymân'ı olarak niteler ve insanların, cinlerin, vahşi hayvanların ve kuşların ona itaat ettiğini dile getirir:

Şehenşehî ki Süleymân-ı **milk**-i ma'nâ olup
Mutî' oldı aña cinn ü ins ü vahş ü tuyûr (FD, K. 2/11)

O peri yüzlü sevgili insan ve cinleri ele geçirse şaşılmaz çünkü devrin Süleymân'ı odur:

N'ola teshîr iderse ol perî-rû **ins ile cânı**
Egerçi nâmı **Âsaf** kendüdür **dehrûñ Süleymânı** (CD, G. 303/1)

2.2.4.7. Kuşların Ona Gölge Yapması

Kuşların Hz. Süleymân'ın başı üzerinde dolaşarak ona gölge yaptıkları rivayet edilmektedir (Taberî, 1991, s. 704). Bazı beyitlerde bu hadiseye telmih yapılır. Örneğin Muhibbî, Hz. Süleymân gibi kuşlara minnet etmeyeceğini, başının üzerindeki dumanı artan âhının kendisine gölgelik olarak yeteceğini söyler:

Çün Süleymân minneti **murgâna** hergiz itmeyem
Başum üzre sâye-bânum âh-ı dūd-efzâ yiter (MD, 1120/2)

2.2.4.8. Belkıs ile İlişkisi

bk. “2.3.34. Belkıs”

2.2.5. Mûsâ

İsrâiloğullarına gönderilen, *Kur’ân-ı Kerîm*’de ismi geçen “ulü’l-azm” peygamberlerdendir. Kendisine dört kutsal kitaptan biri olan *Tevrat* indirilmiştir. “Hem Yahudilik ve Hıristiyanlığa hem de İslâm’a göre büyük bir peygamber ve İsrâiloğulları’nı Firavun’un zulmünden kurtarıp hürriyete kavuşturan bir liderdir. [...] [O]nunla ilgili yegâne kaynak Tevrat ile Kur’ân-ı Kerîm’dir. Tevrat’ın hemen hemen tamamı Hz. Mûsâ’nın ve önderliğini yaptığı İsrâiloğulları’nın tarihinden ibarettir.” (Harman, 2020, c. 31, s. 207) *Kur’ân-ı Kerîm*’in otuz dört sûresinde 136 yerde adı geçen Hz. Mûsâ, Kur’ân ve sahih hadislerde anılan peygamberler arasında ismi en çok geçen peygamberdir (Harman, 2020, c. 31, s. 210).

Tûr dağında Allah’la konuştuğu için *Kelîm*, *Kelîmullah* sıfatlarıyla anılmıştır. Firavun’la olan mücadelesini mucizeleri sayesinde kazanmıştır. Hem yaşadığı olağanüstü durumlar hem de mucizeleri dolayısıyla şiirlerde en çok telmih edilen peygamberlerden biridir. Taradığımız divanlarda Hz. Mûsâ’ya telmihte bulunan 259 beyit tespit edilmiştir. Doğduğunda bir sandık içinde Nil’e bırakılması, Tûr dağında Allah’la konuşması, asası, yed-i beyza mucizesi vb. özellikleriyle telmih konusu olmuştur.

2.2.5.1. Tûr Dağında Allah’la Konuşması ve Tecelli Hadisesi

Kur’ân-ı Kerîm’e göre Hz. Mûsâ ailesiyle birlikte Mısır’a dönerken Tûr-ı Sînâ yakınlarında uzakta bir ateş gördü. Ateşe yaklaşınca onun bir ağaç tepesinde olduğunu fark etti. O sırada ağaç yönünden kendisine şöyle seslenildi:

Ey Mûsâ! Muhakkak ki ben yalnızca ben âlemlerin rabbi olan Allahım” (Kasas 28/30). Mûsâ, tayin edilen vakitte (Tûr’a) gelip de Rabbi onunla konuştuğunda o, “‘Rabbim! Bana görün; sana bakayım’ dedi. Rabbi, ‘Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin’ buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. (A‘râf 7/143)

Sözlük anlamı “Mübârek vâdî” olan Vâdî-i Eymen⁵³, Mûsâ peygamberin Tûr dağında Cenâb-ı Hakk’ın tecellisine mazhar olduğu yer olarak bilinir (bk. Kasas 28/30). Hz. Mûsâ’nın Tûr dağında gördüğü ateş, Allah’la konuşması ve tecelli hadisesi şiirlerde Hz. Mûsâ peygamber ile ilgili en çok telmih edilen konulardandır. Tûr dağında gördüğü ateş şiirlerde *âteş-i Mûsâ*, *nâr-ı Mûsâ* terkipleriyle telmih edilir.

Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin mahallesini mübarek vadiye, yeşil dalın üzerindeki kırmızı gülü de Mûsâ’nın ateşine benzeterek bu hadiseye işaret eder:

Yâ **fezâ-yı Vâdî-i Eymen** anuñ kûyı mıdur
Gül gibi **ahdar şecerde âteş-i Mûsâ** mıdur (YBD, G. 92/3)

Hayâlî, tenini aşk Tûr’una benzeter ve (aşk) ateşle bir “âh” eylese sinesindeki her yarıktan kıvılcımlar ortaya çıkacağını dile getirir:

‘Aşk **Tûr**udur benim **sûz** ile bir âh eylesem
Şu’leler peydâ olur sînemdeki her çâkden (HBD, G. 77/2 (Nûn))

Tûr dağında Allah’la konuşan Hz. Mûsâ, onu görmek istediğinde Allah’ın “Sen beni göremezsin” anlamındaki *len terânî* sözü telmih anahtarlarından biridir. “Len terânî ifadesi İslâmî edebiyatlarda daha ziyade bir telmih unsuru olarak kullanılmış; Arap ve İran şiirinde âşığın gönlünü istilâ eden sevgilinin kendini ona göstermemesi len terânî söylemiyle temsil edilmiştir.” (Pala, 2003, c. 27, s. 138). Şiirlerde *len terânî* lafzı kullanılırken Allah’ın Hz. Mûsâ ile konuşmasına işaret edilir. Yahyâ’ya göre, Hz. Mûsâ Hakk’ın yüzünü ne gördü ne görmedi çünkü “len terânî”nin sınırları onu fazlasıyla şaşkın kıldı:

⁵³ bk. <http://lugatim.com/s/eymen>

Dîdâr-ı Hakkı Mûsâ ne görmedi ne gördü
Esrâr-ı len terânî kıldı ziyâde hayrân (YBD, G. 322/7)

Hz. Mûsâ Tûr dağında Allah’la konuştuğu için şiirlerde Mûsâ’nın sıfatları olarak *Kelîm*, *Kelîmullah* geçmektedir. Bu kelimelerle doğrudan onun Allah’la konuşma hadisesine telmih yapılır.

İtdi **Kelîm**-i bülbüle ‘**arz-ı cemâl** gül
Ahdar dırahtı âteş ile kıldı al gül (ZD1, G. 836/1)

Kırmızı gülü, yeşil ağacın üstünde yanan ateşe benzeterek gülün yüzünü bülbüle göstermesini tasvir eden Zâtî’nin beytinde gül-bülbül mazmunu içinde Hz. Mûsâ’nın Tûr dağında yaşadıkları telmih edilmektedir.

Bir başka beyitte ise Allah’ın tecelli ettiğinde Tûr dağının parçalanmasına ve Mûsâ’nın kendinden geçmesine telmih yapılmaktadır. Âşık Çelebi, sevgilinin yüzünü görünce takatsiz kaldığını ve göğsünün Tûr dağı gibi paramparça olduğunu dile getirir:

Tecellî-i cemâl-i yâre bî-tâkat olur benzer
 Seher geh **Tûr-ı Sînâ** gibi ‘Âşık sîne çâk eyler (AÇD, G. 106/5)

2.2.5.2. Yed-i Beyzâ Mucizesi

Firavun, inkâr ettiği gibi Mûsâ’nın tanrısına çıkmak için Hâmân’dan bir kule yapmasını ister, ayrıca kendisini tanrı kabul etmezse onu hapsedeceğini Mûsâ’ya bildirir.⁵⁴ Mûsâ Firavun’a, Allah’ın elçisi olduğunu söyler ve inanması için ona asâ ve beyaz el mucizelerini gösterir.

Hz. Mûsâ bir mucize olarak elini koynuna sokup çıkarınca bembeyaz bir nur olur. Buna “yed-i beyzâ” denir. *Kur’ân*’da şöyle buyrulmuştur: “Şimdi de elini koynuna sok, bir hastalık yüzünden olmaksızın, bir başka mucize olarak elin bembeyaz çıkacaktır.

⁵⁴ bk. “2.3.18.3. İlahlık İddiasında Bulunarak Büyük Bir Kule Yaptırması”

Böylece sana büyük mûcizelerimizden bir kısmını göstermiş olalım.” (Tâhâ 20/22-23). “Yed-i beyzâ” divan şiirinde Hz. Mûsâ’nın sembollerinden biri hâline gelmiştir. Onunla ilgili en çok telmih edilen hususlardan biri bu mucizesidir.

Nevruzda beyaz çiçekler açan ağaçları yed-i beyzâyâ teşbih eden Lâmi‘î, şimdi onların ağzından ateş saçan ölüm ejderine dönüştüğünü söyler. Bu beyitte Hz. Mûsâ’nın hem Tûr dağında gördüğü ateşe, hem yedi beyzâ mucizesine hem de esasının yılana dönüşmesine telmih vardır:

Her şecer kim bir **yed-i beyzâyâ**ydı nev-rûzda
Od saçar şimdi dehânından olub **su‘bân** dimâr (LD, K. 15/18)

Emrî aşağıdaki beytinde mübalağa sanatını kullanarak yed-i beyzânın parlaklığının ikinci güneşini yendiğini ifade eder:

Gâlibâ halkuñ budur devrildi gün didükleri
Şems-i asruñ pençesin burduñ **yed-i beyzâ** ile (ED, G. 448/2)

Figânî’nin beytinde de yed-i beyzâ istiaresyle bu mucizeye işaret edilmektedir:

Cihâna **mu‘cizesi** zâhir oldu **Mûsî-veş**
Çıkardı çün **Yed-i beyzâyâ**yı subh-dem gerdûn (FİD, K. 4/7)

2.2.5.3. Asasının Yılana Dönüşmesi

Hz. Mûsâ’yı telmih etmek için kullanılan sembollerden biri mucizevi asasıdır. *Kur’ân-ı Kerîm*’de anlatılan kıssaya göre; Firavun’a karşı mucize gösteren Mûsâ, asasını yere atınca büyük bir yılana dönüşmüş⁵⁵ ve sihirbazların yılan halindeki değneklerini yutmuştur:

⁵⁵ Konuyla ilgili diğer ayetler için bk. Tâhâ 20/20; Şuarâ 26/32; Naml 27/10; Kasas28/31.

Mûsâ dedi ki: “Ey Firavun! Ben âlemlerin rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim.” “Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememek benim üzerime borçtur. Size rabbinizden açık bir delil getirdim. Artık İsrâiloğulları’nı benimle birlikte serbest bırak.” Firavun şöyle dedi: “Eğer bir mucize getirdiyse ve gerçekten doğru söylüyorsan onu göster bakalım.” Bunun üzerine Mûsâ asâsını yere attı. Bir de baktılar ki apaçık bir yılan! Ve elini çıkardı. Bir de ne görsünler, o da seyredenlerin gözleri önünde bembeyaz oluvermiş! Firavun’un kavminden ileri gelenler dediler ki: “Bu gerçekten çok bilgili bir sihirbazdır.” “Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor.” Firavun, “Peki ne buyurursunuz?” (dedi.) Dediler ki: “Onu da kardeşini de beklet; şehirlere toplayıcılar (memurlar) yolla.” “Bütün bilgili sihirbazları sana getirsinler.” Sihirbazlar Firavun’a geldiler; “Eğer üstün gelen biz olursak bize muhakkak bir ödül olmalıdır” dediler. O da “Tamam; ayrıca sizler mutlaka yakınlarımdan olacaksınız” dedi. Sihirbazlar dediler ki: “Ey Mûsâ! Sen mi atacaksın (asâni), yoksa (ilk) atan biz mi olalım?” “Siz atın” dedi. Onlar atınca insanların gözlerini büyülediler, içlerine korku saldılar ve böylece büyük bir büyü gösterisi yaptılar. Biz de Mûsâ’ya “Asâni at!” diye vahyettik. Bir de baktılar ki bu, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor! Böylece gerçek ortaya çıktı ve onların yaptıklarının asılsız olduğu anlaşıldı. İşte Firavun ve kavmi orada yenildiler ve küçük düşüp yarıştan çekildiler. Sihirbazlar derhal secdeye kapandılar. (A’râf 7/104-120)

Âşık Çelebi bir kasidesinde memduhun kahrı ile kalemin ateş saçan bir ejder olacağını ifade ederek bu hadiseye telmih yapar:

Mûsa-i lutfuñ yed-i beyzâ ider geh nâme-yi
Gâh kahruñla olur **âteş-feşân-ejder** kalem (AÇD, K. 7/25)

Aşağıdaki beyitte de Mûsâ’nın asâsının ejder olmasına telmihen kalem asaya teşbih edilmektedir:

‘Ayn-ı ‘**adû**ya görünür **ejder** Ziyâ‘iyâ
Gûyâ kalemi elde ‘**asâ-yı Kelîmdür** (HZD, G. 67/5)

Zâtî, bin sihir yılanını yutmasını hatırlatarak Mûsâ’nın asâsını sevgilinin zülfünün yutacağını söyler:

Bin sihr ejdehâsın yutmuş ‘**asâ-yı Mûsâ**
Anda olaydı zülfün yutardı ol ‘**asâyı** (ZD2, G. 1512/2)

2.2.5.4. Asa ile Vurunca Denizin Yarılması

Kur'ân'da anlatılan kıssaya göre; Hz. Mûsâ, Firavun'u⁵⁶ Hak dinine çağırır ancak kabul edilmeyince kendine inananları yanına alıp Kızıldeniz'e doğru yola çıkar. Firavun da askerleriyle birlikte onları takip eder. Mûsâ kendisine vahyedildiği gibi asasıyla denize dokunduğunda deniz yarılr ve içinde kuru bir yol açılır. Firavun ve ordusu da bu yollardan geçmeye çalışırken yollar kapanır, onlar da denize gark olur (Tâhâ 20/77-78). Divan şiirinde "asa" sembolüyle sıkça telmih edilen hadiselerden biri de bu hadisedir.

Sevgilinin uzun boyunun arzusu âşığın (derya kadar çok) göz yaşını asa mucizesiyle ikiye bölmüş, bu nedenle iki gözden akmıştır:

İki gözden revân itmiş sirişküm kâmetüñ şevki
'Asâ-yı mu'cizi gör kim iki bölmiş bu deryâyı (FD, G. 255/2)

Âlî, Hoca Sadeddin Efendi'ye yazdığı kasidesinde onu fesahat ve belagat denizine benzeterek Mûsâ'nın asa ile denizi ikiye ayırdığı gibi kaleminden iki parça olduğunu söyler:

Ey fesâhatle belâgat bahrı kilküñden dü-nîm
San 'asâ ile iki şakk itdi deryâyı Kefîm (GAD, K. 87/1)

2.2.5.5. Men ile Selvâ

Sözlükte "Tih sahrâsında Allah tarafından, 'selvâ' adı verilen bıldırcına benzer kuşlarla birlikte İsrâiloğullarına indirilen kudret helvası"⁵⁷ olarak açıklanan men kelimesi selvâ ile birlikte anılmaktadır. Bakara suresi 57. ayette geçen *menn ü selvâ* "kudret helvası ile bıldırcın" anlamına gelmekte olup *Kur'ân*'da iki ayette daha geçmektedir (bk. Araf 71/60; Taha 20/80).

⁵⁶ bk. "2.3.18. Firavun"

⁵⁷ bk. <http://lugatim.com/>

Tevrat'ta ifade edildiğine göre Mısır'dan çıktıktan sonra Sînâ çölüne gelen İsrâiloğulları, Mısır'daki et ve ekmekten mahrum kaldıkları için şikâyetçi olunca Rab Yahova onlara gökten ekmek yağdıracağını, sabah ekmek, akşam et yiyeceklerini ve ekmeği günlük olarak toplayacaklarını, cuma günü ise cumartesinin hissesini de alacaklarını, çünkü o gün man verilmeyeceğini bildirir. Akşam bıldırcınlar çevreyi kaplar, sabah olunca da yağın çığ kalktığına toprağın üzerinde kırağı gibi küçük ve yuvarlak şeyler (pulcuklar) görürler ve bunun Rabb'in vermeyi vaad ettiği ekmek (man) olduğunu öğrenirler. Kişi başına ancak bir ölçek (yaklaşık 3,5 litre) toplanacak olan man o gün tüketilecek, ertesi sabaha bırakılmayacaktır. Bu kurala uymayanların topladıkları fazla miktar ise ertesi sabah kurtlanıp kokmaktadır (akt. Harman, 2004, s. 107).

Hz. Mûsâ döneminde gerçekleşen bu hadise sebebiyle “men ile selvâ” divan şiirinde Mûsâ'ya telmih yapılırken birer motif olarak kullanılır. Aşağıdaki beyitte şair hayret çölünde menn ve selva ile kaldığını ifade ederek bu olayı hatırlatır:

İtmedüm dil tûrını **Musî-sıfat** mîkât-ı cân
Tîh-i hayret içre kaldum **menn ü selvâyile** hayf (LD, G. 229/4)

Âlî ise Mûsâ ismini zikretmeden mucizeleri ile ona telmih yaptığı beytinde onun kavmine menn ve selva gönderildiğini ifade eder:

El viridi hem aña yed-i beyzâ kerâmeti
 Hem kıldı kavmi **menn ile selvâdan** igtinâm (GAD, K. 18/48)

2.2.5.6. Doğduğunda Tabut İçinde Nil'e Bırakılması

İslâmî kaynaklara göre (Harman, 2020) Firavun bir rüya görmüş ve rüyanın yorumunu yapanlar İsrâiloğulları'ndan doğacak bir çocuğun elinden saltanatını yıkacağını söylemiştir. Bunun üzerine Firavun, İsrâiloğulları'ndan doğan her erkek çocuğun öldürülmesini emretmiş. Mûsâ doğduğunda annesine çocuğunu bir sandığa koyarak Nil'e bırakması buyrulur. Annesi onu bir sandık içinde nehre bırakır, Mûsâ'nın ablasına da kardeşinin âkıbetini uzaktan gözlemesini söyler. Firavun'un karısı onu nehirde bulup öldürülmemesini, evlât edinilmesini ister. Mûsâ, Mısırlı hiçbir sultanneyi kabul etmeyince ablası sayesinde tekrar annesine kavuşur (c. 31, s. 211).

Nev‘î, canı Mûsâ’ya teşbih ederek nefis Firavun’undan kaçacak yer bulmak için cizim tabutunu yokluk Nil’inde gark etmesini söylerken bu olaya telmihte bulunmaktadır:

Eylegil **tâbût**-ı cismün garka-i **Nil**-i fenâ
Tâ bula **Mûsî**-i cân **Fir‘avn**-ı nefsüñden mefer (ND, K. 12/29)

2.2.5.7. Kan Belası/Bütün Suların Kan Olması

Kendilerine gelen her belada tövbe edip Mûsâ’dan dua etmesi için yardım dileyen sonra yine küfre devam eden (Çakır, 2015) Firavun kavmine Allah gazap edip bütün sularını kana çevirmiştir. Nil tamamen kan akmaya başlamış, bütün kuyular ve ırmaklar kan olmuştur. Halk susuzluktan neredeyse ölecekmiş. Su dolu bir kase İsrâiloğullarına su olurken Firavun kavmine kan oluyormuş (s. 150). Aşağıdaki beyitte “Nîl-i hûn” terkibi ile bu hadiseye telmih yapılmıştır:

Nîl-i hûna düşmeni gark it yûri **Mûsâ** gibi
Sunılıpdur destüñe çün kim ‘asâ-yı saltanat (ZD, K. 32/20)

2.2.5.8. Hz. Şuayb’a Damat Olması ve Yanında Çalışması

Kıssaya göre (Köksal, 2015) kaza ile bir Kıbtî’yi öldüren Hz. Mûsâ, Mısır eşrafından kaçmak için Medyen’e gelir. Burada karşısına çıkan iki genç kıza yardım eder. Onlar Hz. Şuayb’ın kızlarıdır. Onların yanına sığınan Hz. Mûsâ Hz. Şuayb’ın kızlarından biriyle evlenir ve onlara çobanlık yaparak hizmet eder (c. 2, s. 15-19). Aşağıdaki beyitte “Şuayb’a çobanım” ifadesiyle bu olaya telmih edilmiştir:

Çü batn-ı hût emînem çü zeyl-i Yûsuf pâk
Çü Îsî ehl-i necâtem **Şu‘aybe çobânem** (HBD, G. 21/5 (Mîm))

2.2.6. İbrâhim

Kur'ân-ı Kerîm'de kendisinden en çok söz edilen ve divan şiirlerinde de en çok telmih edilen “ülü'l-azm” peygamberlerden biridir.⁵⁸ Edebî eserlerde *İbrâhim-i Azer*, *İbn-i Azer*, *Halîl*, *Halîlullâh*, *Halîlürrahmân*, *Halîl-i Akdes* adlarıyla da anılan Hz. İbrâhim; Rabb'ini araması, putları kırması, ateşe atılması ve ateşin gül bahçesine dönmesi, kurban hadisesi, oğlu İsmâil ile birlikte Ka'be'yi inşa etmeleri gibi hususlarla divan şiirinde telmih konusu olmuştur. “Şairler onu ve başından geçen olayları bir remiz olarak kabul ettiklerinden anlatmak istediklerini Hz. İbrâhim hakkında teşekkül etmiş mazmunlar aracılığıyla ortaya koymuşlar, telmih, teşbih gibi söz sanatlarından da faydalanarak ifadelerini kuvvetlendirme yoluna gitmişlerdir.” (Uzun, 2000, c. 21, s. 273). Taradığımız divanlarda Hz. İbrâhim ile ilgili telmih yapılan 237 beyit tespit edilmiştir. Telmih konuları şöyledir:

2.2.6.1. Ateşe Atılması ve Ateşin Gül Bahçesine Dönmesi

Nemrûd⁵⁹, putları kıran ve insanları kendi dinine davet eden İbrâhim'i mancınıkla büyük bir ateşe atarak onu öldürmek ister. Ancak Allah'ın “Ey ateş, İbrâhim'e serin ve zararsız ol!” (Enbiyâ 21/69) emriyle ateş ona yakıcı gelmez. Bu olaya telmihen, Hz. İbrâhim'in ismi şiirlerde genellikle *âteş*, *nâr*, *âzer*, *sûz* kelimeleriyle bir arada görülmekte ve bu hadiseye *ateş-i İbrâhim*, *nar-ı Halîl* şeklinde terkip ile işaret edilmektedir.

İbrâhim'in içine atıldığı ateş, şairlerin içindeki ateşi kıyaslama ölçütü olmuştur. Muhibbî, âhının ateşinin yanında İbrâhim'in ateşinin bir kıvılcım olduğunu söylerken mübalağa sanatıyla birlikte bu hadiseye telmihte bulunmaktadır:

Âteş-i âhum yanında bir şerer **nâr-ı Halîl**
Gözlerüm yaşına nisbet katredür cûy-ı Aras (MD, 1380/3)

⁵⁸ Hz. İbrâhim'im ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Köksal, 2014, cilt I, s. 141-171; Harman, 2000a, cilt 21, s. 272-273.

⁵⁹ bk. “2.3.30. Nemrud”

Fuzûlî ise sabâ rüzgarının ister deniz üstünde seyran edip isterse ateşin üzerinde durabileceğini dile getirirken İbrâhim'in ateşi mesken edinmesine işaret etmektedir:

Âb-ı deryâ üzre geh İlyâs-veş seyrân ider
Gâh eyler mesken **İbrâhîm tek âzer** sabâ (FD, K. 5/13)

Ateşe atılan İbrâhim mucizevi bir şekilde yanmamış, hatta serinlik veren ateş, bir gül bahçesine benzetilmiştir. Divanlarda ateşe atılma hadisesi telmihten edilirken gül bahçesi (gülzâr, gülşen, gülistan) ile birlikte anıldığı için bir *ateş-gül* ilişkisi ön plana çıkmaktadır. Bu ilişki çerçevesinde kurulan mazmunlar sayesinde şiire derinlik kazandırılmaktadır. Lâmi'î'ye göre sevgilinin yanağındaki ateş can gülşenidir, orada taze gül açsa şaşılmaz:

Cân **gülşenidür âteş-i ruhsârı halîlûn**
Açsa gül-i ter nola ruhı **nârı halîlûn** (LD, G. 271/1)

Bu beyitte İbrâhim kelimesine yer verilmeden *halîl-âteş-nâr-gülşen* kelimeleri bir arada kullanılarak ilgili hadiseye telmihte bulunulmuştur.

Aşağıdaki beyitte ise Zâtî, “Hz. brâhim ile Cebrâil i birlikte kullanarak Hz. brahîm in ateşe atılacağı zaman Cebrâil'in ona dileğini sormasına” telmihte bulunmuştur. (Karataş, 2008, s. 53):

Derdine **Cibrîlden** dermân kabûl itmez **Halîl**
Cânuma senden iren **âteş gülistândur** baña (ZD1, G. 38/6)

2.2.6.2. Putları Kırmaları

Arayışları sonucunda gerçek Rabb'in Allah olduğunu anlayan ve kavmine taptıkları putların ne kadar âciz ve işe yaramaz olduğunu göstermek için fırsat kollayan Hz. İbrâhim, bir bayram günü halkın şenlik için şehir dışına çıktığı zaman put evine girer ve en büyük put dışındaki bütün putları kırar (Harman, 2000a, c. 21, s. 270). Hadisenin devamı *Kur'ân-ı Kerîm*'de şöyle anlatılır:

Onlar, “Kim yaptı bunu tanrılarımıza! Muhakkak o zalimlerden biridir” dediler. (İçlerinden bazıları), “İbrahim denilen bir gencin onları diline doladığını duyduk” dediler. (Bir kısmı da) “O halde haydi, onu insanların gözü önüne getirin. Belki (bu konuda) şahitlik ederler” dediler. (İbrahim gelince) “Sen mi yaptın bunu ilahlarımıza ey İbrahim” dediler. Dedi ki, “Hayır! Bunu şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa onlara sorun, bakalım!” Bunun üzerine birbirlerine dönüp, “Hiç şüphesiz asıl zalimler sizsiniz siz” dediler. Sonra eski inanç ve inatlarına döndüler ve, “Andolsun bunların konuşmayacağını sen de bilirsin” dediler. İbrahim şöyle dedi: “Öyle ise siz, (hâlâ) Allah’ı bırakıp da, size hiçbir fayda, hiçbir zarar veremeyecek şeylere mi tapacaksınız?” “Yazıklar olsun, size de; Allah’ı bırakıp tapmakta olduğunuza da! Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?” (Enbiyâ 21/59-67)

Hız. İbrâhim’in putları kırması divan şiirinde bir telmih sembolü hâline gelmiştir. Hayretî bir kasidesinde düşman askerini, canı olmayan putlara; kılıcı da put kıran İbrâhim’e teşbih ederek bu hadiseye işaret eder:

Cânı yohdur sınımaya bir dem ‘adûnuñ leşkeri
Büt-şikenlikde san İbrâhîm-i Âzerdür kılıç (HD, K. 11/20)

Dünyada peri gibi güzellerin çok olduğunu söyleyen Rûhî, sevgiliyi İbrâhim’e benzeterek onun yaptığı gibi diğer bütün putları yok ettiğini ifade eder:

Perî-sûretlerüñ deyr-i cihânda haddi yokdur lîk
Halîl-i büt-şikensin âfet-i devrânüm **İbrâhîm** (B.Rûhî, G. 829/4)

2.2.6.3. Kurban Hadisesi

bk. “2.2.12.1. Kurban Edilmesi”

2.2.6.4. Halîl İbrâhim Sofrası

İbrâhim, (Canım, 2018) malını başkalarıyla paylaşması sebebiyle bolca ikramın, cömertliğin ve bereketin sembolü olmuştur. Cömertliğine yapılan göndermelerde *Halîl İbrâhim* adıyla anılır. Onun harcadıkça zenginliğinin arttığı, misafiri olmadığı zaman sofraya oturmadığı rivayet edilir (s. 197). İbrâhim’in cömertliğine, daha çok kasidelerde memduhu teşbih gayesiyle telmih yapılmaktadır. Nev’î’ye göre, padişahın ihsan

sofraları Halîl İbrâhim sofrası gibi, ucu bucağı görünmez ve sayısız nimetlerle dolu olmalıdır:

Dökülsün **h'ân-ı ihsânuñ Halîl-âsâ** cenâbuñda
Simâtuñ bî-kerân u nân ü ni'met bî-şümâr olsun (ND, K. 41/10)

Bâkî'ye göre Halîl İbrâhim'in sofrasının yemeyle azalmadığı gibi padişahın cömertliği de bol bol vermeyle az olmaz:

Bezl ile az ola mı ni'met-i cûd u keremüñ
Yimeden eksile mi **h'ân-ı Halîlü'r-Rahmân** (BD, K. 2/55)

2.2.6.5. İsmâil ile Birlikte Ka'be'yi Bina Etmesi

Allah, Hz. İbrâhim'e İsmâil ile birlikte Mekke'de kendisine bir "beyt" inşa etmelerini emrettiği için İbrâhim ve İsmâil Ka'be'yi bina etmişlerdir. Ka'be'nin yapılması *Kur'ân*'da şu ayetlerde anlatılır:

Allah tarafından Beytullah'ın yeri bildirildikten sonra (el-Hac 22/26) İbrâhim, oğlu İsmâil ile beraber Beytullah'ın temellerini yükseltmiş (el-Bakara 2/127) ve bir olan Allah'a adanan ilk mâbed olarak Kâbe inşa edilmiş (Âl-i İmrân 3/96), İbrâhim'den insanlar arasında haccı ilân etmesi, Beytullah'ı temiz tutması istenmiş, böylece bu kutsal mekân bütün müslümanlar için hac yeri ve kible yapılmıştır (el-Bakara 2/125; el-Hac 22/26-28). (akt. Harman, 2000a, c. 21, s. 271)

Divanlarda İbrâhim ile ilgili telmih edilen hususlardan biri de bu hadisedir. Usûlî, gönül yapmak⁶⁰ ile Ka'be yapmak arasında ilgi kurarak *Halîl-Ka'be-bünyâd* kelimeleriyle İbrâhim'in Ka'be'yi inşa etmesine telmihte bulunur:

Yıkmiş idüñ göñlümi yapduñ yine rahm eyledüñ
Eh **Halîlüm** Hak bilür bir **Ka'be bünyâd eyledüñ** (UD, G. 71/2)

⁶⁰ bk. "2.7.32. Kalp Allah'ın evidir."

2.2.6.6. Rabb'ini Araması

Hız. İbrâhim'in yıldızı, güneşi, ayı Allah sanıp battıklarını görünce onların gerçek Rabb olmadığını anlayarak doğru yola ulaşması, divan şiirinde telmih edilen konulardan biridir. Hız. İbrâhim'in Rabb'ini araması *Kur'ân'ı Kerîm*'de şöyle anlatılır:

İşte böylece İbrahim'e göklerdeki ve yerdeki hükümlerliliği ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun. Üzerine gece karanlığı basınca bir yıldız gördü. "İşte Rabbim!" dedi. Yıldız batınca da, "Ben öyle batanları sevmem" dedi. Ay'ı doğarken görünce de, "İşte Rabbim!" dedi. Ay da batınca, "Andolsun ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse mutlaka ben de sapıklardan olurum" dedi. Güneşi doğarken görünce de, "İşte benim Rabbim! Bu daha büyük" dedi. O da batınca (kavmine dönüp), "Ey kavmim! Ben sizin Allah'a ortak koştüğünüz şeylerden uzağım" dedi. "Ben hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim." Kavmi onunla tartışmaya girişti. Dedi ki: "Beni doğru yola iletmişken Allah hakkında benimle tartışmaya mı kalkışıyorsunuz? Hem sizin ona ortak koştuklarınızdan ben korkmam; ancak Rabbim'in bir şey dilemiş olması başka. Rabbim'in ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?" (En'âm 6/75-80)

Fuzûlî, aşağıdaki beytinde ay ve güneş sembolleriyle İbrâhim'in Rabbini aramasına telmihte bulunur. İrfan yolcusuna kadeh ve şarap delil olarak yeterlidir, Halîl de ay ve güneş vasıtasıyla temennasına ulaşmıştır:

Reh-rev-i 'irfâne besdür sâgar ü sâkî delîl
Kim **meh ü hurşîd**den tapmış temennâsın **Halîl** (FD, G. 174/1)

2.2.6.7. Makâm-ı İbrâhim

bk. "2.4.18. Bakara Suresi 125. Ayet"

2.2.6.8. Mercimek (Ades) Hadisesi

Mercimek anlamına gelen "ades" kelimesi bazı beyitlerde Hız. İbrâhim ile birlikte geçmektedir. Abdülvâsi Çelebi'nin *Halîlnâme*'sinde Hız. İbrâhim'in mercimek ile olan ilgisi şu şekilde anlatılır:

Hız. İbrahim, ailesi ve inananlarla birlikte Filistin'e göç eder. Bir süre orada kalmaları için Cebrail vasıtasıyla Allah'tan emir gelir. Fakat bir zaman sonra bölgede kuraklık ve kıtlık baş gösterir. Civarda Hız. İbrahim'i seven zengin bir dostu vardır. Zahire almak için ona gider. Ancak onda da yoktur. Dostu, bulursa satın alması için ona altın verir. Fakat satın alacak mercimek bile yoktur. Bunun üzerine Hız. İbrahim, boş dönmek için çuvallara kum doldurtur, evlerine dönerler. Çok üzgün bir şekilde oturmakta olan Hız. İbrahim'e karısı Sârâ gelir. Dostunun dünyada hiç görülmedik kadar buğday ve mercimek verdiğini söyler. Hız. İbrahim çok şaşırır, çuvallara bakar ve çuvallardaki kumun Allah'ın lutfuyla buğday ve mercimek olduğunu görerek Allah'a şükürler eder. Bu buğday ve mercimeği halkı arasında paylaştırıp bir kısmını tohumluk ayırır, tohum isteyene verir, İlahî lütufla bu tohumlardan bereket hiç eksik olmaz. Bu buğdaya "sultânî buğday", mercimeğe "Halilî mercimek" denir. Dünyada ekilip biçilen buğday ve mercimek de bu tohumdandır. (Gültaş, 1996'dan akt. Tunç, 2005, s. 125)

"Hız. İbrahim'in çuvalındaki kumlar buğday veya mercimeğe dönüşmüştür. Bu buğday veya mercimek tohum olarak saklanmış ve bereketi hiç azalmamıştır." (Arzı, 2018, s. 70). Lâmi'î, bu hadiseye telmihte bulunarak muhabbeti bir tohuma benzetmiş ve sevgilinin mercimeğe benzeyen siyah benini gönlüne ektiğini dile getirmiştir:

Kendümden usandum ekeli tohm-ı mahabbet
Dilde 'ades-i hâl-i siyehkârı halîlûñ (LD, G. 271/6)

2.2.7. Ya'kûb

İshak peygamberin oğludur. Harman'ın (2013a) verdiği bilgilere göre; *Kur'ân*'da, *Tevrat* ve *İncil*'de adı geçmektedir. Kenan ili olarak bilinen Filistin topraklarında yaşar. Ya'kûb peygamberin lakabı "İsrâil" olduğu için çocuklarına "Benî İsrâil/İsrâiloğulları" denir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de hem Ya'kûb hem de İsrâil diye bahsedilir. Ya'kûb adı on altı ayette; İsrâil adı tek başına iki ayette, "Benî İsrâil" şeklinde ise kırk bir yerde zikredilir (c. 43, s. 275).

Divan şiirinde Ya'kûb genellikle Yûsuf'la ilgili olarak anılır. İncelenen divanlarda Hız. Ya'kûb'a telmih bulunan beyitlerin sayısı 209'dur. Yûsuf'tan ayrı kalması, oğlu için yas tutması, Yûsuf'un gömleğinin kokusunu duyunca gözlerinin açılması şiirlerde telmih konusu olmuştur.

2.2.7.1. Yûsuf'tan Ayrı Kalması

Hz. Ya'kûb, on iki oğlu arasında en güzeli ve en akıllısı olduğundan Yûsuf'u daha çok sever. Diğer çocukları onu kıskanırlar ve kendisini ortadan kaldırmak isterler.⁶¹ “Bir gün Yûsuf'u gezmeye götürme bahanesiyle babalarından izin alırlar ve daha önce kararlaştırdıkları gibi sahrâda bir kuyuya atarlar, babalarına da onu bir kurdun yediğini söylerler.” (İsen, 1992, c. 6, s. 88). Ya'kûb peygamber, Yûsuf'un hasreti ile Beytü'l-hazen (hüzünler evi) denilen kulübesinde yıllarca ağlar ve ağlamaktan gözleri kör olur (Pala, 2007, s. 478). Divan şairleri yaşadıkları hasret acısını anlatmak için Ya'kûb'un Yûsuf'tan ayrı iken yaşadığı üzüntüye ve hüzünler evine telmihte bulunarak *beytü'l-hazen*, *külbe-i ahzân*, *beyt-i ahzân* terkiplerine şiirlerinde sıkça yer verirler.

Aşağıdaki beyitte şair sevgiliyi Yûsuf'a, kendisini de Ya'kûb'a teşbih ederek onun hasretten çektiği üzüntüye telmihte bulunur ve sevgiliyi kendisinin beyt-i ahzânı olan evine davet eder:

Gel ey Yûsuf-likâ lutfunla bir gün **beyt-i ahzâna**
Seni yıllarca görmez merhamet kıl pîr-i Ken'âna (HZD, G. 411/1)

Hayretî'nin beytinde sevgili, yücelik makamında hükümdar olan Yûsuf, kendisi de onu hüzünler evinde bekleyen Ya'kûb olarak tasvir edilmiştir:

N'ola sen mesned-i 'izzetde begüm Yûsuf isen
Biz de Ya'kûb gibi 'âkif-i **beytü'l-hazenüz** (HD, G. 126/3)

Yahyâ Bey ise Ya'kûb'un üzüntüsüne telmih yaparak ağlaya ağlaya geldiğimiz dünyanın bir hüzünler evi olduğunu ve burada ebedî şenliğin olmadığını söyler:

Ağlayu ağlayu geldük bu harâb-âbâda
Ebedî şenligi yok **külbe-i ahzân** bilürüz (YBD, G. 156/3)

⁶¹ bk. “2.2.1.2. Kuyuya Atılması”

2.2.7.2. Ağlamaktan Gözlerine Perde İnmesi

Hız. Ya'kûb, Yûsuf'un hasretiyle o kadar ağlamıştır ki ağlamaktan gözleri görmez olmuştur (İsen, 1992, c. 6, s. 88). Şiirlerde Ya'kûb'la ilgili telmih edilen hususlardan biri de budur. Divan şairleri kendilerini Ya'kûb'un yerine koyarak hasretten onun gibi gözlerine aklar düşeceğini dile getirirler. Örneğin Kabûlî; Yûsuf'a kavuşamadığı için ağlamaktan Ya'kûb gibi gözlerinin ağardığını belirtir:

Yûsuf-ı maksûdla vuslat müyesser olmadı
Giryeden **agardı çeşmüm dîde-i Ya'kûbveş** (KD, G. 168/3)

Ziyâ'î, ağlamaktan Hız. Ya'kûb'a döndüğünü ve meskeninin beytü'l-hazen olduğunu; sonunda feleğin kendisini gözsüz eyleyeceğinden korktuğunu ifade ederek Ya'kûb'un gözlerine ak düşmesine telmihte bulunur:

Hazret-i Ya'kûba döndüm meskenüm **Beytü'l-hazen**
Gözsüz eyler korkarın âhir felek ben çâkeri (HZD, K. 11/22)

Nev'î bir şitaiyyesinde, Yûsuf'un kuyuya atılmasıyla Ya'kûb'un ağlamaktan gözlerinin kör olmasına telmihte bulunarak doğunun güneşini Yûsuf'a benzetir ve güneş kaybolunca Ya'kûb'un gözleri gibi çemene ak düştüğünü yani çemenin karla kaplandığını ifade eder:

Sefîd oldu çemen çün **çeşm-i Ya'kûb**
Güm oldu Yûsuf-ı hurşîd-i hâver (ND, K. 20/3)

2.2.7.3. Yûsuf'un Gömleği ile Gözlerinin Açılması

Rivayete göre (Canım, 2018) kıtlık yıllarında buğday almak üzere Mısır'a gelen kardeşleri Yûsuf'un yanına giderler. Yûsuf sırtındaki gömleği çıkarıp babasına götürmeleri için kardeşlerine verir. Ya'kûb gömleğin yaklaştığını hissederek Yûsuf'un kokusunu alır, gömleği yüzüne ve gözlerine sürdüğünde gözleri açılır (s. 230). Divan şiirinde Hız. Ya'kûb'un üzüntüden gözlerinin kör olmasıyla birlikte Yûsuf'un gömleğini alınca gözlerinin açılması da telmih edilen konular arasındadır.

Hayâlî, Osmanlı'nın ilk sancağı olan ak sancağın İstanbul'u aydınlık kılmasını Yûsuf'un gömleğinin Ya'kûb'un gözlerini açmasına benzeterek hem İstanbul'un fethine hem de bu hadiseye telmihte bulunur. Gömleğin beyaz olması ile ak sancak arasında ilişki kurularak İstanbul'un da Ya'kûb'un gözleri gibi Osmanlı'dan önce karanlıkta olduğu ima edilir:

Ak sancak kıldı İstanbulu rûşen nitekim
Dîde-i Ya'kûbu açdı Yûsufuñ pîrâheni (HBD, G. 80/2 (Yâ'))

Usûlî'nin beytinde bu hadiseye yapılan telmih ile nergisin açıldığı bir gül bahçesi tasavvur edilmektedir; gül kokusunu Yûsuf'un gömleğinden aldığı için onun kokusunu duyan nergisin gözü Ya'kûb'un gözü gibi açılmıştır:

Aldı bû gül Yûsufı pîrâheninden şöyle kim
 Nergis a'mâ iken **açıldı gözi** Ya'kûb-vâr (UD, K. 3/9)

Rûhî de Ya'kûb'un Yûsuf'ün gömleğinin kokusunu ile gözlerinin tekrar görmesine telmih yaparak hüznün evinin sıkıntısının bir gün gideceğini, yani can Ya'kûb'unun Yûsuf'a yakın olacağını dile getirir:

Ya'kûb-ı câna Yûsuf-ı maksûd olur karîn
 Bir gün gelür ki mihnet-i beytü'l-hazen gider (BRD, G. 292/3)

2.2.7.4. İki Dağın Arasını Açma Mucizesi

Ya'kûb peygamberin mucizelerinden biri Kenan halkının ondan iki dağ arasında bulunan bölgelerini genişletmesini istemeleri üzerine, dua ederek iki dağı birbirinden ayırması ve bölgeyi genişletmesidir (Çakır, 2015, s. 132). Aşağıdaki beyitte bu mucizeye telmih edilmekte ve onun yardım eli dağları ayırınca yüksek yerlerin tarım arazisi olduğu söylenmektedir:

Kal'-i cibâl idince anuñ dest-i himmeti
 Câ-y-ı zirâ'at oldı niçe şâhik ü senâm (GAD, K. 18/38)

2.2.7.5. Yetmiş Fersah Yerden Yehuda'ya Yardım Etme Mucizesi

Ya'kûb peygamberin mucizelerinden bir diğeri ise, “oğullarından Yahuda'nın İmlân adında bir şahısla savaşırken savaştığı ağacın kırılması, Yahuda'nın babasına yetmiş fersah yerden bağırması, sesini duyan babasının dam üstüne çıkıp ona bir ağaç atmasıdır. O ağaç hemen Yehuda'ya ulaşmış, o da savaşımaya başlamıştır.” (Çakır, 2015, s. 132). Beyitte Hz. Ya'kûb'un ismi anılmadan bu mucizesi telmih edilerek peygamber tasvir edilmektedir:

Heftâd fersah itdi **Yehûdâya** nîzesin
İrgürdi rumh ehl-i A'mâlîka inhizâm (GAD, K. 18/37)

2.2.8. Hz. Âdem

Semavi dinlere göre ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem; insanlığın atası olması sebebiyle *ebü'l-beşer*, Âl-i İmrân suresinde Allah'ın seçkin kıldığı kişiler arasında sayılmış olduğundan *safiyyullah* unvanlarıyla da anılır (Bolay, 1988, c. 1, s. 358). Hz. Âdem *Kur'ân-ı Kerîm*'de şu yönleriyle anlatılır:

Âdem'in son derece önemsiz bir madde olan topraktan başlamak üzere bedenî ve ruhî yönleriyle tam ve kâmil bir insan haline gelinceye kadar geçirdiği safhalardan söz edilir ve bu suretle Allah'ın kudretinin üstünlüğü vurgulanmış olur. İkinci olarak Âdem'in varlık türleri arasındaki mevkiinin yüksekliğine işaret edilir. [...] Buna göre Allah Âdem'i meleklerden daha üstün ve onların saygısına lâyık bir mertebede yaratmıştır. Bu meziyet yalnız Âdem'e münhasır olmayıp aynı zamanda bütün insanlığa şâmil bir şereftir. (Bolay, 1988, c. 1, s. 359)

İncelediğimiz divanlarda Hz. Âdem'e telmih yapılan 195 beyit bulunmaktadır. Hz. Âdem; yaratılışı, meleklerin kendisine secde etmesi, cennette bulunması ve yasak meyveyi yiyerek cennetten çıkarılması gibi hadiseler başta olmak üzere divan şiirinde birçok konuda telmih edilmiştir.

2.2.8.1. Yasak Meyveyi Yemesi ve Cennetten Kovulması

Hız. Âdem ve Havvâ'ya cennette sayısız nimetin verildiği ancak bir tek ağaçtan men edildikleri rivayet edilir.⁶² Bu rivayete göre; şeytan, Âdem ile Havvâ'yı kandırır, yasak meyveden yiyen Âdem ile Havvâ çırılçıplak kalır ve cezalandırılarak cennetten kovulurlar. Bu hadise Bakara suresinde şöyle anlatılır: “Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz’ dedik. Şeytan oradan onların ayağını kaydırda da buldukları yerden onları çıkardı. Biz de ‘Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır’ dedik.” (2/35, 36). Hız. Âdem'in yasak ağaca yaklaşarak yasağı çiğneme şekli ve sonuçları hakkındaki bilgiler *Kur'ân-ı Kerîm* ve *Tevrat*'ta farklılıklar göstermektedir:

Tevrat'a göre kır hayvanlarının en hilekârı olan yılan, Aden'deki bahçede (cennet) yaşamakta olan Havvâ'ya yaklaşmış, “Allah bilir ki ondan yediğiniz gün, o vakit gözleriniz açılacak, iyiyi ve kötüyü bilerek Allah gibi olacaksınız” diyerek onu yasak ağacın meyvesinden yemeye ikna etmiş, daha sonra Havvâ yasak meyveden Âdem'e de yedirmiştir (Tekvîn, 3/1-6). Kitâb-ı Mukaddes'in, “İblis ve şeytan denilen büyük ejder, bütün dünyayı saptıran eski yılan yeryüzüne atıldı ve onun melekleri kendisiyle beraber atıldılar” (Vahiy, 12/9) ifadesinden de anlaşılacağı gibi bu yılanın şeytan olduğu söylenmektedir. (Bolay, 1988, c. 1, s. 362)

Divan şiirinde insanların atası olan Hız. Âdem'le ilgili en çok telmih edilen hususlardan biri yasak meyveyi yiyerek cennetten kovulması olmuştur. Nev'î, önce Havvâ'nın, sonra Âdem'in kanmasını vurgulayarak “Kadının akli ve erkeğin sevdası olmasaydı, “âdem” (insan) hurilerin ve meleklerin sohbetinden uzak kalmazdı” der ve onların cennetten kovulmasına telmihte bulunur:

Sohbet-i hûr u melekden **âdem** olmazdı **ba'îd**
Nev'iyâ fikr-i zen ü sevdâ-yı ferzend olmasa (ND, G. 425/5)

Şiirlerde Hız. Âdem'in cennetten kovulmasına sebep olan yasak meyvenin buğday olduğu varsayılarak *dâne* kelimesiyle telmih edildiği ve genellikle sevgilinin beniyile

⁶² Rivayetler için bk. Köksal, 2014, c. I, s. 35-37; Taberî, 1991, c. I, s. 135-144.

ilişki kurulduğu görülmektedir. *Dâne* kelimesi hem “tane” hem “buğday” hem de “ben” anlamlarında kullanılarak çeşitli kelime oyunları yapılır.

Ey Âdem oğlu hep benim **kendüm**den oldı kendüme
Şeytâna uymakda bu gün ‘âlemde ben bir **dâne**yin (ZD2, G. 1006/2)

Kendüm/Gendüm kelimesi buğday manasına gelmektedir. Hz. Âdem’in cennetten atılmasına sebep olan buğdayı âdem yasak olduğunu bilerek yediği için Âdemoğlu bunu kendi kendine yapmıştır. Yukarıdaki beyitte *kendü*, *kendüme* kelimeleri tevriyeli kullanılarak hem buğday hem de kendi anlamlarını karşılar ve insanların atasının cennetten kovulmasına telmihte bulunulur. *Dâne* sözcüğü de beyitte tevriyeli kullanılarak hem tane hem de Hz. Âdem’in şeytana uymasına sebep olan buğday manasında yer almaktadır. Tenasüp içinde kullanılan *Âdem-kendüm-şeytan-dâne* sözcükleri bu hadiseye işaret etmektedir.

Gelibolulu Âlî hem sevgilinin yüzündeki ben tanesi hem de onun buğday renkli teni dolayısıyla Âdem’in cennetten kovulmasına sebep olan buğdaya telmihte bulunmuştur. İnsanoğlunda bir benzerini görmediği buğday tenli sevgilinin bir tane beni âşığı rahat cennetten uzaklaştırmıştır.

İder bir **dâne** hâlün **huld-i râhat**dan beni **bîrûn**
 Benî Âdemde mislüñ görmedüm ey şûh-ı **gendüm**-gûn (GAD, G. 1100/1)

Divan şairleri sevgilin bulunduğu yerin güzelliğini anlatabilmek için cennete teşbih ederler. İnsanoğlu cennetten kovulmuş olabilir ancak sevgilinin yanında olmak cennetle eşdeğer görülür. Nev’î, sevgilinin mahallesi Firdevs’e benzemeseydi ayrılık derdinin Âdem’e rahat vermeyeceğini düşünür, sevgilinin mahallesi cennet bahçesi gibi olduğu için oradan ayrı düşen insan teselli bulur:

Derd-i fûrkat Âdem’e râhat mı kordı döstüm
Cennet-i kûyuñ eğer Firdevs’e mânend olmasa (ND, G. 425/2)

2.2.8.2. Çamurdan Yaratılması

Hz. Âdem ilk insan olduğu için kendisine yapılan telmihlerde insanın yaratılışı ön plandadır. Hz. Âdem'in yaratılışıyla ilgili çeşitli rivayetler vardır.⁶³ Rivayetlerin birleştiği ortak nokta; Hz. Âdem'in yani insanın su ile topraktan yani çamurdan meydana gelmesi ve Allah'ın ona ruh üfleyerek can vermesidir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de Hz. Âdem'in/insanın yaratılışıyla ilgili ayetlerde⁶⁴ onun; “çamurdan”, “şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan”, “çamurdan alınmış bir özden”, “yapışkan bir çamurdan”, “ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan” gibi ifadelerle çamurdan yaratıldığı bildirilir. Bununla birlikte, “[k]onuyla ilgili âyetlerden, bu yaratılışın belli bir gelişme seyri takip ettiği ve süresi bilinmemekle birlikte belli bir zaman içinde tamamlandığı sonucu da çıkarılabilir. [...] Bütün ilgili âyetlerde Âdem'in yaratılması olayında Allah'ın irade ve kudretinin etkisine özellikle dikkat çekilmiştir.” (Bolay, 1988, c. 1, s. 358).

Divan şiirinde de insanın özünün toprak olmasına vurgu yapılarak Âdem'in yaratılışına telmihlerde bulunulmuştur. Örneğin; Bâkî'ye göre, topraktan yaratılan insan vücudu göz yaşıyla taze tutulmalıdır. Bu su (gözyaşı) ve toprak (vücut/varlık) birleşince anlam gül bahçesinin gülü açılacaktır:

Vücûduñ hâkini ter tut gözün yaşıyla ey Bâkî
Gül-i gülzâr-ı ma'nâ açılır bu **âb u gilden** bil (BD, G. 312/5)

Bu beyitte “vücudun toprağı” tamlamasıyla insanın topraktan yaratılmasına telmih edilmiş ve “âb u gîl” kelimeleriyle de telmih pekiştirilmiştir.

Hayâlî, aşkının ne kadar eski olduğunu anlatmak için, (Kurnaz, 2012) meleklerin Âdem'i su ve toprak içinde gördüklerinde kendi can pervanesinin sevgilinin yanağı

⁶³ Rivayetler için bk. Taberî, 1991, c. I, s. 112-216.

⁶⁴ bk. A'râf 7/12; Hicr 15/26; İsrâ 17/61; Mü'minûn 23/12; Sâffât 37/11; Sâd 38/76; Rahmân 55/14.

mumuna dolandığını (s. 56) söyleyerek Hz. Âdem yaratılmadan önce aşkının var olduğunu ima eder:

Pervâne olub şem‘-i ruhuñ cân⁶⁵ dolanurdu
Gördükde melek Âdemi **âb ü gil**⁶⁶ içinde (HBD, G. 63/3 (Hâ’))

Nev‘î’ye göre bu gurur yeri, güvenli ve oturulacak bir saray değildir. “Akıllı olan huzur döşegini hiç su ve toprağa döşer mi?” diyen şair, beyitte “cây-ı gurur” tamlamasıyla benliğini yani insanı kasteder, insan vücudunun balçıktan oluştuğuna işaret ederek buranın güvenli bir ikamet yeri olmadığını, bedenin gurur/kibir yeri olduğu için burada huzur bulunmayacağını belirtir:

Sarây-ı emn ü ikâmet degül bu cây-ı gurûr
Döşer mi ‘âkil olan **âb u gilde** nat‘-ı huzûr (ND, K. 22/1)

Dönem şairlerinden Usûlî ise, padişahı övmek için onun (diğer insanlar gibi) su ve topraktan yaratılmadığını, onun vücudunun tamamen can ve gönülden meydana geldiğini söyler:

Yok yok **âb u gilden** olmamışdur anuñ tıyneti
Cân u dilden yaradılmışdur vücûdı cümleten (UD, K. 5/16)

2.2.8.3. Kendisine Secde Edilmesi ve İblîs’in İsyanı

Kur‘ân-ı Kerîm’e göre Allah, Hz. Âdem’e ruh üfledikten sonra tüm meleklerle ona secde etmelerini emreder. İblis dışında bütün melekler bu emre itaat ederler. Ancak İblîs, Âdem’in çamurdan, kendisinin ise ateşten yaratıldığını düşünerek kendini üstün görür ve secde etmez. Bu nedenle İblîs, Allah tarafından lanetlenerek cennetten

⁶⁵ Divanda “can” şeklinde transkribe edilne bu kelimedede metin tamiri yapılmıştır.

⁶⁶ Divanda “âb-ü-gil” şeklinde transkribe edilne bu kelimedede metin tamiri yapılmıştır.

kovulmuştur.⁶⁷ Hz. Âdem'e secde emri ve İblis'in isyanıyla ilgili *Kur'ân-ı Kerim*'de on altı ayet bulunmaktadır.⁶⁸

Divan şiirinde secde emri ve İblis'in buna karşı gelip lanetlenerek cennetten kovulması telmih edilen konulardan biridir. Bâkî, rakibin bazen sevgilinin mahallesine gitmesine şaşılmayacağını çünkü lanetlenmiş İblis'in de bir zamanlar cennete bulunduğunu ifade eder:

Kûyına varsa 'aceb mi dil-berün gâhî rakîb
Cennet idi bir zamân **İblis-i mel'ûnu**ñ yiri (BD, G. 548/3)

Hayretî Âdem'e secde emrinde karşı olmazsa Allah'ın yüce Firdevs cennetinde olacağını dile getirerek İblis'in bu emre karşı çıkarak cennetten kovulmasına telmihte bulunur:

Secde emrinde mu'ânid olmaz ısak **Âdeme**
Biz Hudâ'nuñ bilmiş ol firdevs-i a'lâsındayuz (HD, K. 5/2)

Bu konuda en çok telmih edilen hususlardan biri ise meleklerin Âdem'e secde etmesidir. Güzellik unsuru olarak divan şiirinde çok yer verilen kaş, şekli itibariyle mihraba benzer. Melekler henüz Hz. Âdem'e secde kılmadan önce, aşk ehli sevgilinin kaş mihrabını secde yeri ettiğini söyleyen şair, meleklerin Âdem'e secde etmesine telmihte bulunarak aşk ehlinin bundan da önce sevgiliye aşık olduğunu yani aşkın ezeli olduğunu anlatır:

Secdegâh itmişdi 'ışk ehli kaşuñ mihrâbını
Kılmadın **hayl-i melâyik secde-i Âdem** henüz (FD, G. 109/3)

⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Köksal, 2014, c. I, s. 32; Taberî, 1991, c. I, s. 106-111.

⁶⁸ bk. Bakara 2/34; A'râf 7/11, 12; Hicr 15/29-33; İsrâ 17/61; Kehf 18/50; Tâhâ 20 /116; Sâd 38/72-76.

Yahyâ Bey de benzer bir şekilde, aşkının ezeli olduğunu belirtmek amacıyla dünyada Âdem'in ismi anılmadan önce, henüz cisim haline gelmemiş ruhunun secde ettiğini ifade ederek Âdem'in yaratılışında meleklerin secde etmesine telmih eder:

Rûh-ı mücerred ile **sücûdum** saña idi
Dünyâda dahi **Âdemüñ** adı anılmadan (YBD,G. 345/2)

2.2.8.4. Hz. Âdem'e Allah'ın İsimlerinin Öğretilmesi

bk. “2.4.7. Bakara Suresi 31. Ayet”

2.2.8.5. Cennette Bulunması

Yaratıldığında Hz. Âdem'in meskeni cennettir. *Tevrat*'ta (Bolay, 1988) Allah'ın, yerin toprağından yarattığı ilk insanı için Aden'de (Eden) bir bahçe hazırladığı ve yarattığı adamı oraya koyduğu anlatılır. *Kur'an-ı Kerim*'de ise Allah'ın Hz. Âdem ve Havvâ'ya cennete yerleşmelerini emrettiği belirtilmektedir.⁶⁹ “Ancak bunun âhirette iyilerin kalacakları ‘ebedîlik yurdu’ (dârülhuld) olan cennet olup olmadığı konusunda açık bir ifade bulunmamaktadır. Bu yüzden İslâm bilginlerinden bir kısmı, ilgili âyetlerdeki cennet kelimesinin sözlük anlamıyla ‘bahçe’ demek olduğunu, bunun da yeryüzünde bir yer olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.” (c. 1, s. 359). Şiirlerde Hz. Âdem'in cennetten kovulmasının işlendiği kadar, cennette bulunmasına da sevgilinin mahallesini cennete teşbih etmek suretiyle yer verilir.

İnsanın, huriye benzer sevgilinin gülbahçesinde sığınacak yer bulursa cennet bağıni tercih etmeyeceğini söyleyen Bâkî, “âdem” kelimesini hem insan hem de Hz. Âdem anlamında kullanarak Âdem'in cennette bulunmasına telmih yapar:

Gülşen-i kûyında me'vâ bulsa ol hûrîveşün
İhtiyâr eyler mi **bâg-ı huldi** âdem ey gönül (BD, G. 300/4)

⁶⁹ bk. Bakara 2/35.

Fuzûlî'ye göre sevgilinin mahallesinin cennet bahçesine benzetilmesi cennetin aslından haberdar olmayanların yaptığı bir iştir. Şair, cennete bizzat bulunan, oradan dünyaya gönderilen Âdem'e telmihte bulunarak bu benzerliğin doğru olmadığını söyler. Fuzûlî, sevgilinin kûyu ile cennet arasında teşbih kuran diğer şairleri eleştirmekle birlikte sevgilinin bulunduğu yerin cennetten de güzel olduğunu mübalağa sanatıyla ima etmektedir:

Didiler bî-haberler **bâg-ı cennet** kûyuña beñzer
Haber virdi maña andan gelen **Âdem** yalandur bu (FD, G. 232/6)

Âşığa göre sevgilinin mahallesi cennettir, buranın kıymetini bilmek için “âdem” gerektiğini belirten şair, Âdem'in cennette bulunmasına ve kıymetini bilemediği için cennetten kovulmasına telmih ederek sevgilinin mahallesini kendisi gibi bekleyen başka birinin olmadığını söyler:

Beklemez kimse Ziyâ'î gibi kûy-ı dil-beri
Kıymet-i **kûy-ı cinânı** bilmege âdem gerek (HZD, G. 240/7)

2.2.8.6. Yaratılırken Cesedine Ruh Üflenmesi

Taberî, Allah'ın Hz. Âdem'i yaratırken balçıktan meydana gelen cesedini kırk gün bekletip sonra ona ruh üfleyerek can vermesini şöyle anlatır:

Söylendiğine göre Tanrı Adem'i yarattıktan sonra ruh üfürmeden önce cesedi kırk gün o halde bırakarak ona baktı, ceset kırk gün içinde (dokunulduğu vakit) ses çıkaran bir testi gibi oldu. Halbuki o ateş tesirinde kalmamıştı. [...] Yüce ve kudretli Tanrının Adem'e ruh üfureceği vakit geldiğinde meleklerle: ben Adem'e ruh üfürdükten sonra ona secde ediniz, diye emretti. Tanrı, cesede ruhu üfürdüğünde baş tarafından girdi, Adem aksırdı, melekler ona: Tanrıya hamdolsun diye söylediler. O da: Tanrıya hamdolsun, dedi. Yüce ve Ulu Tanrı ona: Rabbin seni esirgesin, diye mukabelede bulundu. Adem, gözleri canlandıktan sonra cennet meyvalarına baktı, ruh içine sirayet ettiğinde yemek istedi, iki ayağı canlanmadan önce, acele edip, yerinden kalkarak cennet meyvaları üzerine sıçradı, Yüce Tanrı bunu: insan aceleden yaratıldı (Enbiya: 37), ayetinde anlatır. (1991, c. I, s. 118-119)

Alıntıda belirtildiği gibi Hz. Âdem'in yaratılması ve ruh üflenerek cesedin canlanması hemen olmamıştır. Yahyâ Bey aşağıdaki beytinde “kâleb-i âdem” terkibi ile, cesedin uzun süre beklemesine ve üflenen ruhun cesede yavaş yavaş sirayet etmesine telmihte bulunarak Âdem'in cesedine ruhun girmeye çekindiği gibi kendi adının makta beytine zor sığdığını ifade eder:

Güc ile sığdı Yahyânuñ makta'a adı fi'l-mesel
Kâleb-i âdeme giren rûh gibi ibâ ider (YBD, G. 80/7)

Fuzûlî ise Hz. Âdem ve Hz. İsa'nın yaratılışına telmihte bulunduğu beytinde saba yelini Âdem'in hapşırmasına benzeterek “atse-i Adem” terkibi ile bu hadiseye işaret eder:

Mesîh-i şükûfe zuhûrına mutlak
 Sabâ '**atse-i Âdem** ü şâh Meryem (FD, K. 21/3)

2.2.8.7. İlk İnsan Olması

Hz. Âdem yaratılan ilk insan olması sebebiyle bütün insanların atasıdır. Aşağıdaki beyitte *Ebü'l-beşer* sıfatıyla ilk insan olmasına telmih edilir:

Âdem Safî ki oldı mukaddem **Ebu'l-beşer**
 Meh gibi tutdı burc-ı meşiyetde hoş kıyâm (GAD, K. 18/11)

Hayâlî, Âdem'in buğday için cennetten men edildiğini⁷⁰ hatırlatarak kendisinin de sevgilinin benini tercih ettiğini ifade eder ve oğul atasına benzerse böyle benzesin diyerek Âdem'in tüm insanların olmasına telmih eder:

Âdem behiştî dâneye sattı o hâle ben
 Beñzerse böyle beñzese **ogul atasına** (HBD, G. 28/3 (Hâ'))

⁷⁰ bk. “2.2.8.1. Yasak Meyveyi Yemesi ve Cennetten Kovulması”

2.2.8.8. Tövbe Etmesi

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Âdem'in cennetten kovulduktan sonra tövbe ettiği ve Rabb'in de tövbeyi kabul buyurduğu anlatılır (Bakara 2/37). Şeytana uyararak insanlığın ilk hatasını yapan Âdem sonradan pişman olmuş ve tövbe etmiştir. Aşağıdaki beyitte bu hadise telmih edilmektedir:

Etdi safâ-yı hâsır ile **Âdem-i Safî**
Bir **tevbe** kim kabûline nass oldu ictibâ (İÇD, K. 1/14)

2.2.8.9. Kuru Taştan Su Çıkarma Mucizesi

Rivayete göre (Çakır, 2015) Kâbil Hâbil'i⁷¹ öldürdükten sonra Kâbil'in çocukları dağlık bir bölgede, Hâbil'in çocukları ise ovada yaşamaya başlamış. Hz. Âdem, Kabil'in çocuklarından iman etmelerini istemiş, onlar da mucize talep etmiştir. Bunun üzerine Âdem peygamber, elini taşın üzerine koyarak “Bütün işler O'na kolaydır, O'nu tenzih ederiz.” diye dua edince, o sırada taştan su çıkmış, yedi fersah yere kadar akmış, orada bulunanlar bu su ile tarlalarını sulamış ve mahsul almışlar (s. 112-113). Beyitte bu mucizeye telmih yapılmaktadır:

Âb-ı zülâl akıtdı revân **seng-i hâreden**
Keffinde bişdi âteş ile tâbeveş ta'âm (GAD, K. 18/12)

2.2.8.10. Ateşin Elini Yakmama Mucizesi

Hiz. Âdem, çocuklarını ağırladığı yemekte elini ateşin içine sokmasına rağmen ateş tesir etmemiş, eli zarar görmemiştir (Çakır, 2015, s. 115). Beyitte bu mucizeye işaret edilmektedir:

Âb-ı zülâl akıtdı revân **seng-i hâreden**
Keffinde bişdi **âteş** ile **tâbeveş** ta'âm (GAD, K. 18/12)

⁷¹ bk. “2.3.49. Hâbil ve Kâbil”

2.2.8.11. Taştan Yapılmış Bir Putu Konuşturma Mucizesi

Rivayete göre (Çakır, 2015) Hz. Âdem hac vazifesinden geri dönerken yolda taştan yaptıkları puta tapan bir kavim görmüş, onları imana davet etmiştir. Kavim mucize talep edince put dile gelmiş, Allah'tan başka ilah olmadığını söyleyerek Hz. Âdem'i tasdik etmiştir (s. 114). Beyitte bu mucizeye telmih edilmektedir:

Taşdan düzülme bir sanemi söyleyüp didi
Âmentü bi'lezi halakan nâra ve'r-ruhâm (GAD, K. 18/13)

2.2.9. Nûh

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde geniş bir şekilde anlatılan Hz. Nûh, “ülû'l-azm' olarak isimlendirilen beş büyük peygamberden biridir. Kur'an'da yirmi sekiz sûrede hakkında bilgi verilmiş ve kırk üç yerde ismen zikredilmiştir. Kur'an'ın yetmiş birinci sûresi onun adını taşır ve baştan sona onun tevhid mücadelesini anlatır.” (Harman, 2007, c. 33, s. 226).⁷²Nûh suresinde anlatılan kıssaya göre Hz. Nûh, kavmini defalarca imana davet etmesine rağmen kavmi ona inanmamış ve sonunda büyük bir tufanla helak olmuştur (71/1-28). *Nûh tufanı* olarak bilinen hadise, divan şiirlerinde çok telmih edilen konulardan biridir. Bununla birlikte beyitlerde Nûh ismi ömrünün uzun olması ile anılır. İncelenen divanlarda Nûh peygambere telmih bulunan 126 beyit tespit edilmiştir.

2.2.9.1. Tufanı ve Gemisi

Kur'ân-ı Kerîm'e göre; Hz. Nûh, kavmini defalarca imana davet etmesine rağmen karşılık bulamamış ve sonunda Allah'a onları yok etmesi için dua etmiştir. Bunun üzerine Cebrâ'il tarafından Hz. Nûh'a tufanın yakın olduğu bildirilmiş ve bir gemi yapması emredilmiştir: “Bizim gözetimimiz altında ve bildirdiğimiz şekilde gemiyi yap. Buyruğumuz geldiğinde sular coşup yükselmeye başlayınca her cinsten birer çift

⁷² Hz. Nûh ile ilgili ayetlerden bazıları için bk. Âl-i İmrân 3/33; Nisâ 4/163; En'âm 6/84; A'râf 7/59, 69; Tevbe 9/70; Yûnus 10/71; Hûd 11/25-48, 89; İbrâhîm 14/9; İsrâ 17/3, 17; Meryem 19/58; Enbiyâ 21/76; Hac 22/42; Ankebût 29/14; Kamer 54/9-16; Nûh 71/1-28.

hayvan ile kendileri aleyhinde hüküm kesinleşmiş olanların dışındaki aileni gemiye al; ama o haksızlığa sapmış olanlar konusunda sakın bana bir şey söyleme! Onlar kesinlikle boğulacaklar!” (Mü’minûn 23/ 27).

Rivayete göre (Canım, 2018) Hz. Nûh, gemiyi iki senede üç tabaka olarak tamamlar. Alt tabakada dört ayaklı hayvanlardan, orta tabakaya insanlardan, üst tabakaya da kuşlardan birer çift alır. Tufan, Beytü’l-Ma’mûr’un göğe çekilmesiyle başlar. Şiddetli yağmurlar kırk gün kırk gece devam eder, aynı zamanda yerden de sular kaynar. Su seviyesi en yüksek dağları bile aşar. 155 gün sonra gemi dünyanın en yüksek dağlarından birinin üzerine oturur ve tufan sona erer (s. 217). Divan şiirinin önemli sembollerinden biri Nûh tufanıdır. Âşık Çelebi; dünyanın yokluk seli yolunda gelip geçici, temelsiz ve Nûh zamanından kalmış bir virane olduğunu şöyle ifade eder:

Cihân **seyl-i fenâ** yolında bî-bünyâdmış bildüm
Zemân-ı Nûhdan kalmış harâb-âbâdmış bildüm (AÇD, G. 41/1)

“Gözbebeklerim çok uzun zamandır aşk davasını kırlarlar, yaşlarını sormaya gerek yok çünkü onlar Nûh tufanını anarlar” diyen Fuzûlî, yaş kelimesini tevriyeli kullanarak gözlerinin hem yaşla dolduğunu hem de Nûh tufanını bildiğini ima ederek çok önceden beri aşk davasında olduğunu dile getirir:

Gözüm merdümleri çokdan kılurlar da‘vî-yi ‘ışkuñ
 Ne hâcet yaşların sormak añarlar **Nûh tûfânın** (FD, G. 216/6)

Şiirlerde genellikle aşığın gözyaşının çokluğu sebebiyle Nûh tufanına telmih edildiği görülmektedir. Aşığın gözyaşları yanında yedi derya ancak bir damla kadardır, ona Nûh tufanı dense kınanmaz:

Gözlerüm yaşına dirsem tañ midur **Tûfân-ı Nûh**
 Katredür yanında cem‘ itsem yidi **deryâyı** ben (MD, 2673/4)

Bu bela denizinde aşksız bir tenin, içinde Nûh olmayan bir tufan gemisine benzediğini söyleyen Cinânî; gemiyi Nûh'un yaptığına telmihte bulunarak vücudun var olma sebebini aşka bağlar:

Ten ki bu bahr-ı belâda 'ışkdan hâlî ola
Keştî-i Tûfâna beñzer kim içinde **Nûh** yok (CD, G. 99/5)

2.2.9.2. Ömrünün Uzun Olması

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Nûh'un bin yıla yakın yaşadığı buyrulur: "Vaktiyle biz Nûh'u kendi kavmine resul olarak göndermiştik. Nûh, bin yıldan elli yıl daha az bir süreyle onların arasında kaldı. Sonunda zulümlerini sürdürürlerken onları tûfan yakaladı." (Ankebût 29/14). Ömrünün uzun olması telmih konularından biridir. Kasidelerde memduha uzun ömürlü olması için dua edilirken ya da uzunlukla ilgili benzetme yapılırken Nûh'a gönderme yapılır:

Nûh 'ömrin virsün Allâhum hatâdan saklasun
Yıkça bünyâd-ı sarây-ı 'âlemi tûfân eger (BD, K. 13/15)

Muhibbî, aşağıdaki beyitte sevgilinin zülfünün uzunluğunu Nûh'un ömrüne benzeterek onun bin yıl yaşamasında telmihte bulunur:

'Îsî lebüñi görse idi dirdi 'ayn-ı rûh
Zülfüñ dirâzına n'ola dinilse '**ömr-i Nûh** (MD, 351/1)

Rûhî ise aşk ehlinin ayrılık girdabından çıkabilmesi için Nûh ömrü gerektiği için kavuşma ümidi kılamayacağını söyleyerek sevgiliye kavuşmanın mümkün olmadığını dile getirir:

Nice kılsunlar kenâr ümmîdin 'aşk ehli kim
Çıkmağa **girdâb**-ı firkatdan gerekdür '**ömr-i Nûh** (BRD, G. 106/2)

2.2.9.3. İnsanların Nûh'un Soyundan Türemesi

Nûh tufanı ile gemiye binenler dışında bütün canlılar helak olduğu için insanlığın soyu Hz. Nûh sayesinde devam etmiştir.

Tevrat'a göre;

500 yaşından sonra Nûh'un Sâm, Hâm ve Yâfes (Yâfet) adındaki üç oğlu dünyaya gelir (Tekvîn, 5/32). Allah, Nûh'tan bir gemi yapmasını ister ve hangi ağaçtan, hangi ölçülerde olacağını da bildirir. Nûh gofer ağacından uzunluğu 300, genişliği 50, yüksekliği 30 arşın olan üç katlı gemiyi inşa eder. Gemiye Nûh ve eşiyle üç oğlu ve eşleri binerler (Tekvîn, 6/14-21). Yeryüzünün bütün insanları Nûh'un bu üç oğlunun soyundan gelmiştir (Tekvîn, 9/18-19). (akt. Harman, 2007, c. 33, s. 225)

Bazı beyitlerde Nûh insanların ikinci atası olarak anılarak insanların onun soyundan türemesine telmih yapılır:

Nûh-ı nebî Ebu'l-beşer-i sâni kim anı
Gark-âb-ı rahmet eyledi tûfân-ı igtisâm (GAD, K. 18/18)

Âlî başka bir beytinde, Nûh'un üç oğlunu meyve veren ağaçlara benzetererek dünya bağının gelişip büyüdüğünü söylerken insanoğlunun bu soydan türediğine telmih etmektedir:

Üç nahl-ı mîvedâr ile reyyân idüp hemîn
Bâg-ı cihâna neşv ü nemâ virdi bî-hevâm (GAD, K. 18/19)

2.2.9.4. Diktiği Ağacın Hemen Meyve Verme Mucizesi

Rivayete göre, Nûh peygamber gemiden dışarı çıktıklarında bir ağaç dikmiş ve bu ağaç hemen meyve vermeye başlamıştır (Çakır, 2015, s. 116). Aşağıdaki beyitte şair, Hz. Nûh'un ismi anılmadan bu mucizesine işaret edilmektedir:

Bir nahl dikdi mîveleri hâsıl oldu cüst
Nev-bâvelerle mu'ciz-i bâgı bulup nizâm (G. Âlî, K. 18/20)

2.2.10. Eyyûb

Kur'ân'da ismi geçen peygamberlerden biri olan Hz. Eyyûb, İsrailoğullarından olup soyu İshak peygambere dayanmaktadır. Varlık içinde yaşarken Allah tarafından imtihana tutulur; ancak Eyyûb peygamber bütün sıkıntılara sabreder, bu özelliğiyle sabır timsali olur.⁷³ Türk edebiyatında da çok sıkıntı çekmesi ve çok sabırlı olması, kurtlu yaralara sahip olması, Allah'a dua ederek şifa bulması ve mucizeleri ile anılır. Taradığımız divanlarda Hz. Eyyûb'a telmihte bulunan 46 beyit tespit edilmiştir.

2.2.10.1. Allah'ın Kendisini İmtihan Etmesi ve Çok Sabırlı Olması

Rivayete göre Eyyûb Peygamber Allah'ın kendisine verdiği büyük servet ve nimetler için sürekli şükredermiş. Allah onun elinden malını, çocuklarını ve sağlığını alarak kendisini imtihan etmiş ancak o yine de şükretmeye devam etmiştir (Pala, 2007, 143-144).

Ahd-i Atîk'te Eyyûb Allah'tan korkan, kötülükten sakınan, kâmil ve doğru bir kişi olarak takdim edilir. Yedi oğul, üç kız babasıdır. 7000 koyunu, 3000 devesi, 500 çift öküzü, 500 dişi eşiği ve pek çok kölesi vardır. Şark'taki bütün insanların en büyüğüdür. Bir gün "Allah oğulları" (Ahd-i Atîk'te meleklerden bu şekilde bahsedilir) kendilerini takdim etmek üzere rabbın huzuruna geldiklerinde şeytan da aralarına karışır. Rab şeytana, "Kulum Eyyûb'a iyice baktın mı? Çünkü dünyada onun gibisi yok; kâmil ve doğru adamdır; Allah'tan korkar ve kötülükten sakınır" deyince şeytan, Eyyûb'un servetini elinden almasından kaygı duyduğu için Allah'tan korktuğunu iddia eder. Bunun üzerine rab Eyyûb'u denemek için şeytana onu yoksullaştırma imkânı verir. Rabbın izniyle şeytan tarafından çocukları öldürülüp malları çalınmak ve telef edilmek suretiyle imtihana çekilen Eyyûb, şeytanın beklediğinin aksine bütün bu felâketleri büyük bir tevekkül ve teslimiyetle karşılayarak Allah'a secde eder ve, "Anamın bağrından çıplak çıktım ve toprağın bağrına çıplak döneceğim; rab verdi ve rab aldı. Rabbın ismi mübarek olsun" der. (Harman, 1995, c. 12, s. 16)

Kur'ân-ı Kerîm'de Eyyûb'un ismi dört ayette geçmekte olup yaşadığı sıkıntılarla ilgili ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. İki ayette kendisine vahyedildiği ve hidayet verildiği bildirilmiştir (Nisâ 4/163; En'âm 6/84). Diğer iki ayette ise hastalığı sırasında Eyyûb'un

⁷³ Ayrıntılı bilgi için bk. Harman, 1995, c. 12, s. 16-17; Köksal, 2014, c. I, s. 305-319; Pala, 2007, s. 143-144.

Allah'tan şifa istediği duasına yer verilmiştir (Enbiyâ 21/83; Sâd 38/41). Önce serveti, sonra çocukları, daha sonra da sağlığı ile imtihan olan Eyyûb peygamber, hepsinin Allah'tan geldiğine inanarak sabretmesi sebebiyle sabır timsali olmuştur.

Divan şiirinde sürekli dertli olan âşık, Allah tarafından imtihan edildiği için çok dert ve sıkıntı çeken Hz. Eyyûb'e telmihen teşbih edilmektedir:

Bir dem ey **Eyyûb-ı mihnet-dîde** kaldur başuñı
Derdüñe dârü'ş-şifâ-yı gaybdan dârü gelir (UD, G. 32/2)

Divan şiirinde de şairler aşk acısı sebebiyle çektikleri sıkıntılara nasıl sabrettiklerini dile getirirken kendilerini Eyyûb peygamber ile kıyaslarlar hatta mübalağa ederek ondan bile fazla sıkıntıya sabrettiklerini söylerler. Örneğin Rûhî; sabır konusunda Eyyûb'a galip olduğunu şu beyitle ifade eder:

Bilürdük **sabrda Eyyûba** gâlib olduguñ Rûhî
Eger derdin saña 'arz eyleye ey sîmber bir bir (BRD, G. 340/7)

Muhibbî'ye göre sevgiliye kavuşmak için Ya'kûb hüznü ve Eyyûb sabrı gereklidir:

Dilersen kim elüne gire mahbûb
Gerekdür hüzn-i Ya'kûb **sabr-ı Eyyûb** (MD, 186/1)

Çok sabırlı ve dayanıklı olan Hz. Eyyûb'un sabrının uzunluğunu vurgulamak için bazı beyitlerde uzun ömrüyle anılan Hz. Nûh ile birlikte telmih edilmiştir:

Ne 'ömr-i Nûh virmiş Hak aña ne **tâkat-i Eyyûb**
Ya Nev'î sen sehî-serve kaçan vâsıl ola 'ömrüm (ND, G. 297/5)

2.2.10.2. Kurtlu Yaralara Sahip Olması

Önce malını, sonra evlatlarını kaybeden Hz. Eyyûb'un vücudunda yaralar açıldığı hatta yaralarını kurtların sardığı rivayet edilir (Pala, 2007, 143-144).

Rab bunca musibetten sonra Eyyûb'un yine kemalini koruduğunu belirtince şeytan, "Evet, insan canı için nesi varsa verir; fakat şimdi elini uzat da onun kemiğine ve etine dokun ve yüzüne karşı sana lânet edecektir" diyerek bu konuda Eyyûb'u denemek için rabden izin alır. Daha sonra Eyyûb'un ayak tabanından tepesine kadar bütün vücudunda kötü çıbanlar çıkar. Eyyûb çıbanları kazımak için bir çömlek parçası alır ve küller içinde oturur. Onun bu durumuna çok üzülen karısı, "Sen hâlâ mı kemalini sıkı tutmaktasın? Allah'a lânet et de öl" der; fakat Eyyûb, "Ahmak karılardan biri nasıl söylerse sen öyle söylüyorsun. Nasıl? Allah'tan iyilik kabul edelim de kötülük kabul etmeyelim mi?" diye cevap verir ve Allah'a isyan etmez. (Harman, 1995, c. 12, s. 16)

Emrî, kurt motifini şiirinde kullanarak hem Eyyûb'un yaralarına kurt düşmesine hem de Yûsuf'unu kurda yediren Ya'kûb'a telmihte bulunur:

Cânına **kirm-i elem** üşmiş belâ **Eyyûbıyam**
Yûsufını kurda yidürmiş fenâ Ya'kûbıyam (ED, K1. 310/1)

Sevgilinin okuyla bedeni delik deşik olan Zâtî de kendisine ancak Eyyûb'un dert ortağı olabileceğini söylerken onun vücudunun (kurtlar sebebiyle) delik deşik olmasına telmihte bulunur:

Nigârün tîri derdinden **müşebbek** oldu ten Zâtî
Cihânda **Hazret-i Eyyûbdur** var ise hem-derdüm (ZD1, G. 968/5)

2.2.10.3. Şifa Bulması

Yıllarca çektiği dert ve hastalıklardan sonra bir suyla yıkanarak mucizevi bir şekilde şifa bulan Eyyûb peygamber, şifa bulma sembolü hâline gelmiştir (Şentürk, 2020, s. 284).

Kur'ân-ı Kerîm'de Eyyûb'un sıkıntılarında kurtulması ve şifa bulması şöyle anlatılır:

Kulumuz Eyyûb'u da an. O, rabbine, "Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir" diye seslenmişti. "Ayağını yere vur (dedik), işte yıkanılacak ve içilecek serin bir su!" Tarafımızdan bir rahmet ve akıl iz'an sahipleri için de anılacak bir örnek olmak üzere ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha bağışladık. (Bir yemini vardı.) "Eline bir demet bitki sapı alıp onunla vur ve böylece yeminini yerine getirmiş ol" (dedik). Gerçekten biz onu sıkıntılara dayanıklı bulduk. O ne güzel bir kuldu! Yönü hep Allah'a dönüktü.

Divan şiirinde şifa sembolü olarak da telmih edildiği görülmektedir:

Bir dem ey **Eyyûb-ı mihnet-dîde** kaldur başuñı
Derdüñe **dârü'ş-şifâ-yı gaybdan** dârû gelür (UD, G. 32/2)

2.2.10.4. Serabı Gerçek Suya Dönüştürme ve Binayı Direksiz Durdurma Mucizeleri

Rivayete göre, “Eyüp aleyhisselamın köyü yanında bir serap bulunuyormuş; serap çöllerde uzaktan su gibi görünen yakına gelindiğinde kaybolan şeydir; bir kavim bu serabın gerçek su olmasını dilemiş, Hz. Eyyûb dua edip Allah’ın emriyle serabın etrafını dolaşınca serap güzel bir su ve ziraat için balçık olmuş.” (Çakır, 2015, s. 136-137).

Bir başka rivayete göre ise Eyyûb peygamber (Çakır, 2015) bir köy halkını imana davet edince halk bir binanın direksiz durması mucizesini talep etmiş, Hz. Eyyûb’un duasıyla o bina direk olmadan durmuştur (s. 136). Âlî, aşağıdaki beyitte Hz. Eyyûb’un ismini anmadan mucizeleri ile ona telmih yapar:

Âb eyledi serâbı du‘â ile ol nebî
Bî-üstüvâne turdı dahı himmet ile **bâm** (GAD, K. 18/43)

2.2.11. Dâvûd

İsrailoğullarına gelen ve kendisine *Zebûr* indirilen peygamberdir. Allah tarafından kendisine çok güzel ve güçlü bir sesle birlikte birtakım hikmetler de verilen Hz. Dâvûd’un ismi *Kur’ân-ı Kerim*’de birçok surede zikredilir.⁷⁴ Sebe’ suresinde Hz. Dâvûd’la ilgili şöyle buyrulur: “Andolsun, Davud'a tarafımızdan bir lütuf verdik. ‘Ey dağlar! Kuşların eşliğinde onunla birlikte tespih edin’ dedik ve ‘(Bütün vücudu örtecek) zırhlar yap, işçilikte de ölçüyü tuttur’ diye demiri ona yumuşattık.” (34/10-11).

Taranan divanlarda Hz. Dâvûd’a telmih bulunan 40 beyte rastlanmıştır. Güzel sesiyle birlikte demiri yumuşatarak istediği şekle sokması, demirden zırh yapması, dağların ve

⁷⁴ bk. Bakara 2/251; Nisâ 4/163; Mâide 5/78; En’âm 6/84; İsrâ 17/55; Enbiyâ 21/78-79; Naml 27/15-16; Sebe’ 34/10; Sâd 38/17, 22, 24, 26, 30.

kuşların kendisiyle birlikte tesbih etmesi⁷⁵ divan şiirinde Dâvûd’la ilgili telmih edilen konulardan bazılarıdır.

2.2.11.1. Gür ve Güzel Sesli Olması

Hz. Dâvûd’un sesinin güzelliği ile meşhurdur. “İslâmî kaynaklarda nakledildiğine göre Hz. Dâvûd’un sesi hem çok gür hem de çok güzeldi. Dâvûd o gür ve güzel sesiyle Zebûr’u okumaya başladığında kurt kuş durup onu dinler, sesinden dağlar yankılanırdı.” (Harman, 1994, c. 9, s. 22). Kendisinin şair ve musikişinas olduğu, *mizmâr* adlı çalgıyı güzel çaldığı rivayet edilir (Pala, 2007, s. 108). Hz. Dâvûd’un sesine telmihen gür ve güzel sese *dâvûdî ses* denir, divan şiirlerinde de en çok bu yönüyle kendisine telmih yapılır.

Bâkî, bu dünyada kalıcı olan şeyin hoş bir ses olduğu belirterek sesi aleme Dâvûd gibi salmamızı söyler. Günümüzde hâlâ sıkça “telmih edilen” Bâkî’nin unutulmaz beytindeki asıl telmih Dâvûd’un sesinedir:

Âvâzeyi bu âleme **Dâvûd** gibi sal
Bâkî kalan bu kubbede **bir hoş sadâ** imiş (BD, G. 218/3)

Muhibbî’ye göre, sevgili mecliste (okumaya) başladığında Dâvûd’un *Zebûr* okuduğu sanılır, sesi onun kadar güzel ve etkilidir:

Dün ser-âgâz eyledi meclisde yâr
Sanasın kim okudı **Dâvûd** Zebûr (MD, G. 756/2)

Lâmi‘î, Gönlü bir ney olarak niteleyen Lâmi‘î, gönlünün içinde sevgili bulunduğu için onun nefesinden Dâvûdî nefes balsa şaşılmayacağını ve onun dudağını vasfederken kendisinin Mesihâ olduğunu söyleyerek Dâvûd’un sesinin güzelliğine ve Mesih’in şifa/can veren nefesine gönderme yapar:

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Harman, 1994, c. 9, s. 21-24; Köksal, 2014, c. II, s. 179-195.

Tañ mı **Dâvudî-nefes** balsa demüñden dil-i nây
Vasf-ı la'lüñle bu dem bende Mesîhâ oldum (LD, G. 314/5)

2.2.11.2. Demiri Yumuşatması

Allah, Hz. Dâvûd'a demiri yumuşatma ve onu istediği gibi işleme gücü vermiştir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de şöyle buyrulmuştur: “Ona sizin için zırh yapmayı öğrettik ki savaş darbelerinden sizi korusun. Artık şükredecek misiniz?” (Enbiyâ 21/80). “Andolsun biz Dâvûd'a tarafımızdan müstesna bir lutufta bulunduk. “Ey dağlar! Onunla birlikte tesbih edin. Ey kuşlar! Siz de!” dedik ve onun için demiri -yumuştattık. (Ona şöyle buyurduk:) “Geniş zırhlar imal et, örgüsünü ölçülü yap.” Siz de (ey müminler) dünya ve âhirete faydalı işler yapın; şüphesiz ben yaptıklarınızı -görmekteyim.” (Sebe' 34/10-11).

Beyitlerde Dâvûd ismi ile demir kelimeleri birlikte kullanılarak Hz. Dâvûd'un demiri yumuşatmasına telmih yapılır. Hayâlî'ye göre, Hz. Dâvûd demiri nasıl muma çevirdiyse Hayâlî de sevgilinin taştan kalbini öyle yumuşatır:

Dil-i sengîn-i yârı eyledüm nerm
Egerçi **âheni mûm etdi Dâvûd** (HBD, G. 6/3 (Dâl))

Bâki bir kasidesinde padişahın kılıcını methetmek için keskin kılıcının göğü aydınlatmasının Dâvûd'un elindeki demirin mum olması kadar normal olduğunu söyler:

Elinde **Hazret-i Dâvûduñ âhendür ki mûm oldı**
Ziyâ-bahş olsa âfâka n'ola şemşîr-i bürrânı (BD, K. 5/10)

Zâtî demiri yumuşatma mucizesini Dâvûd'un hoş sesine bağlayarak şiirlerinde iki hususa birden telmih eder. Bu beyitlerde dâvûdî ses demiri yumuşatma sebebi olarak gösterilir:

Âheni nerm eyleye Dâvûdî âvâz ile ger
Sûre-i Yûsuf okursa ñ ey birâder cum'a gün (ZD2, G. 1171/5)

2.2.11.3. Zırhtan Gömlek Yapması

Demiri elinde yumuşatarak istediği şekle sokabilen Hz. Dâvûd'a demirden zırh yapımı da öğretilmiştir.

Bir defasında insan suretine girmiş bir melek, Dâvûd'un hem kendisi hem de ümmeti için hayırlı bir insan olduğunu, ancak kendisinin ve ev halkının geçimini devlet hazinesinden karşıladığını söyleyince Dâvûd Allah'a yalvararak geçimini temin edecek bir kazanç yolu ihsan etmesini dilemiş, bunun üzerine kendisine zırh yapma sanatı öğretilmiştir. Rivayete göre zırh yapıp giyen ilk kişi odur. (Harman, 1994, c. 9, s. 22)

Gökyüzü, şairin kıvılcım dolu âhlarının dumanıyla gömlek giymiş gibi kaplanır. Sanki tunç gibi güçlü Ruyinten (Rüstem) Dâvûd'un zırhını giymiştir. Gökyüzünü duman kaplayınca gömlek gibi görünür, rengi ve sağlamlığı ile de Hz. Dâvûd'un zırhına telmihen teşbih edilir:

Çerh dûd-ı pür-şerârumdan ki **pîrâhen** giyer
Sanki **Dâvûdî zırhdur** anı Rûyînten giyer (GAD, G. 487/1)

Gümüş tenli sevgili sanki üstüne dâvûdî zırh giymiştir, her zaman omzuna dökülen saçları dağıtır ve perişan eyler:

San geyer ol sîm-ten üstine **dâvûdî zirih**
Her kaçan eyler perişân tagıdur gîsûları (MD, 3476/4)

2.2.11.4. Dağların ve Kuşların Kendisiyle Tesbih Etmesi

Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmuştur: “Dâvûd ile birlikte, Allah'ı tesbih etmeleri için dağları ve kuşları onun emrine verdik. Bunları yapan biz idik” (Enbiya: 79). “Kendisiyle birlikte tesbih etsinler diye biz, dağları ve toplanıp gelen kuşları Dâvûd'un emrine verdik. Onların her biri Allah'a yönelmişlerdi” (Sâd 38/18).

Âyetlerde görüldüğü gibi dağlar ve kuşlar, Hz. Dâvûd’la birlikte tesbih etsin diye onun emrine verilmiştir. Dâvûd’un sesini duyan kuşların onun etrafına toplandığını söyleyen şair bu duruma işaret eder:

Söze geldikçe ol meh-rû düşer üstine bî-diller
Nite kim **kuşlar** üşmişdür işidüp **savt-ı Dâvûd** (MD, 3456/3)

2.2.11.5. Yırtıcı Hayvanların Yardım Etmesi

Dâvûd peygamberin yanında yırtıcı hayvanlar bulunur, ne isterse ona getirirlermiş (Çakır, 2015, s.152). Beyitte bu özelliğine telmih edilmektedir:

Gâhî cenâb-ı kudsine **me’nûs** idi **sibâ’**
Gâhî sadâ-yı hûbına me’lûf idi hevâm (GAD, K. 18/55)

2.2.11.6. Kendisine Zebûr’un İndirilmesi

Zebûr, Hz. Dâvûd’a indirilen kutsal kitaptır. *Kur’ân-ı Kerîm*’de Hz. Dâvûd’a Zebûr’un indirildiği bildirilmiştir.⁷⁶ Dâvûd peygambere telmih edilen bazı beyitlerde onun kitabı da anılmaktadır. Aşağıdaki beyitte şair, Dâvûd ismini söylemeden, aşkın *Zebûr*’unu güzel bir tarzda okuyan kişinin demiri muma çevireceğini ifade ederek Hz. Dâvûd’a telmih yapar:

Mûm ide âheni okısa hoş-edâ⁷⁷ ile
‘İşkuñ **Zebûr**ın ol kişi kim ezber eyledi (İÇD, G. 293/05)

2.2.11.7. Câlût’u Öldürmesi

bk. “2.3.71. Câlût”

⁷⁶ bk. Nîsâ 4/163

⁷⁷ Divanda “hûş-edâ” şeklinde transkribe edilen tabirde metin tamiri yapılmıştır.

2.2.12. İsmâil

İbrâhim peygamberin ilk oğludur. “Kur’ân-ı Kerîm’de on iki yerde adı geçen İsmâil çeşitli nitelikleriyle zikredilmektedir. Annesi Hâcer hakkında Kur’an’da bilgi yoktur. İsmâil, babası İbrâhim’in yaşlılık döneminde ve bir duası neticesinde dünyaya gelmiş (İbrâhîm 14/39; es-Sâffât 37/100-101), çok küçükken babası tarafından Beytülharâm’ın bulunduğu yere bırakılmıştır (İbrâhîm 14/37).” (Harman, 2001, c. 23, s. 77).

Divan şiirinde Hz. İsmâil; zemzemi çıkarması, babası tarafından Allah’a kurban edilmek istenmesi, buna razı olup sabır göstermesi ve babasıyla beraber Ka’be’yi inşa etmesi yönleriyle anılmaktadır. Taradığımız divanlarda Hz. İsmâil ile ilgili telmih içeren beyitlerin sayısı 38’dir. Telmih konuları şöyledir:

2.2.12.1. Kurban Edilmesi

Kur’ân-ı Kerîm’e göre Hz. İbrâhim ateşten kurtulduktan sonra Allah’a bir evlat vermesi için dua eder. Ona iyi huylu ve akıllı bir evlat verileceği müjdelenir. Çocuk iş güc tutacak yaşa gelince İbrâhim peygamber rüyasında evladını kurban ettiğini görür. Çocuğuna rüyasını anlatınca oğlu emredilene yapmasını, sabredeceğini söyler. Bunun üzerine Hz. İbrâhim, rüyasını gerçekleştirmek üzere oğlunu yatırınca Allah katında sınavı geçtiği için ona iri bir kurbanlık gönderilir ve oğlu yerine onu kurban eder (Sâffât 37/99-107). *Kur’ân’da* kurban edilmek istenen çocuğun ismi anılmasa da İslâmi kaynaklarda bu kıssa İsmâil’e atfedildiği için divan şiirinde de bu olay İsmâil ismiyle telmih edilmektedir.

Âşık Çelebi’ye göre, sabah vakti şafak gökyüzünde ortaya çıktığında hamel (koç) kurban olduğu için kan dökülüyor gibidir. Bu beyitte, sabah güneş doğarken oluşan kızılılık kana teşbih edilerek gökyüzünde koçun kurban olduğu tasavvur edilmiştir. Hamel gökyüzünde bulunmasından dolayı burç olarak anılmakla birlikte kurban motifiyle İsmâil kıssasına gönderme yapılmıştır:

Sefide-dem ki şafak âsumânda oldu ‘ayân
Döküldi **hûn** ki sanasın **hamel** olup **kurbân** (AÇD, K. 9/1)

Zâtî, bülbüle Halil’in yoluna can vermek için başını kesseler de asla figan etmemek gerektiğini anlatırken Hz. İsmâil’in kurban hadisesine telmihte bulunur:

Halil’ün yolına böyle gerek **cân virmek** ey bülbül
Keserler başını hiç eylemez kat‘â figân **kurbân** (ZD, K. 11/3)

Bir başka beyitte ise sevgilinin kirpiği ya da kaşı, elinde hançer bulunan İbrâhim; göz de hançer altında teslim olmuş İsmâil’dir:

Egilmiş tîgini çalmaga **İbrâhîm**-veş kaşuñ
Gözün ‘aynıyle **İsmâ’ile** beñzer **hançer** altında (CD, G. 232/5)

2.2.12.2. Ayaklarını Yere Vurunca Zemzem Çıkma Mucizesi

Rivayete göre (Pala, 2007) Hz. İbrâhim, İsmâil ve annesini Mekke’ye götürmüş ve Allah’a dua ederek onları bırakmıştır. Yiyecekleri ve su tükenince İsmâil ayağıyla yere vurduğu zaman zemzem suyu çıkar (s. 490-491). Zâtî bu hadiseye telmihen gözüme ayak bassan gözyaşı çıkacağını ifade ederek zemzem kaynağının İsmâil peygamberin ayağından çıktığını hatırlatır:

‘Aynuma bassan kadem yaşum kabagından çıkar
‘Ayn-ı **Zemzem**dür ki **İsmâ’il** ayagından çıkar (ZD1, G. 237/1)

2.2.12.3. Babasıyla Birlikte Ka’be’yi İnşa Etmesi

bk. “2.2.6.5. İsmâil ile Birlikte Ka’be’yi Bina Etmesi”

2.2.12.4. Diken Ağacının Meyve Verme Mucizesi

Rivayete göre (Çakır, 2015), Mina halkından birileri İsmâil peygamberden diken ağacından meyve bitirmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Hz. İsmâil dua etmiş ve

Allah'ın izniyle o ağaç hemen meyve vermiştir (s. 128). Beyitte bu hadiseye telmih edilmektedir:

Virdi **dıraht-ı şevk** du'âsıyla **mîveler**
Bî-feyz-i nûr şems ü kamer puhte oldu hâm (GAD, K. 18/30)

2.2.13. İlyâs

Kur'ân'da ismi geçen ve İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerdendir. Hz. İlyâs'ın ismi genellikle Hızır ile birlikte anılır hatta ikisinin aynı kişi olup olmadığı tartışılır.⁷⁸ Hz. İlyâs; âb-ı hayatı araması, bu sudan içmiş olması ve ihtiyacı olanlara yardım etmesi olması yönleriyle divan şiirinde telmih edilir. İncelenen divanlarda İlyâs peygambere telmih bulunan 24 beyte rastlanmıştır.

2.2.13.1. Âb-ı Hayattan İçerek Ölümsüz Olması

İlyâs peygamberin ismi *âb-ı hayatı* birlikte aramaları sebebiyle Hızır⁷⁹ ve İskender'le⁸⁰ birlikte anılır. Hz. İlyâs, zulümât ülkesinde Hızır'ın bulduğu “âb-ı hayât” suyundan içmiş ve ikisi de ölümsüz olmuştur (Canım, 2018, s. 34).

Zâtî bir kasidesinde memduhun sözünü *âb-ı hayâta* benzeterek Hızır ve İlyâs'ın onun sayesinde diri olduklarını söyler:

Hızır u **İlyâs** anuñ dirisidür 'âlemde
Cür'a dökmişdür anuñ **âb-ı hayât-ı** sühanı (ZD, K. 61/22)

2.2.13.2. İnsanlara Yardım Etmesi

İlyâs peygamberin Hızır ile birlikte âb-ı hayattan içtiğine ve hâlâ hayatta olduğuna inanılır. “Kâ'b el-Ahbâr'dan nakledilen bir rivayete göre dört peygamber halen sağdır.

⁷⁸ bk. “2.1.4. Hızır”

⁷⁹ bk. “2.1.4. Hızır”

⁸⁰ bk. “2.1.15. İskender/Zülkarneyn”

Bunlardan İlyâs ve Hızır yerde, İdrîs ve İsâ göktedir. İlyâs karalarda, Hızır ise denizlerde Muhammed ümmetinden darda kalanların imdadına yetişmekle mükelleftir.” (Harman, 2000b, c. 22, s. 262).

Başka bir rivayete göreyse (Canım, 2018); halkını imana davet eden İlyâs peygamber kavminin küfürde direndiğini görünce Allah’tan ruhunu almasını istedi. Bunun üzerinde kendine filan gün, filan yere gitmesi ve orada kendisine gelecek ateş gibi renkli hayvana binmesi buyuruldu. Hz. İlyâs söylenen yere gittiğinde orada ateşten bir at gördü. Ona bindi ve gözden kayboldu. Allah onu melekler makamına yükseltti ve kıyamete kadar ömür vererek denizlere hakim kıldı (s. 202-203).

Şiirlerde Hızır’la birlikte İlyâs’ın da insanlara yardım ettiği görülmektedir. Hızır ve İlyâs’ın insanlara yardım etmesine telmihte bulunan Zâtî, gönlünün vücut kayıgını aşkın denizine saldıgını söyleyerek Hızır ve İlyas’ın yardımının onunla olmasını temenni eder:

Vücûduñ zevrakın salduñ gönül çün ‘ışkı bahrine
Bile olsun senüñle **himmeti** Hızır ile **İlyâsuñ** (ZD1, G. 774/2)

Bazı beyitlerde Hızır’la birlikte İlyâs ile deniz arasında bir ilişki kurulduğu görülmektedir:

Hattuñ erdi Hızır-veş âb-ı ‘izâruñda baña
Lâcerem **İlyâs-ı vaktüñ ayagi deryâdadur** (HBD, G. 36/2 (Râ’))

2.2.14. İdrîs

Kur’ân’da adı geçen⁸¹ büyük peygamberlerden biridir. Kaynaklara göre (Köksal, 2014) Hz. İdrîs, elbise dikmeyi icat ettiği, ilk kez kalem kullanıp yazı yazdığı ve hesap ilmi üzerine çalıştığı için terzilerin ve kâtiplerin bilgini sayılır. Ayrıca göğe çekilerek

⁸¹ bk. Meryem 19/56; Enbiyâ 21/85.

cenneti gördüğü rivayet edilir (c. I, s. 81). Divan şiirinde çok sık olmamakla birlikte bu özellikleri sebebiyle telmih edilmiştir. Taranan divanlarda İdrîs peygamberin telmih edildiği beyit sayısı 15'tir.

2.2.14.1. Göğe Çekilerek Cennet ve Cehennemi Görmesi

Edebî metinlerde yer alan “göğe çekilme” rivayetlerinden biri de İdrîs ile ilgilidir. “Gökyüzü yaratıklarının (Hârût-Mârût) yere indirilmesi anlatmalarında, Hârût-Mârût adlı meleklerin Zühre tarafından kandırılıp kötülükler yapmaları sonucu, Hz. İdrîs'in aracılığı ile affedilmeleri ve ceza olarak yeryüzünde bırakılışlarıyla ilgili anlatmalar İsrailiyattandır.” (Canım, 2018, s. 201).

İdrîs, (Köksal, 2015) Azrâil'in dostu idi. Ondan kendisine cennet ve cehennemi göstermesini istedi. Azrâil onu yükseltti, Cehennem'i görünce korktu. Sonra cenneti görünce oradan çıkmak istemedi (c. I, s. 81-82). Zâtî, İdrîs'in cenneti gördüğüne bu beyitle işaret eder:

Kudretüm olsa varub kûyuñda mesken bağlasam
Menzilüm İdrîs-veş Firdevs-i a'lâ eylesem (ZD1, G. 990/2)

Âlî, İdrîs'le birlikte göğe yükselen diğer peygamberlere de telmihte bulunarak onların yerde gökde sevgilinin dudağının âb-ı hayâtını aradığını söyler:

Lebüñ âb-ı hayâtın **yirde gökde** cüst ü cû eyler
 Gehî **İdrîs** geh 'Îsâ gehî Hızr u geh İskender (GAD, G. 419/3)

2.2.14.2. Yazıyı ve Terziliği İcat Etmesi, İlim Öğretmesi

İlk kalemi kullanarak yazıyı icat etmesi ve ilim öğretmesi, ilk elbise diken kişi olması sebebiyle kâtiplerin ve terzilerin pîri sayılan (Pala, 2007, s. 227). İdrîs'in ismi şiirlerde *ilm*, *mûcid*, *tedris*, *urbâ* gibi kelimelerle birlikte kullanılarak bu özelliklerine telmih edilir:

Dânâ-yı ‘ilm ü mûcid-i hat bir nebî durur
Urbâ-yı sâlis aña ki **İdrîs** olındı nâm (GAD, K. 18/15)

2.2.14.3. Bulutlarla Konuşma Mucizesi

Hz. İdrîs’in mucizelerinden biri, havadaki bulutlarla konuşması ve halkın da bunu işitmiş olmasıdır (Çakır, 2015, s. 115). Beyitte bu hadiseye telmih bulunmaktadır:

Manzûrî pâki idi zevât-ı melâ’ike
 İnsân gibi **bulutlar** iderdi aña **kelâm** (GAD, K. 18/17)

2.2.15. Yûnus

Kur’ân’da ismi geçen, İsrailoğulları peygamberlerinden biridir. Ninova halkına peygamber olarak gönderilmiştir. Yahudi rivayetlerine göre “Peygamber Elişa’nın talebeleri arasında en başarılısı Yûnus peygamberdir. Elişa onu Yehu’yu kral olarak meshetmek ve Kudüs’teki halkın helâk edileceğini haber vermekle görevlendirmiş, fakat Kudüslüler tövbe edince azap gerçekleşmemiştir. Bundan dolayı İsrâilliler, verdiği haber gerçekleşmediğinden Yûnus’u yalancı peygamber saymıştır.” (Harman, 2013b, c. 43, s. 599).

Yûnus peygamber bir balığın karnında yaşaması ve Allah tarafından kurtarılması ile bilinir. İslâm kaynaklarında “Yûnus’un peygamberliğinin balık tarafından yutulmadan önce mi sonra mı olduğu, öfkeyle çıkıp gittiğinde kime öfkelenildiği hususunda çeşitli yorumlar vardır; ‘Ve o balık sahibini de an; hani o gücümüzün kendisine ulaşamayacağını sanarak öfkeyle çıkıp gitmişti’ âyeti (el-Enbiyâ 21/87) müfessirlerce farklı şekillerde yorumlanmıştır.” (Harman, 2013b, c. 43, s. 598).

Denize atılması, balığın karnında yaşaması, deniz kenarına çıkıp kurtulması ve mucizeleri divan şiirinde Yûnus peygamberle ilgili telmih edilen konulardır konulardır. İncelenen divanlarda bu konularda telmih bulunan beyit sayısı 12’dir.

2.2.15.1. Balığın Karnında Yaşaması

Hz. Yûnus (Canım, 2018), peygamber olarak gönderildiği Ninova halkını otuz üç yıl boyunca imana davet etmiş ancak halkından karşılık bulamamıştır. Onlara Allah'ın azabını bildirir. Halk azabın yaklaştığını anlayınca Allah'a yalvarır ve azaptan kurtulurlar. Yûnus peygamber halkın kendinini yalanlayacağını düşünerek bir gemiye gizlice binerek kaçmak ister. Allah'ın izni olmadan bindiği için gemi gitmez. Gemiciler aralarında bir suçlu olduğunu anlayıp kura çekerek onu bulmaya çalışırlar. 3 kurada da Yûnus peygamber çıkar, onu denize atarlar. Farklı bir rivayete göre de Yûnus peygamber kendi suçunu itiraf ederek denize atlar. Denizde büyük bir balık gelip onu yutar. Kırk gün balığın karnında kalan Hz. Yûnus tövbe eder, Allah'ın affetmesiyle balık onu deniz kenarına bırakır. Açlıktan zayıf düştüğünden Allah onu ceylan sütü ile besler. Ninova'ya geri döner ve halkı da ona inanır (s. 232).

Kur'ân-ı Kerîm'de bu hadise şöyle aktarılır:

Kuşkusuz Yûnus da elçilerimizdendi. Vaktiyle o, yüklü bir tekneyle ülkesinden kaçmıştı. Kur'aya girdi ve kaybedenlerden oldu. Kendisini (büyük bir) balık yuttu. Doğrusu o (bundan önce) kınanacak bir iş yapmıştı. Eğer o, Allah'ın şanını yüceltenlerden olmasaydı kıyamete kadar balığın karnında kalacaktı. Sağlığı bozulmuş olarak onun ıssız bir kıyıya bırakılmasını sağladık; Üstüne (gölge yapması için) kabak türünden bir bitki bitirdik. Bir defa daha onu yüz bin ya da daha fazla kişiye elçi olarak gönderdik. Bu defa onlar iman ettiler, biz de kendilerini belirli bir vakte kadar nimetlerimizle yaşattık. (Saffât 37/139-148)

Bu hadise Yûnus peygamberle ilgili herkesçe bilinen ve en çok telmih edilen konudur. Hayretî, Yûnus gibi aşk denizine dalalım derken onun denize atılmasına telmite bulunur:

Talalum **bahr-i 'ışka Yûnus-vâr**
Cûybâr-ı hevâdan el yuyalum (HD, G. 330/2)

Yûnus, balığın karnındayken bile Allah'ı zikrini bırakmamıştır:

Gaflet itme zulmet-i şebde uyan añ yârûnı
Kesmedi zikrini **Yûnus** mesken iken **batn-ı hût** (MD, 234/6)

“Hilal oltasını deniz kenarına saldılar, çünkü güneş yunusunu karanlık balığı yuttu.” diyerek gün batımı mazmunu yapan şair, Yûnus kıssasına telmih yapar:

Şest-i hilâli sâhil-i deryâya saldılar
Çün yutdı mihr **yûnusını mâhî-i zalâm** (ND, K. 33/5)

2.2.15.2. Demiri Altına Çevirmesi

Ninova halkının şefi Yûnus peygamberden getirdiği demir halkayı altına dönüştürmesini istediğinde Hz. Yûnus dua eder ve Allah’ın yardımıyla demir halka altın olur (Çakır, 2015, s. 136). Beyitte bu mucizeye telmih yapılır:

Hâlis **zer** itdi **âheni** iksîr-i himmeti
Âteş çıkardı sudan o **Zi’n-nûn**-ı nîk-nâm (GAD, K. 18/59)

2.2.15.3. Sudan Ateş Çıkarması

Kavmi Yûnus peygamberden odun yokken sudan çıkarmasını istediğinde Hz. Yûnus dua edince hemen suda yanan bir ateş ortaya çıkmıştır (Çakır, 2015, s. 136). Aşağıdaki beyitte bu mucizeye işaret edilmektedir:

Veh ne sâhirsên ki oddan su çıkarduñ **sudan od**
Terledüp ruhsâruñi gül gül kılânda tâb-ı mül (FD, G. 173/2)

2.2.16. İshâk

Hz. İbrâhim’in “Sâre adlı eşinden oğlu olan İshâk, Tevrat ve Kur’an’da adı geçen bir peygamberdir, yahudilerin İbrâhim’den sonra ikinci atasıdır ve yaklaşık olarak milâttan önce XIX-XVIII. yüzyıllarda yaşamıştır.” (Harman, 2000d, c. 22, s. 519). Divanlarda mucizelerine telmih edilen 10 beyit bulunmaktadır.

2.2.16.1. Koyunun Yetmiş Kuzu Doğurma Mucizesi

İshâk peygamber Şam yakınında bir köy halkını imana davet etmiş, halk da ondan mucize talep ederek az olan koyun ve sığırlarının artmasını istemiştir. Peygamberin duasının kabulüyle, Allah'ın emri ile getirilen bir koyunun arkasını sıvazlaması üzerine koyun yetmiş kuzu doğurmuştur (Çakır, 2015, s. 131). Beyitte bu hadiseye telmih bulunmaktadır:

Yitmiş kuzı togurdu du'âsıyla bir ganem
Bir batn içinde birbirine virdi izdihâm (GAD, K. 18/34)

2.2.16.2. Yırtıcı Hayvanlarla Konuşma Mucizesi

Rivayete göre (Çakır, 2015), kavmi İshâk peygamberden mucize talep ederek yırtıcı hayvanlarla karşılıklı konuşmasını istemiştir. Hz. İshâk o yörede bulunan bir canavara ne söylese ne emretse yaparmış (s. 131). Beyitte bu özelliğine telmih edilmektedir:

Derrendelerle kıldı tekellüm 'ale'l-husûs
İkdâm idince mu'cize bâbında ehl-i Şâm (GAD, K. 18/35)

2.2.17. Sâlih

Hz. Sâlih, *Kur'ân*'da Semûd kavmine gönderilen peygamber olarak bildirilmektedir (A'râf 7/73). "Sâlih peygamber kendi milleti arasında güvenilir, hastaları ziyaret eden, zayıfları ve yoksulları gözeten, hayır işleriyle uğraşan bir kişi olarak tanınır; ayrıca "geleceğe dair kendisinden ümit beklenen bir kimse" olarak tanımlanır (Hûd 11/62)" (akt. Güç, 2009, c. 36, s. 32). Taranan divanlarda 3 beyitte anımsatılan Hz. Sâlih; kavminin helak olması ve mucizeleriyle telmih edilmiştir.

2.2.17.1. Kavminin Helak Olması

bk. "2.3.67. Semûd"

2.2.17.2. Taştan Deve Çıkarma Mucizesi

Rivayete göre (Çakır, 2015) Salih peygamberin kavminden bir kişi olan Davud bin Amru, peygamberliğini ispat etmesi amacıyla ondan bir mucize talep eder. Bu mucize, dört farklı memeden su, süt, şarap ve bal akan, çeşitli renklere sahip, yıldırım bakışlı, rüzgar gibi hızlı koşan bir deve çıkarılmasıdır. Olay anında orada bulunanlar farklı görüşler ileri sürer. Ancak dönemin hükümdarı, son noktayı koyarak çıkarılacak devenin Rabbine bağlı ve Salih peygambere inanan bir deve olmasını ister. Bunun üzerine Salih peygamber, Allah'a yönelip iki rekat namaz kılıp dua eder. Ardından, taşın içinden söylediği gibi bir deve ortaya çıkar (s. 118-122). Aşağıdaki beyitte şair, Sâlih peygamberin ismini anmadan kuru taşran kırmızı renli bir dişi deve çıkardığını söyleyerek kendisine telmihte bulunur:

Himmet **zülâlin** eyleyüp icrâ **ruhâmdan**
Geh su çıkardı geh **şütür-i mâde surhfâm** (GAD, K. 18/24)

2.2.17.3. Taştan Su Çıkarma Mucizesi

Sâlih peygamberin kavmi (Çakır, 2015) akarsuyu olmayan taşlık bir bölgede yaşadığı için ekinleri bulunmuyormuş. Kavminin taşlı yerden ot bitmesini istemesi üzerine Hz. Sâlih dua edip taşın etrafını yedi kere dolaşınca oradan su akmış ve bölgeleri çok verimli bir yere dönüşmüştür (s. 117). Aşağıdaki beyitte bu olaya işaret edilerek Sâlih peygamberin mermerden hem su hem de kırmızı renkli deve çıkarması mucizesi telmih edilir:

Himmet **zülâlin** eyleyüp icrâ **ruhâmdan**
Geh su çıkardı geh **şütür-i mâde surhfâm** (GAD, K. 18/24)

2.2.18. Dânyâl

Dânyâl, *Kitâb-ı Mukaddes*'e göre (Harman, 1993) İsrailoğullarına gelen peygamberlerden ve kutsal kitap yazarlarından biridir. Hz. Süleyman'ın soyundan olduğu rivayet edilen Dânyâl'ın ismi *Kur'ân-ı Kerîm* ve hadislerde geçmese de diğer

İslâmî kaynaklarda mürsel olmayan nebî ve bir bilge kişi (hakîm) olarak anılır. Babil hükümdarı Buhtunnasr'ın (Nebukadnezzar) Kudüs'ü işgal ettiği sırada esir aldığı çocuklardan biridir. Rivayetlere göre Allah tarafından kendisine ilim ve hikmet verilmiştir (c. 8, s. 480-481). İncelediğimiz divanlarda 3 beyitte Dânyâl peygambere telmih edildiği tespit edilmiştir.

2.2.18.1. Hikmet Sahibi Olması ve Yanında Taşıdığı Kitabı

Kaynaklarda Allah tarafından kendisine ilim ve hikmet verildiği rivayet edilen Dânyâl'ın yanında sürekli taşıdığı bir kitaba sahip olduğu anlatılır (Şentürk, 2019, s. 43). Divan şiirinde, hikmet sahibi olmasıyla birlikte kitabına da telmih edilir.

Divan şiirinde sevgilinin yüzü bazen mushafa ya da bir kitaba benzetilir. Yüzündeki ayva tüyleri de kitaptaki yazılar olarak görülür. Emrî aşağıdaki beyitte bu mazmunu kullanarak sevgilinin ayva tüylerini yani yüzünü gören Dânyâl'ın, hikmet kitabını kapatacağını söyler ve onun yanında taşıdığı hikmet kitabına telmihte bulunur:

Ecel derdine dermândan söz açmaz la'lûñ öñinde
Görürse hattunı **hikmet kitâbın Dânyâl** örter (ED, G. 198/3)

2.2.18.2. Ölümüne Çare Araması

Kaynaklara göre Dânyâl, ölümüne çare aramaktadır (Şentürk, 2019, s. 43). Bu nedenle Dânyâl'ın ismi beyitlerde ölümsüzlük kavramı ile birlikte kullanılır. Divan şiirinde sevgilinin dudaklarının can bağısladığı düşünüldüğünden, aşağıdaki beyitte ölümüne çare aramasına telmih yapılarak Dânyâl'ın, sevgilinin dudakları karşısında ecel derdine dermandan söz açamayacağı ifade edilir:

Ecel derdine dermândan söz açmaz la'lûñ öñinde
Görürse hattunı hikmet kitâbın Dânyâl örter (ED, G. 198/3)

2.2.18.3. Köprüde Cebrâil’le Karşılaşması

Şentürk’ün (2019) aktardığı rivayete göre, Dânyâl sonunda ölüme çare bulması üzerine, Ceyhun üzerindeki bir köprüye gitmesi için Allah’tan emir alır. O sırada köprüye gönderilen Cebrâil sıradan bir kılığında Dânyâl’a o şehirde Dânyâl adında birini aradığını söyler. Dânyâl onu ne yapacağını sorunca adam ona Cebrâil’in nerede olduğunu soracağını söyler. Dânyâl kitabını çıkartarak bakar ve Cebrâil’le aynı köprü üzerinde olduğunu görür (s. 44). Aşağıdaki beyitte bu hadiseye işaret edilmektedir:

Ebrûsı üzre bahs kılır ‘akl o hâl ile
Pül üzre Cebrâ’îl gibi kim Dânyâl ile (ED, K1. 394/1)

2.2.19. Şuayb

Kur’ân’da ismi geçen Hz. Şuayb, Medyen ve Eyke halkına gönderilen peygamberdir (Ümit, 2010, c. 39, s. 222). Mûsâ ile olan yakınlığı ve taşı bakıra dönüştürme mucizesiyle 3 beyitte ismi geçmektedir.

2.2.19.1. Hz. Mûsâ’nın Damadı Olması ve Yanında Çobanlık Yapması

bk. “2.2.5.8 Şuayb’a Damat Olması ve Yanında Çalışması”

2.2.19.2. Taşın Bakıra Dönüşme Mucizesi

Şuayb peygamberin mucizelerinden biri, taşı eline alıp Allah’a dua etmesiyle taşın bakıra dönüşmesidir (Çakır, 2015, s. 137). Beyitte bu mucizeye telmih edilmektedir:

Bî-‘ayb kavm-i Medyen olan hazret-i **Şu‘ayb**
Sâfî mis oldı mu‘cizesiyle niçe ruhâm (GAD, K. 18/44)

2.2.20. Yahyâ

Hz. Zekeriyâ’nın oğlu olan Hz. Yahyâ, *Kur’ân*’da ismi geçen İsrailoğulları peygamberlerinden biridir. Gençliğinde çocuk sahibi olamayan Zekeriyâ peygamberin

duasının kabulü neticesinde yaşlılık döneminde dünyaya gelmiştir. “Yahyâ” isminin verilmesi Allah tarafından Zekeriyâ peygambere bildirilmiştir. Hz. Yahyâ’nın peygamberlik döneminde İsâ peygamber *İncil*’le elçi olarak gönderilince Yahyâ peygamber de *İncil* ile hüküm vermeye başlamıştır (Canım, 2018, s. 229). Taradığımız divanlarda Hz. Yahyâ’nın telmih edildiği 3 beyit bulunmaktadır. Telmih konuları şöyledir:

2.2.20.1. Başının Kesilerek Öldürülmesi

Rivayete göre (Canım, 2018) dönemin hükümdarı kendisine nikâh düşmeyen bir kadınla evlenmek için Hz. Yahyâ’dan nikahını kıymasını ister. Yahyâ peygamber bu nikâha karşı çıkar, bütün ısrarlara rağmen nikahı kıymayınca başı kesilmek suretiyle öldürülür. Kral’ın evlenmek istediği kızla ilgili çeşitli rivayetler vardır (s. 229).

Aşağıdaki neyitte şair kendisinin dünyada ayrılığın acısı ile öldüğünü söyler ve ebedî alemde Yahyâmız ne alemde bilinmez diyerek onun katline telmihte bulunur:

Gam-ı hecrinden öldük biz fenâ mülkinde mâtemde
Bilinmez ‘âlem-i bâkîde Yahyâmuz ne ‘âlemde (GAD, G. 1214/1)

Ziyâ’î sevgilinin, kendisini koç gibi kurban etse canını vereceğini ancak Yahyâ gibi zulüm ile katledilmek istendiğini söyler:

Cân virürdüm ger beni koç gibi kurbân eylese
Eylemez zulm ile **katl etmek** diler Yahyâ hakı (HZD, G. 452/4)

2.2.20.2. Gündüz Vakti Yıldızları Gösterme Mucizesi

Hz. Yahyâ (Çakır, 2015) Şâm halkına peygamber olarak gönderildiğinde kendisinden mucize göstermesini istediler. “Gece nasıl yıldızları görüyorsak gündüz de bize göster” demişler. Yahyâ peygamber Allah’a dua edince güneşin yanında yıldızlar da görünmüştür (s. 158). Aşağıdaki beyitte şair bu mucizeye telmih yapar:

Yahyâ hod itdi gice gibi **rûz-ı rûşeni**
Gösterdi çeşm-i münkire **her necmi der-li'âm** (GAD, K. 18/63)

2.2.21. Zekerıyyâ

Kur'an'da ismi geçen İsrailoğullarına son gönderilen peygamberlerden biridir. Kaynaklarda (Zavotçu, 2006) Meryem'in dayısı veya amcası olduğu belirtilir. Yaşı ilerlemiş olmasına rağmen çocuğu olmadığı için Allah'a dua edip bir evlat ister. 75-80 yaşlarında iken oğlu Yahya peygamber dünyaya gelir (s. 583).

İncelenen divanlarda 3 beyitte ismi geçen Zekerıyyâ peygamberin; ağaç kovuğunda iken testereyle öldürülmesi, kalemsiz yazı yazması ve su üzerinde yürümesi yönleriyle telmih edildiği görülmektedir.

2.2.21.1. Ağaç Kovuğuna Saklanması ve Testereyle Öldürülmesi

Yahudilerin kendisini öldürmek istemesi üzerine Zekerıyyâ peygamberin bir ağaç kovuğuna saklandığı ancak elbisesinin bir kısmının dışarda kaldığı için yerinin anlaşıldığı ve testereyle kesilerek öldürüldüğü rivayet edilmektedir (Canım, 2018, s. 236). Her kuru ağacın gam testeresinin herifi olmadığını, o kıssanın Zekerıyyâ adına yazıldığını söyleyen Fuzûlî bu olaya telmihte bulunmaktadır:

Harîf-i erre-i gam sanma her **kuru agacı**
Ki yazılır **Zekerıyyâ** adına ol menşûr (FD, K. 2/3)

2.2.21.2. Kalemsiz Yazı Yazma, Su Üzerinde Yürüme, Ağaçların Yerinden Çıkıp Önünde Durma Mucizeleri

Zekerıyyâ peygamberin mucizelerinden biri kalemsiz yazı yazmasıdır. Rivayete göre (Çakır, 2015) Hz. Meryem'e bir mektup yazmak istediklerinde kalemsiz Hz. Zekerıyyâ'nın parmağının işaretleriyle ve istediği şekilde yazılmıştır. Bir diğer mucizesi ise su üzerinde yürümesi ve ayaklarının hiç ıslanmamasıdır. Üçüncü mucizesi ise peygamberin birkaç köklü ağaca işaret etmesi, o ağaçların yerinden çıkarak huzurunda

dikilmesidir (s. 158). Âlî aşağıdaki beyitte Zekeriyâ peygamberi bu üç mucizesine telmihte bulunarak tasvir etmektedir:

Bî-hâme hat yazardı yürürdi su üzre hem
Her **devha baş egerdi** aña dâl olup çü lâm (GAD, K. 18/62)

2.2.22. Hûd

Kur'ân-ı Kerîm'de Âd kavmine gönderildiği bildirilen peygamberdir (A'râf 7/65). Bir rivayete göre "Hûd Bâbil'de yaşamıştır. İnsanlar arasında farklı dillerin doğması üzerine Âd, Semûd ve diğer bazı kabileler amca oğulları Âbir ile birlikte Arapça konuşmaya başlamışlar, Âbir'in çocukları diğer insanlara kötü davranınca Allah onlara Hûd'u peygamber olarak göndermiştir." (Harman, 1998, c. 18, s. 280). Gönderilen peygamberin bütün çabalarına rağmen kavmi iman etmemiş, sonunda helak olmuştur. Şiirlerde daha çok helak olan kavmi telmih edilir.

2.2.22.1. Kavminin Helak Olması

bk. "2.3.68. Âd Kavmi"

2.2.22.2. Koyun Yünlerinin İpeğe Dönüşme Mucizesi

Hız. Hûd'a bir tayfa gelip koyunlarının yapağlarının ibrişim (ipek) olmasını istemiş ve Hûd peygamber bunu gerçekleştirmiştir (Çakır, 2015, s. 117). Beyitte bu mucizeye telmih edilmektedir:

Kavmi kerâmet isteyicek eyleyüp du'â
Bir **püşte peşmi** kıldı o sâ'at **harîr-i hâm** (GAD, K. 18/22)

2.2.23. Lût

Kur'ân'da ismi geçen peygamberlerden biri olan Hz. Lût, Sodom ve Gomore halkına peygamber olarak gönderilmiştir. Lût peygamberin uyarılarına rağmen sapkınlığı bırakmayan halk Allah tarafından helak edilmiştir (Şuarâ 26/160-174).

Lût peygamber (Çakır, 2015), halkını dine davet ettiğinde halk, ondan gökte hiç bulut yokken yağmur yağdırma mucizesi talep etmiştir. Hz. Lût'un duasının kabulüyle göğe işaret etmiş ve hiç bulut yokken yağmur yağmaya başlamıştır (s. 129). Beyitte bu hadiseye telmih bulunmaktadır:

Yagdurdı 'ayn-ı mu'cize bârân-ı bî-hisâb

Tuş oldu çeşm-i vâlide mefkûd olan gulâm (GAD, K. 18/32)

2.2.24. Şît

Şît Peygamber, Hz. Âdem'in Hâbil'in ölümünden sonra doğan oğludur. "Şît döneminde insanlığın yeryüzüne dağıldığı ve Şît'in 1000 şehir kurduğu rivayet edilir. Şît, Mekke ve Kâbe ile de ilişkilendirilir. Hz. Âdem'in çocukları arasında Hâbil'in zürriyeti olmadığı, Kâbil'in zürriyeti de Nûh tûfanında ortadan kalktığı için insanlığın Âdem'den sonraki ikinci atasının Şît kabul edildiği bildirilir." (Gündüz, 2010, c. 39, s. 214-215).

Şît Peygamber, Hz. Âdem'in oğlu olması ve insanlığın devamını sağlaması yönüyle şiirlerde telmih edilir:

Şît-i nebî ki nutfesidür sulb-i pâkinüñ

Ahkâm-ı dîni eyledi icrâ 'ale'd-devâm (GAD, K. 18/14)

2.3. TARİHÎ ŞAHISLAR VE TOPLULUKLAR⁸²

Divan şiirinde telmih edilen konuların üçüncüsü tarihî şahıslar ve topluluklardır. Bu başlıkta tarihî şahıslar ve topluluklar dinî, tasavvufî, ilmî vb. kategorilere ayrılmadan değerlendirilmiş ve hepsi “tarihî” başlığı altında ele alınmıştır. 16. yüzyıl divanlarında tarihî şahıslardan en çok telmih edilen isim ehl-i beytten Hz. Alî olmuştur.

2.3.1. Alî

Dört halifenin sonuncusu olan (Fığlalı, 1989) Hz. Alî, Hz. Peygamber’in damadı ve amcası Ebû Tâlib’in oğludur. İslâm’ı ilk kabul eden kişilerden biridir. Henüz 8-10 yaşlarında iken İslâm’ı kabul ettiği ve yüzünü hiç puta döndürmediği için *Kerremallahu Veche* diye anılır (c. 2, s. 371).

Taradığımız divanlarda Hz. Alî ile ilgili 346 beyitte telmih bulunduğu tespit edilmiştir. Telmih konuları şöyledir:

2.3.1.1. Kahramanlığı ve Allah’ın Aslanı Olması

“Hz. Ali Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber başta olmak üzere hemen hemen bütün gazve ve seriyyelere katılmış, bu savaşlarda Resûl-i Ekrem’in sancaktarlığını yapmış ve daha sonraları menkıbevî bir üslûpla rivayet edilen büyük kahramanlıklar göstermiştir.” (Fığlalı, 1989, c. 2, s. 371). Hz. Alî, divan şiirinde kahramanlığı sebebiyle teşbih, mübalağa, telmih gibi sanatların kullanımıyla çokça övülmektedir.

Vücut ülkesi gam askerleriyle doldu diyen şair, memduhtan Alî’lik yapmasını isteyerek onun savaşlardaki başarısına telmihte bulunur:

⁸² Bu başlıkta yer alan alt başlıklar telmih edilme derecesine göre en çoktan aza doğru sıralanmıştır. İki den fazla telmih örneği bulunan alt başlıklarda kaç örnek tespit edildiği açıklama kısmında belirtilmiştir.

Vücûd-ı kişver toldı ‘asâkir-i endûh
‘**Alîlûk** eyle demidür meded iriş at sal (AÇD, K. 5/21)

Aşağıdaki beyitte memduh Hz. Alî’ye benzetilirken onun *Haydar-ı kerrâr* lakabı kullanılarak Allah’ın aslanı olmasına telmih edilmiştir:

Şâh-ı sıddîkdur ol **Haydar-ı Kerrâr-misâl**
Âl-i 'Osmânda 'ayân eyledi 'adl-i 'Ömeri (YBD, K. 7/17)

Allah’ın aslanı olarak bilinen Hz. Alî ile ilgili Aleviler arasında şöyle bir rivayet vardır: Mi’rac yolunda peygamberin önüne bir aslan çıkıp yolunu kesmiş, peygamber parmağındaki yüzüğü çıkarıp aslana atmış, aslan da onu ağzına alıp gitmiştir. Ertesi gün peygamber bu olayı anlatırken Alî ağzından yüzüğü çıkarmıştır. Bu olaydan sonra Hz. Alî, “Allah’ın aslanı” anlamındaki *Esedullah, Şîr-i Yezdân, Şîr-i Hüda* gibi terkiplerle anılmıştır (Canım, 2018, s. 240).

Aşağıdaki beyitte şair, memduhu Hz. Alî’ye benzeterek onun hünnerli bir aslan olduğunu söyleyerek Hz. Alî’nin Allah’ın aslanı olduğunu anımsatır:

Ey merd-i ‘**Alî-sîret** bir **şîr**-i hünerversin
Devlet saña bir bîşe sen anda gazanfersin (GAD, G. 1064/1)

Zâtî ise, “Alî aşkına bana hışm ile bakma, yoksa o aslan heybetli gözü beni helak eyler” diyerek Alî ve aslan kelimelerini bir arada kullanır ve Allah’ın aslanına telmihte bulunur:

Hışm ile bakma ‘**Alî** ‘ışkına **aslanum** bana
Yohsa ol çeşm-i **esed-heybet** helâk eyler beni (ZD2, G. 1492/6)

2.3.1.2. Düldül ve Zülfikâr

Düldül, Mısır Hükümdarı Mukavkıs’ın, Hz. Peygamber’e hediye ettiği atın ismidir. Hızlı yürüyüşü ve çevikliği dolayısıyla “kirpi” anlamına gelen *düldül* adı verilmiştir. Hz. Peygamber, hem savaşlarda hem de diğer zamanlarda bindiği düldülü, daha sonra

Hız. Alî'ye bağışlamıştır (Yardım, 1994, c. 10, s. 20). “Kaynaklarda, Hız. Alî'nin savaşlarda ve özellikle savaş başlamadan önce yapılan mübârezelerde hasımlarını kılıcı zülfikâr ve düldülün de maharetiyle alt ettiği belirtilir; bu sebeple edebî metinlerde bunlar onun âdeta ayrılmaz birer parçası olarak anılmıştır.” (Uzun, 1994, c. 10, s. 20). Düldül ismi divan şiirinde hızlı ve çevik olması sebebiyle telmih edilerek Hız. Alî ile birlikte anılmıştır.

Aşağıdaki beyitte nazım meydanının Alî'si olduğunu söyleyen Bâkî, kaleminin sivri ucunu Zülfikâr, mizacını da Düldül olarak tasvir eder ve Hız. Alî'nin bu ikisi ile elde ettiği başarılarla telmihte bulunur:

Hayder-i Kerrârıyam meydân-ı nazmuñ Bâkîyâ
Nevk-i hâme **Zülfekâr** u tab' **Düldül**dür baña (BD, G. 12/5)

Usûlî, dervîş ve uryân olduğunu söyleyerek mana aleminin Zülfikâr'ı olduğunu söyler ve Zülfikâr'ın iki uçlu olmasına telmihte bulunur:

Gerçi böyle sûretâ dervîş ü uryânız velî
Âlem-i ma'nîye baksan **Zülfikâr-ı Haydarız** (Usûlî, K1. IV/2)

Âlî, kendi şiirini övmek için kalemini Hız. Alî'nin kılıcı Zülfikâr'a benzetir ve Âlî varken nazm ehlinin kalanını anma diyerek Alî'nin ve kılıcının gücüne telmihte bulunur. Bu beyitte aynı zamanda bir hadise de telmih yapılmıştır⁸³:

Aña 'Âlî var iken bâkîsini nazm ehlinüñ
Zü'l-fekâr-ı kilk ile yokdur aña beñzer kılıç (GAD, K1. 97/1)

2.3.1.3. Ebû Tûrâb Lakabı

Hız. Alî'nin lakaplarından biri de Ebû Tûrâb'dır.

⁸³ bk. “2.7.12. Alî'den başka genç, Zülfikâr'dan başka kılıç yoktur.”

“Toprağın babası, toprağa bulanmış kimse” anlamındaki bu lakap Hz. Ali’ye Resûl-i Ekrem tarafından verilmiştir. Sahih hadislerde rivayet edildiğine göre bir gün Hz. Peygamber öğle vakti kızı Fâtîma’nın yanına gittiğinde Hz. Ali’yi evde göremedi. Sahâbîlerden biri onun Mescid-i Nebevî’de uyumakta olduğunu haber verince Resûl-i Ekrem oraya gitti. Uyumakta olan Hz. Ali’nin üzerindeki hırkanın sıyrıldığını, vücudunun toprağa bulandığını gördü. Elbisesindeki toprağı eliyle silkelerken, “Kalk Ebû Tûrâb, kalk!” diye seslendi. O günden sonra “Ebû Tûrâb” diye de çağrılan Hz. Ali kendisine böyle hitap edilmesine çok seviniyordu. Bir başka rivayete göre ise hicretin 2. yılında yapılan Zül’uşeyre Gazvesi’nde bir konak yerinde Hz. Ali ile Ammâr b. Yâsir, hurma ağaçlarının bakımını yapan Benî Müdlic halkının çalışmalarını seyredirken uyuya kaldılar. Yanlarına gelen Resûl-i Ekrem Hz. Ali’nin elbisesinin toprağa bulandığını görünce ona dokunarak, “Kalk Ebû Tûrâb!” diye seslendi. (Kandemir, 1994, c. 10, s. 243)

“Ey sabah yeli, gel cismin tozunu ayaktan kaldır, bu toprak Alî’nin eşiğine saçılısın” diyen şair, Hz. Alî’nin Ebû Tûrâb lakabına ve yukarıda anlatılan hadiseye telmihte bulunur:

Gel **gubâr**-ı cismi kaldur ayakdan ey bâd-ı sabâ
Âsitânına nisâr olsun ‘**Alî**nün bu **tûrâb** (HZD, G. 30/3)

2.3.1.4. Hayber Kapısını Çıkarması

Hayber gazasındaki kahramanlıklarıyla övülen Hz. Alî, rivayete göre Hayber kalesinin kapısını tek başına söküp çıkarmış ve kalkan yaparak onunla korunmuştur. Aşağıdaki beyitte şair, bu hadiseye telmihte bulunarak Alî’nin bakışıyla Hayber kapısı gibi yürekler koparacağını, o zaman can ve gönül ülkesini yağma edeceğini dile getirir:

Olsa nazır **bâb-ı Hayber**-veş yürekler **koparur**
Milket-i cân ü dili ol dem ider yagma ‘**Alî** (ZD2, G. 1634/2)

2.3.1.5. İlmin Kapısı Olması

bk. “2.7.12. Ben ilmin şehriyim, Alî kapısıdır.”

2.3.1.6. Muhammed ile Bir Nurdan Yaratılması

Tasavvuf ehlinin kabul ettiği *Nûr-ı Muhammedî*⁸⁴ anlayışına göre, hiçbir şey yokken ilk yaratılan şey Hz. Muhammed'in nurudur ve tüm mahlukat bu nurdan yaratılmıştır. Alevilik inancında ise bu ilk yaratılan nurun Muhammed ve Alî'nun nuru olduğunu kabul edilerek yeşil ve ak olarak ikiye ayrıldığı şeklinde yorumlamışlardır (Kaplan, 2009, s. 158).

Gelibolulu Âlî, bu inanca telmihte bulunarak peygamberin nuru için Alî'den pay aldığını, bu yüzden mahlasının Âlî ve isminin Mustafa olduğunu dile getirir:

Ezel **nûr-ı nebî** sırr(ın) 'Alî'den behre almışsın
Anuñçün mahlasuñ 'Âlî vü nâmuñ Mustafâ ancak (GAD, G. 647/7)

2.3.1.7. Cennetle Müjdelenmesi

Hız. Alî, hayatta iken cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Bu sebeple cennette Kevser'in sakisi olacağına inanılır ve bu durum şiirlerde konu edilerek onun cennetle müjdelenmesine telmih yapılır. Şair, yuttuğunun kan değil cennet şarabı olduğunu, cennette kevser sakisi Alî'nin misafiri olduğunu dile getirir:

Kan degüldür yutdugum **cennet** şarâbıdur benüm
Sâkî-i Kevser 'Alîyy-i Murtezâ mihmânyam (GAD, G. 966/3)

2.3.1.8. Kanber İsimli Kölesi

bk. "2.3.24. Kanber"

---

⁸⁴ bk. "2.2.3.5. Nûr-ı Muhammedî"

2.3.2. Hallâc-ı Mansûr

Hallâc-ı Mansûr, tasavvuf tarihinde ismi en çok anılan kişilerden biridir. İncelediğimiz divanlarda Hallâc-ı Mansûr’a telmih bulunan beyitlerin sayısı 195’tir. Kaynaklarda (Canım, 2018) etkileyici bir konuşma kabiliyetine, tasavvufa dair çeşitli sırlara sahip olduğu bildirilir. *Ene’l-Hak* “Ben Hakkım” sözü ile hakkında ölüm kararı çıkmıştır. Vücudu parçalanarak öldürülmüş ve teşhir maksadıyla asılmış daha sonra başı kesilip vücudu yakılarak Dicle nehrine savrulmuştur (s. 276).

Hallâc hakkında ileri sürülen iddiaların en yaygını, en etkili ve en sürekli olanı, onun tevhid ve fenâ görüşünü ifade eden “enelhak” sözü ile hulûl ve ittihadı çağrıştıran ifadeleridir. Hallâc’ın kâfir ve zındık olduğunu iddia edenler enelhak sözü ile tanrılık iddiasında bulunduğunu ileri sürmüşler, onu büyük bir velî olarak tanıyanlar ise bu sözü diğer sûfilerin şathiyeleri gibi görüp çeşitli şekillerde yorumlamışlardır. (Uludağ, 1997, c. 15, s. 379).

Hallâc-ı Mansûr, divan şiirinde genellikle “ene’l-Hak” ve “dâr” kelimeleriyle birlikte anılarak öldürülmesine telmih yapılır. Âşığın gönlü sevgilinin saçlarında asılı tasvir edildiği bazı beyitlerde Hallâc-ı Mansûr’a benzetilir. Aşağıdaki beyitte Hayâlî, sevgilinin zülfünün görünce gönlünün canını feda ettiğini, Mansûr’un dar ağacında bu dereceye erişmediğini dile getirir:

Şol gönül kim göricek zülfünü cân etdi fedâ
Ermedi **dârda Mansûr** anuñ pâyesine (HBD, G. 79/2 (Hâ’))

Ene’l-Hak, bir tasavvuf sırrı olarak görülür ve Mansûr’un bu sırrı ortaya çıkardığı için öldürüldüğüne telmih yapılır:

Bu **dâr-ı fenâda** kâşif-i râz
Mansûr ise de muzaffer olmaz (KD, G. 163/6)

Zâtî ise aşağıdaki beyitte Mansûr’un öldürüldükten sonra yakılarak küllerinin savrulmasına telmihte bulunur:

Asılıb turma yûri hûblarun karşısına
Yohsa **Mansûr gibi yile virürler tozunı** (ZD2, G. 1561/4)

2.3.3. Hüseyin

Hz. Alî'nin oğlu ve Hz. Peygamber'in torunudur. On iki imamın üçüncüsü olarak bilinen Hüseyin, Kerbela'da Muharrem ayının onuncu günü şehit edilmiştir. Bu hadise kısaca şöyle anlatılır:

Babası şehîd olunca Medine'ye geldi. Muâviye'nin vefatında Yezid'e bîat etmedi. Kûfeliler kendisini çağırıp halife yapmak istediler. Yanındaki 72 kişiyle Irak'a doğru yola çıktı. Yezîd bunu haber alınca Şam'dan Irak valisi Ubeydullah b. Ziyâd'a, onu Kûfe'ye sokmamasını emretti. O da Sa'd b. Vakkâs'ın oğlu Ömer ile bir ordu gönderdi. Ömer, geri dönmesini söylediye de Hüseyin yola devam etmek isteyince Kerbelâ'da 72 kişi ile birlikte elîm bir şekilde susuz bırakıldı ve sonunda zâlimce şehid edildi. (Pala, 2007, s. 218)

Adına sayısız mersiye yazılan Hz. Hüseyin, divanlarda da Kerbela'da susuz bırakılarak şehid edilmesi yönüyle sıkça telmih edilmiştir. Taradığımız divanlarda bu konuda telmih içeren 131 beyit bulunmaktadır.

Kabûlî, Hz. Hüseyin'in üzüntüsüyle döktüğü gözyaşı selinin bir denize dönüştüğünü, yere dökülen her damlanın da “yâ Hüseyin” diye bağırdığını dile getirerek onun susuz bırakılmasına telmihte bulunur:

Akıdup seyl-âb-ı eşküm eyledi deryâ **Hüseyin**
Dökilen her katre yire çağurup dir yâ **Hüseyin** (KD, G. 286/1)

Hayâlî ise Muharrem ayında duydukları üzüntüyü dile getirerek Kerbelâ hadisesinin bu ayda gerçekleştiğini anımsatır:

Gam-ı dünyâ bizi bilmez velî **mâh-ı muharremde**
Şehîd-i Kerbelâ için bir ah-u-vâhumuz vardır (HBD, G. 52/4 (Râ'))

2.3.4. Selmân-ı Sâvecî

Kasideleriyle ünlü bir İran şairi olan Selmân-ı Sâvecî, divan şairleri tarafından örnek alınan ve kendilerini kıyasladıkları bir kişidir (Pala, 2007, s. 398). Döneminin başarılı şairlerinden biri olması ve sarayda himaye edilmesi Selmân ile ilgili telmih edilen hususlardır. İncelediğimiz divanlarda bu konuda telmih içeren 100 beyit tespit edilmiştir.

2.3.4.1. İyi Bir Şair Olması

İran'ın ünlü şairi ve kasideleriyle meşhur olan Selmân, en çok bu yönü ile şiirlerde telmih edilir. Onun adının geçtiği beyitlerde şiir ön plandadır ve şairlik kıyaslaması, benzetmesi vardır. Örneğin Muhibbî, kendi şiirini övmek için onun mucize gibi olan şiiri Acem ülkesine ulaşırsa Selmân'ın ruhunun kabrinde canlanacağını düşünerek onun şairliğine telmih yaparak onun kadar iyi bir şair olduğunu ima eder:

Muhibbî mu'ciz-i nazmuñ 'Acem iklimine irse
Kalursa zinde kabrinde 'aceb mi **rûh-ı Selmân**'ı (MD, 3462/5)

Âlî bir kasidesinde memduha; mümkün olsa ruhlar alemine gidip Selmân ile kendisini imtihan etmek istediğini dile getirerek onun kasideleriyle ünlü bir şair olmasına telmihte bulunur ve kendisini de onunla yarışacak seviyede olduğunu iddia eder:

Mümkün olsa 'âlem-i ervâha irgürseñ beni
Eylesem vasfuñda **Selmân** ile kendüm imtihân (GAD, K. 35/29)

2.3.4.2. Sarayda Himaye Edilmesi

Sarayda himaye edilen Selmân-ı Sâvecî'nin (Karaismailoğlu, 2009) ilk hâmisî güçlü vezir Gıyâseddin Muhammed b. Reşîdüddin Fazlullah'tı. Daha sonra İlhanlı Hükümdarı Ebû Said Bahadır Han ve eşi Dilşâd Hatun'un dikkatini çekti. İlhanlı Devleti yıkılınca 744 (1343) yılında Celâyirli Devleti'nin kurucusu Şeyh Hasan-ı Büzürg ve eşi Dilşâd Hatun'un sarayına Bağdat'a gitti. Sarayda melikü's-şuarâ makamına ulaşan Selmân,

hükümdarın oğlu Üveys'in eğitimi ile ilgilendi. Hasan-ı Büzürg ve Dilşâd Hatun'un vefatlarından sonra tahta geçen Sultan I. Üveys'in sarayında daha iyi bir konuma geldi (c. 36, s. 446).

Selmân'ın himaye edilmesi ve sarayda bulunması divan şairlerinin telmih ettiği konulardan biridir. Cinânî bir kasidesinde memduhu Dil-şâd, kendisini de zamanın Selmân'ı olarak tanımlayarak onun gördüğü keremi telmih yoluyla talep etmiş olur:

Dil-şâdsın zemânede sen 'izz ü kadr ile
Ben vasfuñ ile nite ki **Selmân-ı rüzgâr** (CD, K. 2/32)

Nev'î, Siyâvuş Paşa'ya yazdığı bir kasidesinde; kendisine yardım eder ve lütufta bulunursa zamanın Zahîr'i olacağını, Sultan Süleymân'ın lütfu ile Bâkî'nin, zamanın Selmân'ı olduğunu dile getirerek Selmân'a sarayda yapılan lütuflara telmihte bulunur:

Nev'î'ye lutf it mu'în ol kim Zahîr-i vakt ola
Bâkî'yi lutf-ı Süleyman itdi **Selmân-ı zamân** (ND, K. 37/36)

2.3.5. Âsaf

Hz. Süleymân'ın veziri olarak bilinir. "İslâmî kaynaklarda Âsaf b. Berahyâ Hz. Süleyman'ın teyzesinin oğlu, çok güvendiği bir kişi, siddîk, hatta Hz. Süleyman'ın kâtibi ve veziri olarak gösterilmekte, ism-i a'zamı bildiği, duasının kabul edildiği, keramet sahibi olduğu nakledilmektedir." (Harman, 1991, c. 3, s. 455).

Taradığımız divanlarda kendisine 97 beyitte telmih yapıldığı tespit edilen Âsaf, Hz. Süleymân'ın veziri olması sebebiyle vezirlik sembolü hâline gelmiştir. Bu yönüyle birlikte ism-i a'zamı bilmesi ve Belkıs'ın tahtını getirmesi de Âsaf'la ilgili telmih konuları arasındadır.

2.3.5.1. Süleymân'ın Veziri Olması

“Âsaf” kelimesinin divan şiirinde çok geniş bir kullanım alanı vardır. “Âsaf'ın efsaneleşmiş kişiliği, şairlerimiz tarafından ‘ideal bir vezir, ileri görüşlü bir devlet adamı, yüksek ve isabetli fikir sahibi’ manalarıyla geniş bir şekilde kullanılmış; bilhassa kasidelerde vezirler övülürken, onların yüceliği ve dirayeti bahsinde mutlaka ‘âsaf’ kelimesinin çağrışımlarından faydalanılmıştır.” (Canım, 2018, s. 242-243).

Sultan Süleymân için yazdığı mersiyesinde Bâkî, önce padişahın ölümünün kırk sekiz gün halka duyurulmadığını anlatır sonraki beytinde de kimsenin hayaline ulaşamadığı bu tedbiri övmek için Asâf'ın gelip vezirliğin nasıl yapıldığını görmesini ister. Burada vezirlik timsali olan Âsaf'a telmih yapılarak vezirin tedbiri övülmektedir:

Halk-ı cihâna kırk sekiz gün tuyurmayup
Bir hafta kıldı gayrılar ancak bu hâleti

Tedbîri gör ki irmedi kimse hayâline
Âsaf cihâna gelse göreydi **vezâreti** (BD, M. 1/VIII/5)

Zâtî, Pîr Mehmed Paşa için yazdığı kasidesinde onu “devrin Âsaf'ı” olarak niteleyerek över ve Hz. Süleymân'ın vezirine telmih yapar:

Âsaf-ı devr ü zamân Pîr Mehemmed Paşa
Sâyih-i mülk-i sehâ sâbih-i bahr-i ihsân (ZD, K. 41/25)

2.3.5.2. İsm-i A'zamı Bilmesi

Âsaf'ın ism-i a'zamı bildiği rivayet edilir (Harman, 1991, c. 3, s. 455). Aşağıdaki beyitte bu özelliği telmih edilmektedir:

Ta'âlâllâh ne **Âsaf**dur bu kim gûş eyleyen nâmın
Safâ kesb eyleyüp mesrûr olur kalb-i perîşânı (CD, G. 303/2)

2.3.5.3. Belkıs'ın Tahtını Getirmesi

b. "Belkıs > Tahtının Getirilmesi"

2.3.6. Şeddâd

Hûd Peygamber zamanında yaşayan ve Âd kavminin hükümdarı olan Şeddâd (Pala, 2007), birçok yapı ve bent inşa ettirmesi ile tanınır. Rivayete göre Şeddâd, "kendisine kibir gelip tanrılık iddiasında bulunmuştur. Bunu ispat için de Bâğ-i İrem denilen bir bahçe ve içine de saray yaptırmıştır. Bu bahçe ve saray o derece güzel ve kıymetli taşlarla yapılmış ki Şeddâd halkına, buranın Cennet'ten daha güzel bir yer olduğunu söylemiş." Şeddâd ve ordusunun o bahçeye giderken birlikte helak olduğu söylenir (s. 423). Divan şiirinde büyük ve gösterişli yapılardan bahsedilirken Şeddâd'a ve İrem bağına telmih edilir. İncelenen divanlarda bu konuda telmih bulunan beyitlerin sayısı 91'dir.

İshak Çelebi, sevgilinin eşiğinin güzelliğini anlatmak için onun İrem bağına eş olduğunu ve Firdevs cennetine eşit seviyede bir yer olduğunu ifade ederek Şeddâd'ın görkemli yapısına telmih yapar:

Yâr işigi ki **bâg-ı İremden** kinâyedür
Bir yirdür ol ki cennet-i Firdevse pâyedür (İÇD, G. 60/01)

Cinânî aşağıdaki beytinde Şeddâd'ın yaptırdığı yapının helâk olmasına telmihte bulunarak sevgilinin güzellik binasının da âşığın göz yaşı seli ile harap olacağını belirtir:

Harâb eyler anı seyl-i sirişk-i dîde-i 'âşık
Binâ-yı hüsnüñ olmaz **kasr-ı Şeddâd** olsa bünyâdı (CD, G. 295/3)

2.3.7. Hassân bin Sâbit

Hiz. Muhammed'in Şairi olarak tanınan Hassân; Peygamber'i, ashâbını ve İslâmiyet'i İslâm karŐitlarının hicivlerine karşı Şiirleriyle savunmuŐtur (Elmalı, 1997, c. 16, s. 399). Elmalı'nın (1997) belirttiğine göre, "Resûl-i Ekrem Hassân'ın Őahsına ve sanatına çok değer verirdi; hatta Şiirlerini okuması için ona Mescid-i Nebevî'de bir minber tahsis etmişti. Ayrıca bazı savaşlara çıkarken hanımlarını Hassân'ın Beyrahâ mâlikânesine bırakır, döndüğünde ganimetten ona da pay ayırırdı." (c. 16, s. 400).

Taranan divanlarda Hassân ile ilgili 70 beyit tespit edilmiştir. Hiz. Peygamber'in bu kadar değer verdiği bir Şair olan Hassân, divan Şiirinde Şairlerin kendilerini kıyasladıkları bir isim olarak karşımıza çıkar. Bununla beraber çok na't yazması ve kendisine minber yaptırılması telmih edilen diğer konulardır.

2.3.7.1. Hiz. Muhammed'in Şairi Olması

Hassân bin Sâbit, Arap edebiyatının büyük Şairlerinden biri olması sebebiyle belagat timsali olarak anılmıştır. Şairler kendi Şiirlerini övmek için Hassân'ın Şairliğine ve Hiz. Peygamber'in Şairi olmasına telmih yaparlar:

Hüsn-i tedbîr ile istihsâna lâyık **nazm** ile
Var mîdm kendmi 'asrumda **Hassân** eyleyem (GAD, K. 13/103)

Bâkî, bir kasidesinde *Hassân* ve *tahsîn* kelimelerini birlikte kullanarak onun, Peygamber tarafından beğenilmesine telmih yapar ve memduhun adına cevherler saçan Şiirler okunmasını, Hassân'ın da onu canığnlden beğenerek takdir etmesini diler:

Şöyle eş'âr-ı gher-bâr okına aduña kim
Cân u dilden ide **Hassân** aña yüz bin **tahsîn** (BD, K. 26/36)

2.3.7.2. Kendisine Minber Yaptırılması

Hız. Muhammed, Mescid-i Şerîf içinde Hassân'ın şiir inşadına özel bir minber yaptırmıştır (Onay, 2007, s. 183). Hayâlî, kendisini Hassân'a benzetir ve minberine telmihte bulunarak şiirinin açıklığı ve etkileyiciliği yönüyle fesâhat minberinin rütbesi olduğunu dile getirir:

Ka'be hakkı pâyeñ olmuştur fesâhat **minberi**
Ben Hayâlî **Hazret-i Hassâna** beñzetedüm seni (HBD, G. 55/7 (Yâ'))

2.3.7.3. Na't Şairi Olması

Hassân b. Sâbit, Hız. Muhammed'e yazdığı methiyeler hasebiyle "naat şairi" olarak da anılmıştır (Gider, 2020, s. 634). Bâkî, Sultan Murad Han'a yazdığı yazdığı methiyede, Fars edebiyatının büyük şairi Selmân ve Arap edebiyatının büyük şairi Hassân'ın ruhlarının her köşeden gelip naatını dinlediklerini söyleyerek Hassân'ın naat şairi olmasına telmihte bulunur:

Okudukça **na'tuñi** her gûşeden gûş itmege
Cân-ı Selmân rûh-ı pâk-i Hazret-i **Hassân** gelür (BD, K. 6/20)

2.3.8. Kârûn

Kur'ân-ı Kerîm'de Hız. Mûsâ'nın halkından biri olarak tanımlanan (Kasas 28/76) Kârûn'un ismi, Firavun ve Hâmân ile birlikte anılmıştır (Ankebût 29/39; Mü'min 40/24). Hız. Mûsâ'nın (Pala, 2007) ona ilm-i kimyayı öğretmesi ile zengin olan Kârûn aynı zamanda çok cimri ve zalim bir kişi imiş. Allah'ın kendisine bahşettiği servete rağmen zekat vermeyip servetiyle kibirlenirmiş. Sonunda Hız. Mûsâ'nın duası ile helâk olmuş ve yer onu hazineleriyle birlikte yutmuştur (s. 258).

İncelediğimiz divanlarda Kârûn ile ilgili 70 beyte rastlanmıştır. Onun zenginliği ve hazineleri ile birlikte yerin dibine geçmesi divan şiirinde telmih edilen unsurlardandır.

2.3.8.1. Çok Zengin Olması

Kârûn, (Şener, 2001) “Hz. Mûsâ’nın kavmi arasında hazinelerinin anahtarını ancak güçlü, kuvvetli, büyük bir topluluğun taşıyabileceği çok zengin bir kişi” olarak tanımlanır. Onun hazineleri “genc-i Kârûn, mâl-i Kârûn” diye anıldığı gibi her gittiği yere hazinesini de beraberinde götürdüğü için “genc-i revân” (yürüyen hazine) olarak da adlandırılmıştır.” (c. 24, s. 520). Fûzûlî bir beytinde gözünün göz yaşı ile inci dolu bir hazine olduğunu ve göz bebeğinin de Kârûn’a dönüştüğünü belirterek onun zenginliğine işaret eder:

Çeşmümi eşk ile **genc-i dür-i meknûn** itdûñ
Merdüm-i çeşmümi ihsân ile **Kârûn** itdûñ (FD, G. 150/1)

2.3.8.2. Serveti ile Birlikte Yerin Dibine Geçmesi

Divanlarda da Kârûn’un ismi zenginliği ve hazineleri ile birlikte daha çok yerin dibine geçmesi sebebiyle anılır. Aşağıdaki beyitte Bâkî, nice zamandır gözyaşı dirheminin tükenmediğini çünkü Kârûn’un malının yerinin onun topraktan yaratılan bedeni olduğunu dile getirerek Kârûn’un serveti ile birlikte yerin dibine geçmesine telmihte bulunur. Şair kendi vücudunu, Kârûn’u ve hazinelerini yutan toprağa benzeterek dirhem gibi akan gözyaşlarının da bu hazinelerden çıktığını söyler:

Dirhem-i eşküm dükenmez nice demdür Bâkıyâ
Hâk-i cismümdür meger kim **mâl-i Kârûnuñ** yiri (BD, G. 548/5)

Zâtî ise göz yaşlarının çokluğu anlatmak için onun Kârûn’un malı gibi asla haddi ve sonu olmadığını ifade eder ve yerlere geçmesini isteyerek Kârûn kıssasına telmihte bulunur:

Göreyin yirlere geçsün sirişküm ey felek-rifât
Bulunmaz haddi vü pâyânı hergiz **mâl-i Kârûndur** (ZD1, G. 445/3)

2.3.8.3. Hz. Mûsâ'dan İlm-i Kimya Öğrenmesi

Kârûn'un Hz. Mûsâ'dan kimya ilmini öğrendikten sonra zengin olduğu rivayet edilir (Pala, 2007, s. 258). Zâtî sonbaharı tasvir ettiği aşağıdaki beyitte bahçelerin sarı renge bürünmesini rüzgarın Mûsâ gibi kimya öğretmensine ve bağların Kârûn'dan daha fazla altın toplamalarına bağlayarak Hz. Mûsâ'nın Kârûn'a kimya öğretmesine telmihte bulunur:

Bâglar **Kârûn**'dan artuk cem' itmişler zeri
Kîmyâ öğretti **Mûsâ-veş** meger kim rüzgâr (ZD, K. 46/7)

2.3.9. Câmî

Fars edebiyatının önde gelen şairlerinden biri olan Câmî'nin (Okumuş, 1993) asıl adı Abdurrahman olup Horasan'ın Câm şehrinde dünyaya gelmiştir. Eğitimini Herat ve Semerkand'da alan Câmî, sadece "Mâverâünnehir ve Horasan'da tanınmakla kalmamış, Hindistan'dan Balkanlar'a kadar uzanan geniş bir alanda sultanların, âlimlerin ve şairlerin saygısını kazanmıştır. [...] Mensup olduğu Türk muhiti dolayısıyla Türkler'le çok sıkı münasebeti bulunan Câmî'nin eserleri daha sağlığında bütün Türk âlemine yayılmış, o devrin âlim ve şairlerinin ilgisini çekmiştir." (c. 7, s. 95-96).

Divan şairleri, kendileri için bir mertebe olarak gördükleri Câmî'yi şiirlerinde zikrederek onun sanatına telmihte bulunurlar. Taranan divanlarda Câmî ile ilgili telmih bulunan 68 beyit tespit edilmiştir. Telmih edilen unsurları şöyledir:

2.3.9.1. Câm Şehrinde Doğması

Divan şairleri onun ismini, Câm şehrinde doğmasına telmihen "kadeh" anlamındaki "câm" kelimesi ile birlikte kullanırlar ve ondan etkilendiklerini sarhoşluk ile açıklarlar. Örneğin Âşık Çelebî, şiirlerinin mestane olmasına şaşılmayacağını çünkü neşe ve keyfin kendisine Câmî'nin cür'asından eriştiğini söyler:

‘Âşikâ mestâne olsa n’ola eş‘ârüm benüm
Cür‘a-ı Câmîden irdi neş’e vü hâlet bana (AÇD, G. 6/5)

2.3.9.2. Şairliği

Divan şairleri eserlerinde kendilerini Câmî ile kıyaslayarak şiirlerinin güzelliğini anlatmaya çalışırlar. Bâkî de kendisini devrin Câmî’si olarak tanımladığı aşağıdaki beyitte onun şiirdeki maharetine telmih yaparak kendi şiir kadehinin cihanı dolaştığını söyler:

Cihânı câm-ı nazmum şi‘r-i Bâkî gibi devr eyler
 Bu bezmûn şimdi biz de **Câmî-i devrân**ıyuz cânâ (BD, G. 13/5)

2.3.10. Meryem

Kur’ân-ı Kerîm’de birçok ayette ismi geçen⁸⁵ ve kendi adına bir sure bulunan Meryem, İsâ’nın annesi olarak bilinir. “İslâm’da üstün nitelikleri sebebiyle yüceltilen, iffet ve itaat simgesi bir şahsiyet olarak gösterilen Meryem, Hıristiyanlık’ta ‘tanrı doğuran’ olarak nitelenmekte, hıristiyanların ibadet hayatında önemli bir yer tutmakta, onun da Hz. İsâ gibi aslî günahattan uzak olduğuna ve öldükten sonra semaya yükseldiğine inanılmaktadır.” (Harman, 2004, c. 29, s. 236).

Taradığımız divanlarda Meryem ile ilgili 56 beyit bulunmaktadır. Hz. ‘İsâ’yı babasız dünyaya getirmesi ve doğum sırasında yaşadıkları divan şiirinde telmih edilen hususlardır.

⁸⁵ bk. Âl-i İmrân 3/33-37, 42-47; Nisâ 4/156; Meryem 19/16-34; Enbiyâ 21/91; Tahrîm 66/12.

2.3.10.1. Îsâ'yı Babasız Dünyaya Getirmesi

Oğlu Îsâ'yı babasız dünyaya getiren Meryem'in, Cebrâil'in kendisine ruh üflemesi ile hamile kaldığı rivayet edilir. *Kur'ân*'da da Meryem'e ruh üflendiği bildirilmiştir.⁸⁶ Meryem'in oğlunu babasız dünyaya getirmesi divan şiirine de yansımıştır.

Fuzûlî, bu hadiseye telmihte bulunarak gül ağacının rüzgar sayesinde goncalar açmasını, Cebrâil'in nefesiyle Meryem'in Îsâ'ya hamile kalmasına benzetir:

Bâddan goncelere hâmile oldu gülbün
Öyle kim '**Îsîye Cibrîl deminden Meryem** (FD, K. 19/5)

Başka bir beyitte şair, gülün bahar rüzgarı ile can bulmasını Îsâ ve Meryem'e benzettiğini söyleyerek Meryem'e ruh üflendikten sonra Îsâ'nın doğmasına telmih yapar:

Cân buldı gül **nesîm-i bahar** ile hâkde
Benzetsem anları n'ola '**Îsâ** vü **Meryem**'e (ND, G. 440/4)

2.3.10.2. Bahûr-ı Meryem/Buhûr-ı Meryem

Meryemana eli diye de anılan kokulu bir çiçeğin adıdır (İpekten, 2008, s. 66). Meryem (Levend, 2017), Îsa'yı dünyaya getirirken, ağrının şiddetinden bu çiçeğin dalını tuttuğu ve bu sebeple çiçeğin pençe suretinde zuhur ettiği rivayet edilir. Ebelerin bu çiçeğin kurusunu çantalarında taşıdıkları ve doğum yapacak kadında ağrılar başladığında çiçeği suya attıkları; çiçek suda açıldıkça, kadının rahminin de açılarak çocuğun kolaylıkla doğacağı anlatılır (s. 181).

Aşağıdaki beyitte şair, bu çiçeğin ismini Îsâ ile birlikte anmış ve yerde olsa eşeğinin gıdası bahûr-ı meryem olurdu diyerek Îsâ'nın doğumundaki hadiseye telmihte bulunmuştur:

⁸⁶ bk. "2.4.153. Tahrîm Suresi 12. Ayet"

Bu fasl içinde eger yirde olsa va'llâhi
Bahûr-ı Meryem olurdu har-ı **Mesîha** gıdâ (GAD, K. 79/5)

2.3.10.3. Hurma Ağacına Yaslanması

Kur'ân-ı Kerîm'de Meryem'in, doğum sancısı başlayınca bir hurma ağacının dibine gidip Allah tarafından o ağacın altından geçen bir su kaynağı yaratıldığı anlatılır ve hurma dalını silkeleyip dökülen olgun hurmaları yemesi emredilir (Meryem 19/23-25). "Meryem'in yaslandığı ağacın kuru iken hemen yeşerip meyve verdiği rivayet edilmiştir" (Güler, 2006, s. 161). Aşağıdaki beyitte şair bu hadiseye telmihte bulunur:

San gelû-yı ehremenden urdı dem Rûhü'l-kudüs
Nahl-i Meryem-veş dirildi mürde iken ehl-i hâb (LD, K. 6/44)

2.3.11. Ye'cüc ve Me'cüc

Nûh peygamberin oğlu (Pala, 2007) Yâfes'in soyundan oldukları rivayet edilen iki kabilenin adıdır. *Kur'ân-ı Kerîm*'de iki ayette isimleri zikredilir.⁸⁷ Kıyamete yakın ortaya çıkarak fesat çıkaracakları ve bozgunculuk yapacakları bilinir. İskender'in meşhur seddini⁸⁸ bu kavmi engellemek için yaptığı rivayet edilir (s. 480-481). Bu özellikleri dolayısıyla şiirlerde telmih edilir. İncelenen divanlarda bu konuda telmih içeren 56 beyte rastlanmıştır.

Zâtî, İskender'in seddi gibi sevgiliye kavuşma ümidi olmasaydı keder Ye'cüc'ünün gönül mülkünü harap edeceğini belirterek bu olaya telmihte bulunur:

Gussa **Ye'cüc**inden olurdu gönül mülki harâb
 Olmaya idi **sed** ümîd-i vuslatı **İskenderün** (ZD1, G. 783/3)

Rivayetlerde Ye'cüc-Me'cüc gelince ne kadar tatlı su varsa içecekleri, sonra gelenlere acı su ve balçık kalacağı anlatılır (Canım, 2018, s. 343). Âlî bu inanca telmihen, çektiği

⁸⁷ bk. Kehf 18/94; Enbiyâ 21/96.

⁸⁸ bk. "2.1.5.4. Sedd-i İskender"

sıkıntıları Ye'cüc'e benzetir ve çok akan gözyaşlarından ne kadar içse de bir damla eksikmeyeceğini ifade eder:

Gelse **Ye'cüc**-i belâ teşneleri içse kamu
Katre eksilmeye bu eşk-i firâvânumdan (GAD, G. 1037/2)

2.3.12. Hâtem-i Tâî

Cahiliye döneminin cömertliği ile ünlü şairi olan Hâtem'in "bu özelliği darbimesel haline gelmiştir. Bugün dahi birinin cömertliği övülürken 'Hâtim'den daha cömert' (ecved min Hâtim) denilmektedir. Hatta ölümünden sonra, hayatını geçirdiği Hâil vadisinin Tünega yöresinde bulunan Uvâruz dağındaki mezarını ziyarete giden yolcuları ağırladığı yolunda efsaneler anlatılır." (Tülücü, 1997, c. 16, s. 472). Taranan divanlarda bu konuya telmihte bulunan 51 beyit olduğu tespit edilmiştir.

Fuzûlî, Rüstem Paşa'ya yazdığı bir kasidesinde onun cömertliğini dile getirmek için "Eşsiz cömertliğini Hâtem görmüş olsaydı onu mucize sanıp imana gelirdi." der ve Hâtem'in cömertliğine telmihte bulunarak Rüstem Paşa'nın cömertliğinin mucize sayılabilecek kadar çok olduğunu ifade eder:

Bi'llâh er görmüş olaydı **kerem-i bî-bedeli**
 Anı mu'ciz sanup îmâna gelürdi **Hâtem** (FD, K. 19/38)

2.3.13. Lokmân

Kur'ân-ı Kerîm'de kendi adına bir sure bulunan Lokmân için kendisine hikmet verildiği bildirilmiştir.⁸⁹ Lokmân, hekimliğin atası olarak tanınmış, onun bütün bitkilerin özünü bildiği söylenerek kendisinden dertlere ve hastalıklara şifa olacak reçeteler ve formüller nakledilmiştir (Harman, 2003, c. 27, s. 206). Hikmet ve hekimliğin pîri ve sembolü haline gelmesiyle Lokmân Hekim olarak anılmış ve bu yönüyle şiirlerde telmih edilmiştir. Taranan divanlarda Lokmân Hekim ile ilgili 45 beyitte telmih bulunmaktadır.

⁸⁹ bk. "2.4.111. Lokmân Suresi 12. Ayet"

Bâkî, İsa'nın mucizesinin ve Lokmân'ın hikmetinin, sevgilinin ölüye can ve hastaya sıhhat veren dudağında olduğunu ifade eder:

Mürdeye cânlar virür bîmâra sıhhat lebleri
Hikmet-i Lokmân u i'câz-ı Mesîhâ bundadur (BD, G. 157/3)

“Ayrılık derdine çaremiz kalmadı, derdimi Lokmân'a ağlasam şaşılmaz mı?” diyen şair, Lokmân'ın dertlere çare bulmasına telmihte bulunur:

Çâremüz kalmadı derdâ ki gam-ı hicrâna
 Derdümi ağlasam olmaz mı 'aceb **Lokmâna** (YBD, G. 430/1)

2.3.14. Hasan

Hız. Alî'nin oğlu, Peygamber'in torunudur. İslâm halifelerinin beşincisi, on iki imamın da ikincisidir. Muâviye kendinden sonra yerine Hasan'ı bırakacağını duyurunca oğlu Yezîd, Hasan'ın hanımını kandırarak kocasını zehirletti (Zavotçu, 2006, s. 213). Taranan divanlarda Hız. Hasan ile ilgili 41 beyit tespit edilmiştir.

Hayretî de aşağıdaki beyitte Hasan'ın zehirlenmesine telmihte bulunarak Hasan aşkına sıkıntı zehrine razı olduğunu ifade eder:

Biz **Hasan** 'ışkına kılduk **zehr**-i mihnet ihtiyâr
 Biz Hüseyin için henüz kan ağlayup yasındayuz (HD, K. 5/11)

2.3.15. Züleyhâ/Zelîhâ

Yûsuf ile Züleyhâ hikâyesinin kadın kahramanı olan Mısır azizinin eşi Züleyha, Yûsuf'a olan aşkıyla bilinir. Yûsuf peygamberin güzelliği karşısında kayıtsız kalamayarak ona aşık olmuştur. “Konuyu işleyen mesnevilerde, özellikle Abdurrahman-ı Câmî'nin Farsça eserinde ve Türkçe yazılmış 'Yûsuf ve Züleyha' kıssalarından Şeyyad Hamza, Hamdullah Hamdi, Kemalpaşazâde ve Taşlıcalı Yahyâ Bey'in eserlerinde Züleyha'ya geniş yer verilmiş, hikâye âdeta Züleyha'nın Yûsuf'a olan aşkı üzerine kurulmuştur.”

(Öztürk, 2013, c. 44, s. 552-553). Yûsuf suresinde onun Yûsuf'a olan ilgisinden bahsedilir ancak ismi zikredilmez. Divan şiirinde ismi genellikle Yûsuf ile birlikte anılmıştır. Taradığımız divanlarda Züleyhâ'ya telmih yapılan beyitlerin sayısı 40 olarak tespit edilmiştir. Züleyhâ ile ilgili telmih başlıkları şöyledir:

2.3.15.1. Yûsuf'un Gömleğini Yırtması

Kur'ân-ı Kerîm'de de yer alan bu kıssa kısaca şöyledir: Yûsuf'a ilgisini belli etse de sürekli reddedilen Züleyha, onu bir gün tek başına odaya kapatır ve aşkına karşılık almak ister. Buna direnen Yûsuf, odadan kaçmak isteyince Züleyha ona saldırarak gömleğini arkadan yırtar. Tam bu sırada Züleyha'nın eşi odaya girer ve Züleyha Yûsuf'a iftira atar (Yûsuf 12/23-28).

Bu hadise divan şiirinde en çok işlenen konulardan biridir. Gömleğin yırtılması çeşitli mazmunlara zemin hazırlamış, teşbih ve telmih unsuru olmuştur. Zâtî, Züleyhâ'yı bahara benzeterek bahçe kasrını süslediğini söyler ve gülün açılmasını da Yûsuf'un gömleğinin yırtılmasına teşbih ederek bu kıssaya telmihte bulunur:

Kasr-ı bâğı bezedi geldi **Züleyhâ**-yı bahâr
Yine **çâk** ola bigi **Yûsuf-ı gül pîreheni** (ZD, K. 61/2)

Aşağıdaki beyitte de kıssaya telmihen, Züleyha gibi ismet elbisesini yırtsan da muhabbet Yûsuf'unun gömleğine namahrem elinin erişmeyeceği ifade edilir:

Züleyhâ-veş libâs-ı 'ismetün **çâk** eyle kim irmez
Mahabbet Yûsuf'ınun dâmenine dest-i nâ-mahrem (ND, G. 306/5)

2.3.15.2. Yûsuf'u Zindana Attırması

bk. "2.2.1.6. Zindana Atılması"

2.3.15.3. Mısırlı Kadınların Elleri Kesmeleri

Züleyhâ'nın Yûsuf'a olan aşkını duyan (Koncu, 2013) Mısırlı kadınlar, onun bir köleye aşık olmasını ayıplarlar. Züleyhâ da onları bir gün evine davet eder ve çeşitli meyveler ikram eder. Hanımlar meyve soyarken Yûsuf'u görünce güzelliğinden dilleri tutulur ve hayranlıkla farkında olmadan ellerini keserler (c. 44, s. 39). Yûsuf suresinde bu hadise şöyle anlatılır:

Aziz'in karısı, kadınların dedikodularını duyunca onlara davetçi gönderdi; yaslanmaları için yastıklar hazırladı ve onlardan her birine bir bıçak verdi. (Kadınlar meyvelerini soyarken Yûsuf'a), "karşılarna çık!" dedi. Kadınlar Yûsuf'u görünce güzelliği karşısında şaşırıp kaldılar. Bu yüzden ellerini kestiler ve "Aman Allahım! Bu bir beşer değil, bu ancak seçkin bir melektir!" dediler. (12/31)

Divan şiirinde Yûsuf ile Züleyhâ kıssası ile ilgili telmih edilen konulardan biri de budur. Zâtî, Yûsuf'u gören kadınların ellerini kesmesine ve şakkü'l-kamer mucizesine telmihte bulunarak bir avuç içi gibi tasvir edilen dolunayın ikiye bölünmesini sevgilinin yüzünü görmüş olmasına bağlar:

Yûsufî gerçi görenler ellerini kesdiler

Gün yüzüñ gördi senüñ şakk oldu bedrüñ ayası (ZD2, G. 1627/2)

Hayâlî, Züleyhâ'nın kavminin Yûsuf'a olan şaşkınlıklarından ellerini kesmelerini hatırlatır ve ciğerlerindeki yaraları sevgilinin dillere destan eylediğini söylerken bu iki olayın da herkes tarafından duyulmasına işaret eder:

Hayretinden Yûsufuñ kavm-i Züleyhâ kesdi el

Sen ciğerler zahmını dillerde destân eyledüñ (HBD, G. 16/3 (Kef))

2.3.16. Ebû Bekir

Dört halifenin ilki ve ilk müslümanlardan olan Ebû Bekir, cennetle müjdelenenlerin en üstünüdür ve Hz. Muhammed'in en yakın dostu olmuştur (Fayda, 1994, c. 10, s. 101). Divan şiirinde Hz. Muhammed'in mağara arkadaşı olması ve onun sadık dostu olması yönleri ile telmih edilir. İncelenen divanlarda bu konuda 37 beyte rastlanmıştır.

2.3.16.1. Mağarada Hz. Muhammed'in Yanında Olması

Müşriklerin Hz. Muhammed'i öldürme kararı almaları sebebiyle Peygamber, Hz. Ebû Bekir ile Medine'ye hicret etmek üzere Sevr mağarasına gizlenmiştir. İzlerini takip edenler mağaranın önüne kadar geldiklerinde Ebû Bekir endişeye düşünce Hz. Muhammed "Kokırma, Allah bizimle beraberdir"⁹⁰ diyerek onu teselli etmiştir (Şentürk, 2020, c. 4, s. 13). Şiirlerde "yâr-ı gâr" terkihi ile bu hadise telmih edilmektedir.

Usûlî, mezarı mağara olarak tasvir eder ve arkadaşlarının onu mezar mağarasında bırakıp gideceklerini dile getirir, Allah'ın lutfunun kendisine mağara arkadaşı olmasını diler:

Yârân beni koyup gidicek gûr-ı gârda
Lutf u keremlerüñ yetişe **yâr-ı gâr** ola (UD, G. 2/7)

2.3.16.2. Sıddîk Olması

Hz. Muhammed mi'rac gecesi ertesinde olayı anlatınca, müşrikler, buna inanmamış ve Ebû Bekir'e somuşlar. Ebû Bekir'in "o söylediye doğrudur" şeklinde cevap vermiş ve bu olaydan sonra "doğrulamayı" anlamındaki *Sıddîk* lakabıyla anılmıştır (Güler, 2006, s. 195). Hem bu olaya hem de Hz. Muhammed'e bağlılığına telmih için Hz. Ebû Bekir, şiirlerde *sıdk* kelimesi ile birlikte sıkça anılır. Figânî bir kasidesinde memduhu övmek için hem Peygambere hem de dört halifeye telmihte bulunurken Ebû Bekir'in doğruluğuna, sadakatine vurgu yapar:

Bû Bekr-sıdk u hâmî-i dîn ü 'Ömer-zafer
'Osmân-hayâ 'Alî-kerem ü Ahmed-iştiyhâr (FİD, K. 6/8)

⁹⁰ bk. "2.4.56. Tevbe Suresi 40. Ayet"

2.3.17. Osmân

Dört halifeden üçüncüsü olan Hz. Osmân (Pala, 2007) hayattayken cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Peygamber'in iki kızı ile evlendiği için “iki nur sahibi” anlamındaki *Zü'n-nûreyn* lakabıyla anılır. Utangaç, haya ve hilm sahibi bir kişi olan Osmân, *Kur'ân-ı Kerîm*'i çoğalttırıp önemli merkezlere göndermiştir. *Kur'ân* okurken şehit edilmiştir (s. 365). Hz. Osmân'ın ismi şiirlerde haya sahibi olması ve *Kur'ân*'ı çoğaltması ile anılır. İncelediğimiz divanlarda bu konuda tespit edilen beyit sayısı 37'dir.

2.3.17.1. Haya Sahibi Olması

Hz. Osmân haya sahibi olması ile bilinir ve bu konuda bir sembol hâline gelmiştir. Şiirlerde de ismi genellikle “haya” kelimesi ile birlikte anılır. Peygamber'in ve dört halifenin özellikleri vurgulandığı aşağıdaki beyitte Osmân'ın haya timsali olmasına telmih yapılarak, memduh haya konusunda Osmân'a teşbih edilir:

Mustafâ-hulk u Muhammed-dil ü Ahmed-sîret
Bûbekir-sıdk u 'Ömer-'adl ü hayâda 'Osmân (KD, K. 2/22)

2.3.17.2. *Kur'ân*'ı Yazıp Çoğaltması

Osmân'ın özelliklerinden biri de *Kur'ân*'ı yazıp çoğaltarak önemli yerlere ulaştırmasıdır. Şair aşağıda bu duruma telmihte bulunur:

Gice gündüz yazuben okısun ol **Kur'ân**'ı
Eyle 'Osmân gibi lutf ile anı ehl-i kemâl (ZD, K. 4/32)

2.3.18. Firavun

Eski Mısır kavimlerinden Amalika hükümdarlarına lâkap olarak verildiğinden birçok Firavun vardır ancak içlerinde en meşhuru Hz. Mûsâ zamanında yaşamış olandır (Pala,

2007, s. 157). *Kur'ân-ı Kerîm*'de ismi geçen⁹¹ Firavun Hâmân⁹² adlı veziri ile beraber Hz. Mûsâ'ya ve kavmine zulmeden bir kraldır.

İncelediğimiz divanlarda Firavun ile ilgili tespit edilen beyit sayısı 35'tir. Hz. Mûsâ'nın imana davetini reddetmesi ve ilahlık iddiasında bulunması, Hz. Mûsâ'ya karşı sihirbazlık yaptırması ve Kızıldeniz'de boğularak ölmesi divan şiirinde telmih edilen özellikleridir.

2.3.18.1. Musâ'nın Asa Mucizesine Karşı Sihirbazları Toplaması

bk. "2.2.5.3. Asasının Yılana Dönüşmesi"

2.3.18.2. Askerleriyle Birlikte Kızıldeniz'de Helak Olması

Hz. Mûsâ'nın mucizelerine inanmayarak tanrılık iddiasında bulunan Firavun;

Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları'nın Mısır'dan çıkmasına izin verirse de ardından bu kararından vazgeçerek peşlerine düşer. Bu sırada Kızıldeniz yarılr; İsrâiloğulları Hz. Mûsâ ile birlikte sular arasında açılan yoldan karşıya geçerken Firavun da ordusuyla onların arkasından karşıya geçmeye çalışır. Son İsrâilli de karaya ayak basınca Kızıldeniz tekrar eski haline döner. Bu sırada ordusuyla birlikte dalgalar arasında kalan Firavun can korkusu ile Mûsâ'nın Tanrı'sına iman ettiğini belirtirse de boğulur gider. (Uzun, 1996, c. 13, s. 122)

Kur'ân'da Firavun'un tam boğulacakken iman etmesi şöyle anlatılır: "[...] Sonunda Firavun boğulmak üzereyken şöyle dedi: 'Elhak inandım ki, İsrâiloğulları'nın iman ettiğinden başka tanrı yokmuş! Ben de artık kendini O'na teslim edenlerden biriyim.' Şimdi mi? Halbuki daha önce hep baş kaldırmış ve bozguncular arasında yer almıştın.'" (Yûnus 10/90-91).

⁹¹ İsmi geçen bazı ayetler için bk. A'raf 7/127; Yûnus 10/83; Hûd 11/96-97; Kasas28/8.

⁹² bk. "2.3.54. Hâmân"

Divan şiirinde Firavun'la ilgili en çok telmih edilen konu Kızıldeniz'de boğularak helak olmasıdır. Lâmi'î, sevgilinin yüzündeki ayva tüylerini Firavun'un askerlerine, onları baştan başa kapatan kakülünü de Kızıldeniz'e benzeterek askerlerin Nil'de gark olmasına telmihte bulunur:

Tutdığiçün mısır-ı rûyın **leşker-i Fir'avn-ı** hatt
Nîle **gark itmiş** ser-â-ser kâkül-i miskîn-i dost (LD, G. 34/7)

Aşağıdaki beyitte de şair yine bu olaya telmihte bulunarak Firavun'un denize gark olduğunu Hz. Mûsâ'nın ise denizin altından geçtiğini söyler:

İder **gark-âb** sankim **mevc-i bahr-ı kahr-ı Fir'avn'ı**
Geçer gûyâ ki Mûsâ zîr-i deryâ-yı mu'allakdan (GAD, G. 1029/3)

2.3.18.3. İlahlık İddiasında Bulunarak Büyük Bir Kule Yaptırması

Firavun ilahlık iddiasında bulunarak Hâmân'dan kendisine büyük bir kule yaptırmasını ister. *Kur'ân-ı Kerîm*'de de bununla ilgili ayetler bulunmaktadır.⁹³ Rivayete göre (Canım, 2018) Hâmân, kule yapımı için memlekette bulunan bütün usta, işçi ve kalifiye elemanları bir araya getirir. Kulenin yapımı yedi yılda tamamlanır. Kule, hiç kimsenin görmediği ve hiçbir binanın yükselmediği kadar yüksek bir yapı olmuştur. Hz. Mûsâ'nın dinine inanmayan Firavun ve Hâmân, onun yalancı olduğunu ispatlamak için gurura kapılarak bu kuleyi inşa ederler (s. 277-278).

Divan şiirinde Firavun'la birlikte Hâmân'ın isminin; mağrur ve varlıklı olmaları ile anılmasının sebeplerinden biri de bu kulenin yapılmasıdır. Aşağıdaki beyitte Muhibbî, dünyaya aldanmamak ve kibirli olmamak gerektiğini söyler ve Firavun'la Hâmân'ın bu dünyadan hiçbir şey almadan gittiğini ifade ederek onların yaptıklarına telmihte bulunur:

⁹³ bk. Kasas 28/38; Mü'min 40/36-37.

Sakın dünyâya **magrûr** olma **magrûr**
Ne aldı gitdi **Fir'avn**-ıla **Hâmân** (MD, 4041/6)

2.3.19. Mânî

Çinli meşhur bir nakkaş ve ressam olan Mânî (Pala, 2007), Şâpûr devrinde İran'a gelerek Hıristiyanlık ve Zerdüştlüğü birleştirerek yeni bir mezhep kurmuştur. Mânî dini/Maniheizm olarak bilinen bu mezhep Çin'de çok yayılmış ve kutsal kitapları resimlerle süslenmiştir. Çok iyi resim yapma yeteneğine sahip olan Mânî, müridlerine bu özelliğinin gökten inen bir mucize olarak göstermiştir (s. 297). Divanlarda ressamlığı ve resim mecmuası ile telmih edilir. Taranan divanlarda Mânî'ye telmihte bulunan beyit sayısı 32 olarak tespit edilmiştir.

2.3.19.1. Ressamlığı

Mânî, divan şiirinde resim yapmadaki mahareti yani meşhur bir ressam/nakkaş olması yönüyle telmih edilir. Şairler kendilerini Mânî'ye sevgiliyi de onun resmettiği tasvirlerle teşbih ederek mazmun oluştururlar. Örneğin Muhibbî aşağıdaki beyitte güzellerin suretini göğsüne nakşettiğinden beri Çinli Mânî'yi beğenmediğini, ondan bile üstün bir nakkaş olduğunu ifade ederek Mânî'nin nakış konusundaki şöhretine telmih yapar:

Hûblar nakşın Muhibbî sînedede **nakş** ideli
Mânî-i Çîn'i begenmez özge **nakkâş** olmışuz (MD, 1366/5)

Âlî ise su kenarındaki çiçeklerin bulunduğu bir manzarayı tasvir eder ve çiçeklerin yansımalarının cilalı gibi parlayan bir akarsuya düştüğü görüntüyü Mânî'nin sanatını katıksız bir cila üzerinde göstermesine benzeterek onun kusursuz sanatına gönderme yapar:

Mücellâ cûybâra 'aksi düşmüş nakş-ı ezhârûñ
Cilâ-yı pâkden gösterdi gûyâ san'atın **Mânî** (GAD, K. 39/12)

2.3.19.2. Resim Mecmuası

Mânî; *Nigâristan*, *Erteng* ya da *Erjeng* ismiyle bilinen resim mecmuası ile ünlüdür (Pala, 2007, s. 297). Beyitlerde bu isimler anılarak onun sanatına telmih yapılır.

Ziyâî, gökyüzündeki güneşi feleğin kubbesindeki altın renkli bir tezhip olarak hayal eder ve güya gökyüzünün Nigâristan, güneşin de Mânî olduğunu ifade eder. Güneşin ışınları gözyüzünü kapladığı için şair burada güneşin kendisini Mânî'ye, feleği de onun resim mecmuasına teşbih ederek bu esere telmihte bulunur:

Künbet-i çerh üstine bir şemse-i zerrîn yazar
Oldı gûyâ kim **Nigâr-istân** felek **Mânî** güneş (HZD, K. 4/17)

Cinânî sevgilinin güzelliğini anlatmak için, Mânî'nin *Nigâristan* adlı eserine telmih yapar ve güzellerle dolu olan bu resim mecmuasının, sevgilinin güzellik nakşının kitabının ancak bir yaprağı olabileceğini söyler:

Bir varak perdür **kitâb-ı nakş-ı hüsnü**nden senüñ
Mülk-i Çîn içre **nigâr-istân-ı Mânî** döstum (CD, G. 160/3)

Bir başka beyitte ise şair, şiirlerinin nakşını gönül kasrının sanatı olarak tasvir eder ve Mânî'nin eseri olan *Erjeng*'in bu sanata nisbetle sade olduğunu, bu nedenle de Mânî'nin kendisini kıskansa şaşılmayacağını dile getirir. Bu beyitte Mânî'nin eserinin resim ve heykellerle dolu olmasına telmih ve şairin eserleri yanında sade olduğu söylenerek mübalağa yapılmaktadır:

Nakş-ı eş'âruma reşk itse 'aceb mi **Mânî**
Sâdedür kasr-ı dilüñ sun'ına nisbet **Erjeng** (GAD, K. 24/27)

2.3.20. Ömer

Dört halifenin ikincisi olan Hz. Ömer (Pala, 2007) hayattayken cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Öncesinde koyu bir İslâm düşmanı iken 26 yaşında kırkıncı kişi olarak

İslâm'ı kabul etmiştir. Halifeliği zamanında divan ve kadılık müessesesi kurulmuştur. Doğruluk ve adaletiyle İslâm'a hizmet ettiği için kendisine “haklıyı haksızdan ayıran” anlamına gelen *Fâruk* lakabı verildi (s. 367). İncelenen divanlarda Hz. Ömer'le ilgili telmih içeren beyitlerin sayısı 31'dir.

Dört halifenin isminin anıldığı aşağıdaki beyitte memduh, halifelerin yaratılışlarıyla övülmekte ve Hz. Ömer'in de adaletli olmasına telmih yapılmaktadır:

Bû Bekr ü '**Ömer-hilkat** u 'Osmân u 'Alî-hulk
Hem-nâm-ı nebî ya'nî ki sultân-ı risâlet (GAD, K. 71/11)

Hayretî bir na'tında sırayla dört halifeyi anlatarak Fârûk lakabı ile Hz. Ömer'in adaletine işaret etmektedir:

Fârûk'dur birisi dahi '**adl ü dâd** idüp
Şer'ünle virdi rûy-ı cihâna fer ü bihâ (HD, K. 2/16)

2.3.21. Mahmûd ile Ayâz

Gazneli Sultan Mahmud'un hem kölesi hem de mahbubu olarak bilinen Ayaz (Pala, 2007, s. 43) şiirlerde bu yönleri ile anılarak telmih edilmiştir. Taranan divanlarda Mahmûd ile Ayâz ile ilgili 29 beyit bulunmaktadır.

2.3.21.1. Gazneli Mahmûd'un Ayâz'a Aşık Olması

Sultan Mahmûd'un Ayâz'a olan sevgisi divan şiirinde telmih edilmekle birlikte bu konuda *Mahmûd u Ayâz* mesnevileri kaleme alınmıştır (Canım, 2018, s. 245). Aşağıdaki beyitte de bu sevgiye telmihen bülbül Mahmûd'a, güller ise Ayâz'a teşbih edilmektedir:

Bülbülü **Mahmûd** idinmişler olup güller **Ayâz**
Bülbül artursa niyâzı nâz ider turmaz gül (MD, 2030/3)

2.3.21.2. Ayâz'ın Gazneli Mahmud'un Kölesi Olması

Gazneli Mahmûd'un kölesi olan Ayâz'ın bu özelliği şiirlerde sıkça vurgulanmaktadır. Aşağıdaki beyitte sultan şairlerden olan Muhibbî, aşk arasında köle ile padişahın aynı konumda olduğunu ifade ederek Ayâz'ın Mahmûd'un kölesi olmasına telmihte bulunur ancak söz konusu aşk olunca Mahmûd'un Ayâz'a nasıl kul köle olduğu dile getirir:

Muhibbî 'ışk arasında **gedâ** vü **pâdişâ** birdür
Ayâz'a niçe **kul** idi işitmedüñ mi **Mahmûd**'ı (MD, 3456/5)

2.3.22. Enûşirvân

Sasâniyân sülalesinin adaleti ile ün salmış bir hükümdarı olan Enûşirvân, M.S. 531-579 yılları arasında hüküm sürmüştür (Pala, 2007, s. 362). "Enûşervân, Nûşrevân, Nûşervân şeklinde de kaydedilen bu kelime, Pehlevîce'de 'ölümsüz ruh' anlamına gelen ve Zerdüşt metinlerinde ölümler için övgü sıfatı olarak kullanılan enûşeg-rüvânın değişik bir şekli olup genellikle Kisrâ I. Hüsrev'i II. Hüsrev Pervîz'den ayırt etmek için kullanılmıştır." (Tefazzülî, 1995, c. 11, s. 255).

Taranan divanlarda bu konuda tespit edilen beyit sayısı 26'dır. Adaletli bir hükümdar olması, sarayına adalet zinciri astırması ve tâk-i kisrâ isimli sarayı beyitlerde telmih edilen özellikleridir.

2.3.22.1. Adaletli Olması

Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında "Nûşirevân-ı Âdil" şeklinde zikredilen Enûşirvân, ahlâk, nasihat kitapları ve bazı müstakil hikâyelerde adalet timsali kahraman bir hükümdar olarak yer almıştır (Albayrak, 1995, c. 11, s. 255). Dolayısıyla bu yönüyle divan şiirinde telmih edilmiştir. Cinânî bir kasidesinde memduhun adaletini yüceltmek için Nûşirevân'ın adaletinin onunkine benzeyemeceğini söyler:

Lutfina beñzeyemez cûd u sebâ-yı Hâtem
'Adline öykünemez **ma'delet-i Nûşirevân** (CD, K. 22/31)

2.3.22.2. Sarayına Adalet Zinciri Astırması

Rivayete göre (Yıldırım, 2008a), adalet simgesi hâline gelen Nûşirevân, haksızlığa uğrayanların gelip zinciri sallayarak adalet istemesi için sarayının balkonundan “zencîr-i adl” isimli bir zincir astırmıştır (s. 559). Divan şiirinde Nûşirevân ile birlikte *zencîr-i adl* tamlamasına da yer verildiği görülür.

Muhibbî, sevgilinin güzelliğini Nûşirvân mazmunu ile anlattığı aşağıdaki beyitte onun kaşını Nûşirevân’a, saçının ucunu ise onun adalet zincirine benzeterek bu hadiseye telmihte bulunur:

Zülfüñ ucını her yaña **zencîr-i ‘adl** ider
Olup serîr-i hüsnüñe **Nûşirvân** kaşuñ (MD, 1685/3)

2.3.22.3. Tâk-ı Kırâ İsimli Sarayı

Enûşirvân’ın Medâyin’de yaptırdığı geniş ve muhteşem sarayının bir bölümü olan Tâk-ı Kırâ/Eyvân-ı Kırâ, halkın ve yabancıların kabul edildiği, adaletsizliğe uğrayanlara yardım edilen bir yer olup genişliği ve yüksekliği ile ünlüdür (Pala, 2007, s. 362). Bazı beyitlerde bu sarayın ismi anılarak onun yüksekliğine işaret edilir:

Didi ol şeh göreyin tâkati tâk olsun anun
Tâk-ı Kırâ dir ise kim ki benüm kaşum için (ZD2, G. 1145/4)

2.3.23. Ferîdüddin Attâr

Eczacılık ve tıp alanlarına ilgi duyduğu için “Attâr” unvanıyla tanınan ve bu isimle ünlenen Ferîdüddin Attâr’ın eserlerinden gençlik yıllarında hem attarlıkla uğraşmak hem de ilim tahsil etmek amacıyla çabaladığı, tasavvufî bilgiler edindiği ve çeşitli şeyhlere hizmet ettiği anlaşılmaktadır (Şahinoğlu, 1991, c. 4, s. 95). İran’ın meşhur mutasavvıf şairlerinden biri olan ve daha çok mesnevi ile gazelde başarı sağlayan “Attâr’ın ustalığı tasavvufî gazellerinde aranmalıdır. O, bu nazım şeklinde yalnız yaratıcı olmakla kalmamış, kendisinden sonra gelen mutasavvıf olan ve olmayan

şairlerin örnek aldığı kişi olmuştur. Gazel ve mesnevilerinde Senâî dahil bütün seleflerini geride bırakmış, bu konuda onu bazı istisnalarla yalnız Mevlânâ aşabilmiştir.” (Şahinoğlu, 1991, c. 4, s. 95-96). Attâr’ın meşhur eseri *Mantıku’t-Tayr* ve iyi bir şair olması şiirlerde onunla ilgili telmih edilen konulardır. İncelediğimiz divanlarda bu konuda 24 beyte rastlanmıştır.

2.3.23.1. *Mantıku’t-Tayr* Adlı Eseri

Nazım ve nesirde önemli eserler meydana getiren Attâr’ın en bilinen eserlerinden biri *Mantıku’t-Tayr*’dır. Hüdühüd’ün öncülüğünde toplanan kuşların Simurg’a yolculuğunu anlatan bu eserde Attâr, vahdet-i vücûd inancını kuşların dilinden temsilî bir tarzda hikâyeye ederek hüdühüd ile diğer kuşlar arasında geçen konuşmalar aracılığıyla tasavvufî düşüncelerini dile getirmiştir (Sevgi, 2003, c. 28, s. 29).

Aşağıdaki beyitte şair Attâr’ın, sevgilinin yanağını övdüğünü bülbülden işittiğini söylerken bülbülün konuştuğunu ima ederek “kuşların konuşması” anlamına gelen *Mantıku’t-Tayr* adlı esere telmih yapar:

Bir vech ile ‘Attâr ruh-ı yârı ögermiş
Bülbülden işitdüm bugün anı güleyazdum (HZD, G. 302/2)

Hayâlî Attâr’a ve onun eserine telmihte bulunarak bir gül bahçesinde bülbülü çemen çocuklarına *Mantıku’t-Tayr* okutan bir öğretmene benzetir ve gülün -Attâr gibi- kitabın her bölümünü şerh ettiğini dile getirir:

Mantı‘k-ut-Tayr ohudur bülbül çemen eftâline
Şerh eder her faslın anuñ nitekim ‘Attâr gül (HBD, K. 12/4)

2.3.23.2. Şairliği

Mantıku’t-Tayr dışında da önemli eserleri bulunan Attâr’ın (Şahinoğlu, 1991) manzum eserlerinin 100.000 beyit civarında olduğu ve eserlerinin çoğunu mesnevi nazım şekliyle yazdığı bilinmektedir. Mesnevilerinde edebî sanatlara ve şiire hâkim üstün bir

hikâyecî konumunda olan Attâr'ın “tasavvufî bir meseleyi ele alırken temsillere başvurması, çerçeve hikâyeler içinde açık ve anlaşılır bir plana göre iç içe daha küçük hikâyeler anlatarak konuyu sıradan biri için bile daha net bir hale getirmesi ve böylece mânaları ana hikâye ile birleştirmede büyük bir ustalık göstermesi ona has bir özelliktir.” (c. 4, s. 96). Usta bir şair olarak bilinen Attâr, aşağıdaki beyitte bu yönüyle telmih edilir ve ismi, Sa'dî ile birlikte anılarak Âlî'nin kendilerine akrân olduğu dile getirilir:

Hâfız-ı Rûm olduğım 'Âlî bilürlerdi velî
Şimdi geh 'Attâr'a geh Sa'dî'ye akrân olmada (GAD, G. 1216/7)

2.3.24. Kanber

Hz. Alî'nin siyahi bendesi olan Kanber Hz. Alî'ye olan bağlılığı ile bilinir (Pala, 2007, s. 256). Taranan divanlarda 24 beyitte Hz. Alî ile birlikte Kanber ismi geçer.

Aşağıdaki beyitte sultan şairlerden olan Muhibbî, sevgili 'Alî gibi at sürerken kendisini onun önünde yaya giden bir asker olarak hayal eder ve Kanber'in Hz. Alî'nin sürekli yanında bulunmasına telmih yapar:

Olam **Kanber** gibi önce piyâde
Süvâr olsa kaçan dilber 'Alî-vâr (MD, 1050/4)

2.3.25. Nizâmî-i Gencevî

12. yüzyılda yaşadığı kabul edilen Nizâmî-i Gencevî, Fars edebiyatının önde gelen şairlerindedir. Nizâmî, “Firdevsî'nin destansı şiir türünü zirveye taşımakla kalmamış, manzum aşk hikâyelerinin en büyük ustası unvanını kazanmış, Fars edebiyatında hamse türünün kuruculuğu pâyesini elde etmiştir.” (Kanar, 2007, c. 33, 183). Türk edebiyatını da oldukça etkileyen bir isim olan Nizâmî divan şiirinde telmih edilen şairlerden biridir. İncelenen divanlarda Nizâmî'ye telmihte bulunan 24 beyit tespit edilmiştir.

Aşağıdaki beyitte Muhibbî kendi şiirini Nizâmî ile kıyaslayarak şiiri ile onun pençesini büktüğünü ve şairler arasında güçlü olduğunu ifade eder. Şairin beyitte penç (beş) kelimesinden gelen “pençe”yi kullanarak onu burduğunu dile getirmesi, Nizâmî’nin hamse türünün kurucusu olmasına yapılan bir telmihtir:

İy Muhibbî nazm-ıla burduñ **Nizâmî pençesin**
Ehl-i nazmuñ arasında merdsin vallâhi merd (MD, 405/5)

2.3.26. Sa’dî-i Şîrâzî

13. yüzyıl Fars edebiyatının en ünlü şairlerinden biri olan Sa’dî-i Şîrâzî (Çiçekler, 2008) yaşadığı dönemde gazeli müstakil bir edebî tür olarak mükemmelliğe kavuşturmuş, etkisi sadece İran ile sınırlı kalmamış, Türk ve Urdu edebiyatları ile Batı dünyasında da önemli derecede tesiri olmuştur (c. 35, s. 406). Bu yönüyle divan şiirinde telmih edilen şairlerden biri olan Sa’dî, *Bûstân* ve *Gülistân* isimli eserleri ile de anılmıştır. Tarnaan divanlarda bu konuda 24 beyit bulunduğu tespit edilmiştir.

2.3.26.1. Şairliği

Fars edebiyatının en meşhur şairlerinden biri olması ve kendinden sonraki şairleri etkilemesi yönüyle divan şiirinde şairler için bir merteye gibi görülen Sa’dî-i Şîrâzî, şairlerin şiirlerini yüceltmek için kendilerini kıyasladıkları bir isim olarak karşımıza çıkar ve onun şiirdeki başarısına telmih yapılır.

Figânî, kendi şiirini şahlara layık olan inci olarak tanımlar ve bu Sa’dî’nin kulağına erseydi ona manalar denizi diyeceğini söyler:

Bahr-i ma’ânî dirdi Figânî saña eger
İrseydi **gûş-i Sa’dî**ye bu dürr-i şâh-vâr (FİD, G. 25/5)

2.3.26.2. Gülistân ve Bûstân İsimli Eserleri

Sa'dî-i Şîrâzî'nin en önemli eserlerinden olan *Gülistân* ve *Bûstân* şiirlerde zikredilerek Sa'dî'ye telmih edilir. Usûlî, sevgilinin güzel yüzünü bir gül bahçesine benzeterек onun bir güzellik kitabı olduğunu ifade eder ve Sa'dî'ye ve Câmî'ye telmihte bulunarak bu güzelliğin onların eserleri olan *Bûstân* ve *Baharistân*'da güzellik, parlaklık bırakmadığını söyler:

Gülistân-ı cemâlûñ kim kitâb-ı hüsn ü behcetdür
Komadı revnakın ey dil Bahâristân u **Bostânuñ** (UD, G. 75/4)

Nev'î, salınan her serviyi vezinli bir mısra olarak tasvir eder ve gül bahçesinin *Gülistân*'ın beyitlerine nazire yaptığını dile getirerek Sa'dî'nin eserine telmih yapar:

Her serv-i revân sebzeve bir mısra'-ı mevzun
Ebyât-ı Gülistân'a nezâyir didi gülzâr (ND, G. 556/2)

2.3.27. Bilâl-i Habeşî

Habeş asıllı olan Bilâl (Şentürk, 2017), Ümeyye b. Haef'in kölesiydi ve İslâm'ı ilk kabul edenlerden biridir. Sahibi onu dinden döndürmek için eziyetler yaparken Hz. Ebû Bekir tarafından satın alınarak azat edildi. Hz. Muhammed'le birlikte Medine'ye göç etti ve hizmetinden hiç ayrılmadı (c. 2, s. 243). Taranan divanlarda 23 beyitte kendisine telmih edilen Bilâl-i Habeşî'nin telmih edildiği konular şöyledir:

2.3.27.1. Ezanı İlk Okuyan Kişi Olması

Görevleri arasında Hz. Muhammed'in emirlerini halka duyurmak da olan Hz. Bilâl, ilk zamanlar namaz vakitlerini duyurmak için şehrin sokaklarında "es-salât" diye haykırırdı. Ezanın şekli belirlenince de ilk ezanı o okumuştur. Hatta sabah ezanına *es-salâtü mine'n-nevm* "Namaz uykudan hayırlıdır" sözünü ekleyen de Bilâl'dir. Mekke'nin fethinde Ka'be'nin damında ilk ezanı yine o okumuştur (Şentürk, 2017, c. 2, s. 243). Bu sebeple divan şiirinde ismi, ezan ile birlikte anılır.

Hayâlî bey aşağıdaki beytinde “Şiir sadece Hâfız ve Kemâl’indir demeyin, Bilâl dünyadan gidince ezan okunmadı mı” diyerek Bilâl’in ezanı ilk okuyan kişi olmasına telmihte bulunur ve ünlü şairlerden sonra da güzel şiirler söylenebileceğini dile getirir:

Demen ki şi‘r hemîn Hâfız u Kemâlündür
Ezân okunmadı mı dünyeden gidince **Bilâl** (Hayâlî/K10/20)

2.3.27.2. Erihnâ

Hz. Muhammed ezan vakti geldiğinde *Erihnâ yâ Bilâl* “Ey Bilal, bizi rahatlat.” diyerek onu ezan okumaya davet ederdi (Şentürk, 2017, c. 2, s. 244). Aşağıdaki beyitte bu hadiseye telmih yapılmaktadır:

Kellimînî yâ humeyrâ zevk-i la’lündür dile
 Câna zülfünden irer bûy-ı **erihnî** yâ Bilâl (AÇD, G. 28/5)

2.3.27.3. Taşlanması

Bazı rivayetlere göre Hz. Bilâl ezan okurken müşrikler tarafından taşla tutulmaktadır (Şentürk, 2017, c. 2, s. 245). Yahyâ bey bu duruma işaret ederek cahillerin Hakk’ın sözünü işitince hücum ettiğini, Bilâl’in münafıkların taşlarının hedefi olmasının garip olmadığını belirtir:

Kelâm-ı Hakkı işitse hücûm ider cehele
Nişân-ı seng-i münâfık olursa tañ mı **Bilâl** (YBD, K. 20/30)

2.3.27.4. Zenci Olması

Hz. Bilâl zenci olduğu için şiirlerde çoğu zaman beyaz ten üzerindeki siyah ben ile ilişkilendirilir. Emrî de onun zenci olmasına telmihte bulunarak sevgilinin beyaz yanağındaki siyah beni, Hz. Muhammed’in nurunu görüp imana gelmiş Bilâl olarak tasvir eder:

Şimdi bildüm ‘ârızuñda **hâl-i müşgînüñ** nedür

Mustafâ nûrın görüp îmâna gelmişdür **Bilâl** (ED, G. 302/4)

2.3.28. İbrâhim b. Edhem

Evliyadan bir zat olan İbrâhim b. Edhem, Belh'te hükümdar iken yaşadığı bir olaydan sonra tacını ve tahtını bırakarak zühd yoluna girmesiyle şiiirlerde telmih edilir. İncelediğimiz divanlarda kendisiyle ilgili 22 beyitte telmih tespit edilmiştir. Hakkında çeşitli rivayetler varsa da, mesnevilere zemin olarak alınan kıssayı Levend şu şekilde aktarır:

[B]ir gün avda bir ceylanı takip ederek vadiye indiği sırada, eli ayağı bağlı bir adamın bir karga tarafından beslendiğini görüyor. Bağlı adamın kervan halkını soyup öldüren hırsızlar tarafından bu hâle konduğunu, karganın da Allah tarafından onun rızkının teminine memur edildiğini duyunca taç ve tahtından vazgeçerek derviş oluyor. Bir mağaraya çekilip ibadet ve riyazetle meşgul oluyor. (2017, s. 147)

Cinânî, kasidesinde memduhu övmek için onu zühdünün çokluğu ile ikinci Edhem olarak tanımlar ve Edhem'in kıssasına telmihte bulunur:

'Ulüvv-i rif'at ile pâdişâh-ı Cem-haşmet
Vüfûr-ı zühd ü salâhıyla **Edhem-i sâni** (CD, K. 26/22)

Muhibbî ise padişahlığını vurgulayarak şâh iken aşka düştüğünü ve fakrını kabul ettiğini söyleyerek halini görenlerin kendisini İbrâhim Edhem sandıklarını dile getirerek bu kıssaya telmih yapar:

'İşka düşdüm şâh iken itdüm bugün fakrı kabûl
Gördiler ahvâlümü **İbrâhîm Edhem** sandılar (MD, 637/5)

2.3.29. Hâfız-ı Şîrâzî

İran'ın önde gelen lirik ve mistik şairlerinden biri olan Hâfız-ı Şîrâzî, 1317-1326 yılları civarında Şiraz'fa doğmuştur (Şentürk, 2022, c. 6, s. 88). Diğer nazım şekilleriyle de şiiir yazmış olmasına rağmen şöhrete gazelleri ile ulaşmıştır. "Daha önce gazel söyleyen

bütün üstatların meziyetlerini kendinde toplaması sebebiyle gazelleri Fars edebiyatında türünün en gelişmiş örnekleri sayılır. [...] Hâfız'ın şiirlerindeki âhenk ve akıcılık yanında dilinin sade, tekellüfsüz ve veciz olması şöhretinin en önemli sebeplerinden biridir.” (Yazıcı, 1997, c. 15, s. 104).

Taradığımız divanlarda 20 beyitte ismi geçen Hâfız ile ilgili, kendinden sonra gelen şairlerin onu örnek alması ve idealize etmesi şiirlere de yansımıştır. Divan şiirinde şairler kendi şiirinin önemini vurgulamak için Hâfız ile kıyaslama yaparak onun çok güçlü ve meşhur bir şair olmasına telmihte bulunurlar. Aşağıdaki beyitte Âlî, onun hafız olmasına da telmihen sevgilinin yanağının vasfını ezberden okusa onun yanında Hâfız'ın ebced okuyan çocuk gibi kalacağını dile getirerek kendi şiirini Hâfız'kinden üstün görür:

Yanında anuñ **Hâfız** bir tıfldur ebced-hân
Vasf-ı ruh-ı cânânı ‘Âlî okusa **ez-ber** (GAD, G. 370/5)

Muhibbî ise Hâfız'ın ve Câmî'nin kadehinden içerek mest olup mana kutusunu açtığını söylediği beytinde bu iki şairin şiirlerinin etkileyiciliğine telmih yapmaktadır:

Bu Muhibbî mest olup açdı ma‘ânî dürcini
Bâde-i Hâfız meger yâ⁹⁴ câm-ı Câmî itdi nûş (MD, 1409/5)

2.3.30. Nemrud

Bâbil ülkesinin kurucusu ve Bâbil Kulesi'ni yaptıran kral olan Nemrûd Hz. İbrâhim'i ateşe attırması ile bilinir (Pala, 2007, s. 356). İncelenen divanlarda 19 beyitte bu konuya telmih yapılmıştır. Nemrud ismi şiirlerde genellikle *âteş* kelimesi ile birlikte anılarak bu hadiseye işaret edilir.

⁹⁴ Divanda “ya” şeklinde yazan bu kelimedede metin tamiri yapılmıştır.

2.3.30.1. Hz. İbrâhim’i Ateşe Attırması

Divan şiirinde *âteş-i Nemrûd*, *nâr-ı Nemrûd* terkipleri ile Nemrûd’un Hz. İbrâhim’i ateşe attırması⁹⁵ olayına telmih edilir. Hayâlî bir makta beytinde kendisine; düşmanların hasetinden sıkıntı çekmemesini ve sabırlı olmasını söyleyerek Allah’ın, Nemrûd’un ateşini Hz. İbrâhim’e gül bahçesine çevirdiğini hatırlatır:

Reşk-i a‘dâdan Hayâlî çekme mihnet sâbir ol
Eyledi Hak **âteş-i Nemrûdu** gülzâr-ı Halîl (HBD, G. 9/5 (Lâm))

2.3.30.2. Bir Sinek Yüzünden Ölmesi

Rivâyete göre (Pala, 2007) Nemrûd’un burnundan giren bir sinek zamanla beynini kemirmiş ve bundan rahatsız olan Nemrûd etrafı pamukla çevrili bir tokmak ile başını yavaş yavaş tokmaklatırmış. Tokmakçı bir gün pamuğun içine bir gürz koyarak başına vurmuş ve onu öldürmüştü (s. 356). Aşağıdaki beyitte şair bu hadiseye telmih yaparak “Sevgilinin siyah beninin üzüntüsü rakibi öldürürse şaşılmaz çünkü Nemrûd’u da bir sinek öldürdü” der:

Ey Halîlüm gam-ı hâl-i siyehûñ agyârı
Öldürürse n’ola öldürdi çü **Nemrûdı meges** (ED, K1. 220/1)

2.3.31. Ebû Leheb

Hz. Muhammed’in amcası ve Abdülmuttalib’in oğlu olup Peygamber’in en azılı düşmanlarından biriydi. Daha dünyadayken cehenneme gideceği kesinleşmiştir (Şentürk, 2020, c. 4, s. 16-17). Bu yönüyle şiirlerde telmih edilir. İncelenen divanlarda bu konuda 18 beyit bulunduğu tespit edilmiştir.

Kabûlî, ayrılık ateşinin cehennem ateşine benzediğini, bu kıyamet gününe kadar dursa Ebû Leheb’i yakacağını dile getirek onun cehenneme gideceğini anımsatır:

⁹⁵ bk. “2.2.6.1. Ateşe Atılması ve Ateşin Gül Bahçesine Dönmesi”

Misâl-i **nâr-ı cehennemdür** âteş-i hasret
Yakardı **Bû Lehebi** tursa haşre dek bu **leheb** (KD, G. 16/4)

2.3.32. Üveys/Veysel Karânî

Hz. Muhammed zamanında yaşamış ve O'nu hiç görmeden İslâm'ı kabul etmiştir. Üveys, Peygamber sevgisinden dolayı O'nu görmek istemiş ve annesinden izin alarak Medine'ye gittiği halde Peygamber'i yerinde bulamayınca geri dönmüştür. Hz. Muhammed evine dönünce onun kokusunu duymuş ve hırkasının ona verilmesini vasiyet etmiştir (Pala, 2007, s. 474).

İncelenen divanlarda bu konuda telmih tespit edilen 17 beyit bulunmaktadır. Divan şiirinde Veysel Karânî, Hz. Muhammed'e olan sevgisi ve Pergamber'in kendisine hırkasını vermesi yönleriyle telmih edilir. Yahyâ Bey, Muhammed'i sevdiğinden beri aşıkların sultanı olduğunu, bu konuda benzeri olmadığını söyleyerek kendisinin Veysel Karen olduğunu dile getirir:

Sevelden Ahmedi sultân-ı 'uşşâk olduñ ey Yahyâ
Vilâyetde nazîrûñ yok meger **Veysel'i-Karensin** sen (YBD, G. 314/7)

Fuzûlî ise peygamber hırkasının zevkini Veysel Karen'den sor diyerek peygamberin kendisine hırkasını verdiğini hatırlatır:

'Adâlet hilkatinüñ tarzımı ol pâk-tenden sor
Nübüvvet hırkasınuñ zevkını **Veysü'l-Karenden** sor (FD, K. 11/VI/7)

2.3.33. Firdevsî

İran'ın milli destanı *Şehnâme*'nin müellifi olarak bilinen Firdevsî bu ünlü eserin sahibi olması ve şiirdeki mahareti ile divanlarda telmih edilen şahsiyetlerden biridir. Taranan divanlarda 16 beyitte Firdevsî'ye telmih yapıldığı tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitte Âlî, Firdevsî'nin nazım baharını meydana çıkardığı için şahların divan bahçesinin güzel kokulu olduğunu söyleyerek Firdevsî'nin şiirdeki başarısına ve *Şehnâme*'ye telmih yapar:

Bahâr-ı nazmın izhâr itmese **Firdevsî-i Tûsî**
Neden bûyâ olurdu **şehlerüñ gülzâr-ı dîvânı** (GAD, K. 39/39)

2.3.34. Belkıs

Yemen'deki Saba (Sebe) ülkesinin melikesi olarak bilinir. Hz. Süleymân (Şentürk, 2017) onun varlığından Hüdühüd sayesinde haberdar olur ve sabah-akşam güneşe tapan Belkıs ve maiyetindekilere Hüdühüd ile bir mektup göndererek onları imana davet eder. Belkıs önce kendi gelmeye çekinir, elçiler ve hediyeler gönderir. Ancak Hz. Süleymân bunları kabul etmeyerek kendisinin bizzat gelmesini ister (c. 2, s. 176). Divan şiirinde Belkıs; Hüdühüd tarafından bulunması, tahtının getirilmesi, Hz. Süleymân'ın eşi olması gibi konular ile anılır. İncelenen divanlarda bu konuda 14 beyte rastlanmıştır.

2.3.34.1. Hüdühüd Tarafından Bulunması

Kur'ân-ı Kerîm'de Sebe ülkesini ve melikesi Belkıs'ı Hüdühüd'ün bulduğu anlatılır. Hüdühüd, Hz. Süleymân'a Sebe ülkesinden kesin bir bilgi getirdiğini söyleyerek onları bir kadın hükümdarın yönettiğini, kendisine her imkânın verildiğini, muhteşem tahtının olduğunu ancak halkının Allah'ı bırakıp güneşe taptığını iletir. Bunun üzerine Süleyman da, Sebe melikesine Hüdühüd ile bir mektup göndererek onu Hak dinine davet eder (bk. Neml 27/22-28). Aşağıdaki beyitte şair "Sabâ mülkünün Hüdühüd'ü" terkibi ile bu hadiseye işaret eder:

Hüdühüd-i mülk-i Sabâ gibi olup münhî-i râz
Yolunup bülbül ider şevk ile feryâd u figân (CD, K. 6/9)

2.3.34.2. Tahtının Getirilmesi

Belkıs (Şentürk, 2017) henüz Hz. Süleymân'ın huzuruna gelmeden Hz. Süleymân maiyetindekilere Belkıs'ın tahtını kimin getireceğini sorar. Veziri Âsaf derhal Belkıs'ın 'Arş-i Sebâî' isimli tahtını Süleymân'ın sarayına getirir. Tahtını sarayda gören Belkıs bu ihtişamın etkisi ile Hz. Süleymân'ın dinini kabul eder (c. 2, s. 176-177).

Cinânî bu olaya telmihte bulunarak, Belkıs'ın tahtını getirmek gibi bir imkân olmadığı için sevgilinin vuslat kasrına misafir olmayı da kabul ettiğini dile getirir:

Cinânî kasr-ı vasl-ı yâre mihmân olmak olurdu
Velî yok **'arş-ı Belkîs** getürmek gibi imkânı (CD, G. 303/5)

2.3.34.3. Hz. Süleymân ile Evlenmesi

Bütün zenginlik ve ihtişamına rağmen Belkıs'ın, kendisine boyun eğmesinden sonra Süleymân'a eş olduğu rivayet edilir (Şentürk, 2017, c. 2, s. 177). Aşağıdaki beyitte Belkıs'ın devlete gelin geldiği söylenerek Hz. Süleyman ile evlenmesine telmih edilir:

Bakma **'arûs-ı devlete Belkîs** olursa ger
Kalur mı saña ol ki **Süleymân**'a kalmaya (GAD, G. 1329/3)

2.3.35. Hâcû-yı Kirmânî

Hâcû-yı Kirmânî (Tokmak, 1996) 24 Aralık 1290'da Kirman'da doğmuş ve gazel sahasında büyük bir başarı göstermiş bir şairdir. "Gazelde Sa'dî-yi Şîrâzî'nin etkisi altında kalmakla birlikte kendine has özellikler oldukça ağır basar. Nitekim gazeli doruğuna çıkararak Hâfız-ı Şîrâzî bile ondan etkilenmiştir. Bu sebeple Hâcû'nun Sa'dî ile Hâfız arasında bir köprü vazifesi gördüğü kabul edilir." (c. 14, s. 521). Taranan divanlarda bu konuda 13 beyit tespit edilmiştir.

Hâcû'nun Emîr Mübârizüddin adına yazılan bir risalesinde kılıçla kalemin münazarası anlatılır (Tokmak, 1996, c. 14, s. 521). Aşağıdaki beyitte "Hâce-i tîg u kalem" terkibi ile şairin bu eserine telmih yapılır:

Mülk-i nazmundur kalem-rev aña Hakânî benem
Hâce-i tîg u kalem Hâcû-yı Kirmânî benem (GAD, G. 957/1)

2.3.36. Sencer

Büyük Selçuklu devletinin son hükümdarı olan Sencer'in (Pala, 2007) devrinde Selçuklu İmparatorluğu ihtişam dönemini yaşamıştır. İran şairlerinden Enverî onu çok medhettiği için isimleri çoğu zaman birlikte anılır (s. 399). İncelenen divanlarda Sencer ile ilgili 13 beyit tespit edilmiştir.

Rûhî bir kasidesinde Sencer'in Enverî ile olan ilişkisine telmihte bulunarak memduhu zamanın Sencer'i yapanın kendisini tatlı sözlü Enverî yapsa şaşılmayacağını dile getirir:

İden bu devrde sen ser-bülendi **Sencer-i vakt**
'Aceb mi kılsa beni **Enverî-i şehd-makâl** (BRD, K. 5/33)

2.3.37. Bihzâd/Behzâd

Ünlü bir Türk minyatür ressamı olan Bihzâd, Baykara ve Nevâ'î'den teşvik görmüştür (Pala, 2007, s. 72). Ünlü bir resim sanatçısı olması yönüyle şiirlerde telmih edilmiştir. İncelediğimiz divanlarda Bihzâd'a telmih yapılan 11 beyit tespit edilmiştir.

Aşağıdaki beyitte şair bir gül bahçesini rüzgarın çemen üzerine nakşettiği bir tabloya benzeterek bülbülün onu görünce şevkten Bihzâd gibi olabileceğini belirtir:

Bâd *nakş itdi* çemen levhine bir gülşen kim
Şevkden bülbül eger görse olurdu **Bihzâd** (BRD, K. 14/14)

2.3.38. Ebû Cehl

“İslâm öncesi fikir ve görüşlerine itibar edilen bir şahsiyet olması bakımından kendisine ‘bilgelik babası’ anlamında ‘Ebu'l-hakem’ denmesine rağmen kendi sülâlesinden olmayan birinin peygamberliğini kabul edemeyip gurur ve kibrinden Müslümanlara ve Hz. Muhammed'e büyük düşmanlık beslemesi sebebiyle künyesi Ebû Cehl olarak değiştirilmiştir.” (Şentürk, 2020, c. 4, s. 14). Hz. Muhammed'e düşmanlığı yönüyle

şiiirlerde telmih edilen bir kişidir. Taranan divanlarda Ebû Cehl ile ilgili 11 beyit tespit edilmiştir.

Yahyâ Bey, Peygamber'e bağlılığını dile getirmek için Ebû Cehl'e düşman olduğunu belirtir:

Dôstuz 'ârif-i bi'llâha **Ebû Cehle 'adû**
Kimine nûr-ı Muhammed kimine nâruz biz (YBD, G. 182/6)

2.3.39. Enverî

Fars edebiyatının en büyük kaside şairi olan Enverî (Karahan, 1995), edebî sanatları çok iyi kullanabilen ve hayal gücü geniş bir şairdir. "Sultan Sencer'e sunduğu kasidelerdeki mükemmeliyet onun daha gençliğinden itibaren şiir yazdığını göstermektedir. [...] Şiirden çok iyi anlayan Sencer ona aylık bağlamış, şair de kendi ifadesine göre Sencer ölünceye kadar (552/1157) yanından ayrılmamıştır." (c. 11, s. 268). İncelenen divanlarda Enverî'ye telmihte bulunan 11 beyit tespit edilmiştir.

Aşağıdaki beyitte "Enverî can verirsen şiirimi işitsyedi, mezarına nur duası yerine onu koydururdu." diyen Zâtî, Enverî'nin iyi bir şair olmasına telmih yaparak şiirden anladığını, dolayısıyla onun şiirini de mezar taşına koyacak kadar beğenebileceğini dile getirir:

Du'â-yi nûr yerine kodururdu mezârında
Eger kim cân virürken işide idi **Enverî** şi'rüm (ZD1, G. 940/5)

2.3.40. Şeyh-i San'ân

Yemenli olan zatın asıl adı Abdürrezzâktır. Gazalî'nin *Tuhfetü'l-Mülûk* ve Attâr'ın *Mantuku't-Tayr* adlı eserlerinde anlatılan hikayesi şöyledir:

Efsaneye göre Şeyh-i San'ân, Mekke'de 700 veya 400 müridi olan, zühd ve takva sahibi bir şeyhtir. Bir gece rüyasında bir Hristiyan kızı görüp âşık olur. Kızı bulmak için müridleriyle birlikte Rûm (Anadolu) diyarına sefere çıkar. Kız, Rûm

kayseri'nin kızıdır ve onunla evlenmek için bazı şartlar ileri sürer. Bunlar şeyhin kilisede ibâdet etmesi, Kur'ân-ı Kerîm'i yakması, şarap içip zünnâr bağlaması, domuz gütmesi vs. dir. Şeyh hepsini yerine getirir. Ancak kız hâlâ kendisine varmak istememektedir. Bunun üzerine tevbe eden Şeyh-i San'ân Rûm diyarından ayrılır. Şeyh gittikten sonra kız imâna gelir ve Şeyh'i bulmak için peşine düşer. Onu çölde bulur ve huzurunda can verir. Kızı oraya defneden Şeyh-i San'ân, Mekke'ye döner. Kâ'be'yi tavaf edip Allah'a yalvarır. Duâsı kabul olunup o da sevgilisinin ardından can verir. (Pala, 2007, s. 430)

Taranan divanlarda Şeyh-i San'ân ile ilgili telmih içeren 11 beyit tespit edilmiştir. Bağdatlı Rûhî aşağıdaki beyitte aşk şarabının neşesini alanların, San'ân gibi seccade ve tesbihi terk ederek şarap içici olduklarını dile getirerek Şeyh San'ân'ın hikayesine telmihte bulunur:

Bâde-i 'aşkuñ alanlar neş'esin **San'ân-misâl**
Terk idüp seccâde vü tesbîhi mey-nûş oldılar (BRD, G. 216/5)

2.3.41. Âzer

Hız. İbrâhim'in babasının adıdır. Put yapıp satarak geçinmesi şiirlerde telmih konusu olmuştur. Taradığımız divanlarda Âzer'e telmih yapılan 10 beyte rastlanmıştır. Zâtî, söz sanemlerini düzmekte Âzer'in eli olduğunu ve Âzer onun sözlerini görse hasetten yanacağını söyleyerek onun put yapmasına telmihte bulunur:

Görse sözüme hased odına yana **Âzer'i**
 Düzmekte söz **sanemlerini dest-i Âzer'em** (ZD, K. 70/4)

2.3.42. Câlînûs

Eski Yunanların en büyük hekimlerinden biri olan ve Bokrat gibi hekimlikteki mahareti ile anılan Câlînûs, tıp üzerine yazdığı eserlerin Arapçaya çevrilmesi ile İslâm dünyasını çok etkilemiştir (Pala, 2007, s. 82). İncelenen divanlarda Câlînûs ile ilgili 10 beyit tespit edilmiştir. Şiirlerde genellikle hekimliğine telmih yapılarak ismi zikredilir.

Aşağıdaki beyitte Muhibbî, tabibe seslenerek aşığın nabzından elini çekmesini, onun derdini bilmediğini ve Câlînnûs'a bile sorsalar bu derdin dermansız olduğunu dile getirir:

Nabz-ı 'âşıkdan elüñ çek bilemezsin iy **tabîb**
Bî-devâ derddür gerekse anı **Câlînnûs**'a sor (MD, 438/3)

2.3.43. Ali Şîr Nevâî

Soy olarak bir Uygur kabilesine mensup olan Ali Şîr Nevâî (Kut, 1989) 1441 yılında Herat'ta dünyaya gelmiştir. Klasik Çağatay edebiyatının, etkileri Osmanlı edebiyatı sahasında da devam eden, en büyük şairi ve devlet adamıdır. Manzum ve mensur eserleri ile yalnızca Çağatay edebiyatının değil tüm Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Nevâî'nin Orta Asya Türk dilinin ve edebiyatının gelişmesinde büyük bir etkisi olduğu için Çağatayca "Nevâî dili" olarak anılmıştır. Eserleri Türkistan dışında Anadolu ve Âzerî sahalarında da takip edilen Ali Şîr Nevâî, Osmanlı şairleri tarafından üstat olarak kabul edilmiş ve şiirlerine 15. yüzyıldan itibaren nazîreler yazılmıştır (c. 2, s. 449-450). Divan şiirinde Nevâyî ismi, Câmî⁹⁶'den etkilenmesi ve kendinden sonraki şairleri etkilemesi bakımından önemlidir. Taradığımız divanlarda Nevâî'ye telmih yapılan 10 beyit tespit edilmiştir.

2.3.43.1. Kendinden Sonraki Şairleri Etkilemesi

Nevâî, Türk edebiyatını derinden etkileyen şiirleri ile divan şairlerinin kıyas merciinde bulunan bir şair olmuştur. Pek çok şair onun tarzını takip ederek şiirde söz sahibi olmuştu. Kendinden sonraki şairleri etkilemesi yönüyle şiirlerde telmih edilir. Hayâlî, kendi sözünün daha önce eşi benzeri olmadığını, Horasan ehlinin bunu Nevâyî tarzı sanmamasını söyler ve Nevâyî'nin etkileyici tarzına işaret ederek kendisinin etkilenmediğini, özgün bir şiir söylediğini ifade eder:

⁹⁶ bk. "2.3.9. Câmî"

Sözü rengîn edâ etmek Hayâlî ihtirâ'ıdır
Horasan ehli sanmasın bunu **tarz-ı Nevâî**'dür (HBD, G. 38/5 (Râ'))

2.3.43.2. Câmî'den Etkilenmesi

Ali Şîr Nevâî'de İran'ın büyük mutasavvıflarından Abdurrahman-ı Câmî'nin büyük etkisi olmuştur. Ona olan hayranlığı ve fikirlerine duyduğu saygı sebebiyle Câmî'nin mensup olduğu Nakşibendiyye tarikatına girmiştir (Kut, 1989, c. 2, s. 449-450). Eserlerinde de bu etkinin izleri görülmektedir. Bu sebeple divan şairleri Nevâî ile Câmî isimlerini birlikte anarak onların arasındaki bu ilişkiye işaret eder. Aşağıdaki beyitte Zâtî şiiir kadehinin belagat şarabı ile ağzına kadar dolu olduğunu ve onu görenlerin Nevâî'nin şiiiri sandıklarını dile getirerek şiiirlerinin ne kadar güzel olduğunu ima eder. “Câmî” kelimesinin Arap harfleri ile yazılışı (جامى) “Câmî” kelimesi ile aynı olduğundan şair bu kelimeyi bilinçli olarak seçerek Nevâî'nin Câmî'den etkilenmesine telmih yapar:

Belagat badesi ile pür leb-â-leb şî'rümün **câmî**
Görenler Zâtî'yâ anı sanur **nazm-ı Nevâî**dir (ZD1, G. 484/5)

2.3.44. Ashâb-ı Kehf

Kur'ân-ı Kerim'de anlatılan (Ayan Nizam, 2013) bir kıssa olan *Ashâb-ı Kehf* hikâyesi İslâm kültüründe önemli bir yere sahip olmakla birlikte “Yedi Uyurlar” olarak Hristiyan kaynaklarında da bulunmaktadır. Greko-Romen ve Yahudi kaynaklarında da “uzun uyuma” motifi etrafında şekillenen hikâyeler yer almaktadır (s. 496). Bu kıssanın anlatıldığı *Kur'ân-ı Kerim*'in on sekizinci sûresine, “Kehf” adı verilmiştir. Sûrenin 9-26. ayetlerinde anlatılan kıssaya göre; “putperest bir kavmin içinde Allah'ın varlığına ve birliğine inanan birkaç genç bu inançlarını açıkça dile getirip putperestliğe karşı çıkmış, taşlanarak öldürülmekten veya zorla din değiştirmekten kurtulmak için mağaraya sığınmışlardır. Yanlarındaki köpekleriyle birlikte orada derin bir uykuya dalan gençler muhtemelen 309 yıl sonra uyanmışlardır.” (Ersöz, 1991, c. 3, s. 466). Mağarada uyumaları ve Kıtmir isimli köpek ile bu hadise beyitlerde telmih edilir. İncelediğimiz divanlarda Ashâb-ı Kehf ile ilgili telmih içeren 9 beyit tespit edilmiştir.

2.3.44.1. Mağarada Uyumaları

“Mağara arkadaşları” anlamında gelen *Ashâb-ı Kehf*’in hikayesi kısaca şöyledir:

İnsanları puta tapmaya zorlayan zalim bir krala bir kaç genç karşı çıkar ve kralın emrini dinlemezler. Fakat kralın da kendilerine kötü davranacağını bildiklerinden kaçarlar ve bir mağaraya sığınır. Allah, o gençleri mağarada tam 309 yıl uyutur. Uyanan gençler ne kadar uyudukaları hususunda konuşurlar. Ve ancak bir gün veya daha fazla kaldıklarını söylerler. Allah daha iyi bilir diyen bir genç, içlerinden birinin şehre giderek, yiyecek almasını teklif eder. Elinde gümüş bir parayla bu genç şehre gider, fakat her taraf değişmiştir. Genç, hayretler içinde kalır. Alış-veriş yapmak için parayı uzatınca, tüccar bu paranın çok eski bir para olduğunu anlar ve hemen şehrin valisine haber verir. Esasen mü’min bir kişi olan Vali genci çağırır. Genç, başlarından geçeni anlatır. Hep beraber mağaraya giderler. Genç, önce içeriye girer ve tekrar arkadaşlarıyla beraber uykuya dalarlar. Halk da onların bulunduğu mağaranın civarına bir mescid yapar. (Canım, 2018, s. 243)

Aşağıdaki beyitte şair, mağarayı sevgilinin çene çukuruna teşbih ederek bu kıssaya telmihte bulunur ve Ashab-ı Kehf olarak anılan kişilerin, sevgilinin çene çukurunda rahat uykuya varan gönüller olabileceğini söyler:

‘Aceb **Ashâb-ı Kehf** andukları ehl-i tevârîhün
Zenahdânunda hâb-ı râhata varan gönüller mi (HZD, G. 473/3)

Âlî ise, gam köşesinde yıllarca yatıp safa mevkiine geldiğini ve bu sebeple Ashab-ı Kehf’e mağara arkadaşı olduğunu belirtirek kıssaya telmih yapar:

Meger **Ashâb-ı Kehf**’e **yâr-ı gâr** olduk biz ey ‘Âlî
Safâ sadrına künc-i gamda yıllar ki **yatup geldük** (GAD, G. 707/5)

2.3.44.2. Kıtımir İsimli Köpeğin Yanlarından Ayrılmaması

Kaynaklarda (Ayan Nizam, 2013) Kıtımir isimli köpeğin, Ashâb-ı Kehf’in yanından ayrılmayarak onları korumak için kapıda beklemesi ve Ashâb-ı Kehf gibi onun da uyutulup yeniden diriltilmesinden dolayı cennete girecek hayvanlardan biri olduğuna inanılmaktadır. Bu köpekle ilgili bilgilerin tamamının “İsrailiyyat” kaynaklı olduğu düşünülmektedir (s. 493).

Emrî; akıl, can ve gönlünün bela mağarasında uykuda olduklarını, nefsinin de Kıtmîr gibi onların ardından gittiğini ifade ederek kıssaya ve köpeğe telmih yapar:

‘Akl u cân u dil belâ gârında san **ashâb-ı Kehf**
Nefs-i Emrî anlaruñ ardıncadır **kıtmîr**-veş (ED, G. 223/5)

Âlî, Ashâb-ı Kehf’in yanında bekleyen Kıtmîr’e telmih yapar ve bu kıssa meşhur olmadan önce kendisinin, sevgilinin mahallesinin köpekleri ile aynı çanaktan beslendiğini söyleyerek aşkının ne kadar eski olduğunu anlatır:

‘Âlî kilâb-ı kûyuñ ile hem-sifâl idi
Kıtmîr-i Ehl-i Kehf dahı ululanmadın (G.Âlî, G. 1140/5)

2.3.45. Leclâc

Satranç oyununun mucidi olarak tanınan Leclâc (Pala, 2007), aslında ustası Dahir b. Sısa’nın icat ettiği bu oyunu İran’a getirip yaymıştır. Bu nedenle İran’da da gelişen satrancın Leclâc tarafından icad edildiği sanılır (s. 286). Taranan divanlarda Leclâc’a telmih yapılan 9 beyte rastlanmıştır. Genellikle satranç terimleri ile birlikte ismi anılır.

Emrî’nin beytinde Emrî kendisine hitaben “Leclâc bile olsan o kutlu şah seni bir oyun ile mat eder.” diyerek Leclâc’ın satrançın kurucusu olmasına telmihte bulunur ve onun bile bu oyunda mat olacağını ifade eder:

Gerek **Leclâc** ol ey Emrî ider mat
Seni bir lu‘b ile ol şâh-ı Ferruh (ED, G. 68/7)

2.3.46. Aristo

İlkçağ Yunan filozoflarından biri olan Aristo (Şentürk, 2016) İslâm felsefesinin kurulmasında da büyük etkisi olması yönüyle Arap, İran ve Türk edebiyatlarında büyük bir bilgin ve hikmet sahibi bir kişi olarak sembol haline gelmiştir (c. 1, s. 348). “Eskiçağ Yunan ilmi ve felsefesi ulaşabileceği en yüksek noktaya Aristo ile ulaşmıştır. Aristo

keskin zekâsı, tecrübeci ve eleştirci karakteriyle çağının bilinen bütün ilimlerini sistematize etti. Başta mantık olmak üzere birçok ilmin kurucusu sayılan Aristo felsefenin bütün disiplinleriyle ilgilendi ve geriye yüze yakın eser bıraktı.” (Kaya, 1991, c. 3, s. 375). İskender’e akıl hocalığı yapan ve aynı zamanda bir hekim gibi görülen Aristo, bilgi ve hikmet sahibi olmasının yanında bu yönleri ile de telmih edilir. İncelenen divanlarda Aristo ile ilgili 8 beyit tespit edilmiştir.

2.3.46.1. Bilgi ve Hikmet Sahibi Olması

Büyük bir bilgin ve hikmet sahibi biri olarak tanınan Aristo, daha çok övgü konulu şiirlerde bir mertebe olarak anılır ve memduh onunla eşit ya da ondan üstün görülür. Böylece Aristo’nun bilgi ve hikmet sahibi oluşuna telmih edilir. Şiirlerde *hikmet* kelimesiyle birlikte *re’y* kelimesi de Aristo ile birlikte kullanılır. “Hüküm ve fikir anlamına gelen bu kelime önemli bir bilgi birikimi sonucu oluştuğundan, Aristo engin bilgisiyle doğru hüküm verebilmenin sembolü hâline gelmiştir.” (Şentürk, 2016, c. 1, s. 348).

Aşağıdaki beyitte şair, memduhu zamanın Aristo’su olarak tanımlar ve memleket düzeninin baştan ayağa onun fikirleri sayesinde sağlam olduğunu dile getirir:

Nizâm-ı memleket ser-tâ-kadem **re’yüñle** muhkemdür
Meger kim tâcdârâ sen **Aristo-yı zemân** oldun (GAD, K. 75/2)

2.3.46.2. İskender’in Akıl Hocası Olması

Aristo’nun en önemli özelliklerinden biri de İskender’e⁹⁷ eğitim vermesidir (Onay, 2007, s. 37). Şiirlerde Aristo isminin genellikle İskender ile birlikte yer alması bu sebeptedir. Fuzûlî de bir kasidesinde memduhu övmek için “Eğer sen İskender hükümdarlığının bir emiri olsaydın, Aristo hikmet vadisinde şöhret bulmazdı.” diyerek Aristo’nun İskender’e akıl hocalığı yapmasına telmihte bulunur:

⁹⁷ bk. “2.1.5. İskender”

Ger sen olsayduñ **emîr-i şevket-i İskenderî**
Vâdî-i hikmette bulmazdı **Aristô** iştiyhâr (FD, K. 37/15)

2.3.46.3. Hekimliği

Aristo (Şentürk, 2016) aslında bir hekim değildir ancak eski metinlerde meşhur bir hekim olarak anılır. Bütün bilgi ve şöhretine rağmen aşk derdine bir çare bulamamıştır (c. 1, s. 348). Aşağıdaki beyitte şair bu durumu dile getirerek Aristo'nun hekimliğine atıfta bulunur:

Marîz-i 'aşk-ı nigârûñ nigâradan gayrı
'İlâcını ne **Aristo** ider ne Calinus (BRD, G. 531/6)

2.3.47. Bâyezîd-i Bestâmî

İlk büyük mutasavvıflardan olan Bâyezîd (Canım, 2018), İran'ın Bistâm kasabasında doğmuştur. *Sultânü'l-ârifîn, Pîr-i Bistâm* olarak da anılır. İmam Ca'fer-i Sâdık tarafından yetiştirilerek tasavvufta yükselmiştir. Yazılı bir eseri bulunmasa da mecmualarda kayıtlı şathiyeleri mevcuttur (s. 246). Taradığımız divanlarda Bâyezîd-i Bestâmî ile ilgili telmih içeren 8 beyte rastlanmıştır.

Aşağıdaki beyitte tasavvufun öncülerinden biri olması sebebiyle telmih edilmektedir:

Yir yok fakîre 'ilm ile 'asruñ vahîdi ol
Dehrûñ gerek Cüneydi gerek **Bâyezîdi** ol (KD, M. (TcB) 14/V/2)

2.3.48. Eflâtun

Platon olarak bilinen ilkçağ Yunan filozoflarından Eflâtun da Aristo gibi İslâm felsefesine etki eden önemli isimlerden biridir. Bilgi ve hikmet sahibi olan (Canım, 2018) Eflâtun, ilm-i simya ile birlikte birtakım gizli ilimlere vakıf olduğuna inanılırdı. Divan şiirinde akıl, re'y ve iyi tedbir sembolü olarak zikredilen (s. 265) Eflâtun, birçok şeyi bilmesi ve hikmet sahibi olması yönleriyle telmih edilir. İncelenen divanlarda Eflâtun ile ilgili 8 beyit tespit edilmiştir.

Aşağıdaki beyitte şair, divan şiirinde sevgilinin -küçüklüğü ve inceliği dolayısıyla yok gibi görülen- ağzının ve belininin sırrını öğrendiğini dile getirir ve bu hikmetin Eflâtun'dan miras kaldığını söyleyerek onun büyük bir bilgin olmasına işaret eder:

Dehânunla miyânun sırrını ma'lûm idinmişdür
Ziyâ'îye bu **hikmet** kaldı **Eflâtûndan** mîrâs (HZD, G. 42/5)

2.3.49. Hâbil ve Kâbil

İlk insan olan Hz. Âdem ile Havvâ'nın ilk iki oğlunun adıdır. Kâbil'in kardeşi Hâbil'i bir kıskançlık sonucu öldürmesi sebebiyle şiirlerde anılırlar. Bu hadise *Kur'ân-ı Kerîm*'de isim verilmeden şöyle nakledilir:

Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, diğerine, "Andolsun seni öldüreceğim!" dedi. O da dedi ki: "Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder. Andolsun ki sen öldürmek için bana el uzatsan bile, ben öldürmek için sana elimi kaldıracağım değilim! Zira ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben diliyorum ki sen hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenesin, cehennemliklerden olasın! Zalimlerin cezası işte budur." Sonunda içindeki duygular onu kardeşini öldürmeye itti; onu öldürdü ve böylece hüsrana uğrayanlardan oldu. Ardından Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. "Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim?" dedi, ettiğine de pişman oldu. (Mâide 5/27-31)

İlk cinayet ve kardeş katli olması yönleriyle bu hikaye divan şiirinde telmih edilir. İncelediğimiz divanlarda bu konuda telmih içeren beyit sayısı 7'dir.

Muhibbî, Kâbil'in Hâbil'e nasıl kıydığını misal vererek kimseden vefa ummamak gerektiğini söyler:

Muhibbî umma bir kesden vefâ sen
Niçe **kıydı** gör-â **Hâbil'e Kâbil** (MD, 1971/7)

Fuzûlî ise gözünün kan dökmekteki maharetini Kâbil'in soyundan gelmesine ve sevgilinin gamzesi gibi bir üstadı olmasına bağlayarak bu olaya telmihte bulunur:

N'ola **kan tökmekde** mâhir olsa çeşmüm merdümü
Nutfe-i Kâbil-durur gamzeñ gibi üstâdı var (FD, G. 88/2)

2.3.50. Havvâ

Allah, Hz. Âdem'i yarattıktan sonra kaburga kemiğinden ona eş olarak Havva'yı yaratmıştır (Pala, 2007, s. 199). Taradığımız divanlarda Havvâ'ya telmih yapılan 7 beyit tespit edilmiştir. İsmi genellikle Hz. Âdem ile birlikte anılır.

Fuzûlî tevhidinde, Allah'ın henüz Âdem'e Havvâ'yı eş kılmadan önce bütün insanların rızkını paylaştırdığını ifade ederek onun Âdem'den sonra yaratılmasına telmihte bulunur:

Hisâb-i rızkını itmiş temâmî-i beşerüñ
 Henüz **Âdeme peyvend kılmadın Havvâ** (FD, K. 1/61)

2.3.51. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî

Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya gelen (Öngören, 2004) Mevlânâ, doğduğu şehre nisbetle “Belhî” ya da hayatını geçirdiği Anadolu'ya nisbetle “Rûmî, Mevlânâ-i Rûm, Mevlânâ-i Rûmî” ve müderrisliği sebebiyle “Molla Hünkâr, Mollâ-yı Rûm” gibi çeşitli unvanlarla anılmaktadır. 13. yüzyılın ortalarında yaşamış büyük bir mutasavvıf, şair ve İslâm düşünürüdür (c. 29, s. 441). Mevlânâ (Horata, 2018) şairliğinden dolayı şiir “sünnet-i seniyye-i Mevlevîyye” olarak kabul edilmiş ve Mevlevilik tarikatında *Mesnevî* okuma ve okutma geleneği sebebiyle Mevleviler şairliğe yönelmiştir. Bu nedenle Mevlevihanelerin klasik edebiyatın gelişmesi noktasında önemli bir rolü olmuştur (s. 461). Mevlevilik tarikatının kurucusu olup en ünlü eseri *Mesnevî* olan Mevlânâ, divan şiirinde bu yönleri ile telmih edilir. Taranan divanlarda Mevlânâ ile ilgili telmih içeren 6 beyit tespit edilmiştir.

2.3.51.1. Mevleviliğin Kurucusu Olması

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (Pala, 2007) tarafından kurulan ve vefatından sonra oğlu Sultan Veled tarafından idare edilen bir tarikat olan Mevlevîlik'in merkezi Konya'dır. Tarikatın en bilinen özelliklerinden biri semâ isimli Mevlevî ayinidir (s. 312). Tarikat mensuplarının dönerek yaptıkları bu ayin şiirlere yansıyan hususlardan biridir. Bâkî aşağıdaki beyitte Mevlevî ayinini aşk arsası olarak betimler ve yoldaşlarının durmadan Mevlânâ'nın üstüne doğru döndüklerini söyleyerek onun Mevlevî tarikatının kurucusu olmasına telmih yapar:

'Arşa-i 'aşkda gör **Hazret-i Mevlânâyı**
Turmayup dahı **döner** üstine yoldaşları (BD, G. 483/2)

2.3.51.2. *Mesnevî* Adlı Eseri

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin altı cilt (defter) ve yaklaşık 25.700 beyitten meydana gelen Farsça *Mesnevî*'si, onun tasavvuf anlayışını içeren İslâm kültürünün en önemli eserlerinden biridir. *Mesnevî*, "Bişnev ez ney çün hikâyet mîkuned"⁹⁸ mısraıyla başlar:

Mevlânâ, *Meşnevî*'nin "bişnev" (dinle) hitabıyla başlayan ilk on sekiz beytinde varlığın zuhuru konusunu işleyerek klasik tasavvufî mesnevi geleneğini takip eder. Şârihler "bişnev" kelimesindeki "be" harfinin öncelikle besmeleye ve varlığın zuhurunun başladığı hakikat-i Muhammediyye mertebesine işaret ettiğini, zuhur eden ilâhî hakikatlerin daha çok işitmekle elde edileceğini, *Meşnevî*'de ayrıntılı biçimde anlatılan tasavvufî düşüncenin ilk on sekiz beyitte özet olarak ifade edildiğini belirtirler. Bu beyitlerde hakikat-i Muhammediyye mertebesinden başlayıp bütün vücud mertebelerinden geçerek insân-ı kâmilde son bulan vücudun zuhuru keyfiyeti mecazi bir dille anlatılmıştır. Konu vücudun aslında bir olduğuna, onun da Hakk'ın varlığından ibaret bulunduğu düşüncesine dayanmaktadır (VI, beyit 3773-3775). Hakk'ın vücudu isim, sıfat ve fiilleri vasıtasıyla mertebeler halinde zuhur eder; zuhur süreci insân-ı kâmil mertebesinde kemale ulaşır. İnsân-ı kâmil mutlak anlamda birdir ve o da Hz. Muhammed'dir. Diğer peygamberler ve velîler dereceleri ne olursa olsun ona niyâbeten insân-ı kâmidir. Mevlânâ bu düşüncesini ney (insân-ı kâmil) ve neyistan (kamışlık) mecazlarına dayanarak anlatır. (Ceyhan, 2004, c. 29, s. 328)

⁹⁸ "Bişnev ez ney çün hikâyet mî küned /Ez cüdâyihâ şikâyet mî küned" diye şöhret kazanan ve yayımlanan bu beytin yazma ve eski nushalara muvâfık şekli şöyledir: "Bişnev in ney çün şikâyet mî küned, Ez cüdâyihâ hikâyet mî küned." (Şu ney'in nasıl şikâyet etmekte olduğunu dinle. Onun nevâsı ayrılık hikâyesidir.) (bk. semazen.net)

Divan şiirinde ney motifi ile Mevlânâ'nın bu eserine telmih yapılır. Rûhî'nin belirttiği gibi, Ezel bezminin neyi ufuklara bir nağme saldı ve Hazret-i Mevlânâ bu nağmeyi anladı:

Saldı bir zezzeme âfâka⁹⁹ **ney-i bezm-i ezel**
Kıldı ol zezzemei **Hazret-i Mevlânâ** fehm (BRD, G.812/3)

Nev'î, neyin vahdet kitabını okumaya elifden başladığını ve Mevlânâ'nın ilminin sembolünü ezber okuyacağını söyleyerek Mesnevî'nin ilk beytine telmihte bulunur:

Elifden başlamış gerçi henüz vahdet kitabın **nây**
Okur ezber **rumûz-ı 'ilm-i Mevlânâ'** yı söyletsen (ND, G. 240/3)

2.3.52. Cüneyd-i Bağdâdî

İlk dönem sufilerinin en güçlü temsilcilerinden biri olan (Pala, 2007) Cüneyd-i Bağdâdî, Bağdat'ta doğmuş ve bu çevrede yaşamıştır. Yaşadığı asrın kutbu olmuş ve şiirlerde de bu üstünlüğü ile anılmıştır (s. 94). İncelediğimiz divanlarda Cüneyd-i Bağdâdî ile ilgili telmih içeren beyit sayısı 5 olarak tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitte de Bâyezîd ile birlikte ismi onun Bağdat'taki mertebesine gönderme yapılmıştır:

Kul olmayan gam-ı 'ışka velâyet şâhı olmazmış
Gerek **Bagdâd** şehrinde **Cüneyd** ü Bâyezîd olsun (UD, G. 102/4)

2.3.53. Emîr Hüsrev-i Dihlevî

13-14. yüzyıllarda Hindistan'da yaşamış Türk asıllı şair, tarihçi ve mutasavvıf olan Emîr Hüsrev'in; "Türkçe, Arapça ve Farsça'nın yanı sıra Hint dili ve edebiyatını da çok iyi bilmesi şöhretini daha da yaygınlaştırmıştır. Hâkânî-yi Şîrvânî'nin kasidelerinden Nizâmî-i Gencevî'nin hamsesine kadar Fars edebiyatındaki bütün gelişmiş şiir türlerinde eser veren Emîr Hüsrev, Hindistan'da o zamana kadar az kullanılan gazel

⁹⁹ Divanda "âfâkâ" şeklinde transkribe edilen kelimedede metin tamiri yapılmıştır.

türünün gelişmesine de katkıda bulunmuştur.” (Kurtuluş, 1995, c. 11, s. 135). Divan şiirinde Dihlevî, şairliği ve eserleri ile hatırlatılır. Taradığımız divanlarda Dihlevî’ye telmih yapılan 5 beyte rastlanmıştır.

2.3.53.1. Şairliği

Hindistan’da gazel türünün gelişmesine katkıda bulunan Dihlevî’nin en önemli özelliklerinden biri tarihî olayları mesnevi tarzında kaleme almasıdır (Kurtuluş, 1995, c. 11, s. 135). Hamse sahibi olan Emîr Hüsrev-i Dihlevî’nin şiirine beyitlerde atıf yapılır:

Yanuma geldi sehergeh çünkü dehrûn husrevi
Bülbül âgâz itdi aña karşı **şi‘r-i Dehlevî** (MD, 3213/1)

2.3.53.2. *Matla ‘u’l-Envâr* İsimli Eseri

Dihlevî’nin Nizâmî-i Gencevî’ye nazire olarak kaleme aldığı hamsesinin içinde *Matla ‘u’l-Envâr* isimli bir mesnevisi bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte şairin bu eserine telmih edilerek “Mahzen-i Esrâr” gonca, “Matla-ı Envâr” gül olduğundan beri gül bahçesinde her varağın ince bir mana taşıdığı söylenir:

Her varak bir nüktedür gülşende fehm et olalı
Mahzen-i Esrâr gonca **Matla‘-ı Envâr** gül (HBD, K. 12/6)

2.3.54. Hâmân

Kur‘ân-ı Kerîm’de ismi geçen¹⁰⁰ Hâmân, Hz. Mûsâ döneminde Firavun’un veziri ya da sarayında yetkili biri olarak bilinir. Kaynaklarda, Firavun’u İsrailoğullarına ve Hz. Mûsâ’ya karşı sürekli tahrik eden ve onun imana gelmesini engelleyen kişi olarak anılır (Canım, 2018, s. 277). İncelenen divanlarda Hâmân ile ilgili 5 beyitte telmih bulunduğu tespit edilmiştir.

¹⁰⁰ bk. Kasas 28/6, 8, 38; Ankebût 29/39; Gâfir 40/24, 36.

2.3.54.1. Firavun’la Birlikte Hz. Mûsâ’ya Yenilmesi

Hız. Mûsâ, esasıyla Kızıldeniz’i yardığında Firavun ve orduları içine girip geçmeye çalışırken yolların kapanmasıyla denize gark olmuşlardır.¹⁰¹ Hâmân da Firavun’un yanında olduğı için o da gark olanlar arasındadır. Bu sebeple şiirlerde ismi Firavun ile birlikte anılır. Bâkî, bir kasidesinde bu hadiseye telmihte bulunarak Firavun ve Hâmân’ı yokluk deryasına gark eyleyen Allah’ın, memduhun düşmanını bela girdabına salmasını ve görünmez kılmasını temenni eder:

Belâ gird-âbına salsun ‘adûnî nâ-bedîd itsün
Fenâ **deryâsına gark** eyleyen Fir’avn u **Hâmânı** (BD, K. 14/36)

2.3.54.2. Firavun için Büyük Bir Kule Yaptırması

bk. “2.3.18.3. İlahlık İddiasında Bulunarak Büyük Bir Kule Yaptırması”

2.3.55. Tuğrul Tigin

Selçuklu İmparatorluğunun kurucusu Selçuk Bey’in oğlu olan Tuğrul Tigin (Pala, 2007); cesareti, büyük kumandanlık yeteneğı ve zekası ile ünlüdür. 25 yıl hükümdarlık yaparak Büyük Selçuklu devletinin temellerini atmıştır (s. 460-461). Taradığımız divanlarda Tuğrul Tigin hakkında 5 beyitte telmih yapıldığı tespit edilmiştir.

Hayâlî aşağıdaki beyitte onun ismini Sencer ile birlikte kullanarak “Bu yüce zümre ve eşsiz kavim olmasaydı Sencer ve Tuğrul’un ismi dilde anılmazdı.” diyen şair, iki ismin Büyük Selçuklu devletinde hükümdar olmalarına telmihte bulunur:

Olmasa bu zümre-i ‘âlî bu kavm-ı bî-bedel
Dilde yâd olmazdı nâm-ı Sencer ü **Tuğrul**¹⁰² **Tigin** (HBD, K. 23/32)

¹⁰¹ bk. “2.2.5.4. Asa ile Vurunca Denizin Yarılması”; “2.3.18.2. Askerleriyle Birlikte Kızıldeniz’de Helak Olması”

¹⁰² Divanda “Sencer-ü-Tuğrul” şeklinde transkribe edilen kısımda metin tamiri yapılmıştır.

2.3.56. Battal Gâzi

Yedinci yüzyılda yaşamış ve Anadolu'da Bizansa karşı yaptığı savaşlardaki yiğitlikleri ile ünlü olan Emevî kahramanı Abdullah b. Amr'ın lakabı olmakla birlikte yine Bizans'a karşı savaşan Arap beyi Battal ile hikayeleri birbirine karışmıştır (Pala, 2007, s. 59). İncelediğimiz divanlarda Battal Gâzi ile ilgili telmih içeren 4 beyte rastlanmıştır.

2.3.56.1. Aşkar İsimli Atı

Battal Gâzi'nin Aşkar Devzâde isimli çok maharetli bir ata sahip olduğu bilinir ve şiirlerde çoğunlukla övülen kişinin atı için kullanılır (Pala, 2007, s. 39). Aşağıdaki beyitte ise alev, Aşkar yaradılışlı bir ata benzetilerek onun hızlı ve maharetli bir at olmasına telmih edilir:

Koşdukça niçe düldül-i 'Aşkar-nijâdla
Salsa şerârî tâ küre-i nâra dek 'alev (GAD, K1. 64/3)

2.3.56.2. Battalnâme

Battalnâme yahud Battal Gazi Destanı ismi ile bilinen battalnamelerde Seyyid Battal Gazi'nin olağanüstü kahramanlıkları anlatılır (Pala, 2007, s. 59). Battal Gazi kahraman bir kişilik olarak şiirlerde anılır, bununla birlikte onun hikayesine de vurgu yapılarak Battalnamelere telmih yapılır. Aşağıdaki beyitte Seyyid Gâzi'nin hikâyesi battal (geniş) olduğu söylenerek battalnamelere telmih yapılır:

Şu denlü kıssa-i rezmüñi zikr eder râvî
Ki Seyyid Gâzinüñ oldu hikâyeti battal (HBD, K. 9/10)

2.3.57. Bukrat

Tıp ilminin kurucusu sayılan ilkçağın en ünlü hekimi Hipokrat'ın İslâm dünyasındaki ismidir. Çağının tıp bilgilerini bütünüyle kavramakla birlikte bunları tatbik etme ve öğretmede de usta bir isim olan Bukrat'ın eserlerinin çoğu Süryanice ve Arapçaya

çevrilmiştir (Canım, 2018, s. 254). Divan şiirinde tıp ilminin temsilcisi ve hekimliğin sembolü olarak anılan Bukrat bu yönleriyle telmih edilir. Taradığımız divanlarda Bukrat'a telmih yapılan 4 beyit tespit edilmiştir.

Fuzûlî, hastalara şarap şurubu içirmeyi çok kez denediğini ve bunu hem Hipokrat'ın hem Lokman'ın yapmayacağını söylediği beyitte; kastedilen aşk hastalığına düşmüş olanlardır ve onların ilacı şaraptır. Şair, Bukrat'ın iyi bir hekim olmasına telmihte bulunarak bu hastalığa onun bile çare bulamayacağını ima eder:

Şerbet-i bâde ilen çok sınıdum hastelere
Eylar anı ki ne **Bukrât** ü ne Lokmân eyler (FD, K. 25/11)

2.3.58. Circîs/Cercîs/Corcîs

Cercîs ve *Corcîs* şeklinde de anılan Circîs, Müslümanlar tarafından peygamber ya da sâlih bir kişi, Hristiyanlar tarafından ise St. George diye bilinen azîz olarak kabul edilir (Tümer, 1993, c. 8, s. 26). Hz. 'Îsâ'dan yaklaşık üç yüz yıl sonra yaşayan ve onun dinine inanan Circîs, ticaretle uğraşır, şehirden şehire dolaşır ve kazancını yoksullara dağıtırmış. Bazı rivayete göre üç, bazılarına göre yetmiş defa ölüp dirilmiştir (Canım, 2018, s. 257-258). Circîs, divan şiirinde ölüp tekrar dirilmesi özelliği ile telmih edilir. Taradığımız divanlarda bu konuda 4 beyitte telmih yapıldığı tespit edilmiştir.

Zâtî, "Ey put gibi güzel, Circîs sıfatlı Zâtî'yi nice kez öldürsen de o ölür dirilir, senin aşkını elden bırakmaz" diyerek kendisini Circîs'e benzetir ve kaç kere ölürse tekrar dirilip aşkını elden bırakmayacağını dile getirir:

Öldürürsen nice kez Zâtî'yi **Corcîs-sıfat**
Komaz elden sanemâ 'ışkını **ölür dirilür** (ZD1, G. 198/5)

2.3.59. İbn Sînâ

Ortaçağ tıbbının önemli temsilcisi ve "İslâm Meşşâî okulunun en büyük sistemci filozofu" olan İbn Sînâ (Alper, 1999, c. 20, s. 319) divan şiirinde genellikle

hekimlikteki ünü ve bu alandaki meşhur eserleri ile anılmaktadır. Taradığımız divanlarda İbn Sînâ ile ilgili 4 beyitte telmih yapıldığı tespit edilmiştir.

Cinânî bir kasidesinde memduhu yüceltmek için onun kanun gibi olan sözlerinin İbn-i Sînâ'ya şifa bahşedici olduğunu söyleyerek İbn Sînâ'nın hekimliği ile *el-Kânûn fi't-Tıb* ve *eş-Şifâ* isimli iki eserine telmih yapar:

Şifâ-bahş oldı **kânûn**-ı kelâmuñ **İbn-i Sînâ**ya
Edâ-yı mantıkuñ lâl eyledi hikmetde Lokmânı (CD, K. 13/24)

2.3.60. Hüseyin Baykara

Timurleng sülalesinden (Onay, 2007) Mirzâ Mansûr'un oğlu olan Hüseyin Baykara, Herat'ta hükümdarlık yapmış âlim, âdil ve şair bir kişidir (s. 63). Aynı zamanda cesaretli bir savaşçı olan Hüseyin Baykara hükümdarlığı döneminde Horasan çevresinde otuz yedi sene parlak bir saltanat sürmüştür, bu süre boyunca sanata ve sanatçılara çok önem vermiştir (Algar ve Alparslan, 1998, c. 18, s. 530). Ulemayı ve şuyayı seven, onlara sahip çıkan bir hükümdar olan Baykara zamanında Herat, âlimler ve şairler merkezi hâline gelmiştir (Onay, 2007, s. 63). Himaye ettiği ilim adamlarının en önemlileri; ünlü şair mutasavvıf Molla Câmî, çocukluk arkadaşı olan Ali Şîr Nevâî ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'dir. Devlet siyasetinde de büyük rol oynayan bu âlimler bazı kitaplarını Hüseyin Baykara'ya ithaf etmişlerdir (Algar ve Alparslan, 1998, c. 18, s. 530). Taradığımız divanlarda Baykara hakkında telmih içeren 3 beyte rastlanmıştır.

Aşağıdaki beyitte Câmî ve Nevâî'nin Baykara'ya eserlerini ithaf etmesine telmih yapılarak onun adının ölmediği, Câmî ve Nevâî'nin şiirleri ile hayatta olduğu anlatılır:

Nazm-ı Câmî'den Nevâyî'den çü nâmı zindedür
Ölmemiş **Sultân Hüseyin-i Baykara** gûyâ uyur (GAD, K. 31/14)

2.3.61. Mukanna‘ el-Horasânî

Abbasilerin (Şentürk, 2017) halifelik yıllarında Ceyhun ve Semerkand arasında bulunan Nahşeb’de İlâhî güçlere sahip olduğunu iddia eden ve Hakîm Atâ olarak da anılan Horasanlı Mukanna‘ adında biri, göz boyamasıyla bir kuyunun içinden ay doğdurmuştur. Bu kuyuya çâh-ı Nahşep denir. Rivayete göre aslında çok çirkin ve tek gözlü olduğu için sürekli yüzünü örten bu şahıs, yüzünün çok nurlu olması sebebiyle yüzünü örttüğünü söylemiş ve aynalarla güneş ışığını yüzüne vurdurarak yine bir oyunla bazı kişileri ikna ederek kendisine inandırmıştır. Bu büyücünün 14 yıl boyunca etrafındaki insanları kendisine inandırıp kul edindiği, Abbasîlerle savaşa girip yenileceğini anlayınca kaynamakta olan katran kazanına girip intihar ettiği de rivayet edilir (c. 2, s. 446).

Mâh-ı Nahşeb, Mâverâünnehir’de “Siyam dağı eteğinde Keş adlı bir nahiyede bulunan bir kuyudan, cıva vb. terkiplerle ve sihir iddiasıyla meydana getirdiği rivayet edilen sunî aydır. Bu ay iki ay boyunca her gece kuyudan doğarak dört saatlik mesafeyi (yaklaşık 18 km.) aydınlatırmış; Nahşeb ile kuyunun arası iki saat imiş.” (Çelebioğlu, 1991, c. 4, s. 187). Taradığımız divanlarda bu konuda telmih içeren 3 beyit tespit edilmiştir.

Âlî, gönlündeki ah ateşini çâh-ı Nahşeb’de doğan aya benzeterek bu hadiseye telmihte bulunur:

Dildeki nâr-ı âhı gördüñ mi
Çâh-ı Nahşeb’de mâhı gördüñ mi (GAD, G. 1495/1)

2.3.62. Bel‘âm-ı Ba‘ûr

Hz. Mûsâ zamanında yaşayan (Canım, 2018) Bel‘âm-ı Ba‘ûr, çok ibadet eden ve İsm-i A‘zam’ı bilen bir kişi olarak tanınır. Para karşılığında İsm-i A‘zam’ı okuyarak beddua ettiği için ağzından beyaz bir kuş çıkıp uçarak gitmiş, sonra da dili sarkarak can vermiş (s. 250). İncelediğimiz divanlarda bu konuda telmih yapılan 3 beyit tespit edilmiştir.

Muhibbî, İblîs'in yaşadıklarına bakarak kibir ve haset eylememek gerektiğini, Bel'âm-ı Ba'ûr'un başına gelenlerden ise ibadetine güvenmemek gerektiğini ifade ederek bu hadiseye telmihte bulunur:

Eyleme kibr ü hased merdûd olan şeytâna bak
Zühdüñe tayanma gel gör n'oldı **Bel'âm-ı Ba'ûr** (MD, 631/3)

2.3.63. Bermekîler

Abbâsîler devrinde başta vezirlik olmak üzere çeşitli makamlarda bulunan bir aile olan Bermekîler, “inanılmaz derecede büyük bir servete sahiptiler. Cömertlikleri darbimesel olmuştu. Bermekî kelimesi ‘cömert’in karşılığı olarak kullanıldığı gibi ‘Ca‘fer kadar eli açık’ tabiri de çok yaygındı.” (Yıldız, 1992, c. 5, s. 519). Taradığımız divanlarda bu konuda 3 örnek tespit edilmiştir. Beyitlerde cömertliklerine telmihte bulunmak amacıyla bu aileden söz edilmektedir:

‘Âceb mi ola kerem ‘arsasında şîrâne
Ki lutf-ı şîrîni **bûstân-ı Bermekî**den emr (AÇD, K. 14/172)

2.3.64. Beyzâvî

Müfessir, Eş‘arî kelâmcısı ve Şâfî fakihî olarak bilinen Beyzâvî (Yavuz, 1992), İslâmî ilimlerde pek çok alanda eser telif ettiği için “allâme” unvanını almıştır. Hayatından söz eden yazarlar onun ileri seviyede ilmî yeteneğe ve geniş çaplı bir kültüre sahip olması noktasında hemfikirdirler. Daha ziyade kelâm, tefsir, fıkıh ile usûl-i fıkıh alanlarında ün kazanmıştır (c. 6, s. 100). İncelenen divanlarda Beyzâvî ile ilgili telmih içeren 3 beyte rastlanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair güneşi, Nûr suresi yazan Beyzâvî’ye benzeterek onun Nûr suresi tefsirine ve allame olmasına telmihte bulunmuştur:

Sûre-i Nûr yazup levhine **Beyzâvîvâr**
Çıkdı tagyîrine ‘**allâme** mişâli hurşîd (GAD, K. 48/8)

2.3.65. Ca'fer-i Tayyâr

Hz. Peygamber'in amcasının oğlu ve Hz. Alî'nin kardeşi olan Ca'fer b. Ebû Tâlib, Mûte savaşı kumandanı iken iki elini kaybederek şehit olur ve bunun üzerine kendisine mükafat olarak cennete giderken iki kanat verileceği müjdelendir (Şentürk, 2017, c. 2, s. 332). Söz konusu müjde sebebiyle Ca'fer-i Tayyâr olarak anılır ve beyitlerde de bu olaya telmihen uçmakla ilgili kelimelere yer verilerek ismi zikredilir. Taradığımız divanlarda bu konuda 3 beyit tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitte şair "uçmak" kelimesini hem fiil olarak hem de cennet anlamında tevriyeli kullanarak telmih yapmıştır; Ca'fer'in cennetteki bütün hizmetkarlarının onun gibi cennetin en üst mertebesine ulaşmak istediğini ifade eder:

Ca'fer-i Tayyâr gibi kûyına **uçmak** diler
Cennet-i a'lâ hakı cümle halâyık Ca'ferün (ZD1, G. 782/3)

2.3.66. İbn-i Zengî

Asıl adı Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî olan Salgurlu hükümdarı İbn-i Zengî, Sadi Şîrâzî'nin *Gülistan* adlı eserinin ismine ithaf edilmesi yönüyle bilinmektedir (Yazıcı, 1996, c. 14, s. 240). İncelediğimiz divanlarda İbn Zengî ile ilgili 3 beyte rastlanmıştır. Hayâlî de aşağıdaki beyitte bu duruma telmihte bulunarak sevgilinin siyah beninin gönül ehli biri tarafından vasfedilmesini İbn-i Zengî'ye Gülistân sunulmasına benzeter:

Hâl-i hindûñ ehl-i dil vasf etse dîvân bağlanur
İbn-i Zengî yâdına gûyâ **Gülistân** bağlanur (HBD, G. 49/1 (Râ'))

2.3.67. Semûd

Sâlih peygamberin gönderildiği kavimdir. *Kur'an*'da birçok ayette ismi anılmakla¹⁰³ birlikte Semûd kavminin şiddetli bir sarsıntı (recfe), korkunç bir ses gök gürlemesi

¹⁰³ bk. A'râf 7/73; Tevbe 9/70; Hûd 11/61, 68, 95; İbrâhim 14/9; İsrâ 17/59; Hac 22/42; Furkân 25/38; Şuarâ 26/141; Neml 27/45; Ankebût 29/38; Sâd 38/13; Mü'min 40/31; Fussilet 41/13, 17; Kâf 50/12; Zâriyât 51/43; Necm 53/51; Kamer 54/23; Hâkka 69/4, 5; Burûc 85/18; Fecr 89/9; Şems 91/11.

(sayha) ve yıldırımla (sâika) cezalandırıldıkları ve üç günün sonunda helâk oldukları bildirilmektedir (Kırca, 2009, c. 36, s. 501). Taradığımız divanlarda 3 beyitte bu kavmin helakına telmih yapılmıştır.

Şair, geceleri sevgilinin derdi ile düşmanın başına gök gürültüsü gibi Semûd kavminin sayhasını kopardığını söyleyerek bu kavmin helak edilişine telmihte bulunur:

Giceler efgânüm ey dil-ber gamüñden ra‘d-vâr
Koparur a'dâ başına **sayha-i kavm-i Semûd** (LD, G. 74/3)

2.3.68. Âd Kavmi

Hûd Peygamber’in gönderildiği Âd kavmi, *Kur’ân*’da en çok ismi geçen kavimlerden biridir.¹⁰⁴

Âd, Nûh’un torunlarından Avs’ın oğludur. Avs’ın babası İrem, onun babası Hz. Nûh’un oğlu Sâm’dır. Tarihçiler ve müfessirler, Âd kavmini Âd-ı ûlâ ve Âd-ı uhrâ olmak üzere iki kısma ayırırlar. Hz. Hûd’un peygamber olarak gönderildiği kavim Âd-ı ûlâ’dır. Necm sûresinin ellinci âyetinde, “Allah daha önce gelen Âd’ı helâk etti” denilmektedir. Bu sebeple müfessirler, Âd ve Hz. Hûd ile ilgili olarak Kur’ân’da zikredilen müşterek olayların hepsinin birinci Âd kavmiyle ilgili bulunduğu hemfikirdirler. (Kırca, 1988, c. 1, s. 334).

Kavmin bir kısmı Hûd Peygamber’i inkar edip onun uyarılarına kulak asmayınca kavim şiddetli bir rüzgarla helak edilmiştir.¹⁰⁵ Taradığımız divanlarda Âd kavminin helakına telmih yapılan 2 beyte rastlanmıştır.

Zâtî, tevhidinde bir satranç mazmunu kurarak Âd kavminin yeryüzünde Allah’ın şah olduğunu bilmediğini, bu sebeple Allah’ın kahır rüzgarının onu hemen bir oyun ile mat ettiğini söyler ve kavmin helak edilişine telmihte bulunur:

¹⁰⁴ Kavmin ismi geçen bazı ayetler için bk. A’râf 7/65; Hûd 11/50, 59; Şuarâ 26/123, 126, 128, 129, 133, 134; Fussilet 41/16; Ahkâf 46/24-26; Necm 53/50; Kamer 54/19-21; el-Hâkka 69/6-8.

¹⁰⁵ bk. “2.4.127. Fussilet 16. Ayet”

Bilmedi sen şâhı bu nat'-ı cihânda **kavm-i 'Âd**
Bâd-ı kahruñ itdi bir lu'b-ile fi'l-hâl anı mât (ZD, K. 1/11)

2.3.69. İmruülkays b. Hucr

Cahiliye döneminin meşhur Arap şairi olan İmruülkays (Savran, 2000) Basralı âlimler tarafından “klasik kasideye ilk şeklini veren, kasideyi ilk uzatan, sevgilisinin göç ettiği yerlerde durup ağlayarak hissiyatını dile getiren ilk şair” olarak nitelenmiştir. Bununla birlikte Hz. Peygamber İmruülkays'ın şairliğini takdir ederek onun, şairlerin öncüsü olduğunu söylemiş, Hz. Alî ise şiirlerini beğenip överek şöhretinin artmasını sağlamıştır. Şairin en önemli özelliklerinden biri de yedi meşhur muallakadan birinin sahibi olmasıdır (c. 22, s. 238). Taranan divanlarda İmruülkays'a telmih edilen 2 beyit tespit edilmiştir.

Divan şairleri kendi şiirlerini yüceltmek için İmruülkays ile kıyaslama yaparlar. Aşağıdaki beyitte Hayâlî şiirinin İmruülkays'ınki kadar iyi olduğunu ve bu fesahatle Ka'be kapısına kağıt asmaya hakkının olduğunu söyleyerek İmruülkays'ın iyi bir şair olmasına ve muallaka sahibi olmasına telmihte bulunur:

İmri'-ül-Kays gibi oldu Hayâlî hakkuñ
 Bu fasâhatle **der-i Ka'beye** asmak kâğıd (HBD, G. 7/5 (Dâl))

2.3.70. Ebû Hanîfe

İslâm'da hukukî düşünce ile ictihad anlayışının gelişmesine önemli katkıları olan ve Hanefî mezhebinin imamı olarak bilinen Ebû Hanîfe'ye “‘Büyük imam’ anlamına gelen İmâm-ı Âzam sıfatının verilmesi de çağdaşları arasında seçkin bir yere sahip bulunması, hukukî düşünce ve ictihad metodunda belli bir çığır açması, döneminden itibaren birçok fakihin onun görüşleri ve metodu etrafında kümelenmiş olması gibi sebeplerle açıklanabilir.” (Uzunpostalcı, 1994, c. 10, s. 131).

Aşağıdaki beyitte şair kendisine hitaben, aşk meselesini fıkıh âliminin bilmeyeceğini, o fennin Ebû Hanîfe'sinin kendisi olduğunu söyleyerek Ebû Hanîfe'nin Hanefî mezhebinin imamı, yani *İmâm-ı Âzam* olmasına telmihte bulunur:

Bilmez fakîh mes'ele-i 'ışkı 'Âliyâ
Ol fenni baña sor ki benüm **Bû Hanîfe**'si (GAD, G. 1450/5)

2.3.71. Câlût

“Tâlût'un (Saul) krallığı döneminde İsrâiloğulları'nın savaştıkları düşman kavimlerden birinin reysidir. [...] Kur'ân-ı Kerîm'de Câlût olarak adlandırılan bu kişinin ismi Ahd-i Atîk'te Golyat şeklinde geçmektedir.” (Küçük, 1993, c. 7, s. 38). *Kur'ân-ı Kerîm*'de Tâlût'un askerlerinin Câlût ve ordusuyla savaşarak galip geldikleri, Hz. Dâvûd'un da Câlût'u öldürdüğü anlatılır (Bakara 2/249-251). Aşağıdaki beyitte bu hadiseye telmih edilir:

Dâvûd kim halife-i Yezdân-ı pâk idi
Câlût'ı katle çekmiş idi âteşin hüsâm (GAD, K. 18/54)

2.3.72. Câmasb

Danyal peygamberin oğlu olan Câmasb'ın hikâyesi şöyledir:

Babası büyüdüğüde oğluna teslim edilmek üzere hikmetlerle dolu bir kitap bırakmıştır. Câmasb yedi yaşına geldiğinde mektebe gönderilir. Fakat derslerden hiçbir şey anlamaz. [...] Okuma kabiliyeti olmadığı gölülünce dağdan odun toplamaya gönderilir. Bir gün dağda arkadaşlarıyla yağmurdan sığındığı bir mağarada içi balla dolu bir kuyu bulup balları yukarıya gönderdikten sonra arkadaşları onu kuyuda bırakıp kaçarlar. O da bir kurtuluş yolu ararken ışık gördüğü bir delikten dışarı bakınca büyük bir yapıyla karşılaşır. Burası yılanlar şahı Şâhmârân'ın sarayıdır. Şâhmârân kendisine çok iyi davranıp güzel hikayeler anlatır. Daha sonra Câmasb ülkesine dönmek istediğinde de kimseye bu yerden haber vermemesi şartıyla isteğini kabul edip onu bal kuyusundan çıkartır. Ancak o sırada hükümdar Keyhüsrev çok hastadır ve tek şifası Şâhmârân'ın etini yemesidir. Câmasb can korkusuyla Şâhmârân'ın yerini söyler ve yılanlar şahı yakalanıp öldürülür, etini yiyen Keyhüsrev kurtulunca Câmasb'ı kendisine vezir yapar. Câmasb ise gerek Şâhmârân'dan gerekse babasının kendisine bıraktığı kitaptan öğrendiği bilgilerle dünyanın en büyük hakîmi olur. (Şentürk, 2017, c. 2, s. 340)

Aşağıdaki beyitte, sevgilinin zülfünün Âlî'nin göz yaşları ile ıslanması, Camâsb'ın elinden Şâhmârân'ın ağlamasına benzetilerek bu olaya telmih yapılır. Câmasb, Şâhmârân'ın yerini söylediği için onun yüzünden ağlar:

Eşk-i 'Âlî ser-i zülfini 'arahnâk itdi
Sanki Câmâsb'uñ elinden şeh-i mârân aglar (GAD, G. 407/5)

2.3.73. Hatice

Hız. Muhammed'in ilk hanımı ve ilk müslüman olması yönüyle şiirlerde ismi geçmektedir. Rûhî, Meşhed Hatun için yazdığı mersiyede onun özelliklerini anlatırken idrak etmede Hatice'nin yolundan gittiğini ifade ederek onun, Hız. Muhammed'e ve dinine ilk inanan olmasına telmihte bulunur:

Derkte peyrev-i Hadîce idi
Pâklilükde nümüne-i Meryem (BRD, Tkb, s. 184)

2.3.74. Selmân-ı Fârisî

Ashabın ulularından olup Isfahan'da doğan Selmân-ı Fârisî rivayete göre; “önceleri mecûsî imiş. Bir kilise önünden geçerken içeri girmiş ve Hristiyan olmuştur. Daha sonra Şam'a gitmiş ve yeni gelecek peygambere hizmet için Medine'ye geçmiştir. Peygamberimiz'i görüp Müslüman oldu. Daha sonra Hız. Ali ile uzun müddet birlikte bulundu.” (Pala, 2007, s. 398). Fuzûlî bir beytinde tüm yaratılanlardan bir kimse temiz kalpli olursa Selmân gibi ehl-i beytin cemaatinden sayılacağını dile getirerek Selmân'ın müslüman olmasına ve Ali ile uzun süre birlikte bulunmasına telmih yapar:

Sâyir mahlûkdan bir kimse olsa pâk-dil
Ehl-i beytûñ fırkasından sayılır Selmân olur (FD, K. 7/8)

2.3.75. Üc İbn Unuk

Âd kavminin hükümdarı Şeddâd'ın adamlarından biri olarak bilinen Üc İbn Unuk (Pala, 2007) çok uzun ve iri cüsseli olup denizin dibinden balıkları tutar güneşte kızartıp

yermiş. Nûh Peygamber gemi yaparken yemek karşılığında ona ağaç taşımış. Tufan sırasında sular en yüksek dağları kırk karış aştığı zaman onun ancak dizlerine kadar gelmiş (s. 464). Aşağıdaki beyitte ûc İbn Unuk'un Hz. Nûh'a gemi yaparken tahta taşımaya telmih edilir:

Raht-ı fülk-i Nûh ile hem-‘asrdur her tahtası
Cerr idüpdür anı ‘Ûc İbn-i ‘Unukdan dülgeri (HZD, K. 11/15)

2.4. AYETLER¹⁰⁶

Bu başlıkta 16. yüzyıl divanlarında telmih edilen ayetler tespit edilerek sıralanmış, ayetin Arapçası ve Türkçe mealine yer verilmiş, daha sonra örnek beyitler açıklanmıştır. Ayette geçen bir ifadenin beyitte yer alması hâlinde telmih ile iktibasın birbirine karıştırılmaması için şöyle bir yöntem izlenmiştir: Ayetteki şekliyle doğrudan alıntılanan ifadeler iktibas olarak değerlendirildiği için burada yer verilmemiştir. Ancak alınan ifade Türkçe ya da Farsça bir terkip içinde yer alıyor ya da Türkçe eklerin eklenmesiyle metin içine dahil ediliyorsa burada iktibas değil telmih olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca ayette geçen tek bir kelimenin beyitte kullanılması da telmih olarak değerlendirilmiştir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de yer alan peygamber kıssaları ile ilgili ayetler başlık olarak verilmiştir ancak açıklaması Peygamberler başlığında bulunduğu için ilgili başlığa yönlendirme yapılmıştır. Peygamber kıssaları ile ilgili ayetlerde geçen bir kelime üzerinden telmih tespit edildiği takdirde bu telmih ayete yapıldığı düşünülerek Ayetler başlığında açıklanmıştır. Bu başlıkta en çok telmih edilen konu, Rahmân suresinin 26. ayetidir. Bu ayette yeryüzünde bulunan her şeyin fani olduğu bildirilir.

2.4.1. Fâtiha Suresi 1. Ayet

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

¹⁰⁶ Bu başlıkta yer alan alt başlıklar sure ve ayet numarasına göre sıralanmıştır. Ayetlerin çoğunda bir iki örnek tespit edildiği için telmih derecesin göre bir sıralama yapılamamıştır. En çok telmih edilen beş ayet 1. bölümde gösterilmiştir. Ayrıca ikiden fazla telmih örneği bulunan ayetlerde kaç örnek tespit edildiği açıklama kısmında belirtilmiştir.

*Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... (1/1)*¹⁰⁷

Bismillahirrahmânirrahîm Fâtiha suresinin ve Kur'ân-ı Kerîm'in ilk ayetidir.

Besmele, işe Allah adını anarak başlamak mânasına geldiğinden şairler ya besmeleyi beyitlerinde aynen zikrederek iktibas yoluyla ya da buna telmihen “Allah adını anmak/zikretmek” şeklinde ifade edilebilecek kelimelerle konuya giriş yaparlar. Eğer besmele hakkında müstakil bir manzume yazılmayacaksa besmelenin veya bu konudaki telmih ve iktibasların yer aldığı bir iki beyitten sonra “Allah adını anmak” sözünden tevhide intikal edilir. (Uzun, 1992, c. 5, s. 538)

İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 8 beyit tespit edilmiştir. Nev'î'nin *Kur'ân* mazmunu yapılan beytinde sünbül baharda ilk açan çiçek olması yönüyle besmeleye, gül de son çiçek olarak hatimeye benzetilir ve besmelenin *Kur'ân*'ın ilk ayeti olmasına telmih yapılır:

Sünbül sıfat-ı **besmele**-i nüsha-i gülşen
Gül hâtîme-i **mushaf**-ı ruhsâr-ı çemenzâr (ND, K. 19/9)

2.4.2. Fâtiha Suresi 6. Ayet

إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

Bizi dosdoğru yola ilet; (1/6)

Kur'ân-ı Kerîm'in ilk suresi olan Fâtiha'nın 6. ayetinde geçen *sırâte'l-mustakîm* terkibi “doğru yol” anlamına gelmektedir. *Kur'ân*'da on ayette¹⁰⁸ daha geçen bu ifade beyitlerde farklı şekillerde zikretilerek ayete işaret edilir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih yapılan 32 beyit tespit edilmiştir. Rûhî, sevgilinin zülfünü “sırât-ı müstakim”e teşbih ederek oradan yolu geçmeyenlerin cehenneme, geçenlerin ise cennete gideceğini ifade ederek ayete telmihte bulunur:

¹⁰⁷ Ayetlerin mealleri <https://kuran.diyaret.gov.tr/> adresinde bulunan “Kuran Yolu” mealinden alınmıştır. Başlığın altında ayetin Arapçası yazıldıktan sonra hemen altında eğik yazı ile mealine yer verilmiştir. Mealın sonunda sure ve ayet numaraları parantez içinde belirtilmiştir.

¹⁰⁸ bk. Bakara 2/142, 213; Âl-i İmrân 3/51, 101; Mâide 5/16; En'âm 6/39; Nahl 16/76; Hac 22/54; Mü'minün 23/73; Nûr 24/46.

Zülf-i dildârûñ **sırât-ı müstakîm**inden bu gün
Geçmeyenler ehl-i nâr oldu geçenler ehl-i dîn (BRD, K. 31/6)

“Ey gönül, nasıl yoldan saparsın, insafa gel. Doğru yola gir çünkü Hak sana emretti.”
diyen Muhibbî, Allah’ın emrine dikkat çekerek bu ayete telmih yapar:

Niçe bir yoldan saparsın iy gönül insâfa gel
Gir **sırât-ı müstakîme** çün saña emr itdi Hak (MD, 1642/2)

Fuzûlî aşağıdaki beytinde Allah’tan lütfunu kendisine rehber kılmasını, O’na ulaşmayan yolu göstermemesini isterken ayete işaret etmektedir:

Yâ Rab hemîşe **lûtfuñı** it **reh-nümâ** maña
Gösterme ol **tarîki** ki **gitmez** saña maña (FD, G. 3/1)

2.4.3. Bakara Suresi 2. Ayet

ذٰلِكَ الْكِتٰبُ لَا رَيْبَ فِيْهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِيْنَ

İşte kitap; onda asla şüphe yoktur. O, gûnahtan sakınanlar için bir rehberdir. (2/2)

Ayette geçen *lâ rayb* lafzı “şüphesiz” anlamına gelmekte olup *Kur’ân*’ı tanımlamaktadır. Ayet ile *Kur’ân*’ın kendisinde şüphe olmayan bir kitap olduğu bildirilir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 7 beyit tespit edilmiştir. Ziyâî’nin sevgilinin güzellik unsurlarını tasvir ettiği aşağıdaki beyitte, sevgilinin yanağı kendisinde şüphe bulunmayan bir kitap olan *Kur’ân*’a benzetilerek ayete işaret edilir:

Gîsû-yı bî-bedelün şeh-per-i Cibrîl-i emîn
‘Ârızun **mushaf-ı lâ-reyb** ü hatun âyet-i hüsn (HZD, G. 339/2)

2.4.4. Bakara Suresi 22. Ayet

لَكُمْ رِزْقًا الثَّمَرَاتِ مِنْ بِهِ فَأَخْرَجَ مَاءَ السَّمَاءِ مِنْ وَأَنْزَلَ بِنَاءً وَالسَّمَاءِ فِرَاشًا الْأَرْضِ لَكُمْ جَعَلَ الَّذِي
تَعْلَمُونَ وَأَنْتُمْ أَنْدَادًا لِلَّهِ تَجْعَلُوا فَلَا

Rabbiniz ki, sizin için yeri döşek, göğü bina kılmiştir; gökten su indirmiş, bununla sizin için rızık olarak çeşitli ürünler çıkarmıştır; artık siz de bile bile O'na eş ve ortaklar koşmayın. (2/22)

Ayette Allah'ın insanlar için yeri döşek, göğü bina kıldığı bildirilmektedir. Allah'ın mimar olarak tasvir edildiği aşağıdaki beyitte gökler kubbeye, yer ise döşeğe teşbih edilerek Allah'ın kudret eliyle yaptıkları ile ayete telmih yapılmıştır:

Kubbe kılmış gökleri itmiş zemîni aña ferş

Dest-i kudretle ne yüzden yapmış ol **mi'mârı** gör (MD, 938/2)

2.4.5. Bakara Suresi 25. Ayet

وَيَسِّرَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنْ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ
ثَمَرَةٍ رُزِقُوا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَنْتُمْ بِه مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَنْهَارٌ مَطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

İman eden ve iyi işler yapanlara, kendileri için zemininden ırmaklar akan cennetler bulunduğuna müjdesini ver. Onlara cennetteki meyvelerden biri rızık olarak her sunulduğunda, “Bu daha önce de bize rızık olarak verilendir” derler. O kendilerine, benzer şekilde verilmiştir. Ayrıca orada kendileri için tertemiz eşler de vardır ve orada onlar sonsuza kadar kalıcıdır. (2/25)

Cennetin tasvir edildiği ayette geçen *tecrî min tahtehe'l-enhâr* sözü “altlarından ırmaklar akan” anlamına gelmekte olup *Kur'ân*'da 26 ayette daha geçmektedir.¹⁰⁹ İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 9 beyit tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitte *enhâr-ı cinân* terkihi ile bu ayete telmih yapılır:

Hûb hat iki kenârında benefşezârdur

¹⁰⁹ bk. Bakara 2/266; Âl-i İmrân 3/15; Mâide 5/12, 85, 119; Tevbe 9/72, 89, 100; Ra'd 13/35; İbrâhîm 14/23; Nahl 16/31; Tâhâ 20/76; Hac 22/14, 23; Furkân 25/10; Ankebût 29/58; Zümer 39/20; Muhammed 47/12; Fetih 48/5, 17; Hadîd 57/12; Mücâdele 58/22; Saff 61/12; Tegâbün 64/9; Talâk 65/11; Tahrîm 66/8; Burûc 85/11; Beyyine 98/8.

Her iki satr arasında sanki **enhâr-ı cinân** (YBD, G. 301/2)

2.4.6. Bakara Suresi 30. Ayet

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّيْ جَاعِلٌ فِى الْاَرْضِ خَلِيْفَةًۭ قَالُوْۤا اَتَجْعَلُ فِيْهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيْهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ اِنِّيْۤ اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ

Hani rabbın meleklere, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?” dediler. Allah “Şüphesiz ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim” buyurdu. (2/30)

Ayette Adem’in yaratılışıyla ilgili meleklerin düşünceleri ve Allah’la melekler arasında geçen konuşma aktarılmaktadır. Allah, Hz. Âdem’i yaratacağı zaman melekler onun bozgunculuk yapacağını ve kan dökceğini söylemişlerdir.

Fuzûlî’nin bu ayete telmihte bulunduğu “Örtüyü kaldır ki melek, yaratılıştaki kemali görüp Âdem’in yaratılışı hakkındaki düşüncelerinin batıl olduğunu bilsin.” mealindeki beyit şöyledir:

Bırak nikâb ki bilsün kemâl-i sun‘ görüp
Ferişte hilkat-i Âdemde şübhesin **bâtıl** (FD, G. 172/2)

2.4.7. Bakara Suresi 31. Ayet

وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِئُوْنِىْ بِاَسْمَآءِ هٰٓؤُلَآءِ اِنْ كُنْتُمْ صٰٰدِقِيْنَ

Ve Âdem’e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklerle gösterip “Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin” dedi. (2/31)

Ayette Allah’ın Hz. Âdem’e bütün isimleri öğrettiği buyrulur. “Tanrı Hz. Âdem’i bilimle donatmıştır. Bu yaratıkların, hayvanların, dağların, ovaların, denizlerin, meleklerin, Hz. Âdem’in soyunun, yıldızların, adlarını öğretmiştir” (And, 2012, s. 92). Hz. Âdem’in meleklerden farkı Allah’ın ona bütün isimleri öğretmiş olmasıdır. Bu üstünlüğü sebebiyle Allah meleklerin ona secde etmesini emreder.

Divan şiirinde ‘*alleme’l-esmâ, ilm-i esmâ, sırr-ı esmâ* gibi terkiplerle bu ayete telmih yapılır. Aşağıdaki beyitte şair, vahdet/birlik sırrının ince manasını öğrenmeyen insanın, ‘*alleme’l-esma* (isimler öğretildi) makamında Allah’ın ilminin sırrını bilemeyeceğini belirtir:

Ne bilsün râz-ı vahdet nüktesin öğrenmeyen âdem
Makâm-ı “**alleme’l-esmâ**”da sırr-ı ‘ilm-i Sübhânı (ND, K. 47/2)

Usûlî’ye göre, Hz. Âdem bir maden yatağı ya da okyanus gibidir, kendisine öğretilen bütün isimler de onun hazinesidir. Bu nedenle Âdem isimlerin sırrından haber verirse şaşılmaz:

Âdem olan **sırr-ı esmâdan** haber virse n’ola
Kândan gevher çıkar ‘ummândan lü’lü’ gelür (UD, G. 32/6)

2.4.8. Bakara Suresi 34. Ayet

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ

Meleklerle, “Âdem’e secde edin” dediğimizde İblis dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu. (2/34)

bk. “2.2.8.3. Kendisine Secde Edilmesi ve İblîs’in İsyanı”

2.4.9. Bakara Suresi 35-36. Ayet

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ * فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِمْ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ

“Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz” dedik. Şeytan oradan onların ayağını kaydırды da buldukları yerden onları çıkardı. Biz de “Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır” dedik. (2/35-36)

bk. “2.2.8.1. Yasak Meyveyi Yemesi ve Cennetten Kovulması”

2.4.10. Bakara Suresi 37. Ayet

فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

Bunun üzerine Âdem rabbinden bazı kelimeler aldı (bunlarla tövbe etti); rabbi de onun tövbesini kabul buyurdu. Şüphesiz O, tövbeleri kabul buyuran ve rahmeti sınırsız olandır. (2/37)

bk. “2.2.8.8. Tövbe Etmesi”

2.4.11. Bakara Suresi 50. Ayet

وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُم مِّنَ الْغَرَقَانِ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ

Bir zamanlar biz sizin için denizi yarıdık, sizi kurtardık; Firavun'un adamlarını da gözünüzün önünde denizde boğduk. (2/50)

bk. “2.2.5.4. Asa ile Vurunca Denizin Yarılması”; “2.3.18. Firavun”

2.4.12. Bakara Suresi 57. Ayet

وَضَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْعَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّانَ وَالسَّلْوَاطِ كُلُّوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

Ve sizi bulutlarla gölgeledik; size kudret helvası ve bildircin gönderdik; “Verdiğimiz güzel nimetlerden yiyin” (dedik). Gerçekte onlar bize değil, kendilerine kötülük ediyorlardı. (2/57)

bk. “2.2.5.5. Men ile Selvâ”

2.4.13. Bakara Suresi 99. Ayet

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ

Andolsun ki sana apaçık âyetler indirdik. Onları ancak fâsıklar inkâr eder. (99)

Ayette geçen *âyâtin beyyinâtin* sözü “apaçık ayetler” anlamına gelmektedir. Bu söz *Kur’ân*’da altı ayette geçmektedir.¹¹⁰ Şiirlerde *âyet-i beyyinât* ya da *âyât-ı beyyinât* şeklinde zikredilerek ayete işaret edilmektedir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 3 beyit tespit edilmiştir.

Sevgilinin *Kur’ân*’ın apaçık ayetlerine benzeyen yüz çizgileri güzelliğin kemale erdiğini ispat eder:

Hüsnüñ kemâle irdügin isbât ider hatuñ
Âyât-ı beyyinât-ı Kelâm-ı Kadîm ile (BD, G. 403/6)

Usûlî hak ve hakikat sahibi olduğunu yani Allah’ın emirlerine göre hareket ettiğini, kalp gözü ile bakanlar için apaçık ayetlerinin gün gibi açık bir şekilde okunduğunu belirtir:

Hakk u hakikat ehliyüz var ise ger basîretüñ
 Gün gibi rüşen okınur **âyet-i beyyinâtumuz** (UD, G. 41/3)

2.4.14. Bakara Suresi 102. Ayet

وَأَنبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ
 السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ
 فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ
 وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلَّمُوا لِمَنْ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرُّوا
 بِهِ أَنفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

Onlar, Süleyman’ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurup söylediklerine uydular. Gerçek şu ki Süleyman kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular; çünkü insanlara sihri, Bâbil’de iki meleğe, Hârût’la Mârût’a indirileni öğretiyorlardı. Hâlbuki bu iki melek, “Biz ancak imtihan vasıtasıyız; sakın küfre sapma!” demedikçe hiç kimseye bilgi vermezlerdi. Fakat onlar bu iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa Allah’ın izni olmadıkça onunla hiç kimseye zarar veremezlerdi. Yine de kendilerine fayda sağlayamı değil zarar vereni öğreniyorlardı. Andolsun onlar, bunu (sihri) satın alan kimsenin âhiretten nasibi olmadığını çok iyi biliyorlardı. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür, bir bilselerdi! (2/102)

¹¹⁰ Diğerleri için bk. İsrâ 17/101; Hac 22/16; Nûr 24/1; Hadîd 57/9; Mücâdele 58/5.

bk. “2.1.28. Hârût ve Mârût”

2.4.15. Bakara Suresi 115. Ayet

وَاللَّهُ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır. Şüphesiz Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir. (2/115)

Ayette geçen *fe-semme vechu'llâh* lafzı “(Nereye dönerseniz) Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır.” anlamına gelmekte olup Allah'ın her yerde olduğu bildirilmektedir. Ayet ile her yerde ve her tarafta Allah'a ibadet edilebileceği açıklanmaktadır. Yılmaz'ın belirttiğine göre;

Müşrikler, müslümanların Kabe'de ibadet etmelerine engel olurlar. Bu ibarenin alındığı âyette, müslümanlara yol gösterilir. İbadet yerine muhtaç olmadıkları, nerede olurlarsa olsunlar Allah'a ibadete devam etmeleri emredilir. Müslümanlarda ibadet, gayr-i müslimlerde olduğu gibi belirli bir yere mahsus değildir. Yeryüzü toptan Allah'ındır ve her yer müslümanların secde yeridir. Namaz kılmak için bir camide bulunmak şart değildir. Yeryüzünün her tarafında, zaruret (çaresizlik) durumunda her yöne namaz kılınabilir (1992, s. 54).

İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 8 beyit tespit edilmiştir. Divan şiirinde Allah'ın yani sevgilinin her yerden görülebileceği, onun her yerde olduğu, *semme vechu'llâh* lafzı ile telmih yapılarak dile getirilir. Aşağıdaki beyitte ayete işaret edilerek zâhidin Allah'ı görmediği vurgulanır. Altı yönden (her taraftan) Allah'ın nurunu görmeyen zahid, sevgiliyi görmek için fani şeylerden uzak durarak nefsinin terbiye eder:

Şeş cihetden **semme vechullah** nûrun görmeyüb
Rü'yet-i dîdâr için zâhid riyâzetler çeker (HBD, G. 110/2 (Râ'))

Muhibbî ise nereye bakarsak Allah'ın yüzüne dönmüş hâlde olduğumuzu, Allah'ın yüzünün her yerde olduğunu ve O'nun zatı dışında hiçbir şeye bakmadığımızı ifade ederek ayete telmihte bulunur:

Her neye kılsañ nazar biz rûy-ı Hakk'a nâzırız

Sümme vechu'llâhı gördük mâsivâya bakmazuz (MD, 1337/4)

2.4.16. Bakara Suresi 117. Ayet

بَدِيعَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

O, göklerin ve yerin eşsiz-örneksiz yaratıcısıdır; bir şeyin olmasını dilediğinde ona “ol!” der, hemen oluverir. (2/117)

Bu ayetle birlikte *Kur'ân*'da dokuz yerde¹¹¹ geçen *kün fe-yekün* lafzıyla Allah'ın “ol” dediği bir şeyin hemen olduğu bildirilir. Şiirlerde bu lafız *kün*, *kün fe-kân*, *kün fe-yekün*, *kâf u nûn* şekillerinde yer almaktadır. Yılmaz'ın belirttiği gibi; bu söz, *Kur'ân*'da “*kün fe-yekün*: Ol, hemen olur” ibaresiyle, geniş zaman (muzarı) teklik üçüncü şahıs çekimiyledir. Şairler, *Kur'ân*'daki muzarı çekimi (geniş zaman), maziye (geçmiş zamana) dönüştürülerek “*kün fe-kân*” şeklini almıştır (1992, s. 98).

Genelde Türk dinî-tasavvufî edebiyatında, özellikle de Bektaşilik ve Alevilik gibi zümre edebiyatlarında bu kelime ve ibarelerin remzi olarak “*kâf u nûn*, *kâf u nûn* hitabı/emri, *vücûd-ı kün fe-kün*” gibi tabirlerin daha çok kullanıldığı görülmektedir. Bilhassa tasavvuf ve tekke şiirinde Allah'ın kudreti, kâinatı yoktan yaratması, yaratılış anı ve zamanı ile fâil-i mutlak olarak tasarrufu bu ifadelerle vurgulanmıştır. Bunların Türkçe'deki karşılıkları olan “ol, ol deyince olma, yaratma, yoktan yaratma, halketme, vücut bulma” gibi kelime ve deyimler de *kün* kelimesiyle türevlerinin ifade ettiği mâna ve mazmunu anlatır. (Pala, 2002, c. 26, s. 552-553)

Kün emri şiirlerde sıkça telmih edilerek Allah'ın olmasını istediği her şeyin olabileceği vurgulanmaktadır. Taranan divanlarda bu ayete telmih içeren 27 beyit tespit edilmiştir. Bâkî, Sultan Süleyman için yazdığı kasidesinde güzelliğinin ışığının cihanı güneş gibi tuttuğunu ve *kün fe-kân* köşkünün (dünyanın) aşkının yankısı ile dolduğunu belirterek ayete telmihte bulunur. Şair, Allah'ın *kün* emriyle oluşan dünyayı “*Kün fe-kân köşkü*” olarak tanımlar:

Tutdı cihânı pertev-i hüsnuñ güneş gibi

¹¹¹ bk. Âli İmran 3/47, 59; Enam 6/73; Nahl 16/40; Meryem 19/35; Furkan 25/7; Yâsîn 36/82; Mümin 40/68.

Toldı sadâ-yı ‘aşkuñ ile kâh-ı **kün fe-kân** (BD, K. 1/35)

Diğer bir beyitte de tüm yapılan işlerin *kün* emri ile ortaya çıktığı ifade edilerek ayete işaret edilmektedir:

Zuhûr eyledi bir **emr-i kün** ile bu ef‘âl
‘Aceb degül mi ki ef‘âle emr ola masdar (AÇD, K. 14/13)

2.4.17. Bakara Suresi 119. Ayet

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْئَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَبِيمِ

Doğrusu (ey peygamber), biz seni hak ile desteklenmiş bir müjdecî ve uyarıcı olarak gönderdik. Yakıcı azaba mahkûm olanlardan sen sorumlu değilsin. (2/119)

Ayette geçen *beşîren* ve *nezîren* sözleri ile Peygamberin müjdecî ve uyarıcı olması özelliği vurgulanmaktadır. Bu iki ifade *Kur‘ân*’da altı ayette daha geçmektedir.¹¹² Şiirlerde “beşîr” ve “nezîr” şeklinde zikredilerek ayete telmih yapılmaktadır.

Aşağıdaki beyitte şair, peygamberin vasıflarından bahsederken onun halka müjdecî ve uyarıcı olduğunu vurgulayarak ayete işaret etmektedir:

Sırr-ı ezelden habîr sâhib-i fazl-ı kebîr
Halka **beşîr ü nezîr** salli ve sellim ‘aleyh (BRD, Na’t 1/30)

Sevgilinin ayrılığının korkusu ve kavuşmanın bayramı âşığa korku ve ümittir, gülüşü ile gamzesi ise müjdecî ve uyarıcı olmuştur:

Bîm-i hecrûñ ‘ıyd-ı vasluñ ‘Âşıkâ havf u recâ
Handen ile gamzen olmışdur **Beşîr ile Nezîr** (AÇD, G. 109/5)

¹¹² Mâide 5/19; A’râf 7/188; Hûd 11/2; Sebe’ 34/28; Fâtır 35/24; Fussilet 41/4.

2.4.18. Bakara Suresi 125. Ayet

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلِّينَ وَعَدَّوْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ
طَهَّرَا بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

O zaman biz o evi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenlik yeri yaptık. Siz de İbrâhim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin. İbrâhim ve İsmâil'e de, "Tavaf edecekler için, kendini ibadete verecekler, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun" diye talimat verdik. (2/125)

Ayette İbrâhim makamında bir namazgâh edinilmesi istenir. Aşağıdaki beyitte ibadet yerinin *makâm-ı İbrâhim* olarak ifade edilmesiyle bu ayete telmih yapılır:

Yitişdi çünkü tamâma Kabûlî târîhin
Didüm mahall-i 'ibâdet makâm-ı İbrâhîm (KD, T. 8/3)

2.4.19. Bakara Suresi 127. Ayet

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

İbrâhim İsmâil'le birlikte o evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyordu: "Ey rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin. (2/127)

bk. "2.2.6.5. İsmâil ile Birlikte Ka'be'yi Bina Etmesi"

2.4.20. Bakara Suresi 138. Ayet

صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَتَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ

"Allah'ın boyasıyla boyandık. Boyaca O'ndan daha güzel olan kim vardır? Biz yalnız O'na kulluk ederiz" (deyin). (2/138)

Allah'ın boyasından bahseden bu ayette Hıristiyanların bir inancına telmih vardır. "Hıristiyanlar, çocuklarını doğumunun yedinci gününde Vaftiz (Hıristiyan dininde, ilk günahı silmek ve Hıristiyanlaştırmak amacıyla yapılan kutsal işlem) denilen, sarı renkli bir suya batırırlar. Böylece onun koyu bir Hıristiyan olduğu kanaatine varırlar."

(Yılmaz, 1992, s. 144). İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 3 beyit tespit edilmiştir.

Ayette geçen *sıbgatallâh* kelimesi “Allah’ın boyası” anlamına gelmektedir. “Sıbgatallâh” ifadesi aşağıdaki beyitte zikredilerek ayete telmihen kullanılmaktadır.

Sepîdi itme siyah bozma **sıbgatullahı**

O mekr ü âle karîn itme kendüñ ey nâ-dân (GAD, G. 972/2)

“Ey cahil, beyazı siyah ederek Allah’ın boyasını bozma, o hile ve tuzağa kendini yakın etme.” manasındaki bu beyitte Allah’ın boyasından kasıt O’nun dinine uyararak emirlerine boyun eğmektir.

2.4.21. Bakara Suresi 158. Ayet

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرٌ فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ

Safâ ile Merve Allah’ın nişânelerindedir; dolayısıyla hac veya umre yaparak Beytullah’ı ziyaret eden bir kimsenin bu yerleri tavaf etmesinde kendisi için bir günah yoktur. Kim gönüllü bir iyilik yaparsa bilsin ki Allah iyiliği mükâfatıyla karşılaman ve çok iyi bilendir. (2/158)

Ayette “Safâ ile Merve’nin Allah tarafından konulmuş sembollerden (şeaîr) ve hac ile umre ibadetinin yapıldığı yerlerden olduğu belirtilir.” (Küçükbaşçı, 2008, c. 35, s. 441). Divan şiirinde *Merve* ve *Safâ* isimleri birlikte kullanılarak sa’y yapmaya ve bu ayete işaret edilir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih yapılan 64 beyit tespit edilmiştir.

Muhibbî, sevgilinin mahallesini Ka’be olarak hayal eder ve sevgilinin yüzünü görürse Merve hakkı için mutluluktan aşk kurbanı olacağını dile getirir. Kurban kelimesi ile hac ibadetinin Kurban Bayramı sırasında yapılmasına da telmihte bulunur:

Ka’be-i kûyuñ nasîb olsa varup görsem yüzüñ

Merve hakkıyçün **Safâ**’dan oluram **kurbân-ı ‘ışk** (MD, 1571/3)

2.4.22. Bakara Suresi 178. Ayet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَىٰ بِالْأُنثَىٰ فَمَنْ عُفِيَ
لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنْ اعْتَدَىٰ بَعْدَ
ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ

Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir. Bu, rabbinizden bir hafifletme, bir rahmettir. Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azap vardır. (2/178)

Ayette geçen *kıyasu fi'l-katl* lafzı ile öldürme ve kısas konusu açıklanmaktadır. Divan şiirinde bu konu, aşkın sevgili tarafından katledildiği ancak aşkta kısas olmadığı şeklinde işlenerek “kısas” ve “katl” kelimeleri ile ayete telmihte bulunulur. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 4 beyit tespit edilmiştir.

Gönül öldüğü için sevgilinin dudağından bir şey dileyemez çünkü fıkıh alimleri aşk katline kısas yazmamıştır:

Ne diler dil leb-i cânâneden öldüm diyü ben
Yazmamışdur fukahâ ‘ışk **katline kısâs** (LD, G. 197/5)

Aşk yolunda kısas konulmadığı için sevgili aşkıları hiç kan korkusu olmadan katledebilir:

Katl-i ‘uşşâk eylegil hiç itme kanından hazer
Bu tarîk-i ‘ışkdur konılmadı bunda **kısâs** (MD, 1477/3)

2.4.23. Bakara Suresi 188. Ayet

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدُلُّوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ
تَعْلَمُونَ

Mallarımızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Bile bile, günaha saparak, insanların mallarından bir kısmını yemeniz için onun bir parçasını yetkililere aktarmayın. (2/188)

Ayette haksız yere mal yememek ve rüşvet vermemek gerektiği bildirilmektedir. Kabûlî beytinde ayete işaret ederek rüşvet almamak gerektiğini beyan eder ve hem verene hem alana hem de sebep olana lanet okur:

Ey dil il mâlîdur almalı degüldür **rüşvet**
Virene vü alana bâ'is olana la'net (KD, G. 27/1)

2.4.24. Bakara Suresi 190. Ayet

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

*Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın;
Allah aşırılığa sapanları sevmez. (2/190)*

Ayette “Allah yolunda” anlamına gelen *fi sebîli'llâh* lafzı Allah yolunda savaşmayla ilgili olarak daha çok kasidelerde zikredilmiştir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 4 beyit tespit edilmiştir. Nev'î, İbrahim Paşa'ya yazdığı kasidesinde onun Allah yolunda bir mücahit olduğunu söyleyerek bu ayete telmihte bulunur:

Sa'âdetle gelen iy dil meger ol sadr-ı a'lâdur
Mücâhid fî sebîli'llâh İbrahîm Pâşâ'dur (ND, K. 25/1)

2.4.25. Bakara Suresi 195. Ayet

وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

Allah yolunda harcama yapın; kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin, kuşkusuz Allah iyilik edenleri sever. (2/195)

Ayette “Allah yolunda” anlamına gelen *fi-sebîli'llâh* lafzı bu ayette mal harcamayla ilgili olarak yer almaktadır, Allah yolunca harcama yapılması buyrulur. Aşağıdaki beyitte padişahın bütün malını mülkünü Allah yolunda çeşme gibi akıtmasıyla bu ayete işaret edilir:

Menâl ü mâlini seyl itdi **fî-sebîli'llâh**
Bu selsebîl içün ol pâdişâh-ı 'Osmânî (YBD, K. 5/21)

2.4.26. Bakara Suresi 201. Ayet

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

İnsanlardan öyleleri de vardır ki, “Ey rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru” derler. (2/201)

Bu ayetin bir parçası olan ve Rabbena duası olarak bilinen duanın *ve-gınâ ‘azâbe’-n-nâr* kısmı “Bizi ateş azabından koru.” anlamına gelir. Bu söz *Kur’ân*’da üç ayette daha geçmektedir.¹¹³ Taranan divanlarda bu konuda telmih içeren 23 beyit tespit edilmiştir.

Şair, Allah’ın kendisini ateş azabından kurtardığını ve aşk ateşinin semenderi olduğunu ifade ederek ayete işaret etmektedir:

Oldum Hayâlî âteş-i ‘aşkuñ semenderi
Kıldı **halâs** Hak beni **nâr-ı ‘azâb**dan (HBD, G. 48/8 (Nûn))

2.4.27. Bakara Suresi 243. Ayet

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَدُوٌّ فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ

Sayıca binleri buldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Bunun üzerine Allah onlara “ölün!” dedi. Sonra kendilerine hayat verdi. Şüphesiz Allah’ın insanlar üzerinde büyük lütufları vardır ama insanların çoğu şükretmezler. (2/243)

Ayette geçen *mûtû* sözü “Ölün!” anlamında gelmektedir. Bu ayetin sembolü hâline gelen “*mûtû*”, şiiirlerde *sırr-ı mûtû*, *mûtû nidâsı* şeklinde terkiplerle kullanılarak ayete telmihte bulunulur. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 3 beyit tespit edilmiştir.

¹¹³ bk. Âl-i İmrân 3/16, 191; Enfâl 8/14.

Şair, ruhlar alemine ölün emri verildiği zaman ölmeden sevgilinin yoluna can vermeye söz verdiğini belirtir:

Ölmedin yoluña cân virmege ‘ahd itmiş idüm
Şol zamân ‘âlem-i ervâha ki **mûtû** didiler (BD, G. 184/4)

Nev’î, gam döşeğinde yatan “mûtû” sırrından hayat feyzi uman ölümlü bir hastadır:

Niçe demdür **sırr-ı “mûtû”** dan umar feyz-i hayât
Bir ölümlü hasteyin gam pisterinde muhtazar (ND, K. 12/7)

2.4.28. Bakara Suresi 256. Ayet

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ
الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah’a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir. (2/256)

Ayette geçen *urveti’l-vüskâ* sözü “sağlam bir kulp” anlamında gelmekte olup mealen ayete telmih için bazı beyitlerde Farsça terkip olarak zikredilmiştir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 3 beyit tespit edilmiştir.

Şair, “urve-i vuska”yı dergahın halkası, “hablü’l-metîn”i¹¹⁴ ise lütfunun ipi olarak tanımlayarak ayetlere gönderme yapmaktadır:

Halka-i dergâhuñ ile rişte-i lutfuñ yeter
‘Âşıka hem ‘**urve-i vuska** vü hem hablü’l-metîn (AÇD, K. 12/23)

2.4.29. Âl-i İmrân Suresi 17. Ayet

الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ

¹¹⁴ bk. “2.4.32. Âl-i İmrân Suresi 103. Ayet”

(Bu nimetler) “Ey rabbimiz! Biz gerçekten iman ettik, günahlarımızı bağışla, bizi ateş azabından koru” diyenler, sabredenler, doğruluktan şaşmayanlar, huzurda boyun bükenler, hayır yolunda harcama yapanlar ve seher vakitlerinde Allah’tan bağışlanma dileyenler (içindir). (3/16-17)

Nimetlerin kimler için olduğu açıklandığı ayette *mustagfirine bil eshar* lafzı ile seher vakti bağışlanma dileyenlerden bahsedilmektedir. Şiirlerde “istağfir, müstağfir, seher, subh” gibi kelimeler bir arada kullanılarak ayete telmihte bulunulur.

Aşağıdaki beyitte şair, seher vaktini tasvir ederek gülün üzerindeki çiğ tanesinin kayboluşunu, bağışlanma dileyenlerin nafîle namaz ve dualarının seher vaktinde gökyüzüne erişmesine benzetirken bu ayete işaret etmektedir:

Gûş-1 gülde penbedür jâle gider ey bâg-bân
Tâ **seher** irişe çarha **subha-i müstağfirîn** (AÇD, K. 11/27)

Bâkî ise geceleyin çalgı ve ney eğlencesine şaşırılmamak gerektiğini ve sabah vakti gönülden istiğfar edildiğini ifade eder:

Giceler ‘ayş u safâ-yı çeng ü nây olmaz ‘aceb
Subh-dem Bâkî derûn-1 dilden **istigfârî** gör (BD, G. 71/7)

2.4.30. Âl-i İmrân Suresi 31. Ayet

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

De ki: “Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.” (3/31)

Ayette Allah’ın kullarını sevmesi için onların Hz. Muhammed’e uymaları gerektiği bildirilmektedir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 4 beyit tespit edilmiştir. Mealen bu ayete telmihte bulunan Fuzûlî’ye göre Peygamberin sünneti ümmetinin bağışlanma sebeplerine ulaşma yoludur, itaati ise hastalıklarına ilaç tedbiri gibidir:

Sünnetüñ magfîret esbâbına **minhâc**-ı husûl
Tâ‘atüñ ma‘siyet emrâzına tedbîr-i ‘ilâc (FD, G. 47/4)

2.4.31. Âl-i İmrân Suresi 49. Ayet

وَرَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ
فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُخِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ وَأَنْتَبِئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا
تَدَّجِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

Onu İsrâiloğulları'na elçi olarak gönderecek ve o şöyle diyecek: “Kuşkuya yer yok, işte size rabbinizden bir mucize ile geldim; size çamurdan kuş biçiminde bir şey yapar ona üflerim, Allah’ın izni ile derhal kuş oluverir; yine Allah’ın izniyle körü ve cüzzamlıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim; ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inanan kimseler iseniz elbette bunda sizin için bir ibret vardır. (3/49)

bk. “2.2.2. İsâ”

2.4.32. Âl-i İmrân Suresi 103. Ayet

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ
فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ
تَهْتَدُونَ

Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O’nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız. (3/103)

Ayette “Allah’ın ipi” olarak geçen *habli’l-lâh* lafzı ile *Kur’ân-ı Kerîm* kastedilmektedir. *Kur’ân*’a sımsıkı tutunarak doğru yola ermenin yollarını bildiren ayet, *habl* kelimesi ile telmih edilmektedir. Divan şiirinde daha çok *hablü’l-metîn* ya da *habl-i metîn* şeklinde tamlama yapılarak “çok kuvvetli ip” anlamında kullanılmıştır. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 11 beyit tespit edilmiştir.

Güzellerin güzelliği zevk erbabına ruhun gıdasıdır, sevgililerin saçları ise sadıklara (tutunmak için) çok sağlam bir iptir:

Hûblar hüsni durur erbâb-1 zevka kût-1 rûh
Dil-rübâlar zülfidür sâdıklara **hablu'l-metîn** (BRD, K. 31/5)

Bâkî, Sultan Selîm'e yazdığı kasidesinde kendisinden bahsettiği bölümde "O muradın ip ucunu bulsa nolur, sözünün sağlam ipine sımsıkı tutunmuştur." diyerek ayete işaret eder:

Ser-rişte-i murâdı n'ola elde bulsa ol
Habl-i metîn-i 'ahdüne kılmışdur i'tisâm (BD, K. 23/30)

2.4.33. Âl-i İmrân Suresi 137. Ayet

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ

Sizden önce nice uygulamalar geçmiştir. Yeryüzünde gezin de yalanlayanların sonunun ne olduğuna bir bakın. (3/137)

Ayete geçen *fe'nzurû* emri "görün" anlamına gelmektedir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 3 beyit tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitte şair, gözle görülmeyen şeyleri bile gören iki gözün "fe'nzuru" emrinin doğruluğunu sağlamlaştırmak için olduğunu ifade ederek ayete telmihte bulunur:

Fe'nzurû emrini te'kîd itmek içündür sahîh
İki olduğu vücûdunda bu çeşm-i hurde-bîn (AÇD, K. 11/26)

2.4.34. Âl-i İmrân Suresi 173. Ayet

الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

Birtakım insanlar onlara, "İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun" dediler de bu, onların imanlarını arttırdı ve "Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!" diye cevap verdiler. (173)

Ayette müminlere vekil olarak Allah'ın yeteceği bildirilmektedir.¹¹⁵ Ayette geçen *ni'me'l-vekîl* lafzı “O ne güzel vekildir.” anlamına gelmektedir. Şair kasidesinde Allah'ın vekili olan padişahı övmek için bu ayete telmihen “ni'mel-vekîl” lafzını kullanır:

Vekîl-i mutlak-ı sultân-ı 'âlemsin cihân içre
N'ola **ni'me'l-vekîl** ismiyle nâmun bulsa 'unvânı (AÇD, K. 3/1)

Aşağıdaki beyitte şair, düşman tarafını Allah'a havale ettiğini ve Hüda gibi vekili olduğu için davacıdan hiçbir çekincesi olmadığını belirtir. Beyitte Allah'ın vekil olarak ifade edilmesiyle ayete işaret edilmektedir:

Kabûlî cânib-i hasmı havâle eyledüm Hakka
Ne pervâ müdde'iden çün **Hudâ** gibi **vekîlüm** var (KD, G. 67/5)

2.4.35. Âl-i İmrân Suresi 185. Ayet

كُلُّ نَفْسٍ دَانِقَةٌ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُؤَفَّفُونَ أَجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ زُحِرَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا
الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ

Herkes ölümü tadacaktır; yaptıklarınızın karşılığı size eksiksiz olarak ancak kıyamet gününde verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılır da cennete konursa artık kurtulmuştur. Dünya hayatı zaten aldatıcı şeylerden ibarettir. (3/185)

Ayette geçen küllü nefsin *zâ'ikatü'l-mevt* sözü “Her canlı ölümü tadacaktır.” anlamına gelmekte olup Kuran'da iki ayette daha geçmektedir.¹¹⁶ İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 3 beyit tespit edilmiştir. Rûhî, ömrü işi gece gündüz akmak olan bir su, ölümü ise her gelenin ondan geçtiği bir yel olarak tasvir ederken ayete telmihte bulunur:

'Ömr bir sudur ki akmakdur işi şâm u seher
Mevt bir yeldür ki eyler her gelen andan güzâr (BRD, M. 4/Tkb. I/5)

¹¹⁵ Aynı konuda diğer ayetler için bk. Nisâ 4/81, 132, 171; En'âm 6/102; Hûd 11/12; İsrâ 17/65; Ahzâb 33/3; Müzzemmil 73/9.

¹¹⁶ bk. Enbiya 21/35; Ankebut 29/57.

Ayette geçen *metâ‘u‘l-gurûr* lafzı ile dünya hayatının aldaticı olduğu bildirilmektedir. Bu yönüyle de şiirlerde telmih edilmektedir. Bâkî‘ye göre akılı olan dünya malından gururlanmaz/alalmaz (çünkü) dünyanın dönmesi bir andır, insan da bir nefesten ibarettir:

‘Âkil oldur gelmeye dünyâ **metâ‘**ından **gurûr**
Müddet-i devr-i felek bir demdür âdem bir nefes (BD, G. 211/4)

Bu yokluk alemine aldanmamak gerektiğini onun kalıcılığı olmadığını ve oradaki her şeyin geçici olduğunu belirten aşağıdaki beyitte de ayete işaret edilmektedir:

Sakin **aldanma gurûr** itme bekâsı yokdur
Bu **fenâ** mülketidür her ne ki var **âmed ü reft** (GAD, K1. 36/3)

2.4.36. Âl-i İmrân Suresi 191. Ayet

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتِ
هٰذَا بٰطِلًا سُبْحٰنَكَ فَعِنَّا عَذَابُ النَّارِ

Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah‘ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler (ve şöyle derler:) “Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz. Bizi cehennem azabından koru! (3/191)

Ayette daima Allah‘ı anarlar ve onların alemin yaratılışı üzerine tefekkür ettikleri bildirilmektedir. Fuzûlî aşağıdaki beytinde mealen bu ayete telmihte bulunur:

Bülend ü pest-i ‘âlem şâhid-i feyz-i vücûduñdur
Degül bî-hûde olmak yoh iken ‘**arz ü semâ peydâ** (FD, G. 4/2)

Tarlan beyti şöyle açıklar: “Âlemin yükseği ‘gök’ ve alçağı ‘yer’ senin varlığının feyzi ile var olduğu için senin varlığına şahittir. Çünkü yer ve gök aslında yok iken var olması sebepsiz değildir, boşuna değildir.” (2011, s. 26).

2.4.37. Nisâ Suresi 43. Ayet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْعَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُورًا غَفُورًا

Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken de - yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculuk halinde bulunursanız yahut sizden biriniz ayak yolundan gelirse ya da kadınlara dokunup da -bu durumlarda- su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin); yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır. (4/43)

Bahadır'ın (2012) aktardığına göre şarap İslâmiyet'in ilk döneminde haram olmasa da sahabelerden birinin bir akşam namazında Kâfirun suresini yanlış okuması, bu ayetin inmesine ve şarabın yasaklanmasına sebep olmuştur (s. 26, 381). Ayette namaza yaklaşılmaması gereken hâller bildirilmektedir. Bunlardan biri de sarhoşken namaza yaklaşmamaktır. Bu hususa Fuzûlî bir beytinde telmihen yer verir. Allah ona gül renkli şarap neşesi verdiği için sarhoşluk ondan namaz yükümlülüğünü kaldırmıştır:

Kıldı menden **ref** teklîf-i **namâzı** mestlik

Saldı Hak bir neş'e-i câm-i mey-i gül-gûn maña (FD, G. 13/2)

2.4.38. Nisâ Suresi 45. Ayet

وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَلِيًّا وَكَفَىٰ بِاللَّهِ نَصِيرًا

Allah düşmanlarınızı daha iyi bilir. Gerçek bir dost (veli) olarak Allah yeter, bir yardımcı olarak da Allah kâfidir. (4/45)

Ayette dost ve yardımcı olarak Allah'ın yeteceği bildirilmektedir.¹¹⁷ Beyitte herkesin kendisine düşman olduğunu belirterek “dost (olarak) sen bana yetersin” diyen şair, ayete telmihte bulunmaktadır:

Dôstum ‘âlem senüñ’çün ger olur düşmen maña

¹¹⁷ Aynı anlamda diğer ayetler için bk. Nisâ 123, 173; En'âm 6/14; Ahzâb 33/17.

Gam degül zîrâ yitersen dôst ancak sen maña (FD, G. 10/1)

2.4.39. Mâide Suresi 54. Ayet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar; Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Allah'ın lütfu geniştir; O, her şeyi bilir. (5/54)

Ayette iman edenlerin kimsenin kınamasından korkmayacağı bildirilmektedir. Ayette geçen *levmete lâ'im* lafzı “hiçbir kınayıcının kınaması” anlamına gelmektedir Şair, sevgilinin kirpiklerinin çokluğu kendisine demirden ten ördüğü için düşmanın çekiştirme/yerme okunun ona tesir etmeyeceğini dile getirerek bu ayete işaret eder:

Kârger düşmez hadeng-i ta'ne-i düşmen maña
Kesret-i peykânû itmişdür demürden ten maña (FD, G. 7/1)

Cinânî, Molla Efendi için dile getirdiği mersiyesinde onun özelliklerinden bahsederken kimseden korkmadan doğruyu esirgmeden söylediğini ve kınayıcının kınamasından kaçınmadığını belirtirken ayete telmihte bulunur:

Kimseden havf itmeyüp söylerdi hakkı bî-dirîğ
Levm-i lâ'imden kaçup kılmazdı kasd-ı ictinâb (CD, M. 7/IV/5)

2.4.40. Mâide Suresi 55. Ayet

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ

Sizin veliniz ancak Allah'tır, peygamberidir, bir de Allah'ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren müminlerdir. (5/55)

Ayette müminin dostu tanımlanmıştır. Nisâ suresi 45. ayetten farklı olarak peygamber ve müminler de velî (dost) olarak bildirilmiştir. Fuzûlî aşağıdaki beytinde “âşinâ” sözünü dost anlamında kullanarak ayete telmihte bulunmaktadır. Dua niteliğinde olan beyitte şair Allah’tan sadece O’na yakın olanları kendisine dost yapmasını, diğerleriyle yakınlığını kesmesini diler:

Kat’ eyle âşinâlıgum andan ki gayrdur
Ancak **öz âşinâlarıñ** it **âşinâ** maña (FD, G. 3/2)

2.4.41. Mâide Suresi 109. Ayet

يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ

Allah’ın peygamberleri toplayıp da onlara “Size ne cevap verildi?” diye soracağı gün onlar “Bizim bir bilgimiz yok. Bütün gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin” diyecekler. (5/109)

Gözle görülmeyen, gizli olan her şeyi Allah bilir. Ayette O’nun bu özelliği *allâmu’l-guyûb* (gizlileri bilen) sıfatıyla bildirilmektedir. Taranan divanlarda bu ayete telmih yapılan 35 beyit tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitte şair, gayb sırrını Allah’tan başka kimsenin bilemeyeceğini ifade ederek ayete telmihte bulunur:

Hîç kim bilmedi tahkîk ile agzuñ sırrın
Sırr-ı gaybı ne bilür kimse Hüdâdan gayrı (FD, G. 261/6)

Divan şiirinde sevgilinin ağzı nokta olarak tasavvur edildiği için beyitte gayb olarak nitelenmiştir, bu nedenle onun sırrını ancak Allah bilir.

Muhibbî’nin beytinde ise, gayb ilmini kimsenin keşfemeyeceği ifade edilerek bu ayete telmih yapılmıştır:

Dürlü dürlü **‘ilm-i gayb**dan zâhidâ virme haber
Olmamışdur **‘ilm-i gaybî** kimseye çün münkeşif (MD, 1552/5)

2.4.42. Mâide Suresi 114-115. Ayet

قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيداً لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً مِنْكَ وَارزُقْنَا
وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ* قَالَ اللَّهُ إِنِّي مُنزِلُهَا عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَاباً لَا أُعَذِّبُهُ أَحَداً مِنَ
الْعَالَمِينَ

Meryem oğlu İsa şöyle yalvardı: “Allahım! Ey rabbimiz! Bize gökten öyle bir sofrayı indir ki, ilk gelenimizden son gelenimize kadar bizler için bir şölen ve senden bir işaret olsun. Bizi rızıklandır, sen rızık verenlerin en hayırlısısın. (5/114) Allah da şöyle buyurdu: “Onu size mutlaka indireceğim; fakat bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, varlıklar âleminde hiç kimseye etmediğim azabı ona edeceğim.” (5/115)

bk. “2.2.2.4. Gökten Sofra İndirme Mucizesi”

2.4.43. En’âm Suresi 59. Ayet

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنَ السَّمَاءِ إِلَّا يَعْلمُهَا وَلَا حَبَّةٌ
فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ

Gaybın anahtarları Allah’ın yanındadır; onları O’ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O’nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi bile bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır. (6/59)

Ayette geçen *mefâtihu’l-gayb* lafzı “gaybın anahtarları” anlamına gelerek gaybın sırlarını ancak Allah’ın bildiğine işaret eder. Divan şiirinde bu ifade *miftâh-ı gayb* şeklinde kullanılarak ayete telmihte bulunulur. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 7 beyit tespit edilmiştir. Emrî’nin beytinde sevgilinin yüzü hazineye, ağzı kilite ve dili de gaybın anahtarına benzetilir:

Genc-i ruhuñda gördi çü kufı-ı dehânuñı
Miftâh-ı gaybdur didi gören zebânuñı (ED, K1. 436/1)

2.4.44. En'âm Suresi 77-78. Ayet

فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِن لَّمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ * فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسُ بَازِغَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ

Ayı doğarken görünce, “Rabbim budur” dedi. O da batınca, “Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yolunu şaşırmiş kimselerden olurum” dedi. Güneşi doğarken görünce, “Rabbim budur; zira bu daha büyük” dedi. O da batınca dedi ki: “Ey kavmim! ben, sizin (Allah’a) ortak koştüğünüz şeylerden uzağım.” (6/77-78)

bk. “2.2.6.6. Rabb’ini Araması”

2.4.45. En'âm Suresi 127. Ayet

لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

Rableri katında onlara esenlik yurdu vardır. Ve yapmakta oldukları (güzel) işler sebebiyle Allah onların dostudur. (6/127)

Ayette *dârü's-selâm* lafzı “esenlik yurdu” anlamında kullanılmakla birlikte cennet kastedilmektedir. Bu söz Yûnus suresi 25. ayette de geçer. İncelediğimiz divanlarda bu konuda 29 beyit tespit edilmiştir.

Sevgilinin tatlı dudağının hasretiyle kim can verirse son nefesinde menzilinin esenlik yurdu olmasını dileyen Muhibbî bu ayete telmihte bulunur:

Şîrîn lebi firâk-ıyla her kim ki cân vire
Âhir nefesde menzili **dâr-ı selâm** ola (MD, 99/3)

2.4.46. A'râf Suresi 12. Ayet

قَالَ مَا مَنَعَكَ إِلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ

Allah buyurdu: “Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?” (İblîs), “Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın” dedi. (7/12)

bk. “2.2.8.3. Kendisine Secde Edilmesi ve İblîs’in İsyanı”

2.4.47. A’râf Suresi 31. Ayet

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

Ey Âdemoğulları! Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin, yiye için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez. (7/31)

Ayette “yiye ve için” anlamında kullanılan *kulû veşrebû* sözü Âlî’nin beytinde kullanılarak ayet telmih edilmiştir. Şair sabah vakti aşk şarabı ile mahmur olmuştur, gönlünden *kulû veşrebû* sesi geçmektedir:

Seher ki olmuş idüm câm-ı ‘ışk ile mahmûr
Gönlünden itdi **kulû veşrebû sadâsı** ‘ubûr (GAD, K. 10/1)

Aşağıdaki beyitte şair gam sofrasında çok yediklerini ancak israf etmemek gerektiğini ifade ederek ayete telmihte bulunur:

Çok yidük hân-ı gamuñ şükri bilmez degülüz
Bu günüñ yarını var böyle ne lâzım **isrâf** (İÇD, G. 126/04)

2.4.48. A’râf Suresi 40. Ayet

إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ

Bizim âyetlerimizi asılsız sayanlar, büyüklenip onlardan yüz çevirenler var ya, işte onlara göğün kapıları açılmayacak ve onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyeceklerdir! Suçluları işte böyle cezalandırırız! (7/40)

Ayette Allah’ın ayetlerine inanmayanların ve ona uymayanların asla cennete giremeyecekleri bildirilmektedir. Fuzûlî aşağıdaki beyitte bu ayete mealen telmihte bulunur:

Bu gamlar kim benim vardur **ba’îrûñ** başına koysan

Çıkar kâfir **cehennemden** güler **ehl-i ‘azâb** oynar (FD, G. 70/6)¹¹⁸

Devenin iğnenin deliğinden geçmesi mümkün olmadıkça, kafirlerin de cehennemden çıkması mümkün değildir. “Fuzuli bu mübalağayı öyle kullanıyor ki, sonunda dertleri bir deveye yüklense, devenin o ağır yük altında öyle inceleyeceğini, öyle arıklaşacağını varsayıp sonunda iğne deliğinden geçebileceğini; bu durumda da ayet-i kerimenin medlûlü olan, kafirlerin cennete girmesi hadisesinin vuku bulacağını dile getiriyor.” (Pala, 2016, s. 277).

2.4.49. A'râf Suresi 54. Ayet

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ ۗ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ ۗ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

Şüphesiz ki rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden; geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki, halk da emir de (yaratma ve yönetme) yalnız O'na aittir. Âlemlerin rabbi olan Allah yüceler yücesidir. (7/54)

Ayette geçen *istivâ* kavramı “yedi âyette arşa, iki yerde semâya yönelik bir fiil olarak Allah'a nisbet edilmiştir. Bu âyetlerde belirtildiğine göre Allah yeri yarattıktan sonra gökleri yaratmaya yönelip onları yedi olarak düzenlemiş, sonra da arşa *istivâ* etmiştir.” (Yavuz, 2001, c. 23, s. 402).¹¹⁹ Allah'a isnat edilen *istivâ* ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır.¹²⁰ İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 9 beyit tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitte “errahman ‘ala ‘arşi’stevâ” mazmun olarak tanımlanmış ve “*istevâ* sırrı” ile ayete işaret edilerek *istivâ* sırrını bilenlerin kurtuluşa ereceği belirtilmiştir:

Bil nedür mazmûn-ı “errahman ‘ala ‘arşi’stevâ”
“İstevâ” sırrın bilendür firka-i nâcî hemîn (Rûhî, K. 31/8)

¹¹⁸ Bu beyit Kılınç, 2017’de bulunmadığı için Akyüz, Beken, Yüksel, ve Cunbur 1990’da bulunan Arap harfli matbu metinden alınmıştır.

¹¹⁹ Diğer ayetler için bk. Yûnus 10/3; Ra’d 13/2; Tâhâ 20/5; Furkân 25/59; Secde 32/4; Hadîd 57/4.

¹²⁰ bk. Yavuz, 2001, c. 23, s. 402-404.

2.4.50. A'râf Suresi 107. Ayet

فَالْقَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ

Bunun üzerine Mûsâ asâsını yere attı. Bir de baktular ki apaçık bir yılan! (7/107)

bk. “2.2.5.3. Asasının Yılana Dönüşmesi”

2.4.51. A'râf Suresi 108. Ayet

وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ

Ve elini çıkardı. Bir de ne görsünler, o da seyredenlerin gözleri önünde bembeyaz oluvermiş! (7/108)

bk. “2.2.5.2. Yed-i Beyzâ Mucizesi”

2.4.52. A'râf Suresi 143. Ayet

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَىٰ لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرُ إِلَيْكَ قَالَ لَن نَرِيكَ وَلَكِنِ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ نَرِيكَ فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ

Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, “Rabbim! Bana görün; sana bakayım” dedi. Rabbi, “Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin” buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: “Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim.” (143)

bk. “2.2.5.1. Tûr Dağında Allah’la Konuşması ve Tecelli Hadisesi”

2.4.53. A'râf Suresi 172. Ayet

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَن نَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ

Rabbin Âdemoğulları'ndan -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin rabbiniz değil miyim? "Elbette öyle! Tanıklık ederiz" dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, "Bizim bundan haberimiz yoktu" demeyesiniz; (7/172)

Ayette geçen “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” anlamındaki *Elestü bi-Rabbiküm?* sorusuna cevap olarak verilen “Evet, tanıklık ederiz.” anlamındaki *belâ* sözü insanların elest meclisinde Allah’a verdikleri ilk söz olarak bilinir. Yaratılış sırasında yapıldığına inanılan bu konuşmanın nerede ve ne şekilde yapıldığı hakkında çeşitli rivayetler olsa da bu olay hem edebî eserlerde hem de halk arasında yaygın bir şekilde anlatılır. *Bezm-i elest* olarak bilinen bu meclis *ahd-i ezel*, *bezm-i ezel*, *bezm-i belâ* isimleriyle de anılır. Divan şiirinde bu hadise aşık olmakla ilişkilendirilir ve “belâ” sözünün aşk için verildiği dile getirilir. Ayrıca aşıklar bu mecliste içtikleri şarap dolayısıyla hala mest olduklarını söylerler.

Ruhların bir araya toplandığı elest bezminde Allah’a tanıklık edilerek “belâ” sözü verilmiştir. Kabûlî, zahide elest bezminde verdiği sözü hatırlatır ve sonradan inkar etmenin fayda vermeyeceğini söyleyerek bu olaya telmihte bulunur:

Fâyide virmez kişiye soñra inkâr eylemek
Zâhidâ **kâlû belâda** itdügüñ **ikrârı** gör (KD, G. 50/4)

Rûhî elest meclisi sakisinin gönlüne bir kadeh sunduğunu ve o yüzden yıllardır vahdet meyhanesinde sarhoş yattığını söyleyerek bu hâlinin ne kadar eskiye dayandığını anlatır:

Göñlüme bir câm sundı **sâki-i bezm-i elest**
Nice yıllardur yatar meyhâne-i vahdetde mest (BRD, G. 73/1)

Elest meclisinde tüm ruhların bir arada olduğuna inanılır. Muhibbî de bu inanca telmihte bulunarak sevgilinin kendisini ezelden hasta ettiğini dile getirir. Çünkü tüm ruhlar orada olduğu için aşığın sevgiliyi ilk gördüğü yer bezm-i elesttir:

İy tabîb-i dil neden derdüme itmezsin devâ

Çün beni **rûz-ı ezelden** eyledüñ bîmâr sen (MD, 2727/3)

2.4.54. A'râf Suresi 179. Ayet

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ
أُذُنٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْعَافِلُونَ

Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır. (7/179)

Ayette geçen *bel hüüm edall* “hatta daha da şaşkındırlar” anlamına gelir ve bahsedilen topluluğu tanımlar. Aşağıdaki beyitte bu söz bir terkip içinde kullanılarak ayete telmih yapılır. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 3 beyit tespit edilmiştir. Rûhî, ayetteki topluluğa işaret ederek, “belhüm edall” cemaatinin müftüsü olan kişinin, alemin müftüsü olsa bile ilmi ile amel etmediğini dile getirir:

Müfti-i ‘âlem ise ‘ilmine anuñ ne ‘amel
Müftî-i silsile-i tâyife-i “**belhüm edall**” (BRD, K. 37/18)

Şair, ayete telmihte bulunarak devrin müftüsünü, ahiret düşüncesini bırakıp dünyayı tercih etmesi sebebiyle hicvetmektedir (Buyruk, 2015, s. 86).

2.4.55. Enfâl Suresi 17. Ayet

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ
سَمِيعٌ عَلِيمٌ

Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; (oku) attığında da sen atmadın, Allah attı; bunu da müminlere kendinden güzel bir lütufta bulunmuş olmak için yaptı. Allah her şeyi işitmekte, her şeyi bilmektedir. (8/17)

“Bu âyetlerin inmesine sebep olarak Bedir, Huneyn gibi birkaç savaşta Hz. Peygamber’in, yerden bir avuç çakıllı toprak alarak düşmana doğru savurması, tozun ve çakılların birçok savaşıya isabet ederek onları saf dışı bırakması olayı zikredilmiştir.” (akt. Karaman, Çağrıcı, Dönmez, ve Gümüş, c. 2, s. 674).

Ayette geçen “siz atmadınız” anlamındaki *mâ rameyte* sözü aşağıdaki beyitte zikredilerek bu ayete telmih yapılır. Hz. Muhammed’in düşmanın yüzüne “mâ rameyte” ile yani Allah’ın yardımıyla toprak saçtığı ifade edilir:

Rasûl-i Hazret-i Bârî Muhammed-i ‘Arabi
Ki “mâ rameyte” ile sacdı rûy-i hasma katâm (ND, K. 32/18)

2.4.56. Tevbe Suresi 40. Ayet

إِلَّا تَتَصَرَّوْهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيًا إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَىٰ
وَكَلِمَةَ اللَّهِ هِيَ الْعَلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

Siz peygambere yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim inkârcılar onu, iki kişiden biri olarak yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına “Tasalanma! Allah bizimle beraberdir” diyordu. Derken Allah ona kendi katından bir güven duygusu indirdi, sizin göremediğiniz askerlerle onu destekledi ve inkârcıların sözünü değersiz hale getirdi. Allah’ın sözü ise en yücedir. Çünkü Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir. (9/40)

bk. “2.3.16.1. Mağarada Hz. Muhammed’in Yanında Olması”

2.4.57. Tevbe Suresi 109. Ayet

أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٍ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ شِقَاٍ جُرْفٍ هَارٍ فَأَنْهَارَ بِهِ
فِي نَارٍ جَهَنَّمَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

Binasını Allah’a saygı ve O’nun hoşnutluğunu kazanma temeli üzerine kuran mı daha iyidir yoksa binasını kaymak üzere olan bir uçurumun kenarına kurarak onunla birlikte cehennem ateşine yuvarlanan mı? Allah hakkı çiğneyenleri doğru yola iletmez. (9/109)

Ayette insanların binasını takva üzerine kurmanın daha iyi olacağı ve Allah’ın emirlerine uymanın gerekliliği bildirilmiştir. “Takvâ ve kökün ittikâ, takî, etkâ, müttakî gibi diğer türevleri ve fiil şekilleri Kur’ân-ı Kerîm’de 285 yerde geçmektedir. Kur’ân’da ve hadislerde takvâ bazan sözlük anlamında, bazan da ‘Allah’ın emirlerine uyup yasaklarından kaçınarak azabından korunma’ anlamında kullanılır.” (Uludağ, 2010, c. 39, s. 484).

Bu ayete binaen beyitlerde *bina-takva* ilişkisi kurulmaktadır. Muhibbî, zühd ile takva binasını gökyüzüne erdirmiş iken şarap tufanı ile onun yerle bir olduğunu dile getirerek ayete telmihte bulunur:

Zühd-ile takvâ binâsın çarha irdürmüş-iken
Geldi çün tûfân-ı mey hâk-ile yeksân eyledi (MD, 3179/2)

2.4.58. Tevbe Suresi 111. Ayet

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِآنَ لَهُمُ الْجَنَّةُ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدَا
عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْسِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ
وَذَلِكَ هُوَ الْقَوْزُ الْعَظِيمُ

Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da yer almış gerçek bir vaadidir. Kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O halde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur. (9/111)

Ayete göre Allah, kullarından canlarını ve mallarını cennet karşılığında feda etmelerini istemektedir. Bu sebeple insanlar O'nun yolunda savaşır ve can verirler.

Kim virse **cân yoluñda** bulur hâk olup makâm
Gûyâ ki hâk-ı râhuñdur **nakd-i cân** behâ (FD, G. 2/2)

Beyitte geçen “hâk-i makdem” ile kastedilen cennettir (Özdemir, 1990, s. 68). Fuzûlî bu ayete gönderme yaparak O'nun yolunda kim canını verirse cennete erişeceğini ifade etmiştir.

2.4.59. Tevbe Suresi 128. Ayet

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ

Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur. (128)

Ayette Hz. Muhammed'in ümmetine düşkünlüğü, şefkati ve merhameti bildirilmiştir. Aşağıdaki beyitlerde Peygamber'in bu özellikleri işlenerek ayete mealen telmih edilir.

Onun yolundan gitmek selamet ve kurtuluş yoludur, onun merhamet arzusu hayır ve kurtuluş ümididir:

Reh-i mütâba 'atüñdür tarîk-i fevz ü necât
Hevâ-yi merhametüñdür ümîd-i hayr ü halâs (FD, G. 132/4)

2.4.60. Yûnus Suresi 4. Ayet

إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا إِنَّهُ يَبْدُوُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
بِالْقِسْطِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ

Hepiniz dönüp O'nun huzurunda toplanacaksınız, bu Allah'ın gerçek vaadidir. O, baştan yaratır, sonra da yaratmayı tekrar eder ki, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları adaletle ödüllendirsin! İnkâr yolunu tutmaları sebebiyle münkirlerin nasibi ise kaynar bir içecek ve acı veren bir azaptır. (10/4)

Ayette salih amel işleyenlerin adaletle mükâfatlandırılacağı bildirilir. Fuzûlî beytinde O'na yakışır bir ameli olmadığını, amellerine göre adliyle ceza vermesini istediğini ifade ederek ayete telmihte bulunmaktadır:

Yoh mende bir 'amel saña şâyeste âh eger
A'mâlûme göre vire 'adlûñ cezâ maña (FD, G. 3/4)

Tarlan'ın şerhine göre; “cezanın asıl ma'nâsı bir şeyin karşılığıdır. Bizim kullandığımız azap etmek, cezalandırmak ma'nâsına değildir. Adalet, herhangi bir şeyi lâyük olduğu ceza veya mükâfat ile karşıla- mak demektir. ibadete ceza olmaz. Az da olsa yine mükâfatlandırılır. Burada ceza bir işin (amelin) iyi veya kötü tam karşılığı olarak kullanılmıştır.” (2011, s. 24).

2.4.61. Yûnus Suresi 62. Ayet

أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler.
(10/62)

Ayette Allah dostlarına korku ve üzüntü olmayacağı bildirilmektedir. Fuzûlî, beytinde Allah'ın kendisini feyzine dâhil ettiğini ve korku dairesinden dışarı çıkardığını söyler ve ayete telmihte bulunarak Allah dostu olduğunu ima eder:

Şükr li'llâh ki Fuzûlîni idüp **dâhil-i feyz**
Ragbetüñ **dâ'ire-i havf**dan itmiş **ihrâc** (FD, G. 47/7)

Zühd erbabı korku ve ümid (havf ve reca) arasındadırlar. Âşıklar ise korkudan (havf) kurtulmuş reca makamındadırlar. Onlar Hakk'ı severler, onlar için korku ve hüzn yoktur (Tarlan, 2011, s. 151-152).

2.4.62. Hûd Suresi 40. Ayet

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَن سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ
وَمَنْ أَمِنٌ وَمَا أَمِنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ

Nihayet emrimiz geldi ve sular coşup yükseldi. Nûh'a dedik ki: "Her türden (hayvan) birer çift ile -daha önce haklarında hüküm verilmiş olanlar dışında- aileni ve iman edenleri gemiye bindir!" Zaten onunla birlikte pek azı iman etmişti.
(11/40)

Nûh tufanının anlatıldığı ayette geçen *ve fâret-tennûr* sözü "sular coşup yükseldi/tandır kaynadı" anlamına gelmektedir. Muhibbî, gönlü tandıra benzeter ve "tennûr" kelimesiyle kaynamak fiilini bir arada kullanarak hem Nûh tufanına hem de ayete telmihte bulunur:

Yiter aglatduñ beni tûfân-ı eşkümden sakın
Kaynasa hûn-ı ciger **tennûr**-ı dilden de daşa (MD, 2973/4)

2.4.63. Hûd Suresi 67. Ayet

وَآخِذْ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ

Zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı, yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar.
(11/67)

bk. “2.3.67. Semûd”

2.4.64. Hûd Suresi 112. Ayet

فَاسْتَقِيمْ كَمَا أَمَرْتُ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte, sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol! Siz de azıp sapmayın. Allah, yaptıklarınızı çok iyi görmektedir. (11/112)

Ayette geçen *fe'stakim* sözü “dosdoğru ol” anlamına gelmektedir. Nev'î, Sultan Murâd için yazdığı kasidesinde *fe'stakim* emrinin memuru olarak doğru davranmasını bu ayete telmih yaparak ifade eder:

Râst-kirdâr ol olup **me'mûr-ı emr-i “fe's-takim”**
Olasın tâ kim ‘asâ gibi delîl-i reh-güzer (ND, K. 12/39)

2.4.65. Yûsuf Suresi 87. Ayet

يَا بَنِيَّ ادْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَأْيِسُوا مِنْ رُوحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَأْيِسُ مِنْ رُوحِ اللَّهِ إِلَّا الْفُؤُومُ
الْكَافِرُونَ

Ey oğullarım! Gidin de Yûsuf'u ve kardeşini iyice araştırın, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü inkâr edenlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez!” (12/87)

Ayette geçen *lâ tey'esû* ifadesi “Ümit kesmeyiniz.” anlamına gelmektedir. Allah'ın rahmetinden ümit kesilmemesi gerektiği, ümidini kesenlerin sadece kafirler olduğu belirtilmektedir. Usûlî aşağıdaki beyitte “Lutfundan ümidimi kesersem kâfirim” diyerek bu ayete telmihte bulunmaktadır:

Cân ile **lâ te'yesûya** oldu çün imânumuz
Kâfirem lutfuñ deminden olur isem **nâ-ümîd** (UD, G. 15/7)

2.4.66. Ra'd Suresi 28. Ayet

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

Bunlar, iman edenler ve Allah'ı zikrederek gönülleri huzura kavuşanlardır. Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur. (13/28)

Ayette Allah'ı zikrederek gönüllerin huzura kavuşacağı bildirilmektedir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin dudağını ne kadar çok zikrederse gönlünün sevinç içinde sefasının artacağını söyleyerek ayete telmih etmektedir:

Lebüñ **zikrin** kaçan tekrâr kılsam
Sürûr eyler **göñül** artar safâsı (MD, 3498/3)

2.4.67. İbrâhîm Suresi 52. Ayet

هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنذِرُوا بِهِ وَيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهُ وَاحِدٌ وَلِيُنذِرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ

İşte bu, bütün insanlara, bununla hem uyarılsınlar hem Allah'ın ancak bir tek Tanrı olduğunu bilsinler hem de akıl sahipleri öğüt alsınlar diye yapılmış bir bildirimdir. (14/52)

Ayette *Kur'ân*'ın kimlere ve hangi amaçla indirildiği açıklanır. “Güzellik kitabının şerhini okumayan *Kur'ân*'ın gökten yere niçin indiğini ne bilsin.” diyen Fuzûlî, bu ayete telmihte bulunarak *Kur'ân*'ın indirilme sebeplerine ve onu okumayanların bunu bilemeyeceğine işaret etmektedir:

Ne bilür okımayan mushâf-ı hüsnüñ şerhin
Yire gökden **ne için** indüğünü **Kur'ânuñ** (FD, G. 159/5)

2.4.68. Hicr Suresi 26. Ayet

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ

Andolsun biz insanı şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan yarattık. (15/26)

bk. “2.2.8.2. Çamurdan Yaratılması”

2.4.69. Hicr Suresi 29. Ayet

فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ

“Onun şeklini tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim vakit siz de hemen onun için secdeye kapanın.” (15/29)

Hz. Adem’in yaratılışını anlatan ayette geçen *nefhatü fihî min rûhî* lafzı “ruhumdan üflediğim” anlamına gelmektedir.¹²¹ “Nefahtü” kelimesi bu ayet için adeta bir sembol hâline gelmekle birlikte beyitlerde iktibas edilerek ayete işaret edilmektedir.

Aşağıdaki beyitte hem Allah’ın kendi ruhundan üflenmesi hem de sur üflenmesi bir arada kullanılarak hem ayete hem de kıyamet gününe telmih yapılmıştır. Aşkın zurnası İsrâfil’in suru gibi ses çıkarsa gönül Allah’ın kendi ruhundan üflediği nefesinden cân bulur:

Dil **nefahtü fihî min rûhî** deminden cân bulur
Sûr-1 İsrâfilveş kılsa sâda surnây-ı ‘ışk (Usûlî, G. 61/3)

2.4.70. Hicr Suresi 72. Ayet

لَعْمُرُكُ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ

(Ey resulüm!) Hayatına yemin olsun ki onlar, sarhoş (sersem) halleriyle saçmalayıp duruyorlardı. (15/72)

Ayette geçen *le-amrük* ifadesi Hz. Muhammed’in hayatına yemin için kullanılmıştır. Yahyâ Bey na’ında le-‘amrük sözünü taca benzettir ve Hz. Mukammed’e hitâben ona le-‘amrük tacının yakışacağını söyleyerek ayete telmihte bulunur:

¹²¹ Aynı anlamdaki diğer ayet için bk. Sâd 38/72.

Şâhâ başuña gey yaraşur **tâc-ı le-‘amrük**
Levlâke lemâ kâmetüñe hıl’at-i zîbâ (YBD, K. 1/48)

2.4.71. Nahl Suresi 8. Ayet

وَالْخَيْلِ وَالْبِغَالِ وَالْحَمِيرِ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

Binmeniz ve güzelliğini seyretmeniz için atları, katırları, eşekleri de yarattı. O, sizin bilmediğiniz başka şeyler de yaratır. (16/8)

Ayette geçen *ve'l-hayl ve'l-bigâl* lafzı “atlar ve katırlar” anlamına gelir. At talep etmek için yazdığı şiirde Âlî, hâlini bilmek için fal açtığını ve falında “*ve'l-hayl ve'l-bigâl*” ayeti geldiğini söyleyerek bu ayete telmihte bulunur:

Fâl açdum idi bilmek için hasb-i hâlümü
Fâlumda geldi **âyet-i ve'l-hayl ve'l-bigâl** (GAD, K1. 137/4)

2.4.72. Nahl Suresi 29. Ayet

فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَلَيْسَ مَثْوًى الْمُتَكَبِّرِينَ

“İçinde ebedî olarak kalacağınız cehennemde kapılarından girin!” Ululuk taslayanların yeri ne kötü! (16/29)

Ayette büyüklük taslayanların ebedi olarak cehennemde kalacağı bildirilmektedir. Muhibbî bu ayete telmih yaparak kibir ve gururdan sakınıp kendini büyük görmemek gerektiğini, kendini büyük görenlerin yerinin sonunda ateş olacağını dile getirir:

Yüce görme kendüñi **‘ucb u tekebbürden sakın**
Kim ki kendüyi görür yiri olur âhir **leheb** (MD, 141/2)

2.4.73. İsrâ Suresi 1. Ayet

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنَ
آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir. (17/1)

Ayette, mi'rac gecesinde¹²² Hz. Muhammed'in Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya götürülüşü bildirilmektedir. İsrâ suresine ismini veren ve surenin ilk ayetinde geçen *isrâ* kelimesi “geceleyin yürüme, gece yolculuğu” anlamına gelmektedir.

Şiirlerde geçen “isrâ” kelimesi ile gece yolculuğuna işaret edilerek karanlık ve siyah olması sebebiyle benzetmeler yapılmaktadır. “Gönül gam akşamında derdini yalnız çeker, can gözüne ‘sübhânellezî esrâ’ sürmesini çeker” diyen şair gamı bir geceye, gönlünü de gecede yalnız dert çeken birine benzetir ve gecenin siyahlığını sürme olarak tasvir edip can gözüne bu sürmeyi çektiğini ifade ederek mi'rac gecesine ve ayete telmihte bulunur:

Şol gönül kim şâm-ı gamda derdüni tehnâ çeker
Cân gözüne **kuhl-ü sübhânellezî esrâ** çeker (HBD, G 33/1 (Râ'))

2.4.74. İsrâ Suresi 13. Ayet

وَكُلَّ إِنسَانٍ أَلزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا

Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik. Kıyamet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız. (17/13)

Ayette kıyamet günü herkesin kendi amel kitabını okuyacağı belirtilmektedir. Fuzûlî bu ayete telmihte bulunarak kendi kitabında aşk yazıldığı için haşr divanında “aşk”ı bir kez daha tekrar edeceğini ifade eder:

İy hoş ol kim ‘ışk harfin bir dahı tekrâr idem
Haşr dîvânında görgeç **nâme-i a‘mâlümi** (FD, G. 260/4)

¹²² bk. “2.2.3.1. Mi'rac”

2.4.75. İsrâ Suresi 37. Ayet

وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا

Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma! Ne yeri yarabilir ne de dağlarla boy ölçüşebilirsiniz. (17/37)

Ayette kibirlenerek dolaşmamak gerektiği dağların ve yeryüzünün azameti ile belirtilmiştir. Yahyâ'nın beytinde de bu ayete işaret edilerek yüce dağlar gibi büyüklenmemek gerektiği, kibirlenmenin ağırlığı ile baş aşağı dönülebileceği vurgulanmaktadır:

Sakin ey Yahyâ **büyüklenme yüce taglar** gibi
Ser-nigûn olma hayâdan bâr-ı istikbâr ile (YBD, G. 397/7)

2.4.76. İsrâ Suresi 70. Ayet

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık. (17/70)

Ayette, Allah'ın insanoğluna verdiği şan, şeref ve nimetler açıklanmaktadır. “(Allah) insanın cismini bir avuç topraktan yarattı, boynuna ‘çok ikram etme’ şereflendirmesinin kaftanını giydirdi.” diyen şair ayete telmihte bulunur:

Yarattı bir avuç hâk-i siyehden âdemüñ cismin
Geyürdi egnine hem hil‘at-ı teşrîf-i **kerremnâ** (CD, T. 106/2)

2.4.77. İsrâ Suresi 79. Ayet

وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَجَدَ بِهَا نَافِلَةً لَكَ يَا عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا

Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl ki, rabbini seni övülmüş bir makama yükseltsin. (17/79)

Ayette geçen *makâmen mahmûda* lafzı sözlükte “övgüye lâyık yer, yüksek dereceli mânevî makam” anlamına gelip “kıyamet günü sorgulama öncesinde uzun bekleyiş sebebiyle bütün insanların sıkıntıda bulunduğu bir sırada Resûl-i Ekrem’e ilâhî rahmetin tecelli etmesi yolunda niyazda bulunması izin ve yetkisini ifade etmektedir.” (Üzüm, 2003, c. 27, s. 413). Yahyâ Bey, ölmeyen kişinin istenilen kapıya erişemeyeceğini, edebiyete gitmeyen Makâm-ı Mahmûd’a ermeyeceğini söyleyerek bu ayete işaret eder:

İrişmez ölmeyen ol âsitân-ı maksûda
Bakâya gitmeyen irmez **Makâm-ı Mahmûda** (YBD, G. 371/1)

2.4.78. Kehf Suresi 57. Ayet

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاہُ إِنَّا جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَى فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذًا أَبَدًا

Kendisine rabbinin âyetleri hatırlatılıp da ona sırt çevirenden ve kendi elleriyle yaptığı unutandan daha zalim kim vardır? Biz onların kalplerine, bu uyarıyı algılamalarına engel olan bir örtü koyduk, kulaklarına da sağırlık verdik. Sen onları hidayete çağırırsan da artık ebediyen hidayete eremeyecekler. (18/57)

Ayette geçen *mâ kaddemet yedâh* lafzı “kendi elleriyle yaptığı” anlamına gelmektedir. Cinânî bir kasidesinde “elleriyle yaptığı musibet” tamlamasında bu ifadeyi kullanarak ayete telmihte bulunur:

Fehm eyledi kabâhatin ammâ ne fâ‘ide
Başına geldi **nekbet-i mâ kaddemet yedâh** (CD, K. 33/22)

2.4.79. Kehf Suresi 60. Ayet

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتْنِيهِ لَا آتِيخُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا

Bir vakit Mûsâ genç adamına, “Ta iki denizin birleştiği yere varmadıkça yahut (bu yolda) senelerce yürümedikçe durup dinlenmeyeceğim” demişti. (18/60)

bk. “2.1.4.5. Mûsâ ile Olan Yolculuğu”

2.4.80. Kehf Suresi 77. Ayet

فَانطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا اتَّيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَآ أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّقُوا لَهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَاراً يُرِيدُ أَنْ يَنْقُضَ
فَأَقَامَهُ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْراً

Yine yürüdüler. Nihayet bir köy halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Ancak köy halkı onları misafir etmekten kaçındı. Derken orada yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar, o hemen onu doğrulttu. Mûsâ, “Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret alırdın” dedi. (77)

Hızır’ın iki denizin birleştiği yerde buluştuğu kişiye öğretilen ilimleri öğrenmek amacıyla onun yanında gitmesini ve yaşadıklarını anlatan bu surede bahsedilen kişinin Hızır olduğuna inanılır.¹²³ Bu ayette ise Hızır’ın yıkılmak üzere olan duvarı doğrulttuğu bildirilir. Aşağıdaki beyitte şair, Hızır’ın eski duvarı yaptığını söyleyerek bu ayete telmihte bulunur:

Sebât-1 ‘adl için revnak bırakduñ milk-i Bagdâda
Bekâ-yı genc için iy Hızır yapduñ eski dîvârı (FD, K. 28/35)

2.4.81. Kehf Suresi 94. Ayet

قَالُوا يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ إِنَّ يَا جُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجاً عَلَىٰ أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا
وَبَيْنَهُمْ سَدًّا

Dediler ki: “Ey Zülkarneyn! Bu memlekette Ye’cûc ve Me’cûc bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizimle onlar arasında bir sed yapman için sana bir bedel ödese kabul eder misin?” (18/94)

bk. “2.3.11. Ye’cûc ve Me’cûc”

2.4.82. Meryem Suresi 23. Ayet

فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَىٰ جِذْعِ النَّخْلَةِ قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا وَكُنْتُ نَسِيًّا مَنْسِيًّا

¹²³ bk. “2.1.4. Hızır”

Sonra doğum sancısı onu bir hurma ağacının dibine getirdi. Meryem, “Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim!” dedi. (19/23)

bk. “2.3.10.3. Hurma Ağacına Yaslanması”

2.4.83. Tâhâ Suresi 6. Ayet

لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَى

Göklerde, yerde, ikisinin arasında ve toprağın altında ne varsa hepsi O'nundur. (20/6)

Ayette geçen *tahte's-serâ* terkibi “toprağın altı” anlamına gelmektedir. Aşağıdaki beyitte şair kendi yeri toprağın altı iken sevgilinin el vermesi ile Süreyya'nın üstüne çıkardığını ifade ederek ayete telmihte bulunur:

Ben ayakda kalmışun *tahte's-serâ* iken yeri
Dest-gîr oldun bu gün fevka's-Süreyyâ eyledün (HD, G. 211/4)

2.4.84. Tâhâ Suresi 20. Ayet

فَأَلْفَيْهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى

Hemen attı. Bir de ne görsün, o akıp giden bir yılan oluvermiş! (20/20)

bk. “2.2.5.3. Asasının Yılana Dönüşmesi”

2.4.85. Tâhâ Suresi 133. Ayet

وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِينَا بِآيَةٍ مِنْ رَبِّهِ أَوَلَمْ تَأْتِهِمْ بَيِّنَةٌ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَى

“O, rabbinden bize bir mucize getirseydi ya!” dediler. Peki önceki sahifelerde bulunan açık kanıt onlara gelmiş değil mi? (20/133)

Ayette belirtildiği gibi bir mucize olarak inen *Kur'ân*, inanmayanlara delil olarak yeter. Fuzûlî'nin beytinde de hak dinin isbatı için başka bir mucizeye gerek olmadığı, baki mucize olarak Kurân'ın yeteceği dile getirilerek bu ayete işaret edilmektedir:

Bâkî-i mu'ciz ne hâcet dîn-i Hak isbâtına
'Âlem içre mu'ciz-i bâkî yiter **Kur'ân** saña (FD, G. 6/4)

2.4.86. Enbiyâ Suresi 58. Ayet

فَجَعَلَهُمْ جُودًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ

(Onlar gidince) İbrâhim putları paramparça etti, belki ona başvururlar diye büyük putu bıraktı. (21/58)

bk. “2.2.6.2. Putları Kırmaları”

2.4.87. Enbiyâ Suresi 69. Ayet

قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ

Biz de, “Ey ateş” dedik, “İbrâhim’e serin ve zararsız ol!” (21/69)

bk. “2.2.6.1. Ateşe Atılması ve Ateşin Gül Bahçesine Dönmesi”

2.4.88. Enbiyâ Suresi 79. Ayet

فَقَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ وَكُلًّا آتَيْنَاهَا حُكْمًا وَعِلْمًا وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ وَكُنَّا فَاعِلِينَ

Süleyman'ın dava konusunu iyi anlamasını sağladık. Her birine de hükmetme yeteneği ve ilim verdik. Kuşları ve tesbih eden dağları da Dâvûd'un buyruğu altına soktuk. Bunları yapan bizdik. (21/79)

bk. “2.2.11.4. Dağların ve Kuşların Kendisiyle Tesbih Etmesi”

2.4.89. Enbiyâ Suresi 107. Ayet

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (21/107)

Ayette Hz. Muhammed'in âlemlere rahmet olarak gönderildiği bildirilmektedir. Şairler bu hususu Peygamber'i övmek için özellikle na'rlarda çok sık dile getirirler. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 15 beyit tespit edilmiştir.

Lâmi'î Çelebi bir kasidesinde ayete telmihte bulunarak Allah'ın, Mustafa'nın zatını halka rahmet olarak yarattığını ve onun devrinde şeriatın parladığını ifade eder:

Bulsa devrânũnda revnâk tañ mı şer'-i Mustafâ
Zâtuñı **rahmet** yaratdı halka Rabbu'l-'âlemîn (LD, K. 17/11)

Taşlıcalı Yahyâ ise na'tinde Hz. Muhammed'i "rahmet-i Mevlâ" olarak niteleyerek ayete işaret eder:

Âlüne ve ahabũbuña ashâbuña cümle
Her demde selâm ola eyâ **rahmet-i Mevlâ** (YBD, K.1/70)

2.4.90. Hac Suresi 6. Ayet

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّهُ يُحْيِي الْمَوْتٰى وَاَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ

Bu böyledir, çünkü Allah hakkın ta kendisidir, O ölüleri diriltir ve O'nun her şeye gücü yeter. (22/6)

Ayette geçen *yuhyi'l-mevtâ* lafzı "ölüleri diriltir" anlamına gelir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgiliye kavuşmanın sevenlerine ölüleri diriltme müjdesi verdiğini ayete telmih yaparak ifade eder:

Vasluñ ahabũba virür müjde-i "**yuhyi'l-mevtâ**"
Hicrũñ a'dâya sunar "inne 'azâbi leşedid" (BRD, G. 125/5)

2.4.91. Hac Suresi 27. Ayet

وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ

İnsanlara hac ibadetini duyur; gerek yaya olarak gerekse yorgun argın develer üzerinde uzak yollardan gelerek sana ulaşsınlar. (22/27)

Ayette geçen *min kulli feccin amikin* lafzı “tüm uzak yollardan” anlamına gelir. Rûhî beytinde bu lafzın kelimelerini yer değiştirerek kullanır ve ayete telmihte bulunur. Aşk dünyası öyle yüce bir dergahtır ki insanların uzak yollardan gelerek Ka’be’ye ulaşması gibi oraya gelirler:

Kâr-gâh-1 ‘aşk Rûhî bir ulu dergâhdur
Kim ‘amîk olmuş havalisi anuñ “min külli fecc” (BRD, G. 96/5)

2.4.92. Mü’minûn Suresi 27. Ayet

فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنْ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا ۖ وَوَحْيِنَا فَإِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ فَاسْلُكْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ
أُنثَيْنِ وَأَهْلِكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْ ۗ وَلَا تُخَاطِبُنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا ۗ إِنَّهُمْ مُعْرِضُونَ

Bunun üzerine ona şöyle vahyettik: “Bizim gözetimimiz altında ve bildirdiğimiz şekilde gemiyi yap. Buyruğumuz geldiğinde sular coşup yükselmeye başlayınca her cinsten birer çift hayvan ile kendileri aleyhinde hüküm kesinleşmiş olanların dışındaki aileni gemiye al; ama o haksızlığa sapmış olanlar konusunda sakın bana bir şey söyleme! Onlar kesinlikle boğulacaklar! (27)

bk. “2.2.9.1. Tufanı ve Gemisi”

2.4.93. Nûr Suresi 35. Ayet

اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۗ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوتٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا
كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ
نُورٌ عَلَىٰ نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ ۗ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir. (24/35)

Nûr Ayeti olarak bilinen bu ayette Allah'ın göklerin ve yerin nuru olduğu bildirilir. Divan şiirinde “Nûr Ayeti ve âyet-i Nûr” şeklinde ayete işaret edilmiştir. Çoğu zaman Nûr ayeti ile sevgilinin yüzü arasında ilişki kurulmuştur. Taranan divanlarda bu ayete telmih yapılan 24 beyit tespit edilmiştir.

“Sevgilinin burnu elif, ağzı mim ve yanağı ha harfidir, Nûr ayeti hakkı için o yüz mâhdır” diyen Emrî, sevgilinin aya benzeyen yüzünün parlaklığını/nurunu anlatabilmek için Nûr ayetine telmihte bulunarak tasvir eder:

Bînüñ elif-durur dehenüñ mîm ü hâ ruhuñ
Nûr âyeti hakıyçün o ruhsâr mâhdur (ED, G. 83/3)

“Senin güzelliğinin metninde Nûr ayeti kıvılcım verdi, hattın onu yazdı ve hatasız tefsir etti.” diyen şair ayete telmihte bulunarak sevgilinin yüzünü ona teşbih eder ve yüzünde ayetin tesfiri olduğunu ifade eder:

Şu'le virdi metn-i hüsnünde senüñ **Nûr âyeti**
 Geldi hattüñ yazdı tefsîr eyledi anı dürüst (MD, 269/4)

2.4.94. Furkân Suresi 45. Ayet

أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا

Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi? Eğer dileyseydi onu elbet hareketsiz de kılardı. Sonra güneşi gölgeye yol gösterici kılmışızdır. (25/45)

Ayette geçen *keyfe medde'z-zill* ifadesi “gölgeyi nasıl uzattı” anlamına gelir. Aşağıdaki beyitte bu ifade terkip içinde kullanılarak ayete telmihte bulunulur. Cinânî, Sultân Murâd kasrı için yazdığı tarihte onu, Allah'ın lutfunun gölgesi ve “keyfe meddü'z-zıl” sırrının tecelli yeri olarak tasvir eder:

Sâye-i lutf-ı Kâdir-i Mutlak
Mazhar-ı sırr-ı keyfe meddü'z-zıl (CD, T. 162/1)

2.4.95. Furkân Suresi 48. Ayet

وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا

Rüzgârları rahmetinin önünde müjdecisi olarak gönderen O'dur. Gökten de tertemiz su indirdik ki onunla ölü toprağı canlandıralım ve hayvanıyla insanıyla yarattığımız nice varlıkları suya kavuşturalım. (25/48-49)

Ayette rüzgarların Allah'ın rahmetinin müjdecisi olarak gönderildiği bildirilmiştir. Fuzûlî tevhidinde, sabâ rüzgarının Allah'ın merhametinin rüzgarından cömertlik feyzi alıp dünyayı kıskanılacak derecede güzel olan cennet (gibi) yaptığını ifade ederek bu ayete telmihte bulunur:

Nesîm-i merhametinden alup ifâde-i cûd
Cihânı reşk-i cinân eylemiş nesîm-i sabâ (FD, K. 1/56)

2.4.96. Furkân Suresi 53. Ayet

وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا

Biri tatlı ve susuzluğu giderici, diğeri tuzlu ve acı olan iki denizi karışacak şekilde salıveren ve ikisi arasına bir engel, aşılmaz bir perde koyan O'dur. (25/53)

Ayette geçen 'azb-i furât ve milh-i ücâc terkipleri *Kur'ân*'da iki yerde¹²⁴ daha geçer ve susuzluğu kesen tatlı ve tuzlu/acı (deniz) anlamlarında kullanılır. Birbirine karışmadan durmaları ve zıt durumları ifade etmeleri yönüyle divan şiirinde bu iki terkibe yer verilerek ayete telmihte bulunulur. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 6 beyit tespit edilmiştir.

Münkirin acı sözünden dil acı olur sanma, milh-i ücâc azb-i furâta keder vermez:

Münkirüñ acı sözünden sanma kim telh ola dil
Vire mi 'azb-ı Furâta hiç keder milh-i ücâc (UD, G. 11/4)

¹²⁴ bk. Fâtır 35/12.

Şairin gözyaşımın tuzlu bir damlası Nil'e erişse tatlı suyu acı olur:

İrişse katre-i şûri sirişkimüñ nîle
O demde 'azb-ı furât iken ola milh-i ucâc (LD, G. 54/4)

2.4.97. Furkân Suresi 63. Ayet

وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا

Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, cahiller onlara laf attığı zaman, "selâm" deyip geçen kullardır. (25/63)

Ayette Allah'ın gerçek kullarının yeryüzünde ağırbaşlılık ile yürüdüğünü ve cahillere selam verdiği bildirilmektedir. Divan şiirinde sevgiliye nispet edilerek *tevâzu'* ve *selâm* kelimeleri bir arada kullanılır ve ayete işaret edilir:

O söyleyiş o gülüş o **tevâzu'** ile **selâm**
O salmış o reviş ol kirişme ile şitâb (HZD, G. 31/3)

Aşağıdaki beyitte servi ve sanevber ağaçları ellerini göğsüne koymuş sevgili olarak tasvir edilir ve uzaktan tevazu ile selam verdikleri hayal edilerek ayete telmihte bulunulur:

Koyup elini gögsine her serv ü sanevber
Kûyuñda **tevâzu'**lar ider baña uzakdan (YBD, G. 307/4)

2.4.98. Furkân Suresi 74. Ayet

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا

Onlar, "Ey rabbimiz!" derler, "Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet; bizi günahtan sakınanlara öncü yap!" (25/74)

“Göz aydınlığı” anlamına gelen *kurrete aynin* ifadesi Kurân’da üç ayette geçmektedir.¹²⁵ Bu ifade eş ve çocuklar için kullanıldığından divan şiirinde de bu anlama işaret edilmiştir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 11 beyit tespit edilmiştir. Âlî bir kasidenin dua bölümünde memduhun “kurretü’l-‘ayn”ı olan çocuklarına gözleri şaşu feleğin eğri bakmamasını diler:

Kurretü’l-‘aynı olan hazret-i mahdumlara
Egri bakmaya felek niteki çeşm-i ahvel (GAD, K. 86/34)

2.4.99. Şuarâ Suresi 63. Ayet

فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ

Bunun üzerine Mûsâ’ya, “Asân ile denize vur!” diye vahyettik. Deniz derhal yarıldı, her parça koca bir dağ gibi oldu. (26/63)

Bk. “2.2.5.4. Asa ile Vurunca Denizin Yarılması”

2.4.100. Şuarâ Suresi 83. Ayet

رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَالْحَقِّي بِالصَّالِحِينَ

“Ey Rabbim! Bana bir hikmet bahşet ve beni salih kimseler arasına kat.” (26/83)

Ayette geçen “Ey Rabbim bana ver/bahşet” anlamına gelen *Rabbi heblî* lafzı Âşık Çelebi’nin kasidesinde mülk olarak tasvir edilmiştir ve Allah’ın bahşettiği bu mülkün sultanı Süleyman’dır:

Ger Süleymân **Rabbi hebli mülkine** sultân ise
Lî-ma’allah ün makâmına sen oldun câ-nişîn (AÇD, K. 11/42)

¹²⁵ Diğerleri için bk. Kasas 28/9; Secde 32/17.

2.4.101. Şuarâ Suresi 89. Ayet

إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ

İnsanların diriltileceği gün ve Allah'a temiz bir kalple gelenler dışında malın da çocukların da fayda vermeyeceği gün beni mahcup etme!" (26/87-89)

89. ayette geçen *kalbin selim* ifadesi ile insanların dirilteceği gün “arınmış/temiz bir kalp”ten başka hiçbir şeyin fayda sağlamayacağı bildirilir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 5 beyit tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitte bu ayete telmihen kararlı olma tabiatı ve *kalb-i selim* olma hâli enbiyânın yaratılışı, evliyanın huyu olarak tanımlanmıştır:

‘Âdet-i hulk-ı ‘azîm ü hâlet-i **kalb-i selîm**
Enbiyânuñ hıl‘atidür evliyânuñ hasleti (YBD, K. 28/20)

2.4.102. Naml Suresi 16. Ayet

وَوَرَّثَ سُلَيْمٌ دَاوُدَ وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عَلِمْنَا مِنْطِقَ الطَّيْرِ وَأَوْتَيْنَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِنْ هَذَا لَهُوَ الْفَضْلُ
الْمُبِينُ

Süleyman Dâvûd'un yerine geçti. Dedi ki: “Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden gerektiği kadar verildi. Doğrusu bu apaçık bir lutuftur.” (27/16)

bk. “2.2.4.4. Kuşlarla Konuşması ve Hühüd ile Arkadaşlığı”

2.4.103. Naml Suresi 17. Ayet

وَحُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ

Bir zaman cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan orduları Süleyman'ın emrinde toplanmış, birlikte sevk ve idare ediliyordu. (27/17)

bk. “2.2.4.6. Kuşlara, Vahşi Hayvanlara ve Cinlere Hükmetmesi”

2.4.104. Neml Suresi 18. Ayet

حَتَّىٰ إِذَا اتَّوَا عَلَىٰ وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطَمَنَّكُمْ سُلَيْمَنُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ

Nihayet Karınca vadisine geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi: “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!” (27/18)

bk. “2.2.4.5. Karıncayla Konuşması”

2.4.105. Neml Suresi 30. Ayet

إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Mektup Süleyman’dan gelmekte, rahmân ve rahîm olan Allah’ın adıyla -başlamaktadır; (27/30)

Bu ayetin içinde “Bismillahirrahmânirrahîm” geçmektedir. Surenin başında da besmele bulunduğu için Neml suresinde iki besleme yer almaktadır. Bazı beyitlerde sevgilinin iki kaşı Neml Suresi’ndeki iki besmeleye teşbih edilerek ayete telmih yapılır.

Sevgilinin *Kur’ân* olan yüzünde bulunan karınca gibi ayva tüylerinin üzerindeki kaşları, Neml Suresi’ne iki yerde yazılmış besmele gibidir:

Nedür mushaf cemâlûñde hat-ı mûr üzre ebrûlar
Yazılmış **besmele** san iki yerde **Sûre-i Nemle** (ED, G. 474/2)

Kaşlarından iki bismillahı örnek alarak reyhan hattı Neml Suresi’ni yazmıştır:

Kaşlarından iki **bismillahı** ser-meşk eyleyüp
Sûre-i Nemli hat-ı reyhanı yazmıştır temâm (AÇD, G. 48/4)

2.4.106. Kasas Suresi 30. Ayet

فَلَمَّا أَتَيْهَا تُوَدِّي مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَنْ يَا مُوسَىٰ إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

Oraya gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafından, (oradaki) ağaç yönünden kendisine şöyle seslenildi: “Ey Mûsâ! Muhakkak ki ben yalnızca ben âlemlerin rabbi olan Allahum.” (28/30).

bk. “2.2.5.1. Tûr Dağında Allah’la Konuşması ve Tecelli Hadisesi”

2.4.107. Kasas Suresi 76. Ayet

إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى فَبَغَى عَلَيْهِمْ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنَتَّوُّا بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ

Kârûn Mûsâ’nın kavmindendi. O, gücüne dayanarak onlara haksızlık etmekteydi. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki sadece anahtarlarını güçlü kuvvetli bir ekip bile zor taşırdı. Halkı ona şöyle demişti: “Sakin şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez. (28/76)

Bk. “2.3.8. Kârûn”

2.4.108. Ankebût Suresi 60. Ayet

وَكَأَيِّنْ مِنْ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِنَّهَا وَإِيَّاكُمْ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

Nice canlı var ki rızkını sırtında taşıyor; onları da sizi de besleyip barındıran Allah’tır. O her şeyi işitir, her şeyi bilir. (29/60)

Ayette Allah’ın bütün canlıları ve insanları rızıklandığı bildirilir.¹²⁶ İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 13 beyit tespit edilmiştir. Zâtî, her zaman bir güzelin kendisini üzmesini hüsn-i ta’lîl yaparak Allah’ın kullarından rızkını eksik etmemesine bağlar:

Zâtîyâ her gâh yirsin bir perînün gussasın
Eksük itmez âdemün dünyâda **rızkın** Yaradan (ZD2, G. 1148/7)

¹²⁶ Aynı manada diğer bir ayet için bk. Hûd 11/6.

Aşağıdaki beyitlerde ise Allah'ın *Rezzâk* ismiyle bu ayete telmih edilmektedir. Şair herkese rızık veren Allah'ın kendisine sevgilinin bir busesini nasip etmiş olmasını dilemektedir:

Kamuya **rızık viren** Tañrı baña bir bûseñ
Ümîdüm ol ki nasîb itmîş ola ya **Rezzâk** (İÇD, G. 136/05)

Muhibbî ise dünyaya ne yüzden geldiğimizi düşünmemizi ve Allah'ın rızıkımızı etsik etmediği için üzölmeyip şükretmemizi öğütler:

Fıkr kıl ahvâlünü geldün ne yüzden 'âleme
Şükr kıl **Rezzâk**'a rızkuñ eksük itmez gam yime (MD, 3110/1)

2.4.109. Rûm Suresi 23. Ayet

وَمِنْ آيَاتِهِ مَنَامُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَابْتِغَاؤُكُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ

Gece ve gündüz uyuyabilmeniz ve Allah'ın lutfundan nasibinizi aramaya çalışmanız da O'nun kanıtlarındandır. Bunda, dinleyen kimseler için elbette dersler vardır. (30/23)

Ayette gece ile gündüzün Allah'ın kudretinin delillerinden olduğu vurgulanarak bu durumdan ibret alınması gerektiğine işaret edilmektedir. Fuzûlî ayete telmihte bulunarak, bazen gündüzün gece bazen de gecenin gündüz olmasının sırrını bilmeyenlerin karadan ağı ayırt edemeyeceklerini söyler:

Karadan ağı fark itmez bu remzin bilmeyen dehrün
Ki niçün geh **nehârı leyl** ü geh **leyli nehâr** eyler (FD, K. 35/2)

2.4.110. Rûm Suresi 50. Ayet

فَأَنْظِرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ ذَلِكَ لَمُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Allah'ın rahmetinin izlerine bir bak: Ölü toprağa nasıl can veriyor! İşte ölüleri diriltecek olan da O'dur. O'nun her şeye gücü yeter. (30/50)

Ayette Allah'ın yeryüzünü canlandırdığı gibi ölüleri de dirilteceği bildirilmelidir. Aşağıdaki beyitte baharın gelişi ile birlikte suların akmaya başladığı ve Allah'ın bitkilere baştan başa can verdiği söylenerek bu ayete işaret edilir:

Cûylar fasl-ı bahâr içre revân olmışdur
Sun'-ı Hak kıldı **nebâtâtı** ser-â-ser **ihyâ** (CD, K. 7/2)

Muhibbî de Allah'ın emri ile buluttan ne zaman buluttan yağmur aksa rüzgarın ölü zemini canlandırdığını dile getirirken ayete telmih yapar:

Mürde iken eyler ihyâ gör **zemîni** rûzigâr
 Emr-i Hak-ıla bulutdan her kaçan bârân akar (MD, 534/6)

2.4.111. Lokmân Suresi 12. Ayet

وَلَقَدْ آتَيْنَا نُفْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ

Andolsun ki vaktiyle Lokmân'a şu hikmeti vermiştik: "Allah'a şükret, O'na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur; nankörlük eden de bilmelidir ki Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır." (31/12)

bk. "2.3.13. Lokmân"

2.4.112. Lokmân Suresi 18. Ayet

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

"Gurura kapılarak insanlara burun kıvrma, ortalıkta çalım satarak yürüme; unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez." (31/18)

Ayette kendini beğenmiş ve gurulanıp kibirlenerek dolaşanları Allah'ın sevmediği bildirilmektedir. Zâtî aşağıdaki beyinde bu ayete işaret ederek alçak gönüllülüğü artırmak gerektiğini kişi büyüklenince Allah'ın onu sevmeyeceğini dile getirir:

Göñül alçaklığın eyle ziyâde
Büyüklense kişi **Hak** sevmez anı (ZD, K1. 29/1)

2.4.113. Secde Suresi 11. Ayet

قُلْ يَتَوَفَّيْكُمْ مَلَكَ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ

De ki: “Sizin için görevlendirilmiş bulunan ölüm meleği canınızı alacak, sonra rabbinize döndürüleceksiniz.” (32/11)

Ayette geçen *melekü'l-mevt* lafzı “ölüm meleği” anlamına gelir. Bu terkip şiirlerde kullanılarak ayete işaret edilmektedir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 4 beyit tespit edilmiştir. O melek yüzlü sevgili her gün ahımı alırken ölüm meleğinin gelip can alması reva mıdır?:

Ne revâdur o melek âhumı her ân alsun
Melekü'l-mevt ise gelsün ileri cân alsun (HZD, G. 359/1)

Yaşlandığını vurgulayan Yahyâ Bey vücudunun iki kat olduğunu ve ölüm meleğinin selamını eğilerek aldığını dile getirir:

İki kat oldı vücûdum kocadum kat kaldum
Melekü'l-mevt selâmını egildüm aldum (YBD, G. 273/1)

2.4.114. Ahzâb Suresi 38. Ayet

مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ لَهُ سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدْرًا مَفْدُورًا

Allah'ın, kendisi için takdir ve emrettiği bir şeyi yerine getirme hususunda peygamber için bir sıkıntı ve sakınca olamaz. Allah'ın hükmü değişmez kaderdir. Daha önce gelip geçen, Allah'ın vahyini insanlara ulaştıran, O'ndan çekinen, Allah'tan başka hiçbir kimseden çekinmeyen peygamberler hakkında da Allah'ın kanunu böyledir. Hesap sorucu olarak Allah kâfidir. (33/38-39)

Ayette Allah'ın emirlerinin değiştiremeyeceği ve mutlak surette uygulanması gerektiği bildirilmektedir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 4 beyit tespit edilmiştir. Fuzûlî aşağıdaki beyitte mealen bu ayete telmihte bulunarak aşığın kaderinin gam çekmek olduğunu ve Allah'ın takdirine karşı gelinmeyeceğini ifade eder:

İy Fuzûlî bize **takdîr** gam itmiş rûzî
Kılalum sabr nedür çâre **rızâdan** gayrı (FD, G. 261/7)

2.4.115. Ahzâb Suresi 45-46. Ayet

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا * وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا

Ey peygamber! Seni tanık, müjdecî, uyarıcı, izniyle Allah'a çağırıcı ve etrafını aydınlatan bir ışık olarak gönderdik. (33/45-46)

Ayette Hz. Muhammed'in bir şahit, müjdeleyici, uyarıcı ve davetçi olmasının yanısıra aydınlatici bir kandil olarak gönderildiği bildirilmektedir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 6 beyit tespit edilmiştir. Bazı beyitlerde Peygamberin kandile benzetilmesi, bu ayete işaret edilmesi sebebiyledir. O, İslâm milletine aydınlık veren bir kandildir:

'Alîm ü 'âlim ü nâyib-menâb-ı Peygamber
Sirâc-ı millet-i islâm u nûr-ı şer'-i mübîn (YBD, K. 19/28)

Kandili hep Muhammed nurunun ışığından yakarlar, şâhın fener kulesinde gör ki onun ışıkları nasıl parlar:

Çerâğı **pertev-i nûr-ı Muhammed**'den yakarlar hep
Menâr-ı şâhda gör kim nice berk urur envârı (ZD, K. 27/2)

2.4.116. Ahzâb Suresi 72. Ayet

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ
إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا

Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir. (33/72)

Ayette; göklerin, yerin ve dağların taşımaktan çekindiği emaneti, insanın yüklediği bildirilmektedir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 3 beyit tespit

edilmiştir. Burada sözü edilen “emanet” şiirlerde “aşk”a nisbet edilerek ayete telmih yapılır:

Yirler ü gökler götürmedi **emânet** gencini
Hoş götürdi bu dil-i dîvâne ‘ışk olsun dirin (UD, G. 98/8)

Aşk öyle bir yükür ki onun altında kafın beli bükülmüştür diye Fuzûlî “aşk” kelimesinin son harfi olan “kaf”ın şeklen bükülmüş olmasını bu kelimenin altında kalmasına bağlar. Aynı zamanda ayette geçen “emanet” bu beyitte “aşk” olarak ifade edilerek ayete telmih yapılmıştır:

Mihnet-i ‘ışk iy dil âsândur diyü çok urma lâf
‘İşk bir **yükdür** ki ham olmuş anuñ altında **kâf** (FD, G. 144/1)

2.4.117. Yâsîn Suresi 58. Ayet

سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ

Engin merhamet sahibi rabden gelen söz şu olacak: “Selâm size!” (36/58)

Cennet ehline ait özelliklerin anlatıldığı Yâsîn suresinin 58. ayetinde merhamet sahibi Allah’tan “selâm” sözünün geleceği bildirilmektedir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 4 beyit tespit edilmiştir. Rûhî, Bağdat maliye defterdarı olan Hasan Efendi’nin vefatına yazdığı bir tarihte ayete telmihen rahmet kapılarının açılarak Hak’tan yüz bin selam gelmesini dileyerek onun cennete girmesini temenni eder:

Rahmet kapuları yüzine feth olup müdâm
Hakdan şerîf-i rûhına yüz biñ **selâm** ola (BRD, T. 66/3)

2.4.118. Yâsîn Suresi 78. Ayet

وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ

Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve “Şu çürümüş kemiklere kim can verecektmiş?” diyor. (36/78)

Ayette geçen *yuhyi'l-izâme* lafzı “kemiklere can vermek” anlamına gelmektedir. Aşağıdaki beyitte *âyet-i yuyi'l-izâm* terkibi ile bu ayete telmih yapılarak öldükten sonra yaratmaya işaret edilir. Şair sevgilinin dudaklarının kadehinden kabrine cüra saçmasını ister çünkü onun kemiklere can vereceğine dair ayet inmiştir:

Leblerüñ peymânesinden cür'a saç kabrümde kim
Nâzil olmuş **âyet-i yuhyi'l-izâm** ey cân aña (HBD, G. 25/5 (Elif))

Senin tavırların riyadan arınmıştır şüphesiz “yuhyi'l-izâm” şerbetinin sırrı sende gizlidir:

Yoh yoh etvârüñ münezzehdür riyâdan şübhesüz
Sende muzmerdür **havâss-ı şerbet-i yuhyi'l-izâm** (FD, K. 16/12)

2.4.119. Sâffât Suresi 15. Ayet

وَقَالُوا إِن هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ

Ve “Bu” diyorlar, “Apaçık sihirden başka bir şey değil. (37/15)

Ayette geçen *sihrun mübîn* lafzı “apaçık bir büyü” anlamına gelmektedir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de dokuz ayette geçen¹²⁷ bu söz aşağıdaki beyitte *sihr-i mübîn* şeklinde kullanılarak telmih olunmuştur. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 3 beyit tespit edilmiştir. Şair diğerleirnin şiirlerini apaçık bir büyü olarak tanımlarken kendi şiirini Hz. İsa'nın beşikte konuşma mucizesine benzetir:

Serverâ şi'r degül nutk-ı Mesîhâdur bu
Tutalum gayrılar eş'ârı ola **sihr-i mübîn** (BD, K. 26/28)

2.4.120. Sâd Suresi 20. Ayet

وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَأَتَيْنَاهُ الْجَمَّةَ وَفَصَّلَ الْخِطَابِ

¹²⁷ bk. Mâide 5/110; En'âm 6/7; Yûnus 10/76; Hûd 11/7; Neml 27/13; Sebe' 34/43; Ahkâf 46/7; Saff 61/6.

Onun hükümdarlığını güçlendirmiş, kendisine hikmet (peygamberlik) ve anlaşmazlıkları halletme yeteneği vermiştik. (38/20)

Ayette geçen *fasle'l-hitâb* lafzı “ayırt edici söz” anlamına gelmektedir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 3 beyit tespit edilmiştir. Rûhî na'tında Peygamberin vasıflarını dile getirerek O'nun doğruyu bildiren, *Kur'ân*'ın kaşifi, sözlerinin ayırt edici olduğunu belirtir ve ayete telmihte bulunur:

Nâtık-ı sâdık u savâb kâşif-i ümmü'l-kitâb
Sâhib-i faslu'l-hitâb salli ve sellim 'aleyh (BRD, Na't 1/9)

2.4.121. Sâd Suresi 36. Ayet

فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُخَاءً حَيْثُ أَصَابَ

“Rabbim” dedi, “Beni bağışla; benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümdarlık ver bana. Lutfu sınırsız olan yalnız sensin.” Bunun üzerine, emriyle dilediği yöne doğru tatlı tatlı esen rüzgârı, bina kuran ve dalgıçlık yapan bütün şeytanları ve zincirlerle bağlanmış diğer yaratıkları onun buyruğuna verdik. (38/35-38)

bk. “2.2.4.3. Rüzgara Hükmetmesi”

2.4.122. Sâd Suresi 50. Ayet

جَنَّاتٍ عَدْنٍ مَّفْتَحَةٌ لَهُمُ الْأَبْوَابُ

Bu bir hatırlatmadır. Kuşkusuz Allah'a itaatsizlikten sakınanlara çok güzel bir gelecek, kapıları kendilerine ardına kadar açılacak adn cennetleri vardır. (38/49-50)

Ayette geçen *müfettehaten le humul ebvâb* lafzı “kendilerine kapıları açılmış” anlamına gelmektedir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 10 beyit tespit edilmiştir. Bâkî bu sözü *müfettiha'l-ebvâb* şeklinde “kapıları açan” terkibine dönüştürerek meyhanenin açılması için Allah'a dua amacıyla ayete telmih yapmıştır:

Ola kim bâb-ı meykede açıla

Diyelüm yâ **Müfettihe'l-ebvâb** (BD, G. 21/2)

Zâtî'nin şiirlerinde ise “ebvâb-ı na'îm” terkihi ile “fetih/fettâh” kelimeleri birlikte kullanılarak ayete telmih olunur:

Dâ'imâ düşürme dilden anı hoş miftâhdur
Ey gönül itmek dilerseñ **feth-i ebvâb-ı na'îm** (ZD, K. 2/2)

2.4.123. Zümer Suresi 53. Ayet

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ
الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

De ki (Allah şöyle buyuruyor): “Ey kendi aleyhlerine olarak gûnahta haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.” (39/53)

Ayette Allah'ın bütün günahları affedeceği, kulların O'nun rahmetinden ümidini kesmemesi gerektiği bildirilmektedir. “Çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” anlamına gelen *gafûru'r-rahim* lafızı *Kur'ân*'da birçok ayette yer almaktadır.¹²⁸ İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 5 beyit tespit edilmiştir.

Muhibbî aşağıdaki beytinde çok günahı olduğunu dile getirir ancak Allah'ın çok bağışlayıcı olduğunu, ümit kesmemek gerektiğini söyleyerek ayete telmihte bulunur:

Muhibbî **kesme ümmîdüñ** Kerîm'ün bahşîşi çokdur
Esirger çün mukırr olduñ dilinden pür-günâham ben (MD, 4026/5)

Fuzûlî de aynı şekilde ayete işaret ederek korku ve hatada muztarib olduğunu ancak Allah'ın lutfunun kendisine hatalarının affi için müjde vermesini ümit ettiğini belirtir:

Havf ü hatâda muztaribem **var ümîd** kim

¹²⁸ bk. Bakara 2/173, 182, 192, 199, 218, 226; âl-i İmrân 3/31, 89, 129; Nîsâ 4/23, 25, 96, 100, 106, 110, 129, 152; Mâide 5/3, 34, 39, 74, 98; En'âm 6/54, 145; Kasas 28/16; Şûrâ 42/5; Ahkâf 46/8.

Lûtfuñ vire beşâret-i ‘afv ü ‘atâ maña (FD, G. 3/5)

2.4.124. Mü’min Suresi 1. Ayet

ح م

Hâ Mîm (40/1)

Mü’min suresinin ilk ayeti hurûf-ı mukattaadan meydana gelmiştir. “Bu harflerin Kur’ân-ı Kerîm’den bir âyet veya âyet parçası olduğunda şüphe yoktur. Mânaları ve hikmetleri üzerinde ise farklı görüşler ve yorumlar ileri sürülmüştür.” (Karaman, Çağrıcı, Dönmez, ve Gümüş, 2012, c. 1, s. 68). Bu ayette yer alan *hâ mîm* harflerinin manası tam olarak bilinmemektedir. Muhibbî bu duruma telmih ederek *hâ mîm* harflerinin Peygamberin iki ismine işaret ettiğini belirtir:

Hâ mîm harfi dü nâmuñdan işâretdür senüñ
Hâya Ahmed didiler mîme dahı hem Mustafâ (MD, 2/4)

2.4.125. Mü’min Suresi 60. Ayet

وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ

Rabbiniz şöyle buyurdu: Bana dua edin, duanızı kabul edeyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler, aşığılanmış olarak cehenneme gireceklerdir! (40/60)

Ayette, kullar Allah’a dua ederse dualarının kabul edileceği bildirilmektedir. Fuzûlî bu ayete telmihte bulunarak âşıklar feryâd etmeden sevgilinin yardım etmeyeceğini çünkü her ne kadar nasip takdir edilmiş olsa da talebin vacip olduğunu ifade eder:

Yâr bî-dâd eylemez ‘uşşâka feryâd itmedin
Her nice rûzî mukadder olsa vâcibdür **taleb** (FD, G. 36/6)

2.4.126. Fussilet Suresi 16. Ayet

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحاً صَرْصِراً فِي أَيَّامٍ نَجَسَاتٍ لِنُذِقَهُمْ عَذَابَ الْعُزْرِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ
أَعْزَىٰ وَهُمْ لَا يُنصَرُونَ

Sonunda dünya hayatında onlara alçaltıcı cezayı tattırmak için o kara günlerde üzerlerine dondurucu bir rüzgâr gönderdik. Âhiret azabı ise daha da alçaltıcı olacak, onlara yardım da edilmeyecektir. (41/16)

Ayette Âd kavminin helak edilişi anlatılmaktadır.¹²⁹ “Dondurucu rüzgar” anlamında gelen *rihan sarsaran*¹³⁰ ifadesinde geçen *sarsar* kelimesi “sarsar-ı kahr” terkinde “dondurucu kahr” anlamıyla şiirlerde ayete telmihen kullanılmaktadır.

Nev’î, Sultan Süleymân’a yazdığı kasidesinde dondurucu kahr rüzgarı ile Âd kavminin helak olması gibi onun savaşında atının toynağı ile düşmanın helak olacağını belirtir:

Rezmüñde sümm-i esbüñ ile hasm olur helâk
Gûyâ ki bâd-ı **sarsar-ı kahr** ile **kavm-i ‘Âd** (ND, K. 11/21)

2.4.127. Zuhruf Suresi 32. Ayet

أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ
دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سَخِرِيًّا وَرَحِمْتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ

Rabbinin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık. Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır. (43/32)

Ayette herkesin rızkının Allah tarafından bölüştürüldüğü bildirilmektedir. Ayette geçen *nahnu kasemnâ* sözü “Biz taksim ettik/paylaştırdık” anlamına gelmekte olup şiirlerde mealen ayete telmihte bulunulmuştur. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 4 beyit tespit edilmiştir. Rızık için paylaşılan elbette insana ulaşır:

Rızık için **maksûm** olan elbette saña irişür
Bes demek lâzım mıdur yok sîm-ile zerdüm benüm (MD, 2148/4)

Allah rızkımızı böyle paylaştırdı; sana eğlence ve sevinç, bana hüznün ve keder geldi:

¹²⁹ bk. “2.3.68. Âd Kavmi”

¹³⁰ Âd kavminin helakıyla ilgili bu ifade iki ayette daha geçmektedir. bk. Kamer 54/19; Hâkka 69/19.

Böyle **taksîm eyledi** var ise **Kassâm-ı ezel**
'İşret ü şâdî sana hüzn ü melâl oldı bana (HZD, G. 21/4)

2.4.128. Zuhruf Suresi 38. Ayet

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ

Sonunda o kişi bize gelince -şeytana hitaben- “Keşke seninle aramız doğu ile batı kadar uzak olsaydı!” der. Ne kötü arkadaşı! (43/38)

Ayette geçen *bu'de'l-maşrikeyn* terkihi “doğu ile batı arası kadar uzaklık” anlamına gelmekte olup şiirlerde terkip içinde kullanılarak ayete telmih edilir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 6 beyit tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin güneş yüzünün aya benzetilmesine şaşılarak güneş yüzü ile parlak ayın farkının doğu ile batı arasındaki uzaklık gibi olduğu ifade edilir:

Kim beñzedür cemâline mâh-ı münîri kim
Mîhr-i ruhiyle farkı anuñ **bu'd-ı maşrikeyn** (CD, G. 185/2)

Seninle aramızda doğu ile batı arası kadar uzaklık var ancak gönülden bir an uzak olmazsın:

Aramuzda gerçi var senüñle **bu'de'l-maşrikayn**
Lîk olmazsın gönülden bir nefes bir dem irak (MD, 1675/4)

2.4.129. Duhân Suresi 54. Ayet

كَذَٰلِكَ يُورَثُونَ جَنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ

Ayrıca onları beyaz tenli, ceylan gözlü eşlerle birleştireceğiz. (44/54)

Ayette geçen *hûrin in*¹³¹ ifadesi “iri ve güzel gözlü huriler” anlamına gelmekte olup bu terkip şiirlerde sevgiliye ithaf edilerek ayete telmih amacıyla kullanılmaktadır. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 12 beyit tespit edilmiştir.

Sanki taze sümbül bahçeye, güzel gözlü hurinin misk kokulu saçları da cennetin avlusuna süpürücü oldu:

Cârû-keş oldı sümbül-i ter bâga nitekim
Sahn-ı bihişte turra-i müşgîn-i **hûr-ı ‘în** (BD, G. 379/2)

Firdevs-i berîn, senin mahalleni kıskansa şaşılır mı, kağının eşliğinde güzel gözlü huriler saçını süpürge eder:

Reşk iderse tañ mıdur kûyuña firdevs-i berîn
Âsitânuñda ider cârûb zülfin **hûr-ı ‘în** (MD, 2410/1)

2.4.130. Fetih Suresi 1. Ayet

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا

Senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması, sana nimetini eksiksiz vermesi, seni dosdoğru yolda yürütmesi ve Allah'ın sana güçlü bir şekilde yardım etmesi için sana apaçık bir fetih ihsan ettik. (48/1-3)

Surenin ve ayetin ilk kelimeleri olan *innâ fetehnâ* sözü “biz fetih verdik” anlamına gelmektedir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 11 beyit tespit edilmiştir. Âşık Çelebi bir kasidesinde memduhun devletinde din sancaklarını düz olması ve göğze uzanması sebebiyle “innâ fetehnâ” ayetinde bulunan “elif” harflerine benzeterek ayetin Arapça yazılışına telmihte bulunur:

Âyet-i Innâ fetahnâda elifler gibidür
Devletünde ser-firâz olmuş durur a'lâm-ı dîn (AÇD, K.11/88)

¹³¹ Aynı anlamda diğer ayet için bk. Tûr 52/20; Vâkıa 56/22.

Bununla birlikte bu ayet şiirlerde “Fetih Ayeti” şeklinde anılarak telmih edilmiştir. Nev’î bir kasidesinde savaş tasviri yaparak askerlerin, düşmanların okundan ölüm haberini aldıklarında yaralanmış sinelerinden ezbere fetih ayetini okuduklarını dile getirir:

Bahâdurlar ecel peygâmın alup sehm-i a‘dâdan
Okurlardı şikâf-ı sîneden **feth âyetin** ezber (ND, K. 17/18)

2.4.131. Kâf Suresi 17. Ayet

إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ

İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz; sağında solunda oturmuş iki alıcı (yaptıklarını) alıp kaydederken biz ona şah damarından daha yakınız. (50/16-17)

bk. “2.1.38. Kirâmen Kâtibîn”

2.4.132. Kâf Suresi 30. Ayet

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأَتْ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ

O gün cehenneme “Doldun mu?” diyeceğiz; cevap verecek: “Daha yok mu?” (50/30)

Ayette geçen *hel min mezîd* sorusu “Daha yok mu?” anlamına gelmektedir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 3 beyit tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitte “Senin kahrın ceza sofrasını açmasa cehennem ‘Daha yok mu?’ lokmasına iştah bulmazdı.” diyen şair ayete işaret eder:

Bulmazdı kahruñ açmasa hân-ı siyâsetin
Hel min mezîd lokmasına dûzah iştiâ (FD, G. 2/6)

2.4.133. Tûr Suresi 3. Ayet

فِي رَقٍّ مَّنْشُورٍ

Tûr'a, açık sahifeler üzerine yazılı kitaba, beyt-i ma'mûra, yükseltilmiş tavana, kaynayan denize andolsun ki, rabbinin azabı mutlaka gerçekleşecektir; ona engel olabilecek yoktur! (1-8)

Ayette geçen *rakkın menşûr* ifadesi “yayılmış ince deri sayfalar” anlamına gelmektedir. Usûlî sözü geçen terkibi aşağıdaki beytinde “rıkkı menşûr” olarak kullanarak ayete telmihte bulunmaktadır:

Rakk-ı menşûr âyetin ümmü'l-kitâbuñ ma'nisin
Gözle kim harf-i kelâmullâh Kur'ânuñdadur (UD, G. 28/4)

2.4.134. Necm Suresi 2. Ayet

مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ

Battığı sırada yıldıza andolsun ki bu arkadaşınız ne sapıtmış ne de eğri yola gitmiştir. (53/1-2)

Ayette geçen *ve mâ gavâ* sözü “azmadı” anlamına gelmekte olup Hz. Muhammed için kullanılmıştır. Şair, Allah yolunda kendisine yol gösterici olarak “ve mâ gavâ” olgunluğuna sahip bir rehber (Hz. Muhammed) ümit ettiğini dile getirerek ayete işaret eder:

Hakdan ümîdüm ol ki ola baña bedraka
Râh-i hüdâda **sâhib-i rüşd-i ve mâ gavâ** (İÇD, K. 3/22)

2.4.135. Necm Suresi 8. Ayet

ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ

Sonra yaklaştıkça yaklaştı. (53/8)

Mi'rac hadisesinin¹³² anlatıldığı ayetlerden biri olan bu ayette geçen *sümme denâ* sözü “Sonra yaklaştı.” anlamına gelmektedir. Aşağıda yer alan mi'rac hadisesi ile ilgili beyitte ise “sümme denâ” sözü bir saraya benzetilerek ayete işaret edilmiştir:

Serây-ı sümme denâ vü serîr-i ev ednâ
‘Uluvv-ı kadrine mi‘râc pây-e-i kem-ter (AÇD, K. 14/66)

2.4.136. Necm Suresi 9. Ayet

فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ

Öyle ki, iki yay kadar hatta daha yakın oldu. (53/9)

Ayette geçen *Kabe Kavseyn* ve *ev ednâ* sözleri Hz. Muhammed’in mi'rac hadisesinde bir sembol hâline gelip şiiirlerde sıkça kullanılarak hem hadiseye hem de ayete telmih edilmektedir.Hz. Muhammed’in mi'raca yükseldiği sırada *Kur'an*'da ifade edilen yakınlaşmaya “Kâbe Kavseyn” denir. Divan şiiirlerinde mi'rac olayına gönderme yapmak için kullanılan sembollerden biridir.

Zâtî bir kasidesinde memduhu âleme rahmet salan bir hümaya benzetir ve kâbe kavseyn makamının ona ednâ yuvası olduğunu söyler:

Bir hümâdur sâye-i rahmet salupdur ‘âleme
Kim makâm-ı “**kâbe kavseyn**” aña “**ednâ**” âşiyân (ZD, K. 58/6)

Hayretî sevgilinin kaşının kavisini kâbe kavseynin bir işareti, saçının siyahlığını ise mi'rac gecesinin bir delili olarak betimleyerek ayete ve mi'rac gecesine telmih yapar:

Kaşuñ yâyı **nişân-ı kâbe kavseyn**
Saçuñ târı **delîl-i leyl-i mi‘râc** (HD, G. 32/2)

¹³² bk. “2.2.3.1. Miraç”

2.4.137. Necm Suresi 10. Ayet

فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ

Böylece Allah, kuluna vahyini iletti. (53/10)

Ayette geçen *mâ evhâ* sözü “vahyettiğini/vahyedeceğini” anlamına gelmektedir. Şiirlerde *sırr-ı mâ evhâ* şeklinde kullanılarak ayete ve mi’raca telmih edilmektedir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 10 beyit tespit edilmiştir.

Aleme hak yolunu göstermesi için peygamber gönderildikten sonra baştan başa “mâ evhâ” sırlarının anlamı anlaşılıp okunmuştur:

Pes andan ‘âlemi irşâd için gönderdi peygamber
Okındı ser-te-ser mefhûm olup **esrâr-ı mâ-evhâ** (CD, T. 106/4)

2.4.138. Necm Suresi 14. Ayet

عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَىٰ

Andolsun ki onu (meleği) iniş esnasında en sondaki sidretü’l-müntehânın yanında bir daha gördü. (13-14)

Mi’rac hadisesinin anlatıldığı surenin 14. ayetinde *Sidretü’l-Müntehâ* isimli bir ağaçtan söz edilmektedir. Şiirlerde hem ayete hem de mi’raca telmih için kullanılan “Sidre” sembol haline gelmiştir.

bk. “2.2.3.1. Mi’rac”

2.4.139. Necm Suresi 15. Ayet

عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَىٰ

Ki onun yanında huzur içinde kalınacak cennet vardır. (53/15)

Ayette Sidre'nin yanında *Mevâ Cennetinin* bulunduğu bildirilmektedir. Şiirlerde genellikle sevgilinin mahallesi “Mevâ Cenneti”ne benzetilerek bu ayete işaret edilmiştir. İncelenen divanlarda bu konuda 36 beyit tespit edilmiştir. Âlî, sevgilinin mahallesine gidip onun cilvesini seyrettiğini söyleyerek orayı Me’vâ cenneti, sevgiliyi de oranın meleği gibi hayal eder:

Ser-i kûyında vardum cilvesin seyr eyledüm anuñ
Sanasın bir melekdür **cennet-i me’vâ**ya mâlikdür (GAD, G. 298/2)

Sevgilinin mahallesinde aşıklar mutlu olsalar zararı yok, çünkü Mevâ Cenneti’nde insanın gönlüne gam gelmez:

Gam degül kûyuñda handân olsalar ‘âşıklararuñ
Cennetü’l-Me’vâda gelmez âdemuñ göñline gam (YBD, G. 286/3)

2.4.140. Necm Suresi 17. Ayet

مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ

Göz ne kaydı ne de hedefinden şaştı. (53/17)

Ayette geçen *mâ zâga'l-basar* lafzı “Göz(ü) şaşmadı.” anlamına gelmektedir. Bu söz, şiirlerde *mâ-zâg* şeklinde telmih için kullanılmıştır. Taranan divanlarda bu ayete telmih içeren 6 beyit tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitte “mâ-zâg” sözü göz ile ilişkilendirilerek sürmeye benzetilir ve ayete işaret edilir:

Ol rakîb-i zâga nâzırdur mükahhal gözleri
Var ise meşşâta anuñ **kuhl-ı mâ-zâgın** çeker (KD, G. 129/3)

2.4.141. Necm Suresi 19. Ayet

أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ * وَمَنْوَةَ الثَّالِثَةَ الْآخَرَىٰ

Gördünüz değil mi (âciz durumdaki) Lât’ı, Uzzâ’yı ve üçüncüsü olan diğerini, Menât’i? (53/19-20)

Ayette, Hz. Muhammed'den önce cahiliye döneminde tapılan putların isimleri verilerek onların aciziyeti bildirilmiştir. Divan şiirinde “Lât u Menât” ve “Lât u Uzzâ” şeklinde isimleri zikredilerek bu putlara ve ayete telmih yapılır.

Yahyâ Bey, aşık olduktan sonra gözyaşı gibi dünyanın da gözünden düştüğünü söyler ve dünya malının Lât ve Menât gibi tapılacak bir şey olmadığını yani değersiz olduğunu dile getirir:

Gözümünden çıkdı yaşum gibi dünyâ ‘âşık olaldan
Menâl ü mâli dünyânuñ baña **Lât u Menât** olmaz (YBD, G. 155/4)

Nev'î'nin beytinde de tasavvuf görüşüyle uyumlu olarak Allah'ın eşyada tecelli ettiği ve bu yüzden Lât ve Uzzâ'nın yapıldığı dile getirilir:

Senün nûr-ı cemâlün cilve-gerdür vech-i eşyada
O yüzdendür ki ma'bûd itdi râhib **Lât ü ‘Uzzâ**'y1 (ND, G. 537/5)

2.4.142. Kamer Suresi 1. Ayet

اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَاَنْشَقَّ الْقَمَرُ

Vakit yaklaştı ve ay yarıldı. (54/1)

Bk. “2.2.3.2. Ayın İkiye Bölünme Mucizesi”

2.4.143. Rahmân Suresi 22. Ayet

يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ

Onlardan inci ve mercan çıkar. (55/22)

Ayette denizden *inci* ve *mercan* çıktığı bildirilmektedir. Divan şiirinde bu iki kelime bir arada kullanılarak göz yaşına teşbih edilir ve ayete telmihen gözden çıkması konu edilir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 9 beyit tespit edilmiştir.

Sevgilinin halis lal taşı olan dudağının hasretinden Muhibbi ağlasa, onun göz yaşları ya inci olur ya mercan:

La‘l-i nâbuñ hasretinden bu Muhibbî ağlasa
Gözleri yaşı anuñ ya **dürr** ü ya **mercân** olur (MD, 1195/7)

Sevgiliye kavuşmak için kanlı yaşlar dökmeyen, aşk denizinde inci ile mercanın nerede olduğunu bilmez:

Vuslat için gözlerinden kanlı yaşlar dökmeyen
Bahr-ı ‘aşkda **dürrile mercâmı** bilmez kandedür (BRD, G. 419/5)

2.4.144. Rahmân Suresi 26. Ayet

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ

Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir. (55/26)

Ayette yeryüzünde bulunan her şeyin geçici olduğu bildirilmektedir. Ayetler başlığında en çok telmih edilen ayetin Rahmân suresinin 26. ayeti olduğu kanaatine varılmıştır. Taranan divanlarda bu konuda 127 beyit bulunduğu tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitlerde de bu ayete telmih yapılmaktadır.

Şair kendisine gönülden dünya endişesini gidermesini, fani dünyanın bu kadar ilgiye değmeyeceğini söyler:

Bâkî gider endişe-i dünyâyı gönülden
Degmez bu kadar ragbete bu **menzil-i fânî** (Bâkî G. 545/5)

“Fani dünyanın nesine aldanırlar, geçici olmayan bir nesne görmedim” diyen şair, ayete telmihen dünyadaki her şeyin geçiciliğine işaret eder:

Nesine aldanurlar bilmezsin bu **fânî dünyânun**
Fenâdan gayrı nesne görmedüm ben çok bekâ gördüm (HZD, G. 306/4)

2.4.145. Vâkıa Suresi 27. Ayet

وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ

Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere! (56/27)

Ayette geçen *ashâb-ı yemîn* ifadesi ile “amel defteri sağından verilenler” kastedilmektedir. “[A]shâbü’l-yemîn, cennet ehlinden gösterilmiştir. Bunlar dünyada haktan yana olup doğruyu savundukları ve yaratılıştta Allah’a verdikleri sözü bozmadıkları için hak ettiklerinden kat kat fazla nimetlerle cennette mutlu bir hayat süreceklerdir.” (Aytekin, 1991, c. 3, s. 472).

Aşağıdaki beyitte memduhun kaleminin başına “ashab-ı yemîn”in yemin etmesini dileyen şair ayete işaret etmektedir:

Tîg-ı ser-tîzüñe olsa n’ola ser-leşker râm
Kalemüñ başına **ashâb-ı yemîn** itse kasem (GAD, K. 67/22)

2.4.146. Vâkıa Suresi 95. Ayet

إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ

Şüphesiz bu kesin gerçeğin ta kendisidir. (56/95)

Ayette geçen *hakku’l-yakîn* lafzı “Kesin gerçektir.” anlamına gelmekte olup *Kur’ân*’da iki yerde geçmektedir.¹³³

İslâm düşünce tarihinde doğru bilginin kesinlik dereceleri ilme’l-yakîn, ayne’l-yakîn ve hakka’l-yakîn olmak üzere üç kategoride toplanmıştır. İlme’l-yakîn aklî veya naklî delil ile, ayne’l-yakîn duyu yoluyla elde edilen bilgiyi, hakka’l-yakîn ise iç duyu veya iç tecrübe vasıtasıyla insanda meydana gelen en kesin bilgiyi ifade eder. (Yavuz, 1997, c. 15, s. 203)

¹³³ bk. Hâkka 69/51.

Nev'înin şiirinde *Hakku'l-yakîn* terkibi kullanılarak ayete işaret edilmiştir. Herkes devrinde gerçeğin kendisine yol buldu ve Allah'tan uzak olanlara O'nu açıkladı:

Hakku'l-yakîne her kişi devrinde buldı yol
Hak'dan ırag olanlara itdi Hakk'ı beyân (ND, M. IV/57)

2.4.147. Hadîd Suresi 20. Ayet

إِعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُوَ زِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ
أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهَيْجُ فَتَرِيهَ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ
وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ

Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlâtta bir çokluk yarışından ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibi ki bitirdikleri çiftçileri imrendirir, sonra kurumaya yüz tutar, bir de bakarsın ki sararmıştır, ardından da çerçöp haline gelmiştir. Âhirette ise ya çetin bir azap yahut Allah'ın bağışlaması ve hoşnutluğu vardır. Dünya hayatı sadece aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir. (57/20)

Ayette dünyanın bir oyun, eğlence yeri olduğu bildirilerek onun aldatıcılığı vurgulanmaktadır. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 12 beyit tespit edilmiştir. Muhibbî aşağıdaki beyitte bu ayete telmihen kendisine bu dünyanın çok oyuna sahip bir hokkabaz olduğunu, her an bin türlü oyun gösterdiğini söyler ve ona aldanmamasını tembihler:

İy gönül **aldanma** sakın bu felek bir **hokkabâz**
Her nefes biñ dürlü **lu'bın** gösterür ol **bâzı** çok (MD, 1634/5)

2.4.148. Saff Suresi 13. Ayet

وَأُخْرَىٰ نُجِبُونَهَا نَصْرًا مِنَ اللَّهِ وَقَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِيرٌ الْمُؤْمِنِينَ

Hoşunuza gidecek bir şey daha var: Allah'ın yardımı ve yakın bir fetih! Haydi müminleri müjdele. (61/13)

Ayette “Allah'tan bir yardım” anlamına gelen *nasrun mina'llah* ve “yakın bir fetih” anlamına gelen *fethün karîb* sözleri ile Mekke'nin fethi müjdelenmektedir. Divan şiirinde bu sözlerin çağrışımı ile ayete telmihte bulunduğu görülmektedir.

İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 22 beyit tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin ayva tüylerinin ve zülfünün Rûm'a asker çektiğini söyler ve *meded fethi karîb* “yardım fethi yakın” söylemi ile ayete işaret eder:

Hat u zülfüñ çeküpdür Rûm'a leşker
Meded fethi karîb oldı livâsı (MD, 3498/4)

Nev'î bir kasidesinde fetih için dua ederken memduhun hançerinin durmadan tekrar ettiğinin fetih ve nasr olup sağın ve solun kolaylıkla fetholmasını ister ve ayete telmihte bulunur:

Vird-i zebân-ı hançeri **feth-ile nasr** olup
 Âsânlıg-ile ola yemîn ü yesâr feth (ND, K. 10/18)

2.4.149. Cuma Suresi 2. Ayet

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

Ümmilere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyacak, onları arındıracak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönderen O'dur. Oysa onlar daha önce apaçık bir sapkınlık içindeydiler. (62/2)

Ayette daha önce apaçık sapıklık içinde olan kavimlere Allah'ın kitabını ve hikmetini öğretmek için içlerinden peygamber gönderildiği bildirilmektedir. Fuzûlî beytinde Allah'ın ilminin sırrının gizli kalmaması için kâfirlerin içinden peygamber çıktığını ve kafirlere O'nun hikmetini öğrettiğini ifade ederek bu ayete telmihte bulunmaktadır:

Cihân ehline tâ esrâr-ı 'ilmüñ kalmaya mahfi
 Kılıpdur hikmetüñ **küffâr** içinde **enbiyâ** peydâ (FD, G. 4/6)

2.4.150. Talâk Suresi 7. Ayet

لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا

Varlıklı olan varlığından harcasın, rızka daralmış bulunan da Allah'ın kendisine verdiği kadarından harcasın. Allah kimseyi kendi verdiğiinden fazlasıyla yükümlü tutmaz. Allah bir güçlüğün ardından bir kolaylık sağlayacaktır. (65/7)

Ayette geçen *ba'de usrin yüsra* lafzı “bir güçlükten sonra bir kolaylık” anlamına gelmekte olup İnşirâh Sûresi 5 ve 6. ayette *inne ma'al usri yüsra* şeklinde “her güçlükle beraber bir kolaylık” anlamında yer almaktadır. Şiirlerde *usr/üsr* (*ösr*) ve *yüs* kelimeleri kullanılarak ayete telmih edilmektedir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 9 beyit tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitte iki ayetten alınan kelimeler birleştirilerek *inne ba'de'l-'usri yüsren* şeklinde zikredilmiş ve her güçlükten sonra bir kolaylık sırrı olarak terkiib içinde kullanılmıştır:

Makdem-i ni'me'l-bedelden gün gibi oldu 'ayân
İnne ba'de'l-'usri yüsren sırrınıñ mâhiyyeti (YBD, K. 28/4)

Rûhî bir kasidesinde işin sadece Allah'a kaldığını dile getirir ve O'nun lütfedip ağlayan ve inleyen herkesin güçlüğünü kolaylaştırmasını diler:

Aña kaldı hemân iş kim inâyet eyleyüp Mevlâ
Mülâkâtile 'ösrin yüsre ide her zâr u nâlânun (BRD, K. 4/28)

2.4.151. Tahrîm Suresi 8. Ayet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُجْزَى اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا آتِنَا نُورَنَا وَاعْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah'a tövbe edin. Umulur ki rabbiniz kötülüklerinizi örter ve sizi altından ırmaklar akan cennetlerine koyar. O gün Allah, peygamberi ve onunla aynı imanı paylaşanları utandırmaz. Onların nuru önlerinde ve sağ yanlarında ilerleyerek yollarını aydınlatırken şöyle derler: “Rabbimiz! Nurumuzu arttır eksiltme ve bizi bağışla. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter.” (66/8)

Ayette geçen *tevbeten nasûha* lafzı “içten (samimi) tövbe” anlamındadır. “[D]ivan edebiyatında da bu ayetteki ‘nasûh’ kelimesi hem sözlük anlamı kastedilerek kullanılmış hem de ‘günahına samimi olarak tövbe eden birisinin adı’ olarak ele alınmıştır.” (Kaçar & Gözün, 2020, s. 12). İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 12 beyit tespit edilmiştir. Şiirlerde de “tevbe” ve “nasûh” kelimeleri bir arada kullanılarak ayete telmihte bulunulmuştur.

Ey nasihatçi bana şaraptan tövbeyi buyurma, çünkü onu Nasuh görse tövbesini terk etmeye karar verir:

Buyurma tövbe maña ol şarâbdan nâsîh
Ki görse anı dutar cezm-i terk-i **tevbe Nasûh** (FD, G. 54/2)

Her zaman günah için ağla ve içten tövbe et ki Hakk’ın rahmetine erişip derdine deva olsun:

Rahmet-i Hakka irişüp ola derdüñe devâ
Ağla her dem güneş için idegör **tevbe nasûh** (YBD, G. 45/4)

2.4.152. Tahrîm Suresi 12. Ayet

وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُنْتِ
مِنَ الْقَائِلِينَ

İmrân kızı Meryem’i de (misal vermiştir): O iffetini çok iyi korumuştur, biz de ona ruhumuzdan üfledik; o, rabbinin sözlerini ve kitaplarını hep tasdik etti ve o içtenlikle itaat edenlerdendi. (66/12)

bk. “2.3.10. Meryem”

2.4.153. Mülk Suresi 30. Ayet

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ

Bir de şunu sor: “Suyunuz çekilirse size yerden kaynayan suyu kim getirebilir?”
(67/30)

Allah’ın kudretini ve rahmetini bildiren ayetlerden biridir. Ayette yer alan “akar su” anlamındaki *ma’în ma’în* sözü beyitlerde *mâ-i ma’în* terkihiyle kullanılarak ayete işaret edilir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 10 beyit tespit edilmiştir.

Bu hoş, nazik sözleri nazım denizini leziz yaptı, cennet tarafından muhite akarsu aktı:

Bu bahr-i nazmı lezîz eyledi kelâm-ı latîf
Muhîte cânib-i cennetden akdı **mâ’-ı ma’în** (YBD, K. 19/43)

Saba rüzgarı akarsuları taze gül yaprakları ile o kadar doldurmuş ki akarsular safi gül suyu olmuş, bu cennetin akarsuyu değildir:

Eyle pür kılmış sabâ berg-i gül-i sîr-âb ile
Cûylar sâfi gül-âb olmuş degül **mâ-ı ma’în** (CD, K. 28/10)

2.4.154. Kalem Suresi 1. Ayet

ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ

Nûn. Kaleme ve (yazanların) onunla yazdıklarına andolsun ki sen -rabbinin lutfu sayesinde- asla deli değilsin. (68/1-2)

Hurûf-ı mukattaadan biri (nûn) ile başlayan ayette kaleme ve yazdıklarına and içilmektedir. Şiirlerde *âyet-i nûn* ya da *nûn ve’l-kalem* şeklinde anılarak ayete işaret edilir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 11 beyit tespit edilmiştir. Bu ayet hat sanatıyla en çok yazılan ayetlerden biridir. Beyitlerde özellikle hat ile yazılışına telmih edilmektedir:

Beyâz-ı safha-i ruhsâra ol hatt-ı cemâlûñle
Muhakkak hatt-ı Nûrî mi ki yazmış **âyet-i Nûn** (BD, G. 547/2)

Her bir yıldız ve hilal, feleğin sayfalarına baştan başa “nûn ve'l-kalem” (ayetini) nakş eyledi:

Nakş eyledi sahâ'if-i gerdûna ser-be-ser
Her bir şihâb ile meh-i nev **nûn ve'l-kalem** (GAD, K. 76/2)

2.4.155. Kalem Suresi 4. Ayet

وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ

Sen elbette üstün bir ahlâka sahıpsin. (68/4)

Ayette “üstün ahlak” ile kastedilen Hz. Peygamber’in sahip olduğu *Kur’ân* ahlâkıdır (Karaman, Çağrııcı, Dönmez, ve Gümüş, 2012, c. 5, s. 430). Divan şiirinde Hz. Muhammed’in güzel yaratılışlı olması ve ahlakı sıklıkla işlenen konulardan biridir. Aşağıdaki beyitte ahlâk-ı Muhammed ile bu ayete telmih yapılır:

Dillerde sıfatuñ bugün **ahlâk-ı Muhammed**
Olduñ nete k’ol ism-i şerîfiyle müsemmâ (LD, K1. 1/8)

2.4.156. Kıyâmet Suresi 10. Ayet

يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفَرُّ

İşte o gün insan “Kaçacak yer var mı?” diyecektir. (75/10)

Ayette geçen *eyne'l-meferr* ifadesi “Kaçılacak yer neresidir/kaçış nereye?” anlamına gelmektedir. Aşağıdaki beyitte kıyamet gününü bildiren Âşık Çelebi kıyamet gününde rahmet kuşunun kendisine sığımlı olacak yer olmasını istyerek ayete telmih yapar:

Hümâ-yı rahmetün it ben garîbe yine penâh
Şu dem ki bîm-i celâlûñle dîne **eyn-meferr** (AÇD, K. 14/294)

2.4.157. İnsân Suresi 21. Ayet

عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٌ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقَّيَهُمُ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا

Oradakilerin üzerlerinde yeşil renkli, ince ve kalın ipek elbiseler vardır; gümüş bileziklerle süslenmişlerdir, rableri onlara tertemiz bir içecek verir; (76/21)

Ayette geçen *şerâben tahûr* lafzı “tertemiz bir içecek” anlamına gelmektedir. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 6 beyit tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitte “mâ-ı tahûr” şeklinde kullanılarak ayete işaret edilmiştir. Şair, dünyada şarap ile günahkar olmaz ise vahdet sakisinin cennette kendisine tertemiz bir içecek sunacağını dile getirir:

Gel olma bezm-i fenâda mey ile âlûde
Ki suna sâki-i vahdet elüñe **Mâ-ı Tahûr** (HBD, K. 1/10)

2.4.158. Nebe Suresi 13. Ayet

وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَاجِلًا

Orada ısı ve aydınlık saçan bir lamba yarattık. (78/13)

Ayette geçen *vehhâc* kelimesi “çok parlak” anlamına gelmekte olup güneşin parlaklığını bildirmek için kullanılır. Zâtî'nin şiirinde memduh güneşe benzetilerek bu ayete gönderme yapılmıştır:

Cihânda kalmaya bir zerre deñlü zulmet-i fakr
Eger ki lutfuñ iderse **sirâcını vehhâc** (ZD, K. 66/32)

2.4.159. Tekvîr Suresi 20. Ayet

ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ

O Kur'ân gerçekten değerli, güçlü ve arşın sahibi katında itibarlı bir elçinin sözüdür. (81/19-20)

Ayette *Kur'ân*'ın Cebrâil tarafından getirilen güvenilir bir söz olduğu bildirilmektedir.

bk. “2.1.14.1. Vahiy Getirmesi”

2.4.160. İnfîtâr Suresi 11. Ayet

كِرَامًا كَاتِبِينَ

Oysa sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var. (82/10-11)

Ayette insanların yaptıklarını kayda geçiren melekler bildirilmektedir.

bk. “2.1.38. Kirâmen Kâtibîn”

2.4.161. Mutaffifîn Suresi 18. Ayet

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عَلِّيَيْنِ

Hayır hayır! Şüphe yok ki erdem sahiplerinin kaydı illiyyîndedir. (83/18)

Ayette geçen *illiyyûn/illiyyîn* kelimesi “yükselmek” anlamındaki ulûv (alâ) kökünden türemiştir ve “üst makam, yüksek derece” mânasına gelen *illiyy* kelimesinin çoğuludur. Surede iyilerin kitabının bulunduğu yer olarak zikredilir ve bu yer yazıların kaydedildiği, ayrıca Allah’a yakın olan kulların müşahede ettiği şey olarak yorumlanır (Üzüm, 2000, c. 20, s. 123).

İlliyyîn sözü beyitte *azm-i reh-i illiyyîn* şeklinde terkip olarak kullanılmış ve ayete işaret edilmiştir. Cinânî mersiyesinde, o seçilmiş zatın iyilerin kitabının bulunduğu yerin yolunda gayret gösterdiğini dile getirir:

Ya İlâhî gidüp ol zât-ı güzîn
Kıldı çün ‘**azm-i reh-i ‘illiyyîn** (CD, M. 3/V/1)

2.4.162. Mutaffifîn Suresi 27. Ayet

وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ

O içkinin karışımı tesnîmden, yani Allah'a yakın olanların içecekleri bir -kaynaktır. (27-28)

Ayette *tesnîm* isimli bir kaynaktan söz edilmektedir. Bu kaynak şarap ile bağdaştırılarak şiirlerde telmih edilir. Yahyâ Bey, na'tinin dua bölümünde Peygamber'in mahşer gününde kendisine tesnimden artılmış bir kadeh iletmesini ister:

Ol dem bir ayag üzre biñ ayag olacakdur
Tesnîmden irgür aña bir câm-ı musaffâ (Yahyâ, K. 1/68)

2.4.163. Burûc Suresi 1. Ayet

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ

Andolsun burçlarla dolu göğe, (85/1)

Ayette burçlarla dolu göğe and içilmektedir. Ayette geçen *zâti'l-burûc* terkibine aşağıdaki beyitte yer verilerek göğe teşbihen ayete telmihte bulunulur. İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 4 beyit tespit edilmiştir. Dünyada kemendin gökyüzüne erişmediği gibi âşığın ah u figanları da sevgilinin dergahına erişmez:

İrişmez âh u figân âsitân-ı cânâna
 Cihânda ire mi **Zâtü'l-burûc-ı çarha** kemend (YBD, G. 53/3)

2.4.164. Târık Suresi 6. Ayet

خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ

O, atılan bir sudan yaratıldı. (86/6)

Ayette geçen *mâin dâfik* sözü “atılan bir su” anlamına gelmekte olup aşağıdaki beyitte Farsça şekli kullanılarak ayete ve insanın yaratılışına telmihte bulunulur:

İlâhuñ emri ile **mâ’-ı dâfık** âdem olur
Göñülde mihr-i Hudâ ‘arşa nûr-u a‘zam olur (HBD, G. 73/1 (Râ’))

2.4.165. Fecr Suresi 7. Ayet

إِرْمَ ذَاتِ الْعِمَادِ

Ülkeler içinde benzeri yaratılmamış olan, sütunlarla dolu İrem’e; (89/7-8)

bk. “2.3.6. Şeddâd”

2.4.166. Fecr Suresi 28. Ayet

ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً

Sen O’ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak rabbine dön. (89/28)

Ayette geçen irci’î kelimesi “dön” anlamına gelmektedir. Hayretî’nin kasidesinde “hitâb-ı irci’î” şeklinde terkip oluşturularak ayete telmihte bulunulur. Hayretî, dünyanın ve dünyada bulunan her şeyin geçiciliği için dile getirdiği mersiyesinde mahbubun, şuur kulağına dön hitabı eriştiğinde iradesi dışında hemen asıl yerine geri döndüğünü belirtir:

Çün **hitâb-ı irci’î** irişdi gûş-ı hûşına
Menzil-i aslına 'azm itdi hemân bî-ihdiyâr (HD, K. 9/54)

2.4.167. Duhâ Suresi 6. Ayet

أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ

O seni yetim bulup barındırmadı mı? (93/6)

bk. “2.2.3.6. Yetim Olması ve Yetimlere Sahip Çıkması”

2.4.168. İnşirâh Suresi 1. Ayet

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ

Senin kalbini açıp genişletmedik mi? (94/1)

Ayette geçen *elem neşrah* sözü iktibas edilerek Hz. Muhammed'in göğsünün açılıp genişletildiği bildirilir. Bazı müfessirler bu ayetin *şakk-ı sadr* hadisesine işaret ettiğini belirtmişlerdir. Ancak söz konusu âyetin tefsiriyle ilgili olarak zikredilen hadislerde buna dair bir ifade yoktur (Ahatlı, 2010, c. 38, s. 310). Aşağıdaki beyitte *elem neşrah* ifadesi ile ayete işaret edilmektedir:

Bu sırrı saña “**elem neşrah**” ile şerh etti
Zamân-ı ‘üsri kılup vakt-i yüsr-ile itmâm (ND, K. 32/19)

Kendine hitaben “Yüreğimin sırrını şerh edersem vaktidir çünkü benim göğsüm aşk ile açılmıştır/şendir” diyen Cinânî ayete telmihte bulunur:

Şerh idersem dâimâ râz-ı derûnum vaktidür
Münşerihdür ey Cinânî ‘ışk ile **sadrum** benüm (CD, G. 152/5)

2.4.169. Tîn Suresi 4. Ayet

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ

Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır. (95/4)

Ayette geçen *ahseni takvim* ifadesi “en güzel biçimde” anlamına gelmekle birlikte insanın yaratılış şeklini bildirmektedir. Taranan divanlarda bu ayete telmih içeren 14 beyit tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitlerde bu ifade Farsça terkip olarak *ahsen-i takvim* şeklinde kullanılmıştır. Usûlî’ye göre, sevgilinin boyu ahsen-i takvime gerçek bir kanıttır, yüzü de nur ayetine açık bir delildir:

Kâmetüñdür **ahsen-i takvîme** burhân-ı sahîh
Sûretüñ Allâhu nûr âyâtına rûşen delîl (UD, G. 77/3)

“Güzelliğinin ayetini ahsen-i takvime yazan Allah, bu sebeple insanı bu aleme değerli kılmıştır” diyen şair bu ayete telmihte bulunur:

Hüsnüñüñ âyetini **ahsen-i takvîme** yazan
Eyledi ‘âleme bu vech ile insânı ‘azîz (İÇD, G. 102/06)

2.4.170. Âdiyât Suresi 10. Ayet

وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ

Ve kalplerde gizlenenler ortaya konduğu zaman; (100/10)

Ayette geçen *mâfi’s-sudûr* sözü “göğüslerde (kalplerde) bulunanlar” anlamına gelmekte olup aşağıdaki beyitte terkip içinde kullanılarak ayete telmih yapılmıştır. Şair, kalplerde bulunanlara vakıf olmak isteyenlerin bir ehl-i Hakkın gönlüne girmesini söyler:

Safâyile giregör gönline bir ehl-i Hakkıñ
Özüñi **vâkıf-ı mâfi’s-sudûr** idem dirseñ (BRD, G. 691/4)

2.4.171. Tekâsür Suresi 5. Ayet

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ

Hayır! Keşke kesin bir bilgiyle bilmiş olsaydınız! (102/5)

Ayette geçen *ilme’l-yakîn* ifadesi “kesin bilgi” anlamına gelmektedir. *Kur’ân*’da geçen *ilme’l-yakîn*, *ayne’l-yakîn* ve *hakka’l-yakîn* arasındaki ilişki şöyle açıklanmaktadır:

Âlimler, *ilme’l-yakîn*’in kesin bilginin ilk basamağını oluşturup doğru bilgi ifade etmesine rağmen dış tecrübeye dayanan *ayne’l-yakîn* ile iç tecrübeye dayanarak bizzat yaşanan *hakka’l-yakîn* basamaklarının zihne gelen tereddütleri gidermede daha güçlü olduğu hususunda birleşmişler ve *ilme’l-yakîn*’in bu güce sahip bulunmadığını söylemişlerdir. (Yavuz, 2000, c. 22, s. 137-138)

Kesin bilginin ilk basamağı sayılan *İlme’l-yakîn* sözü beyitlerde kullanılarak ayete işaret edilmektedir. Hakk’ın tecellisini talep eden O’ndan başka bütün varlıklardan uzaklaşırsa gerçek bilgiye yaklaşır:

Bilmiş ol ey tâlib-i dîdâr-ı Hak **‘ilme’l-yakîn**
Mâsivâdan ‘uzlet eylersen bulursın kurbeti (ZD, K. 89/20)

2.4.172. Tekâsür Suresi 7. Ayet

ثُمَّ لَنَرُوْنَهَا عَيْنَ الْيَقِيْنِ

Sonra kuşkusuz onu gözünüzle ayan beyan göreceksiniz. (102/7)

Ayette geçen *ayne'l-yakîn* ifadesi “gözlerinizle kesin olarak” anlamına gelmektedir. Yavuz’a göre “Gerek bu âyetten gerekse Kur’ân’da anlatılan bazı olaylardan anlaşıldığına göre *ayne'l-yakîn* ile elde edilen bilgi kesinlik açısından ilme'l-yakîn ile elde edilen bilgidен üstündür ve zihne gelen her türlü şüpheyi giderici bir özelliğe sahiptir.” (1991, c. 4 , s. 269). İncelediğimiz divanlarda bu ayete telmih içeren 10 beyit tespit edilmiştir.

“Senin dudağın şeker midir ya da bal mıdır bilmedim, onu gözlerimle görsem bana açıkça görünürdü” diyen şair bu ayete gönderme yaparak sevgilinin yakından görülemediğini vurgular:

Bilmedüm şeker midür la‘lüñ vü yâhûd engübîn
Zâhir olurdu baña görsem anı ‘**ayne'l-yakîn** (MD, 2598/1)

Yahyâ ise İlâhî aşka binaen gerçek sevgilinin yüzünü gözleriyle gören kişinin başka suretleri gönül aynasından uzaklaştıracağını ifade ederek ayete telmihte bulunur:

Yâr dîdârını ey Yahyâ gören ‘**ayne'l-yakîn**
Nakş-ı agyârı gönül âyînesinden dûr ider (YBD, G. 79/5)

2.4.173. Kevser Suresi 1. Ayet

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ

Şüphesiz biz sana bitip tükenmez nimetler verdik. (108/1)

Kevser sûresi ile ilgili Enes b. Mâlik’in rivayet ettiği bir hadiste “Resûl-i Ekrem kevseri rabbinin kendisine vaad ettiği bir nehir şeklinde açıklamış, bu nehrin üzerinde hayrı çok

olan bir havuz bulunduğunu ve kıyamet gününde ümmetinin oraya geleceğini bildirmiştir. Muhtelif rivayetlerde söz konusu nehir, etrafı incilerle örülmüş kubbelerle çevrili, suyu gümüşten beyaz, miskten daha hoş kokulu, baldan tatlı gibi özelliklerle tanıtılır.” (akt. Ertürk, 1997, c. 16, s. 546). Şiirlerde cennette bulunan bir havuz veya nehir olarak anılan Kevser kelimesi ile bu ayete telmih yapılır.

Hayretî, sıkıntı köşesinde daima gam çektiğini ve kan yuttuğunu söyleyerek naîm cennetlerindeki kevserin kulu olmadığını söyleyerek ayete işaret eder:

Gam yirüz kan yударuz gûşe-i mihnetde müdâm
Sanma biz **kevser-i cennât-ı naîmün** kulıyuz (HD, G. 138/3)

2.4.174. Nâs Suresi 4. Ayet

مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ

De ki: “Cinlerden olsun insanlardan olsun, insanların kalplerine vesvese sokan sinsi şeytanın şerrinden insanların rabbine, insanların mâlik ve hâkimine, insanların mâbuduna sığınırım!” (114/1-6)

Ayette “şeytanın vesvesesinin şerri”nden Allah’a sığınmak için dua edilmesi emredilmiştir. Ayette geçen *hannâs* ve *vesvâs* kelimeleri beyitte bir arada kullanılarak ayete telmih yapılmıştır. Sevgilinin kapısında başkasını gören onu şeytan sanır, hile ve oyunlarını izleyen şeytanın vesvesesi sanır:

Gören agyârı der-i yârda **hannâs** sanur
Seyr iden mekr ile telbîsini **vesvâs** sanur (HZD, G. 87/1)

2.5. ÂDETLER, GELENEKLER VE UYGULAMALAR¹³⁴

Bu başlıkta 16. yüzyıl divanlarında âdetlere, geleneklere ve uygulamalara yapılan telmihler ele alınmıştır. Divan şiirinde bazen açık bir şekilde çoğu zaman da üstü kapalı olarak yani telmihen dönemin âdetlerine, geleneklerine ve uygulamalarına yer verilmiştir. Okuyucunun bu konuda yapılan telmihleri anlayabilmesi için dönemin şartlarına ve uygulamalarına hâkim olması, âdetleri ve gelenekleri bilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda tespit edilen hususlar incelenmiş ve telmih içeren beyit örnekleri açıklanmıştır. Bu başlıkta en çok telmih edilen konu ise delilerin zincire vurulması olmuştur.

2.5.1. Delilerin Zincir ile Bağlanması

Delilerin iyileşinceye kadar zincir ile bağlandıkları bilinmektedir (Pala, 2007, s. 110). Deli-zincir ilişkisi divan şiirinde en çok kullanılan motiflerden biridir. Aşığın gönlü divanedir, sevgilinin saçı da zincire benzetilir ve aşığın gönlü sevgilinin saçında asılı olarak tasvir edilir. Taranan divanlarda bu konuda telmih yapıldığı tespit edilen beyit sayısı 209'dur.

Bâkî de bu mazmunu kullanır ve avare gönlü sevgilinin saçına bağlanırsa eğleneceğini ifade ederek delilerin zincir sesinden hoşlanmasına ve zincire bağlanmasına telmihte bulunur:

Saçuñ zencîrine bend it dil-i âvâre eglensün
Mukayyed kıl biraz ol zülf-i müşğîn-târe eglensün (BD, G. 353/1)

¹³⁴ Bu başlıkta yer alan alt başlıklar telmih edilme derecesine göre en çoktan aza doğru sıralanmıştır. İki den fazla telmih örneği bulunan alt başlıklarda kaç örnek tespit edildiği açıklama kısmında belirtilmiştir.

2.5.2. Rü'yet-i Hilâl

Kamerî takvime göre (Çelebioğlu, 1991) aylar hilâlin görülmesi ile başlar, buna “rü'yet-i hilâl” denir. Bu nedenle üç ayların ve ramazanın başlangıcı ya da bitişi hilâlin görülmesi ile tespit edilir. Bu tespitin, şahitler vasıtasıyla kadı tarafından kabul ve ilân edilmesi gerekirdi. Ramazâniyyelerde geniş bir biçimde ele alınan bu durum, çeşitli şekillerde işlenmiştir. Ramazandan sonra gelen şevvâl ayında hilâlin görülmesi ise bayramın başlaması demektir (c. 4, s. 188). Şevval hilâlinin görülmesi ile ramazan orucuna son verileceği için bununla ilgili beyan şahadete daha yakındır. Çünkü Yücel'in (1998) belirttiği gibi oruç yalnızca Allah hakkı olduğu hâlde “iftar ve bayramda insanların menfaati de söz konusudur. Bu sebeple şevval hilâlinin sübûtu için âdil de olsa tek kişinin haberi yeterli görülmemiş, şahitlikle ilgili gerekli şartların bulunması aranmış, fakat hâkimin hükmü şart görülmemiştir.” (c. 18, s. 4). Divan şiirinde genellikle sevgilinin hilale benzeyen kaşları ve bayram arasında ilişki kurularak bu uygulamaya telmih edilir.

Muhibbî, oruç tutan kişinin bayram ayını görmeye heves ettiğini söyler ve sevgilinin hilal kaşlarını görse kendisine o günün bayram olacağını dile getirerek rü'yet-i hilâl uygulamasını anımsatır:

Rûze-dâr olan ider 'iyd ayını görmek heves
Baña ol gün 'iyd olur görsem **hilâl** ebrûnı bes (MD, 1392/1)

Zâtî, bayram hilalini bir haberci olarak niteler ve güneşin onun omzuna altın renkli bir kaftan giydirdiğini belirtir:

Hil'at-i zerrîn geyürmiş egnine anuñ güneş
Gördiler **peyk-i hilâl-i 'îd**ı nâ-geh karşıdan (ZD, K. 44/7)

2.5.3. Cür'a Dökme

Şarabın dibinde kalan tortuya cür'a ismi verilir. Bu kısım içilmez ve kadeh tekrar doldurulmadan önce toprağa ya da kapalı mekânlarda ise “cür'a-dân” denen kaplara dökülmüş (Şentürk, 2017, c. 2, s. 426).

Yabancı seyyahlar Türkiye'de üretilen şaraplara pekmeze toprak atılması gibi özel bir toprak katıldığından bahseder ve Anadolu'daki şarapların bu sebeple oluşan buruk tadından bahsederler. Muhtemelen söz konusu çökeltinin içilmediği üzerinde edebî metinlerde bu denli fazla durulma sebeplerinden biri de bu olmalıdır. Nitekim bu kadeh dibinde kalan tortunun adlarından birinin de “lây” [=çamur] olması bu bilgiyi teyit ediyor. (Şentürk, 2017, c. 2, s. 426)

Divan şiirinde “cür'a” kelimesi çoğu zaman toprak ile birlikte kullanılır. İncelenen divanlarda 78 beyitte bu konuya telmih edildiği saptanmıştır. Aşağıdaki beyitte de şair, öldüğü zaman da şarap neşesinden uzak olmak istemediği belirterek toprağının şarap tortusu olması için Allah'a dua eder ve cür'a-toprak ilişkisine telmihte bulunur:

Dûr istemen zamânî mey neş'esin başumdan
Toprak olanda yâ Rab **dürd-i mey it gubârum** (FD, G. 188/6)

2.5.4. Kılıca Su Verme

Şentürk'ün belirttiğine göre (2016) kor hâlindeki demirin belirli bir kıvamda suya daldırılarak çelik hâline getirilmesine “su verme” denir. Su verme işlemi ne kadar iyi olursa, kılıcın da o derece keskin ve kaliteli olduğu bilinmektedir. Bu sebeple şiirlerde kullanılan “âb-i tîg” tabiri kılıcın sertlik ve keskinliği anlamına da gelmektedir (c. 1, s. 33). Taradığımız divanlarda 75 beyitte bu konuya telmih yapılmıştır.

Emrî, sevgili kendisine keskin kılıcı ile hemen su erıştırmezse, ayrılığın gam çölünde susuz kalacağını dile getirerek kılıca su verilmesine telmihte bulunur:

Beyâbân-ı gamam hecründe olur **teşne-leb** Emrî
İrişdürmezse aña tîg-i bürrânuñ eger **tîz âb** (ED, K1. 29/3)

Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin kirpiklerini parlak bir kılıç olarak hayal eder ve onun, kavuşma suyuna teşne olan gönlünün susuzluğunu kestiğini ifade ederek kılıcın yapılışında su kullanılmasına telmih yapar:

Gâyetde teşne idi gönül âb-ı vasluña
Susuzluğunu kesdi o **şemşîr-i âbdâr** (BD, G. 48/2)

2.5.5. Abdalların Başı Açık Dolaşması

Eskiden (Şentürk, 2016) Müslümanların başı açık sokağa çıkması düşünülemezdi. Dışarıda sarık veya kavuk giyen erkekler evde de başlarında bir takke bulundururlardı. Abdallar ise toplumun kemikleşmiş bu zihniyetine baş kaldırırcasına baş açık gezerlerdi. Bunun amacı, serpuş taşıyarak oluşacak gurur ve kibri engelleyerek kendilerini hor ve hakir göstermekti. Baş açık gezen abdalların bazıları saçlarını bellerine ya da yerlere kadar uzatırlar, bazıları da sürekli kazıtırlardı (c. 1, s. 49). İncelenen divanlarda 55 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir.

Rûhî, aşağıdaki beyitte abdalların başı açık gezmesine telmihte bulunarak kendisinin başı açık yalın ayak aşk vadisinde dolandığını söyler ve dünyada kendisi gibi bir abdal olmadığını dile getirir:

Baş açuk yalın ayak vâdi-i ‘aşkı tolanur
Kanı Rûhî gibi ‘âlemde bugün bir seyyâh (BRD, G. 104/5)

Hayretî de divaneler ve aşıklar olduklarını dile getirerek başı açık sadık aşıklarız derken abdalların başını açmasına telmih yapar:

Dilâ divâneler ‘aşıklaruz biz
Baş açuk ‘âşık-ı sâdıklaruz biz (HD, G. 141/1)

2.5.6. Abdalların Dağ Yakması

Abdallar (Onay, 2007) Hz. Alî ve Hüseyin aşkına göğüslerine ve başlarına dağlar yakar, bıçakla çizip yaralar açarak iz ve eserlerini teşhir ederlerdi. Abdalların vücutlarına yakılan bu dağ bazen nal şeklinde olurdu (s. 3, 291). Taranan divanlarda 49 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir.

Emrî, bahçede bir tekke mazmunu kurar ve çemen tekkesinde gelincik, sevgilinin yanağının abdalı olmasa göğsüne dağ yakmazdı diyerek abdalların bu âdetine telmihte bulunur:

Yakar mı idi çemen tekyesinde **gögsine dâg**
Eger ‘izârũñ **abdâlı** olmasa lâle (ED, G. 490/2)

Zâtî ise göç akşamında şehsüvarın atının nalından ateş çıktığını ve canına hasret dağları koyduğunu söylediği beyitte abdalların göğüslerine nal şeklinde dağ yakmalarını anımsatır:

Dâg-ı hasretler kodı rihlet şebinde cânuma
Od çıkub **na‘l**-i semend-i şeh-süvârundan benüm (ZD1, G. 886/2)

2.5.7. Güvercinle Haber Gönderme

Türklerin eskiden güvercin ile haberleştikleri ve kuşların ayağına mektup bağlanarak postacı görevi gördükleri bilinmektedir. Taranan divanlarda 31 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir. “O zaman ruhumun kuşuyla sevgilinin mahallesine doğru uçup hasta olduğumu bildirdiğimi sanmayın” diyen şair, sevgiliye haber göndermek için kuş motifini kullanarak bu uygulamaya telmihte bulunur:

Sanmañ ol dem hasta oldugum ‘arz eyleyüp
Murg-ı rûhumla uçardum kûy-ı cânândan yaña (BRD, G. 10/4)

2.5.8. Şarap İçin Rehin Verme

Girev etmek de denen bu âdet daha çok züht ve takva sembolü olan sarık ve cübbenin meyhaneciye rehin verilmesi olarak işlenir. Bu tabir, zahidin riya ve inadı bırakıp hidayete ermesi ve rind âşıklar gibi meyhaneye gelip aşk şarabını içmesini ifade eder. Zahit, kendisini şaraba fazla kaptırması sonucu parası tükenince onun için en değerli varlığı olan cübbe ve destarını bile meyhaneciye rehin olarak verecek hâle gelir. Divan şiirinde “şarap için rehin verme” motifi sadece sofular için değil âşıklar için de kullanılır (Şentürk, 2021, c. 5, s. 178). Şiirlerde cübbe ve destar dışında; hırka, kitap ve defter gibi nesnelerin de rehin verildiği görülür. Taranan divanlarda 25 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir.

Rûhî, “Amacın Kâbe’ye varmak ise cübbe ve sarığı bir kadehe değış” diyerek bu âdete telmihte bulunur:

Garazuñ bulmak ise Ka’be-i maksuda vusul
Yüri var **cübbe vü destârı değış bir câma** (BRD, G. 929/5)

2.5.9. Kılıç Duası Yazma

Türklerde kılıç yapım ve kullanım ustalığıyla birlikte İslâmiyet’in kabulünden sonra kılıç üzerine bazı ayet ya da hadislerin yazımı ile işlenen motifler bir sanat hâline gelmiş ve savaşlarda muzaffer olunması için kılıçların üzerine fetih, sabır ve tevekkül ile ilgili ayetlerin yazılması bir gelenek hâlini almıştır (Tanrıbuyurdu, 2012, s. 141). Taranan divanlarda 24 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir.

Âlî, sevgilinin kaşlarının dert ve gam yazısını karaladığını söyleyerek onu iki satıra yazılmış kılıç duasına benzetir ve kılıçların üstüne dua yazma geleneğine telmihte bulunur:

Ser-meşk-i derd ü gam karalar ebruvân-ı yâr
Derc itmiş iki satra mişâl-i **du‘â-yı seyf** (GAD, G. 640/3)

2.5.10. Mızrağın Ucunda Kelle Gezdirme

Eskiden yaygın olan bu gelenekle, suçluların ya da düşmanların başı kesilerek teşhir için mızrak ucuna takıp gezdirilirdi. Kaynaklara göre öldürülen kişinin yakını mızrağı gezdiren yeniçeriye bir miktar para vererek bu görüntüyü engellemek istermiş (Şentürk, 1993, s. 213). Taranan divanlarda 23 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir.

Bâkî, “Mızrağının ucuna başını getiren, cihan halkı içinde başkaldıran olur.” diyerek bu uygulamaya telmihte bulunur. “Baş kaldıran” ifadesi hem isyan etme hem de kesilen başın mızrağın ucuna takılması anlamında tevriyeli kullanılmıştır:

Ser-i nîzeñe irgüren başını
Cihân halkı içre **ser-efrâz** olur (BD, G. 112/2)

2.5.11. Sarığa Çiçek, Mektup ve Misvak Takma

Eski toplumda sarığın kenarına gül, lale, sümbül gibi çiçek, mektup ya da misvak takmanın âdet olduğu bilinmektedir. Taranan divanlarda 22 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin mektubunu yüzüne sürdüğünü ve sonra gül gibi baş üstünde yeri olduğunu söyler. Hem gülün hem de mektubun baş üzerinde yerinin olduğunu söylenmesi bu âdete telmik yapmak içindir:

Nâme-i dildârı sürdürüm çesmüme
Gül gibi baş üzre var yirüñ didüm (BRD, G. 803/6)

Hayâlî ise, irfan ülkesine tahtsız ve külahsız şah olduğunu bildirir, “Zahidiz ama tacımız, misvakımız yok.” diyerek başta misvak taşıma âdetine telmihte bulunur:

Kişver-i ‘irfâna şâhuz bî-serîr-ü-bî-külâh
Zâhidüz ammâ ki yokdur **tâcümüz misvâkümüz** (HBD, G. 24/3 (Zâ’))

2.5.12. Kıldan Tuzak Yapma

Eskiden kuş yakalamak için at kuyruğuna düğüm atılarak tuzak kurulmuş (Şentürk, 2019, c. 3, s. 33). Bu uygulamaya telmihen divan şiirinde saç ve tuzak ilişkisi birçok beyitte görülmektedir. Taranan divanlarda 21 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir. Hayretî, saçının tuzağına yakalandığı sevgilinin, kendisini görüp “Ey düşkün, üzüntüden kurtul ki avcın benim.” dediğini ifade ederek tuzağa düşmüş de olsa sevgiliye kavuştuğunu belirtir:

Dâm-ı zülfine giriftâr oldugum gördi didi
Ey fütâde gamdan âzâd ol ki **sayyâdun** benem (HD, G. 285/4)

2.5.13. Gayrimüslimlerden Haraç Alma

Osmanlı’da gayrimüslimlerden alınan vergilerden biri haraçtır.¹³⁵ Taranan divanlarda 20 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitte Emrî, sevgiliyi haraç alınan bir kafire benzeterek gayrimüslimlere yönelik bu uygulamaya telmihte bulunur ve onun haracı olan işveyi kirpiğinin ucuyla verdiğini ifade eder:

Gözün kim ‘işveyi şâhâ ser-i müjgân ile eyler
Harâcın harbîsi ucıyla virür hey ne **kâfirdür** (ED, K1. 153/2)

2.5.14. Aynaları Keçe İçinde Koruma

Gümüş ve çelik kararan/paslanan metaller olduğundan havayla temasını kesmek için keçe kılıf içinde saklanırmış (Şentürk, 2016, c. 1, s. 486). Taranan divanlarda 18 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir. Rûhî bu âdete telmihte bulunarak, gönül aynasını aşk cilasıyla temizlediğini ve hâlinin şahidi olarak sırtında keçe bulunduğunu söyler:

¹³⁵ Detaylı bilgi için bk. <https://islamansiklopedisi.org.tr/harac#2-osmanli-devleti>

Saykal-1 ‘aşkuñla pak itdüm **göñül âyînesin**
Şâhid-i hâlumdur ey gül-çehre egnümde **nemed** (BRD, G. 132/3)

2.5.15. Hükümdar Adına Hutbe Okunması ve Sikke Bastırılması

İslâm devletlerinde hükümdarlığın işareti olarak hükümdar adına hutbe okunur ve sikke adı verilen para bastırılırdı. Taranan divanlarda 17 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir. Hükümdar şairlerden biri olan Muhibbî, “Sevgilinin yüzünü nasıl öveyim, güzellik hutbesi onun adıdır.” diyerek bu uygulamaya telmihte bulunur ve sevgilinin güzellik şahı olduğunu, adına hutbe okunduğunu ima eder:

Niçe medh itsün Muhibbî rûyuñı
Hutbe-i hûbî çün anuñ nâmıdur (MD, 493/5)

Hayâlî ise sikke bastırılmasına telmihte bulunur ve hükümdar sikkesi ile altının itibar kazandığını, bu sebeple sevgilinin köpeği onun sararmış yüzüne bassa değerinin artacağını ifade eder:

Kadrüm artar ruh-u zerd üzre itiñ bassa kadem
Sikke-i şâhî ile mu‘teber olur altun (HBD, G. 36/2 (Nûn))

2.5.16. Ağza Ayna Tutma

Eskiden ölmek üzere olan hastaların yaşayıp yaşamadıklarını anlamak için ağızlarına ayna tutulmuş, nefes gelirse aynada buğu olacağı için hastanın yaşadığı anlaşılırmış (Pala, 2007,s. 47). Divan şiirinde sevgilinin yüzü aynaya benzetilerek bu uygulamaya telmihte bulunulur. Taranan divanlarda 16 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir. Muhibbî sevgiliye “yoluna can verdiğime inanmazsan ayna gibi olan yüzünü getir ağzıma tut ve nefesimi gör” demektedir:

Eger inanmaz iseñ yoluña cân virdüğümü
Yüzüñ **âyînesini** agzuma tut gör nefesüm (MD, 2389/2)

Âşık Çelebi de sevgiliden bir buse alabilmek için bir oyun yapar ve ölmek üzere olduğunu söyleyerek ayna gibi olan yanağını ağzına tutmasını ister:

Nefes gör gel ruhun **âyînesi**yle diyü âl itdüm
Ölürken dahi ‘Âşık bûse aldum cânuna lâyıık (AÇD, G. 77/5)

2.5.17. Aynaları Kül veya Kille Parlatma

Kararmış metallerin ve aynaların kül ile parlatılması eskiden beri uygulanan bir yöntemdir, ancak Şentürk (2016) günümüzde metalleri parlatmada kullanılan kaolün ham maddesinin de kil olması sebebiyle bu türden ince ve yumuşak tozların eskiden de metal parlatmak için kullanılmasının mümkün olacağını belirtir (c. 1, s. 486-487). Taranan divanlarda 15 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir.

Bâkî, parlaklık kazanması için gönül yüzünü ayna gibi sevgilinin ayağı tozuna sürdüğünü dile getirdiği beyitte aynaların kille parlatılmasına telmih yapar:

İzüñ **tozına** sürdi yüzün **âyineveş** dil
Maksûd benüm pâdişehüm kesb-i safâdur (BD, G. 106/3)

2.5.18. Mevlevilerin Semâ’ Etmesi

Âyin-i Mevlevî (Onay, 2007) olarak anılan Mevlevî semâ’ı dört selâmdan oluşur. Üç selâmda semâzenler döne döne yürürler, dördüncü selâmda oldukları yerde durup dönerler. Bu semâlarda sol ayak kesinlikle yerden kalkmaz. Mevlevihâne dışında yapılan semâ’larda zemine göre farklı kurallar uygulandığı görülür. Semâ’ eden kişilere “semâzen”, mukabele esnasında semâzenler arasında dolaşarak aralarındaki uyumu sağlayan kişiye “semâzen başı” denir (s. 347). Taranan divanlarda 15 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir.

Âlî, Mevlevîlerin semâ’ yapmalarına telmihte bulunarak, kadehin mecliste döndürülerek sunulmasını semâ’ya benzetir:

‘Aklın aldurdı bezm-i ‘ışkuñda
Mevlevîveş döne döne sâgar (GAD, G. 430/2)

2.5.19. Şehitlerin Kefensiz Gömülmesi

Allah yolunda savaşarak şehit olanlar kefensiz gömülür, onların kefeni üstlerinde bulunan kanlı elbiseleridir. Şiirlerde de bu âdete işaret eden beyitlere rastlanmaktadır. Taranan divanlarda 14 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir.

Hayretî, cana ulaşmak için bedenden geçmek gerektiğini, sevgilinin aşkının şehidi olmak için de kefenden vazgeçmek gerektiğini ifade ederek şehitlerin kefensiz gömüldüğünü anımsatır:

Vâsıl-ı cân olmak istersen bedenden geç gönül
 Gel **şehîd**-i ‘ışk-ı cânân ol **kefenden** geç gönül (HD, G. 257/1)

2.5.20. Kılıç Asma

Eski metinlere bakıldığında (Şentürk, 1993) her kahramanın büyük bir zafer kazandıktan sonra veya gösterdiği başarılar üzerine kılıç, yay, gürz gibi silahını şerefine layık bir yere astığı görülmektedir. Buna binaen başarının büyüklüğünü vurgulamak ya da memduhu övmek için mübalağalı bir ifade olarak “kılıcı arşa/feleğe asmak” deyiminin geliştiği anlaşılmaktadır (s. 219). Taranan divanlarda 12 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir.

Zâtî, düşmanları katl edip gökyüzüne erişen ahının alevini, arşa asılan kan saçıcı kılıcı sandıklarını söyleyerek bu âdete işaret eder:

Katl idüb a‘dâyı âhum irdi çarha yalım **asılıbdur**
 ‘Arşa **tig-i hûn-feşânum** sandılar (ZD1, G. 310/3)

2.5.21. Meyhanelerin Ramazan Ayında Kapanması

Ramazan ayı boyunca kapalı olan meyhanelerin bayram ertesi açılması sebebiyle bayram, meyhane müdavimleri için ayrı bir sevinç vesilesidir (Şentürk, 2017, c. 2, s. 136). Şiirlerde kullanılan “bayram ertesi” ifadesi meyhanelerin açılışını anlatır. Taranan divanlarda 12 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir.

Muhibbî, gönül aynasında gam pası olduğunu söyler ve bayram ertesi kadehi elden düşürmeyerek pası temizlemek gerektiğini vurgularken bayram öncesinde meyhanelerin kapalı olmasına telmih yapar:

Jeng-i gamdan çünkü var âyîne-i dilde gubâr
Sâf idüp elden düşürme câmı **bayram irtesi** (MD, 3407/3)

2.5.22. Değerli Kumaşların Damgalanması

Eskiden kumaşların çeşidini ve fiyatını gösteren damga vurulurdu (Onay, 2007, s. 249). Taranan divanlarda 11 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitte şair bu uygulamaya telmihte bulunarak sevgilinin yüzüne bastığını tahayyül eder ve sararmış, solgun yüzünün şeref bulması için sevgilinin ona ayağı ile damga vurduğunu ifade eder:

Rûy-ı zerdüm tâ şeref bulsun diyü
Anları pâ ile **tamga** eylemiş (MD, 1442/4)

2.5.23. Çâr-darb

Bâtini tarikatlere mensup olanların kaş, saç, sakal ve bıyık gibi yüzde bulunan kılları tıraş etmelerine çâr-darb denir. “Abdal derviş zümreleri arasında XII. yüzyıldan itibaren Anadolu’da görülen bu gelenek, yüzdeki tüyleri aynı şekilde tıraş eden Budist Sanghalarda da görülmesine nazaran Hint kökenli olmalıdır. Nitekim Kalenderîlerin pîri Cemâleddîn-i Sâvî’nin (ö.630/1232-33) Hindû geleneklerine yabancı biri olmadığı biliniyor.” (Şentürk, 2017, c. 2, s. 468). Tasavvufî bir inanca dayanan bu geleneği

abdâllar, Kalenderîler, Şemsîler uygulardı. Hayderîler sadece sakallarını tıraş ederlerdi. Câmîler ise sakal ve bıyıklarını kazıtırlardı. Bektâşîler ve diğer tarikat mensupları çâr-darb yapmazdı (Onay, 2007, s. 94). Taranan divanlarda 10 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir.

Muhibbî bu geleneğe telmihte bulunarak kişinin gönülden arzularının nakşını yontmadıkça, kaşını tıraş etmekle kalender olamayacağını dile getirir:

İtse **tırâş-ı ebrû** olmaz kişi **kalender**
Tâ yonmayınca dilden nakş-ı hevâ-yı abdâl (MD, 1974/4)

2.5.24. Namazda Şehadet Parmağını Kaldırma

Namaz esnasında Kelime-i Şehadet getirirken sağ elin işaret parmağı kaldırılır hatta bu parmağa şehadet parmağı da denir (Tarlan, 2011, s. 34). Taranan divanlarda 10 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir. Fûzûlî Hz. Muhammed'i anlattığı gazelinde hilali, gökyüzünün parmağı olarak tasvir eder ve namazda şehadet parmağının kaldırılmasına telmih yaparak mi'rac gecesi Peygamber'e iman getirdiğini ifade eder:

Mâh-ı nevdür yohsa sen kıldukda seyr-i âsmân
Kaldurup barmak götürmiş âsmân **îmân** saña (FD, G. 6/8)

2.5.25. Gülbang Çekmek

Gülbang, sözlükte “eskiden muhtelif tarikatların âyinlerinde, saray, lonca, yeniçeri ocağı, mehter vb. yerlerdeki muayyen merâsimlerde belli bir tertîbe göre yüksek sesle okunan duâ ve ilâhî dizisi” şeklinde tanımlanmaktadır.¹³⁶ Bu isimle anılan zikir ve duaların en önemli özelliği hep bir ağızdan ve yüksek sesle yapılmasıydı. Taranan divanlarda 9 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir.

¹³⁶ bk. <http://lugatim.com/>

Muhibbî bir beytinde bu uygulamaya telmihte bulunarak “meyhaneciler meclisinde kulağıma yüksek sesle söylenen “korkma” duası erişmeseydi şaraptan tevbe ederdim” demektedir:

Tevbe eylerdüm Muhibbî bâdeden irişmese
Gûşuma pîr-i mugân bezminde **bang-i lâ-tahaf** (MD, 1563/6)

2.5.26. Er Çerağı

Eskiden Anadolu’da fakirlerin, dervişlerin ve abdalların bir tepsi içine mum dikip yakmaları ve kahvehaneleri dolaşarak para toplamalarına er çerağı denirdi (Onay, 2007, s. 138-139). Taranan divanlarda 8 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir. Bâkî, güneşin ay ışığını kapatmasını, onun kandiline filori dikmesine benzeterek bu âdete telmihte bulunur:

Çerâg-ı mâha yine bir **filori** dikdi güneş
Gören kimesne kenârın meh-i nev itdi hayâl (BD, K. 20/3)

2.5.27. Ayağa Su Dökme

Türk kültüründe uzak yoldan gelen bir misâfirin ayağına su dökmek en büyük ağırlamalardan sayılır (Onay, 2007, s. 47). Hayâlî Bey aşağıdaki beytinde bahçe mazmunu kurar ve gül gibi güzel sevgilinin can bostanına uzun zamandır gelmediğini, ayağına su dökmek gerektiğini dile getirir. Taranan divanlarda 7 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir. “Su dökmek” ifadesi bu beyitte hem ayağa su dökme âdetine telmihen kullanılmıştır hem de gülün açması için su vermek gerektiğini anlatır:

Bostân-ı câna gelmeyeli haylî demdürür
Su dökmelüdür ol gül-ü handân **ayagina** (HBD, G. 91/3 (Hâ’))

2.5.28. Ölünün Ardından Helva Yapma

Türk toplumunda gelenek olarak ölen kişinin ardından onu anmak ve ruhuna hediye etmek amacıyla helva yapılır ve dağıtılır (Şentürk, 2022, c. 6, s. 427-428). Bu geleneğin

16. yüzyıl şiirlerine de yansıdığı görülmektedir. Taranan divanlarda 7 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin, can alma karşılığında öpücüğünü sattığını söyleyen şair, helva yapma geleneğine telmihte bulunur ve canını teslim edeceği için sevgilinin dudağının şekerinden helvalık ister:

Nakd-i cân alub satarsın dôtum sen bûseni
Şekker-i lâ'î-i lebünden bana **halvâluk** gerek (ZD1, G. 686/5)

2.5.29. Parmağa İp Bağlama

Eskiden, yapılacak bir işin unutulmaması için parmağa ip dolanmış (Onay, 2007, s. 309). İncelenen divanlarda 7 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir. Şair, bu âdete telmihte bulunarak can ipliğini sevgilinin parmağına sardığını söyler ve onu görünce miskin gönlünü hatırlamasını ister:

Rişte-i cânımı engüştüñe sardum ola kim
 Göricek riştei yâd-ı dil-i miskîn idesin (BRD, G. 885/5)

2.5.30. Saçı Saçma

Eskiden (Şentürk, 2016) şenlik ve kutlamalarda zenginlik, sevinç ve ihtişamın bir göstergesi olarak birinin yoluna paralar saçılması yaygın bir gelenektir. Bu geleneğin bir uzantısı olarak devam eden, gelin ve damada saçları saçılması düğünlerin en vazgeçilmez eğlencelerinden biridir (c. 1, s. 433). Taradığımız divanlarda 7 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir. Bahar mevsiminin tasvir edildiği aşağıdaki beyitte şair, bir sabah vakti gülün üzerindeki çiy tanelerini, gülün düğünü için ilkbahar bulutundan gelen sayısız inci olarak hayal ederek bu âdete işaret eder:

Bir subh-dem ki sûr-ı güle **ebr-i nevbahâr**
 Gönderdi jâleden **saçılık** dürr-i bî-şümâr (ND, K. 13/1)

2.5.31. Ayağa Kumaş Serme

Eskiden (Şentürk, 2016) önemli kişilerin, özellikle sultan ve devlet büyüklerinin seferden dönüşlerinde ayak basacakları yere kumaş serilirdi. Padişahın sefer esnasında ve gezilerinde farklı şehirlere gittiğinde, şehir esnafının hükümdarın geçeceği yerlere serdikleri kumaş ve halılara “pây-endâz” dendiği bilinir (c. 1, s. 436). Taranan divanlarda 6 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir.

Bâkî, nevruzu tasvir ettiği gazelinde, dünyanın cihan aydınlatan güneş ışığıyla süslendiğini söyler ve bu âdete telmihte bulunarak güneş ışınlarını zemine baştan başa serilmiş seraser¹³⁷ kumaşına benzetir:

‘Âlem müzeyyen pertev-i hûrşîd-i ‘âlem-tâb ile
Nat’-ı **ser-â-ser** saldılar **rûy-ı zemîne** ser-be-ser (BD, G. 78/2)

2.5.32. Mecliste Gül Saçma

İşret meclislerinde coşku ile etrafa çiçekler saçılması yaygın bir gelenektir. Bu geleneğe bağlı olarak meyhanelerin bulunduğu semtlerde çiçekçilerin de toplandığı, bunların meyhane kapısında ya da içeride çiçek sattıkları, bazen de coşan birinin talebiyle işret ehlinin üzerine çiçek serptikleri bilinir (Şentürk, 2021, c. 5, s. 390-391). Taranan divanlarda 6 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir.

Bâkî, memduhu övmek için onun devrinde kimsenin kimseyi perişan etmediğini söyler ve bu âdete telmihte bulunarak sadece mecliste eğlenenlerin gülleri dağıttığını dile getirir:

Perişân itmedi devründe hergiz kimseyi kimse
Meger **meclisde** yârân-ı safâ **gül-berg-i handâni** (BD, K. 5/21)

¹³⁷ İpek, altın ve gümüşle dokunan çok kıymetli eski bir kumaş çeşidi (<http://lugatim.com/>).

2.5.33. Kabağı Hedef Yapma

Eskiden hedefe nişan için kara kabak dikilirdi. Hatta bu sebeple bir zamanlar her hedefe “kabak” demek âdet olmuştur (Onay, 2007, s. 211). Taranan divanlarda 5 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir. Lâmi‘î, bu âdete telmihte bulunarak güneşi meydana dikilen kabağa benzetir ve onun kendisine ok atılması arzusuyla her güneşin, gökyüzü meydanına gelip altın bir kabak diktiğini söyler:

Tîr-i pertâbuñ havâsından şehâ her gün gelüb
Çarh meydânında bir **zerrin kabak diker** güneş (LD, K. 10/33)

2.5.34. Kur’ân-ı Kerîm’i Yüze Sürme ve Öpme

Kur’ân-ı Kerîm’e verilen değerden dolayı yüze sürülmesi ve öpülmesi gelenek haline gelmiştir. Divan şiirinde sevgilinin yüzü bazen mushafa benzetilir, saçları da siyah olması sebebiyle kafir olarak anılır. Taranan divanlarda 5 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitte ise şair, halen devam eden bu geleneğe telmihte bulunur ve sevgilinin saçları mushaf olan yüzüne sürünüp onu öptüğü için kâfir demesinin mümkün olmadığını ifade eder:

Zâti’yâ ben zülf-i miskine nice kâfir diyem
Yüz **sürüb ol mushaf-ı rûy-i dil-ârâmı öper** (ZD1, G. 355/5)

2.5.35. Başa Akçe Dizme

Yakın zamana kadar sünnet çocuklarının başına altın ya da gümüş para dizme âdeti bulunuyordu, hafızlığını bitiren çocukların da takke kenarlarına para dikilmesi âdettendi (Şentürk, 2017, c. 2, s. 83). Taranan divanlarda 4 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir.

Emrî, bu âdete telmihte bulunarak sevgilinin hayal çocuğunu gözünün bağına bastığını ve ona kirpiğinin ipiyle akçe taktığını ifade eder. Sevilinin hayali gözünün içindedir ve takılan akçe de gözyaşdır:

Hayâlûñ **tıflını** gördükde bagrına basar çeşmüm
Başına rişte-i müjgân ile **akça** takar çeşmüm (ED, G. 335/1)

2.5.36. Fetvalarda Temsili İsim Kullanma

Osmanlı geleneğinde fetva verilirken fetva isteyen gerçek adı yerine mevhum kişiler olan Amr, Zeyd ve Hind gibi isimler kullanılırdı (Pala, 2007, s. 23). Taranan divanlarda 4 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir. Rûhî, aşk öğrencisinin ders öğrenme derdinden vazgeçtiğini ve vahdet talibinin Amr ve Zeyd ile meşgul olmayacağını söyleyerek fetva hükümlerinin bu şekilde verilmesine telmihte bulunur, gerçek aşkı isteyen kişinin verilen hükümlerle ve başkalarıyla ilgilenmeyeceğini belirtir:

‘Aşk dânişmendi fârigdur gam-ı tadrîsden
Tâlib-i vahdet kaçan meşgûl-ı ‘**amr u zeyd** olur (RD, G. 156/2)

2.5.37. Gece Sokağa Çıkma Yasağı

Uzun yıllar boyunca akşam ezanından sonra sokaklarda fenersiz dolaşmanın suç olduğu İstanbul’da, bazı dönemlerde geceleri güvenliği sağlamak için belirli bir saatten sonra halkın sokağa çıkmasının yasaklandığı ve sokağa çıkanların yakalanarak cezalandırıldığı bilinmektedir (Şentürk, 2021, c. 5, s. 118). Taranan divanlarda 4 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir.

Aşağıdaki beyitte şair, bu uygulamaya telmih yaparak sevgilinin gece gibi siyah saçlarında bulunan aşığın gönlünü gece gezdiği için bağladığını ifade eder:

Gönlümü **şeb-rev** diyü **zülf[i]** **şebinde** bend ider
Kasdını bildüm anuñ zülfinde âhir asmadur (MD, 1184/2)

2.5.38. Hayranların Tatlı Yemesi

Hayran ismi de verilen esrarkeşlerin (Şentürk, 2020) esrar çektikten sonra iştahları açılmakla birlikte tatlı ve şekerli gıdalara meyil ettikleri bilinir. Tatlı yemek esrarın

vücutta etkili olmasına sağladığı için buna “cilâ vermek” denirmiş (c. 4, s. 235). Taranan divanlarda 4 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir.

Şair aşağıdaki beyitte bu âdete telmih yapar ve kendisinin esrarkeşler gibi tatlıya meylederek sevgilinin dudaklarını anlattığını söyler:

Tatluya meyl eylemiş leblerüni vasf ider
‘Âlî-i şeydâ yine vâlih ü **hayrân** gibi (GAD, G. 1349/5)

2.5.39. Kabakta Şarap İçme

Anadolu’da su kabağı kurutulup içinin çıkarılmasıyla kap olarak kullanılmaktadır. Eskiden şişe fazla olmadığı, cam ve billûrdan yapılan eşyaları sadece zenginler kullandığı ve ağırlığı sebebiyle cübbe altında taşınmadığı için şarap kabakların büyüğüne koyulurdu, biraz küçüğü de kadeh yerine kullanılırdı (Onay, 2007, s. 211). İncelediğimiz divanlarda 4 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir.

Zâtî, gözünü şarap dolu bir kabağa benzeterek bu âdete telmihte bulunur ve gözünde şarap renkli göz yaşını görenlerin bu kabağı nereden doldurdun diye sorduklarını anlatır. *Kandan* kelimesi bu beyitte hem “kan ile” hem de “nereden” anlamında tevriyeli kullanılmıştır:

Gözümde **eşk-i mey-gûnum** görenler
Didi kandan pür itdün bu **kabağı** (ZD2, G. 1485/5)

2.5.40. Ölmek Üzere Olan Kişiye Yâsîn Okuma

Geleneğe ve İslâm inancına göre ölüm anında ya da ölümden sonra Yâsîn suresi okunur (Pala, 2007, s. 480). Taranan divanlarda 4 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir. Zâtî, bu geleneğe telmihte bulunur ve “Sevgili eline ok ve yayını alırsa canını alır, benden vasiyet Yasini oku” diyerek ölmek üzere olan kendisini uyarır:

Alursa destine ey dil ol âfet ok ü yâsını
Alur cânun sana benden **vasıyyet okı Yâ-Sîni** (ZD2, G. 1589/1)

2.5.41. Kabakla Yüzme

Eskiden yüzme bilmeyenler bellerinin iki yanına kabak bağlayarak yüzme öğrenirlermiş (Onay, 2007, s. 213). Divan şiirinde kabak motifinin bu uygulamaya telmih için de kullanıldığı görülmektedir. Taranan divanlarda 3 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir. Muhibbî, gönlünün gözyaşı denizine düşüp yüzücülük istediğini ancak iki çeşmi ona kabak olduğu için korkmadığını ifade ederek âdete telmihte bulunur:

Bahr-i eşk içre düşüp bu dil **şinâverlik** ider
Korkmaz zîrâ dü çeşmi aña olmışdur **kabak** (MD, 1602/3)

2.5.42. Yağma Sofrası

Düğün, bayram gibi özel günlerde halkın yemesi için kurulan sofralara hân-ı yağma denir. Eskiden zenginlerin düğün ve bayramlarda verdiği ziyafetlerde değerli kaplar ile altın ve gümüş çatal-kaşıklar kullanılırdı. Yemeğin sonunda bu eşyalar ve sofraya yaygısı yemeği yiyenler tarafından paylaşıldı (Pala, 2007, s. 191). Bu gelenek şiirlere de yansımış ve bazı beyitlerde telmih edilmiştir. Taranan divanlarda 3 beyitte bu konuya telmih yapıldığı tespit edilmiştir.

Bâkî, saba rüzgarının teklifsiz gelip esmesiyle gül yapraklarını dağıtmasını hân-ı yağmaya benzeterek bu âdete telmihte bulunur:

Tekellefsüz gelür bâd-ı sabâ târâc ider bir gün
Çemen bezminde gûyâ süfre-i gül **hân-ı yağmâdur** (BD, G. 127/3)

2.5.43. Dervişlerin Tarikat Eşyalarını ve Şeyhin Avuç İçini Öpmeleri

Eskiden (Onay, 2007) dervişler arasında tespih, külah gibi tarikat eşyalarının alıp verilirken öpülmesinin âdet olduğu bilinmektedir. Rivayete göre Hz. Alî'nin avucunda yeşil bir ben varmış, bu sebeple tarikat mensuplarının müşhidin avuç içini öpmesi âdet

hâline gelmiştir. Bununla birlikte şiirlerde kadeh öpüldüğüne de rastlanmaktadır (s. 217).

Rûhî, “Namussuz olanlar bizi günahkar sanır ancak biz kadehin dudağını, avuç içini ve el öpmeye istekliyiz.” diyerek bu geleneğe telmihte bulunur ve tarikat geleneklerine bağlı olduğunu ifade eder:

Ter-dâmen olanlar bizi âlûde sanur lîk
Biz **mâ'il-i bûs-ı leb-i câm u kef ü destüz** (BRD, Tkb, s. 187)

2.5.44. Mezara Toprak Saçma

İslâm inancı gereği ölen kişiler defnedilirken üstü toprakla örtülür. Divan şiirinde bu âdet mezara toprak saçma olarak şiire yansımıştır. Emrî aşağıdaki beyitte, kendisini beden değil ayrılık eziyetinin öldürdüğünü ve gamın, üstüne sıkıntı toprağı attığını ifade ederek bu âdete telmihen mezar mazmunu kurar:

Beden degül beni öldürdi zahmet-i gurbet
Saçupdur üstüme gam **bir avuç gubâr-ı mihen** (ED, G. 410/3)

2.5.45. İlmiye Sınıfının Mavi Çizme Giymesi

Osmanlı toplum düzeninde ilim adamlarına verilen değer sebebiyle çizmeleri ve ayakkabılarının mavi renkli deriden yapıldığı bilinmektedir (Doğan, 2002, s. 59). “II. Selim için yazdığı bir kasidesinde Bâkî, padişahın saltanatı döneminde fazilet erbabının gökyüzünün en yüksek noktasına, tepesine bastığını; dolayısıyla fani dünyanın irfan sahiplerini çiğneyemeyeceğini söyler.” (Şahin, 2011, s. 567). Bu sözleriyle şair, ilim ve irfan ehlinin padişahın döneminde yüksek mertebelere ulaştığını ve değer gördüğünü belirterek, ulemanın mavi renkli çizme giymeleri âdetine de telmihte bulunur:

Felekler farkına basdı kadem devründe **fazl ehli**
Nice pâ-mâl ide dünyâ-yı fânî **ehl-i 'irfânı** (BD, K. 5/18)

2.5.46. Meyvelerinin Sandık İçinde Saklanması

Kışın taze yemek, çürümesini engellemek ve hastalara/gebelere istedikleri zaman vermek üzere üzüm asmak, meyve saklamak Anadolu'da çok eski bir âdeti. Çeşitli yöntemlerle saklanan meyveler için en makbul yöntem pamuk içinde saklamaktır (Onay, 2007, s. 54). Elma, ayva gibi kış meyvelerinin pamuk ya da samana sarılarak sandık içinde saklandığı bilinir. Şair, bu âdete işaret ederek güneşi ayvaya, gökyüzünü bir sandığa benzetir, bulutlar ve gün ışınları da sandığın içine koyulan pamuk ve saman olmuştur:

Mihr ayvasını hıfz itmek için koydı felek
Penbe-i ebr ile **sandûka-i gerdûna** saman (ND, G. 239/4)

2.5.47. Müjde Vereni Ödüllendirme

Hâlen devam eden âdetlerden biri de müjde veren kişinin ödüllendirilmesidir. “Müjdemî isterim!” şeklinde bir ifade ile verilen müjdenin karşılığı istenir (Demirkazık, 2012, s. 83). Gülbahçesinde, üzerinde çiy taneleri bulunan bir gonca motifi bulunan aşağıdaki beyitte bu âdet telmih edilerek gonca, sevgilinin kırmızı dudağını müjdeleyen birine benzetilir ve müjdesinin karşılığı olarak ağzının cevher ile dolduğu ifade edilir:

Gonca gülşende virelden leb-i la'lûñ haberin
Toldurur gevher ile **agzını** şebnem anuñ (ED, G. 295/4)

2.5.48. Başta Ateş Yakma

Eski metinlere bakıldığında, herhangi bir sebepten haksızlığa uğrayan kişilerin bir devlet yetkilisinin ya da padişahın geçeceği yere giderek onun dikkatini çekmek ve derdini arz edebilmek için başları üzerinde ateş yaktıkları görülmektedir (Şentürk, 2017, c. 2, s. 110). Muhibbî, (aşk derdinden) geceleri sabaha kadar kan ağlasa şaşılmayacağını dile getirir ve kimsenin mum gibi başında ateş yanmamasını isteyerek bu uygulamaya telmih yapar:

Gîceler kan aglasam tâ subha dek olmaz ‘aceb
Şem‘ gibi yanmasun **başında nârı** kimsenüñ (MD, 1803/4)

2.6. HALK İNANIŞLARI¹³⁸

Bu başlıkta beyitlerde halk inanışlarına yapılan telmihler ele alınmıştır. Divan şiirinde bazı mazmunlar halk inanışları telmih edilerek kurulur. Bunların tespiti yapılarak inanışlar açıklanmış ve örnek beyitlere yer verilmiştir. Halk inanışlarından en çok telmih edilen konu, şiirlerde sıkça rastladığımız nisan yağmurundan inci oluşması inancıdır. Şairler bu inanca dayanarak çeşitli mazmunlar oluşturmuştur.

2.6.1. Nisan Yağmurundan İnci Oluşması

İnanışa göre (Pala, 2007) sadef denilen deniz hayvanının karnında oluşan inci, bahar mevsiminde sahile çıkan sadefin kapakçığını açtığı sırada içine düşen nisan yağmurunun damlası ile oluşur. Nisan yağmurunu yutan sadef denize döner ve bir takım sıvıların sagılanmasıyla içindeki damla inciye dönüşürmüş. Sadefin içine birden fazla yağmur damlası düştüyse inciler küçük olurmuş. Tek bir damla düştü ise hem yuvarlak hem de iri bir inci meydana gelirmiş. En makbul ve kıymetli olan bu tek inci; *dür-i dâne*, *dür-i galtân*, *yek-dâne*, *dür-i şehvâr* gibi isimlerle anılır. Eskiden en güzel inciler Aden’de çıkarıldığı için Aden ile birlikte çok kullanılır (s. 126). İncelediğimiz divanlarda bu konuda telmih içeren 226 beyit tespit edilmiştir.

Divan şiirinde çok sık kullanılan mazmunlardan biri de inci mazmunudur. Bu mazmundaki telmih ise, incinin nisan yağmuruyla oluşması inancıdır. Aşağıdaki beyitte şair, nisan yağmurunun sevgilinin dişlerini anarak sadeğe göz yaşları döktüğünü bu nedenle sadeften inci oluşmasına şaşılmaması gerektiğini ifade eder:

¹³⁸ Bu başlıkta yer alan alt başlıklar telmih edilme derecesine göre en çoktan aza doğru sıralanmıştır. İki den fazla telmih örneği bulunan alt başlıklarda kaç örnek tespit edildiği açıklama kısmında belirtilmiştir.

Dişüñ añup sadefe göz yaşın döker ne ‘aceb
Sirişki katresi dürr olsa **ebr-i nîsânuñ** (ED, G. 284/2)

Lâmi‘î ise yağmur yağarken çemende görünen yağmur damlalarını inci saçılmasına ve her yerin sadef gibi inciyle dolmasına benzeterek incinin yağmur tanesinden oluşmasına telmihte bulunur:

Ol kadar **dürr-i semîn** saçdı çemen mülkinde **ebr**
 Kim **sadef** gibi pür oldı her yirüñ dâmânıdır (LD, K. 14/28)

2.6.2. Hazineserin Tılsımla Korunması ve Başında Yılanın Beklemesi

Divan şiirinde en sık kullanılan mazmunlardan biri hazine ve yılan mazmunudur. Bu mazmunun arkasında, viranelerde bulunan hazinelerin tılsımlı olduğu ve başında bir yılanın beklediği inancı bulunmaktadır.

Toprağa gömülen ya da eski mezarlara defin sırasında yerleştirilen hazineleri korumak için türlü tılsımlar yapılır. Bu tılsımların, hazineye yaklaşanların gözüne ejder/yılan görünmesi şeklinde etkili olarak hırsızları kaçırdığına inanılır (Şentürk, 2020, c. 4, s. 66). İncelediğimiz divanlarda bu konuda telmih içeren 222 beyit tespit edilmiştir.

Divan şiirinde şairler, sevgiliye kavuşmayı bir hazine olarak tasvir edip sevgilinin saçlarını da ejdere teşbih ederler ve ona yaklaşmanın mümkün olmadığını ifade ederek bu inanca telmih yaparlar:

Gencîne-i visâlüne kasc eyledüm gice
 Nâ-geh kıldı **ejder-i zülfün** bana hücum (HZD, G. 303/3)

Bâkî, sevgilinin saçının hayalini gönlüne getirdiğini söyleyerek yedi başlı ejderi gam hazinesine bekçi yaptığını ifade eder:

Nigebân eyledüm **genc-i gama** bir heft-ser **ejder**
 Hayâl-i **zülfini** çün bu dil-i vîrâne tapşurdum (BD, G. 341/3)

Hayretî ise dini bir hazineye, kılıcı da onu koruyan ejdere benzeterek bu inanca telmihte bulunur, kılıcın din düşmanı kafirlerin üstüne ateşler saçtığını ifade eder:

Üstine dîn düşmanı kâfirlerün odlar saçar
Sanki **dîn gencînesi** hıfzına **ejderdür** kılıç (HD, K. 11/6)

2.6.3. Bahar Aylarında Cinnetin Artması

Ay başında olduğu gibi bahar aylarında da divaneliğin arttığına inanılmaktadır. Baharın gelişiyile âşîğın divane olması şiirlerde işlenen hususlardan biridir. İncelediğimiz divanlarda bu konuda telmih içeren 41 beyit tespit edilmiştir. Lâmi'î, sevgilinin dudağını anarak şarhoş olmamanın, güzelliğinin baharını görünce de divane olmamanın mümkün olmadığını dile getirir ve bu inanışa telmihte bulunur:

Yâd-ı lebûñle kim ola mestâne olmaya
Hüsnüñ **bahârını** göre **dîvâne** olmaya (LD, G. 9/1)

2.6.4. Peri Görenlerin Aklını Yitirmesi

Perileri görenlerin çarpılması gibi bazen de akıllarını yitirerek divane olduklarına inanılır (Yekbaş, 2010, s. 164). Bu inancın neticesi olsa gerek, dîvânelere halk arasında “peri tutmuş, perilenmiş” de denir (Çavuşoğlu, 2017, s. 110). İncelediğimiz divanlarda bu konuda telmih içeren 36 beyit tespit edilmiştir.

Şair aşağıdaki beyitte, sevgilinin saçının hayalinin her zaman peri gibi gelip görüldüğünü, bu sebeple kendisini divane etse şaşılmayacağını dile getirerek bu inanca telmihte bulunur:

Saçuñ hayâli beni tañ mı itse **dîvâne**
Gelüb **perî** gibi ey yâr her zamân görünür (LD, G. 91/3)

2.6.5. Ay Başında Cinnetin ve Fitnenin Artması

Eski metinlere göre ay başında deliliğin ve karışıklığın arttığına inanılır (Şentürk, 2016, c. 1, s. 427). Bu inanç divan şiirlerinde çok sık görülür. Ay başında aşıkların divaneliğinin artması, sevgilinin ya da rakibin fitne çıkarması genellikle hilal ile ilişkilendirilerek bu inanca telmih yapılır. İncelediğimiz divanlarda bu konuda telmih içeren 25 beyit tespit edilmiştir.

Yahyâ Bey, ay yüzlü sevgilinin herkesi divane eylediğini söyler ve bunun ay başıyla ilgili olmasına telmihte bulunarak “Bari kimseye hilal şeklindeki kaşını gösterme.” der:

Ey **mâh**-çihre ‘âlemi **dîvâne** eyledüñ
Gösterme bârı kimseye kaşuñ **hilâlîni** (YBD, G. 498/3)

Bâkî ise sevgilinin bakışlarının karışıklık çıkarmaya başladığından beri hilal şeklindeki kaşlarının bir görünüp bir görünmediğini söyleyerek ay başlarında fitnenin artmasına telmihte bulunur:

Fitneye âgâz idelden gamze-i câdûlaruñ
Geh görünür gâh görünmez **hilâl** ebrûlaruñ (BD, G. 253/1)

2.6.6. Perilerin Issız Yerlerde Bulunması

Perilerin çeşme, pınar ve hamam gibi (Tolasa, 2001, s. 54) ıssız yerleri mesken tuttuklarına inanılır, dolayısıyla şiirlerde perilerin isimleri bu meskenler ya da harabeliklerle birlikte anılır. İncelediğimiz divanlarda bu konuda telmih içeren 22 beyit tespit edilmiştir. Hayretî, bu inanışa telmihte bulunarak peri gibi güzel sevgiliye gönül adlı kimsenin bilmediği bir harabesinin olduğunu, zaman zaman kan eyledikçe gelip orada gizlenmesini söyler:

Dem-be-dem kan eyledükçe gel nîhân ol ey **perî**
Gönül adlu kimse bilmez bir **harâbum** var benüm (HD, G. 295/3)

Yahyâ Bey ise sevgilinin tasvirinin gözünden çıkmadığını belirterek o perinin bu subaşını tecelli yeri ettiğini ifade eder:

Çıkmaz ey Yahyâ gözümde nakş-ı tasvîr-i nigâr
Ol **perî** bu **çeşmesârı** cilvegâh itmiş gibi (YBD, G. 441/5)

2.6.7. Kamer Devriyle İlgili İnanışlar

Eski inanışa göre, yedi gezegenin her biri biner yıl devir sürecekmış, altı yıldızın devri tamamlanmış ve sıra yedinci yıldız olan Ay'ın devrine gelmiştir. İlk devir Hz. Âdem ile başlayan Zühâl devridir. İçinde bulunduğumuz kamer devri ise Hz. Muhammed ile başlayan son devirdir. Âhir zaman olan bu devirde birçok fitneler, karışıklıkların çıkacağına ve sonunda kıyametin kopacağına inanılır (Pala, 2007, s. 115). Bu sebeple şiirlerde fitne kelimesi çoğunlukla devr-i kamer ile birlikte kullanılır. İncelediğimiz divanlarda bu konuda telmih içeren 18 beyit tespit edilmiştir.

Hayâlî, bu inanca telmih yaparak kamer devrinde ortaya çıkan fitnelerin sevgilinin yüzündeki ben ve ayva tüylerinden ders aldığını söyler:

Levh-i ruhuñda hâl-ü-hatuñdan alur sebak
Ol **fitneler** ki gerdiş-i **devr-i kamer**dedür (HBD, G. 39/4 (Râ'))

Kamer devriyle ilgili diğer bir inanış ise bu devirde ömrün kısa olmasıdır. Zâtî bu inancı şiirinde şöyle anımsatır:

Didüm gel zülfüñi kesme benüm 'ömrüm dirâz olsun
Didi **devr-i kamerdür** bu senüñ '**ömrüñ kesen kesdi** (MD, 3349/2)

Sevgilinin saçının ucuna gönlü bağlı bulunan aşık, ömrünün uzaması için ondan saçını kesmemesini ister ancak sevgili "bu devr-i kamerdir, ömrünü kesen kesti" diyerek bu devirde ömürlerin kısaldığını ima eder.

2.6.8. Muskanın Kötülüklerden Koruması

Hamâil de denilen (Pala, 2007) muskalar eskiden gümüş veya meşin bir mahfaza içine konularak boyunda taşınırdı. Daha sonra üçgen biçiminde kıvrılarak balmumu sürülmüş bir beze sarılmaya başlandı. Muskaların içine harfler, rakamlar ve âyetler yazılır. Her bir harf ve rakamın işaret ettiği bir sır olduğuna inanılarak hazırlanan muskalar çeşitlerine göre değişik işler için kullanılır. Muskaların, insanların başına gelebilecek hastalıklara, kazalara ve belalara karşı koruduğuna inanılır. Eskiden özellikle cin, şeytan gibi doğaüstü varlıklara karşı korumak için kullanılmış (s. 186). İncelediğimiz divanlarda bu konuda telmih içeren 17 beyit tespit edilmiştir.

Bâkî aşağıdaki beyitte vücudundaki yaraların canı korumak için takılan muskalara benzeterek bu inanişe telmihte bulunur:

Degül dâg-ı siyehler **nüşhalar**dur **hırz-ı cân** için
Nişân-ı darb-ı tîguñ sînede bend-i **hamâ'ildür** (BD, G. 89/4)

2.6.9. Daire Çekme

Bu inanca göre bir kişiyi büyü ile bağlamak için etrafına daire çizilir ve o kişi dairenin dışına çıkarsa cin tarafından çarpılacağına inanılmış. Şentürk'ün belirttiğine göre;

Cin çağrılırken de uygulandığı bilinen daire çizme eylemi Doğu illetinde halk arasında yakın zamana kadar bilinip icra edilen bir inanış imiş. Hattâ yörede bu inanış o derece yaygınmış ki 940'lı yıllarda eşkiya esir alındığında etrafına çember şeklinde bir çizgi çekilerek bırakılır, yakalanan suçlular korkudan o çizgi dışına çıkıp kaçamadığından asker çatışma bitikten sonra hepsini içinde korkuyla bekledikleri çemberlerden çıkartıp birer birer toplayıp götürürmüş. (2019, c. 3, s. 26)

Sevgilinin periye benzetildiği divan şiirinin bazı beyitlerinde bu inanış, sevgiliyi görmek için yapılan bir eylem olarak yansımıştır. Daire çekmenin cin ve perilerden korunmak için değil, peri gibi olan sevgiliyi davet için yapıldığı görülür. İncelediğimiz divanlarda bu konuda telmih içeren 12 beyit tespit edilmiştir.

Örneğin Zâtî, “Ey peri, ben seni davet etsem ne olacak, bu laciverdi daire yani gökyüzü yaratıldığından beri benzerin gelmedi” diyerek gökyüzünü çekilen bir daireye benzetir ve bu inanca telmihte bulunur. Sevgiliye ulaşmanın imkânsızlığını bu şekilde dile getirir:

Ben seni **da‘vet** idersem nola mislün gelmedi
Halk olaldan ey **perî** bu lâciverdi **dâ‘ire** (ZD2, G. 1368/5)

Yahyâ Bey ise ölmeyi, dokuz daireden dışarı çıkmak ve vücut bağını çözmek olarak tanımladığı beytinde bu inanca telmih yapar:

Fasl-ı hazân gibi bozan **kayd-ı** vücûdî bâgını
Taşraya basdı bu tokuz **dâyireden** ayağını (YBD, G. 499/1)

2.6.10. Beyt-i Ma‘mûr’la İlgili İnanışlar

Beyt-i Ma‘mûr *Kur‘ân-ı Kerîm*’de Allah’ın üzerine yemin ettiği bir mekân ismi olarak geçer (Tûr 52/4). Bir rivayete göre (Şentürk, 2017) dünya yaratıldığında meleklerin Ka‘be’nin bulunduğu yerde inşa ettikleri binanın adıdır. Bir diğerine göre, bu yapıyı Hz. Âdem dünyaya indikten sonra kendi eliyle inşa etmiştir. Bir diğerine göre ise Âdem Peygamber dünyaya gönderildiğinde kimsenin bulunmadığı dünyada barınabilmesi için Allah tarafından ona verilen bir köşktür. Hz. Âdem ve çocukları uzun yıllar bunun çevresinde tavaf etmişler, fakat Nûh Tufanı sırasında melekler bu köşkü yedinci kat göğe çıkartmışlardır. (c. 2, s. 225).

Beyt-i mamurun her gün 70.000 melek tarafından ziyaret edildiği rivayet edilir (Küçük, 1992, c. 6, s. 94). Bu duruma telmihte bulunan Cinânî, melek yüzlü sevgilinin hayali her gün kendisini teşrif ettiği için viranesinin beyt-i ma‘mûra döndüğünü söyler:

Ol **melek-sûret** seni her gün gelüp **teşrif** ider
Ey Cinânî **beyt-i ma‘mûr** oldı vîrâneñ senüñ (CD, G.116/6)

Beyt-i ma'mûrun semada Ka'be'nin hizasında bulunduğuna inanılır (Küçük, 1992, c. 6, s. 94). Âlî, bu duruma telmihte bulunarak yıkılmış gönlünün Ka'be gibi daima yapılı tutulmasını, âh ateşinin kıvılcımının da onun üstünde durmasını ister:

Ka'beveş dâ'im yıkılmış gönlümü **ma'mûr** tut
Nâr-ı âhuñ şu'lesin **üstinde** anuñ nûr tut (GAD, G. 116/1)

2.6.11. Falda Elif Harfinin Çıkmasının Uğur Getirmesi

Özellikle tefe'ül gibi *Kur'ân* açılarak bakılan fallarda “elif” harfinin gelmesinin uğur getireceğine inanılır (Şentürk, 2020, c. 4, s. 132). İncelediğimiz divanlarda bu konuda telmih içeren 9 beyit tespit edilmiştir. Nev'î, falında elif çıktığını söyler ve uğur getireceğini telmih ederek ümidinin, elif gibi düzgün boylu sevgilinin meclise gelmesi olduğunu belirtir:

Elif geldi gice **fâlümde** Mevlâ'dan ümîdüm bu
Yine ol kâmet-i mevzun müşerref ide dîvânı (ND, G. 538/3)

2.6.12. Ölüm Esnasında Şeytanın Su ile İman Alması

Eski bir inanışa göre şeytan, ölüm döşeginde dudakları susuzluktan kurumuş hastaya elinde bir bardak suyla gelerek imanı karşılığında kendisine bu suyu vereceğini teklif eder. Halk arasında yaygın olarak kabul gören bu inanca binaen hem ağır hastaların hem de ölüm döşegindeki kişilerin ağızlarına pamukla su ya da zezem damlatılmış (Şentürk, 2016, c. 1, s. 147). Bu inanca telmihen oluşturduğu düşünülen hastalara pamukla su verme motifine divan şiirinde de sıkça rastlanır. İncelediğimiz divanlarda bu konuda telmih içeren 8 beyit tespit edilmiştir.

Aşağıdaki beyitte bahçenin goncası sevgilinin kırmızı dudağını görüp kıskançlıktan hastalandığı için bahar bulutları ağzına pamukla su damlatır:

Hastelendi görüp ey gül lebüni gonca-i bâg
Tamzurur penbe ile ebr-i bahâr agzına **su** (HZD, G. 380/4)

2.6.13. Göz Seğirmesinin Olumlu Bir İşaret Olması

Göz seğirmesi, kulak çınlaması gibi istemsizce yapılan bazı vücut hareketleri ile olumlu ya da olumsuz inanışlar ortaya çıkıktığından bu hareketler bir işaret sayılmaktadır. Göz seğirmesi, olumlu bir işaret olarak görülmüştür. İncelediğimiz divanlarda bu konuda telmih içeren 6 beyit tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitte bu inanca telmihte bulunan şair, gözleri seğirdiği için olumlu bir şey olacağını düşünerek afet gözlü sevgilinin gelmesini bekler:

Dîdeler **segrür** ‘aceb ol gözi âfet mi gelür
Yaş revân oldı akar ol sehî-kâmet mi gelür (MD, 1074/1)

2.6.14. Nazar Değmesi

Hala devam eden bir inanış olan nazar değmesi, bazı kişilerin hasetlik ya da kötü niyetle başkalarına gözünün değmesine denir. Özellikle gök gözlülerin nazarının çok isabetli olduğuna inanılır. Bu inanışın arkasında şöyle bir rivayet vardır: “Hüzeyil kabilesinden Kemâl adlı bir kişi her neye imrenerek baksa helâk olurmuş. Halk arasında onun bu keskin nazarından dolayı ayn-ı Kemâl ve âfet-i aynü’l-kemâl tabirleri meşhur olmuş, nazarı değenler hakkında çok kullanılmıştır.” (Pala, 2007, s. 350). İncelediğimiz divanlarda bu konuda telmih içeren 5 beyit tespit edilmiştir.

Nev’î bir kasidesinde memduha herkesin gözünün üstünde olduğunu ve aynü’l-kemâlin tesir etmemesi için sakınmasını söyleyerek hem nazar değmesi inancına hem de ayn-ı kemâl hadisesine telmihte bulunur:

İhtirâz it ana te’sîr itmesün ‘**aynü’l-kemâl**
‘Âlemün hep **gözleri** ‘unvân-ı a’yânundadır (ND, K. 24/21)

2.6.15. Muhammed’in Terinden Gül Meydana Gelmesi

İslâm edebiyatında “gül” Peygamber’in simgesi hâline gelmiştir. “İnanışa göre gül, ruhun gıdası olup bizâtihi Hz. Peygamber’i ve Muhammedî hakikati temsil eder. Zira

gül, mi'rac gecesinde, onun terinden meydana gelmiştir.” (Açikel, 2018, s. 74). Divan şiirinde sıklıkla gül-Muhammed ilişkisi kurulmaktadır. İncelediğimiz divanlarda bu konuda telmih içeren 3 beyit tespit edilmiştir.

Fuzûlî, gül kasidesinde bu inanca telmih yaparak gülün, Peygamber'in yanağının gülbahçesinin çiy tanesi olduğu söyler ve güzel kokusunu yayarak her zaman Peygamber'i bildirdiğini ifade eder:

Şebnem-i gülzâr-ı ruhsâr-ı resûlu'llâhdur
Neşr-i 'itr ile kılur her dem añı iş'âr **gül** (FD, K. 8/11)

2.6.16. Perilerin Çarpması

Halk arasında cin ya da peri görenlerin çarpılacağı inancı vardır. Perilerin güzel olduğu düşüncesine bağlı olarak divan şiirinde sevgilinin bazen peri olarak anıldığı görülmektedir. İncelediğimiz divanlarda bu konuda telmih içeren 3 beyit tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitte periden doğmuş, peri gibi güzel sevgiliyi aniden görünce ağzının eğildiğini söyleyen şair perilerin çarpması inancına telmih yapar:

Âdem oldur togrusını söyleye nâ-geh seni
Göricek **agzum egildi** ey perî-zâdum benüm (ZD1, G. 889/5)

2.6.17. Aynaya Bakmanın Uğursuzluk Getirmesi

Ayanaya bakmanın uğursuzluk getireceği inancıyla yakın zamana kadar aynalara bakılmaz, hatta ters çevrilerek ya da üstü bir örtüyle örtülerek bakılması engellenirdi. Emrî, bu inanca telmihte bulunarak sevgilinin gözlerinin hasta olma sebebini aynaya bakmalarına bağlar:

Gözlerüññ hasta olduğına **'illet** bu imiş
Ruhlaruñ 'aksini **mir'ât** içre **görmüşler** meger (ED, G. 98/2)

2.6.18. Ay Işığının Keteni Çürütmesi

Eski inanca göre keten ay ışığına maruz kalırsa çürüp parçalanır (Şentürk, 2016, c. 1, s. 422). Aşağıdaki beyitte şair bu inanca telmihen, ay yüzlü sevgiliye arzusunu arz ettikçe kendisini keten gibi ezmek istediğini belirtir:

Tâli'üm gör kim beni **kettân** gibi **ezmek** diler
Şevkümi 'arz itdügümce ol **meh-i tâbân**uma (ZD2, G. 1262/2)

2.6.19. Ka'be'nin Mizabı Altında Edilen Duanın Kabul Olması

Türkçede Altın oluk olarak bilinen mîzab, Ka'be üstünde yer alan ve *mîzâbü'r-rahme*, *mîzâb-ı rahmet* şeklinde anılan oluktur. Hz. Muhammed tavaf esnasında mîzâbın altına gelerek "Allahım! Senden ölüm anında rahat, hesap anında da af dilerim" diye dua ettiği bilinmektedir. Bu sebeple mîzab altında durup dua eden herkesin duasının kabul olacağına inanılır (Özel, 1989, c. 2, s. 537-538). Aşağıdaki beyitte de bu inanca işaret edilerek istediğin şeyin olması için altın oluğun altından ayrılmamak gerektiği söylenir:

Ayırma kendüni **mîzâb-ı rahmet** altından
Eger murâd ise teskîn-i nâr-ı şevk u garâm (GAD, G. 823/6)

2.6.20. Kadir Gecesinde Ağaçların Secde Etmesi

İnanışa göre Kadir Gecesinde sular durur, ağaçlar secde edermiş. Bu inanışın arkasındaki hikâyeyi Onay şöyle anlatır:

Çankırı'ya dört saat mesafedeki Yüklüköy halkına göre meşhur halk şâiri Âşık Ömer bu köydedir. Köy civarındaki değirmende değirmencilik eder; boş zamanlarını müşterilerine saz çalmak ve şiir okumakla geçirirmiş. Bir Kadir veya Hıdırellez gecesi değirmen birdenbire durur; hayrette kalan Ömer savağa bakmak için dışarı qlonca suların uyuduğunu, ağaçların secde ettiklerini görür. Hadiseyi köy halkına nakledince kimse inanmayacağı için -üzerine çıkmak mümkün olmayan- büyük kavak ağacının ucuna yağlığını bağlar ve:

—Ya Rabbi! Sazımdan üstün saz, sözümden üstün söz olmasın! duâsında bulunur. İşte bu tecelli ve temenni neticesi büyük bir şâir ve âşık olur. (2007, s. 19)

Şair aşağıdaki beyitte sürahiyi servi ağacına benzeterek onun eğilmesini secde olarak hayal eder ve Kadir gecesi olmasa secde etmezdi diyerek bu inanişe telmih yapar:

Serv-i surâhî itmez idi **secde** gâlibâ
Bu gece **Kadr gicesi** olmasa ey nigâr (ZD1, G. 452/2)

2.6.21. Velilerin Duasıyla Tılsımın Bozulması

Önceki sayfalarda bahsedilen hazinelerin tılsımla korunması¹³⁹ konusunda belirtildiği gibi hazinelerin korunması için yılanlara efsun yapıldığına inanılır. Bu tılsımları bozmak için bazen velî, ermiş, evliyâ olduğuna inandığı kişilerin duası istenir (Yekbaş, 2010, s. 161). Bu kişilerin duası ile tılsımın bozulacağına inanılır. Aşağıdaki beyitte şair nefsi gönül hazinesinin ejderine teşbih ederek o tılsımı bozan kişinin veli olduğunu ifade eder bu inanca gönderme yapar:

Nefs ejderi kim genc-i dilûñ oldı tılsım
Her kim o **tılsım bozabildiyse velîdür** (BRD, G. 183/3)

2.6.22. Kıyamette Definelerin Açığa Çıkması

Bir inanişe göre kıyamette defineler ortaya çıkarmış. Asağıdaki beyitte “kış kıyamet” tabiri ile sert bir kışın geçtiği belirtilirken aynı zamanda her tarafın kar ve buzla kaplanması kıyamette hazinelerin açığa çıkmasına benzetilerek (Şahin, 2011, s. 485) bu inanişe telmih yapılmıştır:

Cihânı berf ile yah tutdı kış **kıyâmetdür**
'Aceb mi yir **yüzine çıksa** hep **defâ'in-i mâl** (BD, K. 21/6)

¹³⁹ bk. “2.6.2. Hazinelerin Tılsımla Korunması ve Başında Yılanın Beklemesi”

2.6.23. Efsunla Yılan Tutma

Eskiden yılanların üzerine çeşitli tılsımlı duaların okunmasıyla etkisiz hale getirileceği ve yakalanabileceği inancına dayanan bir gelenek olduğu anlaşılmaktadır (Şentürk, 2020, c. 4, s. 48). Fuzûlî, sevgilinin yılan gibi olan saçını korkusuzca gönlünde tutabilmesini ona efsun edilmesine bağlayarak bu inanişe telmihte bulunur:

Dil tutar mâr-ı ser-i zülfüñi vehm eylemeyüp
Bilmezem kim aña ta'lîm ne **efsûn** ettin (FD, G. 150/5)

2.6.24. Zümrütün Yılanın Gözlerini Kör Etmesi

Eski bir inanişe göre zümrüt yılanın gözlerini kör edermiş, bu nedenle yılanın zümrütten kaçtığı rivayet edilir (Onay, 2007, s. 421). Zâtî aşağıdaki beytinde, sevgilinin attığı taşın darbesiyle sarı olan yüzünün yeşerdiğini yani zümrüt rengine geldiğini ve yılanı benzettiği rakibinin kendisini görececek gözü kalmadığını söyleyerek zümrütün yılanı kör etmesine telmih yapar:

Darb-ı sengün zer-i rûyumda **zümürrüd** koyalı
Kalmadı **mâr** rakîbün görececek **gözi** beni (ZD2, G. 1506/4)

2.6.25. Hızır'la İlgili İnanışlar

bk. "2.1.4. Hızır"

2.6.26. Hümâ ile İlgili İnanışlar

bk. "2.1.6. Hümâ"

2.7. HADİSLER¹⁴⁰

Divan şirinde telmih edilen konulardan biri de hadislerdir. Bu başlıkta 16. yüzyıl divanlarında telmih edilen hadisler tespit edilerek sıralanmış, ayetin Arapçası ve dipnotta kaynağı verilmiştir. Ayette geçen bir ifadenin beyitte yer alması hâlinde telmih ile iktibasın birbirine karıştırılmaması için Ayetler bölümünde açıklanan yöntem uygulanmıştır. Bu başlıkta en çok telmih edilen iki hadis tespit edilmiştir: “Dünya bir leştir, taliplileri köpeklerdir.” ve “Dünya sevgisinde ve uzun emellerinde hiç eksilme olmaz.”

2.7.1. Dünya bir leştir, taliplileri köpeklerdir.

الدُّنْيَا جِيفَةٌ وَطَالِبُهَا كِلَابٌ¹⁴¹

İncelediğimiz divanlarda bu hadise telmih yapılan 29 beyit tespit edilmiştir. Muhibbî bu söze telmihen aşağıdaki beyitte dünyanın leş olduğunu söyler ve eteğinin temiz olmasını isteyenlerin ona basmamasını tavsiye eder:

Muhibbî basma **dünyâ cîfesine**
Diler-iseñ olasin pâk-dâmân (MD, 2484/5)

2.7.2. Dünya sevgisinde ve uzun emellerinde hiç eksilme olmaz.

لَا يَزَالُ قَلْبُ الْكَبِيرِ سَابًا فِي اثْنَتَيْنِ فِي حُبِّ الدُّنْيَا ، وَطُولِ الْأَمَلِ

Hadisin tamamı şöyledir: “Öyle ki, ihtiyarlasa, güç ve kudretten düşse dahi dünya sevgisinde ve uzun emellerinde hiç eksilme olmaz.”¹⁴² İnsanoğlunun dünya sevgisine ve

¹⁴⁰ Bu başlıkta yer alan alt başlıklar telmih edilme derecesine göre en çoktan aza doğru sıralanmıştır. İkidenden fazla telmih örneği bulunan alt başlıklarda kaç örnek tespit edildiği açıklama kısmında belirtilmiştir.

¹⁴¹ “Hadis bilginlerinden Saganî, bu sözün uydurma hadis olduğunu söylüyor. Aclunî, ‘Anlamı doğru olsa bile hadis değildir.’ diyor. Hz. Ali'nin sözü olduğunu söyleyenler de vardır.” (Aclunî, Keşfü'l-hafâ, 1/409'dan akt. Yılmaz, 2013, s. 90).

¹⁴² Buhârî, Rikâk, 5'ten akt. *Hadislerle İslam*, c. 1, s. 287.

emellerinin tükenmediğine işaret eden bu hadiste geçen *tûl-i emel* ifadesi “uzun emel” anlamına gelmekte olup şiiirlerde hadise telmih için kullanılır. İncelediğimiz divanlarda bu hadise telmih yapılan 29 beyit tespit edilmiştir.

Fuzûlî’ye göre, sevgiliye kavuşmak için geçecek olan zaman onu zülfün hayaline salmıştır, çünkü çok şeyler istemek için uzun bir ömür sermayesi gerekir (Tarlan, 2011, s. 438).

Va‘de-i vasluñ meni salmış hayâl-i zülfüne
Kim diler **tûl-i emel** sermâye-i ‘ömr-i tavîl (FD, G. 174/6)

Nev‘î ise, ömür elbisesinin boyumuza göre kısa biçildiğini ve uzun emellerin bu yolda kıyamet olduğunu ifade ederek hadise telmihte bulunur:

Kûteh biçildi kâmet-i cisme kabâ-yi ‘ömr
Tûl-i emel bu yolda kıyâmet degül midür (ND, G. 56/4)

2.7.3. Kanaat, bitmez bir servet; tükenmez bir hazinedir.

الْفَقَاعَةُ مَا لَّا يَنْفَدُ وَكُنَّا لَا يَفْنَى¹⁴³

Kanaatin sözlük anlamı “Elindekinden hoşnut olup fazlasını istememe, kısmetine, kendisine verilene râzı olma”dır.¹⁴⁴ Hadiste elindekiyle yetinmenin tükenmez bir hazine olduğu bildirilmiştir. Hadiste geçen “lâ yefnâ sözü “tükenmez” anlamına gelmekte olup şiiirlerde iktibas edilmektedir. Ayrıca beyitlerde “genc-i kanâ’at” terkiibi ile bu hadise telmih yapılır. İncelediğimiz divanlarda bu hadise telmih yapılan 19 beyit tespit edilmiştir.

¹⁴³ Şihâb, 1/72; Beyhakî, Zühd, 26; Makâsıd, 492; Temyîz, 118; Aclunî, Keşfü'l-hafâ, 2/102'den akt. Yılmaz, 2013, s. 354.

¹⁴⁴ bk. <http://lugatim.com/>

Usûlî, yalnızlık köşesine çekilip yatmak için Allah'tan kendisini kanaat hazinesi ile zengin kılmasını ister:

Bendeñi **genc-i kanâ'atle** ganî kıl kim varam
Künc-i 'uzletde yatam mîr-i zamâna bakmayam (UD, G. 82/6)

Âlî ise, sevgilinin saçının fikriyle yetindiği için kanaat hazinesine eriştiğini söyler:

Genc-i lâ-yefnâya irdüñ fikr-i zülf-i yâr ile
'Arza kıl gencîneñi ammâ ki mâruñ tuymasun (GAD, G. 1125/2)

2.7.4. Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.

لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ¹⁴⁵

Bu hadis ile feleklerin yani kainatın Hz. Muhammed için yaratıldığı bildirilmektedir.

Hz. Peygamber'in altmış üç senelik zamanla sınırlı cismanî hayatından ayrı bir varlığı daha mevcuttur. Allah'tan başka hiçbir şey yokken ilk defa hakikat-i Muhammediyye var olmuş, bütün yaratıklar bu hakikatten ve onun için halkedilmiştir. Âlemin var olma sebebi, maddesi ve gayesi bu hakikattir. Tasavvufta sık sık kullanılan ve kutsî hadis olarak da rivayet edilen, "Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım" (levlâke...) (Aclûnî, II, 164; Hâkim, el-Müstedrek, II, 615) ifadesiyle bu husus anlatılır. (Demirci, 1997, c. 15, s. 180)

Hadiste geçen *levlâke* sözü "sen olmasaydın" anlamına gelmekte olup hem hadisi telmih için hem de bir tasavvuf terimi olarak şiirlerde kullanılmıştır. İncelediğimiz divanlarda bu hadise telmih yapılan 19 beyit tespit edilmiştir. Kâbûlî, hadiste iki kez tekrarlanan *levlâke* sözüne telmihen "Muhammeddür" sözünü mükerrer kullanır ve levlâk hutbesinin hitabına Peygamberin eriştiğini belirtir:

Hitâb-ı hutbe-i levlâke mazhar
Muhammeddür Muhammeddür mukarrer (KD, G. 480/1)

¹⁴⁵ "Bu sözün, uydurma hadis olduğu bildirilmiştir." (Albanî, Silsile, 1/7; Aclunî, Keşfü'l-hafâ, 2/164'ten akt. Yılmaz, 2013, s. 456).

Fuzûli, Hz. Muhammed'in eşyanın yaratılış sebebi olduğunu belirterek bu hadise işaret eder:

İy vücûduñ eseri **hilkat-i eşyâ sebebi**
Nebi ol vakt ki bi'l-fi'l gerekmezdi nebî (FD, G. 252/1)

2.7.5. Vatan sevgisi imandandır.

حُبُّ الْوَطَنِ مِنَ الْإِيمَانِ¹⁴⁶

Sahih bir hadis olmasa da şiiirlerde hadis olarak telmih edilen bu söz ile vatan sevgisinin imandan geldiği bildirilir. İncelediğimiz divanlarda bu hadise telmih yapılan 13 beyit tespit edilmiştir. Hayâlî Bey, kendisine verilmesini istediği köy için bu hadise telmihte bulunur:

Münâsib bendeñe olmakdur ol cây
Vatan hubbu hemân îmâna beñzer (HBD, K. 18/20)

2.7.6. Ben, gizli bir hazine idim, bilinmeyi diledim.

كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ فَخَالَفْتُ الْخَلْقَ لِأُعْرَفَ

Hadis olarak rivayet edilen sözün tamamı şöyledir: “Ben, gizli bir hazine idim, bilinmeyi diledim, bunun için (beni bilmeleri için) yaratıkları yarattım.”¹⁴⁷

¹⁴⁶ “Hadis bilginlerinden Zerkeşî, Saganî, Seyyid Mu’înuddin Safurî, Sehavî, Menufî ve Albanî, bu sözü, uydurma hadisler arasında gösteriyorlar. Hadis bilginlerinden bir kısmı, şu ayeti (Bakara, 2/246) kanıt göstererek anlamının doğru olduğunu savunuyorlar. Menufî adlı hadis bilgini, anlamının doğru olduğunu iddia edenlere şaşıtım, vatan sevgisiyle iman arasında hiçbir ilgi bulunmadığını ile sürüyor şu ayeti (Nisâ, 4/66) kanıt gösteriyor. Vatanın, ruhlar âlemi olduğunu iddia edenler olduğu gibi, Hz. Adem’in ilk meskeni cennet veya Ümmü’l-kurâ (Mekke), ya da Allah’a dönüş yeri olduğunu kabul edenler, bu yüzden hadisin sihatine hükmedenler de vardır. (Ahmet Serdaroğlu, Mevzu’ât-ı Aliyyü’l-Kârî Tercümesi, s. 60; Aclunî, Keşfü’l-l-hafâ, 1/345; Fattanî, Tezkiretü’l-mevzû’ât, s. 11; Saganî, Mevzû’ât, s. 53’den akt. Yılmaz, 2013, s. 225).

Sözlükte “gizli hazine, saklı define” anlamına gelen kenz-i mahfî terkiibini Muhyiddin İbnü'l-Arabî “her tür izâfet ve nisbetlerden mücerred kadîm ve ezelf olan Hakk'ın zâtı”, Abdürrezzâk el-Kâşânî ise, “Gaybde saklı bulunan ahadiyyet hüviyeti olup gizli olanların en gizlisidir” şeklinde tanımlamıştır. Burada mutlak anlamda gizli (gayb, sır) olan hüviyete ve zâta kenz-i mahfî denilmesi onun hiçbir zaman bilinemeyeceğini ifade etmek içindir. (Aydın, 2022, c. 25, s. 285)

Allah'ın gizli bir hazine olması bu hadisten hareketle bir tasavvuf inancına dönüşmüştür. Şiirlerde “küntü kenzen” lafzı ile kullanılarak hadise telmih yapılır. İncelediğimiz divanlarda bu hadise telmih yapılan 11 beyit tespit edilmiştir. Usûlî, dünyada olan her şeyin ortaya çıkmasını hiçe saymak gerektiğini, çünkü gizli hazinenin cevherinin kendi özünde olduğunu yani Allah'ın bilinmek için yarattığını belirtir:

Ey Usûlî hiçe say kevn ü mekânüñ hâsılın
Hamdü li'llâh **küntü kenzüñ** gevheri kânuñdadur (UD, G. 28/9)

Âşık Çelebi, na'tında Allah'ın gizli bir hazine olduğunu ve bilinmek istemesinin tılsımının Hz. Muhammed olduğunu telmih yoluyla ifade eder:

Küntü kenzen genc-i mahfîdür ana sensin tılsım
Sırr-ı Levlâk-ı vücûd-ı pâkün olmuşdur emîn (AÇD, K. 11/36)

2.7.7. Hasetten sakının.

إِيَّاكُمْ وَالْحَسَدَ فَإِنَّ الْحَسَدَ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ¹⁴⁸

Hadiste hasetten sakınmak gerektiği çünkü ateşin odunu yakıp tükettiği gibi hasetin de iyi amelleri yakıp bitireceği bildirilir. Şiirlerde *nâr-ı hased* terkiibi ile bu hadise telmih yapılmaktadır. İncelediğimiz divanlarda bu hadise telmih yapılan 7 beyit tespit edilmiştir.

¹⁴⁷ Bu söz hakkında hadis bilginlerinin görüşleri şöyledir: “İbn Teymiye ‘Peygamber sözü değildir, sahih veya zayıf bir dayanağı yoktur.’ diyor. Hafız İbn Hacer, Zerkeşî, Süyûtî ve öbür hadis bilginleri onu doğruluyorlar. Ancak Aliyyü'l-Kârî, ‘Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.’ (Zâriyât, 51/56) mealindeki ayete dayanarak anlamının doğru olduğunu iddia ediyor. (Ahmet Serdaroğlu, *Mevzû'ât-ı Aliyyü'l-Kârî Tercümesi*, s. 92; Aclunî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/132'den akt. Yılmaz, 2013, s. 163).

¹⁴⁸ Ebû Dâvûd, Edeb, 44; İbn Mâce, Zühd, 22'den akt. *Hadislerle İslam*, c. 3, s. 574.

Yahyâ Bey beytinde, sevgilinin kendisine göz ucuyla merhaba dediğini gören rakiplerin haset ateşiyle yanıp yakıldığını belirterek bu hadise işaret eder:

Göz uciyle baña dilber bu gün bir merhabâ kıldı
Görüp agyâr anı **nâr-ı hased**den yandı yakıldı (YBD, G. 451/1)

2.7.8. Sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir.

السُّلْطَانُ ظِلُّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ يَأْوِي إِلَيْهِ كُلُّ مَظْلُومٍ¹⁴⁹

“Sultan, yeryüzünde Allah'ın gölgesidir; (çünkü) her mazlum (zayıf) insan ona sığınır.” Mealindeki hadiste geçen zıllullâh sözü “Allah'ın gölgesi” anlamına gelmektedir. Hükümdarlar övülürken bu terkip bazen zıll-ı Hak, zıll-ı Yezdân, zıll-ı Hüdâ vb. şekillerde kullanılarak hadise telmih yapılır. İncelediğimiz divanlarda bu hadise telmih yapılan 7 beyit tespit edilmiştir.

Cinânî'ye göre padişahın ihsan ve lütuf gölgesi daima halka sığınılacak bir yerdir, Allah ona kendi gölgesini gölgelik etse ayıp olmaz:

Hemîşe sâye-i ihsân u lutfi halka me'mendür
Aña Hak sâye-güster kılssa tañ mı **zıll-ı Yezdânı** (CD, T. 98/4)

Bâkî, kasidesinin dua bölümünde padişahın Allah'ın gölgesi olduğunu hatırlatarak hükümdarlığının daim olması için dua eder:

Du'â-yı devlet-i şâh-ı cihâna başla ey Bâkî
Hudâ pâyende kılson tâc u **taht-ı zıll-ı Yezdânı** (BD, K. 5/36)

¹⁴⁹ “İbn Hazm, İbn Hibban ve Albanî, senesinde zayıf ve yalancı râvîler bulunduğu için bu hadisi uydurma hadis saymışlardır. İbn Abdülber de delil olamayacağını söylemiştir. San'anî bu hadis hakkında, hadis bilginlerinin şüpheleri olduğunu, ama keşf ehli yanında sahih kabul edildiğini belirtmiştir.” (Aclunî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/456; Albanî, *Za'îfü'l-câmi*, 2/144'ten akt. Yılmaz, 2013, s. 614).

2.7.9. İçki, kötülüklerin anasıdır.

الْحَمْرُ أُمُّ الْخَبَائِثِ¹⁵⁰

Hadiste geçen ümmü'l-habâ'is terkibi “kötülüklerin anası” anlamına gelmekte olup şiirlerde hadise telmihen içkiyi tanımlamak için yer verilmiştir. İncelediğimiz divanlarda bu hadise telmih yapılan 5 beyit tespit edilmiştir. Âlî, içkinin namının kötülüklerin anası olmuşken ona asmanın kızı demenin ahmaklık olacağını söyler:

Nâmı **ümmü'l-habâ'is** olmuş iken
Duhter-i rez demek hamâkatdür (GAD, TB. 6/IV/2)

Fuzûlî ise vahdet meyinin kötülüklerin anası olan içki olmadığına dikkat çekerek zahidden tevhid ehline inkar kılmamasını ister:

Muvahhidlere kılma inkâr zâhid
Mey-i vahdeti sanma **ümmü'l-habâyis** (FD, G. 46/3)

2.7.10. Eğer siz Allah'a gerçekten güvenip tevekkül edebilseydiniz...

لَوْ أَنَّكُمْ تَوَكَّلْتُمْ عَلَى اللَّهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ لَرَزَقَكُمْ كَمَا يَرْزُقُ الطَّيْرَ تَعْدُو حِمَاصًا وَتَرُوحُ بِطَانًا

Tevekkül ile ilgili hadisin tamamı şöyledir: “Eğer siz Allah'a gerçekten güvenip tevekkül edebilseydiniz, kuşları rızıklandığı gibi sizi de mutlaka rızıklandırır: Kuşlar sabah karınları açlıktan çökmüş olarak yuvalarından çıkarlar, akşam karınları doyup şişmiş olarak evlerine dönerler.”¹⁵¹

Hadiste rızık endişesi taşımamanın önemi vurgulanır ve Allah'a tam anlamıyla tevekkül edilirse kuşlar gibi insanları da rızıklandıracağı belirtilir. İncelediğimiz divanlarda bu hadise telmih yapılan 4 beyit tespit edilmiştir. Hayâlî kendisini kutlu kuş yuvasının kuşu

¹⁵⁰ Müslim, Eşribe, 73; Nesaî, Eşribe, 44; Taberanî, el-Mu'cemü'l-kebir, 11/132'den akt. Yılmaz, 2013, s. 202-203.

¹⁵¹ İbn Mâce, Zühd, 14; Tirmizî, Zühd, 33'ten akt. *Hadislerle İslam*, c. 1, s. 648.

olarak tanımlar ve asılı tuzaktan tevekkül ile gıda bulduğunu ifade ederken bu hadise telmih yapar:

Ben ol **murg**-u hümâyûn-aşiyânem kim çeküb kendüm
Ta'alluk dâmi bendinden **tevekkülden gıda** buldum (HBD, G. 40/3 (Mîm))

2.7.11. Yoksulluk övüncüdür.

أَلْفَقْرُ فَخْرِي وَبِهِ أَفْتَخِرُ¹⁵²

Fakirliğin övünç sebebi olduğu bildirildiği ve yydurma bir hadis olarak görülen bu söz, şiirlerde Peygambere isnad edilerek telmih edilmektedir. İncelediğimiz divanlarda bu hadise telmih yapılan 4 beyit tespit edilmiştir. Rûhî, kayıtsız rintlerin taca ve kaftana ihtiyaçlarının olmadığını, onların en büyük övünçlerinin fakirlik ve yokluğa sahip olmak olduğunu ifade eder:

Bize tâc u kabâ lâzım degül rindân-ı bî-kayduz
Cihânda **fahrimuz fakr u fenâya mâlik** olmakdur (BRD, G. 338/3)

Muhibbî de bu söze telmih yaparak, değerli kumaşlardan yapılmış kaftanı istemediğini, “Eski şal üstündediler” demelerinin onun övücü olduğunu ifade eder:

İstemem hil'at ser-â-ser olsa yâ dîbâ harîr
Baña **fahrumdur** diyeler **eski şâl** üstündedür (MD, 907/5)

2.7.12. Alî'den başka genç, Zülfikâr'dan başka kılıç yoktur.

لَا فَنَى إِلَّا عَلَى لَاسِيْفٍ إِلَّا دُو الْفَقَارِ¹⁵³

¹⁵² “Hadis bilginleri Askalanî ve İbn Hacer, uydurma hadis olduğunu söylüyorlar. İbn Teymiye: ‘Asılsızdır, senedi zayıftır; Abdurrahman b. Ziyâd’ın sözüdür.! diyor.” (Ahmet Serdaroğlu, *Mevzû'ât-ı Aliyyü'l-Kâri Tercümesi*, s. 85; Aclunî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/87).

¹⁵³ Ahmet Serdaroğlu, *Mevzû'ât-ı Aliyyü'l-Kâri Tercümesi*, s. 129; Aclunî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/363-364'ten akt. Yılmaz, 2013, s. 403-404.

Hadiste Hz. Alî ve onun kılıcı Zülfikar övülmektedir. Hadiste “başka kılıç yoktur” anlamına gelen *lâ seyf* ve “başka yiğit/genç yoktur” anlamına gelen *lâ fetâ* sözlerine beyitlerde yer verilerek bu hadise telmihte bulunulur. İncelediğimiz divanlarda bu hadise telmih yapılan 3 beyit tespit edilmiştir.

Hayretî'nin na'tında, dört halifeden bahsedilen bölümde, Hz. Alî'nin özellikleri belirtilirken yiğitlik burcunun ayı olduğu ifade edilir:

Deryâ-yı 'ilm biri 'Aliyyün velî idi
Hurşîd-i hel etâ vü **meh-i bürc-i lâ-fetâ** (HD, K. 2/18)

“Lâ fetâ” sözü iki beyitte de “hel etâ” ile birlikte kullanılmıştır. Nev'î de Hz. Alî'yi övmek için en keskin kılıcın sahibi olduğunu ifade ederek hadise telmih yapar:

Serdâr-ı milk ü **sâhib-i “la seyf” ü “hel etâ”**
Leşker-keş-i vilâyet-i dîn mâlikü'r-rikâb (ND, M. IV (TB)/19)

2.7.13. Alimler peygamberlerin mirasçılarıdır.

الْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ¹⁵⁴

Hadiste alimler Peygamber'in varisi olarak tanımlanmıştır. İncelediğimiz divanlarda bu hadise telmih yapılan 3 beyit tespit edilmiştir. *Zâtî Dîvânı*'nda yer alan “Kazasker için kaside” başlıklı şiirde şair, memduhu övmek amacıyla bu hadise telmihte bulunarak onun, ilm erbabının en seçkini ve Peygamber'in varisi olduğunu ifade eder:

Kâdi-‘asker-i emîn-i şer‘ ü şehri-i ma‘rifet
Zübde-i erbâb-ı ‘ilm ü **vâris-i sultân-ı dîn** (ZD, K. 87/18)

2.7.14. Dünya ahiretin tarlasıdır.

الدُّنْيَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ¹⁵⁵

¹⁵⁴ Buharî, İlm, 10; Ebu Davud, İlm, 1; İbn Mâce, Mukaddime, 17'den akt. Yılmaz, 2013, s. 651.

Hız. Muhammed'e isnad edilen bu sözle dünyanın ahiretin tarlası olduğu yani dünyada yapılan amellerin karşılığının ahirette alınacağı vurgulanmaktadır. İncelediğimiz divanlarda bu hadise telmih yapılan 3 beyit tespit edilmiştir. Usûlî aşağıdaki beyitte bir tarla mazmunu kurarak bu söze telmihen insanların dünya tarlasında birer tohum olduğunu ifade eder:

Çün varlığumuz hırmenini âteşe urduk
Bu **mezra'a-i dehr**de bir dânelerüz biz (UD, G. 46/4)

2.7.15. Ölmeden önce ölünüz.

مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا¹⁵⁶

“Ölün” anlamına gelen *mûtû* lafzı tasavvufî bir terim haline gelmiştir. Hadiste ölmeden önce ölmeden kasıt şehvânî ve nefsânî duygulardan kurtulmaktır. İncelediğimiz divanlarda bu hadise telmih yapılan 3 beyit tespit edilmiştir. Bâkî'nin beytinde hem bu hadise hem de ilgili ayete¹⁵⁷ telmih yapılmaktadır. Şair, ruhlar alemine “ölün” dedikleri zaman, ölmeden sevgilinin yoluna can vermeye ahdedtiğini dile getirir:

Ölmedin yoluña cân virmege ‘ahd itmiş idüm
Şol zamân ‘âlem-i ervâha ki **mûtû** didiler (BD, G. 184/4)

¹⁵⁵ “Hadis bilgini Sehavî, bu hadisin aslını bulamadığını söylüyor. Çok sayıda hadis bilgini ona katılıyor, bu sözün aslını tanımadıklarını iddia ediyorlar. Ancak başka bir hadis bilgini Aliyyü'l-Kârî, şu ayete (Şûrâ, 42/20) dayanarak anlamının doğru olduğunu ifade ediyor.” (Ahmet Serdaroğlu, *Mevzû'ât-ı Aliyyü'l-Kârî Tercümesi*, s. 63; Aclunî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/412'den akt. Yılmaz, 2013, s. 91-92).

¹⁵⁶ “Hadis bilgini Hafız İbn Hacer, bu sözün, uydurma hadis olduğunu söylüyor. Aliyyü'l-Kârî ise, sofu sözü olduğunu, ölemeden önce, nefis ve şehvetinizin esiri olmaktan kendinizi kurtarınız anlamında kullanıldığını iddia ediyor.” (Ahmet Serdaroğlu, *Mevzû'ât-ı Aliyyü'l-Kârî Tercümesi*, s. 122; Aclunî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/291'den akt. Yılmaz, 2013, s. 550).

¹⁵⁷ bk. “2.4.27. Bakara Suresi 243. Ayet”

2.7.16. Âdem, su ile çamur arasında iken ben peygamberdim.

كُنْتُ نَبِيًّا وَ آدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَ الطِّينِ¹⁵⁸

Hadiste Hz. Âdem'in balçıktan yaratıldığına işaret edilerek daha ilk insan yaratılmadan Hz. Muhammed'in peygamber olduğu belirtilmiştir. Âlî, na'tında bu hadise telmihte bulunarak Peygamber'in vücudunun su ve çamur kaynağının mahsulünün özü olduğunu ifade eder:

Ey cemâlûñ pertev-i envâr-ı Rabbü'l-âlemîn
V'ey vücûduñ zübde-i mahsûl-i kân-ı mâ' u tîn (GAD, K. 8/1)

2.7.17. Ağız tadını bozan ölümü çok hatırlayınız.

أَكْثَرُوا زَكَرَ هَازِمِ اللَّذَاتِ¹⁵⁹

Ölümün çok hatırlanmasını tavsiye eden bu hadisin, Hz. Peygamber Ensar'ın meclisine girdiğinde orada bulunanların gülmekte olduğunu görünce söylendiği belirtilir (Yılmaz, 2013, s. 114). Hadiste geçen *hâdimi'l-lezzât* ifadesi “lezzetleri yıkan” anlamına gelmektedir. Beyitlerde bu ifade ile ölüm kastedilerek iktibasen hadise telmih yapılmaktadır.

Şair, Allah'tan can evini ayrılıkla kederlendirmemesini, (Allah aşkı ile oluşan) şevkin temelini kendisine ölüm kılmasını talep eder:

Yâ Rabb telh-kâm-ı firâk itme cân evin
Bünyâd-ı şevki **hâdim-i lezzât** kıl baña (GAD, K. 5/7)

Yahyâ Bey ise bir gün sevdiğimiz şeylerden ayrılacağımızı hatırlatarak dünya lezzetlerine dalmamayı ve lezzetleri yıkan (ölümü) görmeyi öğütler:

¹⁵⁸ Buharî, Edeb, 119; Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 28; Ahmed b. Hanbel, 4/406'dan akt. Yılmaz, 2013, s. 66.

¹⁵⁹ Nesaî, Cenâiz, 3; İbn Mâce, Zühd, 31; Tirmizî, Zühd, 4; Aclunî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/165-166'dan akt. Yılmaz, 2013, s. 114.

Talma dünyâ lezzetine **hâdimü'l-lezzâtı** gör
Cümleten sevdüğümüzden bir gün ayırlar bizi (YBD, G. 475/3)

2.7.18. Allah sizin dış görünüşlerinize ve mallarınıza bakmaz.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُورِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَع

Hadisin tamamı şöyledir: “Allah sizin dış görünüşlerinize ve mallarınıza bakmaz, bilakis kalplerinize ve amellerinize bakar.”¹⁶⁰ Hz. Muhammed, bu hadisinde dış görünüşün ve zenginliğin Allah için önemli olmadığını, O’nun için önemli olanın insanların niyetleri ve yaptıkları işler olduğunu ifade eder. Şair, aşağıdaki beyitte aşk makamı olan vahdet vadisinde padişah ile kölenin ayırt edilmeyeceğini belirterek bu hadise telmihte bulunur:

Vâdî-i vahdet hakikatde makâm-ı ‘ışkdur
Kim müşahhas olmaz ol vâdîde **sultândan gedâ** (FD, G. 1/3)

2.7.19. Allah’a hamd ile başlanılmayan her önemli iş noksandır/bereketsizdir.

كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لَا يُبْدَأُ فِيهِ بِالْحَمْدِ أَفْطَعُ¹⁶¹

Hadiste her işe Allah’ın adı yani “besmele” ile başlamanın önemi vurulanmaktadır. Allah’ın adıyla başlanmayan her iş eksik kalır. Fuzûlî na’t türündeki bir gazelinde bu hadise işaret eder:

İy Fuzûlî **intihâsuz** zevk buldun ‘ışkdan
Beyledür her iş ki **Hak adıyla** kılsañ **ibtidâ** (FD, G. 1/7)

“Ey Fuzuli, aşktan sonsuz bir zevk buldun. Çünkü Hak’ta kendini yok etmek ebedi olan Hakk’a ulaşmaktır. Ebediyet ise sonsuzluktur. Hak adı ile başladığın her iş böyledir. Yani neticesi elde edilir.” (Tarlan, 2011, s. 19).

¹⁶⁰ Müslim, Birr, 34’ten akt. *Hadislerle İslam*, c. 3, s. 27.

¹⁶¹ İbn Mâce, Nikâh, 19’dan akt. *Hadislerle İslam*, c. 1, s. 187

2.7.20. Allah'ın benimle gönderdiği hidayet ve ilim, düşen bol yağmura benzer.

مَثَلُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ مِنَ الْهُدَى وَالْعِلْمِ كَمَثَلِ الْعَيْثِ الْكَثِيرِ أَصَابَ أَرْضًا ، فَكَانَ مِنْهَا نَوِيَّةٌ قَبِلَتْ الْمَاءَ ، فَأَنْبَتَتِ الْكَلَّا وَالْعُشْبَ الْكَثِيرَ ، وَكَانَتْ مِنْهَا أَجَادِبُ أَمْسَكَتِ الْمَاءَ ، فَفَعَّعَ اللَّهُ بِهَا النَّاسَ ، فَشَرَبُوا وَسَقَوْا وَزَرَعُوا ، وَأَصَابَتْ مِنْهَا طَائِفَةٌ أُخْرَى ، إِنَّمَا هِيَ قَيْعَانٌ لَا تُمْسِكُ مَاءً ، وَلَا تُنْبِتُ كَلًّا ، فَذَلِكَ مَثَلُ مَنْ فَقَّهَ فِي دِينِ اللَّهِ وَنَفَعَهُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ ، فَعَلِمَ وَعَلَّمَ ، وَمَثَلُ مَنْ لَمْ يَرْفَعْ بِذَلِكَ رَأْسًا ، وَلَمْ يَقْبَلْ هُدَى اللَّهِ الَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ

Hadisin tamamı şöyledir:

Allah'ın benimle gönderdiği hidayet ve ilim, (farklı yapılardaki) topraklara düşen bol yağmura benzer. Bunlardan bazıları temizdir, suyu alır, bol bitki ve ot yetiştirir. Bazıları kuraktır, suyu (yüzeyinde) tutar. Bu sudan insanlar yararlanır; hem kendileri içerler hem de (hayvanlarını) sularlar ve ziraat yaparlar. Diğer bir toprak çeşidi de vardır ki dümdüzdür. (Ona da yağmur düşer ama) o ne su tutar ne de bitki yetiştirir. Allah'ın dinini inceden inceye kavrayan, Allah'ın beni kendisiyle gönderdiğinden (hidayet ve ilimden) faydalanan, öğrenen ve öğreten kimse ile (bunları duyduğu vakit kibrinden) başını bile kaldırmayan ve kendisiyle gönderildiğim Allah'ın hidayetini kabul etmeyen kimsenin misali işte böyledir.¹⁶²

Safâ-yı lutf-i 'amîmi nüfûz idüp kılmıŖ
Mizâc-i nâmiye'i müsta'idd-i neŖv ü nemâ (FD, K. 1/57)

Bu beyitte Fuzûlî, Allah'ın lutfunun umûmî olduğunu ancak bu lutuftan yararlananların, faydalanma oranının mizaçlarının alma kabiliyetine göre deđiŖeceğini söyleyerek meŖhur yağmur hadisine iŖaret eder (Kara, 1993, s. 227).

2.7.21. Ameller niyetlere göredir.

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ، وَإِنَّمَا لِأَمْرِي مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ، فَهِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ لِدُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ امْرَأَةٍ يَتَرَوَّجُهَا، فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ

Resûlullah (sav) şöyle buyurmuŖtur: “Ameller niyetlere göredir. Herkes sadece niyetinin karŖılıđını alır. Kim Allah ve Resûlü için hicret ederse, hicreti Allah ve

¹⁶² Buhârî, İlim, 20; Müslim, Fedâil, 15'ten akt. *Hadislerle İslam*, c. 6, s. 583-584.

Resûl'ünerdir. Kim de erişeceği bir dünyalık veya evleneceği bir kadından dolayı hicret ederse hicreti, hicretine sebep olan şeyedir.”¹⁶³

Hadiste amellerin niyetlere göre olduğu ve herkesin niyetinin karşılığını alacağı bildirilmektedir. Bu hadise telmihen şair, sofunun yüz yıl ibadet etse de doğru niyeti yoksa amelinin bir amacı olmadığını ifade eder:

Bir doğru **niyyetüñ** yok maksûd ne **'amelden**
Farz idelüm ki sôfi yüz yıl 'ibâdet itdüñ (İÇD, G. 141/04)

Kabûlî ise bir beytinde elde dua yaprakları, gönülde de devletin duası olduğunu söyler ve amellerin niyetlerle beraber olması gerektiğini vurgular:

Elde evrâk-ı du'â dilde du'â-yı devlet
Hayr odur kim ola **a'mâle mukârin niyyât** (KD, K. 7/39)

2.7.22. Arapların en fasihiyim.

164 أَنَا أَفْصَحُ الْعَرَبِ بَيِّنَاتِي مِنْ قُرَيْشٍ

Hız. Muhammed Kureyş kabilesinden, Mekke ve Medine çevresinde oturan Arapların en fasihi olduğunu bildirmiştir. Yahyâ Bey bu hadise işaret ederek Peygamberin dilini belagat bağının bülbülüne, ağzını da şems kelimesinin içinde bulunan mim harfine benzeter:

Bülbül-i bâg-ı belâgatdur zebânı Ahmedüñ
Şems içinde mîmdür gûyâ dehânı Ahmedüñ (YBD, G. 213/1)

¹⁶³ Müslim, İmâre, 155; Buhârî, Bedü'l'vahy, 1'den akt. *Hadislerle İslam*, c. 3, s. 25.

¹⁶⁴ Aclunî, Keşfü'l-hafâ, 1/200-201; Ahmet Serdaroğlu, Mevzû'ât-ı Aliyyü'l-Kârî Tercümesi, s. 43'ten akt. Yılmaz, 2013, s. 124.

2.7.23. Bana verilen mucize ise Allah'ın bana verdiği vahiydir (Kur'an'dır).

مَا مِنَ الْأَنْبِيَاءِ نَبِيٌّ إِلَّا أُعْطِيَ مَا مِثْلُهُ آمَنَ عَلَيْهِ الْبَشَرُ ، وَإِنَّمَا كَانَ الَّذِي أُوتِيَتْ وَحْيًا أَوْحَاهُ اللَّهُ إِلَيَّ
فَأَرْجُو أَنْ أَكُونَ أَكْثَرَهُمْ تَابِعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ

Kur'an'ın mucize olduğunu bildiren hadisin tamamı şöyledir: “Peygamberlere kendi dönemlerindeki insanların inanacakları mucizeler verilmiştir. Bana verilen mucize ise Allah'ın bana verdiği vahiydir (Kur'an'dır)”.¹⁶⁵

Fuzûlî, Hak dinin isbatı için Kur'an mucizesinin yeteceğini, başka bir mucizeye ihtiyaç olmadığını ifade eder:

Bâkî-i mu'ciz ne hâcet dîn-i Hak isbâtına
'Âlem içre **mu'ciz-i bâkî yiter Kur'an** saña (FD, G. 6/4)

2.7.24. Ben duamı kıyamet gününde ümmetime şefaati için sakladım.

لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ دَعَاهَا لِأُمَّتِهِ وَإِنِّي الْخُتَبَاتُ دَعَوْتِي شَفَاعَةً لِأُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ

Kıyamet gününde Peygamberin ümmetine şefaati olacağına inanılır. Hz. Muhammed'in bu konudaki hadisi şöyledir: “Her peygamberin ümmeti için yaptığı bir dua vardır. Ben duamı kıyamet gününde ümmetime şefaati için sakladım.”¹⁶⁶

bk. “2.2.3.4. Şefaati Edecek Olması”

2.7.25. Ben ilmin şehriyim, Ali kapısıdır.

أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَعَلَىٰ بَابِهَا¹⁶⁷

¹⁶⁵ Buhârî, Fedâilü'l-Kur'an, 1; M385 Müslim, İmân, 239'dan akt. *Hadislerle İslam*, c. 6, s. 291.

¹⁶⁶ Müslim, İmân, 341'den akt. *Hadislerle İslam*, c. 6, s. 466.

¹⁶⁷ Tirmizî, Menâkıb, 20; İbnü'l-Cevzî, Mevzû'ât, 1/349-355; Aclunî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/203-204; Ahmet Serdaroğlu, *Mevzû'ât-ı Aliyyü'l-Kâri Tercümesi*, s. 43-44'ten akt. Yılmaz, 2013, s. 128.

Bu hadise göre Peygamber ilmin şehri, Hz. Alî de kapısıdır. Hayâlî, bu duruma işaret eder ve kendisinin o dergahın köpeği ve kapıda kapıcı olduğunu belirterek Hz. Muhammed'e ve İslâm'a bağlılığını ifade eder:

Nebî medîne-i 'ilm oldu bâbı Şâh-ı Necef

O dergehûn itiyem ol kapıda derbânem (HBD, G. 21/3 (Mîm))

2.7.26. Ben, ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim

بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ¹⁶⁸

Hadiste Hz. Muhammed'in güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildiği belirtilmektedir. Kalem suresinde de Peygamberin üstün bir ahlak üzerine yaratıldığı bildirilmiştir.¹⁶⁹ Hz. Muhammed'in güzel ahlaklı olmasından divan şiirlerinde sıkça söz edilmektedir.

bk. "2.2.3.8. Güzel Ahlaklı Olması"

2.7.27. Benim, Allah ile öyle anlarım olur ki...

لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْغَى فِيهِ مَلَكٌ مَقْرَبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ

Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur: "Benim, Allah ile öyle anlarım olur ki, ne bir mukarreb melek, ne de mürsel bir nebi öyle bir yakınlığı elde edebilir."¹⁷⁰ Hadiste geçen "Allah ile öyle" anlamındaki *lî-ma'allah* lafzı, bu hadisin sembolü haline gelmiştir. Şiirlerde iktibas edilerek hadise gönderme yapılır. Aşağıdaki beyitte "Rabbi hebli"¹⁷¹ mülküne Süleymân'ın sultan olduğu, "lî-ma'allah" (Allah'la yakınlık) makamına da Hz. Muhammed'in sahip olduğu belirtilir:

¹⁶⁸ Muvatta', Hüsnü'l-hulk, 8; Aclunî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/211, 287'den akt. Yılmaz, 2013, s. 72.

¹⁶⁹ bk. "2.4.156. Kalem Suresi 4. Ayet"

¹⁷⁰ Ahmet Serdaroğlu, *Mevzû'ât-ı Aliyyü'l-Kâri Tercümesi*, s. 100; Aclunî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/173-174'ten akt. Yılmaz, 2013, s. 163.

¹⁷¹ bk. "2.4.100. Şuarâ Suresi 83. Ayet"

Ger Süleymân Rabbi hebli mülkine sultân ise
Lî-ma'allahün makâmına sen oldun câ-nişîn (AÇD, K. 11/42)

2.7.28. Beş şey gelmeden önce beş şeyin değerini iyi bilmelisin.

قبل فراغك و فقرك قبل غناك و سقمك قبل صحتك و هرمك قبل شبابك : خمس قبل خمسا اغتتم
 في الذهبي تعليق يخرجاه ولم الشيخين شرط على صحيح حديث موتك هذا قبل حياتك و شغلك
 التلخيص

Hadisin tamamı şöyledir: “Beş şey gelmeden önce beş şeyin değerini iyi bilmelisin; ihtiyarlığından önce gençliğinin, hastalığından önce sağlığının, yokluğundan önce varlığının, meşguliyetinden önce boş vaktinin ve ölümünden önce hayatının.”¹⁷²

Hız. Muhammed bu hadisiyle ümmetine hayatın kıymetini bilmeleri için öğütler vermiştir. Aşağıdaki beyitte de hayatın bir ganimet olduğu ve ömrün değeri bilinirse Kârûn'un malına¹⁷³ bedel olacağı ifade edilerek dolaylı olarak hadise telmih yapılır:

Bilürseñ bir nefes ‘ömrüñ bedeldür mâl-i Kârûn’a
 Ganî tut göñlüñi nakd-i hayâtuñ bir **ganîmet** bil (GAD, G. 819/2)

2.7.29. Beyanda kuşkusuz bir sihir vardır.

إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا¹⁷⁴

Hadise göre, inandırıcı anlatım ve güzel sözde kuşkusuz bir sihir (çekicilik) vardır. Kalemin söz konusu edildiği aşağıdaki beyitte, sihir ve beyan kelimeleri bir arada kullanılarak hadise telmihte bulunulur:

Esbâb-ı gam oldı kaleme **sîhr ü beyânı**
 Mahbûs-ı devât oldı yiri çâh-1 ‘anâdur (ND, K. 14/9)

¹⁷² Hâkim, Müstedrek, IV, 341; İbn Ebû Şeybe, Musannef, Zühed, 6’dan akt. *Hadislerle İslam*, c. 1, s. 335.

¹⁷³ bk. “2.3.8. Kârûn”

¹⁷⁴ Buharî, Nikâh, 47, Tıbb, 51; Müslim, Cum'a, 47; Ebu Davud, Edeb, 87; Tirmizî, Birr, 81; Darimî, Salât, 199; Muvatta', Kelâm, 7; Ahmed b. Hanbel, 1/269’dan akt. Yılmaz, 2013, s. 307.

2.7.30. Bir saat adaletle hükmetmek, yetmiş yıllık ibadetten daha iyidir.

الْعَدْلُ فِي حُكْمِ سَاعَةٍ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ سَبْعِينَ سَنَةً¹⁷⁵

Adaletin önemini vurgulayan bu hadise göre bir saat adaletle hükmetmek, yetmiş yıllık nafile ibadetten daha makbuldür. Fuzûlî bu hadise telmihen, Allah’a yakınlık için takva sahibi birinin yüz yıl ibadet etmesinin, bir saatlik adaletin yerini tutmayacağını ifade eder:

Bir vera‘ ehli eger kılssa ‘ibâdet yüz yıl
Sâ‘at-i ‘adlce virmez eser-i kurb-ı Hüdâ (FD, K. 40/12)

2.7.31. Birinizin başına bir musibet/acı bir şey geldiği zaman...

إِذَا أَصَابَتْ أَحَدَكُمْ مُصِيبَةٌ فَلْيَقُلْ (إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ) اللَّهُمَّ عِنْدَكَ أَحْتَسِبُ مُصِيبَتِي فَاجْرِنِي فِيهَا
وَأَبْدِلْ لِي خَيْرًا مِنْهَا

Hız. Peygamber, inananlara şöyle tavsiyede bulunmuştur: “Birinizin başına bir musibet/acı bir şey geldiği zaman, ‘Biz Allah’a aidiz ve biz O’na döneceğiz. Allah’ım! Başıma gelen musibetin/acının mükafatını senden bekliyorum, bundan dolayı bana ecir ihsan et, benim için onu daha hayırlısıyla değiştir.’ desin.”¹⁷⁶

Bu dünya bir imtihan yeri olduğundan, İslâm dininde insanların başına gelen zorlukların Allah tarafından imtihan için geldiğine inanılır. Buna binaen Hız. Muhammed hadisinde, zorluklara karşı sabırlı olmayı ve mükafatını almak için Allah’a dua etmeyi önermiştir.

Âlî, Şehzade Süleymân için yazdığı mersiyesinde, Murâd Hân bu acıya sabr ederse Allah’ın ona kısa süre içinde mükafatını vereceğini ifade ederek hadise telmihte bulunur:

¹⁷⁵ Deylemî, h. 4135; Aclûnî, Keşfü'l-hafâ, 2/58’den akt. Yılmaz, 2013, s. 14.

¹⁷⁶ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 17-18; Müslim, Cenâiz, 3’ten akt. *Hadislerle İslam*, c. 5, s. 18.

Sabr eylesün bu **mâteme** şâh-ı cihân-penâh
Az müddet içre niçe **mükâfât** ide İlâh (GAD, TB. 4/III/5)

2.7.32. En azılı düşmanın, sende bulunan nefsendir.

أَعْدَىٰ عَدُوِّكَ نَفْسَكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ¹⁷⁷

İslâm inancında nefsin terbiye edilmesi gerektiğine inanılır. Bu doğrultuda hadis olarak aktarılan bu sözle insanın nefsi kendinin en azılı düşmanı olarak tanımlanmaktadır. Şiirlerde nefisle mücadele konusu sıklıkla işlenmektedir. Muhibbî bu hadise telmihte bulunarak nefsi kendisini yoldan çıkaracak bir düşman olarak tanımlar ve onun şerrinden sakınması gerektiğini dile getirir:

İy Muhibbî gâfil olma **nefs** şerrinden sakın
Togru yoldan seni çıkarmaga ol **düşmen** yiter (MD, 470/5)

2.7.33. Ehl-i kitaptan sizden önce gelenler yetmiş iki fırkaya ayrıldı.

أَلَا إِنَّ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ افْتَرَقُوا عَلَى ثِنْتَيْنِ وَسَبْعِينَ مِلَّةً ، وَإِنَّ هَذِهِ الْأُمَّةَ سَتَفْتَرِقُ عَلَى ثَلَاثٍ
وَسَبْعِينَ : اثْنَتَانِ وَسَبْعُونَ فِي النَّارِ وَوَاحِدَةٌ فِي الْجَنَّةِ

Hadisin bütünü şöyledir: “Şunu iyi bilin, Ehl-i kitaptan sizden önce gelenler yetmiş iki fırkaya ayrıldı. Bu ümmet ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan yetmiş ikisi cehennemde, biri cennette olacaktır.”¹⁷⁸

Hadiste yetmiş üç fırkanın sadece birinin kurtuluşa ererek cennete gideceği bildirilmektedir. Aşağıdaki beyitte şair bu hadise telmihte bulunur:

Kamu gümân ile **müsted‘î-i tarik-i necât**
Velî kamusına bâtil delîl-i istid‘â (FD, K. 1/40)

¹⁷⁷ “Hadis bilginlerinden Beyhaki’nin zayıf bir isnatla rivayet ettiği bu hadis, bu güce işaret etmekte, ondan sakınmanın önemini vurgulamaktadır.” (Aclunî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/143’den akt. Yılmaz, 2013, s. 13).

¹⁷⁸ Dârimî, *Siyer*, 75; Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 1’den akt. *Hadislerle İslam*, c. 7, s. 594.

Bu beyitle birlite şiirin devamında “Fuzûlî, bulunduğu ortamın dînî bir çekişme ortamı olduğuna, insanların itikâdî-kelâmî konularda tartışmağa daldığına, her fırkanın kendisinin ‘firka-i naciye’ olduğunu iddia ettiğine; fakat delillerinin batıl olduğuna işaret etmektedir.” (Kara, 1993, s. 221).

2.7.34. Ey Allah, seni şanına yakışır bir şekilde bilemedik.

مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ يَا مَعْرُوفٌ¹⁷⁹

Allah’ın gizli bir hazine olmasına¹⁸⁰ telmihte bulunan bu hadiste O’nun layıkıyla bilinemediği vurgulanmaktadır. Hadiste geçen *mâ-‘arefnâk* ifadesi “bilemedik” anlamına gelmekte olup bu hadisin sembolü haline gelmiştir. Şiirlerde hadise telmih amacıyla bu söze yer verildiği görülmektedir.

Âlî, “mâ-‘arefnâk” ekim yerinde beli büküldüğü için “men aref”¹⁸¹ bostanından zerre kadar sonuç/mahsul alamadığını dile getirir. Bu beyitte Allah’ı bilmeyele ilgili iki hadisten bahsedilmektedir. Şair, O’nu hakkıyla bilemeyeceğini bildiği için kendini bilen Rabbini bilmesi konusunda hiçbir sonuç alamamıştır:

Hâsilum yok **sebzâr-ı men ‘aref**den zerrece
Mâ-‘arefnâkün zirâ‘atgâhı bükmişdür bilüm (GAD, G. 924/3)

2.7.35. Her derdin bir devası vardır.

لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءٌ فَإِذَا أُصِيبَ دَوَاءُ الدَّاءِ بَرَأَ بِإِذْنِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ¹⁸²

¹⁷⁹ *Hadis Ansiklopedisi*’nde “bu sözün, hadis olduğu ve Hz. Muhammed’in masum bir istekle yüce Allah’a yakardığı belirtilmiştir. Başka bir rivayete göre, sofularca hadis kabul edilen bir söz olduğu, İmam Şâfi’ye atfedildiği ifade edilmiştir.” (İbrahim Canan, 5/490; Muhammed Şükri, *Tuhfetü’l-fevâid*, 1328, s. 49’dan akt. Yılmaz, 2013, s. 474).

¹⁸⁰ bk. “2.7.14. Ben, gizli bir hazine idim, bilinmeyi diledim.”

¹⁸¹ bk. “2.7.34. Kendini bilen kuşkusuz Rabbini de bilir.”

¹⁸² Müslim, Selâm, 69’dan akt. *Hadislerle İslam*, c. 7, s. 340.

Bu hadise göre, her derdin bir devası vardır. Derdin devasında isabet edilebilirse Yüce Allah'ın izniyle düzelir. Fuzûlî, tevhidinde bu hadise telmihte bulunarak Allah'ın her derde deva bulacağını belirtir:

Cemî'-i vakt şifâ-hâne-i 'atâsından
Cemî'-i halka müyesser **cemî'-i derde devâ** (FD, K. 1/67)

2.7.36. Hiçbiriniz kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe hakkıyla iman etmiş sayılmaz.

لا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ يُجِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُجِبُّ لِنَفْسِهِ¹⁸³

Aşağıdaki beyitte şair, adeta bu hadisi tercüme eder ve “Kendine ne istersen kardeşine de onu iste” diyerek gerçek müslümanlığın bu olduğunu ifade eder:

Her ne kim **saña sanursın san anı kardaşuña**
Fi'l-hakîka sözümi gûş it **müselmânlık** budur (MD, 947/3)

2.7.37. İşlerin en hayırlısı orta olanıdır.

خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا¹⁸⁴

Hadis olarak bilinen bu söz ile işlerin en hayırlısının orta olanı olduğu bildirilmiştir. Şair, aşk işlerinde kimin muradı vasat olduysa onun işinin hayra kaldığını ifade ederek bu söze telmih yapar:

Hayra kalmışdur umûr-ı 'aşkda
Her kimün oldı murâdı ol **vasat** (HZD, G. 205/3)

¹⁸³ Buhârî, İmân, 7'den akt. *Hadislerle İslam*, c. 3, s. 80.

¹⁸⁴ “Hadis diye bilinen bu sözün Hz. Peygamber'e değil, Mutarrife adlı birine ait olduğu bildirilmiştir.” (Makâsıd, 332; Temyîz, 76'dan akt. Yılmaz, 2013, s. 214).

Muhibbî vasatın hayrolduğunu hatırlatarak, sevgiliden cevri ve cefasını ölçülü bir şekilde eylemesini ister:

Dôstum cevri ü cefânı eylegil evzân-ıla
Hîç işitmedüñ mi her yirde dinür **hayrû'l-vasat** (MD, 1496/3)

2.7.38. Kalp Allah'ın evidir.

إِنَّ الْقَلْبَ بَيْتُ الرَّبِّ¹⁸⁵

Tasavvufi gelenekte müminin kalbi Allah'ın evi olarak görülmüştür. Sahihliği ispatlanamayan bu hadis ile de kalbin Allah'ın evi olduğu belirtilir. Yahyâ Bey, Hacerü'l-Esved'in Ka'be'de bulunmasını vurgular ve siyah taşı bağrına basarsan yeridir diyerek insanın bağrının yani kalbinin Ka'be olduğunu ima eder:

Bagruña basarsañ yiridür seng-i siyâhı
Dâyim Hacerü'l-Esved olur **Ka'bede** zîrâ (YBD, K. 1/57)

2.7.39. Kendini bilen kuşkusuz Rabbini de bilir.

مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ¹⁸⁶

Hadiste sözü edilen kendini bilme; insanın yaratılış sebeplerinin farkında olarak nefesine hakim olma, dinin gereklerini yerine getirme şeklinde düşünüldüğü zaman kişi bunları yaparsa Rabbini bileceğine işaret edilmiştir. Şiirlerde çoğunlukla nefisini bilme şeklinde ifade edilerek hadise telmih yapılmıştır. Rûhî, nefisini bilenlerin Allah'a iman getireceğini, bilmeyenlere iman getirenlerin kafir olduğunu ifade eder:

¹⁸⁵ “Hadis bilginleri Zerkeşî, Sehavî, Süyutî, bu sözün aslı olmadığını söylüyorlar. İbn Teymiye uydurma hadis olduğunu iddia ediyor.” (*Tenzîhu's-şerî'a*, 1/148; Ahmet Serdaroglu, *Mevzû'ât-ı Aliyyü'l-Kârî Tercümesi*, s. 87; Aclunî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/99-100'den akt. Yılmaz, 2013, s. 294).

¹⁸⁶ “Bu sözün, keşif yoluyla alınmış bir hadis olduğunu bazı sofular iddia etmişlerdir. Ünlü hadis bilginleri İbn Teymiye, Nevevî, Semanî ve İbn Garas, bu sözü uydurma hadisler arasında göstermişlerdir.” (Aliyyü'l-Kârî, *Mevzû'âtü'l-kübrâ*, s. 351; Fetâva'n-Nevevî, s. 279; Sehavî, *Makâsîdü'l-hasene*, s. 657; Aclunî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/262'den akt. Yılmaz, 2013, s. 354).

Nefsini bilenler getüre Hâlika î mân
Bilmezlere imân getürenler diye kâfir (BRD, M. 8, TB. XIII/5)

Hayâlî, nefsin utanma örtüsünü kaldırıp sevgilinin yüzüne bakınca “men aref” nüktesini anlayan kul olduğunu belirtir:

Nefsüñ hicâbın kaldurub bakdı cemâl-i dilbere
Oldu Hayâlî bende-i nükte-şinâs-ı **Men ‘aref** (HBD, G. 2/5 (Fâ))

2.7.40. Kişi sevdiği ile beraberdir.

الْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ¹⁸⁷

Hadise göre insanlar ahirette sevdikleri kişilerle haşrolacaktır. Ziyâ’î bu duruma işaret ederek mahşerde o güzel sevgili ile haşr olmak için Allah’a dua eder:

Kişi çün **sevdiğiyle haşr olur** mahşerde yâ Rabbi
Ziyâ’î bendeni haşr eyle bir zîbâ nigâr ile (HZD, G. 396/5)

2.7.41. Kur’ân (hükmünce amel edersen) lehine, (etmezsen) aleyhine bir delildir.

الْقُرْآنُ حُجَّةٌ لَكَ وَعَلَيْكَ¹⁸⁸

İnsanlara rehberlik yapması için indirilen Kur’ân, hükmünce amel edilirse insanın lehine, edilmezse aleyhine delildir. Rûhî, Bağdad defterdarı Hasan Bey için yazdığı mersiyede merhumun kendisine alemde Kur’ân gibi bir delil bulunduğunu ve bir an bile Allah’ın emirlerinden ayrılmadığını belirterek hadise telmihte bulunur:

Tâ‘at-i Hakdan o hod bir lahza fârig olmadı

¹⁸⁷ Buharî, Edeb, 96; Müslim, Birr, 165; Tirmizî, Zühd, 50; Ebu Davud, 98; Darimî, Rikâk, 71; Ahmed b. Hanbel, 1/392; Aclunî, Keşfü'l-hafâ, 2/202’den akt. Yılmaz, 2013, s. 541.

¹⁸⁸ Müslim, Tahâret, 1; Tirmizî, De‘avât, 85; Nesaî, Zekat, 1; İbn Mâce, Tahâret, 5; Darimi, Vuzû‘, 2; Ahmed b. Hanbel, 5/342’den akt. Yılmaz, 2013, s. 382.

Kendüye **Kur’ân** gibi ‘âlemde buldı bir **defil** (BRD, M. 2, TB. (Mer) IV/4)

2.7.42. Sabah uykusu rızkın azalmasına sebep olur.

الصُّبْحَةُ تَمْنَعُ الرَّزْقَ¹⁸⁹

Hadiste rızkın sabah aranması gerektiği vurgulanmaktadır. Rûhî bu hadise telmihen sabah uykuda olanların aç kalacağını, rızkın sabah verildiğini ifade eder:

Rûhî sabâh uykuda olanlar aç kalur
Rızkın virür ‘ibâdına Mevlâ ‘ale’s-sabâh (BRD, G. 103/5)

2.7.43. Salih ameller yapmakta acele edin.

بَادِرُوا بِالْأَعْمَالِ فِتْنًا كَقَطْعِ اللَّيْلِ الْمُظْلِمِ يُصْبِحُ الرَّجُلُ مُؤْمِنًا وَيُؤْمِسِي كَافِرًا أَوْ يُؤْمِسِي مُؤْمِنًا وَيُصْبِحُ
كَافِرًا بَيِّعَ دِينَهُ بِعَرَضٍ مِنَ الدُّنْيَا

Hayır işler yapmak için acele etmeyi öneren hadisin tamamı şöyledir: “Gecenin zifiri karanlıklarına benzeyen fitneler ortaya çıkmadan (salih) ameller yapmakta acele edin! Zira o zaman kişi mümin olarak sabaha çıkacak, kâfir olarak akşamlayacak yahut mümin olarak akşamlayacak, kâfir olarak sabaha çıkacak; dünyevî çıkarlar karşılığında dinini satacaktır.”¹⁹⁰

Hayır işlerin ertelenmemesi divan şiirinde işlenen konulardan biridir. Bâkî sevgiliye olan aşkından yapmak istediklerini anlattığı gazelinin sonunda niyetinin hayır olduğunu, bu nedenle ertelemeyen hemen yapmak istediğini belirtir:

Hîç te’hîre yir yok ey Bâkî
Niyet-i hayrdur hemân idelüm (BD, G. 328/11)

¹⁸⁹ İbn Hanbel, I, 73’ten akt. *Hadislerle İslam*, c. 7, s. 475.

¹⁹⁰ Müslim, İmân, 186’dan akt. *Hadislerle İslam*, c. 3, s. 38.

Sevgili tarafından öldürülmeyi hayır olarak gören Hayretî ise, kendisini öldüreceğini söyleyen sevgiliye hemen öldürmesini söyleyerek bu hadise telmihen hayır işi ertlememesini tavsiye eder:

Öldürem dirdün beni bi'llâhi ihmâl eyleme
Olmasun gel dostum **hayr işde te'hîrûn** senüñ (HD, G. 216/4)

2.7.44. Şiirde kuşkusuz bir hikmet vardır.

إِنَّ مِنَ الشَّعْرِ لِحِكْمَةً¹⁹¹

Hikmetin sözlükteki anlamları şöyledir: “Cenâbıhakk’ın her şeyi yerli yerince yaratma, her şeyi lâyük olduğu yere koyma sırrı, âlemin insanlar tarafından anlaşılamayan gizli amacı”, “Allah’ın kulun kalbine eşyânın hakîkati hakkında koyduğu, akılla elde edilemeyen kalbî ilim, eşyânın hakîkatini olduğu gibi bilme; Tanrı ile kâinat, insanla âlem arasındaki bağları, âlemlle ilgili gerçekleri kavrama ilmi, ledün ilmi”, “Bir şeyin oluşundaki akıl erdirilemeyen sebep, gizli sebep”, “Hak ve hakîkate uygun, kısa ve mânâlı söz”.

Şiirde hikmet olduğunu bildiren bu hadis ile onun hak ve hakikate uygun kısa ve manalı söz olduğunu, ayrıca oluşunda akıl erdirilemeyen gizli bir sebebi olduğu düşünülebilir. Hasan Ziyâ'î, şiirinin her bahrinin (deniz ve vezin kalıbı anlamlarında tevriyeli kullanılmış) anlamlar denizi olduğunu ve o denizde gemi olarak hikmet, inci olarak da şiirlerinin bulunduğunu söyler:

Sefine **keştî-i hikmet** dür-i manzûmdur **nazmum**
Ziyâ'î **şi'rümün** her bahrı deryâ-yı ma'ânîdür (HZD, G. 81/9)

¹⁹¹ Buharî, Edeb, 90; Ebu Davud, Edeb, 87; Tirmizî, Edeb, 69; İbn Mâce, Edeb, 41; Darimî, İsti'zân, 69; Ahmed b. Hanbel, 3/456; Muvatta',2/986'dan akt. Yılmaz, 2013, s. 309-310.

2.8. ATASÖZLERİ VE DEYİMLER¹⁹²

Atasözü ve deyimler şiirlerde daha çok irsâl-i mesel yoluyla zikredilse de bazı beyitlerde birkaç kelime ile telmih edilir. Bu başlıkta incelenen divanlarda telmih edilen atasözleri ve deyimler bir araya getirilmiştir. Bunlar yalnızca Türkçe ile sınırlandırılmamış Arapça meseller de dikkate alınmıştır. Tespit edilen örneklerin sayısına bakıldığında, önceki konulara nazaran atasözü ve deyimlere daha az oranda telmih yapıldığı görülmektedir.

2.8.1. Aşksız gönül ateşsiz ocağa benzer

Atasözünde aşksız gönlün yanmayan bir ocağa benzediği yani bir işe yaramadığı anlatılmaktadır. Zâtî, aşağıdaki beyitte atasözüne telmihen gönlü ocağa benzeter ve gönlünün bir an bile aşksız kalmaması yani kimsenin ocağının ateşsiz kalmaması için dua eder:

‘İşkdan Hak gönlümüz bir lâhza hâlî itmesün
Zâtî'yâ **âteşsüz** olmasun **ocagı** kimsenün (ZD1, G. 729/5)

2.8.2. Bıçak kemiğe dayanmak

Çekilen acıların dayanılmaz hale geldiğini anlatılmak için kullanılan bir deyimdir. Hayâlî beytinde, Mecnûn'un kemiklerinin Leylâ'nın saçını tarama ümidiyle melamet kılıçlarıyla kesile kesile tarağa döndüğünü söyleyerek bu deyimde telmihte bulunur (Şentürk, 2017, c. 2, s. 236):

Leylî saçı hevâsına Mecnûn-ı¹⁹³ bî-dilüñ
Her **üstühânı tîg-i** melâmetle şânedür (HBD, G. 35/3 (Râ'))

¹⁹² Bu başlıkta yer alan alt başlıkların hepsinde birer tane beyit örneği tespit edildiği için alfabetik olarak sıralanmıştır.

¹⁹³ Divanda “Mecnûn-u” şeklinde transkribe edilen kısımda metin tamiri yapılmıştır.

2.8.3. Bir mülke iki padişah olmaz

Bu atasözü ile bir ülkeye bir yöneticinin gerektiği anlatılmaktadır. Hayâlî, gönül mülküne sultan olarak sevgilinin aşkı yeteceği için cana gerek olmadığını ifade ederek bu söze telmih yapar:

Gerekmez cân kim ‘aşkuñ yeter dil mülküne sultân
İki şeh bir vilâyetde mücerred kuru gavgâdur (HBD, G. 103/4 (Râ’))

2.8.4. Bugünün işini yarına bırakma

Bu söz ile işlerin zamanında yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Bugün yapılması gereken işler ertelenirse işler birikip çoğalacağı için gününde yapmak önemlidir. Usûlî, aşağıdaki beyitte işi yarına koymayı diyerek atasözüne telmihte bulunur:

Fülân böyledür dimezüz kimse gussasın yimezüz
İşi ferdâya komazuz fenâlaruz fenfâlaruz (UD, G. 50/5)

2.8.5. Can kulağıyla dinlemek

Dikkatli bir şekilde dinlemek anlamında kullanılan bir deyimdir. Yahyâ Bey, *gûş-ı cân* terkibi ile bu deyimle işaret ederek can kulağını ibadetin ayn harfi ile açan kişinin çarh dolabının sesini duyabileceğini söyler. Ayn harfinin şekil olarak kulağa benzemesiyle ilgi kurulmuştur. ‘Ayn kelimesi hem göz, hem de harf okunuşu (ayın) olarak iki anlamda açıklanabilir.

‘Ayn-ı ‘ibâdet ile açan **gûş-ı cânını**
Tôlâb-ı çarhuñ işidür imiş sadâsını (YBD, G. 501/3)

2.8.6. Cevherin kıymetini cevâhirci bilir¹⁹⁴

Bu söz ile bir şeyin değerini o işin uzmanı olanların bileceği ifade edilmektedir. Aşağıdaki beytinde Zâtî, çeşit çeşit şiirleriyle cevherler kaynağı olduğunu ve bu dünyada kıymetini ancak cevherle ilgilenenlerin anlayacağını belirtirek atasözüne telmihte bulunur:

Cevherî olanlar anlarlar cihânda kadrümüz
Dürlü dürlü nazm ile Zâtî **cevâhir kânıyuz** (ZD1, G. 558/7)

İkinci mısradaki yer alan “dürlü dürlü” ikilemesinin, hem çeşit çeşit anlamında, hem de şiirlerin inciye benzetilmesi amacıyla tevriyeli olarak kullandığını söylemek mümkündür (Yılmaz, 2020, s. 98).

2.8.7. Denize düşen yılana sarılır

Atasözü ile zor bir duruma düşüldüğünde kurtulmak için her yola başvurulabileceği anlatılır. Hayâlî, gözleri kan ağlarken rakibe niyaz eylediğini söyler ve atasözüne telmihte bulunarak suya düşne kişinin elini yılana uzatacağını söyler:

Dîde kan ağlar iken eylerem agyâra niyâz
Suya gark olsa kişi destini sunar mâra (HBD, G. 30/4 (Hâ’))

2.8.8. Dünya kimseye kalmamış

Bu söz ile herkesin ölümlü olduğu ve dünya malının kimseye kalmayacağı anlatılır. Bâkî de bu söze telmihte bulunarak, bu sohbetin baki olmadığını ve cennet kadehinin kalıcı olduğunu söyler:

Sâkıyâ kalmaz imiş çünkü bu sohbet bâkî
Mey-i gül-gûn içelüm bâde-i cennet bâkî (BD, G. 525/1)

¹⁹⁴ Bu bölümde yer alan Türkçe atasözleri ve deyimler için bk. TDK, <https://sozluk.gov.tr/>.

2.8.9. El-Hasûdü lâ-yesûdü

Eski bir Arap atasözü (Yılmaz, 2013, s. 206) olan bu söz ile haset edenin mutlu olamayacağı anlatılmaktadır. “Senin elinden mutluluk kadehi asla düşmesin, haset edeninki cür’a gibi toprağa dökülsün ve ayaklar altına alınsın” diyen Lâmi’î, atasözüne telmihte bulunur:

Düşmesün hergiz **meserret** câmı destüdeñ senüñ
Cur’a-var olsun **hasûduñ** pâ-y-mâl u hâk-sâr (LD, K. 15/83)

2.8.10. El-leyletü hublâ

Arapça bir atasözü olan söz “Geceler gebedir” anlamına gelir. Türkçede “gün doğmadan neler doğar” atasözü ile benzer manada olup zamanın ne getireceği bilinmediği durumlarda kullanılır. Hayretî bu söze telmihte bulunur ve günlerin annesinden ne doğarsa doğsun diyerek gelecek kaygısı çekmek yerine anı yaşamayı tavsiye eder:

Her ne togarsa ko **togsun mâder-i eyyâmdan**
Ey birâder ibn-i vakt ol çekme sen ferdâ gamın (HD, G. 338/4)

2.8.11. Feleğın çemberinden geçmek

Hayatla ilgili acı tatlı tecrübelerle sahip olmak, görmüş geçirmiş olmak anlamında kullanılan bir deyimdir. Şair, atasözüne telmihen, zamanın kendisini çeşitli çemberlerden geçirdiğini dile getirir:

Hayretî’yi niçe **çenberden geçürdi rûzgâr**
Âsitânunda şehâ olunca Kıtmîrün senün (HD, G. 217/5)

2.8.12. Gönül almak/yapmak Ka’be yapmaktır

İslâm dininde yapılan ibadetler kadar insanların biribine karşı davranışları da önemlidir. Bu atasözünü gönül almanın Ka’be yapmak kadar değerli olduğu anlatılmaktadır. Bâkî,

hem atasözüne hem de Hz. İbrâhim'in Ka'be'yi inşa etmesine¹⁹⁵ telmihte bulunarak Ka'be yapmak isterse kendisinin kalp evini onarabileceğini ifade eder:

Hâne-i **kalbüm** eylesün **termîm**
Ka'be yapmak dilerse İbrâhîm (BD, G. 342/1)

2.8.13. Gülü seven dikenine katlanır

En meşhur atasözlerinden biri olan bu söz ile kişinin sevdiği bir iş ya kişiden gelecek sıkıntılara katlanacağı belirtilir. Hayâlî, gönlünde melametten yara olsa bir gam duymayacağını söyler ve bu bahçede gül diken dikenin cefasından kaçmaz diyerek farklı bir ifadeyle atasözünü hatırlatır:

Dilde dâg-ı mihneti olsun melâmetden ne gam
 Bu çemende **gül diken kaçmaz cefâ-yi hârdan** (HBD, G. 18/4 (Nûn))

2.8.14. Güzellerden vefa olmaz

Divan şiirinin temelinde ulaşılmaz ve cefakar bir sevgili (güzel) vardır. Bu söz ile de güzellerden vefa gelmeyeceği belirtilir. Muhibbî, atasözüne telmihen güzellerden vefa beklemenin şaşılacak bir şey olduğunu, onların cefasının çok olduğunu söyler:

Güzellerden vefâ ummak 'acebdür
 Cefâ dirseñ iñen bisyâr iderler (MD, 1134/4)

2.8.15. İşleyen demir pas tutmaz

Bu söz ile çalışmanın önemi vurgulanarak iş yapmadan durmanın kişiyi hantallaştıracağı anlatılmaktadır. Bâkî aşağıdaki beyitte atasözünün gerçek anlamına telmihen, savaş zamanı olmadığı için susam çiçeğinin hançerinin baştan başa paslandığını belirtir:

¹⁹⁵ bk. "2.2.6.5. İsmâil ile Birlikte Kâbe'yi Bina Etmesi"

Mevsim-i rezm degüldür dem-i bezm irdi diyü
Sûsenüñ **hançerini** tutdı ser-â-pâ **jengâr** (BD, K. 18/12)

2.8.16. İyilik yap denize at balık bilmezse Hâlık bilir

Hayâlî Bey, bu söze telmihen iyilik yapıp denize atarsak denizin onu inciye çevireceğini ifade eder:

Kıl eylügeni sal suya ki deryâlar eder dür
Şol katreyi kim ebr ‘atâ-yi sadef eyler (HBD, G. 80/3 (Râ’))

2.8.17. Kazaya rıza göstermek

Nev’î, bu deyimde telmihte bulunarak kaza çevganına başını top eylediğini ve çarenin teslim ve rıza olduğunu söyler:

Top eyleyeyin başımı çevgân-ı **kazâya**
Bî-çârelerün çâresi **teslîm ü rızâdur** (ND, K. 14/28)

2.8.18. Mazlumun ahı yerde kalmaz

Bu atasözü ile zulüm gören kimsenin bedduasının tutacağı anlatılmaktadır. Aşağıdaki beyitte mazlumların ahının ateşinin çok yükseğe çıktığı, dursaydı yere ateş yağacağı ifade edilerek atasözüne telmih yapılır:

Şu deñlü çıkdı göge nâr-ı **âh-ı mazlûmân**
Dahı turaydı yire od yagardı hem-çü şihâb (GAD, K. 70/24)

2.8.19. Meyveli ağacı taşlarlar

Atasözünde başarılı kişilerin onları çekemeyenler tarafından eleştirildiği anlatılmaktadır. Hayâlî de bu söze telmihen, kendisini belagat meyvesini ortaya çıkaran hünerli bir ağaç olduğunu söyler ve alçakların kendisine cefa taşını atmalarına şaşırılmamak gerektiğini ifade eder:

Cefâ **taşın** ne tañ atsa Hayâlî saña alçaklar
Belâgat **mîvesin** peydâ eden **nahl-i** hünersin sen (HBD, G. 38/6 (Nûn))

2.8.20. Mum dibine ışık vermez

Etkili kişinin yakınlarına faydası olmayacağını anlatmak için söylenen bu söz fiziki bir gerçeklikten yola çıkılarak söylenmiştir. Aşağıdaki beyitte de bu sözün gerçek anlamına işaret edilmektedir. Yahyâ Bey, o ay yüzlü siyah ata binse nolur, zira mumun altı karanlık olur diyerek sevgiliyi muma benzetir:

Kara ata n'ola binse o meh-rû
Olur zîrâ **çerâğ altı karañu** (YBD, G. 359/1)

2.8.21. Ser verip sır vermemek

Sırrını gizlemek, ağzı sıkı olmakla ilgili bir deyimdir. Fuzûlî aşağıdaki beyitte aşk sırrını başkalarından gizlediğini, mum gibi başı gitse de sırrını ifşa etmenin mümkün olmadığını ifade ederek deyime telmihte bulunur:

Râz-ı 'ışkuñ saklaram ilden nihân iy serv-i nâz
Gitse başum şem ' tek mümkün degül **ifşâ-yı râz** (FD, G. 111/1)

2.8.22. Zahmetsiz rahmet olmaz

Sıkıntı ve zorluk çekmeden güzel şeyler elde edilemeyeceğini anlatan bir atasözüdür. Hayâlî de bu söze telmihen sevgiliye kavuşmak için sıkıntı çekmekten üzülmeyeceğini, sıkıntı çekmeden hazine bulunmadığını ifade eder:

Ne gam ger vasl-ı yâr için çekem renc
Kişi kim **renc çekmez bula mı genc** (HBD, G. 3/1 (Cîm))

3. BÖLÜM: TELMİH SÖZLÜĞÜ VE DİZİNİ

Telmih sözlüğü, incelediğimiz divanlarda tespit edilen ve “Divan Şiirinde Telmih Konuları” başlıklı 2. bölümde incelenen konular temel alınarak hazırlanmıştır. Şiirlerde, telmih tespitinde yardımcı olan kelimeler belirlenerek madde başı yapılmış ve bu kelimeler; gerçek anlamlarıyla birlikte beyitlerde telmihi bulmamızı sağlayan örtülü anlamları ve çağrıştırdığı telmihler esas alınarak bağlama uygun olacak şekilde açıklanmıştır. Maddelerin sonunda ise metin içinde ilgili telmih konularının ve beyit örneklerinin yer aldığı sayfa numaraları verilerek dizin oluşturulmuştur. Sözlük hazırlanırken bu çalışmada yer alan bilgilerle birlikte *İslâm Ansiklopedisi* (<https://islamansiklopedisi.org.tr/>), *Kubbealtı Lugatı* (<http://lugatim.com/>), LEHÇEDİZ (<https://lehcediz.com/>) ve *Burhân-ı Katı* (2009)’dan faydalanılmıştır. Madde başı olan kelimeler 2. bölümde yer alan beyitlerde olduğu şekilde yazılmıştır.

âb u gil: 1. Hz. Âdem'in yaratılmasında kullanılan su ve kil, 182-183; 2. Hicr suresi 26. ayette insanın ondan yaratıldığı anlatılan balçık/çamur/salsal, 321-322

âb: 1. Hz. Âdem'in yaratılmasında kullanılan maddelerden biri, 182-183; 2. Hz. Eyyûb'un mucize ile serabı gerçeğe dönüştürdüğü su 196; 3. Hz. Îsâ'nın mucize ile şaraba dönüştürdüğü su, 142

âb-ı çeşme-i hayvân: bk. âb-ı hayât

âb-ı hayât: Karanlıklar ülkesinde İskender'in Hızır ve İlyâs ile birlikte aradığı, içenlerin ölümsüz olduğuna inanılan su, 63-64, 70-71, 203

âb-ı hayvân: bk. âb-ı hayât

âb-ı Hızır: Hızır'ın içerek ölümsüz olduğuna inanılan su, 63-64; bk. âb-ı hayât

âb-ı Mesihâ: Hz. Îsâ'nın şaraba çevirdiği sular, 142

âb-ı zindegânî: bk. âb-ı hayât

âb-ı zülâl: Hz. Âdem'in kuru taştan çıkardığı mucizevi su, 188

Âd kavmi: Hûd peygamberin şiddetli bir rüzgârla helak edilen kavmi, 215, 281

Âdem: Semavi dinlere göre yaratılan ilk insan ve ilk peygamber, 179-189

âdes: Hz. İbrâhim'in çuvalındaki kumların dönüştüğü mercimek, 174-175

âdl ü dâd: Hz. Ömer'in sahip olduğu ve temsilcisi sayıldığı adalet ve doğruluk, 245

âdû: Müslümanlara ve Hz. Muhammed'e büyük düşmanlık besleyen Ebû Cehl'in sıfatı, 260

ahdar dıraht: bk. şecer-i ahzar

ahdar şecer: bk. şecer-i ahzar

âhen: 1. Hz. Dâvûd'un yumuşattığı demir, 198; 2. Hz. Yûnus'un altına çevirdiği demir, 208

ahlâk-ı Muhammed: Kalem suresi 4. ayette "üstün ahlak"a sahip olduğu belirtilen Hz. Peygamber'in tabiatı, 364

Ahmed: bk. Muhammed

Ahmed-i Muhtâr: bk. Muhammed

ahsen-i takvim: Tîn suresi 4. ayette insanın "en güzel biçimde" yaratıldığını bildiren "ahseni takvim" sözünün şiiirlerde telmih için kullanılan Farsça şekli, 370

akça/akçe: sünnet çocuklarının başına dizilen madenî para, 389

a'lâ-yı 'arş: bk. 'arş-ı a'lâ

'Alî Şîr Nevâyî: Klasik Çağatay edebiyatının en büyük şairi ve devlet adamı, 262-263

'Alî: Hz. Peygamber'in damadı ve amcası Ebû Tâlib'in oğlu olan, savaçılığı sebebiyle "Allah'ın aslanı" olarak bilinen, dört halifenin sonuncusu, 217-221

'Alî-sîret: "Allah'ın aslanı" olarak bilinen Hz. Alî'nin savaçılığına telmihen kullanılan "Alî karakterli" anlamındaki benzetme tabiri, 218

'allâme: İslâmî ilimlerin birçoğuna dair eser telif eden Beyzâvî'nin "büyük âlim" anlamında gelen unvanı, 279

'alleme'l-esmâ: Bakara suresi 31. ayetinde geçen, Allah'ın isimlerinin Hz. Âdem'e öğretilmesine işaret eden "isimler öğretildi" anlamındaki söz, 289-290

'amîk: Hac suresi 27. ayette geçen, "min külli fecc" ifadesindeki yolları tanımlamak için kullanılan "uzak" anlamındaki söz, 331

'Amr u Zeyd: Osmanlı geleneğinde fetva verilirken fetva isteyen gerçek adı yerine kullanılan temsilî isimler, 389-390

'Ankâ: Arapça'da 'Ankâ, Farsça'da Sîmurg, Türkçe'de ise Ankâ ve Sîmurg'un birleşiminden oluşan Zümrüdüanka olarak anılan efsanevi kuş, 78-82

'Ankâ-yı cefâ: Hayvanları ve çocukları avlaması sebebiyle zulüm sembolü olan ankâ, 82

Aristo: Eskiçağ Yunan ilmi ve felsefesini en yüksek noktaya ulaştıran, birçok ilmin kurucusu sayılan ve İskender'e akıl hocalığı yapan ilkçağ Yunan filozofu, 266-267

Aristo-yı zemân: Aristo'nun bilgi ve hikmet sahibi olmasına telmihen kullanılan "zamanın Aristo'su" anlamındaki benzetme tabiri, 267

'arş-ı a'lâ: Hz. Muhammed'in Mi'râc gecesi çıktığı kâinatı kuşatan en yüksek âlem, 146

'arş-ı Belkıs: Süleymân'ın sarayına getirilerek onun dinini kabul eden melikesi Belkıs'ın tahtının ismi, 258

'asâ: bk. 'asâ-yı Mûsâ

‘asâ-yı Kelîm: bk. ‘asâ-yı Mûsâ

‘asâ-yı mu‘ciz: bk. ‘asâ-yı Mûsâ

‘asâ-yı Mûsâ: Mûsâ peygamberin A’râf suresi 107. Ayette bahsedilen büyük bir yılanla dönüşen ve Şuara suresi 63. ayette anlatılan, onunla denize vurunca onu yaran mucizevi asası, 165-167, 313, 336

Âsaf: Hz. Süleymân’ın veziri olması sebebiyle vezirlik sembolü hâline gelen kişi, 225-227

Âsaf-ı zamâne: Âsaf’ın Hz. Süleymân’ın veziri olmasına telmihen kullanılan “zamanın Âsaf’ı” anlamındaki benzetme tabiri, 226

Ashâb-ı Kehf: Putperest bir kavmin içinde Allah’a inandıkları için öldürülmekten veya zorla din değiştirmekten kurtulmak amacıyla mağaraya sığınan ve Allah tarafından 309 yıl uyutulan gençler, 263-265

ashâb-ı yemîn: Vâkıa suresi 27. ayette “amel defteri sağından verilenler”in kastedildiği kişiler, 358

‘âşık-ı mecnûn: bk. Mecnûn

âşinâ: Mâide suresi 55. ayette velî (dost) olarak bildirilen Allah, peygamberi ve Allah’ın emrine boyun

eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren mümine telmihen kullanılan “tanıdık” anlamındaki söz, 308

âşiyân: *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesinde Mecnûn’un başına kuşların yaptığı yuva, 48-49

Aşkar: Battâl Gazi’nin çok maharetli olması ile bilinen atı, 274-275

Aşkar-nijâd: Battâl Gazi’nin maharetli atına telmihen kullanılan “Aşkar tabiatlı” anlamındaki benzetme tabiri, 275

ata: bk. ebu’l-beşer

âteş: 1. Hz. İbrâhim’in Nemrûd tarafından atıldığı yer, 170-171; 2. Hz. Mûsâ’nın Tûr dağında ağaç tepesinde gördüğü ışık, 163; 3. Hz. Âdem’in elini içine sokunca yakmayan kor, 188; 4. Hz. Yûnus’un mucize ile sudan çıkardığı ateş, 208

âteş-hâne-i küffâr: Hz. Muhammed doğduğu zaman Mecusilerin ateşleri sönen tapınakları, 152

âteş-i Halîl: bk. âteş-i İbrâhim

âteş-i İbrâhim: Enbiyâ suresi 69. ayette anlatılan, İbrâhim peygamberin Nemrûd tarafından atıldığı, Allah’ın emri ile onu yakmayan ateş, 170-171, 329-330

âteş-i Mûsâ: Hz. Mûsâ'nın Tûr dağında bir ağaç tepesinde gördüğü ateş, 163

âteş-i Nemrûd: Nemrûd'un İbrâhim peygamberi içine attığı ateş, 255

âteş-i ruhsâr: bk. âteş-i İbrâhim

atlas-ı berrâk-ı sebz-fâm: Yûsuf peygamberin duası ile ağaçların yapraklarının dönüştüğü yeşil renkli ipek kumaş, 134

'atse-i Adem: Hz. Âdem'in yaratılırken cesedine ruh üflendiğinde meydana gelen aksırma, 187

âvâz/âvâze: Dâvûd peygamberin çıkardığı gür ve etkili ses, 197

âvâze-i Dâvûd: Gür ve etkili olması ile meşhur olan Dâvûd peygamberin sesi, 197

Ayâz: Gazneli Sultan Mahmûd'un kölesi ve mahbubu, 245-246

âyet-i beyyinât/âyât-ı beyyinât: Bakara suresi 99. ayette geçen "âyâtin beyyinâtin" (apaçık ayetler) sözünün şiirlerde telmih için kullanılan Farsça şekli, 291-292

âyet-i innâ fetahnâ: bk. feth âyeti

âyet-i Nûn: Hurûf-ı mukattaadan biri (nûn) ile başlayan, kaleme ve yazdıklarına and içilen, Kalem suresinin 1. ayeti, 364

âyet-i ve'l-hayl ve'l-bigâl: İnsanların binmesi ve güzelliğini seyretmesi için Allah'ın atları, katırları, eşekleri yarattığını bildiren Nahl suresinin 8. Ayeti, 323

âyet-i yuhyi'l-'izâm: "Kemiklere can vermek" anlamındaki "yuhyi'l-'izâme" sözünün geçtiği Yâsîn suresinin 78. ayeti, 344

âyîne: 1. Havayla temasını kesmek için keçe içinde saklanan ayna, 380-381; 2. Eskiden ölmek üzere olan hastaların yaşayıp yaşamadıklarını anlamak için ağızlarına tutulan ayna, 381-382; 3. Eskiden beri uygulanan bir yöntem olarak kül ile parlatılan ayna, 382

âyîne-i gîfî-nümâ: bk. âyîne-i İskender

âyîne-i İskender: İskender'in dünyayı gösteren aynası, 72-73

âyîne-i İskenderî: bk. âyîne-i İskender

'ayne'l-yakîn: Tekâsür suresi 7. ayette geçen "gözlerinizle kesin olarak" anlamındaki terkip, 371

‘ayn-ı Zemzem: İsmâil peygamberin bebekken ayağını yere vurunca çıkan suyun kaynağı, 202

Âz: Fars mitolojisinde her şeyi yutan, bir şey bulamadığında da kendisini yiyen hırs devî, 123-124

‘azb-ı Furât: Furkân suresi 53. ayette geçen “susuzluğu kesen tatlı deniz” anlamındaki sözün şiirlerde telmih için kullanılan Farsça şekli, 333-334

Âzer: Hz. İbrâhim’in put yapıp satarak geçinen babasının adı, 261

Azrâ: *Vâmık u Azrâ* isimli aşk hikâyesinin kadın kahramanının adı, 96-97

ba‘îr: A’râf suresi 40. ayette sözü geçen, iğne deliğinden geçmedikçe cehennem ehlinin kurtulmayacağı bildirilen deve, 312

bâd: bk. rüzgâr

bâd-ı kahr: Hûd peygamberin gönderildiği Âd kavmini helak edilen şiddetli rüzgâr, 281

bâd-ı sarsar-ı kahr: Âd kavmini helâk edilîşinin anlatıldığı Fussilet suresi 16. ayetine telmihen kullanılan “dondurucu kahr rüzgarı” anlamındaki terkip, 348

Bagdâd: İlk dönem sufilesinin en güçlü temsilcilerinden biri ve yaşadığı asrın kutbu olan Cüneyd’in doğduğu yer, 272

bâg-ı behişt/bihişt: bk. behişt/bihişt

bâg-ı huld: bk. behişt/bihişt

bâg-ı İrem: Âd kavminin hükümdarı Şeddâd’ın tanrılık iddiasında bulunarak yaptırdığı, Fecr suresi 7. ayette ismi geçen bahçe ve sarayın adı, 227, 368

bâg-i cennet: bk. behişt/bihişt

bahâr: Cinnetin ve divaneliğin arttığına inanılan mevsim, 397

bahûr-ı Meryem: İsa’yı dünyaya getirirken, ağrının şiddeti ile Meryem’in dalını tuttuğu ve bu sebeple pençe suretinde zuhur eden, Meryemana eli diye de anılan çiçeğin adı, 233-234

bâm: Hz. Eyyûb’un mucize ile direksiz durdurduğu çatı, 196

bang: bk. Gülbang

bârân-ı bî-hisâb: Lût peygamberin havada bulut yokken mucize ile yağdırdığı yağmura telmihen kullanılan “hesapsız yağmur” anlamındaki ifade, 216

baş açık: Abdalların kendilerini hor ve hakir göstermek için başlarına herhangi bir şey takmamalarını bildiren ifade, 376

batn-ı hût: Yûnus peygamberin içinde yaşadığı balığın karnı, 207-208

Battâl Gâzi: Anadolu'da Bizans'a karşı yaptığı savaşlardaki yiğitlikleri ile ünlü olan Emevî kahramanı, 274-275

battalnâme: Seyyid Battal Gazî'nin olağanüstü kahramanlıklarının anlatıldığı Battal Gazi Destanı ismi ile de bilinen eserlerin ortak adı, 275

Bâyezîd: bk. Bâyezîd-i Bestâmî

Bâyezîd-i Bestâmî: İran'ın Bistâm kasabasında doğan ilk büyük mutasavvıflardan biri, 267-268

Baykara: bk. Hüseyin-i Baykara

bâz: bk. lu'b

bâzâr: Yûsuf peygamberin kuyudan çıkarılınca tartılarak satıldığı Pazar, 130-131

bedr: bk. kamer

behişt/bihişt: Hz. Âdem'in kovulmadan önce içinde bulunduğu bahçe, cennet, 185-187

Behmen: *Şehnâme*'ye göre Goştasp'ın torunu, İsfendiyâr'ın oğlu olan ve adaletiyle ünlü bir hükümdar, 110-111

Behrâm: bk. Behrâm-ı Gûr

Behrâm: bk. Mirrîh

Behrâm-ı Gûr: Sürekli ava girmesi sebebiyle "gûr" (yaban eşeği) ismiyle anılan Sâsânî hükümdarı, 105-107

Behzâd: bk. Bihzâd

Bel'âm-ı Ba'ûr: Çok ibadet etmesi ile meşhur olup para karşılığında İsm-i A'zam'ı okuyarak beddua ettiği için dili sarkarak can veren kişinin adı, 278

belâ: A'râf suresi 172. ayette geçen "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" anlamındaki "Elestü bi-Rabbiküm?" sorusuna cevap olarak verilen "Evet, tanıklık ederiz." anlamındaki söz, 314-315

belhüm edall: A'râf suresi 179. ayette geçen "*hatta daha da şaşkıncırlar*" anlamındaki ifade, 315

Belkis: Saba (Sebe) ülkesinin, tahtı Süleymân'ın sarayına getirilerek onun dinini kabul eden melikesi, 257-258

ber-bâd: Rüzgara hükmeden Hz. Süleymân'ın yel üstünde giden tahtına

telmihen kullanılan “yele verilmiş” anlamındaki söz, 159

Bermekî: Abbâsîler devrinde başta vezirlik olmak üzere çeşitli makamlarda bulunan, cömertlikleri ile ünlü bir aile, 278-279

besmele: 1. Fâtiha suresinin ve *Kur’ân-ı Kerîm*’in ilk ayeti olan ve Neml suresinin hem başında hem de içinde geçen “Bismillahirrahmânirrahîm” (Rahmân ve rahîm olan Allah’ın adıyla) sözünün kısa söylenişi, 285-286

Beşîr ile Nezîr: bk. beşîr ü nezîr

beşîr ü nezîr: Bakara suresi 119. ayette Peygamber’in vasıdaları olarak zikredilen “beşîren ve nezîren” (müjdecî ve uyarıcı) sözünün şiirlerde kullanılan şekli, 295

beyt-i ahzân: bk. beytü’l-ahzân

beyt-i hazen: bk. beytü’l-ahzân

beytü’l-ahzân/ beytü’l-ahzen: Ya’kûb’un, Yûsuf’tan ayrı iken yaşadığı ve üzüntüsünden gözlerini kaybettiği “hüzünler evi” olarak anılan kulübesi, 176

beytü’l-hazen: bk. beytü’l-ahzân

Beyzâvî: İslâmî ilimlerin birçoğuna dair eser telif ederek “allâme” (büyük âlim) unvanını kazanan müfessir, Eş‘arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihî, 279

bezm-i elest: A’râf suresi 172. ayette geçen “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” anlamındaki “Elestü bi-Rabbiküm?” sorusunun sorulduğu meclis, 314-315

bî-hâme hat: Zekeriya peygamberin mucizelerinden biri olan kalemsiz yazı yazma, 215

Bihzâd: Ünlü bir Türk minyatür ressamı, 259

Bîjen: *Şehnâme*’ye göre Rüstem’in kız kardeşinin oğlu, 122-123

Bîjen-i Rüstem-kemend: Rüstem’in Bîjen’i kuyudan kurtaran kemendi, 123

Bilâl: bk. Bilâl-i Habeşî

Bilâl-i Habeşî: Ümeyye b. Haef’in kölesiyken İslâm’ı ilk kabul edenlerden biri olup Hz. Muhammed’in ilk müezzini olan Habeş asıllı sahabesi, 251-253

bîmâr/ tîmâr: Hz. İsbâ’nın nefesiyle şifa verdiği hastalar, 136-137

Bircîs-i nükte-dân: Müşterî gezegeninin feleğin hatibi olmasına telmihen kullanılan “nükteci Bircîs” anlamındaki ifade, 93

bismillâh: bk. besmele

Bî-sütûn: Ferhâd’ın Şîrîn’e kavuşmak için kazdığı dağ, 52-54

bî-üstüvâne: Hz. Eyyûb’un mucize ile binayı direksiz durdurmasına telmihen kullanılan “sütunsuz” anlamındaki söz, 196

Bûstân: Fars edebiyatının en ünlü şairlerinden biri olan Sa’dî-i Şîrâzî’nin meşhur eseri, 251

Bû Bekr: bk. Ebû Bekr

Bû Bekr-sıdk: Hz. Muhammed’in en yakın dostu olan Ebû Bekir’in sadakatine telmihen kullanılan “Ebû Bekir doğruluğu” anlamındaki tabir, 239

Bû Hanîfe: İslâm’da hukukî düşünce ile ictihad anlayışının gelişmesine önemli katkıları olan Hanefî mezhebinin imamı, 282

Bû Leheb: Hz. Muhammed’in amcası ve Abdülmuttalib’in oğlu olan, Peygamber’in dünyadayken cehenneme

gideceği kesinleşen en azılı düşmanlarından biri, 255-256

bu‘de’l-maşrıkeyn: Zuhruf suresi 38. ayette geçen “doğu ile batı arası kadar uzaklık” anlamındaki terkip, 350

bu‘d-ı maşrıkeyn: Zuhruf suresi 38. ayette geçen “bu‘de’l-maşrıkeyn” (doğu ile batı arası kadar uzaklık) terkinin şiirlerde telmih için kullanılan Farsça şekli, 350

Bukrat: Tıp ilminin kurucusu sayılan ilkçağın ünlü hekimi Hipokrat’ın İslâm dünyasındaki ismi, 275

bulut: Hz. İdrîs’in mucize ile konuştuğu bulut, 206

Burak: Mi’rac gecesinde Hz. Peygamber’i taşıdığı rivayet edilen binek, 145

bûs-ı leb-i câm u kef ü dest: Eskiden dervişler arasında tespih, külah gibi tarikat eşyalarının, şeyhlerin avuç içinin ve kadehlerin öpülmesini telmih eden “eli, avucu ve kadehi öpme” anlamındaki terkip, 392

büt-şiken: Hz. İbrâhim’in putları kırmasına telmihen kullanılan “put kırıcı” anlamındaki lakabı, 171-172

büyüklenmek: Lokmân suresi 18. ayette Allah'ın sevmediği bildirilen davranış, kibir, 341

Ca'fer-i Tayyâr: Mûte savaşında iki elini kaybederek şehit olan ve kendisine mükâfat olarak cennette iki kanat verileceği müjdelenen, Hz. Peygamber'in amcasının oğlu ve Hz. Alî'nin kardeşi, 279-280

Câbir: Hz. Muhammed'in mucize ile çocuklarını dirilttiği kişi, 152-153

Câlnûs: Eski Yunanların en büyük hekimlerinden biri, 262

Câlût: Hz. Dâvûd'un öldürdüğü kişinin ismi, 382-383

câm: Cem'in icad ettiği şarabın koyulduğu kadeh, 58-59

Câm: Fars edebiyatının önde gelen şairi Câmî'nin doğduğu şehir, 254

Câmasb: Danyâl peygamberin, Şâhmârân'ın yerini Keyhüsrev'e söyleyerek onun yakalanmasına sebep olan oğlu, 383

câm-ı Câmî: Fars edebiyatının önde gelen şairi Câmî'nin, Câm şehrinde doğmasına telmihen kullanılan "Câmî'nin kadehi" anlamındaki terkip, 254

câm-ı Cem: Şarabın mucidi olarak bilinen Cem'in kadehi, 58-59

câm-ı Cemşîd: bk. câm-ı Cem

câm-ı cihân-nümâ: Cem'in cihanı gösteren kadehi, 59

câm-ı İskender: bk. âyîne-i İskender

Câmî: Horasan'ın Câm şehrinde dünyaya gelmiş, Fars edebiyatının önde gelen şairlerinden biri, 231-232

Câmî-i devrân: Fars edebiyatının önde gelen Câmî'nin şairliğine telmihen kullanılan "devrin Câmî'si" anlamındaki benzetme tabiri, 232

Cebel-i Tûr: bk. Tûr-ı Sînâ

Cebrâil: Tekvîr suresi 20. ayette Allah'ın emirlerini peygamberlere ve meleklerle ulaştırdığı bildirilen vahiy meleği, 93-95, 366

Cem: İran'ın Pişdâdî sülalesinden dördüncü hükümdarı, 57-62

Cem-'azâmet: bk. Cem-iktidâr

cemâl-i Yûsuf: bk. hüsn-i Yûsuf

Cem-haşmet: bk. Cem-iktidâr

Cem-i sâni: Cem'in hükümdarlığı ve kadehine telmihen kullanılan "ikinci Cem" anlamındaki benzetme tabiri, 60

Cem-i vakt: Cem'in hükümdarlığı ve kadehine telmihen kullanılan "devrin Cem'i" anlamındaki benzetme tabiri, 58

Cem-iktidâr: Cem'in gücünü ve büyüklüğünü belirtmek için kullanılan benzetme tabiri, 60

Cemşîd: bk. Cem

cennet: bk. behişt/bihişt

cennet-i me'vâ: Necm suresi 15. ayette Sidre'nin yanında bulunduğu bildirilen Mevâ cenneti, 355

Cennetü'l-Me'vâ: bk. cennet-i me'vâ

Cercîs: bk. Circîs

Cibrîl demi: Cebrâil'in Hz. Meryem'e üfllediği ve hamile kalmasına vesile olan ruh, 233

Cibrîl: bk. Cebrâil

Cibrîl-i Emîn: bk. Cebrâil

cife: "Dünya bir leştir, taliplileri köpeklerdir" hadisine telmihen dünya kelimesi ile birlikte kullanılan "leş" anlamındaki söz, 408

cinn: 1. Hz. Süleymân'ın hükmettiği varlıklardan biri, 161; 2. Görenlerin çarğılacağına inanılan varlık, 404

Circîs: Ölüp dirilmesi ile bilinen, Müslümanlar tarafından peygamber ya da salih, Hristiyanlar tarafından ise azîz olarak kabul edilen şahıs, 276

Corcîs: bk. Circîs

cûy-ı şîr: Ferhâd'ın Şîrîn'e kavuşmak için dağı delerek akıttığı süt, 54-55

Cüneyd: bk. Cüneyd-i Bağdâdî

Cüneyd-i Bağdâdî: İlk dönem sufilerinin en güçlü temsilcilerinden biri ve yaşadığı asrın kutbu olan Bağdatlı meşhur sufi, 272

cür'a-ı Câmî: bk. câm-ı Câmî

cür'a: Şarabın dibinde kalan ve toprağa dökülmesi âdet olan tortu, 375

çâh-ı Bâbil: Hârût ve Mârût'un cezalandırılmak için baş aşağı asıldıkları ateş dolu kuyu, 109

çâh-ı Ken'ân: bk. çâh-ı Yûsuf

çâh-ı Nahşeb: Abbasilerin halifelik yıllarında Nahşeb'de Hakîm Atâ olarak da anılan Mukanna' el-Horasânî'nin göz

boyamasıyla içinden ay doğdurduğu kuyu, 278

çâh-ı Yûsuf: Yûsuf peygamberin kardeşleri tarafından atıldığı kuyu, 129-130

çâk: Züleyhâ'nın çekmesi ile Hz. Yûsuf'un gömleğinde meydana gelen yırtık, 237

çâr-darb: Bâtîni tarikatlere mensup olanların kaş, saç, sakal ve bıyık gibi yüzde bulunan kılları tıraş etmeleri, 384-385

çarh-ı çârüm: Hz. İsa'nın orada bulunduğu inanan dördüncü felek, 139

çeh-i Yûsuf: bk. çâh-ı Yûsuf

çeng: Feleğin şarkıcısı ve müzik tanrıçası olan Zühre'nin elinde bulunduğu hayal edilen çalgı aleti, 92

çerâg: Eskiden Anadolu'da fakirlerin, dervişlerin ve abdalların kahvehaneleri dolaşarak para toplamak için bir tepsi içine dikdikleri mum, 386

çeşme-i hayvân: bk. âb-ı hayât

çeşme-i Hızr: bk. âb-ı Hızr

çeşm-i Ya'kûb: Ya'kûb'un Yûsuf'tan ayrı iken üzüntüsünden görmez olan gözü, 177

çobân: Mûsâ peygamberin Şuayb peygamberin damadı olarak yanında yaptığı iş, 169

dâ'ire-i havf: Allah dostlarına asla korku olmadığını bildiren Yûnus suresi 62. ayete telmihen kullanılan "korku dairesi" anlamındaki terkip, 319

dâg: Abdallar'ın Hz. Alî ve Hüseyin aşkına göğüslerine ve başlarına yaktığı dağ, 377

Dahhâk: Pişdâdiyân hanedanının beşinci hükümdarı, 112-113

dânâ-yı 'ilm: Hz. İdrîs'in kâtiplerin bilgini olmasına telmihen kullanılan "ilmin âlimi" anlamındaki lakabı, 205-206

dâne: 1. Hz. Âdem'in yiyerek cennetten kovulmasına sebep olan yasak meyve/buğday, 180-181; 2. Bakara suresi 36. ayette geçen hadise, 290

Dânyâl: Kitâb-ı Mukaddes'e göre İsrailoğullarına gelen peygamberlerden biri, İslâmî kaynaklara göre mürsel olmayan nebî ve bir bilge kişi, 210-212

dâr: *Ene'l-Hak* “Ben Hakkım” sözü sebebiyle öldürülen ünlü mutasavvıf Hallâc-ı Mansûr’un asıldığı ağaç, 222

Dârâ: *Şehnâme*’nin ünlü kahramanlarından biri olan ve Keyâniyan sülalesinin saltanat ve ihtişamı ile anılan son padişahı, 77-78

Dârâ-yı dehr: Dârâ’nın hükümdarlığı ve ihtişamı yönüyle benzetme için kullanılan “devrin Dârâ’sı” anlamındaki tabir, 77

Dârâ-yı devrân: bk. Dârâ-yı dehr

dâr-ı selâm: En’âm suresi 59. ayette geçen “dârü’s-selâm” (esenlik yurdu) sözünün şiirlerde telmih için kullanılan Farsça şekli, 310

dâsitân-ı Mecnûn: bk. Leylâ ve Mecnûn

Dâvûd: Demiri yumuşatması ve sesi ile meşhur olan peygamber, 196-200

Dâvûd-ı hûş-âvâz: Dâvûd peygamberin gür ve etkili sesine telmihen kullanılan “güzel sesli Dâvûd” anlamındaki tabir, 197

Dâvûd-ı hûş-edâ: bk. Dâvûd-ı hûş-âvâz

Dâvûd-ı hûb-âvâz: bk. Dâvûd-ı hûş-âvâz

Dâvudî: Dâvûd peygamberin gür ve etkili sesine telmihen kullanılan “Dâvud’a benzer, Dâvûd’a ait” anlamındaki benzetme tabiri, 197

Dâvudî-nefes: Dâvûd peygamberin gür ve etkili sesine telmihen kullanılan “Dâvûd nefesli” anlamındaki tabir, 198

debîr-i çarh: Utarid’in “feleğin katibi” anlamındaki lakabı, 99

Deccâl: Bir gözü kör ve vasıfları meçhul bir yaratık olarak anlatılan, kıyametin büyük alametlerinden biri, 114-115

Dehlevî: bk. Emîr Hüsrev-i Dihlevî

dem: Hz. İsa’nın ölüleri diriltmek ve hastalara şifa vermek için kullandığı mucizevi nefes, 135-137

dem-i ‘İsâ: Hz. İsa’nın ölüleri diriltten ve hastalara şifa veren mucizevi nefesi ve ağzı, 135-137

dem-i cân-bahş: bk. dem-i İsa

dem-i Dâvûd: bk. âvâze-i Dâvûd

demir/ demür: bk. âhen

derd: Eyyûb peygamberin başına gelen ve sabrettiği sıkıntılar, 193-194

derende/derrende: Hz. İshâk'ın konuştuğu yırtıcı hayvanlar, 209

der-i Ka'be: Cahiliye devrinin tanınmış Arap şairi İmriü'l-Kays'ın yedi meşhur muallakadan birinin sahibi olması ve şiirlerin Ka'be'ye asılmasına telmihen kullanılan "Ka'be kapısı" anlamındaki söz, 282

dermân: Dânyâl'in ölüme aradığı çare, 211

dest-i Âzer: Hz. İbrâhim'in put yapıp satarak geçinen babası Âzer'in eli, 261

dest-i Mûsâ: bk. yed-i beyzâ

deşt: Mecnûn'un Leylâ'ya kavuşamayınca kaçtığı yer olan çöl, 46-47

deşt-i belâ: bk. deşt-i gam

deşt-i gam: Mecnûn'un aşkından düştüğü çöllere telmihen kullanılan "gam çölü" anlamındaki ifade, 49

deşt-i mahabbet: Mecnûn'un aşkından düştüğü çöllere telmihen kullanılan "aşk çölü" anlamındaki ifade, 49

devha: Zekeriya peygamberin saklandığı büyük ağaç, 215

devr-i Deccâl: Kıyamet alameti olan Deccâl'in geldiği zaman, 114

dıraht-ı şevk: Hz. İsmâil'in mucizevi duası ile meyve veren diken ağacı, 203

dîdâr-ı Hakk: Mûsâ peygamberin Tûr dağında yaşadığı tecelli hadisesine telmihen kullanılan "Allah'ın yüzü" anlamındaki söz, 371

dîde-i Ya'kûb: bk. çeşm-i Ya'kûb

Dil-şâd: Selmân-ı Sâvecî'yi sarayında himaye eden Celâyirli Devleti'nin kurucusu Şeyh Hasan-ı Büzürg'ün eşi, 225

dîv: Hz. Süleymân'ın mühürlü yüzüğünü çalan cin ya da şeytan, Ehrimen, 156-158

dîvâne: Ay başlarında ve bahar mevsiminde arttığına inanılan cinnet, 397, 398

dost: Nisâ suresi 45. Ayet insanlara dost ve yardımcı olarak yeteceği bildirilen Allah, 307

dûş-ı Dahhâk: Dahhâk'ın şeytanın öpmesi sonucu yılanbaşı şeklinde et parçası çıkan omuzları, 113

dünîm: Hz. Muhammed'in mucize ile ikiye böldüğü dolunayın iki yarımını, 146

dünyâ cifesi: “Dünya bir leştir, taliplileri köpeklerdir.” hadisine telmihen kullanılan “dünya leşi” anlamındaki terkip, 408

dürd-i mey: bk. cür’a

dürr: Sadev isimli deniz hayvanının bahar mevsiminde sahile çıkarak kapakçığını açtığı sırada içine düşen nisan yağmurundan oluşan inci, 395

dürr-i yetîm: Hz. Muhammed’in yetim olmasına telmihen kullanılan “eşsiz inci” anlamındaki benzetme tabiri, 150

dürr-mercân: Rahmân suresi 22. ayette denizden çıktığı bildirilen inci ve mercan, 357

ebr-i nîsân: Sadev isimli deniz hayvanının bahar mevsiminde sahile çıkarak kapakçığını açtığı sırada içine düşen ve inciye dönüşen nisan yağmuru, 395

Ebû Bekir: İlk Müslümanlardan ve dört halifenin ilki olup Hz. Muhammed’e sadakati ile bilinen onun en yakın dostu ve mağara arkadaşı, 238-239

Ebû Cehl: Müslümanlara ve Hz. Muhammed’e büyük düşmanlık besleyen kişinin künyesi, 260

Ebû Hanîfe: bk. Bû Hanîfe

Ebû Leheb: bk. Bû Leheb

ebu’l-beşer: İlk insan olması sebebiyle insanların atası olan Hz. Âdem, 187

ebu’l-beşer-i sâni: Tufandan sonra insanların Nûh peygamberin soyundan türemesine telmihen kullanılan “insanların ikinci atası” anlamındaki lakabı, 192

ecel derdi: Dânyâl’in çare aradığı ölüm, 211

Edhem: bk. İbrâhim b. Edhem

Edhem-i sâni: İbrâhim b. Edhem’in tacını ve tahtını bırakarak zühd yoluna girmesine telmihen kullanılan “ikinci Edhem” anlamındaki benzetme tabiri, 253

ednâ: bk. ev ednâ

ef’i-i Dahhâk: Dahhâk’ın omuzlarında bulunan ve her gün bir çocuk beyni yiyen iki yılan, 113

Eflâtûn: İlm-i simya ile birlikte birtakım gizli ilimlere vakıf olduğuna inanılan, bilgi ve hikmet sahibi Platon olarak bilinen ilkçağ Yunan filozofu, 268

Efrâsiyâb: *Şehnâme*'de Ferîdûn'un torunlarından Peşeng'in oğlu olan Turan hükümdarı, 103-104

efsâne-i Mecnûn: bk. Leylâ ve Mecnûn

efser-i Dârâ: Dârâ'nın kıymetli taşlarla süslenmiş tacı, 78

ehl-i azâb: A'râf suresi 40. ayette sözü geçen, deve iğne deliğinden geçmedikçe cennete girmesi mümkün olmayan cezalıları, 312

Ehl-i Kehf: bk. Ashâb-ı Kehf

Ehrimen: Süleymân'ın mührünü çalan dev, 98; bk. dîv

ejder/ejdehâ: Mûsâ peygamberin yere atınca esasının dönüştüğü büyük yılan, 165-166; Viranelerde bulunduğu inanılan tılsımlı hazineleri koruyan yılan, 396

Ekvân: İran'a musallat olan ve Rüstem'in öldürdüğü dev, 89

el kesme: Züleyhâ'nın davet ettiği kadınların Yûsuf'u görünce güzelliğinden dilleri tutulan ve meyve yerine ellerini kesmeleri, 238

elest: A'râf suresi 172. ayette geçen "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"

anlamındaki "Elestü bi-Rabbiküm?" sorusu, 314-315

elhân-ı Dâvûdî: bk. âvâze-i Dâvûd

emânet: Ahzâb suresi 72. ayette göklerin, yerin ve dağların taşımaktan çekindiği, insanların yüklendiği bildirilen yük, 343

Emîr Hüsrev-i Dihlevî: 13-14. yüzyıllarda Hindistan'da yaşam Türk asıllı şair, tarihçi ve mutasavvıf, 272-273

emr-i kün: İlki Bakara suresi 117. ayetinde olmak üzere diğer ayetlerde de geçen "Ol!" emri, 293-294; bk. kün fe-yekün

emvât: bk. mürde/mürdeler

enfâs-ı 'Îsâ: bk. dem-i 'Îsâ

enfâs-ı Mesîhâ: bk. dem-i 'Îsâ

engüşt: Hz. Muhammed'in mucize ile çeşme gibi su akıttığı parmağı, 147; adet olarak eskiden yapılacak bir işin unutulmaması için ip dolanan uzuv, 387

enhâr-ı cinân: İman eden ve iyi işler yapanlara müjdelenen cennetlerin tasvir edildiği Bakara suresi 25. ayette geçen "tecrî tahtehe'l-enhâr"

(altlarından ırmaklar akan) ifadesinde bahsedilen cennet nehirleri, 288

Enûşîrvân/Enûşervân: Sasâniyân sülalesinin adaleti ile ün salmış hükümdarı, 246-247

Enverî: Sultan Sencer'e şiir sunarak kendisine aylık bağlanmasını sağlayan, Fars edebiyatının en büyük kaside şairi, 260

Erdşîr/Erdeşîr: Sâsânî Devleti kurucusu Bâbek'in oğlu ve on dört yıl Erdevân'la savaşması sebebiyle kahramanlık sembollerinden biri, 119

erihnâ/erihnî: Ezan vakti geldiğinde Hz. Muhammed'in Bilâl'e söylediği "Bizi rahatlat." anlamındaki sözü, 252

Erjeng: bk. Nigâr-istân

erre: Zekeriya peygamberin ağaç kovuğunda kesildiği testere, 214

esed: bk. şîr-i Hudâ

esedu'llah: bk. şîr-i Hudâ

eski dîvâr: Kehf suresi 77. ayette hikâyesi anlatılan, Hızır'ın doğrulttuğu yıkılmak üzere olan duvar, 327-328

esmâ: Bakara suresi 31. ayetinde bildirilen, Allah'ın Hz. Âdem'e öğretilen isimleri, 289

esrâr-ı len terânî: bk. len terânî

esrâr-ı mâ-evhâ: bk. mâ-evhâ

ev ednâ: Necm suresi 9. ayette geçen "hatta daha yakın" anlamındaki söz, 353

Eymen: bk. Vâdî-i Eymen

eyn-meferr: Kıyâmet suresi 10. ayette geçen "Kaçılacak yer neresidir/kaçış nereye?" anlamındaki söz, 365

eyvân-ı Keyvân: En yüksekte bulunan gezegen olmasını telmihen kullanılan "Keyvân sarayı" anlamındaki tabir, 96

Eyyûb: *Kur'ân*'da ismi geçen sabır timsali peygamber, 193-196

Eyyûb-ı mihnet-dîde: Eyyûb peygamberin çektiği sıkıntılara telmihen kullanılan "sıkıntı gören Eyyûb" anlamında bir ifade, 196

ezân: Namaz vakitlerini duyurmak için okunan, ilk kez Bilâl-i Habeşî'nin yaptığı çağrı, 252

ez-ber: İran'ın önde gelen lirik ve mistik şairi Hâfız-ı Şîrâzî'nin *Kur'ân-ı*

Kerim'i hıfz etmesine telmih için kullanılan ifade, 254

fahr-fakr: “Yoksulluk övüncüdür.” hadisine telmihen birlikte kullanılan iki kelime, 414-415

Fahr-i kâ'inat: bk. Fahr-i kevneyn

Fahr-i kevneyn: Hz. Muhammed'i yüceltmek için kullanılan “iki âlemin övücü, kâinatın kendisi ile iftihar ettiği” anlamına gelen sıfat, 152

fânî: Rahmân suresi 26. ayette yeryüzünde bulunan her şeyin geçici olduğunu bildiren ifade, 357-358

Fârûk: Hz. Ömer'e, doğruluk ve adaletiyle İslâm'a hizmet ettiği için verilen “haklıyı haksızdan ayıran” anlamındaki lakabı, 245

faslu'l-hitâb: Peygamberin vasıflarının anlatıldığı Sâd suresi 20. ayette geçen “ayırt edici söz” anlamındaki terkip, 345

fe'nzurû: Âl-i İmrân suresi 137. ayette geçen “görün” emri, 304

Ferahşâd: *Hurşîdnâme* isimli aşk mesnevisinin erkek kahramanı, 119-121

Ferhâd ü Şîrîn: Nizâmî-i Gencevî'nin *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisinde rakip

olarak yer alan Ferhâd'ın Şîrîn ile yaşadığı aşk hikâyesini anlatan müstakil mesnevi, 51-57

Ferhâd: *Ferhâd ü Şîrîn* isimli aşk hikâyesinin Şîrîn'e olan aşkıdan dağları delmesi ile ünlü erkek kahramanı, 51-57

Ferîdûn: *Şehnâme*'de kahramanlıklarıyla ünlü Pişdâdiyân sülalesinin 6. Hükümdarı, 100-102

Ferîdüddin Attâr: Tasavvufi gazelleri ve mesnevileri ile kendinden sonra gelen şairleri etkileyecek kadar usta bir şair olan, İran'ın meşhur mutasavvıf şairi ve *Mantuku't-Tayr*'ın müellifi, 247-249

ferş: Bakara suresi 22. ayette geçen “*Rabbiniz ki, sizin için yeri döşek, göğü bina kılmıştır*” ifadesindeki döşek, 287-288

feth âyeti: Fetih suresi 1. ayete verilen isim, 351

feth-i ebvâb-ı na'im: Allah'a itaatsizlikten sakınanlara kapıları kendilerine ardına kadar açılacak adn cennetleri olduğunu bildiren Sâd suresi 50. ayete telmihen kullanılan “cennet kapılarını açma” anlamındaki terkip, 346

feth-karîb: Saff suresi 13. ayette geçen “fethün karîb” (yakın bir fetih) sözüne telmihen birlikte kullanılan iki kelime, 360

feth-nasr: Saff suresi 13. ayette geçen “nasrun mina’llah” (Allah’tan bir yardım) ve “yakın bir fetih” anlamına gelen fethün karîb “fethün karîb” (yakın bir fetih) sözlerine telmihen birlikte kullanılan iki kelime, 360

fî sebîli’llâh: 1. Bakara suresi 190. ayette geçen ve “mücâhid” kelimesi ile birlikte kullanılarak ayete telmih yapılan “Allah yolunda” anlamındaki ifade, 298-299; 2. Bakara suresi 195. ayette geçen ve “menâl ü mâl” kelimeleri ile birlikte kullanılarak ayete telmih yapılan “Allah yolunda” anlamındaki ifade, 299

Fir’avn: Veziri Hâmân ile beraber Hz. Mûsâ’ya ve kavmine zulmeden, daha sonra veziri ve askerleriyle birlikte Kızıldeniz’de gark olan kralın ismi, 240-243

firdevs: bk. firdevs-i a’lâ

firdevs-i a’lâ: İdrîs’in göğe çekilince gördüğü cennet, 205

Firdevsî: İran’ın millî destanı *Şehnâme*’nin müellifi, 257

Firdevsî-i Tûsî: bk. Firdevsî

firişte: Bakara suresi 30. ayette anlatılan, Hz. Âdem’in bozgunculuk yapacağını ve kan dökeceğini düşünen melekler, 288-289

fitne: Ay başlarında arttığına inanılan kargaşa, 398

gark: 1. Hz. Mûsâ’nın asası ile ikiye yardığı Kızıldeniz’de Firavun’un, veziri ve askerleriyle birlikte boğulması, 241-242; 2. Bakara suresi 50. ayette anlatılan hadise, 291

gark-âb: Hz. Mûsâ’nın asası ile ikiye yardığı Kızıldeniz’de boğulan Firavun, veziri ve askerleri, 242

gâv-i zemîn: Eskilerin dünyayı boynuzları üzerinde taşıdığına inandıkları öküz, 124

gedâ vü pâdişâ: Mahmûd ile Ayâz’ın aşkına telmihen kullanılan “köle ve padişah” anlamındaki tabir, 246

genc: Viranelerde bulunduğu ve başında bir yılanın beklediğine inanılan tılsımlı hazine, 396

genc-i dür-i meknûn: Zenginliği ile meşhur Kârûn’un gizli incilerle dolu hazinesi, 230

genc-i kanâ'at: Kanaatin bitmez bir servet; tükenmez bir hazine olduğunu bildiren hadise telmihen kullanılan “azla yetinme hazinesi” anlamındaki terkip, 410

genc-i lâ-yefnâ: Kanaatin bitmez bir servet olduğunu bildiren hadise telmihen “tükenmez hazine” anlamındaki terkip, 409

genc-i mahfî: bk. kenz-i mahfî

gendüm/kendüm: bk. dâne

gil: 1. Hz. İsa'nın kuş yaparak canlandığı balçık, 142; 2. Hz. Âdem'in yaratılmasında kullanılan toprak, 182-183

Gîv: *Şehnâme*'de yiğitlik sembollerinden biri, Gûderz'in oğlu, Zâloğlu Rüstem'in damadı ve Bîjen'in babası, 121

gubâr: Şarabın dibinde kalan ve âdet olarak tortunun döküldüğü toprak, 375

gûr: Sâsânî hükümdarı Behrâm'ın avladığı yaban eşiği, 105-106

gurûr: Âl-i İmrân suresi 185. ayette geçen “metâ'u'l-gurûr” lafzına telmihen şiirlerde “metâ'” (dünya malı) kelimesi ile birlikte kullanılan aldanış, 305

Gülbang: Eskiden çeşitli tarikatların ayinlerinde, belli bir sıraya göre yüksek sesle okunan dua ve ilâhî dizisi, 385

Gülgûn: Hüsrev'in Şîrîn'e hediye ettiği atın “gül renkli” anlamındaki ismi, 86

Gülistân: Fars edebiyatının en ünlü şairlerinden biri olan Sa'dî-i Şîrâzî'nin Salgurlu hükümdarı İbn-i Zengî'ye ithaf ettiği meşhur eseri, 251

güşen: İbrâhim peygamberin atıldığı ateşin dönüştüğü bahçe, 171

gülgâr-ı Halîl: İbrâhim peygamberin atıldığı ateşin dönüştüğü gül bahçesi, 255

hâ mîm: Mü'min suresinin hurûf-ı mukattaadan meydana gelen, anlamı tam olarak çözülemeyen ilk ayeti, 347

Hâbil: Hz. Âdem'in, kıskançlık nedeniyle kardeşi Kâbil tarafından öldürülen oğlunun adı, 268-269

habl-i metîn: bk. hablu'l-metîn

hablu'l-metîn: Âl-i İmrân suresi 103. ayette “Allah'ın ipi” olarak geçen *habli'l-lâh* lafzının şiirlerde kullanılan şekli, 303-304

habs-i dîv: Hz. Süleymân'ın mühürlü yüzüğünü çalan şeytanın şişe ya da kaya içine hapsedilmesi, 158

Hâce-i tîg u kalem: Hâcû-yı Kirmânî'nin, Emîr Mübârizüddin adına yazılan kılıçla kalemin münazarasının anlatıldığı risalesine telmihen kullanılan "kılıç ve kalem'in Hâcû'sı" anlamındaki terkip, 259

Hâcû-yı Kirmânî: Kirman'da doğan ve gazel sahasında büyük bir başarı göstererek Hâfız'ı etkileyen büyük bir şair, 258-259

Hadîce: Hz. Muhammed'in ilk hanımı ve ona inanarak Müslüman olan ilk kişi, 284

hâdim-i lezzât: bk. hâdimü'l-lezzât

hâdimü'l-lezzât: Ölümün çok hatırlanmasını tavsiye eden hadiste geçen "lezzetleri yıkan" anlamındaki terkip, 418

Hâfız: bk. Hâfız-ı Şîrâzî

Hâfız-ı Şîrâzî: Şiirlerinde ahenk ve akıcılıkla birlikte sade, tekellüfsüz ve veciz bir dile sahip olan, İran'ın önde gelen lirik ve mistik şairi, 253-254

hâk: bk. gîl

hâk-i ten: Hz. Âdem'in toprak ve sudan yaratılmasına telmihen kullanılan "vücut toprağı" anlamındaki söz, 182

Hakku'l-yakîn: Vâkıa suresi 95. ayette geçen "Kesin gerçektir." anlamındaki lafız, 359

Halîl: bk. Halîlullâh

Halîl-i büt-şiken: bk. büt-şiken

Halîlu'llâh: Hz. İbrâhim'in "Allah'ın dostu" anlamındaki lakabı, bk. İbrâhim

Halîlü'r-Rahmân: bk. Halîlu'llâh

Hallâc-ı Mansûr: Tasavvufun gelişmesine önemli katkılarda bulunan ve *Ene'l-Hak* "Ben Hakkım" sözü sebebiyle öldürülerek teşhir maksadıyla asılan ünlü mutasavvıf, 222

halvâ: Türk geleneğinde ölen kişinin ardından onu anmak ve ruhuna hediye etmek amacıyla yapılan tatlı, 386

Hâmân: Hz. Mûsâ'ya ve kavmine zulmeden, daha sonra Kızıldeniz'de gark olan Firavun'un vezirinin adı, 273-274

hançer-i Behrâm: Feleğin başkomutanı olarak bilinen Mirrîh'in elindeki hançer, 98

hân-ı Halîl: bk. hân-ı Halîlü'r-Rahmân

hân-ı Halîlü'r-Rahmân: İbrâhim peygamberin yedikçe bereketlenen ve bolca ikramda bulunduğu sofrası, 272-273

hân-ı ihsân: bk. hân-ı Halîlü'r-Rahmân

hân-ı yagmâ: Düğün, bayram gibi özel günlerde halkın yemesi için kurulan sofrası, 392

hannâs: Nâs suresi 4. ayette geçen “sinsi” anlamındaki kelime, 373

harâc: Osmanlı’da gayrimüslimlerden alınan vergilerden biri, 380

har-ı ‘Îsâ: Hz. ‘Îsâ’nın halka dinini tebliğ etmek için üzerinde gezdiği eşiği, 141

har-ı Deccâl: Deccâl’in üzerinde dolaşacağı rivayet edilen eşiği, 114

harîr-i hâm: Hz. Hûd’un duası koyunyününün dönüştüğü ham ipek, 215

harîs-i üstühân: Kemikle beslendiğine inanılan hümâ, 77

Hârût ve Mârût: 1. Büyü ve sihir öğretmeleri meşhur olan iki melek, 108-

109; 2. Bakara suresi 102. ayette anlatılan hadise, 292

Hârût: bk. Hârût ve Mârût

Hasan: Yezîd’in kandırması sonucu eşi tarafından zehirlenen, Peygamber’in torunu ve Hz. Alî’nin oğlu, 236

Hassân bin Sâbit: İslâm karşıtlarının hicivlerine karşı İslâmiyet’i şiirleriyle savunan, Hz. Muhammed’in şairi olarak bilinen, Arap edebiyatının büyük şairlerinden biri, 228-229

Hassân: bk. Hassân bin Sâbit

Hâtem: bk. Hâtem-i Tâî

hâtem: Süleymân peygamberin hükümdarlığının sembolü olan mühürlü yüzük, 155-156

hâtem-i hükm-i Süleymân: bk. mühür-i Süleymân

Hâtem-i Tâî: Cahiliye döneminin cömertliği ile ünlü şairi, 235

Havvâ: Allah’ın, Hz. Âdem’i yarattıktan sonra kaburga kemiğinden ona eş olarak yarattığı kadın, 269

hayâ: Hz. Osmân’ın sahip olduğu ve temsilcisi sayıldığı haya, 240

Haydar: Allah yolunda savaşması ile ünlü Hz. Ali'nin lakabı, 218

Haydar-ı Kerrâr: bk. Haydar

hayl-i melâyik: Hz. Âdem'e secde eden melek cemaati, 184

hayrân: Esrar çektikten sonra iştahları açılarak tatlıya meyleden esrarkeşler, 390-391

hayrû'l-vasat: İşlerin en hayırlısının orta olanı olduğunu bildiren hadise telmihen kullanılan terkip, 428-429

hazâ'in-i Efrâsiyâb: Efrâsiyâb'ın yer altında bulunan hazineleri ve sarayı, 104

hazîne: bk. genc

heft hân: Rüstem ve İsfendiyar'ın her savaştan sonra zaferlerini kutlamak üzere düzenledikleri ziyafet ve şölen, 88

heftâd fersah: Ya'kûb peygamberin oğlu Yehuda'ya mucize ile uzaktan yardım ettiği mesafe olan yetmiş fersah, 179

Hel min mezid lokması: Kâf suresi 30. ayette geçen "Daha yok mu?" anlamındaki "hel min mezîd" ifadesini telmih eden lokma, 352

Hem-dem-i Süleymân: Hz. Süleymân'ın arkadaşı olan Hüdhüd, 159

hevâ-yi merhamet: Hz. Muhammed'in ümmetine düşkünlüğü, şefkati ve merhametinin bildirildiği Tevbe suresi 128. ayete telmihen kullanılan "merhamet arzusu" anlamındaki terkip, 318

Hızır: Hz. Mûsa döneminde yaşamış, kendisine ilim ve hikmet öğretilen kişi, 62-68

hikmet kitâbı: Hikmet sahibi olan Dânyâl'ın yanında taşıdığı kitabı, 211

hikmet: Platon olarak bilinen ilkçağ Yunan filozofu Eflâtûn'un sahip olduğu gizli ilimler, 268

Hikmet-i Lokmân: Bütün bitkilerin özünü bilen ve hastalıklara çeşitli reçeteler formül eden hekimliğin atası Lokmân'a verilen gizli bilgi, 236

hilâl: Ay başlarında fitnenin ve cinnetin artması inancına telmihen kullanılan yeni ay, 398

hitâb-ı irci'î: Ferc suresi 28. ayette geçen dön hitabı, 368

hokkabâz: Felek, dünyâ kelimeleri ile birlikte kullanılarak Hadîd suresi 20.

ayete telmihen dünyanın aldatıcılığını anlatan söz, 359-360

Hûd: Âd kavmine gönderilen peygamber, 215

huld-i râhat: bk. behişt/bihişt

hûr-ı ‘în: Duhân suresi 54. ayette geçen “iri ve güzel gözlü huriler” anlamındaki “*hûrin in*” ifadesinin şiirlerde telmih için kullanılan şekli, 350

Hurşîd: *Hurşîdnâme* isimli aşk mesnevisinin kadın kahramanı

hutbe: İslâm devletlerinde hükümdarlığın işareti olarak hükümdar adına okunan hutbe, 381

Hüdhüd: Süleymân peygambere hizmet eden ve ona arkadaşlık yapan, Sebe melikesi Belkıs’ı bulan kuşun adı, 159, 257

Hüdhüd-i mülk-i Sabâ: Saba ülkesini ve melikesi Belkıs’ı Hüdhüd’ün bulmasına telmihen kullanılan “Saba ülkesinin Hüdhüd’ü” anlamındaki ifade, 257

hükm-i Süleymân: Yüzüğü sayesinde güç, kuvvet ve saltanat sahibi olan Süleymân peygamberin hükmü, 157

hümâ: Mutluluğun, devletin ve hükümdarlığın sembolü olan efsanevi bir kuş, 74-76

hümâ-yı sa‘âdet: bk. hümâ

Hürmüz: İran hükümdarlarından Nûşirevân’ın oğlu, 124-125

Hürmüz-i tâcdâr: İlk taç giyen hükümdar olan Hürmüz’ün lakabı, 124-125

Hüseyn/Hüseyn: Yezîd’e bîat etmediği için Kerbela’da susuz bırakılarak şehit edilen Hz. Peygamber’in torunu ve Hz. Ali’nin oğlu, 221-223

Hüseyn-i Baykara: Ulemaya ve suaraya sahip çıkan, Herat’ı âlimler ve şairler merkezi hâline getiren âlim, âdil ve şair bir hükümdar, 277

hüsn-i Yûsuf: Yûsuf peygamberin dillere destan güzelliği, 128

Hüsrev: *Hüsrev ü Şîrin* isimli aşk mesnevisinin erkek kahramanı, 83-86

İblîs-i mel’ûn: 1. Hz. Âdem’i ve Havvâ’yı kandırarak yasak meyveden yemelerine sebep olan varlık, 181; 2. Allah’ın Hz. Âdem’e secde etmelerini emrettiğinde buna karşı gelmesi sebebiyle lanetlenen şeytan, 184

İbn Sînâ/İbn-i Sînâ: *el-Kânûn fi't-Tıbb* ve *eş-Şifâ* gibi eserleri ile bilinen, Ortaçağ tıbbının önemli temsilcisi ve İslâm felsefesinin önde gelen filozoflarından biri, 276

İbn-i Azer: bk. İbrâhim-i Azer

İbn-i Zengî: Sadi Şirâzî'nin *Gülistan* adlı eserini ithaf ettiği Salgurlu hükümdarı, 280

İbrâhim b. Edhem: Tacını ve tahtını bırakarak zühd yoluna girmesi ile bilinen veli, 253

İbrâhim Edhem: bk. İbrâhim b. Edhem

İbrâhim: Putları kırması, ateşe atılması ve oğlunu kurban etmesi ile bilinen, *Kur'ân*'da adı geçen 'ulü'l-azm peygamberlerden biri, 170-175

İbrâhim-i Azer: İbrâhim peygamberin babasının ismine telmihen kullanılan "Âzer'in oğlu İbrâhim" anlamındaki tabir, 170

İdrîs: *Kur'ân*'da adı geçen büyük peygamberlerden biri, kalemi ve elbise dikmeyi icat eden kişi, 204-206

ihyâ: Hz. İsbâ'nın mucizevi nefesiyle ölüleri canlandırması, 135-136

illiyîn: Mutaffifîn suresi 18. ayette geçen "üst makam, yüksek derece" anlamındaki söz, 366

ilme'l-yakîn: Tekâsür suresi 5. ayette geçen "kesin bilgi" anlamındaki terkip, 370

ilm-i esmâ: bk. alleme'l-esmâ

ilm-i gayb: Mâide suresi 109. ayette "*allâmu'l-guyûb*" (gizlileri bilen) sıfatı ile anılan Allah'ın bildiği gizli, bilinmeyen ilim

İlyâs: İsmi genellikle Hızır ile birlikte anılan, İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden biri, 203-204

İmriü'l-Kays: Cahiliye devrinin tanınmış Arap şairi ve yedi meşhur muallakadan birinin sahibi, 282

innâ fetahnâ: bk. Feth âyeti

ins: Hz. Süleymân'ın hükmettiği insanlar, 161

intihâsuz: Allah'a hamd ile başlanılmayan her önemli işin noksan olduğunu bildiren hadise telmihen kullanılan "sona ermeyen" anlamındaki söz, 419

irci'î: bk. hitâb-ı irci'î

Îsâ/Îsî: 1. Bebekken konuşma, ölüleri diriltme, hastalara şifa verme ve göge çekilmesi ile bilinen İsrailoğulları'nın son peygamberi, 134-143; 2. Hz. Meryem'in Cebrâil'in kendisine ruh üflemesi ile hamile kalarak dünyaya getirdiği oğlu, 233

Îsâ-dehân/Îsî-dehân: bk. Îsâ-nefes/Îsî-nefes

Îsâ-dem/Îsî-dem: bk. Îsâ-nefes/Îsî-nefes

Îsâ-leb/Îsî-leb: bk. Îsâ-nefes/Îsî-nefes

Îsâ-nefes/Îsî-nefes: Hz. Îsâ'nın ölüleri diriltten ve hastalara şifa veren mucizevi nefesi ve ağzına telmihen kullanılan "Îsâ nefesli" anlamındaki benzetme tabiri, 135-137

İsfendiyâr: Lohrâsp'in torunu ve Goştâsp'in oğlu olan ünlü bir İran kahramanı, 115-116

İsfendiyâr-ı rûyîn-ten: İsfendiyâr'ın silah işlemeyen vücudu, 116

İshâk: Hz. İbrâhim'in Sâre adlı eşinden olan oğlu, *Kur'ân*'da adı geçen bir peygamber, 208

Îsî-yi pinhân: Hz. Îsâ'nın göge çekilmesine telmihen kullanılan "gizli Îsâ" anlamındaki söz, 141

İskender: *Kur'ân*'da bahsedilen İskender-i Zülkarneyn ile Makedonyalı Filip'in oğlu İskender-i Yunânî'nin birbiriyle karıştırılması sonucu ortaya çıkan efsanevi kahraman, 68-74

İskender-i devrân: bk. İskender-i vakt

İskender-i sâni: bk. Sikender-i sâni

İskender-i vakt: İskender'in cihangirliği sebebiyle memduhu övmek için kullanılan "zamanın/devrin İskender'i" anlamındaki tabir, 72

İskender-i zemân: bk. İskender-i vakt

İsmâil: Hz. İbrâhim'in oğlu olup babası tarafından Allah'a kurban edilmek istenmesi ile bilinen peygamber, 201-203

İsrâf: A'râf suresi 31. ayette yapılmaması buyrulan gereksiz harcama, savurganlık, 311

İsrâfil: Sûra üfleyerek kıyametin kopuşunu haber vermekle görevli melek, 118

İstevâ sırrı: İlk olarak A'râf suresi 54. ayette ve başka ayetlerde de geçen, arşa ve semâya yönelik bir fiil olarak Allah'a nisbet edilen "istivâ" sırrı, 312-313

istigfâr: Âl-i İmrân suresi 17. ayette “mustagfirine bil eshar” lafzı ile bahsedilen kişilerin seher vakti diledikleri bağışlanma, 301-302

kabak: 1. Eskiden hedef olarak kullanılan balkabağı, 389, bk. kabak dikmek; 2. Anadolu’da şarap içmek için içi oyulup kurutularak kadeh gibi kullanılan su kabağı, 391; 3. Eskiden yüzme bilmeyenlerin bellerinin iki yanına bağlayarak yüzme öğrenmede kullandıkları su kabağı, 392

kabak dikmek: Eskiden balkabağının hedef olarak kullanılması adeti, 389

Ka’be: 1. Hz. İbrâhim’in oğlu İsmâil ile birlikte bina ettiği Allah’ın evi, 173, 202; 2. Bakara suresi 127. Ayette anlatılan hadise, 296

kâbe kavseyn: Necm suresi 9. ayette geçen ve mi’rac gecesi yaşanan yakınlaşmaya işaret eden “iki yay arasındaki uzaklık” anlamındaki söz, 353-354

Ka’be’nin halkası: Mecnûn’un Allah’a aşkını artırması için dua ettiği yer, 46

Kâbil: Hz. Âdem’in, kıskançlık sonucu kardeşi Hâbil’i öldüren oğlunun adı, 268-269

Kâf: Ankânın yaşadığı düşünülen efsanevi dağ, 79-80

Kâf-ı fürkat: Ankânın Kâf dağında tek başına yaşamasına telmihen kullanılan “ayrılık Kâf’ı” anlamındaki söz, 79-80

Kâf-ı istignâ: bk. Kâf-ı kanâ’at

Kâf-ı kanâ’at: Ankânın kuru kemik yiyerek yaşamasına telmihen kullanılan “kanaat Kâf’ı” anlamındaki söz, 79-80

Kahramân: Devler arasında büyümüş ve birçok insanı öldürmesi ile bilinen *Şehnâme* kahramanı, 103

kaknûs: Gagasında üç yüz altmış deliğe sahip olması ve küllerinden yeniden doğmasıyla bilinen efsanevi kuş, 116-117

kal’-i cibâl: Ya’kûb peygamberin mucize olarak iki dağı birbirinden ayırmasına telmihen kullanılan “dağların sökülmesi” anlamındaki ifade, 178

kalb-i selîm: Şuarâ suresi 89. ayette geçen “kalbin selim” (temiz bir kalp) sözünün şiirlerde telmih için kullanılan Farsça şekli, 336

kâleb-i âdem: Hz. Âdem’in yaratılırken kuruması için beklenen ve sonra ruh üflenen cesedi, 187

kalender: Çâr-darb uygulamasına sahip tarikatlardan biri, 384-385

kâlû belâ: bk. belâ

kamer: Hz. Muhammed'in mucize ile ikiye böldüğü dolunay, 146-147

Kanber: Hz. Alî'ye bağlılığı ile bilinen, onun yanından ayrılmayan siyahi bendesi, 249

kânun: Ortaçağ tıbbının önemli temsilcisi İbn Sînâ'nın tıp alanında örnek olan ansiklopedik ve sistematik eseri *el-Kânûn fi't-Tıb'a* telmihen kullanılan söz, 276

Kârûn: Kasas suresi 76. ayette kendisine hazineler verildiği bildirilen, Hz. Mûsâ'dan kimya ilmini öğrenerek zengin olan ancak serveti ile kibirlendiği ve zekât vermediği için helâk olup hazineleriyle birlikte yerin dibine geçen kişi, 229, 338

kasr-ı Havernâk: Behrâm-ı Gûr'un kaldığı saray, 107

kasr-ı Şeddâd: bk. bâg-ı İrem

Kassâm-ı ezeli: Herkesin rızkının Allah tarafından bölüştürüldüğü bildirilen Zuhuf suresi 32. ayete telmihen Allah için kullanılan "ezelî taksim edici" anlamındaki tabir, 349

katl: Bakara suresi 178. ayette geçen "kısasu fi'l-katl" lafzına telmihen şiirlerde "kısâs" kelimesi ile birlikte kullanılan söz, 297

kavm-i 'Âd: bk. Âd kavmi

kavm-i Züleyhâ: Yûsuf'u görünce güzelliğinden dilleri tutulan ve meyve yerine ellerini kesen Züleyhâ'nın davet ettiği kadınlar, 238

kavs-i Zâl: Okçuluğu ile ünlü olan İran destan kahramanı Zâl'in yayı, 91

Kaydafâ: İskender'in ülkesini sular altında bıraktığı Mısır ya da Batı Anadolu kraliçesi, 122

Kays: *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesinde Mecnûn olarak bilinen erkek kahramanın gerçek adı; bk. Mecnûn

Kays-ı mecnun: bk. Mecnûn

kef: 1. Hz. Âdem'in ateşe soktuğunda yanmayan eli, 158; 2. Hz. Mûsâ'nın koynuna soktuğunda beyaz olan eli, 164-165

kef-i Mûsâ: bk. yed-i beyzâ

Kelîm: Kasas suresi 30. ayette bildirildiği gibi Tûr dağında Allah'ın kendisine hitap etmesine telmihen kullanılan Hz. Mûsâ'nın lakabı, 338

Kelîmu'llâh: bk. Kelîm

kemân-ı Rüstem-i Zâl: Savaşçılığı ile ünlü Zaloğlu Rüstem'in yayı, 88

kemend-i sayd-ı Behrâmî: Behrâm-ı Gûr'un yaban eşeği avlamak için tuzasında kullandığı kemend, 106

Ken'ân: Hz. Ya'kûb'un yaşadığı Şâm şehrinin ismi, 176

kenz-i mahfî: "Ben, gizli bir hazine idim, bilinmeyi diledim." hadisine telmihen kullanılan "gizli hazine" anlamındaki terkip, 412

Kerbelâ: Hz. Hüseyin'in Yezîd'e bîat etmediği için susuz bırakılarak şehit edildiği yer, 223

kerem-i bî-bedel: Cahiliye dönemi şairi Hâtem-i Tâî'nin cömertliğine telmihen kullanılan "eşsiz ikram" anlamındaki tabir, 235

kerremnâ: Allah'ın insanoğluna verdiği şan, şeref ve nimetlerin açıklandığı İsrâ suresi 70. ayette geçen ve şiirlerde ayete telmihen terkip içinde kullanılan "Biz çok ikram ettik" anlamındaki lafız, 325-326

keştî-i Nûh: Mü'minûn suresi 27. ayette bahsedilen, Nûh peygamberin tufandan kurtulmak için yaptığı ve ailesi ile her

cinsten birer çift hayvanın bindiği gemisi, 189-191, 331

keştî-i Tûfân: bk. keştî-i Nûh

kettân: Ay ışığına maruz kalırsa çürüyeceğine inanılan kumaş, 405

kevser: Kevser suresi 1. ayette verildiği bildirilen bitip tükenmez nimetler, 372

Key-Behmen-ceng: *Şehnâme* kahramanlarından biri olan Behmen'in savaşçılığı, 111

keyfe meddü'z-zıl: Furkân suresi 45. ayette geçen "gölgeyi nasıl uzattı" anlamındaki söz, 333

Keyhusrev: İran'ın Keyâniyân sülalesinden Siyâvûş'un oğlu ve Keykâvûs'un torunu olan güçlü hükümdar, 107

Keykâvûs: Keykubâd'ın çok güçlü, ferr sahibi ve yetenekli olduğu söylenen yedi ülkenin hâkimi olan hükümdar oğlu, 112

Keykubâd: İran'ın Pişdâdiler sülalesinden sonra Keyâniler sülalesinin ilk ve adaletiyle ünlü hükümdarı, 111-112

Keyvân: Mitolojiye göre gök ile yerin oğlu olan ve Zühâl ismiyle de bilinen Satürn gezegeninin diğer adı, 96

kısâs: Bakara suresi 178. ayette geçen “kısasu fi'l-katl” lafzına telmihen şiirlerde “katl” kelimesi ile birlikte kullanılan söz, 297

kıssa-i câm-ı Cem-i devrân: Cem'in kadehinin etrafında bulunan yazılar, 61

kıssa-i Yûsuf: *Kur'ân-ı Kerîm*'de Yûsuf suresinde anlatılan kıssa; bk. Yûsuf

Kıtmîr: Mağaraya sığınan Ashâb-ı Kehf'i korumak için yanlarından ayrılmayarak kapıda bekleyen köpeğin ismi, 265

kimyâ: Kârûn'un Hz. Mûsâ'dan öğrendiği ve zengin olmasını sağlayan ilim, 231

Kirâmen Kâtibîn: Kâf suresi 17. ayette isimleri geçen, insanların sağında ve solunda olmak üzere işlediği amelleri yazmakla görevli olan iki melek, 118, 351, 366

kirm-i belâ: bk. kirm-i elem

kirm-i elem: Eyyûb peygamberin vücudunda çıkan yaralardaki kurtlara

telmihen kullanılan “elem kurdu” anlamındaki ifade, 195

kitâb-ı nakş-ı hüsn: Ünlü ressam Mânî'nin eseri *Nigâr-istân*'a telmihen kullanılan “güzellik resminin kitabı” anlamındaki terkip, 244

koknus: bk. kaknûs

kubbe: Bakara suresi 22. ayette geçen “*Rabbiniz ki, sizin için yeri döşek, göğü bina kılmıştır*” ifadesindeki bina, kubbe, 287-288

kûh-ı Kâf: bk. Kâf

kûh-ken nakşı: bk. resm-i Şîrîn

kûh-ken: Şîrîn'e kavuşmak için dağı kazan Ferhâd'ın lakabı, 52-53

kuhl-i sübhânellezî esrâ: İsrâ suresi 1. ayetinde geçen “sübhânellezî esrâ” lafzının ayete telmihen terkip içinde kullanılan şekli, 324-325

kulû veşrebû sadâsı: A'râf suresi 31. ayette geçen “yiyin ve için” anlamındaki “kulû veşrebû” emrinin sesi, 311

Kur'ân: Hz. Osmân'ın yazıp çoğalttığı İslâm dinini kutsal kitabı, 240

kurbân: İsmâil peygamberin babası Hz. İbrâhim tarafından Allah'a feda edilecekken yaşanan hadise, 201-202

kurretü'l-'ayn: Furkân suresi 74. ayette eş ve çocuklar için kullanılan "göz aydınlığı" anlamındaki tabir, 335

kuş dili: *Kur'ân*'da Hz. Süleymân'a öğretildiği bildirilen dil, 154-155

kuşlar: bk. tuyûr

külbe-i ahzân: bk. beytü'l-ahzân

külbe-i hazen: bk. beytü'l-ahzân

külüng: Şîrîn'e kavuşmak için dağı kazan Ferhâd'ın kendini öldürdüğü kazması, 53

kün: İlki Bakara suresi 117. ayetinde olmak üzere diğer ayetlerde de geçen "Ol!" emri, 293-295

kün fe-kân: İlki Bakara suresi 117. ayetinde olmak üzere diğer ayetlerde de geçen "Ol! (der), hemen oluverir." anlamındaki "kün fe-yekün" sözünün geçmiş zamana dönüştürülerek şiirlerde kullanılan şekli, 293-295

kün fe-yekün: İlki Bakara suresi 117. ayetinde olmak üzere diğer ayetlerde de geçen "Ol! (der), hemen oluverir." anlamındaki ifade, 293-295

küntü kenz: bk. kenz-i mahfi

lâ fetâ: Alî'den başka genç, Zülfikâr'dan başka kılıç olmadığını bildiren hadise telmihen kullanılan "başka yiğit/genç yoktur" anlamındaki ifade, 416

lâ seyf: Alî'den başka genç, Zülfikâr'dan başka kılıç olmadığını bildiren hadise telmihen kullanılan "başka kılıç yoktur" anlamındaki ifade, 416

lâ te'yesû: Yûsuf suresi 87. ayette geçen "Ümit kesmeyiniz." anlamındaki ifade, 312

Lât: Necm suresi 9. ayette geçen, Hz. Muhammed'den önce cahiliye döneminde tapılan putlardan biri, 353-354

leb-i 'Îsâ: bk. dem-i 'Îsâ

leb-i cân-bahş: bk. dem-i 'Îsâ

Leclâc: Satraç oyununun mucidi olarak bilinse de sadece, oyunu İran'a getirip yayan kişi, 265

Leheb: bk. Bû Leheb

len terânî: Mûsâ peygamberin Tûr dağında Allah'ı görme talebine verilen

“Sen beni göremezsın” anlamındaki karşılık, 163-164

leşker-i Behmen: *Şehnâme* kahramanlarından biri olan Behmen’in ordusu, 111

leşker-i Fir‘avn: Firavun’un kendisiyle birlikte Kızıldeniz’de gark olan askerleri, 242

levlâke: “Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.” hadisinde geçen “olmasaydın” sözü, 323

levm-i lâ'im: Mâide suresi 54. ayette geçen “levmete lâ'im” (hiçbir kınayıcının kınaması) sözünün şiirlerde telmih için kullanılan Farsça şekli, 307-308

Leylâ ve Mecnûn: Özellikle Arap, Türk, Fars ve Urdu edebiyatlarında çok işlenen aşk hikâyesinin ortak adı, 42-51

Leylâ vü Mecnûn: bk. Leylâ ve Mecnûn

Leylâ: Doğu edebiyatının en meşhur aşk hikâyelerinden biri olan *Leylâ ve Mecnûn*'un kadın kahramanının ismi, 42-51

Leylî: bk. Leylâ

leyl-nehâr: bk. nehâr-leyl

lî-ma'allah: Hz. Muhammed'in Allah ile olan yakınlığını anlatan hadiste geçen “Allah ile öyle” anlamındaki ifade, 423-424

Livâ'ü'l-hamd: Hz. Muhammed'in şefaata edeceği zaman mahşerde ümmetinin altında toplanacağı sancak, 149

Lokmân: Lokmân suresi 12. ayette kendisine hikmet verildiği bildirilen, bütün bitkilerin özünü bilen ve hastalıklara çeşitli reçeteler formül eden hekimliğin atası, 235-236, 340-341,

lu'b: Hadîd suresi 20. ayette dünyanın bir oyun yeri olduğunu bildiren söz, 359-360

Lût: Sodom ve Gomora halkına gönderilen ve *Kur'ân*'da ismi geçen bir peygamber, 216

lü'lü': bk. dürr

mâ-'arefnâk: Allah'ı şanına yakışır bir şekilde bilemediğimizi bildiren hadiste geçen “bilemedik” anlamındaki ifade, 427

mâ kaddemet yedâh: Kehf suresi 57. ayette geçen “elleriyle yaptığı” anlamındaki ifade, 326-327

mâ rameyte: Enfâl suresi 17. ayette geçen “siz atmadınız” anlamındaki söz, 316

mâ’ u tîn: Hz. Muhammed’in, Âdem su ile çamur arasında iken peygamber olduğunu bildiren hadisine telmihen kullanılan su ve balçık, 418

mâ’-ı dâfık: Târik suresi 6. ayette geçen “atılan bir su” anlamına gelen “mâin dâfık” sözünün şiiirlerde telmih için kullanılan Farsça şekli, 368

mâ’-ı ma’în: Mülk suresi 30. ayette yer alan “akar su” anlamındaki “ma’în ma’în” sözünün şiiirlerde telmih için kullanılan Farsça şekli, 363

mâ’-ı tahûr: İnsân suresi 21. ayette geçen “tertemiz bir içecek” anlamındaki “şerâben tahûr” ifadesine telmih için kullanılan “çok temiz su” anlamındaki terkip, 365

ma’delet-i Nûşirevân: Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında adalet timsali kahraman bir hükümdar olarak anılan Enûşirvân’ın adaleti, 246

mâ’ide: 1. On iki havarisinin talebi üzerine Hz. Îsâ’nın yalvarması ile gökten inen mucizevi sofrâ, 139; 2. Mâide suresi 114-115. ayette Hz. Îsâ’ya indirildiği bildirilen sofrâ, 309

mâ-evhâ: Necm suresi 10. ayette geçen “vahyettiğini/vahyedeceğini” anlamındaki söz, 354

mâfi’s-sudûr: Âdiyât suresi 10. ayette geçen “göğüslerde (kalplerde) bulunanlar” anlamındaki ifade, 370

magrûr: Hz. Mûsâ’nın yalancı olduğunu ispatlamak için yüksek bir kule inşa eden Firavun ve Hâmân’ın gurura kapılma hâli, 243

mâh: bk. kamer

mahall-i 'ibâdet: Bakara suresi 125. ayette İbrâhim makamının yapılması istenen ibadet yeri, 295-296

mâh-ı Ken’ân: Yûsuf peygamberin güzelliğine telmihen kullanılan “Ken’ân’ın ayı” anlamındaki benzetme tabiri; bk. Yûsuf-ı Ken’ân

mâh-ı muharrem: Hz. Hüseyin’in Yezîd’e bîat etmediği için Kerbelâ’da susuz bırakılarak şehit edildiği Muharrem ayı, 223

Mâh-ı Nahşeb: Abbasilerin halifelik yıllarında Nahşeb’de Hakîm Atâ olarak da anılan Mukanna‘ el-Horasânî’nin göz boyamasıyla bir kuyunun içinden doğdurduğu ay, 278

Mahmûd: 1. Hz. Muhammed'in isimlerinden biri, bk. Muhammed; 2. Kölesi Ayâz'a âşık olması ile bilinen Gazneli hükümdarı, 245

Mahmûd-ı 'asr: bk. Mahmûd-ı vakt

Mahmûd-ı vakt: Kölesi Ayâz'a âşık olması ile bilinen Gazneli hükümdarını telmihen kullanılan "devrin Mahmûd'u" anlamındaki benzetme tabiri, 245

mâi'de-i râz: Hz. İsa'nın yalvarması ile gökten inen mucizevi sofraya telmihen kullanılan "gizemli sofrâ" anlamındaki terkip, 139

makâm-ı 'alleme'l-esmâ: Bakara suresi 31. ayette geçen "'alleme'l-esmâ" (isimler öğretildi) lafzının terkip içinde kullanılarak ayete yapılan "isimlerin öğrettiği makam" anlamındaki telmih ifadesi , 289

makâm-ı İbrâhim: Bakara suresi 125. ayette insanların kendilerine namazgâh edinmeleri istenen İbrâhim makamı, 295-296

Makâm-ı Mahmûd: İsrâ suresi 1. ayetinde "övgüye lâyık yer, yüksek dereceli mânevî makam" anlamındaki "*makâmen mahmûda*" lafzının şiirlerde telmih için kullanılan Farsça şekli, 324-325

maksûm: Zuhuf suresi 32. ayette Allah tarafından herkese bölüştürüldüğü bildirilen taksim edilmiş kısım, 349

mâl ü menâl: bk. menâl ü mâl

mâl-i Kârûn: Hazinesi ve zenginliği ile meşhur Kârûn'un malı, 230

Mânî: Mânî dinini kurarak yayılmasını sağlayan Çinli meşhur nakkaş ve ressam, 243-244

Mânî-i Çîn: bk. Mânî

Mansûr: bk. Hallâc-ı Mansûr

Mantuku't-Tayr: Ferîdüddin Attâr'ın, Hüdhd'ün öncülüğünde toplanan kuşların Simurg'a yolculuğunu, temsilî bir şekilde vahdet-i vücûd inancını, anlatan tasavvufî eseri, 248

mâr-ı Dahhâk: bk. ef'i-i Dahhâk

Mârût: bk. Hârût ve Mârût

Matla'-ı Envâr: Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin Nizâmî-i Gencevî'ye nazire olarak kaleme aldığı hamsesinin içinde bulunan *Matla'u'l-envâr* isimli mesnevisinin Farsça söylenişi, 273

mâ-zâg: Necm suresi 17. ayette geçen "Göz(ü) şaşmadı." anlamındaki ifade, 355-356

Mâzenderân: Keykâvûs'un hapsedildiği ve Rüstem'in onu kurtarmak için sefere gittiği yer, 88

me'mûr-ı emr-i fe's-takim: Hûd suresi 112. ayette geçen "dosdoğru ol" emri altında olan kimse, 320

mecma'u'l-bahreyn: Mûsâ'nın Hızır'ın ile buluştuğu rivayet edilen iki denizin birleştiği yer, 67

Mecnûn: Doğu edebiyatının en meşhur aşk hikâyelerinden biri olan *Leylâ ve Mecnûn*'un aşkıdan çöllere düşen erkek kahramanının lakabı, 42-51

Mecnûn-ı dîvâne: bk. Mecnûn-ı şeydâ

Mecnûn-ı sâni: Mecnûn'un aşkına telmihen kullanılan "ikinci Mecnûn" anlamındaki benzetme tabiri, 45

Mecnûn-ı şeydâ: Mecnûn'un aşkıdan kendini çöllere vurmasına telmihen kullanılan "aşk ile kendinden geçen/divane Mecnûn" anlamındaki ifade, 47

medîne-i 'ilm: "Ben ilmin şehriyim, Ali kapısıdır." hadisinde bahsedilen ilmin şehri, 423

meges: Nemrûd'un burnundan girerek zamanla beynini kemiren ve ölmesine sebep olan sinek, 255

meh ü hurşid: 1. Hz. İbrâhim Rabb'ini ararken Rabb sandığı, ancak batarak ona doğru yolu gösteren ay ve güneş, 174; 2. En'âm suresi 77-78. ayette anlatılan hadisede geçen ay ve güneş, 310

meh: bk. kamer

Mehdî: Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta Hz. İsâ olduğuna inanılan, kıyamet yaklaşım gelmesi beklenen kurtarıcı, 141

Mehdi-i hâdi: Ordusu ile Deccâl'i yeneceğine inanılan kişi, 115

mekteb-i 'aşk: Leylâ ile Mecnûn'un mektep arkadaşı olmasına telmihen kullanılan "aşk okulu" anlamındaki ifade, 44

melekü'l-mevt: Secde suresi 11. ayette ismi geçen ölüm meleği, 341

menâl ü mâl: Bakara suresi 195. ayette bahsedilen "Allah yolunca harcama"yı telmih için "fi sebîli'llâh" lafzı ile birlikte kullanılan, "mal mülk" anlamındaki söz, 299

Menât: Necm suresi 9. ayette geçen, Hz. Muhammed'den önce cahiliye döneminde tapılan putlardan biri, 353-354

men ‘aref: Kendini bilenin Rabbini de bileceği bildirilen hadiste geçen “bilen” anlamındaki ifade, 427

menn ü selvâ: 1. Tîh sahrâsında Allah tarafından, İsrailoğulları’na indirilen kudret helvası ve bildircına benzer kuş, 167-168; 2. Bakara suresi 57. ayette anlatılan hadise, 291

menn: bk. menn ü selvâ

mercimek: bk. ades

merdüm-i çeşm-i ‘alîl: Hz. İsa’nın mucizevi nefesiyle şifa verdiği hasta (görmeyen) göz bebeği, 137

Merve: bk. Safâ ve Merve

Meryem: Tahrîm suresi 12. ayette bahsedilen, Cebrâil’in kendisine ruh üflemesi ile hamile kalarak Hz. İsa’yı dünyaya getiren annesi, 332-335, 363

Mesîh: bk. İsa/İsâ

Mesîh-dem/Mesîhâ-dem: bk. İsa-nefes/İsâ-nefes

Mesîhî leb: bk. İsa-nefes/İsâ-nefes

Mesnevî: Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin altı cilt (defter) ve yaklaşık 25.700 beyitten meydana gelen, İslâm

kültüründe önemli bir yere sahip olan Farsça mesnevisi, 271

metâ’: Âl-i İmrân suresi 185. ayette geçen “metâ’u’l-gurûr” lafzına telmihen şiirlerde “gurûr” (aldanış) kelimesi ile birlikte kullanılan dünyâ malı, 305

mevc-i bahr-ı kahr-ı Fir‘avn: Firavun’un, veziri ve askerleriyle birlikte gark olduğu Kızıldeniz’e telmihen kullanılan “Firavun’un kahr denizinin dalgaları” anlamındaki ifade, 242

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî: Mevlevilik tarikatının kurucusu olan mutasavvıf, İslâm düşünürü ve *Mesnevî* şairi, 270-272

Mevlânâ: bk. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî

mezra‘a-i dehr: “Dünya ahiretin tarlasıdır.” hadisine telmihen kullanılan “dünya arazisi” anlamındaki terkip, 417

Mısır/Mısır: Yûsuf peygamberin kuyudan çıkarılarak götürüldüğü ve yaşadığı şehir, bk. Yûsuf

Mısır-ı Yûsuf: Yûsuf peygamberin Mısır’da bulunmasına telmihen kullanılan “Yûsuf’un şehri” anlamındaki tabir, 134

Mi'râc: Hz. Muhammed'in Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya yaptığı yolculuğu ve göğe yükselmesini ifade eden terim, 144-146

miftâh-ı gayb: En'âm suresi 59. ayette geçen “*mefâtihu'l-gayb*”(gaybın anahtarları) sözünün şiirlerde telmih için kullanılan Farsça şekli, 310

milh-i ücâc: Furkân suresi 53. ayette geçen “susuzluğu kesen acı/tuzlu deniz” anlamındaki sözün şiirlerde telmih için kullanılan Farsça şekli, 333-334

milk-i Efrâsiyâb: bk. hazâ'in-i Efrâsiyâb

min külli fecc: Hac suresi 27. ayette geçen ve “amîk” ifadesi ile uzaklığı belirtilen “tüm yollar” anlamındaki söz, 331

minber: Hz. Muhammed'in, sanatını beğendiği Hassân bin Sâbit'e şiirlerini okuması için Mescid-i Nebevî'de tahsis ettiği minber, 229

mir'ât-ı İskender: bk. âyîne-i İskender

Mirrîh: Yunan mitolojisinde savaş tanrısı olarak bilinen Behram olarak da anılan Mars gezegeninin diğer adı, 98

mîzâb-ı rahmet: Altında durup dua eden herkesin duasının kabul olacağına

inanılan Ka'be üstünde yer alan altın oluk, 405

mu'ciz-i bâki: *Kur'ân*'ın bir mucize olarak indiğini bildiren Tâhâ suresi 133. ayete telmihen kullanılan “kalıcı/sonsuz mucize” anlamındaki terkip, 329

mu'ciz-i hurmâ: Hz. Muhammed'in Medine'de yeni diktiği hurma ağacının bir anda yemiş verme mucizesi, 153

mu'ciz-i ihyâ: Hz. Muhammed'in Câbir'in çocuklarını diriltme mucizesi, 153

mu'ciz-i Peygamber: Hz. Muhammed'in mucize ile parmaklarından su akıtmasına telmihen kullanılan “Peygamber mucizesi” anlamındaki tabir, 147

mu'ciz-i şakk'ul-kamer: bk. şakk'ul-kamer

mûcid-i hat: Hz. İdrîs'in yazıyı icat etmesine telmihen kullanılan “yazının mucidi” anlamındaki lakabı, 205

Muhammed: Çeşitli mucizeleri ve özellikleri ile bilinen, ümmeti tarafından örnek alınan, kendisine *Kur'ân-ı Kerîm* indirilen İslâm dininin son peygamberi, 143-154

Mukanna‘ el-Horasânî: Abbasilerin halifelik yıllarında Nahşeb’de Hakîm Atâ olarak da anılan, göz boyamasıyla bir kuyunun içinden ay doğduran kişi, 277-278

mûm: Dâvûd peygamber demiri yumuşatınca demirin benzetildiği madde, 198

mûr: Karınca vadisinde Hz. Süleymân’ın konuştuğu karınca, 160

murg: Türklerin eskiden haberleşmelerini sağlayan ve ayağına mektup bağlanarak postacı görevi gören kuş, güvercin, 377

murgân: bk. murg-ı ser-i Mecnûn

murg-ı hümâ: bk. hümâ

murg-ı ser-i Mecnûn: *Leylâ* ve *Mecnûn* hikâyesinde Mecnûn’un başına yuva yapan kuşlar, 48-49

Mûsâ/Mûsî: Tûr dağında Allah’la konuşması, mucizevi asası, yed-i beyza mucizesi ile bilinen “ulü’l-azm” bir peygamber, 162-169

Mûsâ-keîâm: Kasas suresi 30. ayette bildirilen, Mûsâ peygamberin Tûr dağında Allah ile konuşmasına telmihen kullanılan “Mûsâ sözlü” anlamındaki benzetme tabiri, 338

Mûsâ-sühan: bk. Mûsâ-keîâm

Mûsâ-yı Kelîm: bk. Kelîm

mushaf-ı lâ-rayb: Bakara suresi 2. ayete telmihen kullanılan “şüphe bulunmayan *Kur’ân*” anlamındaki terkip, 287

Mustafâ: bk. Muhammed

mutrib-i meclis: Feleğin şarkıcısı ve müzik tanrıçası olan Zühre’ye telmihen kullanılan “meclisin sazendesi” anlamındaki ifade, 92

mûtû: Bakara suresi 201. ayette geçen “Ölün!” anlamındaki ifade, 299-300

mücâhîd: Bakara suresi 190. ayette bahsedilen “Allah yolunda savaşma”yı telmih için “fi sebîli’llâh” lafzı ile birlikte kullanılan, “cihad eden” anlamındaki söz, 298-299

müfettihe’l-ebvâb: Sâd suresi 50. ayette geçen “kendilerine kapıları açılmış” anlamındaki “müfettehaten le humul ebvâb” lafzının şiiirlerde telmih için kullanılan şekli, 346

mühr: bk. hâtem

mühr-i Süleymân: Süleymân peygamberin hükümdarlığının sembolü olan yüzüğü, 155-156

müjde-i yuhyi'l-mevtâ: Hac suresi 6. ayette geçen “ölüleri diriltir” anlamındaki “yuhyi'l-mevtâ” müjdesi, 331

Mülk-i Çîn: Ünlü ressam Mânî'nin bulunduğu ülke, 243-244

mülk-i Ferîdûn: bk. taht-ı Ferîdûn

mülk-i Kaydafâ: İskender'in göl hâlinde bulunan Karadeniz'i Akdeniz'e akıtarak sular altında bıraktığı Kaydafâ'nın ülkesi, 122

mülk-i Keykubâd: Döneminde halkının mutluluk ve refah içinde yaşadığı Keykubâd'ın ülkesi, 112

mülk-i Süleymân: Süleymân peygamberin sahip olduğu kudret ve saltanat, 155-156

münşerih: Hz. Muhammed'in göğsünün açılıp genişletildiği bildirildiği İnşirâh suresi 1. ayete telmihen kullanılan “gönlü ferah olan” anlamındaki söz, 369

mürde/mürdeler: Hz. İsâ'nın mucizevi nefesiyle dirilttiği ölü, 136

mürg âşiyânı: bk. âşiyân

müşebbek: Eyyûb peygamberin kurtlu yaralara sahip olması nedeniyle delik

deşik olan vücudunu tanımlayan “göz göz oyulmuş” anlamındaki söz, 195

Müşterî: Feleğin kadısı ve hatibi olarak bilinen Bircîs ismiyle de anılan Jüpiter gezegeninin diğer adı, 93

Müşterî-rây: Feleğin kadısı olmasına telmihen kullanılan “Müşterî fikirli” anlamındaki ifade, 93

na'l: Abdallar'ın Hz. Alî ve Hüseyin aşkına göğüslerine ve başlarına yaktığı dağın şekli, 377

na'ra-i Ferhâd: Dağlarda gezip feryat eden Ferhâd'ın sesi, 54

na't: Hz. Muhammed'in şairi olan ve “naat şairi” olarak bilinen Hassân bin Sâbit'in, Hz. Muhammed'e yazdığı methiyeler, 229

nagme-i Dâvûd: bk. âvâze-i Dâvûd

nagme-i koknus: Kaknûsun dağların yamaçlarına konarak diğer kuşları etrafına toplamak için çıkardığı ilginç sesler, 118

Nâhid: bk. Zühre

nahl-i Meryem: Meryem suresi 23. ayette anlatılan, Meryem'in doğum sancısı başlayınca dibine gidip

yaslandığı ve kuru iken hemen yeşerip meyve veren hurma ağacı, 234

nakd-i cân: O'nun yolunda savaşarak ölen ve öldüren mü'minlerin; canlarını ve mallarını Cennet karşılığında Allah'ın satın aldığını bildiren Tevbe suresi 111. ayete telmihen kullanılan "cân parası" anlamındaki terkip, 318

nakkâş: Ünlü ressam Mânî'nin mesleği, 243-244

nakş: Ünlü ressam Mânî'nin yaptığı resim, 243-244

nakş-ı Husrev: *Hüsrev ü Şîrîn* hikâyesinde anlatılan Hüsrev'in ağaca asılan resmi, 85

nâme-i a'mâl: Kıyamet günü herkesin kendi sorumluluklarını gösteren kitabını okuyacağını bildiren İsrâ suresi 13. ayete telmihen kullanılan "ameller kitabı" anlamındaki terkip, 325

nâr: bk. âteş

nâr-ı azâb: Bakara suresi 201. ayete geçen "ve-gınâ 'azâbe'n-nâr" (Bizi ateş azabından koru.) ifadesindeki ateş azabı, 299-300

nâr-ı cehennem: Hz. Muhammed'in amcası ve Abdülmuttalib'in oğlu olan

Ebû Leheb'in gideceği cehennemin ateşi, 256

nâr-ı Halîl: bk. âteş-i İbrâhim

nâr-ı hased: Hasedin iyi amelleri yakıp bitireceğini bildiren hadise telmihen kullanılan "çekememe ateşi" anlamındaki terkip, 412-412

nâr-ı İbrâhim: bk. âteş-i İbrâhim

nâr-ı Mûsâ: bk. âteş-i Mûsâ

nâr-ı tecellâ: bk. âteş-i Mûsâ

nasûh: bk. tevbe-nasûh

nâ-ümîd: Allah'ın rahmetinden ümidini kesenlerin sadece kâfirlerin olduğu buyrulan Yûsuf suresi 87. ayete telmihen "kâfir" kelimesi ile birlikte kullanılan "ümitsiz" anlamındaki söz, 321

nây: Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin "Bişnev ez ney çün hikâyet mîkuned" mısraıyla başlayan *Mesnevî*'sinin ilk beytinde geçen ney, 271

nâzil: Hz. İsa'nın gökten sofrayı indirmesi, 139

nazm-ı Nevâyî: bk. tarz-ı Nevâyî

necm: Yahyâ peygamberin mucize ile gündüz görünür kıldığı yıldızlar, 213-214

nefes: bk. dem

nefes-i 'Îsâ: bk. dem-i Îsâ

nefha-i 'Îsâ/'Îsî: bk. dem-i Îsâ

nefh-i 'Îsevî: bk. dem-i Îsâ

nehâr-leyl: Rûm suresi 23. ayette Allah'ın kanıtlarından olduğu bildirilen gündüz ve gece, 339-340

nemed: Havayla temasını kesmek için aynanın içinde saklandığı keçe, 381

Nemrûd: Hz. İbrâhim'i ateşe attırması ile bilinen, Bâbil ülkesinin kurucusu ve Bâbil Kulesi'ni yaptıran kral, 254-255

Nerîmân: Rüstem'in atası ve Sâm'ın babası olan ünlü bir *Şehnâme* kahramanı, 107

nesîm-i merhamet: Rüzgarların Allah'ın rahmetinin müjdecisi olarak gönderildiği bildirilen Furkân suresi 48. ayete telmihen kullanılan "merhamet rüzgarı" anlamındaki terkip, 333

Nevâ'î: bk. 'Alî Şîr Nevâyî

Nevâyî: bk. 'Alî Şîr Nevâyî

Nevfel: *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesinde çölde Mecnûn'u görüp ona yardım eden karakterin ismi, 43, 47

nev-rûz-ı sultânî: Cem'in ihtişamından ortaya çıkan nevruz kutlaması, 62

ni'me'l-vekîl: Âl-i İmrân suresi 173. ayette "O ne güzel vekildir" anlamındaki söz, 304

Nigâr-istân: Ünlü ressam Mânî'nin, *Erteng* ya da *Erjeng* ismiyle de bilinen meşhur resim mecmuası, 243-244

Nigâr-istân-ı Mânî: bk. Nigâr-istân

nigîn: bk. hâtem

Nikîsâ: Hüsrev-i Perviz'in çengibaşısı ve musıkîdeki "sürûd-ı Hüsrevânî" makamının sahibi, 126

Nîl-i hûn: Allah'ın gazabı ile Firavun'un kavmine kan şeklinde akan Nîl, 169

Nîl-i kahr: bk. mevc-i bahr-ı kahr-ı Fir'avn

nişân-ı seng-i münâfık: Hz. Bilâl ezan okurken müşrikler tarafından taşla tutulmasına telmihen kullanılan "münafıkların taşının hedefi" anlamındaki terkip, 252

Nizâmî pençesi: Fars edebiyatının önde gelen şairlerinden Nizâmî-i Gencevî'nin hamse türünün kurucusu olmasına telmihen kullanılan "Nizâmî pençesi", 250

Nizâmî: bk. Nizâmî-i Gencevî

Nizâmî-i Gencevî: Hamse türünün kurucusu sayılan, Fars edebiyatının önde gelen şairlerinden olup manzum aşk hikâyelerinin en büyük ustası, 249-250

Nûh: Kavmi büyük bir tufanla helak olan, *Kur'ân*'da adı geçen 'ulü'l-azm peygamberlerden biri, 189-192

Nûh ömri: bk. ömr-i Nûh

Nûh tûfânı: Nûh peygamberin kavminin helâk edildiği tufan, 190

Nûh-ı nebî: bk. Nûh

nûn ve'l-kalem: Kalem suresinin 1. ayetinde üzerine and içilen nûn harfi ve kalem, 363-364

Nûr âyeti: Nûr suresinde Allah'ın göklerin ve yerin nuru olduğu bildirilen 35. Ayet, 332

Nûr-ı Ahmed: bk. Nûr-ı Muhammed

Nûr-ı Muhammed: Allah'ın kendi nurundan yarattığına ve yaratılan ilk mahlûk olduğuna inanılan Hz. Muhammed'in nuru, 149-150

Nûr-ı tecelli: bk. Tûr-ı Sînâ

Nûşîrevân/Nûşîrvân: bk. Enûşîrvân/Enûşervân

nutfe-i Kâbil: Hz. Âdem'in, kıskançlık sonucu kardeşi Hâbil'i öldüren oğlu Kâbil'in soyu, 269

nutk-ı Mesîh/Mesîhâ: bk. dem-i İsâ

nutk-ı Mesîh-i Meryem: Hz. İsâ'nın beşikteyken annesine şahitlik etmek için konuşma mucizesine telmihen kullanılan "Meryem'in Mesîh'inin konuşması" anlamındaki ifade, 140

Nübüvvet hırkası: Hz. Muhammed'in Veyse'l-Karen'e hediye ettiği hırka, 257

'Osmân: Haya sahibi olması ile bilinen ve sembol hâline gelen, *Kur'ân*'ı yazıp çoğaltan, dört halifeden üçüncüsü, 240

'Osmân-hayâ: Hz. Osmân'ın haya sahibi olmasına telmihen kullanılan "Osmân hayalı" anlamındaki benzetme tabiri, 240

‘Ömer: Doğruluk ve adaletin temsilcisi, divan ve kadılık müessesesini kuran, dört halifenin ikincisi, 244-245

‘Ömer-hilkat: Hz. Ömer’in adaletine telmihen kullanılan “Ömer yaratılışı” anlamındaki benzetme tabiri, 245

‘ömr-i Nûh: Bin yıla yaşayan Nûh peygamberin uzun ömrü, 191

pâdişâh-ı ‘ışk: Mecnûn’un ahulara, kuşlara ve vahşi hayvanlara hükmetmesine telmihen kullanılan “aşk padişahı” anlamındaki ifade, 49

perî: 1. Hz. Süleymân’ın hükmettiği varlıklardan biri, 161; 2. Issız yerlerde bulunduğu inanılan hayalî varlık, 398, 399; 3. Görenlerin çarpılacağına inanılan varlık; 404

Pervîz: bk. Hüsrev

peşm: Hz. Hûd’un duası ile ipeğe dönüşen koyun yünü, 215

pîrâhen: Yûsuf peygamberin Züleyhâ tarafından yırtılan kıyafeti, 131; Hz. Dâvûd’un zırh olarak demirden yaptığı kıyafet, 199

pîrâhen-i Yûsuf: Yûsuf peygamberin Züleyhâ tarafından yırtılan gömleği, 131

pîrehen: bk. pîrâhen

pîrehen-i Yûsuf: bk. pîrâhen-i Yûsuf

pül: Dânyâl’in Cebrâil’le üzerinde karşılaştığı köprü, 212

Rabbi hebli mülki: Şuarâ suresi 83. ayette geçen “Ey Rabbim bana ver/bahşet” anlamına gelen “Rabbi hebli” lafzının “Allah’ın bahşettiği mülk” anlamında Hz. Süleymân’ın mülküne nispetle kullanılan ifade, 336

rahmeten li’l-‘âlemîn: Enbiyâ suresi 107. ayette Hz. Muhammed’in âlemlere rahmet olarak gönderildiği bildiren söz, 330

rahmet-i Mevlâ: Enbiyâ suresi 107. ayette bildirilen Hz. Muhammed’in âlemlere rahmet olarak gönderilmesine şiiirlerde telmih için kullanılan “Mevlâ’nın rahmeti” anlamındaki Farsça şekli, 330

rahş-ı devlet: Rüstem’in “Rahş” isimli atına telmihen kullanılan “talih atı” anlamındaki ifade, 89

raht-ı fülk-i Nûh: ‘Ûc İbn ‘Unuk’un Hz. Nûh’a gemi yaparken ağaç taşımaya telmihen kullanılan “Nûh gemisinin döşemesi” anlamındaki tabir, 284

ravza-i Rıdvân: Cennetin kapıcısı olan Rıdvân'ın bulunduğu bahçe; cennet, 100

Refref: Mi'rac gecesinde Hz. Peygamber'i taşıdığı kabul edilen binek, 145-146

resm-i Şîrîn: Ferhâd'ın kasrın duvarlarına işlediği Şîrîn'in resimleri, 57

Resûl: bk. Muhammed

rezm-i Rüstem ü İsfendiyâr: İsfendiyâr ile Rüstem'in savaşı, 115

Rezzâk: Ankebût suresi 60. ayette tüm canlılara maddi ve manevî nimetler ihsan ettiği bildirilen Allah'ın "rızk veren/rızklandıran" anlamındaki sıfatı, 338

Rıdvân: Cennetin kapıcısı olarak bilinen meleğin adı, 100

Rıkkı menşûr âyeti: "Yayılmış ince deri sayfalar" anlamındaki "rakkın menşur" ifadesinin geçtiği Tûr suresinin 3. Ayeti, 352

rızk: Ankebût suresi 60. ayette Allah'ın tüm canlılara ihsan ettiği bildirilen maddi ve manevî nimetler, 338

rişte-i Leylî: *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesinde Mecnûn'un zincire vurulmasına telmihen Leylâ'nın saçı için kullanılan "Leylâ'nın ipi" anlamındaki terkip, 50

ruhâm: Sâlih peygamberin mucize olarak içinden su ve dişi deve çıkardığı kaya, 210; Şuayb peygamberin duası ile bakıra dönüşen taş, 212

Rûhü'l-Emîn: bk. Cebrâil

Rûhü'l-Kuds: bk. Cebrâil

rumûz-ı 'ilm-i Mevlânâ: Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin "Bişnev ez ney çün hikâyet mîkuned" mısraıyla başlayan *Mesnevî*'sinin ilk beytinde geçen neye telmihen kullanılan "Mevlânâ ilminin sembolü" anlamındaki terkip, 272

rûz-ı elest: bk. bezm-i elest

rûz-ı ezel: bk. bezm-i elest

rûz-ı rûşen: Yahyâ peygamberin gündüz yıldızları gösterme mucizesine telmihen kullanılan "parlak gündüz" anlamındaki söz, 214

Rüstem: *Şehnâme* karakterlerinden Zâl'ın oğlu ve İran destanının en güçlü milli kahramanı, 87-90

Rüstem-i Destân: bk. Rüstem

Rüstem-i Destân-ı ‘asr: bk. Rüstem-i vakt

Rüstem-i devrân: bk. Rüstem-i vakt

Rüstem-i vakt: Rüstem’in yiğitliği ve kahramanlığı yönüyle benzetme için kullanılan “devrin Rüstem’i” anlamındaki tabir, 87

Rüstem-i Zâl: bk. Rüstem

rüşvet: Bakara suresi 188. ayette yapılması yasaklanan, haksız alınan veya verilen haram para, 298

rûzgâr: Sâd suresi 36. ayette Hz. Süleymân’ın emrine verildiği bildirilen, tahtının onun üzerinde gittiği rivayet edilen yel, 345

sâ‘at-i ‘adl: Bir saat adaletle hükmetmenin, yetmiş yıllık ibadetten daha iyi olduğunu bildiren hadise telmihen kullanılan “adalet saati” anlamındaki terkip, 425

Sa’dî-i Şîrâzî: Gazeli müstakil bir nazım şekli olarak mükemmelliğe kavuşturan, Fars edebiyatının en ünlü şairlerinden biri, 250-251

Sabâ: Hüdhüd tarafından bulunan ve tahtı Süleymân’ın sarayına getirilerek

onun dinini kabul eden melikesinin ülkesi, 257-258

sabr/sabır: Eyyûb peygamberin çektiği sıkıntılara karşı gösterdiği dayanma gücü, 193-194

sabr-ı Eyyûb: Eyyûb peygamberin çektiği tüm sıkıntılara karşı gösterdiği sabır, 193-194

saçı: Şenlik ve kutlamalarda zenginlik, sevinç ve ihtişamın bir göstergesi olarak birinin yoluna para saçma adeti, 387

sadâ: bk. âvâz/âvâze

sadef: Bahar mevsiminde sahile çıkarak kapakçığını açtığı sırada içine nisan yağmurunun düşmesi ile içinde inci oluşan deniz canlısı, 395

Safâ ve Merve: Bakara suresi 158. ayette geçen, Allah tarafından konulmuş sembollerden, hac ile umre sırasında sa’y yapılan iki tepe, 297

Safâ: bk. Safâ ve Merve

sahrâ: bk. deşt

sahrâ-yı gam: bk. deşt-i gam

sâkî-i Kevser: Hz. Alî’nin cennetle müjdelenmesine telmihen kullanılan “Kevser sunan” anlamındaki lakabı, 221

Sâlih: Semûd kavmine gönderilen peygamber, 209-210

sandûka: Eskiden Anadol’uda meyvelerin korunması için pamuk ile birlikte içine konulduğu eşya, 394

sanem: Hz. İbrâhim’in put yapıp satarak geçinen babası Âzer’in yaptığı put, 261

Sâve bahrı: Hz. Muhammed doğduğu zaman kuruyan Sâve Gölü, 152

savt: bk. âvâz/âvâze

savt-ı Dâvûd: bk. âvâze-i Dâvûd

savt-ı Nikîsâ: Hüsrev-i Perviz’in çengibaşısı Nikîsâ’nın sesi, 126

sâye: Hz. Muhammed’in yere düşmeyen gölgesi, 154

sâye-bân: 1. Hz. Muhammed küçükken onu sıcaktan korumak için başının üzerinde dolaşan bulutun yaptığı gölgelik, 154; 2. Hz. Süleymân’ın başı üzerinde dolaşan kuşların yaptığı gölgelik, 162

sâye-i perr-i hümâ: Altına giren kişinin kutlu ve talihli olduğuna inanılan hümânın gölgesi, 75

sayha-i kavm-i Semûd: Semûd kavmini helâk eden şiddetli gök gürlemesi, 280

sebak-dâş: Leylâ ile Mecnûn’un mektep arkadaşı olmasına telmihen kullanılan “ders ortağı” anlamındaki söz, 44

seccâde vü tesbîh: Bir gece rüyasında bir Hristiyan kızı görüp âşık olan Şeyh-i San’ân’ın terk ettiği zühd ve takvayı temsil eden seccade ve teşbih, 261

secde emri: bk. secde-i Âdem

secde: 1. Hz. Âdem yaratıldığında Allah’ın emri ile meleklerin yaptığı, İblîs’in isyan ettiği ibadet, 183-185; 2. Kadir Gecesinde ağaçların yaptığına inanılan ibadet, 405, 406

secde-i Âdem: Bakara suresi 34. ayette bahsedilen, Allah’ın emri ile meleklerin Hz. Âdem’e ettiği secde, 183-185; 2. A’râf suresi 12. ayette anlatılan İblîs’in isyan ettiği hadise, 311

sedd-i İskender: İskender’in Ye’cûc ve Me’cûc kavmini engellemek amacıyla yaptırdığı geçilmesi mümkün olmayan set, 73

sehâb: Hz. Muhammed küçükken onu sıcaktan korumak için başının üzerinde dolaşan bulut, 154

seher: Âl-i İmrân suresi 17. ayette “mustagfirine bil eshar” lafzı ile bahsedilen kişilerin bağışlanma diledikleri seher vakti, 301-302

selâm: Cennet ehline ait özelliklerin anlatıldığı Yâsîn suresinin 58. ayetinde Rab’den geleceği bildirilen söz, 343-344

Selm ve Tûr: Ferîdûn’un ülkesinin topraklarını paylaştığı üç oğlundan ikisi, 102

Selmân: bk. Selmân-ı Sâvecî; bk. Selmân-ı Fârisî

Selmân-ı Fârisî: Önceleri Mecusi olup Hıristiyan olan, sonra Hz. Muhammed’i görüp Müslüman olan ve Hz. Alî ile uzun müddet birlikte vakit geçiren sahabe, 284

Selmân-ı rûzgâr: bk. Selmân-ı zamân

Selmân-ı Sâvecî: Kasideleriyle ünlü ve sarayda himaye edilen İran şairi, 224-225

Selmân-ı zamân: Kasideleriyle ünlü ve sarayda himaye edilen İran şairi Selmân-ı Sâvecî’ye telmihen kullanılan

“devrin Selmân’ı” anlamındaki benzetme tabiri, 224-225

selvâ: bk. menn ü selvâ

Semender: Ateşte yanmaması ile bilinen, yalnızca ateşte yaşadığına ve ateşten çıkınca öleceğine inanılan efsanevi bir hayvan, 98-99

semme vehullah nûru: Bakara suresi 115. ayette geçen “fe-semme vechu’llâh” (Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü/zâtı oradadır.) lafzının terkip içinde kullanılarak ayete yapılan “Allah’ın her yönde görünen yüz nuru” anlamındaki telmih ifadesi, 292-293

Semûd: Sâlih peygamberin gönderildiği; şiddetli bir sarsıntı, korkunç bir ses gök gürlemesi ve yıldırımla helâk edilen kavmin adı, 280

Sencer: Ünlü kaside şairi Enverî’nin methiyeler yazdığı Büyük Selçuklu devletinin son hükümdarı, 259

Sencer-i vakt: Büyük Selçuklu devletinin son hükümdarı Sencer’e telmihen kullanılan “devrin Sencer’i” anlamındaki benzetme tabiri, 259

seng-i hacar: Hz. Muhammed’in sağ eline alında Allah’ın birliğini ve onun

peygamberliğini zikre başlayan taşlar, 153

seng-i hâre: Hz. Âdem'in mucize ile içinden su çıkardığı kuru taş, 188

serâb: Hz. Eyyûb'un mucize ile gerçek suya dönüştürdüğü serap, 196

ser-â-ser: Sultan ve devlet büyüklerinin seferden dönüşlerinde ayak basacakları yere serilen kumaş, 388

Seyyid Gâzi: bk. Battâl Gazi

sıbgatullah: Bakara suresi 138. ayette geçen "Allah'ın boyası" anlamındaki söz, 296

Sıddîk: Hz. Muhammed'e çok bağlı ve onun en yakın dostu olan Ebû Bekir'in "çok sadık ve bağlı" anlamındaki lakabı, 239

Sıddîk-sadak: bk. Bû Bekr-sıdk

sıdk: Hz. Muhammed'in en yakın dostu olan Ebû Bekir'in sahip olduğu en meşhur özelliği, 239

sırât-ı müstakîm: Fâtiha'nın 6. ayetinde geçen "*sırâte'l-mustakîm*" (doğru yol) sözünün şiirlerde telmih için kullanılan Farsça şekli, 286

sırr-ı engüşt-i Nebî: Hz. Muhammed'in mucizesiyle ayı işaret ederek ikiye bölen parmağının sırrı, 147

sırr-ı esmâ: Bakara suresi 31. ayetinde bildirilen, Allah'ın Hz. Âdem'e öğretilen isimlerinin sırrı, 289

sırr-ı gayb: Mâide suresi 109. ayette "*allâmu'l-guyûb*" (gizlileri bilen) sıfatı ile anılan Allah'ın bildiği gizli, bilinmeyen sırlar, 308-309

sırr-ı mûtû: Bakara suresi 201. ayette geçen "Ölün!" anlamındaki "mûtû" ifadesinin ayete telmihen terkip içinde kullanılan şekli, 299-300

sibâ': Hz. Dâvûd'a yardım eden yırtıcı hayvanlar

Sidre: bk. Sidretü'l-Müntehâ

Sidre-i Müntehâ: Necm suresi 14. ayette geçen "Sidretü'l-Müntehâ" terkinin şiirlerde kullanılan Farsça şekli, 144, 354-355

Sidre-nişîn: Sidre-i Müntehâ'da bulunan Cebrâil, 95

Sidretü'l-Müntehâ: Necm suresi 14. ayette mi'râc gecesi Hz. Peygamber'in Cebrâil'i yanında gördüğü bildirilen ağaç, 144, 354-355

sihr ü beyân: “Beyanda kuşkusuz bir sihir vardır.” hadisinde geçen büyü ve anlatım, 424

sihr-i mübîn: Sâffât suresi 15. ayette geçen “apaçık bir büyü” anlamındaki “*sihrun mübîn*” lafzının şiirlerde telmih için kullanılan Farsça şekli, 344

Sikender-i sâni: İskender’in cihangirliğine telmihen kullanılan “ikinci İskender” anlamındaki benzetme tabiri, 72

sikke-i şâhî: İslâm devletlerinde hükümdarlığın işareti olarak bastırılan hükümdarlık sikkesi, 381

Sîmurg: bk. Ankâ

sirâc-ı millet-i islâm: Ahzâb suresi 45-46. ayetlerinde bildirilen, Hz. Muhammed’in aydınlatıcı bir kandil olarak gönderilmesine telmihen kullanılan “İslâm milletinin kandili” anlamındaki söz, 342

Siyâvuş: İran-Turan savaşları sırasında Efrâsiyâb tarafından öldürülen ve Keykâvus’un oğlu olan *Şehnâme* kahramanı, 110

sofra/süfre: bk. mâ’ide

su’bân: bk. ejder/ejdeha

subha-i müstagfirîn: Âl-i İmrân suresi 17. ayette “mustagfirine bil eshar” lafzı ile bahsedilen seher vakti bağışlanma dileyenlere telmihen kullanılan “istiğfar edenlerin kuşluk vakti” anlamındaki Farsça şekli, 301-302

subh-dem: bk. seher

sulb-i pâk: Şit peygamberin devam ettirdiği Hz. Âdem’in temiz soyu, 216

sultân-ı Mısır: Yûsuf peygamberin zindandan çıktıktan sonra Mısır azizi olmasına telmihen kullanılan “Mısır’ın sultanı” anlamındaki tabir, 134

sun‘-ı Hak: Allah’ın yeryüzünü canlandırdığı gibi ölüleri de dirilteceği bildirilen Rûm suresi 50. ayete telmihen kullanılan “Allah’ın işi” anlamındaki terkip, 340

sûre-i Neml: 30. ayetinde “Bismillahirrahmânirrahîm” geçmesi sebebiyle içinde iki tane besmele bulunan sûre, 337

sûre-i Nûr: Büyük bir âlim ve müfessir olan Beyzâvî’nin tefsir yazdığı surelerden biri, 278

sûr-ı İsrâfil: İsrâfil’in kıyametin kopuşunu haber vermek için üfleyeceği sûr, 118

sûz: bk. âteş

sûzen: Hz. İsa'nın göğsüne yükselirken yakasında unuttuğu, dördüncü felekte kalmasına sebep olan iğne, 139

sûzen-i 'Îsâ: Hz. İsa'nın göğsüne yükselirken yakasında unuttuğu, dördüncü felekte kalmasına sebep olan iğnesi, 139

süçûd: bk. secde-i Âdem

Sührâb: Rüstem'in kendisini tanımadan bir savaşta öldürdüğü oğlu, 123

Süleymân: İsrailoğulları'na gönderilen, yüzüğü ile meşhur hükümdar peygamber, 154-162

Süleymân-ı dehr: bk. Süleymân-ı zemân

Süleymân-ı ins ü cin: Süleymân peygamberin insanlara ve cinlere hükmetmesine telmihen kullanılan "insanların ve cinlerin Süleymân'ı" anlamındaki tabir, 121

Süleymân-ı nebî: bk. Süleymân

Süleymân-ı rüzgâr: bk. Süleymân-ı zemân

Süleymân-ı zemân: Süleymân peygamberin saltanatına ve kudretine telmihen kullanılan "zamanın/devrin Süleymân'ı" anlamındaki benzetme tabiri, 155

Süleymân-mertebet: Süleymân peygamberin saltanatına ve kudretine telmihen kullanılan "Süleyman makamı" anlamındaki benzetme tabiri, 155

Süleymân-rütbet: bk. Süleymân-mertebet

Süleymân-şevket: Süleymân peygamberin saltanatına ve kudretine telmihen kullanılan "Süleymân haşmetli" anlamındaki benzetme tabiri, 155

sümme denâ: Necm suresi 8. ayette geçen "Sonra yaklaştı." anlamındaki söz, 353

sümme vechu'llâh: Bakara suresi 115. ayette geçen "Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü/zâtı oradadır." anlamındaki ifade, 292

şâh-ı Ken'ân: Yûsuf peygamberin güzelliğine telmihen kullanılan "Ken'ân'ın şahı" anlamındaki benzetme tabiri, bk. Yûsuf

şâh-ı Mısır: bk. sultân-ı Mısır

şâhid-i Meryem: Hz. İsa'nın beşikteyken annesine şahitlik etmek için konuşma mucizesine telmihen kullanılan "Meryem'in şahidi" anlamındaki sıfat, 140

şakk: Hz. Muhammed'in mucize ile dolunayı ikiye bölmesi, 146-147

şakk'ul-kamer: Hz. Muhammed'in mucizesini anlatan Kamer suresi 1. ayette geçen "Ay yarıldı" anlamındaki lafız, 146-147, 356

Şebdîz: Hüsrev'in atı

şeb-i Mi'râc: Hz. Muhammed'in Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya yolculuk yaptığı ve göğe yükseldiği Mi'râc gecesi, 145

şeb-rev: Osmanlı'da sokağa çıkmasının yasağına telmih için kullanılan "gece giden" anlamındaki ifade, 390

şecer-i ahzar: Hz. Mûsâ'nın Tûr dağında tepesinde ateş gördüğü yeşil ağaç, 164

Şeddâd: Âd kavminin, tanrılık iddiasında bulunarak Bağ-i İrem denilen bir bahçe ve içine de saray yaptıran hükümdarı, 227

şefâ'at: Hz. Muhammed'in ümmetine af için vesile olması, 147-148

şeh-i mârân: Câmasb'ın bir bal kuyusunda sarayını görüp onun misafiri olduktan sonra yerini hükümdara söylemesi ile ölümüne sebep olduğu yılanlar şahı, 283

şehîd-i Kerbelâ: Yezîd'e bîat etmediği için Kerbela'da susuz bırakılarak şehit edilen Hz. Hüseyin, 223

şehlerüñ gülzâr-ı dîvânî: İran'ın milli destan şairi Firdevsî'nin eseri *Şehnâme*'ye telmihen kullanılan "şehlerin divan gülbahçesi" anlamındaki ifade, 257

Şeyh-i San'ân: Bir gece rüyasında bir Hristiyan kızı görüp âşık olarak zühd ve takvayı bırakan, sonra tevbe eden şeyh, 261

şeytâna uymak: Hz. Âdem'in şeytana uyarak cennetten kovulmasına telmihen kullanılan deyim, 181

şifâ: İslâm felsefesinin önde gelen filozoflarından biri olan İbn Sînâ'nın mantık ve felsefi ilimlere dair ünlü eseri *eş-Şifâ*'ya telmihen kullanılan söz, 276

şîr: bk. şîr-i Hudâ

şîr-i Hudâ: Hz. Alî'nin savaşıçılığına telmihen kullanılan "Allah'ın aslanı" anlamındaki lakabı, 217

şîr-i Yezdân: bk. şîr-i Hudâ

Şîrîn: 1. *Ferhâd ü Şîrîn* isimli aşk hikâyesinin kadın kahramanının adı, 51-57; 2. *Hüsrev ü Şîrîn* isimli aşk hikâyesinin kadın kahramanının adı, 83-86

Şît: Hz. Âdem'in insanlığın devamını sağlayan peygamber oğlu, 216

Şît-i nebî: bk. Şît

Suayb: *Kur'ân*'da ismi geçen, Medyen ve Eyke halkına gönderilen peygamber, 212

şütür-i mâde: Sâlih peygamberin mucize olarak kayanın içinden çıkardığı dişi deve, 210

ta'ne-i düşmen: bk. levm-i lâ'im

tabîb: Eski Yunanların en büyük hekimlerinden Câlînûs'un mesleği, 262

tâc-ı le-'amrük: Hicr suresi 72. ayette geçen "yemin olsun" anlamındaki "le-amrük" ifadesine telmihen kullanılan "le-amrük tacı" anlamındaki terkip, 323

tâc-ı Sikender: Yunan topraklarından başlayarak Çin sınırına kadar muazzam bir impatorluğun kurucusu olan cihângîr hükümdar İskender'in tacı, 71

tahsîn: Hassân bin Sâbit'in Hz. Muhammed'in şairi olmasına telmihen kullanılan "beğenilmiş, takdir edilmiş" anlamındaki söz, 228-229

taht: Hz. Süleymân'ın emrindeki yel üstünde giden taht, 159

tahte's-serâ: Tâhâ suresi 6. ayette geçen "toprağın altı" anlamındaki söz, 328

taht-ı Ferîdûn: *Şehnâme*'de ismi geçen güçlü ve ihtişamlı hükümdarlardan biri olan Ferîdûn'un tahtı, 101

taht-ı Süleymân: Rüzgara hükmeden Hz. Süleymân'ın yel üstünde giden tahtı, 159

tâkat-i Eyyûb: bk. sabr-ı Eyyûb

takdîr: Ahzâb suresi 38. ayette Allah'ın değişmez kader olduğu bildirilen hükmü, 342

tâk-ı Kısra: 1. Hz. Muhammed doğduğu zaman Enûşîrvân'ın yıkılan sarayı, 152; 2. Enûşîrvân'ın Medâyin'de yaptırdığı yüksekliği ile ünlü geniş ve muhteşem sarayı, 247

taksîm: Zuhruf suresi 32. ayette bildirilen kısmetlerin Allah tarafından herkese bölüştürülmesi, 349

takvâ binâsı: İnsanın binasını takva üzerine kurmasının daha iyi olacağını bildiren Tevbe suresi 109. ayete telmihen kullanılan terkip, 317

tamga: Eskiden kumaşların çeşidini ve fiyatını göstermek için vurulan damga, 384

Tanrı selâmı: Cebrâil'in peygamberlere ve meleklerle getirdiği vahiy, 94

tarik: Fâtiha suresinin 6. ayetinde geçen "sırâte'l-mustakîm" (doğru yol) sözünde geçen yol, 286

tarz-ı Nevâyî: Klasik Çağatay edebiyatının en büyük şairi olan, Orta Asya Türk dili ve edebiyatının gelişmesine büyük katkı sağlayan Nevâyî'nin, kendinden sonrakileri etkileyen ve örnek alınan şiir üslubu, 263

taşdan düzülme sanem: Hz. Âdem'in mucizevi bir şekilde konuştuğu taştan yapılmış bir put, 189

tatlu: Hayran ismi de verilen esrarkeşlerin esrar çektikten sonra iştahları açılıp meylettikleri tatlı, 391

tâvus-ı Sidre-nişîn: bk. Sidre-nişîn

tayr: Hz. Îsâ'nın balçıktan yaparak canlandırdığı kuş, 142

tayy-i mekân: Hızır'ın özelliklerinden biri olan uçarak yer değiştirme, 68

tekellüm: Hz. İshâk'ın yırtıcı hayvanlarla konuşması, 208

ten-i Eyyûb: Eyyûb peygamberin kurtlu yaralara sahip olması nedeniyle delik deşik olan vücudu, 195

tennûr: Nûh tufanının anlatıldığı Hûd suresinin 40. ayetinde geçen "sular coşup yükseldi/tandır kaynadı" anlamındaki "fâret-tennûr" sözüne telmihen kullanılan ifade, 319

terâzû: Yûsuf peygamberin pazarda tartılarak satıldığı terazi, 130-131

teşne: Hz. Hüseyin'in Yezîd'e bîat etmediği için Kerbelâ'da susuz bırakılarak şehit edilmesini telmih için kullanılan "susamış" anlamındaki söz, 223

tevâzu': Allah'ın gerçek kullarının yeryüzünde ağırbaşlılık ile yürüdüğünü

ve kendisine laf atan cahillere selam verdiğini bildiren Furkân suresi 63. ayete telmihen “selâm” kelimesi ile birlikte kullanılan söz, 334

tevbe Nasûh: Tahrîm suresi 8. ayette geçen “içten (samimi) tövbe” anlamındaki “*tevbeten nasûha*” lafzının şiirlerde telmih için kullanılan şekli, 262-263

tevbe: 1. Hz. Âdem’in yasak meyveyi yedikten sonra ettiği tövbe, 188; 2. Bakara suresi 37. ayette geçen hadise, 290

tevbe-nasûh: Tahrîm suresi 8. ayette bahsedilen içten (samimi) tövbe, 262-263

tfl-ı mekteb: Leylâ ile Mecnûn’un mektep arkadaşı olmasına telmihen kullanılan “mektep çocuğu” anlamındaki ifade, 44

tırâş-ı ebrû: Çâr-darb uygulamasını telmih eden kuşların tırâş edilmesi, 385

Tîh: Allah tarafından, İsrailoğulları’na bildircına benzer kuşlarla birlikte kudret helvası indirilen çölün adı, 168

tîr-i nusret: Rüstem’in İsfendiyâr’ı yenmek için Simurg’un yardımıyla yaptığı ok, 116

tîşe-i Ferhâd: bk. külüng

toprak: bk. hâk

Tûfân-ı Nûh: bk. Nûh tûfânı

Tuğrul Tigin: Selçuklu İmparatorluğunun kurucusu Selçuk Bey’in oğlu, 274

tûl-i emel: Dünya sevgisinde ve uzun emellerinde hiç eksilme olmayacağını bildiren hadiste geçen “bitmeyen arzu”, 409

Tûr tagı: bk. Tûr-ı Sînâ

Tûr: bk. Tûr-ı Sînâ

Tûr-ı Mûsâ: bk. Tûr-ı Sînâ

Tûr-ı Sînâ: A’râf suresi 143. ayette bahsedilen, Mûsâ peygamberin vahiy ve tecellîye mazhar olduğu Sînâ dağı, 162-164, 314

Tûr-ı tecellî: bk. Tûr-ı Sînâ

tuyûr: 1. *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesinde Mecnûn’un çöllerde etrafına toplanan kuşlar, 48; 2. Hz. Süleymân’ın hükmettiği kuşlar, 161; 3. Enbiyâ suresi 79. ayette bahsedilen, Hz. Dâvûd ile birlikte tespih eden canlılar, 330

Ûc ibn ‘Unuk: Âd kavminin hükümdarı Şeddâd’ın adamlarından biri olarak

bilinen, Nûh Peygamber'e gemi yapımında ağaç taşıyan kişi, 284

ucb u tekebbür: Büyüklük taslayanların ebedî olarak cehennemde kalacağı bildirilen Nahl suresinin 29. ayete telmihen "leheb" (ateş alevi) kelimesi ile birlikte kullanılan "büyüklenme" anlamındaki tabir, 323

uçmak: 1. Ca'fer-i Tayyâr'a müjdelenen kanatlara sahip olunca yapabileceği eylem, 279; 2. Ca'fer-i Tayyâr'a oraya girerken iki kanat verileceği müjdelenen cennet, 279

urve-i vuska: Bakara suresi 201. ayette geçen "urveti'l-vüskâ" (sağlam bir kulp) sözünün şiirlerde telmih için kullanılan Farsça şekli, 299-300

usr/ösr: Allah'ın bir güçlüğü ardından bir kolaylık sağladığını bildiren Talâk suresi 7. ayette sözü edilen zorluk kavramı, 361

usr-ile yüsr: Allah'ın bir güçlüğü ardından bir kolaylık sağladığını bildiren Talâk suresi 7. ayette geçen zorluk ve kolaylık, 361

Utariid: Feleğin katibi sayılan ve ikinci felekte bulunan Merkür gezegeninin diğer adı, 99

Uzzâ: Necm suresi 9. ayette geçen, Hz. Muhammed'den önce cahiliye döneminde tapılan putlardan biri, 353-354

ümîd/ümmîd: Zümer suresi 53. ayette Allah'ın çok bağışlayıcı ve merhametli olduğu, O'nun rahmetinden kesilmemesi gerektiği bildirilen umut, 346

ümmî: Hz. Muhammed'in okuma yazma bilmemesine telmihen kullanılan lakabı, 151

ümmü'l-habâ'is: İçkinin kötülüklerin anası olduğunu bildiren hadiste geçen "kötülüklerin anası" anlamındaki terkip, 414

Vâdî-i Eymen: Hz. Mûsâ'nın Tûr dağında Allah'ın tecellîsine mazhar olduğu yer, 163

vâdî-i neml: Hz. Süleymân'ın karınca ile konuştuğu yer, karınca vadisi, 160

vahş: 1. *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesinde Mecnûn'un çöllerde etrafına toplanan vahşi hayvanlar, 49; 2. Hz. Süleymân'ın hükmettiği vahşi hayvanlar, 161

vahşî gazâl: *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesinde Mecnûn'un çöllerde birlikte gezdiği vahşi ceylan, 49

Vâmık u Azrâ: İran ve Türk edebiyatında çift kahramanlı aşk hikâyelerinden biri, 96-97

Vâmık: *Vâmık u Azrâ* isimli aşk hikâyesinin erkek kahramanı, 96-97

vâris-i sultân-ı dîn: Âlimlerin, peygamberlerin mirasçıları olduklarını bildiren hadise telmihen kullanılan “din sultanının varisi” anlamındaki terkip, 416

vatan hubbu: Hadiste imandan olduğu bildirilen vatan sevgisi, 411

ve mâ gavâ: Necm suresi 2. ayette geçen “azmadı” ifadesi, 352

ve'l-hayl ve'l-bigâl: bk. âyet-i ve'l-hayl ve'l-bigâl

vehhâc: Nebe suresi 13. ayette geçen “çok parlak” anlamındaki söz, 365

vekîl: Âl-i İmrân suresi 173. ayette insanlara vekil olarak yeteceği bildirilen Allah, 304

vesvâs: Nâs suresi 4. ayette geçen “vesveseci” anlamındaki kelime, 372

Veysel-Karen: Hz. Muhammed’i hiç görmeden İslâm’ı kabul eden, Peygamber’in kendisine hırkasını hediye ettiği zahid, 256

vezâret: Hz. Süleymân’ın veziri olan Âsaf’ın görevi, 226

Vîs ü Râmîn: Aslı Pehlevicede olan, Sasanîler devrinde halk hikâyesi olarak yazıya geçirilen ve sonra mesnevi nazım şekliyle yazılan çift kahramanlı aşk hikâyesi, 125

Vîs: *Vîs ü Ramîn* isimli aşk hikâyesinin erkek kahramanı, 125

vücûd hâki: bk. âb u gîl

Ya’kûb: *Kur’ân*’da, *Tevrat* ve *İncil*’de adı geçen peygamber, Hz. Yûsuf’un babası, 175-179

Yâ-Sîn: Geleneğe ve İslâm inancına göre ölüm anında ya da ölümden sonra okunan sure, 391

Yahyâ: Başının kesilerek öldürülmesi ile bilinen, Hz. Zekeriyâ’nın oğlu olan ve *Kur’ân*’da ismi geçen İsrailoğulları peygamberlerinden biri, 213

yâr-ı gâr: 1. Ashab-ı Kehf’in mağarada uyumalarına telmihen kullanılan “mağara arkadaşı” anlamındaki tabir, 264; 2. Tevbe suresi 40. ayette anlatılan, Ebû Bekir’in sığındıkları mağarada Hz. Muhammed’in yanında bulunması hadisesine telmihen kullanılan “mağara arkadaşı” anlamındaki lakabı, 316

Ye'cûc ve Me'cûc: Kıyamete yakın ortaya çıkarak fesat çıkaracakları ve bozgunculuk yapacakları bilinen, İskender'in kendilerini engellemek için meşhur seddini yaptığı iki kabilenin adı, 234

yed-i beyzâ: A'râf suresi 108. ayette bahsedilen Mûsâ peygamberin koynuna sokup çıkarınca bembeyaz bir nur olan eli, 164, 313

yed-i Mûsî: bk. yed-i beyzâ

yel: bk. rûzgâr

yetîm: Hz. Muhammed'in sahip çıktığı babası hayatta olmayan yalnız çocuk, 150

yitmiş kuzı: Hz. İshâk'ın duasıyla koyunun doğurduğu kuzuların sayısı, 209

yuhyi'l-'izâm: bk. âyet-i yuhyi'l-'izâm

Yûnus: Balığın karnında yaşaması ile bilinen, Ninova halkına gönderilen peygamber, 206-208

Yûsuf: Ya'kûb peygamberin oğlu olan ve *Kur'ân*'da aynı isimli surede kıssası anlatılan güzelliği ile meşhur peygamber, 127-134

Yûsuf-cemâl: Yûsuf peygamberin güzelliğine telmihen kullanılan "Yûsuf yüzlü" anlamındaki tabir, 128

Yûsuf-çehre: bk. Yûsuf-cemâl

Yûsuf-dîdâr: bk. Yûsuf-cemâl

Yûsuf-ı devrân: bk. Yûsuf-ı zamân

Yûsuf-ı Ken'ân: Yûsuf peygamberin Mısır'a götürülmeden önce yaşadığı yere telmihen kullanılan "Ken'ân'ın Yûsuf'u" anlamındaki lakabı, 130

Yûsuf-ı Mısır: Yûsuf peygamberin Mısır'da bulunmasına telmihen kullanılan "Mısır'ın Yûsuf'u" anlamındaki tabir, bk. Yûsuf-ı Ken'ân

Yûsuf-ı sâni: Yûsuf peygamberin güzelliğine telmihen kullanılan "ikinci Yûsuf" anlamındaki benzetme tabiri, 128, 129, 130

Yûsuf-ı vakt: bk. Yûsuf-ı zamân

Yûsuf-ı zamân: Yûsuf peygamberin güzelliğine telmihen kullanılan "zamanın/devrin Yûsuf'u" anlamındaki benzetme tabiri, 128

Yûsuf-likâ: bk. Yûsuf-cemâl

Yûsuf-rûy: bk. Yûsuf-cemâl

Yûsufuñ pîrâheni: bk. pîrâhen-i Yûsuf

yüce taglar: Yeyüzünde kibirlenerek dolaşmamak gerektiğini dağların ve yeryüzünün azameti ile belirtildiği İsrâ suresi 37. ayette geçen dağlar, 325

yük: Ahzâb suresi 72. ayette göklerin, yerin ve dağların taşımaktan çekindiği, insanların yüklendiği bildirilen emanete telmihen kullanılan söz, 343

yüsr: Allah'ın bir güçlüğü ardından bir kolaylık sağladığını bildiren Talâk suresi 7. ayette geçen kolaylık, 361

zâg u kelâg: *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesinde Mecnûn'un başına toplanan kuşları temsil eden karga ve kuzgun, 49

Zâl: Sâm'ın oğlu ve Rüstem'in babası olan *Şehnâme* kahramanı, 90, 91

Zâl-i sipih: Tüm tüyleri doğuştan beyaz olan Zâl'e telmihen kullanılan "yaşlı felek" anlamındaki ifade, 91

zâtü'l-burûc: Burûc suresi 1. ayette geçen "burçlar sahibi" anlamındaki ifade, 367

Zebûr: Hz. Dâvûd'a indirilen kitap, 200

zehr: Peygamber'in torunu ve Hz. Alî'nin oğlu olan Hasan'ın, Yezîd'in kandırması ile eşi tarafından zehirlendiği madde, 236

Zekeriyyâ: Ağaç kovuğuna saklanıp testereyle öldürülmesi ile bilinen, İsrailoğullarına gönderilen son peygamberlerden biri, 214, 215

Zelîhâ: bk. Züleyhâ

zemân-ı Nûh: Nûh tufanının olduğu zamana telmihen kullanılan "Nûh zamanı" anlamındaki tabir, 190

Zemzem: İsmâil peygamberin bebekken ayağını yere vurunca çıkan su, 202

zencîr: Delilerin iyileşinceye kadar bağlandıkları eşya, 373

zencîr-i 'adl: Enûşirvân'ın, haksızlığa uğrayanların gelip sallayarak adalet istemesi için sarayının balkonundan astırdığı zincirin adı, 247

zill-ı Yezdân: Hadise telmihen sultanın yeryüzünde "Allah'ın gölgesi" olduğunu bildiren ifade, 143

zırîh/zirih: Hz. Dâvûd'un demirden yaptığı savaşta giyilen korunma kıyafeti, 199

Zi'n-nûn/Zü'n-nûn: Yûnus peygamberin *Kur'ân*'da geçen "balık sahibi" anlamındaki lakabı, 208

zıkr: Allah'ı zikrederek gönüllerin huzura kavuşacağı bildirilen Ra'd suresi 28. ayete telmihen "gönül" kelimesi ile birlikte kullanılan söz, 321

zindân: Züleyhâ'ya karşılık vermeyince Yûsuf peygamberin atıldığı yer, 132

zulümât: Efsaneye göre âb-ı hayatın bulunduğu karanlıklar ülkesi; İskender'in Hızır ve İlyas ile birlikte âb-ı hayâtı aramak için gittiği yer, 203

Zühâl: bk. Keyvân

Zühre: Feleğin şarkıcısı ve müzik tanrıçası olarak bilinen ve Kervankıran, Çobanyıldızı gibi adları da bulunan Venüs yıldızının adı, 91-93

Züleyhâ: Hz. Yûsuf'u pazarda satın alan Mısırlı azizin eşi, onun güzelliğine kayıtsız kalamayarak Hz. Yûsuf'a âşık olan ve gömleğini yırtması ile bilinen, *Yûsuf ile Züleyhâ* hikâyesinin kadın kahramanı, 236-238

Zülkarneyn: *Kur'an*'da kendisine büyük imkân ve güç verildiği bildirilen, Makedonya Kralı Büyük İskender ile özdeşleştirilen kişi, 68-74

Zümürrüd: Yılanların gözünü kör ettiğine inanılan değerli taş, zümrüt, 407

SONUÇ

Divan şiirinde sık kullanılan edebî sanatlardan biri olan ve ifadenin güçlendirilmesine, anlamın derinlik kazanmasına imkân sağlayan telmih ile ilgili yapılan çalışmalar araştırıldığında çok sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışmada; telmih kavramı olarak incelenmesinin ardından 16. yüzyıldan on dokuz şairin divanı taranarak telmih içeren beyitlerin tespit edilmesi ile telmih sanatının divan şiirinde ne şekilde ve hangi amaçlarla kullanıldığı, hangi konulara telmih edildiği, divan şairlerinin bu sanata hangi sıklıkla yer verdiği tespit edilmeye çalışılmış ve telmih sanatının divan şiirindeki konumunu belirlemek üzere müstakil ve kapsamlı bir çalışma ortaya konularak bir telmih sözlüğü hazırlanması amaçlanmıştır.

Giriş ve üç bölümden oluşan tezimizin Giriş bölümünde ilk olarak, divanlarda doğru tespit edilebilmesi için telmih tanımı üzerinde durulmuştur. Telmih, belagatin bir parçası olarak çıkmış olduğu Arap edebiyatındaki tanımından başlanarak Türk edebiyatında belagat kitaplarında nasıl açıklandığı kronolojik olarak verilmiş ve zaman içinde tanımlarda oluşan değişikliklere dikkat çekilerek telmih tanımıyla ilgili üzerinde durulan konular açıklanmıştır. Buna göre telmih; ilk başta “zikredilmeden bir şiire, kıssaya ya da mesele işaret etmek” olarak tanımlanırken işaret edilen hususların kapsamı zamanla genişlemiş ve tarihe, mitolojiye, kurallara, âdetlere, efsaneye, atasözlerine, sıradan olaylara ve fikirlere, yani söylenen şey ile aralarında ince ve etkili bir ilişki kurulabilecek her şeye telmih olunabileceği kanaati ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte telmih edilen şey okuyucu tarafından anlaşılmazsa sanat amacına ulaşmayacağı için, telmih edilen unsurun başkaları tarafından da bilinmesi hususu vurgulanmış ve lugazla karıştırılmaması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bu değerlendirmelerin sonunda, yaptığımız okumalar ve tespit ettiğimiz örneklerden hareketle telmih şöyle tanımlanmıştır: Bir metinde ya da sözlü olarak meşhur bir kişi, olay, durum, eser, kıssa, şiir, ayet, hadis, atasözü, âdet, inanç gibi unsurları bir ya da birkaç kelime ile anımsatarak benzetme, mübalağa, yüceltme, aşağılama, zaman bildirme, dayanak gösterme amaçlarıyla kullanılan, yalnızca sözü güzelleştirmekle kalmayıp geleneğin aktarımı noktasında da önemli bir işleve sahip olan edebî sanattır.

Giriş bölümünde telmihın tanımından sonra telmihın türleri konusu üzerinde durulmuştur. Belagat kitaplarında telmihın, nazımda ve nesirde olmak üzere konularına ve derecelerine göre türlere ayrıldığı görülse de bu çalışmada telmihın konu sınırlaması olmadan herhangi bir hususta yapılabileceği görüşüne varıldığı için telmihın konularına göre türlere ayrılmasının kapsamının daralmasına sebep olacağı ve zayıf ya da kuvvetli olarak derecelerine göre türlere ayırmanın ise kapalılığın artmasıyla lugazla karışma ihtimalini ortaya çıkaracağı için telmihın amacına uygun olmayacağı kanaatine ulaşılmıştır. Telmihın kaynaklarıyla ilgili başlıkta ise Arap edebiyatı, Fars edebiyatı ve bunların etkisinde gelişen klasik Türk edebiyatının telmih kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Tespit edilen telmih konularınının Arap ve Fars edebiyatı ile büyük oranda aynı olduğu, bu edebiyatlardan farklı olarak Türk edebiyatında; Osmanlı dönemindeki uygulamalar, halk tarafından benimsenen inanışlar, âdetler ve gelenek-görenekler gibi sınırlı sayıda unsurun telmih konusu olduğu görülmektedir.

Giriş bölümünde telmihın tanımı, türleri ve kaynakları ile ilgili meselelerden sonra telmihın diğer edebî sanatlarla ilişkisi ele alınarak; teşbih ve istiare, tevriye ve iham, iktibas ve îrâd-ı mesel, tariz ile telmih ilişkisi incelenmiştir. Bu incelemeden yola çıkarak telmih ve diğer edebî sanatlarla ilgili tespit edilen hususlar şöyledir: Telmih benzetme temeline dayanan bir edebî sanattır ve hepsinde olmasa da telmih sanatının olduğu yerde çoğunlukla istiare yapıldığını söylemek mümkündür. Tevriyede tek bir kelimenin uzak anlamına işaret edilirken telmihte kullanılan kelime ya da kelimelerin arka planında daha geniş ve kapsamlı kişiler, olaylar, inanışlar bulunmaktadır. İham da aynı şekilde kelime anlamıyla ilişkili bir söz sanatı olduğu için telmihten ayrı bir sanat olarak değerlendirilmelidir. Metin içinde geçen bir sözün iktibas ya da îrâd-ı mesel olabilmesi için doğrudan alıntılanan bir söz öbeğinin olması beklenir. Ancak ayette, hadiste ya da atasözlerinde geçen bir kelimeyi kullanarak o sözü çağrıştırması telmih ile mümkün olur. Telmihle tariz bir arada kullanıldığı zaman telmih bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Giriş bölümünde ele alınan bir diğer konu ise “Telmihin İşlevi”dir. Bu başlıkta mazmun, metinlerarasılık, kültürlerarasılık, edebiyat geleneği, şair/yazar, edebî eser bağlamlarında telmih konusu üzerinde durulmuştur. Mazmun bağlamında; telmih ve mazmunun bir arada kullanılabilirdiği, bazı beyitlerde telmih sanatının işlevi olmadan mazmunu çözenin mümkün olmayacağı, telmih-mazmun ilişkisinde telmih rolünün, mazmunu kurmada ve çözmeye bir yöntem olarak belirlenebileceği sonucuna varılmıştır. Metinlerarasılık bağlamında telmih; ayetler, hadisler, kıssalar, mitolojik anlatılar ve efsanevi hikâyelerin eserlerde anımsatılmasını sağlayarak metinlerarasılığın bir parçası olduğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte; yapılan telmihlerin çeşitli kültürlerin bir parçası olması sebebiyle yer aldığı şiirde o kültürün izlerini taşıyarak kültür aktarımına da aracı olması, kültürlerarası bir işlevinin de olduğunu göstermektedir. Telmih sayesinde gerek edebî metinlerde gerekse sözlü kültürde geleneğin bir parçası şeklinde aktarılan hikâyelerin, edebî geleneğin nesilden nesle devam etmesini sağlaması; telmihin, edebiyat geleneğinde önemli bir yere sahip olmasından kaynaklanır. Telmih konusu sadece telmih edilen unsurlar bakımından değil şair/yazar açısından da değerlendirildiğinde müellifin üslubu hakkında fikir edinmemize yardımcı olmakla birlikte şairin ifadesine anlam ve güzellik katarak onun üslubuna katkı sağlar. Bu özellikleri ile birlikte telmihin, edebî eserlerin edebiyat geleneğindeki yerinin ve etkisinin belirlenmesi gibi pek çok işleve sahip olduğu ortaya koyulmuştur.

“16. Yüzyıl Divanlarında Telmih Kullanımı” başlıklı birinci bölümde; taranan divanlarda telmih içeren beyit sayıları dikkate alınarak 16. yüzyıl divan şiirinde telmih kullanımı incelenmiş ve istatistiki verilere ulaşılmıştır. Bu bölümde divanlarda telmih kullanımı konusu, “Şairlerin Telmih Kullanımı, Konularına Göre Telmih Kullanımı ve Nazım Şekillerine Göre Telmih Kullanımı” olmak üzere üç başlıkta ele alınmış ve elde edilen veriler grafik ve tablolarla açıklanmıştır. Telmih sanatının kapsamı çok geniş olduğu için burada sadece belirtilen konularda tespit edilen beyitler üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Bu verilere göre 16. yüzyıl divan şiirinde tüm şairler telmih sanatından faydalanmıştır. Telmihi en çok kullanan şairler ise sırayla Muhibbî, Gelibolulu Âlî ve Zâtî olmuştur. İlk üçte yer alan şairlerin divanlarının diğer şairlere göre oldukça hacimli olduğu ve divan hacimlerinin sıralamasında da ilk üçün değişmemesi dikkat çekmektedir. Diğer şairlerin telmih sayılarının da divanlarının

hacmi ile doğru orantıda olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla 16. yüzyıl divan şairlerinin telmihi aynı oranda kullandığı kanaatine varılmıştır. Telmih çeşitliliği bakımından ise Gelibolulu Âlî birinci sıradadır. Peygamberler başlığında tüm peygamberlere telmihte bulunan tek şair Âlî'dir. Diğer başlıklarda da neredeyse her konuda en az bir beytinin bulunması dikkat çekicidir.

Telmih kullanım sıklığının incelendiği ikinci başlık ise telmih konularıdır. Bu başlıkta, divan şiirinde telmih edilen konuların tespit edildiği ikinci bölümdeki başlıklar üzerinden divan şiirinde telmih kullanımı incelenmiştir. 16. yüzyıl divanlarında incelenen sekiz konu başlığından en çok telmih edileninin, “Efsanevi-Mitolojik-Rûhânî Şahıslar ve Varlıklar” olduğu tespit edilmiştir. Efsanevi-mitolojik-rûhânî şahıslar ve varlıkların ilk sırada olmasındaki en büyük pay, *Leylâ ve Mecnûn* ve *Ferhâd ile Şîrîn* hikâyelerine aittir. Divanlarda en çok telmih edilen ikinci konu ise peygamberlerdir. 24 peygamber içinde telmih oranı en yüksek olan isim Yûsuf peygamberdir. Tüm konular içinde ise Yûsuf peygamber, *Leylâ* ile *Mecnûn* ve *Ferhâd* ile *Şîrîn*'den sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Peygamberler başlığında ikinci sırada Hz. İsa ve üçüncü sırada Hz. Muhammed bulunmaktadır. Telmih edilen konuların üçüncüsü “Tarihî Şahıslar ve Topluluklar”dır. Tarihî şahıslar ve toplulukların dinî, tasavvufî, ilmî vb. kategorilere ayrılmadan incelendiği bu bölümde en çok telmih edilen kişi Hz. Alî'dir. Daha sonra en çok telmih edilen konular sırasıyla “Ayetler”, “Âdetler, Gelenekler ve Uygulamalar” “Halk İnanışları”, “Hadisler” ve “Atasözleri ve Deyimler” olmuştur. Bu başlıkların her birinde en çok telmih edilen 5 unsur tablo şeklinde gösterilmiş ve yorumlanmıştır. Bu bölümde elde edilen sonuçlar somut olarak ilk defa telmih konusu üzerinden gösterilmiştir.

Birinci bölümün son başlığı olan “Nazım Şekillerine Göre Telmih Kullanımı”nda, tespit edilen beyit sayıları nazım şekli bakımından incelenmiş ve telmih sanatının en çok gazel nazım şekliyle kullanıldığı gözlemlenmiştir. Tarihî şahıs ve topluluklar konusunda ise telmih tespit edilen beyitlerde kaside sayısı gazel sayısına eşit çıkmıştır. Bu da tarihî isimlerin genellikle kasidelerde memduhu övmek amacıyla telmih edildiğini göstermektedir.

Çalışmamızın esas bölümünü oluşturan ikinci bölümünde “Divan Şiirinde Telmih Konuları”na yer verilmiştir. Taranan 16. yüzyıl divanlarında tespit edilen beyitlerden hareketle telmih konuları belirlenmiş ve yukarıda belirtildiği gibi sekiz başlıkta ele alınarak örneklerle açıklanmıştır. Bu bölümde ele alınan konular divan şiirinin temel kaynakları olması bakımından dikkate değerdir. “Efsanevi-Mitolojik-Rûhânî Şahıslar ve Varlıklar” konusunda 49, “Peygamberler” konusunda 24, “Tarihî Şahıslar ve Topluluklar” konusunda 75, “Ayetler” konusunda 174, “Âdetler, Gelenekler ve Uygulamalar” konusunda 48, “Halk İnanışları” konusunda 26, “Hadisler” konusunda 44 ve “Atasözleri ve Deyimler” konusunda 22 alt başlık oluşturulmuştur. Bu alt başlıklar ise telmih edilen unsurlara göre kendi içinde ayrılarak beyit örnekleri ile açıklanmıştır.

Çalışmamızın son bölümü olan üçüncü bölümde ise “Telmih Sözlüğü ve Dizini” yer almaktadır. Telmihin anlaşılmasında en önemli nokta telmih edilen hususun okuyucu tarafından bilinmesi olduğundan, günümüzde telmihin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamak amacıyla telmih sözlüğü hazırlanmıştır. 1037 madde başından meydana gelen bu sözlük, 2. bölümde örnek olarak verilen beyitlerde geçen ve telmihleri tespit etmemizi sağlayan kelimelerden oluşmaktadır. Bu kelimeler; beyitlerde telmihi bulmamızı sağlayan örtülü anlamları ve çağrıştırdığı telmihler esas alınarak bağlama uygun olacak şekilde açıklanmış ve ilgili konunun sayfa numarası verilmiştir.

Bu tez çalışması ile telmih konusu ilk defa müstakil olarak bu kadar kapsamlı bir şekilde ele alınmış ve divan şiirinde telmih edilen konular bir araya getirilerek beyit örneklerine yer verilmiştir. İkinci bölümde yer alan başlıkların hemen hepsi alanla ilgili kaynak kitaplarda yer alan, bilinen konular olsa da bu çalışmada telmih çerçevesinde ele alınarak bu konuların hangi yönleri ile telmih edildikleri ön plana çıkarılmıştır. Bununla birlikte terim olarak telmihin, tüm yönleri ile irdelendiği ve işlevlerinin açıklandığı giriş bölümündeki başlıklar da alana katkı sağlayacak nitelikte olmuştur. Divan taramaları sonucunda tespit edilen beyitlerden hareketle hazırlanan birinci bölümdeki istatistiki veriler, alanda ilk defa ortaya koyulmuş ve divan şiirinde telmih kullanımının somut olarak gösterilmesine imkân tanımıştır. Divan şiirinin klasikleştiği asır olan 16. yüzyıldan alınan örnekler doğrultusunda ortaya çıkan veriler, dönemin telmih

geleneğinin ortaya konulması bakımından önem arz etmektedir. Son bölümde yer alan “Telmih Sözlüğü ve Dizini” ise Türk edebiyatında ilk defa hazırlanmıştır. Telmih sözlüğünün, divan şiirinde telmihlerin tespitinde ve beyitlerin anlaşılmasında araştırmacılara yol gösterici olması bakımından alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmamızda sadece 16. yüzyıl divanları ile sınırlandırılan telmih, diğer yüzyıllara ait divanlarda ve mesnevilerde de incelenirse kapsamının daha da genişleyeceğine şüphe yoktur. Ayrıca bu çalışma doktora tezi kapsamında yapıldığı için konu bakımından da sınırlamaya gidilmesi mecburiyeti doğmuştur. Söylenen şey ile aralarında ince ve etkili bir ilişki kurulabilecek her şeye telmih olunabileceği belirtilen bu sanatın konuları telmihle ilgili çalışmalar çoğaldıkça gün yüzüne çıkacaktır. Örneğin tasavvuf, musiki, astroloji gibi kendine has terimlere sahip pek çok konu telmih kapsamına girebilir niteliktedir. Bunlar gibi ayrıca araştırılması gereken konular telmih bakımından incelendikçe çalışmamız hedeflerine ulaşmaya devam edecektir. Tezimizin bundan sonraki çalışmalara gerek konu seçimi gerekse yöntem bakımından yol göstereceğine ve belagat alanında yeni çalışmalara kapı aralayacağına inanıyoruz.

KAYNAKÇA

- Abdülkâhir el-Cürcânî. (2018). *Esrâru'l-Belâgat: Belâgatin sırları*. Z. Çelik (Çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Açikel, Y. (2018). Hz. Peygamber-gül ilişkisi ve ilgili rivayetlerin değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(30), 71-103.
- Açıkgöz, N. (1991). Yûnus Emre Dîvânı'nda telmih unsuru olarak şahıslar. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5(2), 1-32. Erişim adresi: https://isamveri.org/pdfdrq/D00903/1991_2/1991_2_ACIKGOZN.pdf.
- Açıl, B. (2014). Telmih'e telmih: Klasik Türk edebiyatında geleneğin inşası. *Erdem*, (67), 5-18. doi: 10.32704/erdem.537397.
- Ahatlı, E. (2010). Şakk-ı sadr. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 38, s. 309-310) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sakk-i-sadr>.
- Ahmet Cevdet Paşa (2000). *Belâgat-ı Osmaniyye*. T. Karabey ve M. Atalay (hzl.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ak, C. (2001). *Bağdatlı Rûhî dîvânı – Karşılaştırmalı metin* (2 cilt). Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Akın, M. (2016). *Rusçuklu M. Hayrî'nin Belâgat'i: İnceleme-metin-terimler dizini* (Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Akkaya, H. (2010). Süleymân. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 38, s. 60-62) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/suleyman#2-edebiyat>.

- Akkuş, M. (2014). Klasik Türk edebiyatının kültür kaynakları: Eserler. *Doğu Esintileri*, (1), 13-32.
- Aksoy, H. (1993). Cemşid ü Hurşid. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 7, s. 342-343) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/cemsid-u-hursid>.
- Aksoyak, İ. H. ve Macit, M. (2011). Telmih (Gönderme). *Eski Türk edebiyatı el kitabı* (s. 292) içinde. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Aktulum, K. (2014). *Metinlerarası ilişkiler*. Ankara: Kanguru Yayınları.
- Akün, Ö. F. (1994). Divan edebiyatı. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 9, s. 389-427) içinde. İstanbul: TDV Yayınları.
- Akyüz, K., Beken, S., Yüksel, S. ve Cunbur M. (hızl.) (1990). *Fuzûlî divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Albayrak, N. (1993). Cem. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 7, s. 279-280) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/cem--efsanevi-hukumdar>.
- Albayrak, N. (1995). Enûşirvân. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 11, s. 255-256) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/enusirvan#2-edebiyat>.
- Albayrak, N. (1995). Ferhad ve Şirin. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 12, s. 388-389) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ferhad-ve-sirin>.

- Algar, H. ve Alparslan, A. (1998). Hüseyin Baykara. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 18, s. 530-532) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin-baykara>.
- Alıcı, M. (2010). Şefaat. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 38, s. 411-412) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sefaat>.
- Alper, Ö. M. (1999). İbn Sînâ. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 20, s. 319-322) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-sina#1>.
- And, M. (2012). *Minyatürlerle Osmanlı – İslâm mitologyası*. İstanbul: YKY.
- Arzı, S. (2018). *On altıncı yüzyıl divan şiirinde ulü'l-'azm peygamberler* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Ayan, G. (2012). Vâmık ve Azrâ. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 42, s. 504-505) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/vamik-ve-azra#2-turk-edebiyati>.
- Ayan Nizam, E. (2013). Divan şiirinde bir telmih unsuru olarak “Ashâb-ı Kehf”. *Turkish Studies*, 8/13, 483-499.
- Aydın, İ. H. (2022). Kenz-i mahfî. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 25, s. 258-259) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kenz-i-mahfi>.
- Aydın, M. (2018). *Arap dili belagatında bedî' ilmi ve sanatları*. İstanbul: İşaret Yayınları.

- Aytekin, A. (1991). Ashâbü'l-yemîn. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 3, s. 472) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ashabul-yemin>.
- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Bahadır, S. C. (2012). *16. yüzyıl klasik Türk şiirinde şarap ve şarapla ilgili unsurlar* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Baranoğlu, Ş. (1999). *Abdurrahman Süreyya: Mizanü'l-Belaga* (2 cilt) (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Bayrak Sarıkaya, H.B. (2019). *Hilye-i Hâkânî'de telmihte bulunulan hadislerin tespit ve değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Bayram, T. (2021). *Süleyman Fehmi'nin "Edebiyat" adlı eseri (Değerlendirme-çeviri yazı-sözlük)* (Yüksek Lisans Tezi). Düzce Üniversitesi, Düzce.
- Benzer, N. (2016). *Mebâni'l-İnşâ: Cild-i sâni* (Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Bilgegil, M. K. (1980). *Edebiyat bilgi ve teorileri 1 -Belâgat-*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Bolay, S. H. (1988). Âdem. *İslam ansiklopedisi* (Cilt 1, s. 358-363) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/adem--peygamber>.
- Bozkurt, N. (2003). Makâm-ı İbrâhim. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 27, s. 412-413) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/makam-i-ibrahim>.
- Burmaoğlu, H. B. (1983). *Lâmi'î Çelebi divanı: Hayatı, edebi kişiliği, eserleri ve divanının tenkidli metni* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

- Buyruk, İ. E. (2015). *Bağdatlı Rûhî Divanı'nda sosyal hayat* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Can, K. (2003). *Başlıca yazınsal sanatlar*. Ankara.
- Canım, R. (2018). *Divan edebiyatının kaynakları*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Cebeci, L. (2001). İsrâfil. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 23, s. 180-181) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/israfil>.
- Ceyhan, S. (2004). Mesnevî. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 29, s. 325-334) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesnevi--mevlana>.
- Çakır, M. (2015). *Mucizeler kitabı - Klasik Türk edebiyatında müstakil mu'cizat metinleri - Mu'cizât-ı enbiyâ tercümesi / Sinanoğlu Za'îfî-Mu'cizât-ı Mustafa (İnceleme-sadeleştirme-metin)*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. (1984). Mazmûn. *Türk Dili*, (388-389), 198-205.
- Çacuşoğlu, M. (2017). *Necâti Bey Divanı'nın tahlili*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. ve Tanyeri, A. (hızl.) (1987). *Zatî Divanı (edisyon kritik ve transkripsiyon): Gazeller kısmı* (Cilt III). İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. ve Tanyeri, A. (hızl.) (1987). *Hayretî Divânı*. İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları.
- Çaylı Cankurt, G. (2015). *Figânî Divanı gramatikal indeksi* (Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Çelebi, İ. (1998). Hızır. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 17, s. 406-409) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hizir#1>.

- Çelebioğlu, Â. (1988). Âb-ı hayât. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 1, s. 3-4) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ab-i-hayat#2-edebiyat>.
- Çelebioğlu, A. (1991). Ay. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 4, s. 186-191) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ay>.
- Çelik, N. (2001). Fuzûli'nin Türkçe divanında geçen ayetler ve yorumları. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (6), 131-148.
- Çiçekler, M. (2008). Sa'dî-i Şîrâzî. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 35, s. 405-407) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sadi-i-sirazi>.
- Demirci, K. (1997). Hârût ve Mârût. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 16, s. 262-264) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/harut-ve-marut>.
- Demirci, M. (1997). Hakikat-i Muhammediyye. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 15, s. 179-180) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hakikat-i-muhammediyye>.
- Demirel, Ş. (2002). Mazmun üzerine bir değerlendirme. *bilig*, (21), 117-142.
- Devellioğlu, F. (2007). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dihhudâ (1373/1993-94). *Lugatnâme-i Dihhudâ* (15 cilt). Tahran.
- Dilçin, C. (2010). *Fuzulî'nin şiiri üzerine incelemeler*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Dilek, İ. (2014). *Resimli Türk mitoloji sözlüğü (Altay/Yakut)*. Ankara: Grafiker Yayınları.

- Dinçer Aslan, S. (2017). *Nev'î Divanı sözlüğü (bağlamsal dizin ve işlevsel sözlük)* (Doktora Tezi). Ardahan Üniversitesi, Ardahan.
- Diyarbakırlı Sâ'id Paşa (2009). *Mizânü'l-Edeb*. S. Aydoğan (hzl.). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Doğan, M. N. (2002). *Eski şiirin bahçesinde*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Durmuş, İ. (2003). Leylâ ve Mecnûn. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 27, s. 159-160) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/leyla-ve-mecnun#1>.
- Durmuş, İ. (2011). Telmih. *İslam ansiklopedisi* (c. 40, s. 407-408) içinde. İstanbul: TDV Yayınları.
- Erdem, S. (1991). Anka. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 3, s. 198-200) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/anka#1>.
- Erdoğan, M. (2008). *Kabûlî İbrahim Efendi, hayatı, edebî kişiliği ve divanı (inceleme-tenkitli metin-dizin)* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Erkan, M. (1999). Hüsrev ve Şîrin. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 19, s. 53-55) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/husrev-ve-sirin>.
- Es-seyyid Pir Mehmed bin Çelebi (2017). *Âşık Çelebi Dîvânı*. F. Kılıç (hzl.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195827/asik-celebi-divani.html>.
- Fayda, M. (1994). Ebû Bekir. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 10, s. 101-108) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-bekir>.

- Gelibolulu Mustafa Âlî (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî dîvânı*. İ. H. Aksoyak (hzl.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-208602/gelibolulu-mustafa-ali-divani.html>.
- Gider, M. (2020). Klasik Türk şairleri için örnek bir şahsiyet: Hassân b. Sabit. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)*, 12(3), 619-641.
- Gök, S. (2017). *Hayretî Divanı sözlüğü (bağlamli dizin ve işlevsel sözlük)* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Gönel, H. (2010). *15.-16.yüzyıl divanlarına göre divan şiirinde sevgili*. (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Güç, A. (2009). Sâlih. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 36, s. 32-33) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/salih--peygamber>.
- Güleç, İsmail (1997). *Bahrü'l-Ma'ârif'te geçen edebiyat terimleri* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Güler, Z. (2006). *Divan şiirinde peygamber hikâyelerine telmihler*. Malatya: Fırat Üniversitesi Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2010). Şît. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 39, s. 214-215) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sit>.
- Güvenç, B. (1979). *İnsan ve kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Harman, Ö. F. (1991). Âsaf b. Berahyâ. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 3, s. 455) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/asaf-b-berahya>.

- Harman, Ö. F. (1993). Dânyâl. *İslâm ansiklopedisi*. (Cilt 8, s. 480-481) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/danyal>.
- Harman, Ö. F. (1998). Hûd. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 18, s. 279-281) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hud>.
- Harman, Ö. F. (2000a). İbrâhim. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 21, s. 272-273) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim--peygamber#1>.
- Harman, Ö. F. (2000b). İlyâs. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 22, s. 160-162) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilyas>.
- Harman, Ö. F. (2000c). İsâ. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 22, s. 465-472) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/isa#1>.
- Harman, Ö. F. (2000d). İshak. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 22, s. 519-521) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ishak>.
- Harman, Ö. F. (2001). İsmâil. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 23, s. 80-82) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ismail--peygamber#1>.
- Harman, Ö. F. (2004). Meryem. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 29, s. 236-242) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/meryem>.
- Harman, Ö. F. (2007). Nûh. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 33, s. 224-227) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/nuh>.
- Harman, Ö. F. (2013a). Ya'küb. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 43, s. 274-276) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/yakub#1>.

- Harman, Ö. F. (2013b). Yûnus. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 43, s. 597-599) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/yunus>.
- Harman, Ö. F. (2013c). Yûsuf. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 44, s. 1-5) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/yusuf>.
- Harman, Ö. F. (2020). Mûsâ. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 31, s. 207-213) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/musa--peygamber>.
- Harmancı, E. (2012). Mazmunun yolculuğu. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (27), 125-142.
- Hatîb el-Kazvîni (t.y.). *Telhîs ve tercümesi: Kur'ân'ın eşsiz belâgatı*. N. H. Yanık, M. Kılıçlı ve S. Çögenli (hızl.). İstanbul: Huzur Yayınları.
- Havlioğlu, D. (2015). Estetik hafıza olarak telmih: süreklilik ve başkalaşım. *Monograf*, (4), 10-30.
- Horata, O. (2018). *Has bahçede döne döne*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Horoz, Y. (2010). *Mehmet Akif Ersoy'un Safahatta anlam ve telmih olarak kullandığı hadislerin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- İnan, M. U. (2017). Osmanlı edebî hafızasında İran şiirinin izdüşümleri. *Sanatta Hafızanın Biçimleri* (s. 177-201) içinde. M. Babacan Bursalı (Ed.). İstanbul: Küre Yayınları.
- İpekten, H. (2008). *Bâki - Hayatı sanatı eserleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İsen, M. (1992). Beytulahzân. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 6, s. 88) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/beytulahzan>.
- İsen, M. (Ed.) (2011). *Eski Türk edebiyatı el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.

- Kaçar, M. ve Gözün, R. (2020). Tevbe-i Nasûh kavramı ve divan edebiyatındaki kullanımları üzerine. *KÜLTÜRK Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (1), 11-23. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kulturk/issue/55068/740553>.
- Kanar, M. (2007). Nizâmî-i Gencevî. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 33, s. 183-185) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/nizami-i-gencevi>.
- Kandemir, M. Y. (1994). Ebû Türâb. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 10, s. 243) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-turab>.
- Kanûnî Sultan Süleyman (2016). *Muhibbî dîvânı* (2 cilt). K. Yavuz ve O. Yavuz (hzl.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kaplan, D. (2011). Alevilikle Muhammed-Ali tasavvuru: Bir ten iki baş ya da iki ten iki baş sembolizminin kültürel temeli. *Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed, Uluslararası Sempozyum (Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar)* (Cilt 1, s. 147-159) içinde. Ankara: DİB Yayınları.
- Kara, Ö. (1993). Fuzûlî'nin Tevhîd'inde ayet, hadis ve islami ilimlere yapılan atıflar. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(4), 213-233.
- Karahan, A. (1995). Enverî, Evhadüddin. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 11, s. 267-268) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/enveri-evhaduddin>.

- Karaismailoğlu, A. (2009). Selmân-ı Sâvecî. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 36, s. 446-447) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/selman-i-saveci>.
- Karaman, H., Çağrııcı M., Dönmez İ. K., ve Gümüş, S. (Haz) (2020). *Kur'an yolu: Türkçe meâl ve tefsir* (Cilt 1-5). Ankara: DİB Yayınları. Erişim adresi: https://yayin.diyanet.gov.tr/File/Download?path=3792_1.pdf&id=3792.
- Karataş, G. (2008). *Klâsik Türk şiirinde tarihî, efsanevî ve mitolojik unsurlar* (Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi, Muğla.
- Kartal, A. (2007). Türk edebiyatında belâgat çalışmaları ve “tezâd” ve “telmih” sanatlarına eleştirel bir bakış. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 413-428.
- Kartal, A. (2014). *Doğu'nun uzun hikâyesi*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Kaya, M. (1991). Aristo. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 3, s. 375-378) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/aristo>.
- Keleş, R. (2021). *Divan şiirinde âyet ve hadis iktibasları*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kılıç, E. (2023). *Lâmi'î Çelebi Dîvânı'nın bağlamlı dizini ve işlevsel sözlüğü* (Doktora Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Kılıçarslan, O. (2016). *Hayâlî Bey Dîvânı'nın incelenmesi-bağlamlı dizini ve işlevsel sözlüğü* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kılınç, A. (2017). *Fuzûlî'nin Türkçe Divanı - Edisyon kritik ve konularına göre Fuzûlî Divanı* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Kırca, C. (1988). *Âd. İslâm ansiklopedisi* (Cilt 1, s. 333-334) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ad>.

Kocakaplan, İ. (1992). *Açıklamalı edebî sanatlar*. İstanbul: M.E.B. Yayınları.

Kola, F. (2017). *Usûlî Dîvânı tahlîli* (Yüksek Lisans Tezi). Giresun Üniversitesi, Giresun.

Kola, F. (2022). *Gedizli Kabûlî Dîvânı sözlüğü [Bağlamli dizin ve işlevsel sözlük]*. (Doktora Tezi). Giresun Üniversitesi, Giresun.

Korkmaz, F. (2017). Metinlerarası ilişkilerin klasik retorikteki kökeni üzerine bir araştırma. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı, (3), 71-88.

Köksal, M. A. (2014). *Peygamberler tarihi I-II*. Ankara: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı.

Köprülüzâde, M. F. ve Süleyman, Ş. (1330/1911-12). *Ma'lûmât-ı edebiyye*. İstanbul: Kanaat Matbaası.

Kurnaz, C. (1998). Hümâ. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 18, s. 478) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/huma>.

Kurnaz, C. (2012). *Hayâlî Bey divanının tahlili*. Ankara: Kurgan Edebiyat.

Kurtuluş, R. (1995). Emîr Hüsrev-i Dihlevî. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 11, s. 135-137) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/emir-husrev-i-dihlevi>.

Kut, G. (1989). Ali Şîr Nevâî. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 2, s. 449-453) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-sir-nevai>.

- Kutlar Oğuz, F. S. ve Uğur, F. (2021). Hz. İsa'ya methiye: Ahmedî'nin “‘İsî” redifli kasidesini mitoloji ve dinler tarihi üzerinden okuma denemesi. *Turkish Studies - Language*, 16(3), 1639-1666. doi: 10.7827/TurkishStudies.51990
- Kuzubaş, M. (2003). Divan şiirine kaynaklık etmesi bakımından Kur'ân: Fuzûlî'nin gazelleri örneğiyle. *Diyanet İlmî Dergi*, XXXIX(3), 101-116.
- Küçük, A. (1992). Beytülma'mûr. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 6, s. 94-95) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/beytulmamur>.
- Küçük, A. (1993). Câlût. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 7, s. 38) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/calut>.
- Küçük S. (hzl.) (t.y.). *Bâkî Divânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78361/baki-divani.html>.
- Küçükaşçı, M. S. (2008). Safâ ve Merve. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 35, s. 441-442) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/safa-ve-merve>.
- Külekçi N. (1999). *Açıklamalar ve örneklerle edebî sanatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Levend, A. S. (1959). *Arap, Fars, Türk edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun hikâyesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Levend, A. S. (2017). *Divan edebiyatı – Kelimeler ve remizler, mazmunlar ve mefhumlar*. İstanbul: Dergâh yayınları
- Menemenlizâde M. T. (2013). *Osmanlı edebiyatı: Belâgat*. M. F. Köksal ve V. A. Tok (hzl.). Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Mengi, M. (2014). *Divan şiiri yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Mostarlı Hasan Ziyâ'î (2017). *Mostarlı Hasan Ziyâ'î divânı*. M. Gürgendereli (hızl.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196834/mostarli-hasan-ziyai-divani.html>.
- Muhyiddin (2015). *Yeni edebiyat*. Y. Topaloğlu ve R. Duymaz (hızl.). İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Mumcu, A. (1994). Dîvân-ı Hümâyün. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 9, s. 430-432) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/divan-i-humayun>.
- Mütercim Âsım Efendi (2009). *Burhân-ı katı*. M. Öztürk ve D. Örs (hızl.). Ankara: TDK Yayınları.
- Nev'î (1977). *Divan*. M. Tulum ve M. A. Tanyeri (hızl.). İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1988). Âb-ı hayât. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 1, s. 1-3) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ab-i-hayat#1-tasavvuf>.
- Ocak, A. Y. (2012). *Hızır - İlyas kültü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Odacı, N. (2016). *Bir ders kitabı olarak Ahmed Reşid Rey'in Nazariyyât-ı Edebiyyesi* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Okumuş, Ö. (1993). Câmî, Abdurrahman. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 7, s. 94-99) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami-abdurrahman>.
- Okuyucu, C. (1994). *Cinânî hayatı eserleri dîvânının tenkidli metni*. Ankara: TDK Yayınları.

- Olguner, F. (1994). Eflâtun. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 10, s. 469-476) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/eflatun>.
- Onay, A. T. (2007). *Açıklamalı divan şiiri sözlüğü*. C. Kurnaz (hızl.). Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Ögel, B. (2014). *Türk mitolojisi* (Cilt 1-2). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öksüz, M. (2015). Telmih ya da geçmişe göz ucuyla bakma. *Türk Dili, Dilin Perdeleri* Özel sayısı, (767-768), 247-250.
- Öngören, R. (2004). Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 29, s. 441-448) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevlana-celaleddin-i-rumi>.
- Öz, M. (1992). Burak. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 6, s. 417) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/burak#1>.
- Özcan, N. (2004). Mevlevî âyini. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 29, s. 464-466) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevlevi-ayini>.
- Özdemir, F. (2013). *Klasik Türk edebiyatında kaynaklar (16. yüzyıl – 17. yüzyıl)* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Özel, A. (1989). Altın oluk. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 2, s. 537-538) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/altin-oluk>.
- Öztekin, Ö. (2019). XIX. yüzyıl şiirinde metinlerarasılığın kadınlararası hâli. *Millî Folklor*, 31(123), 111-123.

- Öztürk, F. (2007). *Bakî divanı sözlüğü [Bağlamlı dizin ve işlevsel sözlük]* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Öztürk, Z. (2013). Züleyha. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 44, s. 552-553) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/zuleyha>.
- Pala, İ. (1991). Âyîne-i İskender. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 4, s. 252) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayine-i-iskender>.
- Pala, İ. (1993). Çâh-ı Yûsuf. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 8, s. 186) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/cah-i-yusuf>.
- Pala, İ. (1993). İskender mi Zülkarneyn mi? *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 26, 117-146.
- Pala, İ. (1999). “Mazmun”un mazmunu. *Osmanlı divan şiiri üzerine metinler* (s. 399-402) içinde. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Pala, İ. (2002). Kün. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 26, s. 552-553) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kun>.
- Pala, İ. (2003). Len terânî. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 27, s. 138) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/len-terani>.
- Pala, İ. (2007). *Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Pala, İ. (2009). Sedd-i İskender. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 36, s. 276-277) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sedd-i-iskender>.
- Pala, İ. (2016). *Aşına güzeller*. İstanbul: Kapı Yayınları.

- Pala, İ. (2020). Mühr-i Süleymân. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 31, s. 523-525) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhr-i-suleyman>.
- Pezük, Z. (2015). *Üsküplü İshâk Çelebi Dîvanı'nın tahlili* (Yüksek Lisans Tezi). Ordu Üniversitesi, Ordu.
- Recâizâde Mahmûd Ekrem (2018). *Ta'lîm-i Edebiyât*. F. Öztürk (hzl.). İstanbul: DBY Yayınları.
- Sa'düddîn et-Teftâzânî (2020). *El-Mutavvel: Belâgat ilimleri beyân-bedî'* (Cilt 2). Z. Çelik (Çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Saha, Z. (2018). *16. yüzyıl Türkçe divanlarında âyetler* (Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Samancı, M. (2019). *Fuzûlî'nin anlam dünyası: Anahtar kelimeler ve kavramlar sözlüğü* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Sâmi, Ş. (2011). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Saraç, M. A. Y. (2010). *Klâsik edebiyat bilgisi belâgat*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları.
- Saraç, M. A. Y. (hzl.) (t.y.). *Emrî dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78368/emri-divani.html>.
- Sarıkcıoğlu, E. (2003). Mehdî. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 28, s. 369-371) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehdi#1>.
- Savran, A. (2000). İmruülkays b. Hucr. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 22, s. 237-238) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/imruulkays-b-hucr>.

- Sefercioğlu, M. N. (2001). *Nev'î Divanı'nın tahlîli*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Selçuk, B., Kesik, B., Şenödeyici, Ö., Koşık, H. S. ve Kola, F. (2015). *Söz ve sihir arasında edebî sanatlar*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Sevgi, H. A. (2003). Mantıku't-tayr. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 28, s. 29-30) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mantikut-tayr>.
- Soylu, İ. (2021). *XIII-XV. yüzyıl divan şiirinde ayet ve hadis kullanımı (iktibas ve telmih)* (Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Soysal, M. O. (1992). *Edebî san'atlar ve tanınması*. İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Summak, Abdülkadir (1999). *Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha -Transkripsiyonlu metin-* (Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Şanlıurfa.
- Şafak, Yakup (1991). *Sürûri'nin Bahrû'l-Ma'ârif'i ve Enîsü'l-Uşşâk ile mukayesesi* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Şahin, E. (2011). *Bâkî Divanı'na göre 16. yüzyıl Osmanlı toplum hayatı* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Şahiner, N. (1975). *Edebî sanatlar*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları.
- Şahinoğlu, M. N. (1991). Attâr, Ferîdüddin. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 4, s. 95-98) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/attar-feriduddin>.
- Şemîsâ, S. (1375/1996). *Ferheng-i Telmîhât* (5. Baskı). Tahran: Çaphane-i Ramin.
- Şener, H. İ. (2001). Kârûn. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 24, s. 520) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/karun#2-edebiyat>.

- Şentürk, A. A. (2016). *Osmanlı şiiri kılavuzu* (Cilt 1). İstanbul: OSEDAM.
- Şentürk, A. A. (2017). *Osmanlı şiiri kılavuzu* (Cilt 2). İstanbul: OSEDAM.
- Şentürk, A. A. (2019). *Osmanlı şiiri kılavuzu* (Cilt 3). İstanbul: OSEDAM.
- Şentürk, A. A. (2020). *Osmanlı şiiri kılavuzu* (Cilt 4). İstanbul: OSEDAM.
- Şentürk, A. A. (2021). *Osmanlı şiiri kılavuzu* (Cilt 5). İstanbul: OSEDAM.
- Şentürk, A. A. (2022). *Osmanlı şiiri kılavuzu* (Cilt 6). İstanbul: OSEDAM.
- Şenödeyici, Ö. (2018). Mazmun beyanındadır: klâsik Türk şiirinde mazmun arayışına katkılar. *Journal of Turkish Language and Literature*, 4(4), 1047-1070.
- Şenödeyici, Ö. (2020). *El-mazmûn - Beyitlerin ardındaki gizem*. İstanbul: Kut Yayınları.
- Taberî (1991-1992). *Milletler ve hükümdarlar tarihi* (Cilt I-II-III-IV-V). Z. K. Ugan ve A. Temir, Çev. İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Tâhirü'l-Mevlevî (1994). *Edebiyat lügatı*. K. E. Kürkçüoğlu (hızl.). İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tanrıkörür, Ş. B. (2004). Mevleviyye. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 29, s. 468-475) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevleviyye>.
- Tarlan, A. N. (1933). *Edebî Sanatlara Dair*. İstanbul: İnkılâp Kitaphanesi.
- Tarlan, A. N. (1945). *Hayâlî Bey dîvânı*. İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları.

Tarlan, A. N. (hızl.) (1968-1970). *Zatî Divanı (edisyon kritik ve transkripsiyon): Gazeller kısmı (Cilt I-II)*. İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları.

Tarlan, A. N. (2011). *Fuzuli Divanı şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Taşlıcalı Yahyâ Bey (2023). *Dîvân. M. Çavuşoğlu (hızl.)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-356059/taslicali-yahya-bey-divani.html>.

Tefazzülfî, A. (1995). Enûşirvân. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 11, s. 255) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/enusirvan#1>.

Tokmak, A. N. (1996). Hâcû-yi Kirmânî. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 14, s. 520-521) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hacu-yi-kirmani>.

Topaloğlu, B. (2013). Yûsuf Sûresi. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 44, s. 28-30) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/yusuf-suresi>.

Tökel, D. A. (2000). *Divan şiirinde mitolojik unsurlar – Şahıslar mitolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Tunç, S. (2005). Divan şiirinde Hz. İbrâhîm ve ades (mercimek) kıssasına dâir. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (17), 123-131.

Turan, V. (2018). *Emrî divanı sözlüğü (Bağlamli dizin ve işlevsel sözlük)* (Doktora Tezi). Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman.

- Tülücü, S. (1997). Hâtim et-Tâî. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 16, s. 472-473) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hatim-et-tai>.
- Tümer, G. (1993). Circîs. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 8, s. 26) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/circis>.
- Uludağ, S. (1997). Hallâc-ı Mansûr. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 15, s. 377-381) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hallac-i-mansur>.
- Uludağ, S. (1998). Hızır. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 17, s. 409-411) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hizir#2-tasavvuf-ve-halk-inanci>.
- Uludağ, S. (2007). Nûr. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 33, s. 244-245) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/nur#1>.
- Uludağ, S. (2009). Sidretü'l-müntehâ. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 37, s. 151-152) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sidretul-munteha#1>.
- Uludağ, S. (2010). Takvâ. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 39, s. 484-486) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/takva>.
- Uludağ, S. (2016). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. İstanbul: Kabcı Yayınları.
- Usûlî (2020). *Usûlî Dîvânı*. M. İsen (hzl.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

- Uzun, M. (2011). Telmih. *İslam ansiklopedisi* (c. 40, s. 408-409) içinde. Ankara: TDV Yayınları.
- Uzun, M. İ. (1992). Besmele. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 5, s. 538-540) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/besmele>.
- Uzun, M. İ. (1994). Döldül. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 10, s. 20-21) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/duldul#2-edebiyat>.
- Uzun, M. İ. (1996). Firavun. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 13, s. 121-122) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/firavun#2-edebiyat>.
- Uzun, M. İ. (2020). Muhammed. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 30, s. 455-457) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed#12-turk-edebiyati>.
- Uzun, Ş. (2012). *16. yüzyıl klasik Türk edebiyatında tevhid* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Uzunpostalcı, M. (1994). Ebû Hanîfe. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 10, s. 131-138) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-hanife#1>.
- Ülken, F. (2017). Onyedinci yüzyılda kaleme alınmış bir belâgat kitabı: İsmâîl-i Ankaravî'nin Miftâhü'l-Belâga ve Mısbâhü'l-Fesâha'sı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (53), 174-192. doi: 10.17719/jisr.20175334112.
- Ümit, M. (2010). Şuayb. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 39, s. 222-223) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/suayb>.

- Ünver, İ. (1998). Heft Hân. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 17, s. 158-159) içinde. İstanbul: TDV Yayınları.
- Üsküblü İshâk Çelebi (1990). *Dîvan – Tenkidli basım*. M. Çavuşoğlu ve M. A. Tanyeri (hzl.). İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi FEF Yayınları.
- Üzüm, İ. (2000). İliyyîn. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 22, s. 123-124) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/illiyyin>.
- Üzüm, İ. (2003). Makâm-ı Mahmûd. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 27, s. 413-414) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/makam-i-mahmud>.
- Üzümcü, A. (2010). *Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavat-namesi'nin (864-1795. beyitler) telmih ve kıssaları üzerine bir inceleme* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Waardenburg, J. (2004). Mesîh. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 29, s. 306-309) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesih>.
- Yalçıntaş, E. (2017). Hâcû-yi Kirmânî'nin bir gazelinin telmih sanatı açısından incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 58, 105-113.
- Yardım, A. (1994). Düldül. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 10, s. 20) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/duldul#1>.
- Yavuz, S. S. (2003). Livâü'l-hamd. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 27, s. 200) içinde. İstanbul: TDV Yayınları.

- Yavuz, S. S. (2020). Mi'rac. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 30, s. 132-135) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mirac>.
- Yavuz, Y. Ş. (1991). Ayne'l-yakîn. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 4, s. 269-270) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/aynel-yakin>.
- Yavuz, Y. Ş. (1992). Beyzâvî. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 6, s. 100-103) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/beyzavi>.
- Yavuz, Y. Ş. (1997). Hakka'l-yakîn. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 15, s. 203-204) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hakkal-yakin>.
- Yavuz, Y. Ş. (2001). İstivâ. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 23, s. 402-404) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/istiva>.
- Yavuz, Y. Ş. ve Ünal, Z. (1993). Cebrâil. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 7, s. 202-204) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/cebrail>.
- Yazıcı, T. (1993). Çârdarb. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 8, s. 226-227) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/cardarb>.
- Yazıcı, T. (1996). Gülistân. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 14, s. 240-241) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/gulistan>.
- Yekbaş, H. (2010). Divan şiirinde Kur'ân. *İstem* 8(16), 199-232.
- Yeniterzi, E. (1989). *Divan şiirinde na't* (2 cilt) (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

- Yıldırım, N. (2008a). *Fars mitolojisi sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Yıldırım, N. (2008b). Rüstem-i Zâl. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 35, s. 294-295) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/rustem-i-zal>.
- Yıldız, H. D. (1992). Bermekîler. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 5, s. 517-520) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/bermekiler>.
- Yılmaz, K. H. (2020). Farsça kaynaklı bir atasözünün divan şiirindeki görünümü üzerine: Kadr-i zer zerger-şinâsed kadr-i gevher gevherî. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4 (1), 92-102. doi: 10.34083/akaded.694189
- Yılmaz, M. (1992). *Edebiyatımızda İslâmî kaynaklı sözler -Ansiklopedik sözlük-*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Yılmaz, M. (2013). *Kültürümüzde ayet ve hadisler (Ansiklopedik sözlük)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yılmaz Orak, K. (2014). *Belagat Geleneğimiz ve Belâgat-i Lisan-ı Osmanî*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yücel, İ. (1998). Hilâl. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 18, s. 1-11) içinde. İstanbul: TDV Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hilal#1>.
- Yüksel, F. (2010). *Mihaloğlu Ali Bey Gazavat-Namesi'ndeki (1-863. beyitler) kıssa ve telmihler üzerine bir inceleme* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Zâti (2017). *Zâtî Dîvânı (Gazeller Dışındaki Şiirler)*. O. Kurtoğlu (hızl.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195592/zati-divani.html>.

Zavotçu, G. (2006). *Divan edebiyatı kişiler-kişilikler sözlüğü*. Ankara: Aydın Kitabevi.

Zülfe, Ö. (2007). Refref. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 34, s. 534-535) içinde. İstanbul: TDV

Yayınları. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/refref#2-edebiyat>.

İnternet Kaynakları

Açık Kuran. Erişim adresi: <https://acikkuran.com/>.

Hadislerle İslam (Cilt 1-7). Erişim adresi: <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/>.

Kubbealtı Lugatı. Erişim adresi: <http://lugatim.com/>.

Kur'an-ı Kerim. Erişim adresi: <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf>.

Kutsal Kitap. Erişim adresi: <https://www.kutsalkitap.org/>.

LEHÇEDİZ. Erişim adresi: <https://lehcediz.com/pages/uygulama.php>.

Luggat Osmanlıca Türkçe Sözlük. Erişim adresi: <https://www.luggat.com/>.

SEMAZEN. Erişim adresi: <https://semazen.net/>.

Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS). Erişim adresi: <https://teis.yesevi.edu.tr/>.

TDK – *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 20/02/2024

Tez Başlığı: Divan Şiirinde Telmih (16. Yüzyıl)

Yukarıda başlığı verilen tezimin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 505 sayfalık kısmına ilişkin, 15/02/2024 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 18'dir.

Uygulanan filtrelemeler**:

- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- Kaynakça hariç
- Alıntılar hariç
- Alıntılar dâhil
- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezimin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Emine Sıdika TOPTAŞ

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Emine Sıdika TOPTAŞ	
	Öğrenci No	N13242490	
	Enstitü Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı	
	Programı	Eski Türk Edebiyatı	
	Statüsü	Doktora ☒	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr ☐

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Prof. Dr. Osman HORATA

*Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dahil, 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Date: 20/02/2024

Thesis Title (In English): Telmih in Divan Poetry (16th Century)

According to the originality report obtained by myself by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 15/02/2024 for the total of 505 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 18 %.

Filtering options applied**:

- Approval and Declaration sections excluded
- References cited excluded
- Quotes excluded
- Quotes included
- Match size up to 5 words excluded

I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Emine Sıdıka TOPTAŞ

Student Information	Name-Surname	Emine Sıdıka TOPTAŞ	
	Student Number	N13242490	
	Department	Turkish Language and Literature	
	Programme	Classical Turkish Literature	
	Status	PhD ☒	Combined MA/MSc-PhD ☐

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof. Dr. Osman HORATA

**As mentioned in the second part [article (4)/3] of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding reference, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-12
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-DR-12 Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for PhD Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 20/02/2024

Tez Başlığı: Divan Şiirinde Telmih (16. Yüzyıl)

Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır.
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir.
4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir.
5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Emine Sıdika TOPTAŞ

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Emine Sıdika TOPTAŞ	
	Öğrenci No	N13242490	
	Enstitü Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı	
	Programı	Eski Türk Edebiyatı	
	Statüsü	Doktora ☒	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr ☐

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Prof. Dr. Osman HORATA

* Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı Tez Yazım Dilinde yazılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu <i>Form No.</i>	FRM-DR-12
		Yayın Tarihi <i>Date of Pub.</i>	22.11.2023
	FRM-DR-12 Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for PhD Thesis</i>	Revizyon No <i>Rev. No.</i>	02
		Revizyon Tarihi <i>Rev. Date</i>	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Date: 20/02/2024

ThesisTitle (In English): Telmih in Divan Poetry (16th Century)

My thesis work with the title given above:

1. Does not perform experimentation on people or animals.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview.
5. Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions.

I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct.

I respectfully submit this for approval.

Emine Sıdıka TOPTAŞ

Student Information	Name-Surname	Emine Sıdıka TOPTAŞ	
	Student Number	N13242490	
	Department	Turkish Language ans Literature	
	Programme	Classical Turkish Literature	
	Status	PhD ☒	Combined MA/MSc-PhD ☐

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof. Dr. Osman HORATA